

„VALAMI FÁJ, AMI NINCS”
A TRIANONI BÉKEKÖTÉS ELŐZMÉNYEI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

„VALAMI FÁJ, AMI NINCS”

A TRIANONI BÉKEKÖTÉS ELŐZMÉNYEI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2020

A kötet megjelenését támogatta:

Szerkesztette: Anka László

Lektorálta:
Anka László, Ujváry Gábor

© Szerzők, 2020
© VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2020
© Magyar Napló, 2020

ISBN 978-963-541-028-6

Tartalom

Előszó	
Szakály Sándor: Trianon, 1920–2020	7
NEMZETKÖZI ELŐZMÉNYEK ÉS KÖVETKEZMÉNYEK	
JOÓ ANDRÁS: Rész és egész, a Trianon felé mutató első jelek: Gondolatok Ausztria–Magyarország hatalmi súlyvesztésének és fennmaradásának a kérdéseiről	13
KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: Külkapcsolati paradigmaváltás? Magyar református korkép Trianon árnyékában	36
HAMERLI PETRA: Olaszország Magyarországra vonatkozó javaslatai a békekonferencián	78
SIPOS JÓZSEF: Bethlen István külpolitikai nézetei 1922-ben	88
BERTALAN PÉTER: Vatikán, enciklikák, Trianon. A szentszéki diplomácia szürke eminenciása	96
MAGYARORSZÁG MEGSZÁLLÁSA	
GULYÁS LÁSZLÓ: A trianoni békediktátum történetének új kutatási irányai II.: A „fait accompli” időszak története 1. Az atrocitások – elméleti alapvetés	117
DÉVAVÁRI ZOLTÁN: Ez történt a Bácskában (1918. október – 1918. november)	131
POPÉLY GYULA: Pozsony elrablása 1919-ben	144
VAJDA TAMÁS: Hallgatók és professzorok megpróbáltatásai a kolozsvári egyetem jogellenes és erőszakos elfoglalásakor	151
KOSZTYÓ GYULA: Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék csehszlovák és román megszállásának előzményei, folyamata és mindennapjai 1919-ben	197
A BÉKEKÖTÉS ÉS A POLITIKA	
ANKA LÁSZLÓ: A békekötés témája az 1920. januári nemzetgyűlési választási kampányban	213
OLASZ LAJOS: Viták az államfői hatalom gyakorlásáról 1920-ban	236
VIZI LÁSZLÓ TAMÁS: A keserű pirulák	252
SZAKÁLY SÁNDOR: A magyar Nemzeti Hadsereg létrejötte és első évei	271

POLITIKUSPORTRÉK

KÖPFLER BALÁZS: Friedrich István útja a miniszterelnökséghez	285
NÁNAY MIHÁLY: József főherceg, mint az ellenforradalom egyik vezéralakja	307
LIGETI DÁVID: Tanítóból miniszterelnök. Huszár Károly élete és pályafutása	328

MENEKÜLTEK, NEMZETISÉGEK

DÉKÁNY ISTVÁN: „6 ló vagy 30 ember.” Vagonlakók és vagonlakások	345
BAUMGARTNER BERNADETTE: A szatmári svábok Trianon előtt és Trianon után	353
OROSZ LÁSZLÓ: Egy centripetális nemzetiség az impériumváltások korában: a hazai németek magatartása 1918–1919 fordulóján	362

KULTÚRA ÉS EMLÉKEZET

UJVÁRY GÁBOR: Magyarország felosztásának kulturális következményei	397
GALI MÁTÉ: Berzeviczy Albert a trianoni békeszerződés okairól és következményeiről	414
KOVÁCS EMŐKE: „Várnak Magyarország fürdő, üdülő, nyaraló és gyógyhelyei!” Balaton-politika a trianoni békediktátumot követően	428
RÁCZ JÁNOS: Trianon előzményeinek és következményeinek megítélése 1945 után	446

A kötet szerzői	465
---------------------------	-----

Névmutató	467
Földrajzi nevek mutatója	483

TRIANON, 1920–2020

Trianon. Egy szó, amelybe belesűrítendő mindaz, ami a magyarság számára történelmének egyik legnagyobb tragédiáját jelenti. Száz éve, 1920. június 4-én Versaillesban, a Nagy-Trianon-palotában aláírt békeszerződés – nekünk csak békediktátum – szabdalta szét a több mint ezer esztendőes Magyarországot. Ezzel lezárult egy évezred a magyar történelemben, és hatalmas veszteségek árán jött létre az új, önálló magyar állam Európa közepén. Területe alig 93 ezer négyzetkilométerre zsugorodott. A termőföld 61, az erdőállomány 88, a vasúthálózat 64, az ipartelepek 55, a hitelintézetek és bankok 67 százaléka került a szomszédos országok birtokába. Idegen kézbe került szinte az összes só-, arany-, ezüst-, réz-, horgany- és mangánércbánya... A létrejött új magyar állam a régi nemzeti vagyon mindössze 38, a háború előtti Magyarország kiadásainak és bevételeinek 45,7 százalékaival rendelkezett, ráadásul súlyos háborús jóvátételt is kellett fizetnie.

„Nem kell beszélni róla sohasem, / De mindig, mindig gondoljunk reá!” – írta Juhász Gyula a száz évvel ezelőtti gyásznapról, midőn kimondatott a halálos ítélet rólunk. Hogy hol, azt minden magyarnak tudnia kell(ene). Ezért is nem írom le ismét a hely nevét, meg azért sem, hogy – Adyval szólva – „...törjön százegyszer százszortört varázs”. Száz év alatt oly sokan mondták ki és el a ki- és elmondhatatlant, próbálták megérteni az érthetlent, megmagyarázni a megmagyarázhatatlant, nem fogadták el az elfogadhatatlant, és nem felelték a felelhetlent. Azt, hogy az első világháborúban győztes hatalmak úgy darabolták fel az ezeréves Magyarországot, hogy elszakították területének több mint kétharmadát, népességének majdnem kétharmadát, ezen belül minden harmadik magyart, hogy egykori „ígéreteik” csak múltó emlékként idéződtek fel a döntések meghozatalakor. A meggyötört, kivéreztetett és kifosztott csonka országtól pedig megvonták az életben maradás szinte összes feltételét.

És mi – mármint a magyarság és Magyarország – mégis életben maradtunk a száz éve meghúzott – és 1947-ben, Párizsban aláírt békeszerződésben visszaállított, de akkor és ott egy kicsit még „megcsonkított” – határokon innen és túl. Beigazolódott Reményik Sándor erdélyi költő ihletett látomása: „Országokat lehet szétdarabolni: / Nem lehet legyilkolni lelkeket!” Azért nem, mert a Kárpát-medencében több mint ezer éve hazára lelt magyarság egymástól kényszerű szétszakítottságban élve sem felelte – egyetlen percre sem –, hogy összetartozunk. Megtanultuk, elménkbe és szívünkbe véstük, hogy – Szabó Dezső szavait idézzem – „megmaradásunk alaptétele: minden magyar felelős minden magyarért”.

Az idézett gondolatok is ihlették a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár munkatársait, akkor, amikor úgy döntöttek, hogy tudományos konferenciával (is) emlékeznek a száz esztendővel ezelőtti történet tragédiájáról. Konferenciával, amelynek keretein belül megpróbálnak válaszokat keresni azokra a kérdésekre, amelyek a „miért, hogy, miként is történhetett” kérdésekben fogalmazódnak meg immáron száz esztendő eltelte után is a Trianon szó hallatán a legtöbb magyar emberben.

Természetesen felmerülhet a kérdés – és kell is hogy felmerüljön valamennyiünkben –, hogy a múlt ilyen formában történő felidézése változtat-e a helyzeten, a történelmi kérdésfeltevések és az arra adott – ugyancsak – történelmi válaszok megváltoztathatják-e a múltat?

Nem változtatják meg, de elősegíthetik megőrizni a magyarság történetében meghatározó történetét, amely meghatározta a mi 20. és immáron a 21. századunkat is.

Olyan kötetet vehet a kezébe a Tisztelt Olvasó, amely a fentebb felvázoltakra hiteles válaszokat adó tanulmányokat tartalmaz, olyanokat, amelyeket magyarországi és a határainkon kívül élő magyar történészek írtak, a legjobb tudásuk és ismereteik alapján.

Ahogy majd látják és olvashatják, esik szó kultúráról, politikáról, személyekről, katonai kérdésekről és mind azon eseményekről és abban meghatározó szerepet játszó döntéshozókról, akik Trianon-ért, illetve Trianon ellen próbáltak tenni. Az utóbbiak gyakorlatilag eredmény nélkül.

S mi mindent hozott ez a száz esztendővel ezelőtti diktátum a magyarság számára? Sorvadó magyar közösségeket az elcsatolt területeken, politikai és kulturális jogkorlátozást, gazdasági ellehetetlenítést... és a felsorolást hosszan lehetne még folytatni.

Egykori sérelmeinket – melyek közül sajnálatos módon nem kevés „túlélte” Trianont és Párizs sem „teremtett” jobb helyzetet – napjainkban sem szükségtelen felemlgetni. Emlékezni és emlékeztetni kell! A nemzet egészének tudatában ott kell élnie az egykoron a győztesek önös érdekében meghozott diktátumnak, amely eredményeként Magyarország európai nagyhatalomból – amely az Osztrák–Magyar Monarchia társországaként a Magyar Királyságot „megillette” – kis európai országgá vált. Egy olyan ország, amely több mint ezer esztendő kárpát-medencei létezése során sok mindent élt át- és meg. Fenn- és megmaradt és annak valamennyi polgára – lett legyen ősei között magyar, török, szerb, román, zsidó, szlovák, szerb, horvát, német... – emelt fővel gondolhat eleire és büszkén vállalhatja magyarságát, a magyar nemzetnek a múltját együtt és közösen, annak minden örömet és minden szomorúságot hozó történelmével, büszkeségre és néha szégyenkezésre is okot adó egészével együtt.

Ezen gondolatok jegyében ajánlom Tisztelt Olvasó(k) az Ön, az Önök figyelmébe a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár legújabb kiadványát és mondok egy-

úttal köszönetet mindazoknak, akik lehetővé tették azt, hogy a jelen nehéz helyzetben is szólhattunk és írhattunk Trianonról, 20. századi történelmünk minden magyar és a magyarokkal együtt érzők számára tragikus eseményéről.

Budapesten, 2020. november 4-én, Nemzeti Gyásznapon

Szakály Sándor
főigazgató

NEMZETKÖZI ELŐZMÉNYEK
ÉS KÖVETKEZMÉNYEK

JOÓ ANDRÁS

RÉSZ ÉS EGÉSZ, A TRIANON FELÉ MUTATÓ ELSŐ JELEK: GONDOLATOK AUSZTRIA–MAGYARORSZÁG HATALMI SÚLYVESZTÉSÉNEK ÉS FENNMARADÁSÁNAK A KÉRDÉSEIRŐL

Gustav von Kálnoky gróf¹ szerint, aki 1881 és 1895 között osztrák–magyar külügyminiszter volt, Habsburg Monarchia létezésének célja sokkal jobban érthető volt külpolitikai szempontból, mint az állam belső felépítéséből levezetetten. A 19. század második évtizedében kialakuló, s hosszú időn át stabilnak mutakozó nemzetközi rendszer konzervatív jellege sokáig „megóvta” Ausztria–Magyarországot belső gyengeségeinek a következményeitől.² Az első világháborút megelőző években a Monarchia meghatározó politikai elitje korántsem mutatott egységet abban a tekintetben, hogy milyen taktika lehet eredményes a soknemzetiségű államalakulat megerősítésére és nemzetközi státuszának csorbítatlan megőrzésére.³

Amennyiben meg kívánjuk érteni az első világháborút lezáró békeszerződések esetében a vesztesekre, így hazánkra nézve súlyos rendelkezéseket, különösen a területi változtatásokat, a határok radikális átrajzolását, régi államok felszámolását és újak létrehozását, akkor az előzményeket, a háborút akár jóval megelőző európai fejleményeket is nagyító alá kell vennünk. A háborús végkifejlet és a következmények értékelése során, egy évszázad távolából – szűkebb, magyar szempontok és belső politikai viták mellett – könnyen el lehet feledkezni arról, hogy a magyar állam területi integritásának a kérdése mennyire szorosan összefüggött annak a birodalomnak a sorsával, nagyhatalmi státuszával és presztízsével, melynek a kereteibe évszázadok óta illeszkedett. Magyarország területi épségének többé-kevésbé a záloga is volt az, hogy fontos részeként és egyben tartóoszlopaként az egésznek, miképpen alakult a Habsburg összbirodalom helyzete és megítélése. Amennyire e keretek szorították a történelmi magyar államot, éppen annyira óvták is.

¹ Gr. kőröspataki Kálnoky Gusztáv Zsigmond (1832–1898) osztrák–magyar politikus és diplomata, 1881-ben lett külügyminiszter.

² WANK, Solomon: *The Habsburg Empire*. In: BARKEY, Karen–VON HAGEN, Mark (szerk.): *After Empire. Multiethnic Societies and Nation-Building*. Boulder, Westview Press, 1997.

³ WANK, Solomon: *Pessimism in the Austrian Establishment at the Turn of the Century*. In: *The Mirror of History: Essays in Honor of Fritz Fellner*. Szerk. Uő. Santa Barbara, ABC–CLIO Press, 1988.

Birodalmi pesszimizmus, nagyhatalmi orientáció és helyzetértékelés az angol minőségi sajtó lapjain

A Monarchia vezető elitjében nem csupán a reformok iránti igény erősödött, de egyúttal az a pesszimista felfogás is, amely szerint a dezintegráció szinte elkerülhetetlen, hacsak egy nagyhatalmi erőpróba során a birodalom nem képes önmagát megújítva „bizonyítani”. Az egyik jeles diplomata Gróf Hoyos Sándor⁴ egyenesen azon a véleményen volt például, hogy amennyiben a végromlást elhárítani nem lehetséges, akkor jobb inkább „gyorsan” túl lenni rajta.⁵ Ezt a mély pesszimizmust a dualista államberendezkedés lassanként elmélyülő válsága csak tetézte. A bécsi vezető körök borúlátása, különösen az addig is már csupán nehézségek árán őrzött nagyhatalmi státusz további fenntarthatóságát illetően, mindinkább elmélyülni látszott. Ahogyan arra Solomon Wank történész, a Monarchia külpolitikájának kiemelkedő amerikai kutatója – kiterjedt forrásfeltáró munkája alapján – korábban rámutatott, az állami élet vezető pozícióiban is egyre nőtt azok száma, akik szerint a Monarchia felbomlásának folyamatát aligha lehetséges feltartóztatni. A történész utalt a cseh-német nagybirtokos arisztokrácia egyik képviselőjének (Oswald Thun-Salm grófnak) ismertté váló, kesernyés kijelentésére, mely szerint Ausztriában „még egy optimista is öngyilkosságot követ el”. A politikai elit egy nagyformátumú államférfi fellépését várta ekkoriban, aki képes lehet újra egybefogni a dualista Monarchia erőit.⁶ A megfelelő személyt sokan Aloys Lexa von Aehrenthal szentpétervári nagykövetben, a későbbi nagyformátumú külügyminiszterben látták, aki talán elérhette volna azt is, hogy ne csak a dinasztia iránti lojalitás kösse egybe a Monarchia népeit, hanem éppen annyira a külpolitikai téren elért sikerek. A nagyhatalmi presztízs növelésének azonban ára volt, különösen, mivel az európai hatalmak külpolitikájában irányváltás volt tapasztalható.

Az 1900-as évek elején a brit külpolitika orientációjának és célkitűzéseinek markáns megváltozása azzal járt együtt, hogy az orosz törekvéseknek a korábbiaknál sokkal inkább teret engedtek. A századfordulón a nemzetközi diplomáciában végbe menő átrendeződés mögött több, látszólag nem is annyira összefüggő eseménysor húzódott meg. Dél-Afrikában, a búr háború során vált nyilvánvalóvá London számára, hogy a brit tengeri fölény a hatalmas világbirodalom valamennyi területének a védelmezésére (és még az azon túl is esetleg vállalt kötelezettségekre) nem elegendő már – így például az Égei-tenger és a Fekete-tenger közti kulcsfontosságú

⁴ Hoyos Sándor /Alexander Hoyos/ gróf (1876–1937) osztrák–magyar diplomata, 1908–1911 követségi titkár Londonban.

⁵ WANK, 1997. 47.

⁶ WANK, 1988. 299–300.

tengerszorosok védelmére sem. Megbízható szövetségesek hiányában, a brit vezetés arra a felismerésre jutott, hogy a korábnál jelentősen kevesebb kötelezettséget kellene vállalnia Konstantinápoly kérdésében, és éppenséggel egy másik stratégiai ponton, Egyiptomban is jól kiépítheti gyarmatbirodalma újabb védvonalát. Így azután nagymértékben csökkent a Hármasszövetséggel való – korábban úgyszólván megszokottnak tekintett – közös fellépések jelentősége Oroszországgal szemben.⁷ A századelőn még csupán meglehetősen teoretikus álláspont fogalmazódott meg azzal kapcsolatban, hogy Oroszország megbékítése mégis sokkalta fontosabb lehet a tengerszorosok hagyományos védelménél, ami a 19. században még kőbe vésett külpolitikai elvnek számított. A politikailag aktív brit közvéleménynek, valamint az eliteknek a hangját gyakorta megszólaltató tekintélyes folyóiratokban, így például a *National Review* hasábjain (amely a konzervatívok szócsöve volt) a „gigantikus” Oroszország még sokáig a brit érdekekre leselkedő legfőbb veszélyként jelent meg, eközben azonban Németország előretörése is egyre fenyegetőbbnek tűnt. Ausztria–Magyarország léte nélkül a két gigász valamelyikének európai hegemoniája sejtett fel, a dunai Monarchia így változatlanul az európai béke lényeges garanciájának számított – legalábbis egyelőre.⁸

A *National Review* későbbi cikkei az Ausztria–Magyarország feletti német dominancia hatására hívták már fel a figyelmet, amely miatt a Monarchia politikusai a feszítő nemzetiségi kérdés megoldása terén nem mertek volna „bátran” eljárni. Ausztria ennek az érvelésnek mentén csakis akkor lehetett szabad nagyhatalmi szereplő, ha végül egy angol-orosz egyetértés is létrejön. Kulcskérdésként ezután a csehek helyzetének javítását jelölte meg az elemző írások egyike; ennek az 1901. novemberi cikknek a rejtélyes homályba burkolódzó szerzője (valószínűleg Leo Maxse a befolyásos publicista⁹ vagy talán más, a *National Review* szerkesztőségének támogatását élvező, elismert újságíró) a figyelmet ráirányította arra is, hogy mennyire veszélyes lehet, ha német gyámság alatt Ausztria–Magyarország a Balkánon esetleg egészen Szalonikiig is terjeszkedik. Az „ABC Memorandum” néven elhíresült cikk alapján üdvösnek leginkább az látszott brit szemszögből, ha a Monarchia törekszik balkáni érdekszférájának Oroszországgal egyetértésben történő elhatárolására (ami néhány évvel korábban és gyakorlatilag még a századforduló utáni évek során is eléggé jól működött, az úgynevezett orosz–osztrák–magyar balkáni antant formájában).

⁷ STEINER, Zara S.: *Britain and the Origins of the First World War*. London, New York, Dublin etc., Macmillan, 1977. 22–23.

⁸ ABRAMS, Irwin: The Austrian Question at the Turn of the Twentieth Century. *Journal of Central European Affairs*, Vol. 4., Nr. 2., June 1944. 187.

⁹ Maxse, Leo (1864–1932) laptulajdonos, admirális apja 1893-ban vette meg számára a *National Review*-t.

A *National Review* írása szerint Ausztriának tisztáznia volt szükséges viszonyát a „szlávokkal”; végső soron tehát a történelem állította döntés elé Ausztria–Magyarországot, amely a „szlávok és a németek között” kényszerül választani. A szlávok hangulatát pedig – érvelt a szerző – leginkább Oroszország befolyásolja.¹⁰ A *Nineteenth Century* folyóirat – amely szintén jelentős presztízzsel bírt – azonos időszakban született elemzése már a német–orosz összecsapás lehetőségét vázolta, kizárva az oroszok elleni szorosabb angol–osztrák–magyar együttműködés lehetőségét, mivel a Monarchia jelentősége Oroszországhoz „nem mérhető”. Anélkül, hogy eltúloznánk az egyébként növekvő példányszámú, az értelmiség, valamint a politikai elit köreiből olvasott folyóiratok jelentőségét és hatásukat a brit diplomácia egyes lépéseire, az mindenesetre megállapítható, hogy cikkek tartalmának a londoni osztrák–magyar nagykövetség a várható politikai széljárás szempontjából fontosságot tulajdonított. Nem arról volt ugyanis csupán szó, hogy néhány németellenes publicista egyéni spekulációival a nyilvánosság elé lépett, hanem a politikai hangulatváltás figyelmeztető és lassan, de biztosan sokasodó jeleit lehetett megfigyelni.¹¹ Ausztria–Magyarország és szövetségese Németország képviselői (a korábbi, elnyúló, s főképpen a német diplomácia által forszírozott brit–német szövetségi tárgyalások kudarcát) növekvő ellenséges hangulatot észlelhettek, konstatálva azt is, hogy Londonban az újabb keletű politikai orientáció megszilárdulása mennyire nagy kockázatot hordoz.¹²

Oroszország, a pánszláv ideológia, a hatalmi átrendeződés kérdése és a „szláv Ausztria” gondolata

A kulcsszereplővé egyre nagyobb mértékben Oroszország vált a nagyhatalmi szinten, főként geopolitikai súlyánál fogva, de a cári birodalom az 1870-es évek nekilendülése után visszavonult, s jó ideig befelé fordult. Amikor pedig az expanzív politika ismét előtérbe került, az először a Távol-Kelet felé irányult. Az 1890-es évekre az orosz vezető körök szemléletében is változások következtek be. III. Sándor cár és

¹⁰ *National Review*, 1901. november 1., mellékletként: Haus-, Hof- und Staatsarchiv Politisches Archiv, (A továbbiakban: HHStA PA) VIII. (England), Karton (A továbbiakban: K.), 126. [Berichte], Nr. 94.B., *Deym Goluchowskihoz*, 1901. december 6.

¹¹ *Nineteenth Century*, 1901. november: “Great Britain and Russia”, mellékletként: HHStA PA, VIII., K. 126. [Berichte], Nr. 93.A–B., *Deym jelentése*, 1901. november 26. Lásd még uo. Nr. 54.B., *Mensdorff Goluchowskihoz*, 1901. július 19.

¹² HHStA PA, VIII., K. 127. [Berichte], Nr. 44. A–G., *Mensdorff Goluchowskihoz*, 1902. augusztus 29.

politikájának mentora, Pobjedonoszcev¹³ a hagyományos pánszláv eszmeiséget vallották a magukénak, ez azonban még különbözött attól a későbbi pánszlávizmustól, amelynek hatásait 1906-tól lehetett egyre inkább érezni. III. Sándor alatt a pánszláv gondolat középpontjában a „harmadik Róma” géniuszának tisztelete állt. A századforduló után felívelő neopánszlávizmus viszont – amely idővel szintén elnyerte Szentpétervár támogatását – más jellemzőkkel bírt. Oroszország egyre inkább azon kisebb szláv népek protektoraként lépett fel, amelyek a germanizáló tendenciákkal szemben vívták harcukat. Az új áramlat jelentősebb figuráinak mindenekelőtt egyes – a későbbiek során mindinkább ismertté váló – cseh politikusok tekinthetők. A pángermán eszmeiség terjedésével egyidejűleg jelentkeztek ezek az újabb áramlatok, az *alldeutsch* (össznémet) politikai tendenciák ellenhatásaként is. Itt érdemes nyomatékkal utalni Karel Kramář¹⁴ szerepére és a nyugati nagyhatalmak sajtójának prominens képviselőivel fenntartott kapcsolatára.¹⁵

Kramář a *Times* tekintélyes bécsi tudósítójára, William E. Lavinóra¹⁶ szintén nagy hatást gyakorolt. A berlini Külügyi Hivatalban úgy vélekedtek e kapcsolatokról, hogy azok nyomán nemzetközi „agitáció” bontakozik ki, amelynek célja nem is lehet más, mint a bizalmatlanság felgerjesztése Bécs és Berlin közt.¹⁷ A bécsi német nagykövetségen már 1898 decemberében titkos együttműködésre gyanakodtak a franciák, az orosz kormány és Kramář között, aki két évvel később valóban eljuttatott egy memorandumot az akkori francia külügyminiszterhez, Théophile Delcasséhoz¹⁸ a csehek helyzetéről, mindazonáltal a párizsi kormánynak a Monarchiával szembeni magatartására különösebb hatást ezzel nem gyakorolt.¹⁹ A cseh nemzeti mozgalom, bár 1914 előtt is radikálissá vált, az első világháború idején a Monarchia adta kereteken jóval túl kívánt már lépni, ahhoz azonban, hogy felvázolt jövőbeli igényeinek

¹³ Pobjedonoszcev, Konsztantyin Petrovics (1827–1907) orosz államférfi, jelentős befolyása volt III. Sándorra és II. Miklósról is, minden liberális reformot elutasított.

¹⁴ Kramář, Karel (1860–1937) cseh politikus, 1891-től 1916-ig az osztrák képviselőház tagja.

¹⁵ KOHN, Hans: *Die Slawen und der Westen. Die Geschichte des Panslawismus*. Wien, München. Herold Verlag, 1956. 190–193., 201–204.

¹⁶ Lavino, William Edward (1846–1908) publicista, 1877–1892 a *Daily Telegraph*, majd 1892-től, Rosebery volt miniszterelnök ajánlása alapján tíz évig a *Times* bécsi tudósítója, egyike volt azoknak, akik elsőként érveltek amellett, hogy Nagy-Britanniának Francia- és Oroszországra kell támaszkodnia Németországgal szemben.

¹⁷ *Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*. (A továbbiakban: GP) Szerk. LEPSIUS, Johannes–MENDELSSOHN-BARTHOLDY, Albrecht–THIMME, Friedrich. Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922–1927. XVII., Nr. 5019. 86–87. v.ö. ABRAMS, 1944. 194.

¹⁸ Delcassé, Théophile (1852–1923) francia politikus, 1898–1905, majd 1914–1915 külügyminiszter.

¹⁹ WALTERS, Eurof: *Franco-Russian Discussions on the Partition of Austria-Hungary, 1899. The Slavonic and East European Review*, 28. 1949. 184–197.

érvényt szerezhessen még szívós és kitartó munkára volt szükség, a meggyőzés terén éppúgy, mint az emigráción belüli munkánál. A célkitűzések azonban határozott formában körvonalazódtak végül, s utóbb a háborús események is ezek megvalósulását mozdították elő.²⁰

Kramař már a századforduló előtt megtalálta az utat a brit és francia sajtó azon részéhez, amely jelentősebb politikai befolyással rendelkezett, így lehetősége nyílt arra, hogy nézeteit a nyugati közvélemény elé tárja. Már 1899-ben kifejtette, hogy szükség van a Monarchia föderalizálására és a német szövetségestől való eltávolodásra is. Gondolatai, melyeket a francia sajtóban már 1899-ben kifejtett, az említett *National Review* hasábjain 1902-ben szintén megjelentek. Kramař szerint a cseh kérdésnek kulcsjelentősége volt, ugyanis csak a cseh nép lehetett a hatékony „védőbástya” a Habsburg Monarchia független létét fenyegető pángermán törekvésekkel szemben.²¹

Németországban Kramař fellépését a pángermán eszmeiségű politikai körök nyílt támadásként értékelték. A nyugati németellenes beállítottságú politikai körök (első-sorban publicisták) kapcsolatot kerestek az orosz pánszlávizmus képviselőivel, a cseh politikus pedig nem zárkózott el az ilyen kontaktusok elősegítésétől sem. André Chéradame²² újságíró, a 20. század első felének ismert geopolitikai gondolkodója, akinek könyve, a *L'Autriche au seuil du vingtième siècle (Ausztria a huszadik század küszöbén)* 1900-ban sikert ért el egész Európában, felsorakoztatta mindazokat a lehetséges érveket, amelyek a kettős Monarchia végső hanyatlásának elkerülhetetlenségét támasztották alá. A nagyhatású francia publicista egyébiránt valószínűleg Kramař inspirációjára kezdte el tanulmányozni a pángermán eszmeiséget, és 1898-ban a cseh államférfi mutatta be őt a pánszláv eszmeiségű körökben Szentpéterváron. A francia publicista a Monarchia helyzetét taglaló könyvének megjelenését követően, annak a reményének adott hangot, hogy az általa felvetett gondolatok a nyugati politikai közgondolkodásba beivódnak. Franciaországban gyakorivá váltak az olyan eszmefuttatások, amelyek sötét színekkel ecsetelték Ausztria–Magyarország jövőjét. (Chéradame különösen a Németországban terjedő pángermán eszmeiség veszélyeire hívta fel a figyelmet, német szerzőktől hozva számos idézetet azt

²⁰ PICHLIK, Karel: L'activité anti-autrichienne des Tchèques. *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, tome 16, No. 1, Janvier-mars 1969. 87–99.

²¹ ABRAMS, 1944. 192–193.

²² Chéradame, André (1871–1948) francia író, publicista. Eleinte még arra a következtetésre jutott, hogy a Monarchia igazi ellensége Németország és a pángermán ideológia, Franciaországnak és orosz szövetségésének tehát inkább konszolidálnia kellene Ausztria–Magyarországot, semmint lerombolni azt. A föderalizáció azután meghozhatja a változást a külpolitikában is. Az ehhez kapcsolódó francia politikai irodalomról ld. bővebben: ROMSICS Ignác: Felszámolni vagy átalakítani? *Rubicon*, 1994. 3/6. 4–6. Később, az első világháború alatt, már a Monarchia feldarabolása mellett szállt síkra.

emelte ki, hogy az említett eszmeáramlat a német közvéleményt is áthatja, a felelős politikusok pedig maguk is osztják a nagyratörő elképzeléseket. A mértékadó lapok Londonban, így a leginkább mérvadó politikai napilap, a *Times*, felfigyeltek a francia közvéleményt foglalkoztató írásokra. Jóllehet a patinás brit lap berlini tudósítója inkább Chéradame és a hasonló aggodalmakat felvető publicisták kritikusaival értett egyet, amennyiben úgy látta, hogy az „egyetlen vád”, amely alól a német kormányzat joggal „felmenthető”, éppen az, hogy támogatná a *Los von Österreich* (el Ausztriától, azaz a Bécs iránti szövetségesi elköteleződés feladását szorgalmazó) mozgalmakat. A francia lapok felvetései felkeltették Bécs figyelmét, a párizsi osztrák–magyar nagykövetségét is látta annak, hogy hivatalos formában tiltakozzék a szerinte „abszurd” állítások miatt.²³

Franciaországban, miként egyebütt is, a más népek és nemzetek nyelve, kultúrája iránti érdeklődést, annak jellegét és mértékét illetően, a századelőn nagyban meghatározta, hogy politikai síkon érdemes volt-e Párizsból a rokonszenvet intenzívebben is táplálni, bizakodva a távlati előnyökben. A Sedan mellett elszenvedett történelmi vereség után a szláv népek egyik legjelentősebb francia kutatója Ernest Denis így írt: „Minden zavarosnak tűnt a számunkra, elkésérített bennünket, hogy nem láttunk kiutat, támaszt kerestünk Európában, és ki felé fordulhattunk volna, ha nem a szlávok felé?”²⁴

A francia tudomány elitintézményeiben – többek közt a hazánkkal is foglalkozók – igyekeztek behatóbb ismeretekre szert tenni. A szakértők kutatásainak csapásirányát, szemléletük legalapvetőbb támpontjait nem csekély mértékben befolyásolta a hazafias látásmód. A Magyarországgal kapcsolatos attitűd ellentétes pólusok kialakulását eredményezte a tudósok körében. Elkülönült egymástól egy osztrák-, illetve magyarbarát szakirodalom, valamint egy ezzel szembenálló, kifejezetten csehbarát irányzat. A térségünk egyes részei iránt való érdeklődés politikai vetülete markánsná vált a francia kutatásban. A történelmi, politikai és földrajzi ismeretek közvetítése által is, a modern megközelítésre törekvő elitoktatás keretein belül gyökeret verő nézeteknek tágabb kihatásai lehettek. Ha egy újságíró vagy politikus Ausztria–Magyarországgal kapcsolatban kívánt tájékozódni, akkor leginkább Louis Léger

²³ ABRAMS, 1944. 186–187., ill. 189–191. – *Documents Diplomatique Francaise (1871–1914)*. Ministère des Affaires Étrangères. Commission de Publication des Documents Relatifs aux Origines de la Guerre de 1914, 2e Série 10. Paris, Imprimerie Nationale, 1948. I. Nr. 155., *Delcassé Reverseauxhoz, 1901. március 25.*

²⁴ Idézi: KECSKÉS D. Gusztáv: *Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig. Az OM NKFP 5/020/2001. sz. projekt keretében készült tanulmány.* (2004) Megjelent: *Grotius*. A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata. 2006. http://www.grotius.hu/pdf/Kecskes_Gusztav_FoKKE.pdf (2020. június 22.)

számos kiadást megért könyvét vette a kezébe. Léger és az említett Ernest Denis munkássága jelentékeny volt, s időnként politikai döntéseket is módjukban állt befolyásolni. Az akadémiai szférában megfogant gondolatok természetesen jobbra át-
tétéles módon jutottak érvényre. Denis és mások részt vettek a Párizsi Egyetemen a Szláv Társaság megalakításában, amely azután az orosz-lengyel közeledésen is munkálkodni igyekezett. A francia külpolitikai döntések azonban a mindenkori nemzetbiztonsági érdekek mentén születtek, döntően pragmatikus szempontok alapján, így a szlávbarátság előtt nem feltétlenül nyíltak meg gyorsan a kapuk. Mindemmel, már az 1870-es évek derekától fokozatos orientációváltás ment végbe, amely a Habsburg Monarchiával szembeni szkepticizmus és a kis népek törekvéseinek segítő felkarolása felé terelte a francia külpolitikát. Az azonban, hogy a Monarchia, s azon belül, konkrétan Magyarország milyen, esetleg pozitív szerepet játszhat francia szempontból, sokáig nyitott kérdés maradt még. Az 1905-ös magyar parlamenti választásokat követő válság alatt és után a francia külügy számára úgy tűnt, hogy a birodalom magyar fele – a jobban uralkodóvá váló függetlenségi politika nyomán – idővel a pángermán törekvésekkel szemben is hatékony gáttá lehet. A francia sajtó hangneme igen magyarbaráttá vált ekkoriban, s a koalíciós időszakban magyar részről szintén jóval nagyobb nyitottság és megértés volt érezhető Franciaország irányában is. Louis de Fontenay, az 1906 áprilisában Budapestre érkező francia főkonzul hangot adott annak a reményének, hogy „Magyarországból a német előre nyomulás számára leküzdhetetlen akadályt lehet alakítani”.²⁵

Jóllehet néhány évvel később, de még ugyancsak a koalíciós időszakban (nem mellesleg a boszniai válság kellős közepén) érkezett Budapestre a britek egyik igen tapasztalt, utóbb igen jelentős beosztásokat is elnyerő diplomatája, hogy Nagy-Britannia budapesti főkonzulátusának a munkáját irányítsa. Esme Howard némi tájékozódást követően levonta a következtetést, hogy a válság elhúzódásának következményeként a magyarok felzárkóznak Németország mellé, ami brit szemszögből aligha kívánatos. Howard jelentései a brit politika továbbiakban követett irányvonalára jelentős befolyást gyakoroltak, amely az orosz állásponttól végül eltávolodott és megértőbbé vált a Monarchia balkáni igényei iránt. Mindazonáltal ezek a jelentések annak is bővebb tápot adtak, hogy Nagy-Britannia önálló nagyhatalmi tényezőként már nem tekintett Ausztria–Magyarországra, mert a maga szemszögéből túl sok kiszámíthatatlan tényezőt látott a Monarchián belül, s leginkább éppen Magyarországon.²⁶ Hazánk ugyan nem állt a brit külpolitika érdeklődésének homlokterében,

²⁵ KECSKÉS D., 2006. 113–117.

²⁶ MCKERCHER, Brian J. C.: *Esme Howard. A Diplomatic Biography*. Cambridge, New York, Melbourne, Cambridge University Press, 1989. 108–109.

azonban az első világháborút megelőző évtizedben időnként jelentős figyelmet kaphatott, a magyarországi fejleményeket pedig közel sem tekintették jelentéktelennek vagy harmadrangúnak. Budapestre megbízható, éleslátásról és hivatalnoki erényekről tanúbizonyságot tevő, a későbbiekben is szép karriert befutott diplomatákat küldtek Londonból (éveken át szolgált például a magyar fővárosban Sir Arthur Nicolson, aki később szentpétervári nagykövet, majd pedig a külügyminiszter állandó helyettese is lett 1910 és 1916 között). Döntő súllyal azonban a londoni külügyminisztériumi apparátus, azon belül is egy-egy vezető tisztviselő véleménye esett latba, utóbbiak közül pedig legalább ketten, a német veszélyt minden esetben középpontba állító Eyre Crowe (1912-től a külügyminiszter másodhelyettese) és a mondott Arthur Nicolson sem mutattak sok rokonszenvet a magyarság felé.²⁷

A Monarchia helyzetének értékelése Németországgal összefüggésben

A franciák és az oroszok számára egyaránt fontos politikai kérdésként vetődtek fel 1899-ben az Ausztria–Magyarország esetleges széteséséből fakadó következmények, melyek az Európában uralkodó hatalmi egyensúlyt döntően befolyásolhatták. Párizsban és Szentpéterváron ekkor korántsem kívánták a Habsburg Monarchia megszűnését, sőt úgy tűnt, hogy Ausztria–Magyarország destabilizálódásához előbb-utóbb éppen németországi politikai erők járulnak majd hozzá. Több ausztriai német politikus nyíltabban is megfogalmazta a Németországgal történő egyesülés igényét. Georg Schönerer²⁸, az osztrák-német nacionalizmus leginkább militáns képviselője egyenesen kijelentette, hogy „vágynak arra a napra, amikor a német birodalom hadserege bevonul Ausztriába” és véget vet a Habsburg-uralomnak. Schönerer és a vele azonos nézeteket valló politikai erők súlya 1897 (5 mandátum) és 1901 között több mint négyszeresére nőtt (21) a Reichsratban. Eközben az Alldeutscher Verband 1900-ban mainzi gyűlésén deklarálta, hogy Ausztriában a „germanizmus” fenntartása „élet-halál” kérdés.²⁹ Schönerer és követői 1901-es választási sikereiken felbuzdulva meghirdették még az Anschluss-t is és konfrontációt kezdeményeztek a „szláv Ausztria” elgondolásával szemben. Támadásaikat nem csupán a csehek, hanem a külpolitikai

²⁷ JESZENSZKY Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Budapest, Magyar Szemle Könyvek, 1994. 85., 88–89.

²⁸ Schönerer, Georg (1842–1921) osztrák politikus, 1897-től 1907-ig volt képviselő.

²⁹ WALTERS, 1949. 186–187., ld. részletesebben: WANK, Solomon: *The Impact of the Dual Alliance on the Germans in Austria and Vice-Versa. East Central Europe/L'Europe du Centre-Est*, 1980. Vol. 7., II. 292–303.

szemszögből érzékenyebb helyzetben lévő lengyelek ellen is intézték, akik természetesen maguk is keresték nemzeti érdekeik érvényesítésének lehetőségeit, figyelmen kívül hagyva, hogy ezzel gerjeszthetik a Berlin és Bécs viszonyában mutatkozó ellentéteket. A német képviselők egyre határozottabban fogalmazták meg politikai céljaikat, amelyek fokozták a Monarchia jövőjével kapcsolatos aggodalmakat.³⁰

A pángermán törekvésekkel és a pánszlávizmussal kapcsolatos kérdések elsősorban azért voltak érdekesekek, mivel azok hatása folytán az európai hatalmi egyensúly kerülhetett veszélybe. A Monarchia is olyan államként jelent így meg, amelyet akár még szövetségese, a Német Birodalom részéről is veszély fenyegethet. A vélemények Nyugat-Európában általában megegyeztek abban, hogy a kontinensen létrejött politikai status quo szempontjából olyan méretű területi egységet képező állam felbomlása, mint a geopolitikai értelemben is fontossággal bíró térségek metszéspontjában elhelyezkedő Monarchia, nem csupán átmeneti problémákat okozna, hanem végletes eltolódást eredményezne a hatalmi egyensúly egész rendszerében.³¹

Angliában a közvélemény számára mérvadó folyóiratokban (amelyek vonatkozó tartalmára fentebb kitértünk már) a korábbinál is gyakrabban adtak helyt olyan témájú cikkeknek, amelyek a Monarchia belső megszilárdítását érintő reformok kérdésével foglalkoztak. Apponyi Albert például a *Monthly Review* 1904 júliusi számában közölhetett cikket a haderőreform kérdéseiről.³² 1905 áprilisában pedig a *The Fortnightly Review* oldalain jelent meg cikk, amely a Habsburg Monarchia föderalizálása mellett szállt síkra, a cseh kérdés köré csoportosítva felvetéseit. Az osztrák-magyar követség jelentése szerint Ausztriának címzett intésben „csúcsosodott ki” a cikk, irányadó jó tanácsait pedig annak vezetői felé fogalmazta meg, melyek szerint ahhoz, hogy a Monarchia „küldetését betölthesse”, elengedhetetlenül szükséges a „birodalom különféle nemzetei” közt fennálló viszony „újbbóli helyreigazítása”, illetve a „cseh aspirációk” kedvező elbírálása. A csehek státuszának a rendezése az érvelés szerint kitüntetett fontosságú lett volna, mivel a cseh nemzet jelenthette egyedül azt az összeforrasztó erőt, amely ellenállhat a dezintegráció erőinek. A *Times* szintén Ausztria–Magyarország fenntarthatóságáról és a pángermán törekvésekről közölt cikket az iméntivel közel egyidőben.³³

³⁰ TEFNER Zoltán: Változásigény és mozdulatlanlanság Ausztria–Magyarország lengyel politikájában (1900–1914) II. *Valóság*, 2003/8. 47–51. – RUTKOWSKI, Ernst: *Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie*. II.: *Der Verfassungstreue Großgrundbesitz 1900–1904*. München, Wien, Oldenbourg, 1983/1991. Nr. 275., Nr. 827., 578–581.

³¹ WALTERS, 1949. 184.

³² *The Monthly Review* 1904. július, mellékletként: HHStA PA, VIII., K. 132. [Berichte], Nr. 40. H., *Mensdorff Goluchowskihoz*, 1904. július 15.

³³ *The Fortnightly Review*, Nr. 460., New Series, 1905. április 1. (591–607. oldalon), ld. még: HHStA PA VIII. K.134., Nr. 20.C., *Schönburg Goluchowskihoz*, 1905. április 1. – *Times*, 1905. április 17.,

Angliában felettebb aggódtak az Ausztria–Magyarország és Németország területeinek gazdasági egységesülését célzó vámuniós tervek miatt is, ezek érdekében valóban komoly erőfeszítéseket tett az 1904 januárjában Berlinben megalakult Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein. Egyre több kiadvány és konferencia népszerűsítette az Ausztriával kialakítandó vámszövetség gondolatát. A szövetség tevékenységét a császári udvar és a berlini kormánykörök rokonszenvvel kísérték, de azért a célkitűzéseket még utópisztikusnak látták.³⁴ 1906 elején Németországból érkezett egy aggasztó tartalmú jelentés, amely a pángermán törekvésekkel kapcsolatban a Foreign Office félelmeit fokozhatta. A jelentés ugyanis különösen nagy hangsúllyal emelte ki, hogy nyilvános beszédek sorozata tanúskodik már arról, hogy Berlinből a húszmilliónyi, a Monarchián belül élő németre is tekintenek, ennek kapcsán pedig fontos lehet Londonban is elgondolkozni, milyen helyzetet idézne elő, amennyiben Ferenc József halálát követően a Monarchia felbomlik és a Német Birodalom bekebelezi a német területeket.³⁵ A későbbi bécsi brit nagykövet, Sir Fairfax Leighton Cartwright³⁶ (ekkor még Bajorországba és Württembergbe akkreditált követként) ugyancsak azt feltételezte, hogy Németországban a politikai vezetés szintén komolyan foglalkozott a Habsburg Monarchia felbomlásának esetleges előnyeivel, például azzal, lehetővé válik-e, hogy a Német Birodalom Triesztet megszerezve jusson ki az Adriához.³⁷ A hivatalos német politika részéről 1905-ig azonban nemigen gondoltak mindezekről. Az esélylatolgatások a Monarchia közelebbi széthullásával kapcsolatban – jöllehet Berlin és Bécs viszonya korántsem volt felhőtlen – Ausztria–Magyarország fenntarthatóságának tekintetében komolyabb kételyek forrásává csak jóval utóbb váltak.³⁸ Csaknem egy évtizeddel később – az első világháború kitörése előtt alig több mint két hónappal – a bécsi német nagykövet Heinrich von Tschirschky³⁹ egészen nyíltan fogalmazott már Berlinbe küldött jelentésében: „Milyen gyakran teszem föl a kérdést magamnak gondolatban, vajon valóban megéri-e még, hogy ilyen erősen hozzákötjük magunkat ehhez a minden erőszékében recsegő állam-

mellékletként: HHStA PA VIII., K. 134., [Berichte] Nr. 24.D., *Schönburg Goluchowskihoz*, 1905. április 19.

³⁴ LENDVAI, L. Ferenc: *Közép-Európa koncepciók. Tények és Érvék*. Budapest, Áron, 1997. 135.

³⁵ *British Documents on the Origins of the War 1898–1914*. (A továbbiakban: BD) Szerk. GOOCH, G. Peabody – TEMPERLEY, Harold. London, His Majesty's Stationery Office, 1926–1938. VIII., 350., Nr. 413., *Mr. Tower Greyhez*, 1906. január 24.

³⁶ Cartwright, Sir Fairfax Leighton (1857–1928) 1908-tól 1913-ig nagykövet Bécsben.

³⁷ BD, VIII., 27-29., Nr. 13., *Cartwright Greyhez*, 1906. szeptember 24.

³⁸ MOMMSEN, Wolfgang J.: *Der autoritäre Nationalstaat: Verfassung, Gesellschaft und Kultur im deutschen Kaiserreich*. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1990. 215–233.

³⁹ Tschirschky, Heinrich von (1858–1916) német diplomata, 1906–1907 külügyi államtitkár, 1907–1916 nagykövet Bécsben.

alakulathoz. [...] Nem látok azonban magam előtt más politikai konstellációt, amely pótolhatná számunkra azt a még mindig meglévő pluszt [*das immerhin noch vorhandene Plus*], amelyet a közép-európai hatalommal fennálló szövetség kínál a számunkra. E nélkül a szövetség nélkül ugyanis politikánknak szükségképpen a Monarchia felosztására kellene irányulnia. Az, hogy azután erre vonatkozólag *carte blanche*-t kapnánk-e Angliától, még akkor is kétséges, ha igazán szoros kapcsolatot sikerülne létrehozni közötté és miközöttünk, éppúgy az is, hogy a német tartományok hozzánk való csatlakozásának kedvezőek lennének a hatásai. [...] Az idő fogja leginkább megmutatni, hogy vajon sikerül-e valakinek a Monarchia országainak ellentétesen ható erőit újra megerősítve összefogni. Amennyiben nem sikerül ez a próbálkozás, akkor a dezintegráció bizonyosan nagy gyorsasággal fog majd előrehaladni [...]”⁴⁰

A német külügyi vezetés már a század kezdetén, az elvetélt angol–német szövetségi tárgyalások idején tartott attól, hogy a Hármas Szövetség ellenfelei esetleg kihasználhatják Ausztria–Magyarország félelmeit, abban a vonatkozásban is, hogy később Németország talán nem folytatja hagyományos szövetségi politikáját és hajlik majd elfogadni a pángermán eszmeiségű politikai körök elképzeléseit.⁴¹ Egyúttal attól is tartottak, hogy a szláv nemzetek befolyása válik meghatározóvá, és így nem biztosítható a továbbiakban az a szerep, amelyet a dunai Monarchia a Bismarck által megszervezett szövetségi rendszerben játszott.⁴²

A neoszlávizmus reprezentánsai, mindenekelőtt a már említett Kramař, nagy tekintélyre tettek szert Angliában. Joseph Redlich⁴³ alkotmányjogásznak, politikusnak és a Reichsrat tekintélyes képviselőjének naplójegyzetei szerint, amikor az annexió válság során 1909 áprilisának elejére, a boszniai krízis újabb menetében Oroszország politikájának kudarca és Ausztria–Magyarország diplomáciai „győzelme” nyilvánvalóvá vált, a londoni Whitehall hallgatásba burkolódzott, jöllehet további manőverekre sem volt már kilátás. Wickham Steed⁴⁴, a *Times* bécsi tudósítója ezek után felkereste Kramařt, hogy véleményét kikérje. A cseh politikus ekkor maga is elismerte Aehrenthal külügyminiszter sikerét. Ezt azután végül amolyan „szláv véleményként”

⁴⁰ GP, XXXIX., 364., Nr. 15 734., *Tschirschky Jagowhoz*, 1914. május 22., idézi: LÖDING, Dörte: Deutschlands und Österreich-Ungarns Balkanpolitik von 1912–1914 unter besonderer Berücksichtigung ihrer Wirtschaftsinteressen, Ph.D. disszertáció, Universität Hamburg (OSZK mikrofilmen), 1969. 242.

⁴¹ MEINECKE, Friedrich: *Geschichte des deutsch-englischen Bündnisproblems*. Oldenbourg, München, Verlag Neues Vaterland, 1927. 210–211.

⁴² MOMMSEN, 1990. 222–223.

⁴³ Redlich, Joseph (1869–1936) osztrák-cseh politikus és jogász, az alkotmányjog professzora.

⁴⁴ Steed, H. Wickham (1871–1956) brit újságíró, 1902–1913 a *Times* bécsi tudósítója

telegrafálták a *Times* szerkesztőségébe. Ez a hír akkor „döntően hatott” a Foreign Office vezetőire.⁴⁵

Az annexiót 1909 decemberében már maga Kramař is „szükségszerűségként” jellemezte és elismerte, hogy korábbi törekvésük Ausztria–Magyarország és Oroszország egymáshoz való közelítésére kudarcot vallott, ezért azonban a felelősség nem a szlávtságot terheli, hanem a bécsi vezetés elhibázott külpolitikáját. Kramař a delegációban később támogatását adta a britek által sérelmezett osztrák flottaprogramhoz, amelytől viszont a cseh ipar kétségtelenül megrendelésekre számíthatott.⁴⁶ A Monarchia szlávtságának és szentpétervári patrónusainak a viszonyában ezután jelentősebb elhidegülés mutatkozott, kevésbé látszott úgy, hogy Oroszországból teljesszű befolyást lehetne gyakorolni a cseh politikusok irányában. Mindeközben az orosz diplomácia új utakat keresett és Németországgal is egyezkedett.⁴⁷ Az angliai közvélemény Seton-Watson⁴⁸ (hírhedtebb írói álneven: Scotus Viator) révén nyerhetett ezalatt alapos, ám részrehajlástól korántsem mentes tájékoztatást a szlávok helyzetéről Ausztria–Magyarországon. Ugyanakkor tovább éltek sokakban azok az illúziók is, melyek szerint egy „szláv Ausztria” megvalósulhat. Seton-Watson a *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* című könyvének 1911-es kiadása mögött nem kétszűes, hogy még ez a remény húzódott meg.⁴⁹

⁴⁵ REDLICH, Joseph: *Das politische Tagebuch Joseph Redlichs 1908–1919*. ed. FELLNER, Fritz. Graz, Köln, Verlag H. Böhlau Nachf. Ges. M. B. H., 1953. 11., 1909. április 6.

⁴⁶ SONDHAUS, Lawrence: *The Naval Policy of Austria-Hungary 1867–1918: Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism*. West Lafayette (Indiana), Purdue University Press, 1994. 194–195. – Joó András: „Perfidious Albion” vs. „Austria-Germany”: Aehrenthal, Cartwright and the Dual Monarchy: Great Power Policy through the Eyes of Diplomats. In: *Annali University degli studi di napoli „L’Orientale”*. *Studi Finno-Ugrici*. Nápoly, A. I. O. N., 1999–2001. 177–178. – BD. IX./1., 95., Nr. 87., Cartwright Greyhez, 1909. december 21.

⁴⁷ WAKOUNING, Marija: Dissens versus Konsens. Das Österreichbild in Russland während der franzisko-josephinischen Ära. In: WANDRUSZKA, A.–URBANITSCH, P. szerk. [1989/1993]: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*. VI./2. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993. 482.

⁴⁸ Seton-Watson, Robert William (1879–1951) brit újságíró, írásait főként a *Contemporary Review* és a *Spectator* közölte.

⁴⁹ HANAK, Harry: Die Einstellung Grossbritanniens und der Vereinigten Staaten zu Österreich (-Ungarn). In: WANDRUSZKA, A.–URBANITSCH, P. ed. [1989/1993]: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. VI.: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993. II. részköt. 565–566.

Ausztria–Magyarország hatalmi státuszának megerősítése, külpolitikai alternatívák

Az ausztrószlavizmussal szemben a nagyhatalmi egyensúlypolitika tekintetében Oroszország közömbös maradt, miközben fontos, ha nem éppen a legfontosabb külső tényezőnek számított ezeknek az elgondolásoknak a racionalitása szempontjából. Az orosz politikában brit szempontból kedvezőtlen irányvételre lehetett még számítani 1910 után is. Egyes tekintélyes megfigyelők azt jósolták, hogy Oroszország akár érdektelenné válhat az európai kérdések iránt. Emile Joseph Dillon⁵⁰ szerint például, aki a neves *Contemporary Review* külpolitikai összefoglalóit készítette, s akinek a szavára a Foreign Office-ban is hallgattak, az utóbb említett esetben nem maradhatott volna más hátra Szerbia számára, mint „saját megváltását” az „osztrák sas védőszárnyai alatt” keresni.⁵¹ Ezek a várakozások végül egyáltalán nem igazolódtak be, az orosz vezetés továbbra is a balkáni szláv népek protektorának tekintette magát, miközben a Monarchia iránt táplált bizalmatlanság fennmaradt Szentpéterváron.⁵² A brit diplomácia számára Oroszország és Ausztria–Magyarország viszonya kettős megítélés alá esett, egyrészt a Balkán nyugalma szempontjából nagyon fontosnak látszott egyfajta *modus vivendi* létrejötte a két nagyhatalom között, másrészt viszont együttműködésük Németország közvetítése mellett – a korábbi három császár szövetségére emlékeztető módon – már egyáltalán nem volt kívánatos.

A délszlávok egyesítése Ausztria–Magyarország védőszárnyai alatt az angol liberálisok számára nem volt ellenszenves gondolat. A nagy tekintélyű Lord Rosebery⁵³, a pánszláv törekvéseket még a boszniai (annexió) válság idején is elég veszélyesnek tartotta.⁵⁴ A brit elképzelések egy szláv dominanciájú Habsburg Monarchiára vonatkozólag – talán nem is egészen meglepő módon – találkozottak a bécsi vezetők egyes elgondolásaival. A realizmusnak és az ausztrószláv elképzeléseknek azonban nem kedvezett a nagyhatalmi politika. A szláv Ausztria irányába mutató politikai lépések kívülről történő ösztönzése Anglia részéről nem mutatkozott tanácsosnak, Oroszország ugyanis azokat ellenszenvvel kísérte volna, Berlinben pedig, a pángermán körök nyomása mellett, ugyancsak kedvezőtlen megítéléssel találkozhatott. Ausztria–

⁵⁰ Dillon, E. J. (1854–1933) újságíró, publicista, elsősorban oroszországi tudósításaival tüntette ki magát. Róla ld.: JESZENSZKY, 1994. 78., 87., 112–113., ill. STEINER, Zara S.: *The Foreign Office and Foreign Policy 1895–1914*. London, Cambridge University Press, 1969. 187.

⁵¹ HHStA PA, VIII., K. 144., [Berichte], Nr. 5.F., *Mensdorff Aehrenthalhoz, 1910. február (?)*, melléklet: *Contemporary Review*, Nr. 542., 1910. február, 238–256.

⁵² BD, IX./1. 224–225., Nr. 194., *O’Beirne Greyhez, 1910. október 20.*

⁵³ Archibald Philip Primrose, 5th Earl of Rosebery (1847–1929) brit liberális politikus, 1894. március és 1895. június között miniszterelnök.

⁵⁴ HHStA PA, VIII., K. 141., [Berichte], Nr. 56.C., *Mensdorff Aehrenthalhoz, 1908. november 27.*

Magyarország belső reformjára és a délszláv kérdés megoldására felvázolt elgondolások ellentétben álltak a dualista állam részére a nagyhatalmi politikában kiosztott szereppel, nem is szólva arról, hogy a merészebb reformok erőtetése további belső feszültségekhez vezetett volna.

Noha a belső politikai reformokra – például a délszláv kérdés megnyugtató rendezésére – sürgető szükség volt már, az erre irányuló elgondolások kevesebb visszhangot kaptak külföldön. A szláv népeknek esetleg nyújtandó többletjogokat nem igen lehetett kamatoztatni a nemzetközi politikában. A kezdeményezések könnyen Berlin rosszállását vonhatták maguk után, miközben igazodni kellett a német politika változó „hadmozdulataihoz” is.⁵⁵

A Foreign Office-ban 1910-re szilárdult meg teljesen az a meggyőződés, hogy Németország és Ausztria éppen azért alkotnak egységes blokkot, mert a vezető szerep mindkét helyen a németiségé, amely hegémónia-törekvéseit az európai politikában egyesült erővel akarja képviselni.⁵⁶ A brit politika nem alakított ki ugyanakkor határozott álláspontot a Monarchia jövőjét illetően, miközben elsődlegesen Oroszországot tartotta látószögében. Egyes nagy tekintélyű újságírók, például a mondott Emile J. Dillon, aki az Oroszországot érintő kérdésekben respektált szakértőnek számított, elhibáztottnak tartotta azt a politikát, amely „feláldozta Ausztriát Oroszországnak”, azonban idővel ő is osztotta a Foreign Office jelentős része által képviselt álláspontot, hogy Ausztria–Magyarország egységes blokkot alkotott immár Németországgal.⁵⁷

Az antanthatalmak Bécsbe akkreditált diplomatái egészen az első világháború előestéjéig erősen bizakodtak abban, hogy a szláv elem erősítése, és egy jelentős államreform Ausztria–Magyarországot visszahelyezheti a térképre, mint egy számukra kedvező nagyhatalmi partnert. Esmé Howard budapesti brit főkonzul tapasztalatai azt támasztották azonban alá, hogy brit szemszögből előnytelen (leginkább csak a bizonytalanságot fokozó) a dualista rendszer felforgatása, így az adott keretek között akár a magyar politika céljai iránt mutatott nagyobb megértés lehet a helyzet kulcsa. Sir Edward Grey külügyminiszter végül a budapesti jelentések nyomán vetette el teljesen azt az elgondolást, amely szerint a Monarchia belső megosztottságára, politikai átorientálására építsenek politikát, innentől kezdve a barátságos távolságtartás vált irányadó elvvé, s – jobb híján – ki is tartottak a „wait and see”

⁵⁵ FISCHER, Fritz: *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*. Düsseldorf, Droste, 1969. 118–120.

⁵⁶ BD, VIII., 440., Mellékletként: Nr. 341., *Memorandum by Col. Delmé-Radcliffe on the Military-Political Position of Switzerland, 1910. szeptember 7.*

⁵⁷ Az angol–német viszony alakulásának és a Monarchia helyzetének összefüggéseire ld. a szerző tanulmányát: Joó, 1999/2001. 135–190.

álláspontja mellett.⁵⁸ Howard a jövő kilátásait összegezve annyit írt, hogy néhány év múlva, a Monarchia birodalomként alig lehet több mint „fikció”, az is inkább jóindulatú túlzással (*polite fiction*), ami azért még elég erős, sarkított megfogalmazásnak számított ekkoriban.⁵⁹ Mindemellett, a brit nagykövet (Sir Fairfax Cartwright), de a francia nagykövet (Philippe Marius Crozier) úgyszintén, a sajtót igénybe véve, egy ízben még a neves *Neue Freie Presse* hasábjain is, igyekeztek napirenden tartani a független, Németországtól távolodó, a régi szövetségi szálakat lazítani kívánó birodalom képét, ezzel kívánva éket verni Bécs és Berlin közé.

A brit nagykövet egy a VII. Edvárd angol király és George Clémenceau által is igen kedvelt fürdővárosban, Marienbadban folytatott beszélgetést a *Neue Freie Presse* külpolitikai szerkesztőjével, majd ezután nem sokkal cikk jelent meg a lap hasábjain a következő címmel: *Esélyek és lehetőségek a béke kérdésében (Wahrscheinlichkeiten und Möglichkeiten in der Friedensfrage)*. Az alcím fontos tisztséget betöltő brit diplomatára hivatkozott, a továbbiakban pedig Németország elleni kirohanásokat közölt, különösen annak marokkói politikáját illetően, a németeket a „béke megzavaróinak” nevezve. A névtelenül szereplő diplomata, akinek kiléte Berlinben nem volt sokáig kétséges, a figyelmet arra is felhívta, hogy Ausztria–Magyarország számára mennyire kényelmetlen helyzetet teremt az, hogy „legintimebb” szövetségését ismét „a tüzzel látja játszani” Marokkóban.⁶⁰ A cikk nagy sajtópolémiát vont maga után, Cartwright ügyetlenül cáfolt, miközben az újság szerkesztője megerősítette a marienbadi beszélgetés tényét. Ráadásul ez a nevezetes (második) marokkói kaland (azaz a német uralkodó váratlan, provokatív, hadihajó fedélzetéről tett agadiri látogatása) után, a nemzetközi incidensek gazdasági kihatásairól sem lehetett megfélekedezni.⁶¹

Nem kellett sokat várni és az ügy kapcsán megérkezett Bécsbe a német tiltakozás, amely már szilárdan állította, hogy a Németországgal szemben „gyűlölködő” kitételek a bécsi brit nagykövettől származnak, arról is megbizonyosodhattak a Ballhausplatzon, hogy Cartwright, valamint a francia nagykövet Crozier valóban találkoztak a szerkesztővel. A francia *Temps* (a Quai d’Orsay félhivatalosaként is számon tartott lap) ugyancsak hasonló cikket publikált, amelyet rövidesen átvett a bécsi *Fremden-*

⁵⁸ MCKERCHER, 1989. 110–113. – OTTE, Thomas G.: *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy, 1865-1914*. Cambridge, Cambridge University Press, 2011. 337–338., 375. – Joó, 1999–2001. 161–187.

⁵⁹ Idézi: MCKERCHER, 1989. 115.

⁶⁰ *Neue Freie Presse*, 1911. augusztus 25. – GP, XXIX. 237–238., Nr. 10643., *Bethmann-Hollweg Metternichhez*, 1911. augusztus 27.

⁶¹ Quellen zur deutschen Aussenpolitik im Zeitalter des Imperialismus 1890–1911. szerk. BEHNEN, Michael In: *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit: Freiherr von Stein-Gedächtnis Ausgabe*. XXVI. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977. 486., Nr. 245., *Oppenheimer Greyhez*, 1911. október 21.

Blatt, amely gyakran volt a Ballhausplatz szócsöve.⁶² Egy hónappal később már a londoni osztrák–magyar követség tett panaszt a brit külügyminisztériumban, hangsúlyozva, hogy a nagykövetek feladata a jó kapcsolatok ápolása, nem pedig egy harmadik hatalom elleni agitáció. Burkoltabban felvetették már azt is a Foreign Office előtt, hogy Bécsben nem bánnák, ha a bécsi brit nagykövetség élén személyi változás következne be.⁶³ Az ügy kapcsán kibontakozó vitákat és bonyodalmakat az osztrák–magyar külügyminiszter el szeretne volna kerülni, leginkább pedig a különféle interpellációkat a Reichsratban. (Rövidesen személyesen tett szemrehányást Cartwright nagykövetnek, felemlítve, hogy minden cáfolat ellenére „nyílt titok”, hogy a *Neue Freie Presse* közlései tőle származnak. Aehrenthal jelezte, hogy az osztrák politikai életben is jelentős felzúdulást keltettek a nagykövet nyilvánosságot kapott kijelentései, így külön fel kellett szólítania az osztrák miniszterelnököt, hogy az osztrák törvényhozás fórumán, a több pártot tömörítő Deutscher Nationalverband egyes képviselőinek éles hangú interpellációival szemben vegye védelmébe a bécsi brit külképviselet vezetőjét.⁶⁴

Aehrenthal a Monarchia diplomáciájának élén, maga is gyakorta állt szóba a sajtó képviselőivel és őket fel is használta politikai célok érdekében. Utalhatunk itt Julius Széps⁶⁵ újságíróra, George Clémenceau rokonára, aki a franciaországi informális diplomácia kiépítésében volt segítségére, vagy kényesebb ügyekben is színre lépett, mint „üzenőember”.⁶⁶ A bizalmas francia relációkat több évtizeddel korábban apja, Moritz Széps⁶⁷ liberális újságíró és lapalapító, Rudolf trónörökös bizalmasa alapozta meg, akinek a leánya (Sophie) Clémenceau testvérbátyjának, Paulnak lett a felesége. A családtagok, később különösen az említett Julius másik leánytestvére, Bertha

⁶² *Österreich-Ungarns Außenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Ausbruch des Krieges 1914. Diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministeriums des Äußern.* (A továbbiakban: ÖUA.) szerk. BITTNER, Ludwig–UEBERSBERGER, Hans. Leipzig, Wien, Österreichischer Bundesverlag, 1930. III., 316., Nr. 2604., *Napjelenés, 1911. augusztus 28.* Ld. még: 315., Nr. 2603., ill. Nr. 2605., *Aehrenthal Müllerhez, 1911. augusztus 28.*

⁶³ Uo. 396–398., Nr. 2712. *1911. október 5. (Privát közlés Londonból)*

⁶⁴ REDLICH, 1953. I. 102. – ÖUA III., 418–420., Nr. 2737., *Privát közlés Londonba, 1911. október 10.*

⁶⁵ Széps, Julius (1867–1924) újságíró, lapszerkesztő. Az 1890-es évek során hosszabban Párizsban is élt. Liberális nézetei mellett, a külpolitikában szorosan igazodott a Ballhausplatz elvárásaihoz, számos bizalmas megbízatást teljesített, 1909 elejétől a gyakorlatilag kormánylapként működő *Fremden-Blatt* főszerkesztője.

⁶⁶ *Aus dem Nachlaß Aehrenthal. Briefe und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Innen- und Außenpolitik 1885–1912.* I–II. szerk. WANK, Solomon, segédszerk. GRAFINGER, Ch. M.–ADLGASSER, Franz. Graz, Wolfgang Neugebauer Verlag GmbH., 1994. II., 446., Nr. 333. *Aehrenthal Khevenhüllerhez, 1907. január 17.*

⁶⁷ Széps, Moritz (másutt: Moriz, ill. Szeps, ékezet nélkül; 1934–1902) újságíró, a neves *Neue Wiener Tagblatt* szerkesztője és tulajdonosa, amely igen jelentős olvasói táborral rendelkezett, s külföldi tudósítói hálózata kiterjedté vált.

Széps-Zuckerlandl viszonylag szoros és rendszeres kapcsolatot tartottak nem csupán Clémenceau-val, hanem a párizsi politikai elit más tagjaival is. Moritz Széps a trónörökös figyelmét – már elég erős borulátás mellett – arra hívta fel 1886 szeptemberében, hogy „érezhető”, amint a nagyhatalmak „régii csoportosulásai felbomlanak” és a „helyükbe újak léphetnek”. E szavak elég váteszinek bizonyultak később. Clémenceau ekkoriban még az európai egyensúly „létfontosságú” elemeként tekintett a Monarchiára, s e nézetét a trónörökös felé is kinyilvánította.⁶⁸ Clémenceau később éppen akkor jutott a csúcsra politikai értelemben (természetesen csak első ízben, 1906 és 1909 közötti miniszterelnöksége idején), amidőn a Monarchia (és akkori külügyminisztere) a tekintélyét és területi igényeit is nyíltabban demonstrálta. Clémenceau első kormánya 1909 nyarán megbukott, helyzetét a külpolitikai kérdések is jelentősen nehezítették. Az ismét Marienbadba látogató, s ott VII. Edvárdal is találkozó lemondott francia miniszterelnök összhangban a változó időkkal, s az újabb hatalmi konstelláció nyomán is, igyekezett – rá jellemző módon – frappáns egyszerűséggel fogalmazni: „Amiatt, hogy uralhassa a Keletet, Ausztria elvesztette a Nyugatot”.⁶⁹

Julius Széps mindennapos vendég volt a Ballhausplatzon és a követségek háza táján, Henry Wickham Steed *Times*-tudósító nagy szerepet tulajdonított neki abban is, hogy Cartwrightnak (és vélhetően a másik antanthatalom, Franciaország nagykövetének is) a véleménye kifejezetten pozitív színezetet öltött az osztrák–magyar külügyminiszterrel kapcsolatban.⁷⁰

Ausztria–Magyarország külpolitikája nem ítéhető képmutatóbbnak vagy nagyobb mértékben machiavellistának a többi nagyhatalom által követett politikánál, azonban a Monarchia 1907 és 1912 között számos alkalommal került a nagyhatalmi szembenállás keresztüzébe. Közvetve vagy közvetlenül mindig ott húzódott a háttérben az angol–német ellentét is. Aehrenthal megkísérelt belevágni egy, a korábnál jóval határozottabb és önálló külpolitikába. Ha törekvéseit nem akarta eleve kudarcra kárhoztatni, időnként kénytelen volt kettős játékot űzni, mert miközben nyitni próbált a nyugati hatalmak felé, nem akarta a Németország által nyújtott biztonságos hátteret sem feladni. Bizonyos gondolati sémák jellemzőek maradtak egy-egy személy vagy szervezet tekintetében, így a Foreign Office-ra például a hatalmi erőegyensúly logika vagy Aehrenthal és elődje esetében is, a három császár szövetségének új keretek közötti restaurálása. A két eszmei-politikai alapon nyugvó elgondolás és a hagio-

⁶⁸ SZÉPS–ZUCKERLANDL, Berta: *Ich erlebte fünfzig Jahre Weltgeschichte*. Stockholm, Bermann-Fischer Verlag, 1939. 132., 136.

⁶⁹ Uo. 194–195., 199., 201.

⁷⁰ SCHUSTER, Peter: *Henry Wickham-Steed und die Habsburgermonarchie*. Köln, Graz, Wien, Böhlau, 1970. 89.

mányok nyomán testet öltő gyakorlati törekvések egymással már szöges ellentétben álltak az itt tárgyalt években. 1909 szeptemberében a közös minisztertanácsi ülésen Bosznia-Hercegovina sikeres annexióját az osztrák–magyar külügyminiszter, mint az angol „bekerítő” politika „elhárítását” is méltatta.⁷¹ Cartwrightról az volt a véleménye, hogy Németországgal szemben „notóriusan ellenséges” és „az a hír járja” róla, hogy „mindent megtesz” azért, hogy „Ausztria–Magyarországot eltávolítsa szövetségese oldaláról”.⁷² Ugyanakkor a Ballhausplatz támogatta Bethmann-Hollweg német birodalmi kancellár Anglia irányában kezdeményezett megegyezési törekvéseit, mert úgy tűnt, hogy a német és az angol érdekek között nincsen áthidalhatatlan szakadék. Aehrenthal azért arra nem felejtett el külön is rámutatni, hogy Londonnak fel kell adnia „az erős közép-európai blokk felbomlasztására” irányuló terveit.⁷³

Az európai nagyhatalmi viszonyok „körmönfontása” – Összegző gondolatok és megállapítások

A diplomácia berlini irányítóiban erősödött a meggyőződés, hogy Németországnak csupán egyetlen megbízható partnere maradt, melyet viszont a szétesés fenyeget, sőt ennek következtében egyes részeit Németország kényszerülhet majd anektálni. Erről az eshetőségről alkalmasint a brit diplomácia képviselőivel folytatott megbeszélések során sem feltétlenül csináltak nagy titkot. A Monarchia betagolása a német birodalomba, annak belső egyensúlyára nézve is negatív következménnyel járhatott, mivel ez által a katolikusok jutottak volna túlsúlyra. A protestáns–katolikus ellentét a 20. század elején is lényeges és erősen megosztó belső politikai kérdés maradt még. Egyébként pedig a szétesés azért is tűnt fel sötét felhőként a nemzetközi politika különben sem túl ragyogón kéklő egén, mert az osztrákok maradtak Németország egyetlen barátai. Ennek megfelelően érvelt még római nagykövetségként Gottlieb von Jagow, akit 1913-ban neveztek ki a német külügy élére, nem sokkal távozása előtt a helyi brit ügyvivő előtt annak az aggodalmának adva hangot, mely szerint a Monarchia komolyabban is mutatja már a „felbomlás” jeleit. Mindez szerinte egy jövőbeli „szláv állam vagy államszövetség” létrejöttét sejtette, ahol a „falhoz lesz szorítva” a német elem.⁷⁴

Később, a világháború alatt sem tűnt úgy, hogy az egyensúlyi rendszerben könnyedén pótolni lehetne a közép-európai birodalmat. Az államalakulat egyre kérlelhe-

⁷¹ ÖUA, II. 462–465., Nr. 1735., 1909. szeptember 18.

⁷² Uo. 742–744., Nr. 2040., 1910. március 15. (*Privát közlés Berlinbe*)

⁷³ Uo. 724–729., Nr. 2024., 1910. március 6.

⁷⁴ BD, X./2., Nr. 454. *Rodd Greyhez, 1913. január 6.*, idézi: LÖDING, 1969. 238.

tetlenebb kritikusai, így Wickham Steed, vagy még inkább Seton-Watson sem látták úgy, hogy a Monarchia felbomlása kedvező lehetne, sőt (hasonlóan a Foreign Office-ban mérvadóvá vált nézettel) a belső viszonyok radikálisabb megbolygatását sem feltétlen kívánták. A londoni külügyminisztérium berkeiben azonban, a németellenes attitűd reprezentánsai előnyösnek látták Ausztria–Magyarország relatív gyengítését (amellyel viszont annak számára meg is nehezítették a független, önálló politikai vonalvezetést). A Foreign Office fontos szürke eminenciása, Sir Eyre Crowe, a nyugat-európai osztály vezetője előtt leginkább egy korlátok közé szoruló, területi értelemben is kisebbedő, ám birtokaiban mégis nagyrészt meghagyott állam körvonalai sejtettek fel, amelyet (a hidegháború terminológiáját kölcsönözve itt) egyfajta „feltartóztatási politika” jegyében – aminek természetesen igazi célpontja Németország – kisebb, ellensúlyt képező államok vettek volna körül.⁷⁵

Franciaországban, az intellektuális körökben úgyszólván megingathatatlannak tűnt a Habsburg Monarchia területi egységének tiszteletébe, továbbá – elvileg egész Európa számára üdvös – nagyhatalmi küldetésébe vetett hit. A fentebb szemléltetett elképzelések és a sajtóban taglalt kérdések, valamint a külügyi apparátusokban alkotott vélemények nagyjából a történelmi szerep értékelése nyomán, a kor kihívásainak mérlegelése mentén alakultak ki, a végkövetkeztetés pedig rendszerint az volt, hogy a változások elengedhetetlenek, de tulajdonképpen épp az egyensúly meg *nem* változásához. Az államalakulat belső adottságaival és a 20. század kezdetén uralkodó viszonyokhoz való alkalmazkodás valós képességével azonban nem igen számoltak, ahogyan azzal sem, hogy egy hosszabb háborús konfliktus mennyire jelentős tudati, szemléletbeli változásokat eredményezhet, s így majd az 1914 előtti viszonyokhoz már csak kevésbé hasonlítható körülmények követelik meg egy teljesen új egyensúly létrehozását. A híres francia történész, Albert Sorel vagy a tekintélyes École Libre des Sciences Politiques professzora, Anatole Leroy-Beaulieu és sokan mások is – általában pedig a legtöbb olvasott tudományos szerző vagy publicista – kedvezőnek látta a Monarchia kereteinek fennmaradását, ám a Habsburgok államának belső viszonyait, szövetségi elkötelezettségét és magyar vagy osztrák elitjének világszemléletét, politikai felfogását már jóval kevésbé. A Monarchiával szemben leginkább kritikus, sőt jobbára igen ellenséges – már említett – Louis Léger adta a barátságosabb nézetek ellenpontját. Korunk francia történészei közül Jacques Le Rider fogalmazta meg igen találóan, hogy mit is jelentett a nagymértékben paradox helyzet Ausztria–Magyarország szempontjából. Így fogalmazott: „[...] azt mondhatjuk, hogy az első világháború előestéjén az intellektuális közvélemény Franciaországban

⁷⁵ MAGYARICS Tamás: Nagy-Britannia Közép-Európa-politikája 1918-tól napjainkig. *Grotius*, 2007. 2–3. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=RHIXRV> (2020. július 3.)

többségében Habsburg-ellenes, de poroszellenességéből fakadóan mégis osztrákbarát”.⁷⁶

Annak ellenére, hogy jelentős mértékű szemléletváltás, hatalmi átrendeződés zajlott le az első világháborút megelőző bő másfél évtized alatt, ami élesedő ellentéteket, valamint nagyhatalmi blokkok kialakulását eredményezte, mégis fennmaradt még a klasszikus 19. századi nagyhatalmi pentarchia (Franciaország, Anglia, Oroszország, Németország és Ausztria–Magyarország „ötösfogata”) tagjai krízishelyzetekben még közösen kerestek diplomáciai megoldásokat, pedig számoltak addig kialakult egymás közti viszonyuk jelentős módosulásával is. Amikor azonban 1914. június 28-án eldőrdültek az egész Európa számára oly végzetes pisztolylövések Szarajevóban, rövid idő alatt bebizonyosodott, hogy a nagyhatalmak úgynevezett koncertje – amint George-Henri Soutou francia történész megfogalmazta – „túlságosan informális, túlzottan körmönfont” volt ahhoz, hogy alkalmas lehessen olyan komoly válság kezelésére, amelyben „túlontúl is sok ország létfontosságú érdekei forogtak kockán”.⁷⁷ A gépezet beindult, a középpontba az évek óta húzódó kérdések gyors lezárásához fűzött remények kerültek. Egy merész diplomáciai huszárvágás, melyet azután átütő katonai fellépés követ – elvileg – nagyon kedvezhetett is volna Ausztria–Magyarországnak, a júliusi válság azonban olyan fejleményeket hozott politikai és katonai síkon is, amelyek az év őszére nyilvánvalóvá tették egy minden addiginál pusztítóbb és elhúzódó konfliktus kialakulását. Ezután a béke megteremtése minden hadviselő számára leginkább csak az egyértelmű háborús győzelem által látszott megvalósíthatónak, az pedig természetesnek tűnt, hogy miután egy-egy hatalom óriási anyagi és emberáldozatot hozott már, olyan új biztonsági rendszer kiépítését kívánta, amely garantálja számára, hogy a közelebbi jövőben hasonló pusztító konfliktussal ne kelljen számolnia. Ennek a célkitűzésnek a mentén, akár a központi hatalmak, akár az antant táborára gondolunk, minden szín alatt egy a régi kereteket radikálisan megbontó új egyensúlyi szisztéma kialakítására volt szükség. A nemzeti és nemzetiségi kérdés ennek az igénynek a mentén nyert a háború során egyre nagyobb jelentőséget.⁷⁸ A korábbi, 1914 előtti felvetések, a diplomáciai dokumentumok eszmefuttatásai, a francia és brit újságírók vagy a tudomány képviselői

⁷⁶ DESCHÈNES, Dany: *La France et le complexe danubien habsbourgeois 1867–1918. Une étude à partir de l’historiographie récente en langue française.* (kiadatlan szakdolgozat) Université Du Québec à Chicoutimi, 1997. 59–63., idézet a 63. oldalon.

⁷⁷ SOUTOU, Georges-Henri: Les grandes puissances et la question des nationalités en Europe centrale et orientale pendant et après la Première Guerre mondiale: actualité du passé? *Politique étrangère*, 1993/3. 701. idézi: DESCHÈNES, 1997. 68.

⁷⁸ DESCHÈNES, Dany: Rupture ou équilibre: les options de la Realpolitik française face à l’Autriche–Hongrie lors de la Première Guerre mondiale. *Études internationales*, 1999/3. 521–527., 544–545., ill. Uó, 1997. 71–72.

által lefektetett nézetek végső értelmüket a világháború esztendei során nyerték el, s váltak történelmi döntések megalapozóivá is.

A Monarchia belső feszültségeit gerjesztő nemzetiségi kérdés tekintetében Seton-Watson „vádírata” a magyar politika ellen nem feltétlenül lelt még kedvező fogadtatásra a brit diplomácia képviselői részéről. A Masaryk és Seton-Watson által képviselt New Europe kör csak fokozatosan tett szert befolyásra a Foreign Office berkein belül, s közel sem a leggyorsabb lépésekkel haladtak előre a független nemzetállamok rendszerének megteremtése felé. Sőt, gyakran tűnt úgy, hogy a háború végén mégis olyan konstelláció alakul ki, mely a Habsburgok vezette államalakulat túlélésének kedvez. Masaryk azonban a teljes nemzetállami függetlenség programját már 1914 októberében megfogalmazta. Az „ítélet ideje” viszont – amint e kifejezést Jeszenszky Géza használta nagyívű, elemző kötetének (*Az elveszett presztízs*) utolsó előtti fejezetében – csupán az első világháború fordulatai nyomán érkezett el, s számos korábbi esemény és megnyilatkozás is a világháború legvégső szakaszában nyerhette csak el a maga teljes, történelmi kontextusba ágyazott értelmét. Mind a francia, mind pedig a brit vezetés döntéseit és elemzéseit pragmatikus szempontok, továbbá a katonai helyzet, a frontok állapota, nem utolsó sorban pedig a szövetséges Oroszország teljes összeroppanása befolyásolta.⁷⁹

Lloyd George brit miniszterelnök határozott próbálkozást tett még a különbékére, azonban a Monarchia mozgásterét külső és belső okoknál fogva is végletesen beszűkült 1917 végére, a további események pedig sorsát már gyorsan megpecsételték.⁸⁰ Az 1917-es, majd az 1918-as esztendő is tartogatható mindeközben nem várt meglepetéseket a titkos diplomácia erőfeszítéseinek nyomán. Az utolsó katonai erőpróbák kimerítő küzdelmei, valamint a harci morál gyengülése azonban végül a központi hatalmak táborát sújtotta végzetesen. A leglényegesebb kérdések a birodalmi államalakulat és a részét alkotó történelmi Magyarország közös állami egységét, fenntarthatóságát, esetleg megreformált keretek közötti további életképességét illetően 1918 őszére így végképp eldőlték. Az új állami kereteket, az államhatárokat a zöldposztós asztaloknál a győztes hatalmak vezetői, valamint a háttérben álló szakértői csoportok véleménye határozta meg. Utóbbiak sorában pedig nem kifejezetten olyan személyek képviseltették magukat, akik nosztalgiával gondoltak volna (Fejtő

⁷⁹ JESZENSZKY, 1994. 247–251. – DESCHÊNES, 1999. 525–526., 530–531., 533–535., 540–541. (Utóbb hivatkozott művet ld. a bekezdés összegző megállapításaihoz és az alábbiakhoz is, különösen francia vonatkozásban.)

⁸⁰ EGEDY Gergely: Lloyd George és az Osztrák–Magyar Monarchia. In: *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Főszerk. MAJOROS István. Budapest, ELTE BTK, 2015. 552–553. –PROTHEROE, Gerald J.: *Searching for Security in a New Europe. The diplomatic career of Sir George Russell Clerk*. London, New York, Routledge, 2006. 9., 11–12.

Ferenc kifejezésével élve itt) a „hajdanvolt birodalom” szerepére és korábban, esetleg még általuk is némelykor értékelt, pozitív vonásaira. A fentebb már említett Ernest Denis például részt vett a francia békeelőkészítő munkában is, jelentősen hozzájárulva ahhoz, hogy a csehszlovák állam koncepciója Párizsban teljes támogatást nyert. Seton-Watson, bár hivatalosan nem volt tanácsadó, a világháború alatt, majd a békekonferencián jelentős befolyással rendelkezett, mindenekelőtt az utódállamok képviselőinél élvezett bizalomból eredően. Emmanuel de Martonne, a Sorbonne tekintélyes földrajzprofesszora tagja lett annak a földrajztudósokból álló, a francia kormány kezdeményezésére létrehozott bizottságnak, amelyen keresztül azután nem csak a béke-előkészítésben, hanem a jövőbeni határok kijelölésénél, már a békekonferencia alatt fontos szerepet vitt, így például különösen az egykori Bánát területén megvont határok tekintetében. De Martonne már 1914 előtt is az etnikai elv érvényesülését látta elsődlegesnek az államhatárok kialakításánál, de erős geopolitikai szemlélete is volt, a későbbi Nagy-Románia határait földrajzi szempontok alapján is szinte tökéletes egységnek írta le.⁸¹ A tudományos (vagy tudományos köntösbe burkolt) nézetek érvényre jutásához azonban a politikai kereteknek és a katonai helyzetnek is meg kellett változnia. Fejtő Ferenc örökbecsűnek tekinthető kötete, amely Ausztria–Magyarország szerepét, a benne munkálkodó pozitív vagy feszítő erőket érzékletesen mutatta be, munkájának már a bevezetőjében nagyjából ugyanazt a megállapítást rögzítette, amelyet – jóval korábban és másként – Gustav von Kálnoky is megfogalmazott, vagyis: a Monarchia „túlélése” nem „egyedül”, de „még csak nem is túlnyomórészt múltott belső erején”, hanem a nemzetközi rendszer jellegzetességeitől függött. A nemzetközi rendszer pedig 1918 után – egy évszázad után – példátlan mértékben átalakult.⁸²

⁸¹ BOULINEAU, Emmanuelle: Un géographe traceur de frontières: Emmanuel de Martonne et la Roumanie. *L'Espace géographique*, 2001/4 (tome 30), 358–369. – TER MINASSIAN, Taline: Les géographes français et la délimitation des frontières balkaniques à la Conférence de la Paix en 1919. *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, tome 44. No. 2. (Avril–juin) 1997. 252–253., 255–258.

⁸² FEJTŐ, François: *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche–Hongrie*. Paris, Édim/Lieu Commun, 1988/1992. 17.

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD

KÜLKAPCSOLATI PARADIGMAVÁLTÁS? MAGYAR REFORMÁTUS KORKÉP TRIANON ÁRNYÉKÁBAN

Bevezetés, módszertan

Jelen tanulmány a szerző „Trianon-sorsszerűségei a magyar református gondolkodásban” kutatási sorozatába illeszkedik, és a „Trianon-szindróma” magyar református külkapcsolati olvasatát igyekszik feltárni. Vizsgálatában benne foglaltatik három kérdés: 1.) Milyen külkapcsolati csatornákkal rendelkezett a magyar reformátusság az 1918-as összeomlás idején? 2.) Hatékonyan tudta-e ezeket a kapcsolatokat a magyar ügy érdekében mozgósítani? 3.) Milyen paradigmaváltás szűrődött le 1918–1920 tapasztalataiból? Elemzésének gerincét Szabó Aladár (1862–1944), akkori budapest-józsefvárosi lelkésznek a Presbiteri Világszövetség lausanne-i világgyűlésén elmondott 1920. augusztus 7-i beszéde adja.

A református peregrináció mint külkapcsolati csatorna

A református külkapcsolatok elsődleges csatornája hagyományosan a peregrináció volt. Külföldi egyetemlátogatás megvalósulhatott magánvagyon terhére. Nemcsak saját örökséget kell ezalatt értenünk, hiszen a korban még előfordult, hogy valaki a másébol tanulhatott külföldön. A református anyagiasság (értsd: materializmus) elterjedésével ugyanakkor kihalóban volt az a hagyományos mentori–patrónusi áldozatkészség, melynek során „református nagypapok” vagy előkelő „világi” családok szegény, de tehetséges diákokat tanítottak ki, akik azután „tudós tiszteletes” prédikátorokként a külföldi evangéliumi világot mozgató eszmék itthoni élharcosaivá válhattak. Az országos egyházi források amúgy is szűkösen álltak rendelkezésre, a partikulárisokat (főleg kollégiumiakat) gyakran rendezetlen állapotaik is sújtották. Ezért nem volt egyáltalán mindegy, hogy a 19. század második felében és a 20. század elején Svájcban, Skóciában, Hollandiában, Franciaországban és Észak-Amerikában újabb stipendiumok is keletkeztek. Így ugyanis áldozatkész protestáns hittestvérek jóvoltából lendülhetett fel újból a tanulni vágyó református magyar teológus ifjak

külföldi egyetemlátogatása.¹ A források megegyeznek abban, hogy a Német Birodalom nem követte ezt a gyakorlatot. Bár egyöntetűen beszélnek olyan korábbi ösztöndíjakról, amelyeket csak az 1920-as évek hosszú német válsága tett végleg tönkre, abban is megegyeznek, hogy a németországi élet drágasága mellett ilyen már a háború előtti időkben is nagyon nehéz volt találni.²

A 18. század végétől a 19. század végéig folyamatosan zajlott a német egyetemek liberalizálódása. Fontos hangsúlyoznunk, hogy ez a folyamat nem politikai, hanem elsősorban szellemi síkon ment végbe. A teológiai fakultások – hogy megőrizték helyüket a tudomány világában – alkalmazkodtak a világi diszciplinákhoz (és főleg a történettudományhoz), és tanításukat a hit- és a Szentírás-elv rovására – eminens-túlteljesítő módon – annak kritériumaihoz igyekeztek igazítani.³ Évtizedes késéssel és más hangsúlyokkal ugyan, de a magyar protestáns közszellem is egyfajta liberalizálódáson ment keresztül. Bár a magyar protestáns szellemnek sokkal inkább racionalista, konzervatív (jogőrző) és politikai jellemzői váltak hangsúlyosakká, mint a németnek, mégis nagy elődként tekintett a német szellemre. A rokonságérzet révén átöröklődtek a kapcsolati hagyományok is. Még a háború előtti időkben Debrecenben és Sárospatakon szinte az összes tanár valamelyik német egyetemen szerezte magasabb képzettségét, és ez a szisztematikus teológia irányába tájékozódó diákok irányultságát is meghatározta. A közvélekedés és tapasztalat szerint azonban belmissziói (értsd: hitébresztő) indíttatásokat németországi egyetemeken kevésbé lehetett nyerni. A valamikor az akadémiai világban is ápolt pietista kapcsolatok így máshová helyeződtek át. Erdélyben Böhm Károly (1846–1911) filozófiai hatása érvényesült. Az 1895-től teológiai intézetigazgató, majd 1908-tól püspök Kenessey Béla (1858–1918) szellemi hatása korlátozott maradt. A Molnár Albert (1849–1901), Ravasz László (1882–1975) és ifjabb Bartók György (1882–1970) által kialakított teológiai irányzat itt tudatosan német kapcsolatokat keresett.⁴

¹ KOVÁTS J. István: *Egy élet prédikációja. Önéletrajz.* s. I. [Budapest], Szenci Gyözőné Kováts Zsuzsanna, s. d. [2005.] (A továbbiakban: KOVÁTS, 2005.) 182.

² BÓDY Dénes: Németek és magyarok. *Sárospataki Lapok*, 1934. (A továbbiakban: BÓDY, 1934.) 3. – TÖRÖK István: Külföldjárás ügye a Dunántúlon. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1937. 57., 64. – Vö. KOVÁTS, 2005. 182.

³ Ld. részletesen KOVÁCS Kálmán Árpád: A filozófia nyelve a magyar református ébredésben az előző századfordulón. Vita az erdélyi racionalizmusról. In: *A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok.* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 25.) Szerk. KOLUMBÁN Vilmos József. Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2019. 247–272.

⁴ MAKKAJ Sándor: *Szolgálatom. Teológiai önéletrajz, 1944.* <https://mek.oszk.hu/11300/11347/11347.pdf> (2020. június 24.) (A továbbiakban: MAKKAJ, 1944.) 6–7., 13–15. Ebből a szempontból Tavaszgy Sándor és Makkai Sándor is csak tanítványoknak minősülnek.

Antal Géza (1866–1934) a gazdag apanázt jelentő utrechti Stipendium Bernardinum birtokában tudott Tübingenbe és Berlinbe is eljutni 1886–1887 táján. A későbbi pápai teológiai tanár, majd dunántúli püspökre Cornelis Willem Opzoomer (1821–1892) személyében az a liberális holland kálvinizmus hatott, amely belemélyedt az újszövetségi bibliakritikába, és nem idegenkedett a német filozófiai alapú megközelítésektől sem.⁵ Antal ugyanakkor megismerkedett az Oosterzee-féle holland evangélikál ortodoxiával is.⁶ 1888-ban élete társául szegődött felesége az az Adéle Sofia Cornélia Opzoomer (1856–1925) volt, aki A. S. C. Wallis néven író, költői tevékenységet is folytatott. Az Antal házaspár együttes munkával Madách Imre, Petőfi Sándor és Tompa Mihály sok alkotását fordította le angolra, németre és skandináv nyelvekre.⁷ Idősebb Biberauer Richárd (1872–1939) 1894–1895-ben folytatott berlini tanulmányokat, de nála a német hatást természetesen módon egyensúlyozta ki az edinburgh-i skót, valamint a bázeli és berni svájci.⁸ Baltazár Dezső (1871–1936) ifjabb Tisza Lajos (1879–1942) „gentleman’s tour”-jának kísérőjeként, tanulótársaként 1897–1898-ban járta meg Berlin és Heidelberg egyházjogi stúdiumait, de közben olyan neves teológusok előadásait is hallgatta, mint Adolf von Harnack (1851–1930) és Ernst Troeltsch (1865–1923).⁹ Ravasz László 1905–1906-ban két félévet tölthetett Berlinben a marosvásárhelyi Szotyorianum ösztöndíján. Schopenhauer esztétikája felé Adolf Riedel (1837–1913) és Georg Simmel (1858–1918) tereltek.¹⁰ Tavasz Sándor (1888–1951) 1911–1913-ban egy félévet Jénában és három Berlinben tölthetett, de áthallgatott Halléba is, a tanévek közötti szünidőben pedig a Bielefeld melletti Bethel Központban tanulmányi céllal önkéntes diakóniai szolgálatot végzett.¹¹ Révész Imre (1889–1967) hiába akarta Émile Doumergue (1844–1937)

⁵ Opzommert Sebestyén Jenő egyenesen a „holland Schleiermacher” címmel illette. SEBESTYÉN Jenő: *Holland egyházi élet. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1908. 505.

⁶ Antal Géza 1902-ben adta közre Jan Jacob van Oosterzee (1817–1882) ötvenkét egyházi hétre beosztott kátémagyarázatos prédikációit.

⁷ KÖVY Zsolt: Antal Géza (1866–1934) dunántúli református püspök élete, tudományos és közéleti munkássága. In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6. I. köt. Szerk. S. LACKOVITS Emőke–MÉSZÁROS Veronika. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2004. (A továbbiakban: KÖVY, 2004.) 197. Vö. 61–62.

⁸ BODOKY Richárd: *Gyanútlanok. Jövevények és vándorok, 1870–1918*. Budapest, Luther, 2018. (A továbbiakban: BODOKY, 2018.) 124.

⁹ BARÁTH Béla Levente: „Földbegyökerezés és égbe fogózás”. A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében (1911–1920). Sárospatak, Hernád, 2014. 38–39.

¹⁰ RAVASZ László: *Emlékezéseim*. Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992. (A továbbiakban: RAVASZ, 1992.) 96–100.

¹¹ JUHÁSZ Tamás: Tavasz Sándor. In: *Akik jó bizonyágot nyertek. A Kolozsvári Református Teológia tanárai (1895–1948)*. Szerk. HATHÁZY Ferenc. Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet, 1996. 279.

montaubani hugenotta ortodoxiáját a német bibliatudomány eredményei, illetve Ernst Troeltsch nézetei által is kiegyensúlyozni, német stipendiumot nem talált, heidelbergit pláne nem.¹²

A bécsi protestáns teológiai fakultás közelsége okán értékelődött fel, különösen mivel Magyarországon csak 1914 után a debreceni tudományegyetemen lehetett református hittudományból fokozatot szerezni. A bécsi ösztöndíjasok – óriási meglepetésükre – azzal is kénytelenek voltak szembesülni, hogy sokkal elnyomottabb helyzetben, sokkal kisebb lélek- és arányszámmal is lehet csodálatos eredményekkel dicsekedő belmissziót folytatni.¹³ A bécsi kapcsolat már a 19. század utolsó harmadától kezdve megtermékenyítőleg hatott a magyar reformátusság lelki életére. Eduard Böhlön (1836–1903) keresztül vezetett az út Hermann Friedrich Kohlbrüggéhez (1803–1875), az elberfeldi Németalföldi Református Gyülekezethez.¹⁴ A holland-német pietizmushoz fűződő kapcsolatok állították Magyarországon az 1800-as évek végére az érdeklődés homlokterébe a *Heidelbergi kátét*. Ez az érdeklődés kellett ahhoz, hogy a református vallásoktatásból az 1850-es évek végén teljesen kiszorított iratok visszanyerjék korábbi jogait és tekintélyüket a gyülekezeti használatban.¹⁵ A folyamat utoljára Erdélybe gyűrűzött be, ahol Makkai Sándor (1890–1951) és Tavasz Sándor – részben az impériumváltás lelki sokkjára adott válaszként – végezték el 1920–1930 között a két legfontosabb református szimbolikus irat, a *II. Helvét hitvallás* és a *Cathecismus Palatinale* újrafordítását.

¹² RÉVÉSZ Imre: „Vallomások”. *Teológiai önéletrajz és kiadatlan kéziratok. 1944–1949*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1990. 51–53.

¹³ Ld. pl. Révkomárom. Galambos Zoltán lelkész. In: „A késő idők emlékezetében éljenek...” *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai, 1943*. Szerk. KRÁNITZ Zsolt. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények, 2013. 333.

¹⁴ Ezt a közösséget egy 1847-es porosz királyi pátens ismerte el önálló szabadegyházként.

¹⁵ Rác Károly (1842–1912), Erdős József (1856–1946) és Keck Zsigmond (?–?) egyaránt Böhl- és Kohlbrügge-tanítványok voltak. Előbbi először 1867-ben adta ki Kohlbrügge kátémagyarozatát, amit később át is dolgozott. Utóbbi kátéfordítása 1884-re lett készen. CSOHÁNY János: Rác Károly (1842–1925) lelképásztor élete és munkássága, In: *Vallási néprajz*. III. köt. Szerk. DANKÓ Imre–KÜLLŐS Imola. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1987. 156–177. – Uő: Simai Erdős József. *Egyháztörténeti Szemle*, 2011/3. 67–71. Kövy, 2004. 198.

A pesti Skót Misszió

Hosszú távon az a magyar református peregrináció alakította át a legmélyebben a magyar református életet, mely a skót szabadegyházi teológiai főiskolába az 1860-as évek közepén indult meg.¹⁶ A kapcsolat motorjául szolgáló pesti skót misszió a skót államegyházból (Church of Scotland) kiváló Skót Szabadegyház (Free Church of Scotland, 1843–1900), majd 1907-re rendeződő helyzetű Egyesült Skót Szabadegyház (United Free Church of Scotland, 1900–1914; 1919–1940) által fenntartott Skót Misszió Edinburgh-i Zsidómissziói Bizottsága alá volt rendelve. A Misszió alapításakor hivatalosan a Lánchíd építésén dolgozó brit munkások lelkipondozását látta el. Lelkészei az Angol Királynő szálloda kápolnájában kialakított első istentiszteleti helyén angolul és németül prédikáltak. A Misszió társadalmi hatása a vallásinál erősebben érvényesült, mivel a magyarországi liberális elit – angol nyelvtudása fejlesztése érdekében – szívesen megfordult itt. A német nyelvűség a megtért zsidóság anyanyelvéhez igazodott. A társadalmi kapcsolatot házasságok is erősítették: Török Pál (1808–1883) későbbi dunamelléki szuperintendens 1843-ban nyert angol baptista, Theodor Biberauer (1829–1913) 1859-ben skót (első) feleséget. Az 1849-es kiutasítást követően a Misszió 1857-ben telepedhetett vissza Pestre, ahol különböző ideiglenes elhelyezések után 1870-ben a Hold utcában rendezte be iskoláját, hivatalos és gyülekezési helyiségeit, majd korábbi központját magyar református célokra átadva 1910-ben új, impozáns Vörösmarty utcai iskolaépületébe költözött. A magyar tannyelv idősebb Victor János (1860–1937) tanítói alkalmazásával jelent meg a misszió iskolájában 1881–1882 táján, ami után – Budapest érzékelhető magyarosodására adott válaszul – Edinburgh is egyre inkább a magyar tanerők alkalmazását preferálta.¹⁷

¹⁶ Kovács Ábrahám: *History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Hungary and its impact on the Reformed Church of Hungary, 1841–1914*. Oxford–Vienna–Frankfurt, Peter Lang, 2006. (A továbbiakban: Kovács Á, 2006.) 317–340. – Uő.: Két kálvinista centrum egymásra találása. A skóciai ösztöndíj létrehozása. In: *En Christo. Tanulmányok a 85 éves Dr. Bütösi János tiszteletére*. Szerk. GAÁL Sándor. Debrecen, DRHE, 2004. 177–186. – Kovács, Ábrahám–HÖRCSIK, Richárd: A Transplanted Scottish Presbyterian Culture: the Peregrination to New College, Edinburgh and the Impact of Free Kirk Evangelicalism on Debrecen Reformed College in Hungary. *Records of the Scottish Church History Society*, XLIV. (2015), 103–132.

¹⁷ SZABÓ Aladár: *Kegyelem által*. Gödöllő, Bethánia, 1941. (A továbbiakban: SZABÓ, 1941.) SZABÓ, 1941. 185. – Kovács Ábrahám: A budapesti református belmisszió központja. A Németajkú Ev. Ref. Leányegyház rövid története (1859–1912). *Egyháztörténeti Szemle*, 2016/3. (A továbbiakban: Kovács Á, 2016.) 4–7., 8–9.

Bibliai iratterjesztés

A Károli-Biblia szöveggondozását 1832 óta a Brit és Külföldi Bibliatársulat végezte, mely a magyar nyelvű *Szentírást* több alkalommal is igen nagy példányszámban adta közre. A honi sajátosságoknak megfelelően a magyar anyanyelvű evangélikusok is a Károli-Bibliát használták. Azon túlmenően, hogy a Társulat végeztette el 1908-ra a régóta esedékes bibliaiszöveg-revíziót, tevékenyen belefolyt az építő irodalmi, traktátus- és kisnyomtatvány-kiadási tevékenységbe. Az 1830-as évekre jellemző évi 30 000-es eladott *Szentírást* példányszáma gyorsan megemelkedett, miután 1864-ben Pesten létrejött a Társulat könyvesboltja és könyvraktára.¹⁸ Képviselője az a Victor Bernát (1825–1923) (idősebb Victor János édesapja és ifjabb Victor János nagyapja) lett, aki 1881-ben helyezte át székhelyét Bécsből Budapestre. Bár a Társulat utazó ügynökei (az úgynevezett kolpoltörök) körében erőteljes volt a baptizálódásra való hajlam, a protestáns egyházak kapcsolata mindvégig pozitív maradt a Társulattal. Ennek oka az volt, hogy a britek a skótokkal karöltve erősen ráfizetéses formában finanszírozták a kiadói és terjesztői tevékenységet, így a magyarok jóval valós áron alul juthattak az igei olvasmányokhoz. A kolpoltörtség az 1900-as évek elején leáldozó ágba került, amikor is az állandó városi könyv-, könyvkötészeti és papír-írószer-boltok elterjedése idejétmúlttá tette ezt a tevékenységet, de világszinten a Brit Bibliatársulatnak még 1911-ben is 1700 terjesztési alkalmazottja volt. A Társaság célkitűzéseit a debreceni Csiky Lajos (1852–1925) is első renden ismerte el, amikor a tiszántúli egyházkerületi értekezlet 1895. június 12-i nagyválasztmányi ülésére tett előterjesztésének első pontjában javasolta, hogy a református lelkészek fogadják be és támogassák a *Biblia* és a vallásos iratok terjesztésének ügyét.¹⁹ 1897. szeptember végén Szatmárnémetiben tartott egyházi értekezleten Gergely Károly (1837–1899) nagybányai esperes a „tegyük, ahogy lehet” mottó jegyében előadott véleményében személyes, eleven és erős bizonyossággal állt ki amellett, „[...] hogy a Tiszántúlon is imádkoznak és olvasnak bibliát.”²⁰ Szász Gerő (1831–1904) kolozsvári esperes ellehetetlenüléséhez nagyban hozzájárult, hogy az imádkozáson, a bibliaolvasáson, illetve mértékletességi célkitűzéseken elkövetett gúnyolódása ellen a református Dunántúl is rendkívül éles hangon szólalt fel.²¹

¹⁸ Jelenleg az 1930-as évekre vonatkoztatott évi 88 000 körüli példányszám adata áll csak rendelkezésemre.

¹⁹ CSIKY Lajos: Vélemény a belmissióra vonatkozólag. *Debreczeni Protestáns Lap*, 1895. 295.

²⁰ GERGELY Károly: A lelképásztori gond régi kipróbált eszközeiről. Uo. 1897. 534.

²¹ KIS József: Az erdélyi viszály. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1898. 40–42. A kolozsvári esperes többek között a KIE mértékletességi alosztályát „átkozott szüzességi egyletesek”-nek nevezte.

A Biblia-ügyre a magyar protestánsok figyelmét végérvényes módon az 1904. márciusától évente nagy sikerrel megrendezett Biblia-vasárnapok irányították rá. A Biblia-vasárnapok perselypénzét az országos egyházi szervek eljuttatták a Biblia-társaságokhoz, hogy áldásos tevékenységüket ezen hozzájárulásból is fejleszthesék.²² 1904-től a Bethánia Egylet is alkalmazott állandó iratterjesztési munkatársat. Ez a személy szoroson nyomon követte a különböző református egyházi eseményeket, és annak ellenére hűségesen megjelent ezeken, hogy még a kollégiumokban, gimnáziumokban, tanári, hallgatói és diákrészről is gyakran maró gúny céltáblájává vált.²³

A magyarországi ébredés kitörése a német közegből a poliglottális kapcsolatok megőrzésével

Az 1832-ben, a lützeni csata 200. évfordulója alkalmából alapított lipcsei központú Gusztáv Adolf Egylet alapkonceptiója az volt, hogy a határokon túlnyúló protestáns összefogás nagy szerepet játszhat a Róma elleni védekezésben. Bár az alapítvány a korszak végéig segélyezett magyarországi református célokat is, tevékenysége a 19. század utolsó harmadában feltűnően német irányba mozdult el, fő célkitűzése pedig a 20. század elejére a szász evangélikus szórványok megtartása lett, melynek érdekében az erdélyi szász tartományi egyházzal, illetve a magyarországi egyetemes [értsd: országos] evangélikus segélyintézettel fűzték szorosabba a kapcsolatokat.²⁴

Az 1866-os alapítású Bethesda Kórház tevékenysége – vendégkönyve szerint – egy sereg ma is ismert nevű egyéniséget vonzott Amerikából, Európából, Kis-Ázsiából. Ezek a látogatások általában inkább a kiépülő Budapest iránti világi érdeklődést mutatták, de sokszor felsejlett a háttérben az a hatalmas utazó, levelező és szervező munka is, amelyet Theodor Biberauer a magyarországi ébredés érdekében kifejtett.²⁵ Feltűnően testvéries kapcsolat alakult ugyanekkor a világháború előtt

²² BARCZA József: A vizsolyi Biblia kiadástörténetéről. *Theológiai Szemle*, 1991/1. 59.

²³ Jelentés a Bethánia Egylet 1904. évi működéséről. Közzétéve itt: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1905. 38–39.

²⁴ KOOL, Anne-Marie: *Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmisziói mozgalom (1756–1951)*. I. köt. Budapest, Harmat–Protestáns Missziói Tanulmányi Intézet, 1995. (A továbbiakban: KOOL, 1995.) 116. – Vö. A Gusztáv Adolf alapítv.[ány] ev.[angélikus] egylete központi intézősége level főtiszt.[eletű] Antal Gábor ev.[angélium szerint] ref.[ormált] püspök úrnak. Közli *Dunántúli Protestáns Lap*, 1905. 390–392.

²⁵ Egyházi szempontból legnagyobb jelentőségűnek a svájci Charles Fermaud, a porosz születésű, de tevékenységét főleg Bristolban kifejtő George Müller [neve ismeretes Muller alakban is]

a Poprád központú felvidéki tót evangélikus és magyar református ébredés között. Ennek kiindulópontja az volt, hogy az ébredés Magyarországon az 1890-es évekig csak a hazai németek és a szlovákok között ért el sikereket. A Bethesda Kórház első két magyar illetőségű diakonissza-növendékének felvételére 1883-ban került sor. Horváth Mária és Kliemo Márta is szláv (értsd: szlovák) anyanyelvűek közé tartozott.²⁶ Ezt a megörökölt kapcsolatot a magyarosodó Filadelfia–Bethánia egyleti páros is megőrizte. A korabeli közérzet szerint ezeket a köröket ugyanaz az evangélium érintette meg. Ennek egyik jeleként Roy Krisztina (1860–1936) (németesen Kristina Roy; szlovákosan Kristína Royová) művei már az 1900-as években elkezdtek magyarul is megjelenni.²⁷ A kapcsolatot nem gyengítette, hogy Roy Krisztina és Mária (1858–1924) óturai (Trencsén vm.) belmissziói központja Eva von Tiele-Winkler (1866–1930) miechowitzi (Porosz-Szilézia) intézményének hatására 1907–1912 között a Bodelschwingh-féle (Bethel Központ, Bielefeld) elvek szerint rendezkedett be.²⁸

A 19. század második felétől Magyarországon megjelent német jellegű belmissziói-diakóniai mozgalmak meghonosítója a pesti Németajkú Református Leányegyház lett. Friss belmissziói törekvéseit az a Szabó Aladár (1862–1944) csatornáztta be a magyar református egyházi életbe, akit kortársai az 1897-es pápai belmissziói értekezletig kifejezetten radikálisnak tartottak, de hangjának egzaltált ízét utána is megőrizte.²⁹ Szabó törekvéseinek kiformalódása szempontjából kulcsfontosságúnak bizonyult az akkor még ifjú teológusnak Andrew Moody (1837–1914) skót missziós lelkésszel való 1881. november 3-i találkozása. Moody ismertette meg ugyanis Szabót Biberauer Tivadarral és idősebb Victor Jánossal, a skót iskola elemi nép-, majd polgári iskolai tanítójával, énekköltővel, a vasárnapi iskolai mozgalom élharcosával, Biberauer pedig idősebb Szilassy Aladárral.³⁰

Az 1890-es évek őrsegváltása kapcsán a Németajkú Leányegyház életében a svájci elemtől a vezető szerepet a német birodalmi vette át. Richard Klar (1868–1933) lelkes hatására 1908-ban – a magyarosítást követelő budapesti közvélemény fel-fellobbanó hisztérikus kirohanásai mellett – egy kiváló színvonalú oktatási intézmény megalakulására is sor kerülhetett, amely az 1915–1916-os tanévtől kezdve már középiskolai színvonalú oktatást végzett, és 1917 februárjától már saját épülettel ren-

(1805–1898), valamint a Flidner család számos tagjának látogatásai jelentették. BODOKY, 2018. 109–110.

²⁶ KOVÁCS Á, 2016. 18.

²⁷ OROSZ Márta: Kristína Royová. In: *Világirodalmi lexikon*. XII. köt. Főszerk. SZERDAHELYI István. Budapest, Akadémiai, 1991. 235.

²⁸ BODOKY, 2018. 94–95. – JAKS, Milan–SPISIAK, Samuel: *A Roy-testvérek élete és munkálkodása*. Bratislava, MSEJK–Evangéliumi, 2008. 26.

²⁹ Ld. pl. a Bethánia-tagság alapkoncepcióját alább. Vö. Szabó, 1941. 75–76.

³⁰ SZABÓ, 1941. 33–39.

delkezett.³¹ Bár a liberális magyar reformátusok *Szabad Sajtó* című orgánuma „a Bethesda köré csoportosultakat” – rendkívül igazságtalan módon – a Zuglót visszagermanizáló mételyként jellemezték, valójában a magyarosodást elutasító német birodalmi elem dominánssá válása, a különböző kegyességi irányzatok rivalizálása, valamint a pietista-evangélikál kegyességnek a Leányegyház életéből való kiszorítása okozott egy hármasszögű feszültségi kört. Hasonló feszültségek halmozódtak fel a református magyarságon belül is az úri elem előretörése miatt. Az „ébredési emberek” kiszorultak az általuk alapított, de társadalmi divattá vált Lórántffy Zsuzsanna Egylet vezetőségéből. A kitört viszályok hatására jöttek létre 1903-ban a Bethánia CE Egylet és a Filadelfia Diakonisszaegylet testvérszervezetei. Amikor 1904-ben Kaiserswerth hazahívta diakonisszáit, a Bethesda Kórház többes – anyagi és személyzeti – válságba jutott. 1906-ra a Németajkú Leányegyház végleg képtelenné vált a Bethesda Kórház fenntartására. 1909-ben a Bethániának és a Filadelfiának a magyar belmisszió történetében először sikerült óriási mértékű adakozást megvalósítani. Nagyadományozóknak jelentkeztek Biberauer Richárd, Vargha Gyuláné Szász Póla (1863–1947). Mellettük főként a Bethánia tagjai tettek ki magukért az adakozásban. Ironikus módon a Bethesda létrejöttében meghatározó szerepet játszó Biberauer Theodor (1829–1913) Richárd fia és Szabó Aladár veje vásárolta „vissza” az egyesületek által azt, amibe a Biberauer család – kapcsolataik révén – annyi pénzt és munkát fektetett.³²

A Lórántffy Zsuzsanna Egyletben háttérbe szorítottakat 1903-ban Szabó Aladár szervezte újjá. Szabóra Francis Edward Clark (1851–1927) lelkésznek Észak-Amerikából az 1880-as években kiinduló „Élő Keresztyén Szövetség” („Living Christianity Society”) mozgalma hatott. Szabó új egylete céljaul a „valódi konfirmáció”-t tűzte ki. Az igazi hitvallástétel ebben az összefüggésben azt jelentette, hogy a lelkek mindaddig a *Biblia* általi vezetésre szorulnak, amíg saját gyönyörűségüket meg nem találják a *Szentírás* igazságaiban és kötelességüknek nem tartják, hogy másokat is az Isten kegyelméhez és a Jézus Krisztus megváltó szeretetének forrásaihoz vezessenek. Ehhez kapcsolódott a kétfokozatú, kezdő és rendes tagság bevezetése. Szabó a Nagy Háború előtt és után is körbevitte Clark lelkészt Magyarországon.³³

A „Christian Endeavour”-típusú Bethánia CE Egyletre („Célegyenest Előre” vagy „Christusért és Egyházáért”) az 1910-es évektől kezdve egyre erősödő befolyást kezdett kifejteni a német Gemeinschaftsbewegung mintája. A mozgalom ekkor már

³¹ RAVASZ, 1992. 224. – OROSZ László: „[...] a régi német erények szelleme, az új német hibák nélkül.” A Reichsdeutsche Schule a két világháború közti Budapesten In: VERITAS Évkönyv 2017. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló–VERITAS Történetkutató Intézet, 2018. 171–177.

³² KOVÁCS Á, 2016. 22–23.

³³ SZABÓ, 1941. 145–146., 150–151.

Az ördög igézetében című könyve révén Magyarországon is köztisztletnek örvendő és itt többször meg is forduló Ernst Modersohn (1870–1948) befolyása alatt állt. A magyar Bethániában egy messze ható orientációs zavart okozott, hogy korábban is meglévő aktivizmusa mellé egy német szellemű, metodista iránnyal átjárt egészségtelen pietista perfekcionizmust abszorbeált magába, amelyet a szervezet csak az 1930-as években tudott majd kinőni. A negatív változások jelentős mértékben összefüggésben álltak – az egyébként evangélikus – Pauer Irma (1879–1929) személyével. Bár Pauer hit- és ügybuzgóságához nem férhetett kétség, szélsőséges és diktatórikus személyisége miatt áldásos dolognak bizonyult, hogy 1912-ben először a Filadelfia Diakonisszaegylet, majd 1924-ben – főleg evangélikusokból álló követőivel együtt – a Bethánia életéből is kivált.³⁴

A magyar reformátusság protestáns világszervezeti tagságai

A kiváló egyháztársadalmi tevékenységet folytató Szilassy Aladár (1847–1924) a követségi titkári minőségben svájci külszolgalatban tartózkodó bátyjának meglátogatásakor találkozott Charles Fermaud-val (?–?), a Young Men’s Christian Associations genfi központi bizottsága titkárával. Szabó Aladár mély benyomást keltő, kiváló keresztyén úriemberként jellemezte Szilassy Gyulát (1841–1889), akitől ő a lélekkel is foglalkozó igazi keresztyén jótékonyság lényegét megtanulta. Szabó Aladár 1883-ban, a Fermaud-féle látogatás előkészítése során Losoncon ismerkedett meg Szilassy Aladár Svájcban élő bátyjával, aki a liberális humanizmus és a belmisszió közötti különbséget úgy magyarázta meg, hogy kivenni a szegény emberemet a rongyaiból, eledelt adni neki, munkát is szerezni neki, ezzel a liberális humanizmus befejezi jótékonyságát. Az evangéliumi gondoskodás ellenben csak elkezdte, mivel annak az embernek lelke is van, halhatatlan lelke, és ha ez a lélek nem jut az Isten kegyelmének s a Krisztus szeretetének befolyása alá, akkor a testéről való gondoskodás nem sokat ér.³⁵ Szilassy Gyula egyébként az anglikán egyház egyik missziós szervezetének, a Continental Church Societynek svájci ágensségét is bírta, így kitűnő kapcsolatok közvetítésére nyílt lehetősége.³⁶

³⁴ BODOKY, 2018. 104–105., 226. – BODOKY, 1999. 229. – SZABÓ Imre: „Ég, de meg nem emésztetik!” Szabó Imre a budapesti egyházmegye első esperese. *Naplók 1914–1954*. Budapest, Budahegyvidéki Református Egyházközség, 2001. (1925. július 10-i naplóbejegyzés) 30. – SZIKSZAI, 2015. 239–240.

³⁵ SZABÓ, 1941. 41–42., 53.

³⁶ GYARMATI Enikő: A diplomácia szolgálatában. Adalékok báró Szilassy Gyula (1870–1935) diplomata karrierútjához. *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények*, 15. (2017) 438–439.

A Budapesti Keresztyén Ifjúsági Egylet (BKIE) anyaszerkezete az 1847-es alapítású Young Men's Christian Assosiation (YMCA) volt, melynek központi bizottságát 1878-ban hozták létre Genfben. Az első magyar fiókszervezet megalakítói közt megtalálhatóak voltak az akkor induló belmisszió nagy alakjai: idősebb Szilassy Aladár, Kenessey Béla, Szabó Aladár. Az egyesület alapszabályának belügyminiszteri elfogadása az akkor fellendülő antiszemita közhangulat miatt 1892-ig elhúzódott, mivel a kormányzat attól félt, hogy a „keresztyén” vagy „keresztény” jelzöt felvállaló egyesületek az antiszemita fiatalság gyűjtőbázisaivá válnak majd. Az átmeneti időszakban az Egylet önálló jogi személyiség nélkül egyházi védőszárnyak alatt működhetett, ami ezekben az években főleg a vasárnapi iskolák, bibliaórák, imaalkalmak szervezésére és tartására terjedt ki.

A világháború után Szilassy Aladár tett egy önkritikus nyilatkozatot: „Én reprezentáltam az ifjúsági egyletekben, Szabó Aladár pedig dolgozott!” Ezzel szemben Szabó arról tett bizonyosságot, hogy Szilassy tevékenysége egyáltalán nem beszédben, hanem nagyon is tevékeny munkában állt. A mezőföldi egyházmegyei gondnok ismerte fel ugyanis a bujálkodás (vagy paráznság) családi életet, egészséget és utódokat megrontó csábításának jelentőségét. BKIE-elnökként fogadalmat vett ki az ifjúból, hogy teljesen kizárják életükből e rút és kárhozatos bűnt. Amikor azután növekedett a paráznság-ellenesek és a paráznság ellen küzdők száma – bár a korban végig jellemzőek maradtak a szebb reményű ifjak ilyen téren bekövetkezett szégyenletes bukásai is –, ezeket Szilassy Aladár szervezte külön alosztállyá az ifjúsági egylet keretein belül.³⁷

A BKIE taggárdája az 1890-es évektől Magyarországon meggyökeresedő vasárnapi iskolai mozgalomból táplálkozott. A Robert Raikes példájára (1735–1811) visszavezetett Sunday School Movement Szabó Aladár-i formáját azonban Sárospatak elutasította, Pápa pedig Antal Géza vezetésével kivárá-halogató taktika mellett döntött. Továbblépési lehetőséget adott, hogy Csiky Lajos és Balogh Ferenc (1836–1913) az 1880–1890-es években a vasárnapi iskoláknak, vallásos est[ély]eknek, az ébresztő ifjúsági [értsd: gimnáziumi] prédikációknak egy egyházasabb [értsd: teológushallgatókhoz kötött] formáját valósították meg, amely már a többi kollégiumi központ számára is bevezethető volt.³⁸ Csiky Lajos 1897-es cikksorozatában a külföldi protestáns egyházi élet és egyesületi kezdeményezések ismertetése kapcsán az alábbi mozgalmak mellett emelt szót: laikus-diakónusokkal működő evangelizáció, keresztyén ifjúsági, női és leánymunka, endeavour- vagy erkölcsnemesítő tevékenység, iszákos-

³⁷ SZABÓ, 1941. 54–55., 138–140.

³⁸ CSOHÁNY János: *Magyar protestáns egyháztörténet. 1849–1918* (Jegyzet – Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei 6.) Debrecen, s. n. [Debreceni Református Teológiai Akadémia], 1973. 91–92.

és prostituáltmentés (kék- és fehérkereszt egyesületek), patronage (cseléd- és iparostanonc-gondozás), külmisszió. Mindezen tevékenységeknek különböző egyesületi vagy presbitériumi bizottsági gondozása is elképzelhető, ahogy arra a világ különböző református egyházaiban egyaránt akad példa.³⁹

Az 1892-es belügyminiszteri jóváhagyás után megindult a KIE országos szervezkedése. A YMCA 1898. július 5-i bázeli központi bizottsági gyűlésén ifjabb Szilassy Aladár már körülbelül harminc, Magyarországon működő evangéliumi szellemű ifjúsági egyletről tehetett jelentést. Ekkor azonban mind kiterjedtség, mind aktivitás terén még az evangélikusok jártak elől a szervezkedésben.⁴⁰ Viszonylag későn, 1902-ben indult meg az országos szervezet kiépítése, akkor viszont annál nagyobb lendülettel. Nagy hatást gyakorolt a fellendülésre a YMCA 1900. január 2–6-i londoni világgyűlése, amelyen a magyarországi evangéliumi szellemű keresztyén ifjúság egyletei Hamar István (1867–1933) személyében képviselheték magukat. Az ifjú teológiai tanár az alkalmat felhasználta arra, hogy a Presbiteri Világszövetség titkárárt, George David Matthewst (1827–1913) az egyre inkább terjedő református ifjúsági munka nevében hívja meg Magyarországra. Az esemény kapcsán Szabó Aladár konkrét programot vázolt fel. A magyarországi protestantizmus elfelejt két fontos isteni parancsot: 1.) hogy „az alkalmakat áron is meg kell venni,”⁴¹ 2.) hogy az evangélium melletti küzdelem olyan nemes harc, melynek a győzelmek idején való elővigyázatosság mellett a kudarcok tűrésében is meg kell mutatkoznia.⁴² A nem hibázató kudarc-tűrés és a vezetőkhöz való szívós ragaszkodás utóbbiakat arra ösztönzi, hogy az elkövetett hibák tanulságait levonva megtegyék a jövőre való higgadt előkészületeket. Ennek az élet-halál harc komolyságához méltó magatartásnak a kiváló példája az angol szellem.⁴³ Az 1897-es belmissziói konferenciákon elszenvedett vereségei után a magyarországi evangéliumi mozgalom előtt az újabb lehetőségek ígérkeznek. Ezek közé tartozik Hamar István 1900. február 11-i beszámolója is. Küldjön a gyűlésre minden protestáns teológiai és jogi akadémia egy-egy képviselőt, hasonlóképpen a protestáns gimnáziumok egy-egy tanárt és érettebb ifjút, akik majd az evangéliumi tüzet mindenfelé elvihetik. Ne csak arra legyen pénzük ezeknek az intézményeknek, hogy sportversenyekre küldjék diákjaikat.⁴⁴ Ha mindenütt azonnal

³⁹ Cs[IKY] L.[AJOS]: A református egyház kezdeményezései Istenországának építésére. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1897. 565–566.

⁴⁰ A baseli gyűlésről. Uo. 1898. 507–508.

⁴¹ Utalás az *Efézusiakhoz írt levél* 5. rész 16. versére és a *Kolossébeliékhöz írt levél* 4. rész 5. versére.

⁴² Utalás a *Korinthusbeliékhez írt I. levél* 14. rész 8. versére; a *II. levél* 7. rész 5. versére; a *Timótheushoz írt I. levél* 6. rész 12. versére; *II. levél* 2. rész 4.; 4. rész 7. versére.

⁴³ Szabó konkrétan az 1857–1859-es szipojlázadás eseményeit taglalta.

⁴⁴ Utalás a *Timótheushoz írt I. levél* 4. rész 8. versére.

egy-egy evangéliumi ifjúsági egyesület alakulna, amely célul tűzné ki az építő célú [értsd: nem bibliakritikus] bibliaolvasást, foglalkozna az evangéliumi iratterjesztéssel és diakóniai munkával, és mindez elkezdene visszaszorítani a már meglévő, de sajnálatos módon evangéliumellenes egyesületi életet, még akkor is csak 10–15 év múlva (sic!) állnának elő az evangéliumi mozgalmak komolyabb harcképes seregei.⁴⁵

A Presbiteri Világszövetséget (PVSz) 1877-ben az infallibilitás-dogma kimondása utáni pápai véleményterror elleni tiltakozásul, a katolikus előretörés megakadályozása érdekében hozták létre. A szervezet világgyűléseire nemcsak tagegyházait, hanem a világ összes református egyházát hívta, és hasonlóképpen magát azok nagy eseményein is képviseltetni igyekezett. A PVSz I. konzíliumán a közgazdász György Endre (1848–1927) és Balogh Ferenc képviselte a magyar reformátusokat. A Magyarországi Református Egyház az 1904. június 21-i liverpooli egyetemes szövetségi gyűlésre már azzal a felszólítással kapott meghívót, hogy lépjen be hivatalosan is a Szövetségbe, és küldje el magáról a mellékelt rovatos íven a megfelelő statisztikai adatokat. Ide a szintén felmerült Balogh Ferenc és Csiky Lajos helyett végül György Endre és Szabó Aladár utaztak ki. Szabó Aladár az esemény kapcsán egy 26 beszédből álló előadás-sorozatot is tartott Angliában és Skóciában.⁴⁶

Viszonzásképpen Matthews titkár 1891-ben, 1904-ben és 1907-ben járt Magyarországon. Legnagyobb jelentőségűnek a II. budapesti zsinat megnyitásakor elmondott beszéde bizonyult. Ebben mindenekelőtt az élő keresztyénség jelentőségét vázolta, vagyis a Bethánia Egyesület révén már Magyarországon is jelen lévő Clark-féle mozgalom református jellegét erősítette hallgatói előtt. Ha az egyház súlyt tud fektetni – úgymond – az egyénnel való foglalkozásra, hatalmas mezővárosi gyülekezeteit kisebb közösségekre tudja tagolni, úgy Magyarország visszanyerhetné azt a régi helyét, amit valamikor a protestantizmus bástyájaként a térségben betöltött. Ezzel Matthews Thomas Chalmers (1780–1847) 1819-es glasgow-i reformjaira utalt, melyek a skót szabadegyházi mozgalom felvirágzását lehetővé tették. Matthews reflektált azokra a tervekre is, melyek a budapesti és a délvidéki ébredés köreit ekkor már évek óta élénken foglalkoztatták. A PVSz-titkár Szabó Aladár kritikáira támaszkodott, miszerint a kizárólag a magyarosítás lehetőségei iránt érdeklődő liberális politikai és egyházi körök evangéliumellenes eszmevilága sem a zsidóság, sem a nemzetiségek felé nem bír igazi vonzerővel. Az 1890-es évek, pontosabban Szalay József (1855–1917) nagybecskereki és Kecskeméti Ferenc (1855–1916) békési református lelki-

⁴⁵ SZABÓ Aladár: Jó alkalmak. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1900. 49–50.

⁴⁶ FARKAS József: A magyar reform. egyház conventje Budapesten november 15- és 17-én. Uo. 1877. 1488. – Az egyetemes konvent ülései (Tudósítói közlés). Uo. 1904. 378. BODOKY, 2018. 17. – Dr. SZABÓ Aladár: Huszonhat előadás a magyarok érdekében Angliában és Skóciában. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 134–135., 148–149.

pásztorok – mindketten korábbi edinburgh-i ösztöndíjasok – által 1894-ben alapított „Első Magyar Missziói Társaság”-a, óta dédelgetett gondolatok szerint a magyarországi nemzetiségek misszionálása által, a szomszédos fajrokonságon keresztül az egész Balkán-térség és Kelet-Európa elérhető lenne az evangélium számára.⁴⁷

A Magyarországi Református Egyház számára nem véletlenül maradtak a PVSz törekvései sokáig idegenek. Mereven ragaszkodott püspöki egyházszervezetéhez, politikai községekhez kötődő hagyományos beosztásához és választójogához, „magyar vallás” jellegéhez, illetve kontinentális [értsd: németes] szemléletmódjához. Kuthi (neve ismeretes Kuthy alakban is) Zoltánt (1875–1921) például New York-i lelkészségének tizedik évfordulója alkalmából azzal köszöntötték Debrecenből, hogy igazi hit- és fajszeretet jellemzi, aki kemény lelki háborúban őrzi a kivándorolt kálvinista magyarságot attól, hogy a presbiteriánus Moloch elnyelje.⁴⁸ A kapcsolat-építésen nem segített az a nyilatkozat sem, amelyikben a francia és skót reformátusok 1890-es években egészen barátságtalan módon, nyilvános nyilatkozatban fejezik ki aggodalmaikat a Magyarországi Református Egyház helyzetével kapcsolatban.⁴⁹ Kemény ellenállása miatt a cseh-morva kálvinista egyház is hamarabb lett a szervezet tagja, mint a magyar. Ezt a heves oppozíciót dr. George David Matthewsnek csak 1909-re sikerült megtörnie. A magyar egyház ebben az évben – nagy sokára – kérte felvételét a Presbiteri Világszövetségbe, teljes jogú delegátust pedig a szervezet X. 1913. július 18–26-i konventjére küldött.⁵⁰ Magyarország a New York-i IX. világyűlés 1909. július 9-i ülésnapján közfelkiáltással lett a Presbiteri Világszövetség tagja. Felvételi kérelmét a konventi páros elnökség tagjai, Kun Bertalan (1817–1910) tiszáninneri református püspök és Bánffy Dezső gróf (1843–1911) erdélyi főgondnok látták el kézjegyükkal. Ajánlókként London képviselőjében George David Matthews PVSz-titkár, James Isaac Good (1850–1924) alelnök léptek fel, akik előadásukkal, illetve hozzászólásaikkal arról tettek bizonyosságot, hogy alapos ismerői annak a ma-

⁴⁷ Ld. részletesen KOVÁCS Kálmán Árpád: A református belmisszió mint térátlépés (1871–1913) In: *Térátlépések* (A Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Antropológia és Etika Tanszék kiadványai 4.). Szerk. ANDRÁS Ferenc–GÉCZI János. Veszprém, PE MFTK AET, 2015. 227–228., 232., 238. – Uő.: A belmisszió hitéleti és társadalomszervezési kihívásai Erdélyben (1895–1907) In: *A reformáció öröksége. Egyháztörténeti tanulmányok* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 24.) Szerk. KOLUMBÁN Vilmos József. Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2018. (A továbbiakban: KOVÁCS K, 2018.) 601.

⁴⁸ Kuthi Zoltán esperes ünneplése. *Debreceni Protestáns Lap*, 1909. 59. Megjegyzés: Moloch (vagy Milkom): ammonita bálványisten. Kultuszához hozzátartozott a gyermekáldozat, a „gyermekek tűzön átvitele”.

⁴⁹ BODOKY, 2018. 27. A nyilatkozat(ok) hírlapi azonosítása mindeddig nem sikerült.

⁵⁰ A Szövetséghez ekkor már 110 egyház tartozott, és ezzel világszerte mintegy százmillió lelket képviselt.

gyar reformátusságnak, amelynek egyházát mind története, mind lélekszáma, mind lehetőségei szerint is a nagy egyházak („great church”) közé sorolták. A philadelphiai professzor Dr. Good a dr. Kuthy Zoltánhoz intézett kérdések során azt a tapasztalatát tette szóvá, hogy a magyar reformátusságot célba vevő missziók töredékét érik el a kivándorolt magyarságnak, de hogy ennek az érdeklődéshiánynak az oka első sorban nem a vallástalanságban keresendő. Bár a gyűlésen jelenlévő New York-i magyar református lelkészt a felvételt követően immár valós képviselőként üdvözlötték,⁵¹ küldöttség – jelképszerű módon – éppen a Nagy Háború kitörése előtti évben vehetett részt először a Presbiteri Világszövetség világgyűlésén. Az agg Matthews halála előtt néhány héttel még megláthatta „legfiatalabb gyermekét”, a Magyarországi Református Egyházat a konzíliumi résztvevők között.⁵² Jellemző volt, hogy a Konvent csak két küldött útját finanszírozta. Hat, magánköltségen kiutazó ember mandátumát utólagosan igazolta. A magánköltség itt a KIE-pénztárát is jelentette, mivel eredetileg többen a párhuzamosan zajló YMCA világgyűlésre utaztak ki. A gyűlésen Kovács J. István *Magyarország szerepe Kelet-Európa evangelizálásában* címmel tartott előadást, mely kérdésre a záró nagygyűlésen elmondott beszédében Matthews titkár is reflektált.⁵³

YMCA titkári vagy főtitkári minőségben Charles Fermaud, Christian Phildius (1853–1937), Emil Sautter (1864–1954) és Karl Fries (1861–1943) jártak a háború előtt Magyarországon, de John R. Mott (1865–1955) magyarországi kapcsolatai is a BKIE studens [értsd: felsőoktatói hallgatói] szakosztályán keresztül szövődtek.⁵⁴ A vasárnapi iskolai mozgalom 1911-ben kapott állandó szervezeti keretet a Vasárnapi Iskolai Szövetség formájában, mely organizáció 1913-ban meg is kezdte tevéleges működését. A KIE-n belül 1912-ben átfogó tevékenységi terület körvonalazódott, amelyben vallásos alkalmak, olvasóköri tevékenység (ismeretterjesztő- és szépirodalom), sport és éneklés is hangsúlyt kaptak.⁵⁵ Vidék és Budapest között egyfajta

⁵¹ KUTHY Zoltán: A presbiteri rendszert követő református egyházak világ-szövetségének kilencedik nagygyűlése New-Yorkban. *Debreczeni Protestáns Lap*, 1909. 459–460. – s. n.: Világ-Szövetség. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1909. 675–676.

⁵² Utalás Mózes I. könyve 48. rész 11. versére.

⁵³ KOVÁCS, 2005. 308.

⁵⁴ Rövid hír a Keresztény Ifjúsági Egyesületek Nemzetközi Bizottsága fennállásának 50 éves jubileuma alkalmából tartott 1923. november 3-i genfi ünnepség alkalmából. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1928. 220. – KOOL, 1995. 161–162.

⁵⁵ Ld. részletesen SZABÓ, 1941. 55–76. – SZIKSZAI Béni: *Ahogy én láttam. Feljegyzések a 20. századi magyar ébredéstörténetéről*. Budapest, Koinónia, 2015. (A továbbiakban: SZIKSZAI, 2015.) 124–125., 132. – Vö. KOVÁCS Bálint: *A Keresztény Ifjúsági Egyesület története 1883–1950*. Budapest, KIE szeniorok Pógyor Köre, 1998. 68–71. – A folyamat erőteljesen leképeződik a hódmezővásárhelyi református főgimnázium *Értesítő*iből kirajzolódó lelki életi képből. MÁTÉ István: *Gimnáziumunk lelki életének egy időszaka. 1853–1948. Magyar Református Nevelés*, VIII/6. (2007. december – 2008. január) 8.

feszültség is érzékelhető volt. Utóbbiak szerint a vidéki KIE-körök nem sokban különböztek az ottani pipázó, politizáló, mezőgazdasági és irodalmi önképzéssel foglalkozó, mulatozó [értsd: bálszervezéssel jótékonykodó] társas köröktől.⁵⁶ Előbbiek szerint ugyanakkor a budapestiek észleleteiket azon országos nagy konferenciák résztvevőiből és azok előadói gárdájából merítik, ahová nekik sokkal egyszerűbb eljutniuk. Másrészt a Diákszövetség, a VISz, a KIE, a 6. számú „Erő” református cserkészcsapat, valamint a Bethánia ebből a szempontból aktív ifjúsága javarészt ugyanazokból állt.⁵⁷ Bár 1913-ban már kormányzati források is rendelkezése álltak a külföldi protestáns konferencia-részvételek finanszírozására, a takarékosági igények továbbra is érvényesültek. A személyi kapcsolati adottságok is közrejátszottak abban, hogy a PVSz–YMCA közös küldöttség vett részt 1913. július 8–15. között a zürichi Vasárnapi Iskolai Világkongresszuson is.⁵⁸

A sport és az éneklés jelenségeinek beemelése az ifjúsági munkába már az életmódbeli változásokra adott pozitív keresztyén válasznak tekinthető. A keresztyén mozgalmak kezdetben ugyanis gyanúval tekintettek a modern életformával együtt kialakuló új jelenségekre. A test emancipációját testkultuszként utasították el, illetve menetrendi korlátozásokat követeltek, hogy a weekend ne vonja el az embereket az istentiszteletektől. Valójában a kirándulás és a sport egészséges reakciót idéztek elő a korábbi nemzedékek álszenteskedéssel leplezett amorálisával szemben.⁵⁹ Ennek jele lett a cserkészzet (scouting) kialakulása. A cserkészmozgalom kialakítását a *Szentírás* azon szavainak megértése vezette, miszerint „Mint a nyilak a hősnek kezében, olyanok a serdülő fiak.”⁶⁰ A cserkészzet lényegéhez kezdettől fogva hozzátartozott, hogy az ifjú lelket megértve a különböző társadalmi osztályok tagjait közelebb hozza egymáshoz, és ezáltal plántálja el bennük az egészséges szociális gondolatot. Ifjabb Szilassy Aladár (1879–1912) az 1910-es missziói világgyűlés alkalmával Edinburgh-ban ismerkedett meg a cserkészettel. Hazatérve Megyeresy Béla budapesti református lelkésszel az ottani KIE Szövetség mellett létrehozták az első magyar cserkészcsapatot. A szervezkedés kiterjedt a diák- és iparostanonc fiúkra, de az alsópéli (Tolna vm.) első hazai cserkész táborban már cselédyerekeken is kipróbálták a tanulmányúti tapasztalatokat. Ifjabb Szilassy Aladár tüdőbetegsége

⁵⁶ SZIKSZAY, 2015. 138.

⁵⁷ A feldolgozási igényét jeleztem itt KOVÁCS Kálmán Árpád: Hódmezővásárhely reformátusai és a Nagy Háború. Origó. Református egyházi élet Hódmezővásárhelyen a háború kitörésekor. In: *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására* (A vallási kultúrakutatás könyvei 35.). Szerk. GLÄSSER Norbert–MÓD László. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2018. 385–386.

⁵⁸ KOVÁTS, 2005. 308.

⁵⁹ Ifj. BIBERAUER Richárd: Mi fiatalok. *Református Figyelő*, 1932. 198–199., 206.

⁶⁰ *Zsolttárok könyve* 127. rész 4. vers.

és korai halála a magyar cserkészmozgalom és a református ifjúsági munka számára egyaránt pótolhatatlan veszteségnek bizonyult.⁶¹

A KIE korai, ideiglenes szervezésének idején, 1884-ben tartották meg az első szövetségi imahetet, majd 1887-ben formálisan is megalakult Magyarországon az Evangéliumi Alliance (Evangelical Alliance – EA). A szövetségi mozgalmat 1846-ban indították Nagy-Britanniában útjára a vallás- és lelkiismereti szabadság, valamint a felekezeti határokon túlnyúló protestáns ökumenizmus propagálására. A század vég idején bizonyos magyar ébredési körök a keresztyén Alliance-ot szánták a valódi protestáns szellem összefogójának, amellyel az ismét diadalmas világnézet-formáló erővé léphet elő, és egyszerre ellensúlyozhatja a kizárólagos tudományosság nevével kérkedő irányzatokat (főleg a német idealizmuson alapuló teológiai liberalizmust, a darwini elméletet továbbfejlesztő haeckel-i monizmust és a szocialista materializmust), valamint a pápaságnak a keresztényszocialista törekvések mögé rejtett megújult világhatalmi törekvéseit.⁶² Bár Alliance-imaheteket ettől kezdve itt-ott tartottak az országban, ezek korántsem tudtak a Fekete Gyula (1857–1941) által várt jelentőségre emelkedni.⁶³ Pozitív eredménye lett a magyarországi szervezetnek, hogy Adolf Eberhard Vischer Sarasin (1839–1902) a Szövetség háromtagú vezetőségének egyikeként többször is járt Magyarországon, Budapesten és Kolozsvárott is. Látogatásai során kötött barátságot Theodor Biberauerrel, Szabó Aladárral és Kecskeméthy Istvánnal. Vischer-Sarasin a YMCA központi bizottságának is tagja volt, és már 1898-ban a magyar ügy [értsd: a magyarországi ébredés segítése] őszinte barátjának számított.⁶⁴ Biberauer Richárd 1899-ben lett a Bethesda lelkésze. Diakóniai ismereteit fejlesztendő ment a berni Salem Kórházhoz csatlakozó diakonisszaintézetbe. Amikor ott feleségül kérte az igazgató Martha lányát (1874–1933), Adolf Vischer teljes befolyását annak érdekében vetette be, hogy a Bethesda válságát a magyarosítás [értsd: a magyar ébredési erők bevonása] útján kezeljék. A házasság

⁶¹ BODNÁR GÁBOR: *A magyarországi cserkészlet története*. s. I. [Budapest], Püski, 1989. 11–13.

⁶² FEKETE Gyula: Az evangéliumi hit világmeggyőző erejéről. Sch.[leiermacher] után. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1896. 804–806., 820–822. – Elemzését elvégeztem itt Kovács Kálmán Árpád: Igazság, történelem, hatalom és a protestáns teológiai irányzatok a századfordulón. In: *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján*. (a továbbiakban: *Historia est lux veritatis* i. m.) I. köt. Szerk. ANKA László et al. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 319–330.

⁶³ Ennek egyik oka volt, hogy – az angolszász modellel ellentétben – a neoprotestáns szabadegyházi közösségek társadalmi szempontból rendkívül gyengék maradtak. Ráadásul ellenében hatott az alább tárgyalandó, az 1800-as évek végétől kibontakozó kettős folyamat, melynek részeként a magyar protestáns egyházközélet erőteljes vissza-felekezetedése is bekövetkezett. Vö. KOOL, 1995. 144., 156.

⁶⁴ A baseli gyűlésről. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1898. 508.

nemcsak emberi szempontból sikerült jól, de a magyar protestantizmus is nyert egy rendkívüli műveltséggel, tájékozottsággal és elhivatottság-tudattal rendelkező nőt.⁶⁵ Csak jelezni tudom, hogy hiába került ki Csia Lajos (1887–1962) 1912-ben veje, Schimert [neve ismeretes Schimmert alakban is] Gusztáv (1877–1955) segítségével az Allianz Bibelschule előadójaként Németországba, a kibontakozó és messze húzódo Csia-botrány, amelynek tanbeli és személyes vonala egyaránt volt, még az ébredési vonalon is marginalizálta a fiatal lelkészt.⁶⁶

A magyar külmissziói törekvések nemzetközi háttere

Kunst Irén (1869–1934) Königsbergben porosz apától és svéd anyától született, 1880 óta édesanyjával Magyarországon élt, és haláláig magyarnak vallotta magát. Kunst a Hold utcai Skót Misszió egyik evangelizációján tért meg 1884-ben, hogy 1887-től, immár okleveles tanítóként legyen a Misszió vasárnapi iskolai csoportjának vezetője. Graham Brown (?–?), a China Inland Mission munkatársa 1903-ban magyarországi előadókörúton járt. A misszionárius tanácsára kérte Kunst felvételét a Liebenzelli Misszióba, majd 1904 szeptemberében a Német Nők missziói imaközössége támogatásával elindulhatott Kínába. A csangsjai Vakok Iskolájában dolgozott, és innen kiindulva tett evangelizációs körutakat vidéken. Hazaküldött beszámolóit a Szalay–Kecskeméti-féle *Keresztyén Evangélista* hasábjain láttak napvilágot. 1913-ban magyar és németországi előadókörútra hazatért, hogy majd csak a világháború után, 1921-ben indulhasson vissza Kínába. Budapesten gondviselője lett a Jangce 1913-as áradása miatti hatvan fős kínai menekült kolóniának is. Hasonló sikereket a Sudan Mission kötelékeibe lépő és Egyiptomig eljutó Pauer Irma nem tudott felmutatni, már csak a rendelkezésére álló jóval kevesebb idő okán sem.⁶⁷ A magyar protestantizmus évszázados „fogyatkozása” volt,⁶⁸ hogy nem voltak valódi pogánymisszionáriusai. Ez az utóbbi évtizedekben komoly szomorúsággal is eltöltötte. Egyáltalán nem véletlenül írták le 1934-ben azt a visszatekintő értékelést, hogy ezt a hiányt a német

⁶⁵ BODOKY, 2018. 128–131.

⁶⁶ A botrány – amelynek részletezésére ezen a helyen nincs terünk – mindkét szempontból rést ütött az „igazi hívő”-ség szabadegyházi, metodista és perfekcionista értelmén, és személyes vonatkozásai révén tevőlegesen hozzájárult, hogy 1914-ben az énekköltő és vallásanár Kováts Lajos (1871–1920) nem tudta átvenni a pesti akadémián Szabó Aladár teológiai örökét. Megemlékeznek róla KOVÁTS, 2005. – BODOKY, 2018. 227–229. BODOKY Richárd: *Égi sziget (Családtörténeti töredékek III.) 1919–1922*. Budapest, dr. Bodoky Richárdné, 1999. (A továbbiakban: BODOKY, 1999.) 67–69., 233. (8. jegyzet).

⁶⁷ KOOL, 1995. 209–210., 242., 247–248.

⁶⁸ Utalás a szinoptikusokban megörökített gazdag ifjú történetére.

külmissziói szervezetek pótolták. Ezek a szervezetek 1920 után ismét lehetőséget kaptak a korábbi missziós területükön való további működésre.⁶⁹

Az 1908-as liverpooli diákmissziói gyűlés döntő szerepet játszott abban a felismerésben, hogy a krízisekben gazdagon beköszöntött új évszázad a világprotestantizmust is választás elé állította. Alapvető válságtünete ugyanis, hogy a világtörténelem súlypontja áthelyeződik Európából a „sárga Kelet”-re, és közben az iszlám világ is kihívójává kezd válni. A válságok mindenkori lényege, hogy döntően meghatározzák az utána következő hanyatlási vagy felépülési folyamat irányát. Jelen krízis fő választópontja, hogy a történelem keresztyénellenes irányba fordul-e mindenütt marginalizálódó, páriálétkébe szoruló Krisztus-vallással, vagy sem. Az egyházaknak talán öt évük (sic!) maradt feladatuk megértésére.⁷⁰ Az 1910-es edinburgh-i missziói konferencia – az 1908-ban megfűjt riadó szerint – a külmisszió ügyét az összes keresztyén egyház közös felelősségévé tette. Egyszerre elérte, hogy az asztalhoz üljön az összes missziót folytató – és sokszor versengő – evangéliumi egyház. Sőt mi több, ugyanoda üljenek a bennszülött missziói egyházak (native church, young church) képviselői is, és ezentúl a misszió ügyét közös szervük, a Nemzetközi Missziói Tanács irányítsa. Ez volt John Mott nagy műve. Mottnak „a missziók döntő órája”-ról szóló tézise Magyarországon 1912-ben kezdett terjedni, ahol az amerikai metodista prédikátor a világ keresztyénei jövedelmének huszadát igényelte volna a „világmisszió” céljaira, mint amellyel egy generáción belül a világ minden pontjára el lehetne vinni, és a világ minden nyelvén érthetővé lehetne tenni az evangéliumot.⁷¹ Mott ezzel azt kérte a világ keresztyéneitől, hogy vegyék komolyan a bibliai tized intézményét, amelyet azután egyenlőképpen lehetne megosztani a bel- és a külmisszió intézményei között. Az ébredési szervezkedés, valamint a hozzá kapcsolódó előadások és gyűjtések is hozzájárultak ahhoz, hogy a különböző külmissziói szervezetek munkatársai 1912-től kezdve tudatosan szervezett körutakon járták be az országot.⁷²

⁶⁹ BÓDY, 1934. 3. – Az újra engedélyezett működés hátterét az 1920-as Lamberth Conference nyilatkozatai teremtették meg.

⁷⁰ Ifj. VICTOR János: A liverpooli diákmissziói gyűlés. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1908. 134–136.

⁷¹ KOOL, 1995. 216–219. – SZIKSZAI, 2015. 69.

⁷² KOOL, 1995. 241. – Az 1912-es év péceli külmissziói előadásaira ld. FORGÁCS Gyula: Napló. In: *Forgács Gyulától Deme Lászlóig. Dokumentumok a péceli református egyházközség 20. századi történetéhez* (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 15.). Szerk., bev. és jegyz. MOLNÁR Sándor Károly. Budapest, Ráday gyűjtemény, 2017. (A továbbiakban: FORGÁCS, 2017.) 51.

A magyar református élet párhuzamos folyamatai

Az újrafelekezetedési folyamat katalizátorává vált a református emlékezetkultúra kialakulása is. Ez – a nemzeti emlékezetkultúrához hasonlóan – a 19. század utolsó évtizedétől kezdve próbálta megtalálni azokat a támpontokat, fogódzókat, melyek segítségével szolgálhatnak saját önazonosság-tudatának kifejtésében. Ezeket pedig a különböző emlékekben vélte megtalálni. Nyitotta a sort az 1890-es Károli-emlékév, majd folytatták a millennium református emlékűnnepélyei.⁷³ Szász Domokosnak (1838–1899) a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1898. évi közgyűlésén tett ezer forintos forgótökéjű alapítványa már a Kálvin-emlékévre való méltó felkészülés igényéből született. Az erdélyi református püspök halála előtt nem sokkal a teológiai tankönyvek és a tudományos teológiai irodalom kiadására szánt fundusa első céljaként az 1536-os úgynevezett *Kis-Institúció* első kiadásának magyar fordítását határozta meg.⁷⁴ Következett az 1906-os Bocskai-emlékév, az 1909-es Kálvin-emlékév. Utóbbi nagy alkotása lett az 1559-es *Nagy-Institúció* újrafordítása. Ezt a munkát a pápai teológiai tanár Czeglédi [neve ismeretes Czeglédy alakban is] Sándor (1883–1944), valamint a hajdúböszörményi főgimnáziumi tanár Rábold Gusztáv (1873–1949) végezte el.⁷⁵ Ravasz László teológiai világnézetét alapjaiban alakították át Kálvin-tanulmányai.⁷⁶ Az 1917-es reformáció-emlékév magyarországi előkészületei – részben a korábbi tapasztalatok, részben a nemzetközi érdeklődés hatására – már 1908-ban megkezdődtek.⁷⁷ A genfi reformációs szoborbizottság elnöke az az Alexandre Claparède (1858–1913) volt, aki felesége, a hódmezővásárhelyi születésű B. Papp Ilonka révén a magyarok nagy barátjának számított, Magyarországot be is utazta, és a magyar református ifjúsági munkát új svájci ösztöndíjak kieszközlésével

⁷³ Ld. BRANDT, Juliane: A protestánsok és a millennium. Felekezeti és nemzeti identitás a késő 19. század nemzeti ünnepeinek tükrében. *Századvég*, 1998/11. 168. vagy Uő.: Felekezeti és nemzeti identitás a 19. századi Magyarországon: a protestáns egyházak. *Századvég* 2003/29. 3–36. – A gályarabprédikátorok debreceni emlékoszlopának 1895-ös felállítása nem kapcsolódott évfordulóhoz.

⁷⁴ NAGY Károly: Fordítói előszó. In: KÁLVIN János: *A keresztyén vallás alapvonalai (Institutio religionis christianae)*. Az 1536-iki első latin kiadás után. Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1903. v.

⁷⁵ KÁLVIN János: *A keresztyén vallás rendszere (Institutio religionis christianae) 1559*. Református Egyházi Könyvtár V. Pápa, Magyar Református Egyház, 1909.

⁷⁶ HATOS Pál: *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete*. Budapest, Jaffa, 2016. (A továbbiakban: HATOS, 2016.) 95.

⁷⁷ A genfi reformáció emlékmű ügyében megkeresett Konvent az emlékmű alakjai közé először „[...] vallásszabadságunk nagy harcosát, Bocskai Istvánt és a Bézával is levelező Szegedi Kis Istvánt” javasolta. *Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1908. június 30. és július 1. napján tartott üléseinek jegyzőkönyve*. Szerk. BAKSA Lajos. Református Egyetemes Konvent (A továbbiakban *MRE EK jkv.*), Budapest, 1908. 318/1908 (1908. június 30.) 84.

is segítette.⁷⁸ A tervek anyagi fedezetét végül a világháború feneketlen gyomra emesztette föl, így a reformációs jubileum végül anyagi (könyv-, pamflet-, emlék- és képeslapkiadási, alapítványi, iskolai stb.) alkotásokban rendkívül szegény lett.⁷⁹

1890-ben került sor Robert Whitaker *McAll* (1821–1893) párizsi evangelizációs módszerének meghonosítására. A módszer lényege volt, hogy a munkásosztályhoz tartozó hallgatóságot utcai misszióval gyűjtötték össze, a vallásos oktatást igyekeztek számukra templomi közegen kívül (akár báltermekben is) megtartani. Az evangélista a munkásokat nemcsak valláserkölcsei szempontból nevelte, de igyekezett számukra ingyenkonyhát, népiskolát, betegsegélyező egyletet, leányaik számára képzést és munkát adó kézimunkakört is létrehozni. A módszert 1894-ben a *Hajnal* című belmissziói lap propagálta.⁸⁰ Kecskeméthy [Csapó] István (1864–1938) kolozsvári teológiai akadémiai tanár 1896–1897 telén igyekezett meghonosítani az angol típusú városi evangelizációt Kolozsvárott. Ennek során a meghívó- és iratosztogatás mellett utcai prédikációt is tartott. A keletkezett megütközésből minden korábbinál elkéserelettebb, 1900-ig elhúzódó belmissziói vita bontakozott ki, melynek végén Molnár Albert az Otto Schultz-féle (1864–1929) gyülekezeti elvű belmissziói módszer mellett és álnéven az Adolf Stoecker-féle (1835–1909) evangelizáció ellen érvelt.⁸¹

Sebestyén Jenő a tekintélyes összegű Stipendium Bernardinum segítségével három évig lehetett utrechti ösztöndíjas, amely igazi szellemi elmélyülés időszakává vált életében. Személyében az 1910-es években az Abraham Kuypers-féle (1837–1920) antirevolucionárius holland szigorú kálvinizmus hatott Magyarországon. Sebestyén szellemi bemutatkozása annak a Bethániának az 1911-es konferenciáján történt meg, amelyet később megvetőleg csak „általános keresztyén”-ként kárhoztatott. Igazi fordulat Sebestyén befolyásában csak a világháború után következett be, amikor az általa alapított *Kálvinista Szemle* átvette a pályafutását 1919-ben bevégzett *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* helyét a református szellemi életben. Hatos Pál szerint a sebestyéni „történelmi kálvinizmus” nem a reformáció korabeli rideg és hitvitázó

⁷⁸ Claparéde Sándor nálunk. *Debreczeni Protestáns Lap*, 1909. 12. – Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbiteri Jegyzőkönyvek, Hódmezővásárhelyi Református Egyházközség irattára (A továbbiakban: HRE Presb. jkv.) 370/1913. – [s. n.] A Kálvin-Szövetség választmánya. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1914. 282.

⁷⁹ A kérdésre vonatkozó alapvetést ld. Kovács Kálmán Árpád: Hódmezővásárhely reformátusai és a Nagy Háború. A lelkesedéstől a kijózanodásig? (1914. június–1916. január). In: *VERITAS Évkönyv 2015*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet, 2016. 109.

⁸⁰ Kovács Á, 2016.16–17.

⁸¹ Kovács K, 2018. 591–595., 600–603. – Vö. Molnár Albert: Válasz a »Protestáns Egyházi és Iskolai Lapnak«. *Erdélyi Protestáns Lap*, 1899. 388–389. – Uő.: Egyháztársadalmi munka. Uo. 1900. 418. – Lelkipásztor: Adatok a divatos evangélistához. Uo. 1900. 372–375.

keresztyénségének felújítása, hanem a kálvinizmus vallási tartalma alapján megfogalmazható új identitáspolitiká volt.⁸²

Paradox módon, az újrafelkezesedés folyamatával párhuzamosan erősödött az „egyesületi keresztyénség” is. 1909 májusában John Mott a Keresztyén Diákok Világszövetsége (World Student Christian Federation – WSCF) elnökeként tett magyarországi előadó körutat. Ennek nyomán alakult meg és aktivizálódott Magyarországon a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség, Mott akkori tolmácsa, ifjabb Victor János vezetésével. A Diákszövetség vezetőségének markáns tagjai voltak még Forgács Gyula (1879–1941), Benkő István (1889–1959), Deme László (1889–1987). Akárcsak Victor, ők is külföldet járt, angolszász iskolázottságú fiatal lelkészek voltak, akik a kálvinista identitáspolitiká művelése helyett az ifjúság megtérítését tűzték ki célul. Bár maga a WSCF 1895-ben alapvetően angolszász–skandináv összefogással jött létre, magyarországi evangélikus ágának jelentősége meg sem közelítette a reformátusét.

A fiatal teológus Ravasz Lászlóra (1882–1975) a MEKDSz 1913-as losonci konferenciáján nemcsak az „imádkozó orvos”, Schimert Gusztáv és a „bibliamagyarázó tanárnövendék”, Karácsony Sándor (1891–1952) gyakorolt mérhetetlen hatást, hanem annak felismerése is, hogy az ott bevett becsületeszmény révén a tagok rászoruló diákok ingyenes korrepetitoraiként tevékeny szociális munkát is kifejtének, és meg sem érinti őket a református közép- és felsőoktatási világban olyannyira bevett csaláskultúra. A MEKDSz így az 1915-ös orbói konferencián saját pietista-metodista vallásosságával szembeállította a „józan” (értsd: racionalista) erdélyi kálvinizmust. A Diákszövetség a Nagy Háború során balra tolódott, és eszmeiségében egyre közelebb került a dualista berendezkedést támadó radikális körökhöz.⁸³ Ravasz László kemény irodalmi támadást intézett Ady Endre (1877–1919) ellen. Ennek a fellépésnek a heveségét részben az indokolta, hogy az Ady-jelenség már a MEKDSz-es ifjúságot is kezdte áthatni. A diákszövetségesek „erkölcsi életeszmény”-t, vagyis a magyar kálvinistaság arcát kezdték látni a nagy költőben.⁸⁴

⁸² KOVÁTS, 2005. 220–221. – HATOS, 2016. 95.

⁸³ Uo.

⁸⁴ RAVASZ, 1992. 281.

Érlelődő magyar politikai paradigmaváltások

A kivándorlók tömeges beolvadásának tapasztalata alapján és a Bánffy-kormány meddő asszimilációs törekvéseinek kudarcát látva az 1900-as években nemzetpolitikai paradigmaváltás érlelődött. Próbaterepül 1901-től Románia szolgált, melyet követtek az amerikai, a szlavóniai, a bukovinai és a boszniai akciók. A tapasztalatokat 1909-ben Klebelsberg Kuno (1875–1932) akkori miniszterelnöki titkár *Az idegenben élő magyar honosok nemzeti gondozása* titkos programjában szisztematikus formába is öntötte. Immár a saját „faji erő” megóvásáért igyekeztek erősíteni a magyarság pozícióit, főként a szórványban és a nyelvhatárokon, de a gazdasági eltartóképeség javulásának függvényében az idegenbe szakadt magyarság távlati hazatelepítésével is számoltak. Az átmenet időszakában „templommal és iskolával”, hazafias sajtóorgánumok alapításával, ösztöndíjakkal, gazdasági tanácsadással, jogsegélyszolgálattal stb. kellett a távozottak óhazához fűződő kötődéseit erősíteni.⁸⁵

A Magyarországi Református Egyház „amerikai akció”-jának katalizátorául szolgált, hogy a politikai paradigmaváltással egy időben az amerikai presbiteriánus egyház (Presbyterian Church of the United States) is felvette vele a kapcsolatot. Az amerikai presbiteriánusok számára aggasztó volt, hogy a magyarországi református kivándorlóknak csak töredék részét tudják lelkigondozás szempontjából utolérni, amelynek – tapasztalatuk szerint – nem elsősorban a „hunky”-k vallástalansága az oka.⁸⁶ Református vonalon az észak-amerikai magyarság helyzetét konventi megbízatás alapján először Degenfeld József gróf (1847–1927) tiszántúli főgondnok mérte fel 1904-ben, amit követett egy „amerikai bizottság” felállítása, melynek tagjaivá György Endre elnökle alatt Pokoly Józsefet (1866–1933), Balogh Ferencet, Csiky Lajost és Szilassy Aladárt választották meg. A nemzetközi jogi bonyodalmak kikerülése végett a dunántúli egyházkerületi kiküldetésben kiutazó Antal Géza 1905–1906-os útja által került sor az amerikai magyar reformátusság viszonyainak újabb felderítésére.⁸⁷ A kivándorlókat a Magyarországi Református Egyház megpróbálta saját szervezeti keretei között megtartani. Ennek érdekében létrehozták a közvetlenül a Konvent alárendeltségébe beosztott amerikai egyházmegyét, amelyet 1912-ben keleti és nyugati részek szerint ketté is osztottak. 1917-re már 32-re nőtt a gyüleke-

⁸⁵ MAKKAI Béla: A magyar kormány titkos romániai nemzetvédelmi akciójának alakulása az első világháború időszakában. In: *Historia est lux veritatis*. 365.

⁸⁶ Az egyetemes konvent ülései (Tudósítói közlés). *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1904. 378. – Világ-Szövetség. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1909. 676. – BODOKY, 2018. 152.

⁸⁷ Az egyetemes konvent ülései. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1904. 378. – Ennek tapasztalatait a pápai teológiai tanár közre is adta. ANTAL Géza: *Tanulmányok*. Pápa, s. n. [Pápai Református Teológiai Akadémia], 1908.

zetszám. Az időközben végbemenő komoly templomépítkezések érdekében jelentős hitelfelvételekre került sor, melyek névleg az MRE néven futottak, de a megszerzés időpontjában még magyar állami kezesgarancia ígérete is állt mögöttük.⁸⁸

1893-ban Balogh Ferenc vegyes, de inkább lesújtó képet adott a német birodalmi evangélikusok (lelki) helyzetéről. Ebbe a helyzetleírásba a debreceni teológiai akadémiai tanár kritikus éllel szúrta bele, hogy a magyar protestánsok a német teológia után mennek, onnan élnek, táplálkoznak. Talán innen ered közöttük az erőtlenség, a közönyösség, tájékozatlan ingadozás. Várad Szent László városává idomul át még a reformátusok szemei előtt is, a jezsuiták köztük is pártolókra találnak. A katolikus kánonjog, amit Luther 1520-ban tűzbe dobott, Magyarországon képes minden politikai pártot széthasítani.⁸⁹ Az erős református öntudat rejtve lappang, villanyzó ereje csak perceg, nem dörög.⁹⁰ Az iskolafenntartó erő fogy, az állam karjába dőlve remél kegyelmi tengést. A koldussá tett szegény egyház az alamizsna (értsd: államsegély) után kénytelen nyúlni. Mert erőit nem egyesíti, szerte húz. Az egyház lelke, a hit s feje, a Krisztus, mindenütt háttérben van, az egyház csak gépezet, csikorogva jár, mert a *keret, mely Istentől jó, s nem földi elem* (kiemelés tőlem – KKÁ), hiányzik belőle. Mindez nem szolgál Isten dicsőségére. Ha hozzávesszük, hogy Balogh Ferenc Theodor Zahntól (1838–1933) egyetértőleg idézi a *zurück zur Urquelle* [lat. ad fontes, magy. vissza a forráshoz] elvet, előttünk állnak a „sola”-k, hiszen a ki nem mondott következtetés az, hogy ezeken a viszonyokon csak az isteni kegyelem segíthet. Azt viszont nyilvánvalóvá teszi Balogh, hogy ha a magyar református szellemi élet továbbra is a német tükörképe marad, akkor reális veszélyként számolhat a szocializmus megerősödésével.⁹¹ A debreceni teológiai tanár intését a Német Császárságban végbement politikai folyamatok ihlették. A német katolikusság pártja, a főleg bajorországi illetőségű Centrumpárt az 1880-as években kikerült a politikai karanténból. Válaszul a saját vallási pártot létre nem hozó protestánsok Evangélikus Szövetsége (Evangelischer Bund) is fokozta aktivitását, hogy megakadályozza az 1872-ben kitiltott jezsuita rend visszatelepítését. Bismarck menesztése után és II. Vilmos 1890-es szociális direktíváinak kiadásával a Centrumpárt helyzete úgy erősödött tovább,

⁸⁸ Szász Lajos: „Egy sírja szélére taszított boldogtalan ország gyászba öltözött követe”. Baltazár Dezső püspök amerikai útjai (1922, 1924/25). In: *Taníts minket úgy számlálni napjainkat...*. *Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére*. Szerk. BERTÉNYI Iván, ifj.–GÉRA Eleonóra–RICHLY Gábor. Budapest, ELTE Eötvös, 2012. 465–466.

⁸⁹ Utalás az ekkor már javában folyó egyházpolitikai vitákra.

⁹⁰ Utalás az újabb fizikai-elektrodinamikai felfedezésekre, mely távlatilag a villámok erejével való dolgoztatás lehetőségét vetítette az emberek elé.

⁹¹ B.[alogh] F.[erenc]: *Abriss einer Geschichte der evangelischen Kirche auf dem europäischen Festlande im neunzehnten Jahrhundert von Adolf Zahn Doctor der Theologie*, 3-dik lényegesen javított kiadás. Stuttgart, 1893. – (Irodalom) *Debreceni Protestáns Lap*, 1893. 375–376.

hogy a legfontosabb kormányoszilárdító tényezővé lépett elő. 1894-ben éppen a német szociáldemokraták álltak ki szavazataikkal a jezsuiták visszahozatala mellett. A protestáns császár ilyen körülmények között – politikailag érthető okokból és a nemzeti egységet biztosítandó – a protestánsokat intette mérsékletre és a vallási gyűlölködés mellőzésére. A protestantizmusnak és az ultramontanizmusnak ez a harca, melybe az általános választójog révén már a német szociáldemokrácia is kezdett beavatkozni, az egyházpolitikai érzékenység miatt Magyarországon is erős hullámokat vetett.⁹²

A keresztyénség szociális lelkiismeretét felébresztő svájci vallásos szocialista Leonhard Ragaz (1869–1945) műveit Budapesten először idősebb Biberauer Richárd szerezte be, és terjesztette a hozzá közel álló evangéliumi körökben.⁹³ A Tiszántúlon a ragazi és kutteri [Hermann Kutter (1863–1931)] gondolatoknak szisztematikus terjesztője akadt Jánosi Zoltán (1868–1942) személyében. Jánosi a svájci vallásos szocialisták követőjeként a dialektikus materializmust akarta egyeztetni a keresztyénséggel. Hirdette, hogy Isten országa a szocializmus tanításai alapján a földi életben megvalósítható a magántulajdon és az osztálytársadalom eltörlésével. Az 1911-es püspökválasztás idején még elkötelezett Baltazár-párti Jánosi függetlenségi alapon Tisza István (1861–1918) egyik legelkeseredettebb ellenfelévé vált. Magyarországot „a dolgozó nép fegyháza”-nak nevezte, és hergelő hangnemében addig a nevezetes mondatáig merészkedett, hogy „egyetlenegy kivándorló földmunkásért odaadom az egész főúri osztályt”.⁹⁴

Szakadások és újrafelvételi kísérletek a magyar református külkapcsolati paradigmaváltásban

A 19. század utolsó harmadától folyamatosan alakuló, mélyülő és az 1890-es évektől lassan a magyar reformátusság mélyebb rétegeit is elérő külkapcsolati paradigmaváltás a Nagy Háborúban nehezen helyrehozható károkat szenvedett. 1914 októberében a Brit és Külföldi Bibliatársulat a háború következtében alkalmazottainak esedé-

⁹² Ld. Csodabogarak a főrendi házi ellenzék lelkesítésére. Uo. 1894. 247–248. – SZLÁVIK Mátyás: Az Evangéliumi szövetség [Bund] nagygyűlése (Külföldi egyházi szemle). *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1896. 685. – SZENTMÁRTONI: Az apostoli császár. Uo. 1898. 721–722.

⁹³ BODOKY, 1999. 228.

⁹⁴ KÁDÁR Imre: *Egyház az idők viharában. A Magyarországi Református Egyház a két világháború, a forradalmak és az ellenforradalom időszakában*. Budapest, Bibliotheka, 1957. (A továbbiakban: KÁDÁR, 1957.) 51–52. – SZIGETI Jenő: Anyaggyűjtés a Studia et Acta V. kötetéhez. (Kézirat.) Budapest, 1969. Idézi CSOHÁNY János: A reformátusság és a politikai, szociális kérdések. In: *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből. 1867–1978*. Szerk. BARCZA József. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1983. 115.

kes követeléseit is teljesítetlenül hagyva oszlatta fel a központi hatalmak területén lévő fiókjait. Webster lelkész távozásával a Skót Misszió is beszüntette budapesti tevékenységét.⁹⁵ Személyében majd 1919 őszén tért vissza a Skót Misszió Magyarországra, nagyszabású gyűjtés eredményét hozva azonnal magyar családok és a magyar keresztyén munkák támogatására.⁹⁶ Ravasz László önkritikus megjegyzését, miszerint a keresztyénség örök tanúsága, hogy ha elég gyenge megakadályozni a háborút, feltétlenül a szolgálatába áll,⁹⁷ egy kettős jelenségre kell magyaráznunk. Miközben a keresztyénség, illetve a valódi keresztyén szempontok mind a központi hatalmak, mind az antant népei között érezhetően megszűntek politika- és társadalom-meghatározó tényezővé lenni, protestáns teológusaik mindkét oldalon nemzetük „Isten ügyét” vívó háborújáról beszéltek, megtagadták ellenfelüktől a keresztyén jelleget, és azt, hogy küzdelmükért jogosan imádkoznának.⁹⁸ Bár a német protestantizmus a háborút megelőző időszakban is kiemelt szereppel bírt a magyar reformátusok szemében, a háború kitörése, majd pedig különösen Nagy-Britannia hadba lépése után mindez monopolhelyezetté látszott átalakulni. Debrecen és Kolozsvár a nemzeti felháborodás hullámát meglövelve akartak a rivális Budapesten ütni egyet. Ravasz László 1914 októberének közepén, Baltazár Dezső 1915 júniusában nyilatkozott az angolok ellen. Előbbit különösen felháborította a hadijelentéseket erkölcsi aggályok nélkül meghamisító brit propaganda. Utóbbi a brit peregrináció egyszer s mindenkorra való leállítását, és helyette egy németországi teológiai ösztöndíj-alap létrehozását javasolta. Mindketten az álszent kegyeskedő képét használták az angolszász protestantizmusra. Ravasznál a komor farizeusi álca a bennszülötteket üveggyönggyel kábító kalmár, Baltazárnál a rablott holmit takargató tolvaj leplezésére szolgál. Csak a dunántúli Kiss Károly (1841–1928), Nagyigmánd (Komárom vm.) lelkésze, valamint az agrárszakember Bernát István (1854–1942) óvtak a Kálvin Szövetséghez közel álló *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* az egyoldalú német szellemi elköteleződés veszélyeitől. Utóbbiak figyelmeztettek arra, hogy a történelem során Magyarországra nézve a német alávetés veszélye volt a legnagyobb, hogy a Skót Misszió nagyon is üdvös hatást fejtett ki a magyar református egyházi életre, valamint hogy a francia hugenottákkal való kapcsolat megszakítása esetén a magyar kálvinizmus

⁹⁵ R[AVASZ László]: A magyar biblia. *Protestáns Szemle*, 1914. 561. – SZABÓ, 1941. 185–186.

⁹⁶ SZABÓ, 1941. 186. Szabó Aladár hálás soraira magyarázat, hogy a bolsevik rekvirálások és a román fosztogatások miatt a jó 1919. évi termés ellenére Budapest lényegében az éhhalál szélére került. Minden ide hozott segítség konkrétan életet mentett tehát. GLANT Tibor: Segélyezés és politika. A kétoldalú amerikai–magyar kapcsolatok kialakítása 1919-ben. *Századok*, 2020/3. 514.

⁹⁷ RAVASZ László: *A háború hatása a magyar vallásos életre*. 1924. 20–21. Idézi HATOS, 2016. 108.

⁹⁸ Uo. 104–106.

saját szellemi gyökereit vágná el.⁹⁹ A hadikórházzá alakítások, a bevonultatások, katonalelkészi szolgálatok révén 1916-ra lényegében megszűnt a hitoktatás. A parókus nagypapok szinte eltűntek az emberek életéből, egymás között azonban a házasságkötés- és a születésszám radikális visszaesésével, a pénzromlás és drágaság körülményei között állandósultak a(z általában temetési) stólajövedelmek körüli testvéritlen civódások. A harctérről hazatért KIE-s és MEKDSz-es diákok közül is sokan arról beszéltek, hogy csalódtak a keresztyénségben, elvesztettek minden reménységet és erőt.¹⁰⁰ Az egész háborút betegségként megélő Szabó Aladár arról írt, hogy a minden rosszat jóra fordítani tudó Isten némi jelét is adta kegyelmes cselekvésének. Ilyen volt az 1916. évi harcokban lőtt sebet kapott ifjabb Tisza Lajos csodaszámba menő felépülése, megtérése és későbbi csendes és hűségese munkálkodása kocsordi birtokosként és presbiterként.¹⁰¹

A bajokat érzékelve a magyar protestáns közvéleményen belül is kialakult az a nézet, hogy a világháború legfőbb átka a protestáns világmisszió, illetve a magyar református nemzeti misszió szinte teljes befagyása lettek.¹⁰² Baltazár Dezső az Országos Református Lelkészegyesület 1917. november 2-i konferenciáján hozta nyilvánosságra, hogy az Egyetemes Konvent elnökeként a protestáns szolidaritás eszméje alapján svájci békeközvetítéshez folyamodott. A bejelentés nyomán kibontakozó vita lényegében egy esztendőnyi, főleg a *Lelkészegyesület* és a *Debreczeni Protestáns Lap* hasábjain folytatott eredménytelen szócséplésbe torkollott.¹⁰³ A bejelentésre egy protestáns világkonferencia összehívásának gondolata alapján került sor, melynek elnökletét a protestáns ökumené elkötelezett hívének, Nathan Söderborn (1866–1931) uppsalai érseknek kellene betöltenie. 1917 decemberében egy értekezletre is sor került az ügyben, de erre a háborús viszonyok miatt kizárólag a semleges államok képviselői mentek el. A fel nem adott remények között a küldöttek 1918 őszén folytatták tovább a munkát. Amikor Söderborn érsek, valamint a christianiai (ma: Oslo) és az izlandi püspökök közös levelet intéztek az ügyben a magyarországi evangélikus egyetemes felügyelőhöz, amelyben a tervezett ökumenikus egyházi értekez-

⁹⁹ RAVASZ László: A szabadság misztériuma. *Protestáns Szemle*, 1914. 461–463. – s. n. [BALTAZÁR Dezső]: A németek. *Lelkészegyesület*, 1915. 353. – BERNÁT István: Kire támaszkodjunk? *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1915. 314–315. – Ezen szövegek korábbi elemzéseire ld. KÁDÁR, 1957. 32. – SZÁSZ Lajos: „A háború után...” A világháború utáni időszakra vonatkozó református tervek és koncepciók. In: *Az I. világháború református tábori lelkészeire, tanáraira, diákjaira emlékezve. Tanulmányok*. Szerk. BARÁTH Béla Levente. Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2014. 143–144.

¹⁰⁰ BODOKY, 1999. 38.

¹⁰¹ SZABÓ, 1941. 185.

¹⁰² SZÁSZ, 2015. 145–146.

¹⁰³ BARÁTH, 2014. 145.

let elé terjesztendő javaslatokat ismertették, a választ megküldő Prónay Dezső báró már a Magyarországot fenyegető feldarabolásra hívta fel a figyelmüket, amely Kelet-Európában örökös zavarok és újabb háborúk előidézője lenne, így éppen szemben áll a mozgalom céljával.¹⁰⁴ A mozgalom ekkor már az anglikán típusú episzkopálisokkal is számolt, akiknél azonban még érvényben volt az 1886 táján elkészített, a későbbiekben *Lamberth Quadrilateral* néven elhíresült nyilatkozatuk, amelyek azonban az együttműködés feltételeinek taglalásakor még mindig kifejezett exkluzivitás-igénnyel élt a lutheránusokkal, presbiteriánusokkal, valamint az ortodoxokkal szemben is. Az általánosabb és a németekkel szemben az 1920-as Lamberth Conference békülékenyebb hangot megütő nyilatkozatai Magyarországon csak 1920 végétől fejthették ki hatásukat.¹⁰⁵

Az egyházi külkapcsolatok működése a viharos rendszerváltozások időszakában

1918 őszenek–telének Magyarországon a történelem vihara vak dühöngéssel szaggatott szét drága, legbelsőbb, baráti szálakat is. A bevonuló hadseregek lángoló határokkal választották le a Felvidéket, a Délvidéket és Erdélyt. A jogilag még Magyarországhoz tartozó területeken egyre jobban érvényesülni kezdett a valós elszakítás. Új identitásválasztásokra került sor. A Poprád központú felvidéki tót evangélikus ébredés tagjainak jó része sem tudta kivonni magát a pánszláv nacionalizmus hatása alól. Az akkor már évek óta beléjük plántált gyűlölet mindjobban elidegenítette őket Magyarországtól.¹⁰⁶ A „cine mintye” fenyegető szavára mindenki riadtan emlékezett vissza.¹⁰⁷ Nagy Károly az Erdélyben szolgáló filadelfiás diakonisszák hazarendelése kapcsán 1918. november 11-én így írt idősebb Biberauer Richárdnak: „Megerszerettük, megszerette a közönség őket s bennük és általuk magát az intézményt is. [...] Minket óriási nagy bajok érnek Erdélyben, s ezekhez a bajokhoz még ez a fel nem becsülhető veszteség. [...] Úgy ítélem, hogy Mohácsnál nem vesztett a nemzet oly nagyot, mint

¹⁰⁴ TENGELY, 2011. 512–514.

¹⁰⁵ SZÁSZ Lajos: „Nemcsak egyházi, de magyar nemzeti érdek.” Magyar reformátusok csatlakozása az Amerikai Episzkopális Egyházhoz az 1920-as években. *Valóság*, 2017/9. 22–23., 31.

¹⁰⁶ A folyamat szlovák leképeződésére ld. Roy Krisztina nyolcoldalas pamfletjét. Royová, Kristína: *Zpráva z roku 1919* [Jelentés 1919-ből]. Stará Turá s. n. [Magánkiadás], 1920.

¹⁰⁷ Magyar átíratú román „Tartsd észben!” A román néplélek azon jellemzője, miszerint az elszenvedett sérelmet látszólagos megalázkodással eltűrve bosszúját a megfelelő időpontra tudja tartogatni. Utalás Alexandru Vajda-Voievod 1907. április 8-i képviselőházi beszédére. Részletes elemzését ld. Kőő Artúr: A magyar parlamentarizmus történetének egyik legbotrányosabb beszéde: Vaidavoevod felszólalása a Lex Apponyi kapcsán kialakult vitában. *Hitel*, 2020. (Megjelenés alatt.)

most. Mi erdélyiek pedig – ha úgy lesz és marad, ahogy ellenségünk képzelet és mondja, s mint kezd berendezkedni – mi mindent veszítettünk. Török, tatár, osztrák veszedelemből új életre keltünk, de az oláh felszívja népünket, s egy-két század alatt elveszünk!” Nagy Károly utóbbi mondatával már a Rákosi Jenő által írt *Elnémult harangok* című regényre utalt, melynek tanúsága szerint az oláhosodás leginkább az erdélyi református magyarságot sújtotta. A szilágysági Kádár Géza (1880–1945) 1918 karácsonyán az alábbi kétségbeesett sorokat írta Biberauerhez: „Erdély elveszett. Néhány nemzedék múlva már nem lesz itt magyar.”¹⁰⁸

Közben az Ausztriával kibontakozó érdekellentétek körülményei között német Svájc felé is meglassult a posta járása. A kommunikációs nehézségek mellett lelki eltávolodás is bekövetkezett. Európa szerencsésebb szegleteiben nehezzé vált a tovább égő (értsd: balkanizálódó, bolsevizálódó, terrorizálódó) Európával való érzelmi azonosulás. Világpolitikai kitekintésben a „magyar ügy” a gyarmatügy, a német- és az orosz-kérdés óriásai közé szorulva az amúgy is mellékessé váló Kelet-Európa-kérdés törpéjévé zsugorodott. Még a német evangéliumi körök is – amelyek Németországban a reformáció bölcsőjét és annyi nagy evangéliumi mozgalom áldott anyaföldjét látták – bús haraggal gondoltak a magyarokra a Mackensen-affér után, mint akik nem bizonyultak elég hűséges szövetségeseknek.¹⁰⁹ A pusztító csatákban kivért brit hadsereg protestáns meghatározottságú közvélemény-hátországa is bosszút követelt.¹¹⁰ Francia Svájc lélekben már a világháború kezdetén az antanthoz csatlakozott. Hozzájárult ehhez a franciaországi és belgiumi (vallon) menekültek befogadása és az extázisban uszító, a nemzetiségek mellett szélsőséges módon kiálló párizsi sajtó francia svájci befolyása is. A magyarság ismerete így a közvélemény legnagyobb része számára a román térképekre, vádló könyvekre és „le comte Tisza”-ra korlátozódott. A magyarokat még a világháború előtt személyesen megismerő és irántuk jóindulatot tápláló Émile Doumergue is kénytelen volt finoman arra figyelmeztetni, hogy az antant és a szomszédnemzeti propagandisták egyszerre több húron is játszottak: Magyarország egyszerre volt a katolikus Ausztria tartománya és a protestáns „le comte Tisza” befolyása alatt álló birodalmi entitás. Mégis nemes gesztussal nyúlt át francia Svájc a félreismerés és ismeretlenség kínai nagy falán, és nyújtotta kezét a szenvedő magyar testvérekhez. A teológusok, egyházi szervezetek,

¹⁰⁸ BODOKY, 1999. 9–10. – BODOKY, 2018. 94–95.

¹⁰⁹ A Mackensen-afférra ld. részletesen LIGETI Dávid: August von Mackensen 1935. évi magyarországi útja. *Közép-Európai Közlemények*, 2018. 206. – Uő: Mackensen az I. világháborúban. *Memini initii. Válogatás az Eötvös Collegium Történetisműhelye hallgatóinak szakdolgozataiból, 2008–2010.* Szerk. BOA Krisztina. Budapest, Eötvös Collegium, 2012. 202–204.

¹¹⁰ BODOKY, 1999. 26–27. – Utóbbi állításhoz ld. JESZENSZKY Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918).* Budapest, Magvető, 1986. 276–286.

bankári szalonok általi befolyásolás a szívek megnyitása által olyan kapukat is kitért, amelyek a diplomácia, a sajtóhadjárat és a politikusok előtt zárva maradtak. Ez a nyitottság azonban még így is leginkább arra irányult, hogy református protestantizmusa révén a magyarság ismét a nyugati népek közösségéhez kapcsolódjon (értsd: a németekről szellemi és politikai értelemben is váljon le). Magyarországnak kiváló érdeke az 1917 őszén tervbe vett egyházi világszövetség tényleges megalapítása – vélte a Svájcban tartózkodó Muraközy Gyula 1919 januárjában.¹¹¹

Muraközy Gyula 1919. január végi, illetve Bodoky Richárd második világháború utáni helyzetértékelései kiválóan összefoglalják a Nagy Háború utáni magyar református külkapcsolati háló kiinduló helyzetét. A valódi egyházpolitikával egyáltalán nem, vagy csak nagyon ellentmondásos módon – így protestáns politikával sem – rendelkező Károlyi-korszak (1918. október 31. – 1919. március 20.) november eleji fejleménye lett a bevett vallások érdekeit védő kormánybiztosi hivatalok létrehozása. Károlyi támogatását és az egyházak felé irányuló kéréseit erősítette, hogy napok (de legfeljebb hetek) alatt tudatosult benne, hogy a hagyományos diplomáciai csatornákat, politikai lobbít, de még egy esetleges sajtóakció lehetőségét is direkt módon zárva tartják előtte. A protestáns kormánybiztos, Kováts J. István tevételesen kormányzati támogatással rögtön aktív szervező tevékenységbe kezdett, bár tudta, hogy elkésett és eleve kudarcra ítélt vállalkozáson munkálkodik.¹¹² 1918. november 15-én az úgynevezett „22-es bizottság” több résztvevőjével is egyeztetett. Kováts azt az utasítást adta a bizottságnak, hogy tagjai szálljanak síkra a protestáns egyházak érdekében a külföldi protestáns testvérek előtt. A románok, szerbek és csehek által megszállt területek elszakítása esetén ugyanis nemcsak az elszakítandó részen fenyegeti veszély gyülekezeteiket, de féltő, hogy a protestantizmus a csonka országterületen sem állhat meg.¹¹³ Ezek a kérdések annál kevésbé hagyhatják nyugton a nyugati hittestvéreket, mivel elődeik részben már a vesztfáliai békében kötelezettséget vállaltak arra, hogy a magyarországi evangéliumi egyházak vallásszabadságát megvédelmezzék.¹¹⁴

Kováts J. István ezzel kijátszotta azt a kártyát, ami a protestáns világmozgalmak katolikusellenes vallásszabadság-eszméjéből adódott. A protestáns közvéleményen belül ekkor az az optimizmus élt, hogy irányzata a lelkiismereti szabadság elvén épül fel, így – a katolicizmussal szemben – akár még nyertese is lehet az állam-egyház szétválasztásának. Bár a kormánybiztos egyházjogászként is szilárdan vallott történeti érvét a külföldnek szánt memorandumokban a „Hol van már a harmincéves

¹¹¹ MURAKÖZY Gyula: Svájc és Magyarország. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1919. 17–18.

¹¹² KOVÁTS, 2005. 250. – BODOKY, 1999. 18.

¹¹³ FORGÁCS, 2017. 72.

¹¹⁴ KOVÁTS, 2005. 250.

háború?!” elven nem szerepeltették, az a *Debreczeni Protestáns Lap* révén hírlapilag is elterjedt. Helytelenségét Zoványi Jenő (1862–1958) akkor még debreceni teológiai tanár igyekezett bizonyítani, de viszontválaszát már nem jelentették meg. Ennek megfelelően Károlyi Mihály még 1919 februárjában is hivatalosan kérte a Magyarországi Evangélikus Egyház vezetését, hogy a skandináv államokban a veszfáliai békére is hivatkozzon újabb segélykérő akcióiban.¹¹⁵

A Károlyi Mihály nevéhez kapcsolódó kormányzás 1919 januárjától érezhetően balra tolódott, pedig ez a folyamat egyértelműen a vallásellenes tendenciák megerősödéséhez vezetett. Amikor a kormánybiztos a vallásoktatásról tartott kultuszminisztériumi értekezleten alulmaradt a Somogyi Béla (1868–1920) – Imre Sándor (1877–1945) tandemmel szemben, be is akarta nyújtani a lemondását. Hasonlóképpen Juhász-Nagy Sándor sem akarta elfogadni az igazságügy-miniszterséget. Mindketten a Raffay Sándor (1866–1947), Petri Elek (1852–1921), Józán Miklós (1869–1946) protestáns püspöki triász (Juhász-Nagy esetében deputátusilag) kifejezett kérésére másították meg döntésüket.¹¹⁶

A „22-es bizottság” többségét a reformátusok adták, de voltak evangélikus, unitárius, sőt baptista tagjai is. A reformátusok közül Angliába készültek György Endre egyházmegyei főgondnok, idősebb Victor János református lelkész, Skóciába Forgács Gyula péceli református lelkész, Pongrácz József (1885–1963) pápai református teológiai tanár, az Amerikai Egyesült Államokba ifjabb Victor János KIE-lelkész, Takaró Géza (1881–1974) kőbányai lelkész, Hollandiába Sebestyén Jenő budapesti teológiaprofesszor, Miklós Ödön (1895–1955) pápai lelkész, Franciaországba Muraközy Gyula (1892–1961) kecskeméti lelkész, Miklós Elemér (1882–1954) sárospataki teológiai tanár, ifjabb Révész Imre, Vass Vince (1889–1943) pápai teológiai tanár, Svájcba Megyericsy Béla budapesti lelkész, Antal Géza pápai teológiai tanár, Keck Zsigmond (?–?) cservenkai lelkész. Ez utóbbi kettőnek Svájcból tovább kellett utaznia Hollandiába, Miklós Elemért pedig az akkor kolozsvári teológiai tanár, de az apja, Révész Kálmán (1860–1931) miatt Kassára hazatérő Révész Imre helyett válogatta be Kovács a csapatba.¹¹⁷

A kiutazók számára összeállított pamflet úgy szólt általában a magyarországi protestáns egyház nevében, hogy minden vallásfelekezet saját nevét helyettesíthette be. Érveik hivatkoztak a magyar kultúrfölnyire, illetve a magyar protestantizmust a görögkeleti népek részéről fenyegető veszélyre. Az 1918. november 20-i távirati

¹¹⁵ TENGELY Adrienn: *A magyar egyházak a forradalmak korában*. Eger, Liceum, 2011. (A továbbiakban: TENGELY, 2011.) 506., 510. – ZOVÁNYI Jenő: *Dávid harca Góliáttal. Zoványi Jenő emlékiratai*. Ráday Gyűjtemény, C/101. 146–147.

¹¹⁶ KOVÁCS, 2005. 249.

¹¹⁷ TENGELY, 2011. 510–511.

nyilatkozat a *Pester Lloyd* 1918. november 28-i száma révén a sajtóban is megjelent, és a berlini újságok révén az északi nemzetek újságjai is átvették. A rá született stockholmi támogató nyilatkozattal ellentétben Grigore Bilciurescunak (1874–1945) 1918. december 20-i kihallgatásával sikerült a hasonló norvég külügyminisztériumi akciót kivédenie. A kristianiai (osloi) rendkívüli követ azzal érvelt, hogy 1.) Erdélyt román tartománynak nevezte, 2.) megvilágította az erdélyi protestánsok többvallású és többnemzetiségű voltát, 3.) a román nép vallási téren tanúsított toleranciájáról (sic!) beszélt, amely Romániában az összes felekezet – beleértve a zsidókat és a muzulmánokat is – román kormányzati támogatásban és a legteljesebb szabadságban (értsd: autonómiájában) (sic!) ölt testet. 4.) A távirat ennek megfelelően nem más, mint a magyarok mesterkedése, akik az iránti elkeseredésükben, hogy elveszítik az ezer éven át uralt területeket és népeket, minden eszközt bevetnek. VII. Haakon király (1872–1957, ur. 1905–1957) válaszul megjegyezte, hogy a magyarok elvárása szerinti támogató nyilatkozatot csak olyan esetre tartogatna, ha az Erdélyt megszálló románok olyan keresztényietlen módon viselkednének, mint tették azt az ártatlan görögöket és örményeket legyilkoló törökök. Ő azonban tisztában van – úgymond – a román nép keresztény voltával és vallási türelmével, amely abban is megnyilvánul, hogy görögkeleti népként egy katolikus király és egy protestáns királyné uralkodását tűri maga felett, és azon meggyőződésének adott hangot, hogy Romániában a protestáns vallás megbízhatóbb védelmezője maga az összes románok királynéja lesz.¹¹⁸

A protestáns akció legjelentősebb politikai eredményeit a Presbiteri Világszövetségen, a Baptista Világszövetségen, illetve az Amerikai Egyesült Államok Adventista Egyháza Generálkonferenciája Vallásszabadsági Osztályán keresztül érte el. Előbbi helyen James Macdonald Webster működött elkötelezett módon közre a magyar ügy képviselőjeként. A skót misszionárius egyeztetett a PVSz Végrehajtó (más néven 7-es) Bizottságával, amely 1919. február 26-án határozatot fogadott el arról, hogy a magyarországi protestánsok támogatására szólítja fel a békekonferenciát. Webster a PVSz Kontinentális Bizottsága nevében, a brit kormány engedélyével Hágába utazott, és ott a magyar küldöttséggel találkozott. Ajánlásával utaztak J. Cramer lelkész és Port professzor Angliába. A hollandok legfontosabb feladata az lett volna, hogy még a békekötés előtt megteremtsék a bejutás lehetőségét a magyar

¹¹⁸ Grigore I. Bilciurescu meghatalmazott miniszter és oslói rendkívüli követ távirata Ion I. C. Brătianu miniszterelnöknek, külügyminiszternek a magyar protestánsok erdélyi román bevonulással kapcsolatos panaszáról. Kristiania, 1918. december 12/25. In: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok.* (Magyar Történelmi Emlékek – Okmánytárak – Trianondokumentumok és –tanulmányok 6.) Szerk. és a bev. L. BALOGH Béni. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 14. sz. dokumentum, 110–112.

protestáns delegátusok előtt. Bár ebből a szempontból a hollandok körülbelül egy hét ott tartózkodás után dolgvégezetlenül voltak kénytelenek visszatérni, a magyar protestantizmus és Erdély érdekében szót emelő memorandumok és népgyűlések száma jelentősnek mondható.

Ugyanakkor a „22-es bizottság” kifejezetten törekedett a feleségek kiutaztatására is. Ennek tükrében egyáltalán nem volt véletlen annak hangsúlyozása sem, hogy tagjai előadásaikkal éppen a keresztyén nőszövetségekben aratták legnagyobb sikereiket. A női szavazati jog bevezetésével ugyanis megnőtt a 19. század végétől kibontakozó keresztyén nőmozgalmak politikai befolyása is. A szesztilalomra vonatkozó 1919. október 28-i 18. alkotmánykiegészítést éppen a Women’s Christian Temperance Union (WTCU – Nők Keresztyén Mértékletességi Szövetsége) megnyerése érdekében fogadták el.¹¹⁹

Közben gyakran éppen a magyarországi politika hektikus irányváltásai annullálták a protestáns külkapcsolaton keresztül érlelődő közvélemény-befolyásolási eredményeket. Sir Hanns Vischer de Tscharnher (1872–1945) a korai, de már tavasziasodó 1919-ben annak hírért hozta, hogy „a hatalom azé lesz, aki megragadja, de végül mégis az történik majd, amit az antant akar”. Martha Vischer svájci születésű bátyja brit gyarmati szolgálatban, misszionáriusként 1906-ban a Szaharán keresztüli egy-személyes expedíciójával sikeresen derítette fel a Csád-tótól a Földközi-tenger északi partvidékéig még mindig virágzó rabszolga-kereskedelmi útvonalat. Útjának földtudományi mellékeredményeiért a Brit Királyi Földrajztudományi Társaság tagjai közé választotta. A nigériai közoktatásügy megszervezéséért lovagi rangot kapott, a világháborús kelet-afrikai harcokban magát kitüntette. Budapesti átutazása során Konstantinápolyból tartott Londonba, ahol a volt német gyarmatok ügyét átvizsgáló bizottságban kapott helyet. Brit ezredesként öccse, a „szögesdrót-betegség”-et (Stacheldraht-Krankheit)¹²⁰ először leíró Adolf Lukas Vischer (1884–1974) révén állt kapcsolatban a Vöröskereszt legbelsőbb köreivel.¹²¹ Egyházi szempontból a Bethedában töltött néhány órának lett nagyobb jelentősége, ahol a Bethesda-kör szűk magjával is rövid politikai megbeszélést tartott. A magyarok szóvivője Vischer sógora, idősebb Bodoky Richárd volt. A beszélgetés ifjabb Biberauer (Bodoky) Richárd beszámolója szerint az alábbiakban rekonstruálható. H. V.: – Mivé lett ez a magyar nép, amelyet fiatalkoromban úgy csodáltam?! Rákóczi, Széchenyi, Kossuth népe. Egyetlen embere sincs már, aki megmentse?! Gróf Károlyi?! Ugyan! Ez az ország a vesztébe rohan. Azé a kormány, aki megragadja. Hol a magyar Masaryk, hol van-

¹¹⁹ Vö. TENGELY, 2011. 512., 514.

¹²⁰ A harci nyomásból eredő teljes lelki összeomlás, mely érzékelhető testi sérülés nélkül is harc-képtelenné tette az egyént, és rendkívüli módon megnehezítette társadalmi reintegrációját is.

¹²¹ BODOKY, 1999. 31–34. – Uő, 2018. 172–178.

nak azok a magyarok, akiknek egyetlen és legfőbb céljuk az, hogy megmentse a nép becsületét és az országból annyit, amennyit csak lehet?! Hát mindenki csak a maga érdekeivel törődik?! [Rövid szünet után Martha húga riadt arcát látva, némi-
leg enyhültebben:] Ez az állapot nem tarthat soká. Nagyon nehéz idők, veszedelmes
napok következnek, de el fog jönni valamiféle kibontakozás. Addig is igyekszem
segíteni, ahogy tudok. Felhívom az antantmissziók és a Nemzetközi Vöröskereszt
figyelmét a Bethesdára.¹²² Id. B. R.: – És az az országgal mi lesz? H. V.: – Mi lehetne?
Nagy területeit felosztják Masaryk Csehszlovákiája, Románia és Jugoszlávia (sic!)
között. Talán még Ausztria is kap belőle. Hogy mekkora marad Magyarország, az
attól is függ, hogy mi történik Budapesten. Igen, Tisza még tehetett volna valamit.
Neki a másik oldalon is volt súlya. De ő már nem él. Nincs emberünk... M. V.: És
Erdély? Id. B. R.: – Erdély?! Erdély... Igaza van Kádár Gézának: Erdély elveszett...
¹²³ Hanns Vischer itt arról tett szép tanúbizonyságot, hogy néhai apjához hasonlóan
azonosította magát a magyar ügygel, Tiszáról – talán sógora meggyőződését is vissz-
hangozva – alapvetően jó véleménnyel volt, és finoman utalt arra is, hogy a „béke-
csinálók”-at is szabdalják bizonyos törésvonalak.

Negatív és pozitív reputációk

Idősebb Bodoky Richárd észlelete szerint az idősebb Victor János távollétében 1919
januárjában összeült MEKDSz téli konferencia kénytelen volt konstatálni, hogy
szinte teljesen szétfoslottak azok a nagy álmok, amelyeket az utolsó békeévben
John R. Mott ihletésére a világ diákságának evangelizációjáról láttak.¹²⁴ Muraközy
Gyula ezzel egyező tanúságtétele szerint 1919 januárjára a világprotestantizmuson
belül is erőteljesen lábra kapott nacionalizmusok blokkolták a Róma nélküli egy-
házi világtanács terveit, melyen a magyaroknak saját érdekükből is megfeszített erő-
vel kell dolgozniuk.¹²⁵

¹²² Ennek a figyelmeztetésnek, valamint a Svájc és Kelet-Európa között átutaztukban gyakran
a Bethesdában megszálló vöröskeresztes tisztviselőknek lett az eredménye, hogy Kun Béla (1886–
1938?) és a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti delegátusa, monsieur Burnier többször is tárgya-
lásztalhoz ültek. A rossz külpolitikai helyzet létszükséggétette a külföldhöz kapcsolódó utolsó
köldökzsinórok fenntartását. Ennek nyomán került kiadásra a Külügyi Népbiztosság 31.046/1919
számú (április 11-i) határozata, amelynek betartására májusban megismételt írásbeli garanciát
adott. BODOKY, 1999. 54–56., 62–64.

¹²³ BODOKY, 1999. 31–34.

¹²⁴ Uo. 38.

¹²⁵ Ezek a törekvések majd egy ismételten megváltozott világpolitikai konstellációban 1948–1954
között mentek majd teljesedésbe.

A világprotestantizmus széttagolódása a „magyar ügy” kapcsán a Horthy Miklós hatalomra jutása körüli időkben mutatkozott meg a legnyilvánvalóbban. A fehérterroristák rémtetteiről nemcsak a győztes hatalmak magyarországi képviselői, az angol szakszervezeti bizottságok, de egyes külföldi egyházi (főleg anglikán, skót államegyházi és francia hugenotta) szervek is gyűjtöttek adatokat. Ezt az adatgyűjtési folyamatot a baloldali emigráció is igyekezett kiszolgálni.¹²⁶ Valójában a közvélemény megdolgozása folyt a Trianon előtti utolsó hónapokban, amelynek igazi célja Magyarország utolsó barátainak eltántorítása, valamint az utódállamok mohóságának kiszolgálása volt. Legerősebb ütőkártyául Somogyi Béla, a *Népszava* szerkesztőjének és munkatársának, Bacsó Bélának a meggyilkolása szolgált.¹²⁷

A magyar felhívásokra adott pozitív holland válaszok¹²⁸ leginkább Antal Géza, Adéle Sofia Cornélia Opzoomer, az erdélyi gróf Bánffy Miklós (1873–1950) és Sebestyén Jenő sikeres lobbitevékenységének eredményei voltak. Hatásukra a magyar ügyet főleg a három Kuiper-lány, Henriette (1870–1933), Johanna (1875–1948) és Catharina (1876–1955) karolta fel. A két nagyobb lány 1916-ban budapesti katonakórházakban ápolónői tevékenységet is kifejtett. Saját szemükkel látták a bécsi gyerekek magyarországi, illetve belgiumi (főleg flamand) gyerekek hollandiai feltápláló üdültetését,¹²⁹ melynek mintáit már 1919 során éhező bécsi gyerekek megsegítésére alkalmazásba vettek, 1920 januárjában pedig a bolsevikok és románok által végletekig kifosztott és éhező Magyarországra (és főleg Budapestre) is kiterjesztettek. Az akció megindulásában kitüntetett szerepe volt Jan Petrus Philippus Clinge Fledderusnak (1870–1946), a Németalföldi Királyság budapesti főkonzuljának is.¹³⁰

A totális és megalázó nemzetközi elszigeteltség időszakában reménysugárként csillant fel a holland támogatás. Nem véletlenül érte a magyar református közvéleményt is hidegzuhanyként, amikor 1920 kora nyarán az amszterdami szakszervezeti központ is csatlakozott az európai szállítómunkások bojkottjához. Az ügyben a lehető legfájdalmasabb megaláztatásnak az számított, hogy a holland vasutak egy időre a magyarországi gyermekvonatok fogadását is megtagadták. Itt már nem individuális akcióról volt – úgymond – szó, hanem az antikrisztusi szellem óriási had-

¹²⁶ Ezen a helyen csak jelezni tudom, hogy a *Bécs Magyar Újság* 1921. március 15. számában megszellőztetett Baltazár Dezső „kiiktatási ügyé”-vel más helyen kívánok foglalkozni.

¹²⁷ BODOKY, 1999. 133.

¹²⁸ Ld. pl. TENGELY, 2011. 512.

¹²⁹ 1914–1922 között 6080 belga állampolgárságú gyermek vett részt hollandiai feltáplálásban.

¹³⁰ GERGELY Ferenc: „Száz vonat aranyvetélőként jár Európa átokverte földjén”. Részlet a holland-magyar gyermekmentő akció történetéből. 1919–1928. *Confessio*, 1987/4. (A továbbiakban GERGELY, 1987.) 12–22. – HERMÁN M. János: Adalékok a hollandiai magyar gyermekmentés történetéhez. Ismeretlen hollandiai adatok: K. H. Miskotte résztvétele (sic!) a magyar gyermekek felkarolásában. *Historia Ecclesiastica*, 2013/2. 165–188. Itt különösen: 180–184.

seregének, a hitetlenség nemzetközileg szervezett hadseregének (értsd: az internacionalista, ateista marxizmusnak) az egységes támadásáról Magyarország és a keresztyénség ellen. Itt már nem elég, hogy a holland keresztyén társadalom „elegánsan” elbújjon „semleges” státuszának és „liberalizmus”-ának álcája mögé. Saját önérdékében is fel kell emelnie szavát a ronggyá tépett magyar szabadság, a vérig sértett magyar önérzet mellett.¹³¹

A Somogyi–Bacsó-gyilkosság nyomán kibontakoz(tat)ott több hetes sajtókampány idején ifjabb Bodoky (Biberauer) Richárd (1908–1996) éppen hollandiai üdültetésen tartózkodott. Az akkor tizenkét éves fiú még házigazdájától is annyit hallotta, és az általuk járatott újságokban is annyit látta a meggyilkolt szociáldemokrata újságírók nevét, hogy egyszer a húszas évek közepén (de még az úgynevezett Beniczky-affér kipattanása előtt) rákérdezett az ügyre idősebb unokatestvérénél, Kováts (ismertes Kovács névalakban is) Lajosnál (1900–1971). Idősebb Kováts Lajos református vallástanár és énekköltő fiaként, ifjabb Szabó Aladár (1890–1948) közös barátsága és a szintén bethánista körökhöz tartozó Antal Margit (1888–1966), Schimert Gusztáv felesége első unokatestvérsége révén került kapcsolatba Radnóthfáy-Nagy György (1896–1945) kabinetirodai osztálytanácsossal. A tőle vett értesüléseket a későbbi budapesti székesfővárosi levéltáros szélesebb, a gyilkos különítményesek büntetlenül hagyásának politikai összefüggései közé helyezte. Szerinte ezt a sok nyelvet beszélő, nagy műveltségű, finom és előkelő embert küldte ki Horthy Írországba az angolok ellen merényletekkel harcoló Sinn Fein mozgalom központjába. Ott ő gyakorlati kiképzést kapott, terrorakcióikban is részt vett. Ezután Erdélybe hazamenve igyekezett meghonosítani a módszert, de onnan kalandos körülmények között menekülnie kellett. Amikor észrevette a vonaton a román milícia tagjait, még idejében sikerült beugrania a mosdóba. Ott megsemmisítette a kabátja bélésébe bevarrt terveket és névsort. Elfogták, de semmit sem tudtak kihúzni belőle. Szerencséjére őrei igazi (értsd: regáti) románok voltak: nagy pénzek árán behunyták a szemüket, ő pedig valahogyan átjutott a határon.¹³²

A bojkott nem jelentett akadályt abban, hogy a holland példa nyomán 1920 nyarán elkezdődjön a svájci akció szervezése is, szeptemberi első kiutaztatásokkal. Hollandiai, angol és bázeli gyűjtések pótolták az 1916-ban hadikölcsönbe fektetett, 1919 óta semennyit nem kamatozó és a bekövetkező pénzromlással rohamosan olvadó Bethesda-tőkét. Az ezekről az akciókról megjelent cikkek kései és az eldöntött békefeltételeket már jóvá nem tevő módon, de mégiscsak javítottak a magyarság reputációján. A segélyakciók látogatásokkal is együtt jártak. Oskar Pfister (1873–

¹³¹ Bojkott. *Kálvinista Szemle*, 1920/13. 3.

¹³² BODOKY, 1999. 134.

1956), a berni Münster akkori nagyhírű igehirdetője 1920 júliusában így nyilatkozott: „S mivel a bethesdai világosságot megpillantottam,¹³³ reménykedve tekintek az Önök országának sorsa felől a jövőbe, mert ahol, mint itt, valamint Budapest s az ország több helyén világító lelkek, világító gyülekezetek vannak, ott élet támad a halálból is.”¹³⁴ A (lelki) halál és élet, pangás és megújulás kettőssége visszaköszönnek ifjabb Victor János 1920. augusztus 7-i, valamint Sebestyén Jenő 1920 óévi nyilatkozataiban is.¹³⁵

Amikor a tiszántúli reformátusság felszabadult a román cenzúra alól, a világháború alatt meggyökeresedett háborúszemléletéhez nyúlt vissza. Pap Imre (1846–1936) 1920. március 22-én, a Nemzeti Hadsereg bevonulása utáni első presbiteri gyűlésen mondott köszöntőjében visszatekintett az elmúlt nehéz esztendőkre. Nem véletlenül fejezte ki a hódmezővásárhelyi elnöklelkész azon véleményét, miszerint a nemzeti függetlenségének megvédésére törekvő Magyarországot szomszédai rángatták bele a háborúba, és a Tanácsköztársaság vezetői mellett főleg a nyugati kultúrnépek szolgáltatták ki a megaláztatásnak és gyaláztatnak. Pedig Magyarország most is, mint a történelem során mindenkor a nyugati kultúra oltalmazója és terjesztője volt, szemben azokkal, „akiket a Teremtő a nemzetek sorában utolsókul állított”.¹³⁶ Amellett, hogy az utóbbi mondat a megszállás és az ország megcsonkítása fölött érzett nemzeti megaláztatás keserű érzésének lecsapódása, komoly biblikus utalást is tartalmaz és a magyar–zsidó történelmi párhuzam keretei között értelmezendő. A németes műveltségű és a bibliai nyelvekben is tökéletesen járatos Pap Imre számára ugyanis egyértelmű volt, hogy *Jeremiás próféta könyvének* 50. része 12. versének fordulata nemzetek legkisebbjeként, legutolsójaként is fordítható. Eszerint a mondat teljes értelme: bár a bálványimádó Babilon (itt: főleg a környező görögkeleti népek) tudatlanul és nem szándékolt módon Isten igazságos ítéletét hajtották végre a bűnös Júda (itt a magyarság) felett, az Úr számon fogja kérni rajtuk túlzó és igazságtalan gonoszságukat.

A *Lelkészegyesület* című periodika Trianon utáni első, 1920. június 12-i számának vezércikke *Consummatum est* címmel jelent meg. A szerkesztő tollát valószínűleg Baltazár Dezső tiszántúli református püspök intenciói vezették. Címül Jézus Krisztusnak a kereszten mondott utolsó kijelentése latin fordítását választotta.¹³⁷ A lap-

¹³³ Utalás a *János evangéliuma* 5. részében leírt bethesdai csodatételre és az azt követő vitára, itt különösen 5–7., 20–21., 32–36. versekre.

¹³⁴ BODOKY, 1999. 96., 129–130.

¹³⁵ Ld. alább.

¹³⁶ HRE Presb. jkv. az 1920. március 22-i presbiteri gyűlés elnöklelkészi bevezető (jegyzőkönyvi számon kívül).

¹³⁷ Magyarul az egyetlen „Elvégeztetett!” szóval szoktuk a kifejezés jelentését visszaadni.

szerkesztő úgy vélte, a nemzetközi becstelenség jelzője lesz a Trianon kifejezés, a franciák fiai, unokái szégyellni fogják, hogy szabad országukban ilyen történt, Anglia és Amerika, sőt Franciaország elfogulatlanjai máris látják az igazságot. Azok a népek és országok árulták el Magyarországot, amelyek a vesztfáliai békében garanciát vállaltak a magyar protestantizmus szabadságának védelmére. A bibliai Heródiás (helyesen: Salómé) esetéhez hasonlította a szerző a trianoni békét, amikor az Keresztelő János fejét kérte és kapta meg Heródes királytól.¹³⁸ „A körülöttünk lappangó apró-cseprő nemzetek, kiket a történelem csak az árulások és királygyilkolások krónikájából ismer,¹³⁹ ezek az állammá terjeszkedett ledér asszonyok¹⁴⁰ csapodárságuk jutalmául megígértették az antant hatalmakkal Magyarország fejét. Az antant Heródeseket megfogta az ígéret és idejében megjött bánatuk dacára is odaadták Magyarországot a hóhérbárd alá. »Consummatum est«. »Elvégeztetett«. De azért feltámadunk. Elvégeztetett papíron a felosztásunk. Elvégeztetett tényleg is. A testünkön elvégezték a hentesmunkát. De a lelkünkön el nem végezhetik.”¹⁴¹

A Presbiteri Világszövetség 1920. augusztus 7-i ülésnapjának magyar tárgyalásai

1920 augusztusában a Presbiteri Világszövetség megtartotta 1913 óta első, sorszám szerint XI. világyűlését a svájci Lausanne-ban. Ez volt az első olyan nemzetközi református esemény, amelyre a trianoni békeszerződés után immár hivatalos magyar képviselőt érkeztetett. A Magyarországi Református Egyház 1920-ban sem töltötte ki a neki szavazatszám szerint járó nyolc szavazati helyet. Svájc relatív közelsége ellenére az Egyetemes Konvent csupán két delegáltat küldött ki: Boér Elek (1872–1952) dunamelléki főgondnokot és ifjabb Victor János pesti teológiai akadémiai tanárt.¹⁴² Az akkor már daytoni teológiai tanár Good megkeresésére az akkor mánedorfi üdülnésen és gyógykezelésen tartózkodó Szabó Aladár utólagos megbízással csatlakozott a küldöttséghez. A magyarországi helyzetet tárgyaló jelentések

¹³⁸ Utalás *Máté evangéliuma* 14. rész 3–12. verseire; *Márk evangéliuma* 6. rész 17–29. verseire.

¹³⁹ Utalás az 1868-as és az 1903-as szerb fejedeleml- és királygyilkosságokra.

¹⁴⁰ Utalás Mária királyné kicsapongó életmódjára, illetve a híresztelések szerint a békekonferenciára egy vagonnyi bukaresti luxusprostituálttal együtt érkező román küldöttségre. Ráadásul a VII. Haakon 1918. december 20-i megjegyzésében is említett tény, miszerint a románok állami főségét (és így legfőbb államszervező erejét) egy katolikus németből és egy protestáns angolból álló uralkodói pár bírja, itt nem a román türelem, hanem kicsinység, jelentéktelenség példájává válik.

¹⁴¹ „Consummatum est”. *Lelkészegyesület*, 1920. 419.

¹⁴² Az ok a szűkös költségvetés lehetett, hiszen a kormány a takarékoság jegyében 1920 augusztusában Antal Géza hollandiai tartózkodásának támogatását is beszüntette. GERGELY, 1987. 13.

megtételére az augusztus 7-i konferencianapon került sor. A fő prezentációt James Macdonald–Webster pesti skót missziós lelkész és dr. Good egyengető munkája nyomán Szabó Aladár tartotta.¹⁴³ Szabó beszédében legalább annyira ostorozta a világ-befolyással bíró nagy protestáns népek rövidlátását, mint amennyire a vigasztalás hangján szólt sajátjaihoz. Ehhez azért az is kellett, hogy Szabó keményen és leplezetlenül megrója a 19. század magyar protestánsait, akik – ahelyett hogy az idők szavát megértve¹⁴⁴ alkalmazkodtak volna a modern élet kívánalmaihoz – örökség-felélő taktikához folyamodtak.¹⁴⁵ A pesti skót misszió és a brit Bibliatársulat hatására a magyar protestantizmus mégis lelki ébredésen, újjászületésen ment keresztül, mely különösen a fiatalok, lelkészek és diákok között fakasztott új életet. A *Biblia* újra népszerű könyvvé lett, Magyarország tagja lett a Presbiteri Világszövetségnek, külmissziói társulat alakult, felébredt a missziói felelősségérzet az együttlakó népek iránt. Az a lehetőség kecsegtetett, hogy Magyarország és a magyar reformátusság viszi az evangélium világosságát a tőle keletre és délre élő, főleg görögkeleti népek közé. Ekkor tört ki Szabó szerint a háború, amely éhséget, nyomort, betegséget, forradalmat, bolszevizmust hozott, valamint az egyházat és annak ifjú reménységeit is borzalmasan kivégeztette. Mindebből látszik, hogy mindez a Sátán műve, aki egy az uralmára veszélyes kezdeményezést igyekezett csírájában eltaposni. Magyarország feldarabolásával és a nyugati vallásokhoz tartozó magyarság (köztük több százezer nyi protestáns) idegen (főleg görögkeleti) uralom alá juttatásával is ezen szándékát viszi véghez, amely gonosz tervet emberileg csakis a világ hívóinek (értsd: valódi protestánsainak) egysége és szolidaritása akadályozhat meg. Milyen segítséget kér a megalázott, szétszabdalt és elnyomott magyar protestantizmus? 1.) Imádságot.¹⁴⁶ 2.) A Presbiteri Világszövetségben egyesült valamennyi egyház valódi szimpátiáját. 3.) Építő keresztyén irodalmat (szemben a romboló és célzatosan bibliakritikus német protestáns teológiai liberalizmussal). 4.) Teológusoknak és más diákoknak biztosított éves ösztöndíjakat, melyek a lelki életüket is megerősítik.

Szabó Aladár előadásának sikerét az alábbi tények mutatják: 1.) A presbiteri világkongresszus egy támogató üzenetet intézett Magyar- és Erdélyország súlyosan megpróbált reformátusaihoz. 2.) A magyar küldöttség harmadik tagja, ifjabb Victor János előadásában missziói szempontból vitte tovább a gondolatot: ahogy Délkelet-

¹⁴³ SZABÓ, 1941. 190–195.

¹⁴⁴ Utalás a farizeusok jelkivánása történetére. *Máté evangéliuma* 16. rész 1–4. versek.

¹⁴⁵ Utalás a tékozló fiú és a tálumok példázataira. *Máté evangéliuma* 25. rész 14–30. versek; *Lukács evangéliuma* 15. rész 11–32. versek; 19. rész 11–27. versek.

¹⁴⁶ Elítélő, hazabeszélő utalás arra, hogy a magyar református lelkészársadalom túlnyomó része a nyugati segítség alatt leginkább olyan keményvalutát értett, amelyből a korona inflációjával elértéktelenedő állami kongruáját pótolni lehetett volna.

Európában pattant ki az a szikra, amely lángba borította az egész világot, úgy indulhat ki a presbiteriánus hitet megtisztító folyamat is arról a vidékről, ahol az a szenvedés tüzeiben megpróbáltatott. 3.) A lausanne-i konferencia után a Világszövetség elnöksége egy háromtagú bizottságot küldött ki, amely Zürichben, Bécsben, Prágán, Pozsonyon keresztül Budapestre s innen Erdélybe és Bukarestbe ment a reformátusok helyzetének felmérésére. 4.) Dr. Good Erdélyben külön útra tért. Először a magyar anyaszentegyház testéről leszakított és Jugoszláviához (sic!) csatolt 43 magyar és tíz német anyanyelvű református gyülekezet felkeresésére indult, de a hazaúton megállt Laibach és Cilli református gyülekezeteinél is. Előbbiek – a román uralom alá kerültekhez hasonlóan – szigorúan el voltak zárva korábbi segélyforrásaiktól. A daytoni professzor hagyott az ottani éhező lelkészek és lelkészözvegyek számára némi pénzt, és Amerika további segítségét helyezte számukra kilátásba. Jól mutatja a fennálló viszonyokat, hogy Goodot, egyik Belgrádtól 25 mérföldnyire németül elmondott beszédéért hatóság elé is idézték, engedélyt követelve rajta.¹⁴⁷

A Magyarország iránt megélnékült nemzetközi érdeklődést Sebestyén Jenő is örvendetes módon konstataálta a *Kálvinista Szemlében* közzétett óévi összegzésében. Aggodalomra csak az adott okot a pesti teológiai tanár szerint, hogy a Magyarországi Református Egyházban belül, lelki értelemben semmi érdemleges mozdulás nem történt. Ugyanaz a „közgyűlési, jegyzőkönyvező protestantizmus” folyik benne tovább, mint korábban.¹⁴⁸ Csak nehogy az történjék, hogy a nemzetközi protestantizmus egy olyan diót dédelget, öntözget, amely belülről már régen kirohadt – sóhajtott fel Sebestyén.¹⁴⁹

Szabó Aladár 1920. augusztus 7-én Lausanne-ban elmondott beszéde tehát a világprotestantizmushoz intézett kéréseinek megfelelően négy pont köré koncentráldott: 1.) újjászületésen (spiritual rebirth) alapuló lelki ébredés (awakening vagy revival), 2.) keresztyén bibliai és építő irodalmi iratterjesztés, 3.) Magyarország protestáns világszervezeti tagságai, 4.) külmisziói felelősség felvétele és társulatalapítás. Azok az új kezdeményezések, amelyek alapvetően nyugati csatornákon keresztül érkeztek a magyar reformátusság köreibe.

¹⁴⁷ A „Presbiteri Világszövetség” konferenciája. Lausanne, 1920. aug. 5–11. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1920. 69., 71.

¹⁴⁸ Ezen fogalmak részletes kifejtésére ld. Kovács Kálmán Árpád: A politikai protestantizmus mint interakció a századfordulón. *Egyháztörténeti Szemle*, 2016/4. 5.

¹⁴⁹ Dr. SEBESTYÉN JENŐ: Az esztendő mérlege. *Kálvinista Szemle*, 1921/39. 4–5.

Befejezés, összegzés

Kolozsvárott az 1919-es esztendővel kezdődően az akadémiai istentiszteletek a kisebbségi „szégyenkalodában” a Teológián indulhattak újra. Ezeken az istentiszteleteken Nagy Károly püspök és a teológiai professzorok hirdették az Igét. Az alkalmak mind nagyobb hallgatóságot kezdtek vonzani. A népszerűség-növekedésnek különböző okai voltak. A gyülekezet magva magában az Igében keresett lelki kenyeret és vigasztalást, de sokan „magyar ügy”-nek tekintették az összesereglést, és képes beszédbe burkolt politikai biztatást vártak az igehirdetőktől. Olyanok is voltak, akik minden más alkalom megszűntével szellemi kielégülést, okulást és gyönyörködést reméltek a prédikációktól. A sorozattervezetet Ravasz László készítette, aki a református hit központi igazságairól szóló beszédet írta az igehirdetők elé. Erdély (és az egész elszakított keleti területek) magyarságának többségét ekkor még a reformátuság alkotta. Az 1925-ig kibontakozó erdélyi magyar irodalmi reneszánszban a lelki és a szellemi táplálás annál inkább összefonódott, mivel ezen magyarságrész igényeire különös tekintettel kellett lenni. Ebből az irodalmi reneszánszból eredt a népi elem olyan felkarolása, amelyre az anyaországi közvélemény egy része már-már „irodalmi skizma”-ként tekintett. Ez a publikum ugyanis kizárólagos „hazafias irrendentá”-t kívánt látni Erdélyből, nyíltabban vagy tolvajnyelven előadva. Magában Erdélyben is kialakult egy vita, hogy a lelki-szellemi és a politikai-fajvédelmi „front” közül melyik az első és melyik a második. Makkai Sándor Nagy Károllyal szemben dolgozta ki ellenkoncepcióját, amely alapvetően a marosvécsi szövetség programján alapult, és amelyet Makkai irodalmilag majd 1925-ös *Öntudatos kálvinizmusában* foglal majd össze.¹⁵⁰ Ennek lényege, hogy Krisztus nélkül még a legizőbb magyar fajimádat is merő bálványimádás. Bár a püspök „árulást” emlegetett, a maga módján lassan neki is engednie kellett. A forrongó körülmények között sűrűn feltűnő külföldi testvéregyházi küldöttségek ugyanis teljesen érzéketlennek mutatkoztak a Nagy Károly-i iskola-egyházi koncepcióval szemben. A legkomolyabb látogatók ellenben erőteljesen sürgették a lelki munkák megindítását, és ezekre nézve hathatós védelmet és támogatást ígértek. Egy alkalommal külön megbeszélésre is sor került Makkai Sándorral, Tavasz Sándorral és Imre Lajossal (1888–1974). Arról kellett meggyőzni a püspököt, hogy a politizáló egyházvezetés helytelen, a missziói egyház szervezése, építése viszont az egész evangéliumi keresztyén világot az erdélyiek mellé állíthatja, így jó politikának is egyedül ez az út nevezhető.¹⁵¹

¹⁵⁰ MAKKAJ Sándor: *Öntudatos kálvinizmus a református magyar intelligencia számára*. Budapest, Soli Deo Gloria, 1925.

¹⁵¹ MAKKAJ, 1944. 53–58.

A világ reformátusságán belül Rómához hasonló, konkrét egyházkormányzati tapasztalatokat begyűjtő és azt diplomáciai módon is kifejező teológiai és egyházszervezeti erőközpont sohasem létezett. Alapvetően nemzeti keretek között szerveződő egyházait három dolog kötötte össze: 1.) a *Szentírásnak* a tágabb értelemben vett reformációs hitvallásokhoz ragaszkodó értelmezése, 2.) az alapvetően presbiteriális egyházszervezet, 3.) a protestáns világmisszióhoz való csatlakozás. A gyakran Róma-ellenes élel kifejezett egység leginkább egyfajta protestáns szolidaritáskereső eszmén alapult. A földrajzi és szellemi közelség révén a magyar reformátusságra kifejített (nem kálvini) német hatás egészségtelenül erősnek bizonyult. Skót szabadegyházi, holland-német pietista, evanglikál ortodox, neokálvinista, amerikai evanglikál hatások egyensúlyozták ki ezt az egyoldalú függőséget a 19. század közepétől kezdve begyűrűző több hullámban. Ennek megfelelően a magyar református külkapcsolatok már a 20. század elején egyházilag és felekezetiileg is diverzifikálttá váltak. A magyar református külkapcsolatok hagyományos csatornája, a külföldi tanulmányok mellé a századfordulás technikai, társadalmi és életmódbeli változások hatására újak társultak: a nemzetközi protestáns mozgalmak, külmisziói szervezetek magyar ágai, fióktagságai, a tágabb értelemben vett egyesületi élethez kötődő kapcsolatok, magyarok más nemzetek gyermekeivel kötött protestáns jellegű házasságai, valamint a tengeren túli magyar református diaszpóra-közösségekkel újrafűződő kapcsolatok. A hatalmas szellemi harcot is hozó Nagy Háború ezeket az újabb kapcsolatokot úgy zilálta szét, hogy helyrehozhatatlanul tönkretenni mégsem tudta őket. A magyar reformátusságnak 1918–20-ban az egyre inkább fenyegető „Trianon” árnyékában úgy kellett a magyar érdekek védelmében helytállniuk, hogy közben a világprotestantizmus legnagyobb része is a teljes széttagozódás és a nemzeti befelé fordulás állapotában volt.

Ilyen háttér mellett elmondható, Szabó Aladár akkor már budapest-józsefvárosi lelkész James Macdonald-Webster, valamint Isaac Good ösztönzésére 1920. augusztus 7-én (átvitt és szó szerinti értelemben is) „élete beszédé”-t mondhatta el a Trianon utáni első nemzetközi református eseményen. Hiszen rengeteg kezdeményezésnek, amelyre a Presbiteri Világszövetség Lausanne-ban összegyűlt közössége előtt hivatkozhatott, ő volt az egyik motorja. Mindezen kezdeményezéseket a magyar reformátusság a nyugati protestantizmustól vette át. Nem öncélból, hanem azért, hogy betölttesse azt a szerepét, amely számbeli és szellemi ereje révén potenciálisan benne rejlik. Ezen kapcsolati szálak újrafelvétele tehát nemcsak magyar nemzeti érdek, de a protestáns világmisszióknak is kiemelt prioritása.

OLASZORSZÁG MAGYARORSZÁGRA VONATKOZÓ JAVASLATAI A BÉKEKONFERENCIÁN

A magyar–olasz kapcsolatok alakulása a békekonferencia idején

Az első világháborút lezáró fegyverszüneti egyezmények aláírását követően a magyar és az olasz kormányok között puhatolózások indultak meg a két állam kapcsolatainak megerősítése érdekében, ami érthetetlennek tűnhet annak fényében, hogy Magyarország – vagy helyesebben szólva, az Osztrák–Magyar Monarchia – és Olaszország a háborúban ellenfelekként néztek szembe egymással. A Monarchia felbomlása – amelynek közelgő bekövetkezése már a fegyverszüneti megállapodás megkötését megelőzően nyilvánvalóvá vált¹ – azonban új viszonyokat teremtett Európában, és a franciák és az angolok mellett az olasz kormány is arra törekedett, hogy a megváltozott helyzetet számára minél előnyösebb módon kiaknázza.

Ahhoz, hogy érthetővé váljon, hogy mindez miként vezetett a magyar–olasz kapcsolatok felélénküléséhez,² elengedhetetlen, hogy röviden kitérjek a két ország külpolitikai lehetőségeire, céljaira. Ami Magyarországot illeti, a háború idején és azt megelőzően nem folytathatott önálló külpolitikát, mivel az Osztrák–Magyar Monarchiában a külügyek a közös ügyek közé tartoztak. Többszemélyes ország lévén ráadásul Magyarországnak számíthatnia kellett területi veszteségekre, amihez nagymértékben hozzájárult az is, hogy a Monarchia nemzetiségei – a csehek, a szlovákok, a szerbek, a horvátok, a románok és a lengyelek – már a háború alatt szervezkedni kezdtek a független államuk megteremtése érdekében, amihez a nagyhatalmak hathatós támogatást nyújtottak.³ Az 1918. október 31-én miniszterelnökké kinevezett Károlyi Mihály kormányának politikája három alappillérre épült. Az első elv, a pacifiz-

¹ ORMOS Mária: *Padovától Trianonig, 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 2020. (A továbbiakban: ORMOS, 2020.) 39.

² A magyar–olasz kapcsolatok a két állam barátsági szerződésének aláírását (1927) követően erősödtek meg igazán, ezt megelőzően inkább puhatolózásról, közeledési kísérletekről, valamint az egymással való szorosabb együttműködés és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal (Jugoszlávia) fennálló kapcsolatok normalizálása közötti ingadozásról beszélhetünk. Részletesen ld. HAMERLI Petra: *Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok és regionális hatásaik, 1927–1934*. Budapest, Farkas, 2018.

³ SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás, 1918–1920: forradalom – proletárdiktatúra – ellenforradalom*. Budapest, Korona, 2001. 30.

mus lényege a körülmények közepette kívánható legméltányosabb béke megkötése volt, úgy, hogy az esetleges határvitákat is békés úton, népszavazással, a Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök által megfogalmazott 14 pont alapján döntsék el. A másik két alappillér, az integritás és a föderáció elve azt jelentette, hogy a történelmi Magyarországoknak – a függetlennek elismert Horvátország kivételével – fent kell maradnia, megőrizve területi egységét, a korábbi ellentéteket pedig az ország föderatív átalakításával kell kiküszöbölni, megállítva ezzel a nemzetiségek elszakadási törekvéseit.⁴

Az 1919 januárjában kezdődő párizsi békekonferencián az öt nagyhatalom (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán) képviselői, valamint a speciális érdekeltségű államok (vagyis az utódállamok, Csehszlovákia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Románia) delegátusai lehettek jelen, azonban a vesztesek és az alakulóban lévő államok (Ausztria, Magyarország) képviselői nem kaptak meghívást. A döntés a Legfelsőbb Tanács kezében volt, amelyet az öt nagyhatalom elnökei (Franciaország, USA), illetve miniszterelnökei (Nagy-Britannia, Olaszország, Japán), valamint külügyminiszterei alkottak. Később a Legfelsőbb Tanács kettévált a Külügyminiszterek Tanácsára és az elnökök Legfelsőbb Tanácsára. A japán miniszterelnököt kizárták az Európát érintő döntésekből, így lett a Legfelsőbb Tanácsból a Négyek Tanácsa, ismertebb elnevezéssel a „Négy Nagy”. A született határozatokat Clemenceau látta el kézjegyével.⁵ Ilyen körülmények között a Magyarországot érintő döntések nagymértékben függtek a nagyhatalmak jóindulatától.

Olaszország, mint győztes állam képviseltethette magát a békekonferencián és miniszterelnöke, Vittorio Emanuele Orlando tagja volt a Négyek Tanácsának, így Olaszország névleg nagyhatalomnak számított ugyan, de valójában külpolitikai, gazdasági és katonai potenciálját tekintve egyaránt hátrányban volt társaival szemben,⁶ ezért gyakran illették a „leggyengébb láncszem” jelzővel. Ennek következtében az olasz kormány fő célja a békerendezés során saját nagyhatalmi státuszának megerősítése, ténylegessé tétele lett, ezért igyekezett úgy alakítani az eseményeket, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia helyén támadt hatalmi űrt ő maga tölthesse be, és Duna menti befolyásra tehesen szert. Ennek érdekében egyidejűleg több Duna menti állammal kívánt jó viszonyt kialakítani.⁷ E törekvésnek főképpen Franciaország

⁴ SZABÓ Viktor: *Háború és diplomácia Magyarországon, 1918–1919*. Budapest, Prima Forma Tudományos Egyesület, 2009. 10.

⁵ ORMOS, 2020. 139–142.

⁶ SZABÓ Mária: Magyar–olasz kapcsolatok az első világháború után: Guido Romanelli magyarországi küldetése (1919. május–november). *Századok*, 2007/1. 103–141.

⁷ L. NAGY Zsuzsa: Itália és Magyarország a párizsi békekonferencia idején, 1919. In: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Szerk. ROMSICS Ignác. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995. 83–91.

állta útját, ugyanis a francia politikai elit is az olasz ambíciókhoz hasonló célokat fogalmazott meg a Duna-medencét illetően, és a francia katonai erő a „rendfenntartás” ürügyén csakhamar beszivárgott Közép-Európa területére.⁸

A Duna-medence mellett Olaszország az Adrián és a Balkánon kívánt befolyási övezetet kialakítani, ám ebben az egyik utódállam, az 1918 decemberében alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, 1929-ben hivatalossá lett nevén Jugoszlávia akadémizálta.⁹ Szerbia már 1914 őszén részletezte területi követeléseit, kifejtve, hogy a háborús győzelem esetén Boszniára, Hercegovinára, a Vajdaságra, Horvátországra, Szlovéniára, Dalmáciára és az Isztriára tart igényt,¹⁰ amiről tárgyalásokba bocsátkoztak az antanthatalmakkal. A megbeszélések eredményeképp Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország 1915. augusztusában memorandumban garantálta, hogy amennyiben az antant győzedelmeskedik a háborúban, Szerbia megkapja Bosznia-Hercegovinát, a Szerémséget a Duna-Dráva vonalig, a Bácskát, valamint az Adria partjából egy részt Šibenik és egy Raguza déli részétől 10 km-re fekvő pont között, és a dalmát szigetvilág egy részét. A dokumentum deklarálta továbbá, hogy abban az esetben, ha a háború végén Szlavónia sorsáról az antant dönthet, azt is Szerbiának ítélik majd.¹¹ Ezek a területi ígéretek később konfliktushoz vezettek Olaszországgal, amellyel az antanthatalmak még előbb, 1915. április 26-án írtak alá titkos megállapodást Londonban. Ennek értelmében a háborúba antant oldalon történő belépés fejében az olaszoknak ígérték Trentinót, Triesztet, a Brenner-hágót, Kelet-Isztriát, a dalmát partvidék olaszlakta városait, részesedést a német gyarmatokból, és protektorátusságot egyes albán területek felett.¹² Ahhoz, hogy megérthessük a Magyarország határait illető olasz álláspont alakulását, szükséges megemlítenünk, hogy a háború során az antant a londonihoz hasonló titkos szerződéssel kötelezte magát Románia követeléseinek támogatására (Bukarest, 1916), elsősorban Magyarország rovására ígérve területi gyarapodást a román államnak.¹³

⁸ ORMOS, 2020. 8–10.

⁹ Az állam 1918-ban Szerb–Horvát–Szlovén Királyság néven alakult meg, és a Jugoszlávia elnevezés csak 1929-ben vált hivatalossá. Azonban – tekintve, hogy maguk a kortársak is már 1918-tól kezdve használták a Jugoszlávia nevet – a szakirodalom többnyire az utóbbi terminust alkalmazza az 1929-et megelőző eseményekről szólva is. Az egyszerűség kedvéért én is ezt a tendenciát követem.

¹⁰ HORNYÁK Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Újvidék, Fórum, 2004. 11.

¹¹ *I documenti diplomatici italiani. Quinta serie, vol. 4*. Szerk. MOSCA, Rodolfo. Roma, Libreria dello Stato 1953-tól. (A továbbiakban: DDI.) 598. irat.

¹² DDI. Quinta serie, vol. 3. Szerk. MOSCA, Rodolfo. Roma, Libreria dello Stato 1953-tól. 470. irat. A londoni titkos szerződés szövege.

¹³ ORMOS, 2020. 16–17.

A fentiekben vázolt olasz érdekek már a háború elején, illetve azt megelőzően megfogalmazódtak, és a célok elérésének módját illetően három elképzelés alakult ki Olaszországban. Az ismert politikai gondolkodó, Cesare Balbo nevével fémjelzett koncepció egyezséget kívánt létrehozni az olaszok és Ausztria között annak érdekében, hogy az olaszok baráti úton szerezhessék meg Triesztet és Trentinót. A másik irányvonalat Leonida Bissolati szocialista politikus képviselte, aki Ausztria helyett annak nemzetiségeivel, nevezetesen a szlávokkal való szövetséget szorgalmazta. A harmadik elvet, amely végeredményben a londoni szerződés alapjának tekinthető, Sydney Sonnino külügyminiszter fogalmazta meg, aki a békekonferencia idején mindvégig ragaszkodott a dokumentumban foglaltak maradéktalan teljesítéséhez.¹⁴ Időközben, mint később látni fogjuk, a Fiumei Nemzeti Tanács petícióban kérte Orlandótól a város Olaszországhoz csatolását, aminek hatására a miniszterelnök 1918 decemberében felvetette azt az eshetőséget, hogy Olaszország adja fel Dalmáciát Fiuméért cserébe, azonban Paolo Thaon di Revel admirális kifejtette, hogy Dalmácia megszerzéséhez a végsőkig ragaszkodnia kell az olasz kormánynak, mivel ennek kikötői biztosítják az Adria ellenőrizhetőségét. Ez a nézőpont Sonnino elképzeléseivel állt legközelebb, akinek politikája népszerű volt Olaszországban, így az olaszok végül a „londoni szerződés és Fiume” szlogennel felvértezve érkeztek meg a francia fővárosba.¹⁵

Párizsba érve az olaszok nehéz helyzetben találták magukat abban a tekintetben, hogy követeléseik nem voltak sem indokolhatók, sem pedig védhetők a Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök által még korábban, 1918 januárjában megfogalmazott 14 pontban szereplő nemzeti önrendelkezési jog révén, amely a békekonferencia egyik alapelvét jelentette. Ennek következtében az olaszok jogi alapokra (az említett szerződésre), valamint a háborúban szerzett katonai érdemekre építették követeléseiket. Ez megkövetelte más egyezmények, így a bukaresti szerződés elismerését is, amelyet az olasz kormány meg is tett. A legfőbb nehézséget Jugoszlávia megszületése jelentette a fentebb ismertetett okokból, és annak érdekében, hogy a délszláv állam kiterjedését a lehető legjobban korlátozni tudja, Olaszország felkarolta a román mellett a magyar érdekeket is. Így Románia esetében a jogi, Magyarország védelmében az etnikai, Jugoszláviával szemben pedig ugyancsak a nemzeti álláspontra helyezkedett,¹⁶ ami ambivalens helyzeteket teremtett számára.

¹⁴ CHABOD, Federico: *Olaszország története 1918–1948*. Budapest, Gondolat, 1982. 19–20.

¹⁵ LOWE, Cedric James–MARZARI, Frank: *Italian foreign policy, 1870–1940*. London, Routledge & Kegan Paul, 1975. 162.

¹⁶ ORMOS, 2020. 151–152.

Az olasz határjavaslatok¹⁷

A békekonferencia egyik fő feladata az újonnan alakult utódállamok határainak megvonása volt, amelyet a határok kidolgozásával foglalkozó bizottságok végeztek el. Ezek tagjai között az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország képviseltette magát. A bizottságok előbb meghallgatták az új államok követeléseit, majd különböző szempontokat mérlegelve igyekeztek kialakítani álláspontjukat a legmegfelelőbb határok megvonása érdekében.¹⁸ A döntéshozatal során a vesztes államok nem kaptak esélyt arra, hogy álláspontjukat ismertessék, ezért a kialakított határokat messze nem lehetett igazságosnak tekinteni.

A határok kidolgozásával foglalkozó bizottságok közül elsőként a román–jugoszláv ügyekért felelős bizottság kezdte meg a munkát. Románia a bukaresti titkos szerződésre hivatkozva Besszarábiát, Észak-Bukovinát, Erdélyt és a Bánátot követelte, Jugoszlávia népei pedig külön-külön álltak elő a területi igényeikkel. A szerbek bolgár és magyar területeket követeltek, a szlovének Klagenfurtot és az Alpok egy részét, a horvátok pedig Triesztet, a Bácskát és Baranyát.¹⁹ A történelmi Magyarország területét illetően tehát Erdélyre a románok, Baranyára a jugoszlávok, a Bánátra pedig mindketten igényt tartottak. A csehszlovákok igényei alapján az új magyar határ a Duna mentén Vácig, majd a Tiszát követve Miskolcig húzódott volna, és kijáratot nyertek volna az Adriára egy csehszlovák–jugoszláv korridor révén. Az utóbbi tervet az ülésezők azonnal elvetették.²⁰

Területi követeléseiket az utódállamok hathatós érvekkel igyekeztek alátámasztani, amelyek relevanciája az esetek nagy részében igencsak megkérdőjelezhetőnek bizonyult. A legelrugaszkodottabb érvrendszert talán a románok állították fel, akik elsőként azt fejtették ki, hogy Erdélyben a magyarok nem alkotnak összefüggő népességet, hanem szétszórtnak élnek a románok között.²¹ Bár Erdély egy részének esetében ez az állítás elfogadható, tudvalevő az is, hogy a terület keleti részén található Székelyföld esetében nem állja meg a helyét ez az érv. Ezt követően a románok,

¹⁷ A békekonferencia munkálatai alatt elhangzott olasz határjavaslatokról ld. korábbi tanulmányom: HAMERLI Petra: Magyar–olasz kapcsolatok a padovai fegyverszünetől a Tanácsköztársaság végéig. In: *Diplomácia, emancipáció és egyházpolitika*. Szerk. ZACHAR Péter. Budapest, Heraldika, 2014. 154–214.

¹⁸ ORMOS, 2020. 191.

¹⁹ MACMILLAN, Margaret: *Béketeremtők: az 1919-es párizsi békekonferencia*. Budapest, Gabo, 2005. (A továbbiakban: MACMILLAN, 2005.) 163–169.

²⁰ L. NAGY Zsuzsa: *A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919*. Budapest, Kossuth, 1965. (A továbbiakban: L. NAGY, 1965.) 447–450.

²¹ *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéből, 1918–1919*. Szerk.: ÁDÁM Magda – ORMOS Mária. Budapest, Akadémiai, 1999. (A továbbiakban: *Francia diplomáciai iratok*.) 100.

a propagandára helyezve a hangsúlyt, azt állították, hogy „Erdélyben, valamint a szomszédos területeken a románok adják az ősi, mondhatni autochon elemet. A magyarok beözönlése, a német betelepítés, a székely betelepítés, a magyarok újjákeletű, minden esetben többé-kevésbé mesterséges beszivárgása sem tudta megváltoztatni e terület egészének román jellegét.”²²A Bánság (Bánát) esetében azt hangsúlyozták, hogy itt a nemzetiségek ugyan keveredve éltek, de ennek ellenére a régió megbonthatatlan földrajzi egységet képezett. A jugoszlávok a nemzetiségek önrendelkezési jogának elvével, valamint Belgrád városának stratégiai jelentőségével érveltek.²³ A Vajdaságra vonatkozóan kifejtették azt is, hogy ezen a területen bontakozott ki a szerb irodalmi és színházi élet, valamint itt született számos honfitársuk, akik a háború idején rendkívül sok szolgálatot tettek a szövetségeseeknek. A háború alatt alakult Jugoszláv Bizottságot vezető Ante Trumbić kifejtette azt is, hogy a Marostól a Dunáig terjedő szakasz Szerbia természetes része, ugyanis a török hódoltság idején ide menekülő emberek önálló szerb kultúrát alakítottak ki a térségben, és innen indult a függetlenségi mozgalmuk is a 19. század során.²⁴

Az érvek elhangzása után, 1919. február 11-én kezdődtek meg a bizottság munkálatai, melyek során elsőként Erdély, illetve a románok által követelt, egészen a Tiszáig húzódó magyar terület sorsáról döntöttek. A román–jugoszláv ügyekért felelős bizottságban az olaszokat Giacomo de Martino és Luigi Vannutelli Rey képviselték, akik magukkal hoztak az ülésre egy térképet is, amelyet olasz szakértők készítettek Erdély etnikai viszonyairól.²⁵ Ennek előzményeként szót kell ejtenünk arról, hogy 1919 elején Magyarország és Olaszország között puhatólózások indultak meg a két állam kapcsolatainak esetleges szorosabbra fűzéséről. A magyar miniszterelnök, Károlyi Mihály a család ügyvédjét, bizalmi emberét, Charmant Oszkár bécsi követet bízta meg a kapcsolatfelvétel előmozdításával, aki február 5-én, Sonnino beleegyezését követően Bécsben találkozott a római külügyi hivatal titkárával, Camillo Rossival.²⁶ A megbeszélést követően Rossi arról számolt be Sonninónak, hogy Magyarország Olaszország segítségére számít a békekonferencián annak érdekében, hogy a franciák által támogatott utódállamok követeléseit mérsékeljék, és Magyarországra nézve minél kedvezőbb határjavaslatok születhessenek. Charmant felvetette azt az

²² Uo.101.

²³ Uo. 102–107.

²⁴ *Papers relating to the foreign relations of the United States, 1919. The Paris Peace Conference.* Washington, Government Printing Office. (A továbbiakban: *Papers relating to the foreign relations of the United States.*) Volume 3. 824–828.

²⁵ *Francia diplomáciai iratok*, 110–114.

²⁶ JELINEK Vera: *The Hungarian factor in Italian foreign policy, 1918–1927.* Michigan, Ann Arbor, 1990. 18.

eshetőséget is, hogy a jövőben – amennyiben sikerül kompromisszumos megegyezést találni Erdély hovatarozását illetően – Magyarország unióra léphetne Romániával, és az így létrejövő államalakulat Olaszország szövetségese lehetne. Rossi véleménye szerint ez az alternatíva előmozdíthatná a dunai és az adriai térségben áhított olasz térnyerést.²⁷

Az Erdély és a Partium kérdéséről folyó tárgyalásokon a határok kidolgozásával foglalkozó bizottság olasz tagjai a Charmant és Rossi találkozásán elhangzottak ismeretében vettek részt. A február 11-i ülésen a szóban forgó területet Szatmár, Bihar, Arad, Csanád vármegyék, valamint Békés megye egy része alkotta, és az olaszok arra a következtetésre jutottak, hogy Szatmár és Bihar vármegyék vegyes lakosságúak, Arad vármegye abszolút román, Csanád és Békés vármegyék pedig egyértelműen magyarok. Szatmár és Bihar vármegyéket illetően hozzátették, hogy a két megyeszékhely, Nagyvárad és Szatmárnémeti magyar települések. Mivel a két város fontos vasúti csomópontot jelentett, a franciák Romániának szánták őket. Így aznap nem született döntés a kérdésben, és az olaszok azt javasolták, vonjanak be vasúti szakértőket is a vizsgálódásba.²⁸

Két nappal később, február 13-án a bizottság munkája a Bánát hovatarozásának megvitatásával folytatódott, amely a román és a jugoszláv követelések között egyaránt szerepelt. Az igényt a románok ez esetben is a bukaresti szerződésben foglaltakra, a szerbek pedig a nemzeti önrendelkezési jogra alapozták. Ennek megfelelően a jugoszlávok nem az egész Bánátra tartottak igényt, hanem a terület szerbek által lakott részére. A románok ezzel szemben megbonthatatlan gazdasági egységként tartották számon a Bánátot, így annak egészéhez ragaszkodtak,²⁹ ezért a határkijelölő bizottság először abban a kérdésben döntött, hogy a Bánátot egységes régióként, avagy felosztható területként kezelik-e. Miután a résztvevők egyöntetűen elutasították a románok egész területre vonatkozó követelését – még a titkos szerződéseket elvből rendkívül pártoló Olaszország is amellet volt, hogy a területet vizsgálják meg etnikai szempontból, és Romániát más térségben, például Besszarábiában kárpótolják – a küldöttek úgy döntöttek, hogy megyénként tekintik át a térség etnikai, gazdasági, történeti és földrajzi viszonyait. Míg a többi képviselő kizárólag arra koncentrált, hogy Torontál, Temes és Krassó vármegyék szerbnek, avagy inkább románnak tekintendők-e, az olaszok nagyító alá vettek minden, a térségben fellelhető népcsoportot. Ennek megfelelően úgy ítélték meg, hogy Torontál vármegyét egy Nagybecskerek környékén húzódó, jól látható vonal mentén két részre lehet osztani. A várme-

²⁷ *I Documenti Diplomatici Italiani. Sesta serie, volume 2.* Szerk. MOSCA, Rodolfo. Roma, Libreria dello Stato, 1953-tól. 166–167.

²⁸ *Francia diplomáciai iratok*, 110–114.

²⁹ *Papers relating to the foreign relations of the United States, volume 3.* 822–829.

gye északi részén a magyarok és a németek, a délin pedig a szerbek és a románok élnek többségben. Krassó vármegyét a jelenlevők teljes egyetértésével Romániának ítélték, Temes vármegye esetében pedig Vannutelli Rey úgy vélte, hogy a szerb lakosság délen, a román etnikum pedig északon foglal helyet, így a megye felosztása lenne indokolt. Vannutelli Rey felhívta a figyelmet arra is, hogy az általa Magyarországnak szánt Szatmárnémeti és Nagykároly városok a Szatmárnémeti–Nagykároly–Arad vasútvonal mentén helyezkednek el, amelynek természetes meghosszabbítása az Arad–Temesvár vasútvonal. Ezen kívül úgy vélte, hogy a szerb–magyar határvonalat nem lehet a Tiszától nyugatabbra és a Duna–Dráva vonaltól délre sem meghúzni. Sőt, az itt elterülő Csanád vármegye egésze magyarlakta, így a területet Magyarországnak kell adni, csakúgy, mint Torontál vármegye északi részét – folytatta Vannutelli Rey. Temes vármegye esetében az olasz elképzelés szerint a határ a Teréz-csatorna vonalán haladva, Nagybecskerekétől délre érte volna el a Tiszát. Azonban az angol küldöttség rögtön elvetette a javaslatot.³⁰

A Bácska hovatarozásának kérdését február 25-én tárgyalta a bizottság. A jugoszlávok a Drávától északra, Baranyában is nyújtottak be területi igényt, az itt élő szerb–horvát lakosság nagy számára hivatkozva.³¹ A határkijelölést február 28-án és március 2-án végezték.³² Március 2-án az olaszok csatlakoztak ahhoz a mindenki által egyetértéssel fogadott javaslatához, miszerint a Magyarország és Jugoszlávia közötti természetes határvonal a Maros mentén húzódik, és Szegedtől délre hagyja el a Tiszát. A bizottság tagjai azonban nem jutottak közös nevezőre azt a kérdést illetően, hogy a Dunát hol érje el a határvonal. A francia küldöttség a szerb követeléseknek megfelelően Jugoszláviának szánta a Szabadka–Bácsalmás–Baja vasútvonalat, az amerikaiak és az angolok azonban úgy vélték, hogy a Ferenc-csatorna, illetve a Zombor–Bezdán vasútvonal mentén kellene meghúzni a határt úgy, hogy ezeket Jugoszlávia kapja, és a határvonal Zombor térségében csatlakozzék a Dunához. Az olasz küldöttek kijelentették, hogy a déli határt illetően ez utóbbi javaslatot támogatják.³³

Az olasz küldöttség szintén ezen a napon megváltoztatta a román határra vonatkozó elképzeléseit is. A vasúttal kapcsolatos kérdések vizsgálata után ugyanis az olaszok úgy döntöttek, hogy Nagykárolyt és Szatmárnémetit – annak ellenére, hogy magyar városokról volt szó, amit az olasz küldöttek ismételten hangsúlyoztak – az Aradtól induló vasútvonallal együtt Romániának ítélik, így a vasúttól tíz kilométerre

³⁰ *Francia diplomáciai iratok*, 118–124.

³¹ Uo. 152.

³² A február 28-ai irat hiányzik, csak utalás történik rá itt: 87. irat, 154.

³³ *Francia diplomáciai iratok*, 159.

eső terület, északon Husztig bezárólag, a román oldalra került a javaslatban.³⁴ Az olaszok a Kárpátalja északi felét is a románoknak adták volna annak érdekében, hogy így vasúton eljuthassanak a lengyelországi Lwówhoz.³⁵ Pár nappal később Vannutelli Rey kifejtette azt is, hogy Temesvár környékének is Romániához kell tartoznia.³⁶

Az Erdélyt illető olasz határjavaslatok módosulása példázza azt a fentiekben ismertetett körülményt, miszerint a békekonferencián támasztott olasz elvárások esetenként ambivalens helyzeteket teremtettek Olaszország számára. Mivel az olasz kormány maga is egy titkos szerződést kívánt érvényre juttatni a döntéshozatal során, kénytelen volt elvből támogatni a londoni egyezményhez hasonló bukaresti szerződést, amely tudvalevőleg Romániának ígerte egész Erdélyt. Másrészt az olaszok köztudottan jó viszonyban kívántak lenni Romániával, mint Jugoszlávia másik ellenlábásával is, így a magyarok mellett a románoknak is kedvezni igyekeztek. A Délvidék esetében eltérő volt a helyzet, ugyanis erre a területre a jugoszlávok tartottak igényt, akiknek pozícióját az olaszok gyengíteni szerették volna. Ennek következtében a Délvidéket az olaszok szívest-örömetst ítélték Magyarországnak Jugoszlávia helyett, és az ítéletüket etnikai elvekkel is alátámaszthatták.

A határok kidolgozása a csehszlovák ügyekkel foglalkozó bizottság munkálataival folytatódott, amelyre február 27-én került sor. Az itteni határok kijelölése az előzőeknél jóval egyszerűbbnek bizonyult, ugyanis a csehszlovák követelések nem voltak annyira irreálisak, mint a másik két állam igényei. Kisebb nehézséget Csehszlovákia esetében egyedül a szlovák–magyar határ megvonása okozott.³⁷ Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszter a békekonferencián azzal érvelt a magyarokkal szemben támasztott területi igény megalapozottsága mellett, hogy Szlovákia, amely a magyar Felvidéket jelentette, a 10. századot megelőzően a cseh államalakulat része volt, és a hódítók azóta próbálják magyarosítani a területet, sikertelenül. Beneš nem tagadta, hogy a Duna mentén egész magyar tömbök kerültek el, ám ő ezt az erőszakos magyarosítási folyamatnak tudta be, nem valós adatnak.³⁸

Az érv elhangzását követően az amerikai Dr. Seymour tett javaslatot, amely a bizottság munkájának kiindulópontja lett. Ez alapján Csehszlovákiának ítélték volna Pozsonyt, és a várost követően a határ a Kis-Dunát követte volna, az etnikai elvekre való tekintettel Magyarország területén hagyva a Csallóközt és Komáromot.³⁹ A határ folytatása nagyjából megegyezett a csehszlovák követeléssel, vagyis a vonal

³⁴ Uo. 161.

³⁵ ORMOS, 2020. 200.

³⁶ *Francia diplomáciai iratok*, 194.

³⁷ MACMILLAN, 2005. 296–297.

³⁸ *Papers relating to the foreign relations of the United States, volume 3.* 883–884.

³⁹ *Francia diplomáciai iratok*, 154.

a továbbiakban a Duna mentén húzódott volna Vácig, majd Miskolcig a Tiszát követte volna.⁴⁰ Az olaszokat ebben a bizottságban Giuseppe Salvago-Raggi képviselte, aki kifejtette, hogy a Komáromig húzódó határvonalat illetően egyetért az amerikai állásponttal, azonban a határvonal folytatása jóval északabbra húzódik.⁴¹ Szerinte a méltányos határ az lett volna, ha a határvonal az Ipoly mentén húzódik, és Losonc-tól délre csatlakozik a mai országhatárhoz.⁴² Salvago-Raggi a kárpátaljai ruszinokat magyar területen hagyta volna, de ezt a javaslatát csak egy fél mondat erejéig említhette meg, mert a bizottság többi tagja érdemi tárgyalás nélkül elvetette azt.⁴³ Az Ausztria és Magyarország között húzódó határvonalat illetően a nagyhatalmak ideiglenesen elfogadták Sonnino javaslatát, miszerint fogadják el osztrák–magyar határként az 1867-est.⁴⁴

Összegzés

Mint láhattuk, 1919 februárjában az olaszok a többi döntéshozó hatalom képviselőihez képest meglehetősen kedvező határjavaslattal álltak elő Magyarországra nézve. Lehet azt mondani, hogy betartották a diplomáciai puhatolózások során tett ígéretüket, miszerint a magyar határok tekintetében igyekezni fognak az etnikai elveket szem előtt tartani, morális támogatást nyújtva a békekonzferencián. Az olasz javaslat különösen a Délvidék esetében volt kedvező (az eredeti olasz terv gyakorlatilag a terület egészét magyarnak ítélte volna), ami nem meglepő a köztudottan rossz olasz–jugoszláv viszony ismeretében. Ugyancsak pozitív volt Magyarországra nézve a Felvidéket illető olasz elképzelés is, amely valóban az etnikai elvek szem előtt tartásával fogalmazódott meg. Erdély esetében Olaszország nehéz helyzetben volt, mivel – annak fényében, hogy ő maga is egy titkos egyezmény alapján igényelt bizonyos területeket – a bukaresti szerződést mindenképpen támogatnia kellett. Ennek megfelelően februárban az olaszok igyekeztek az etnikai elveket is érvényesíteni, így alakítottak ki egy, a többi nagyhatalom javaslatánál jóval keletebbre húzódó határvonalat. Márciusban azonban a fentebb vázolt okokból módosították a javaslataikat, és az új olasz elképzelés a trianoni határhoz közelített. Délvidék esetében az olaszok a többi döntéshozó állam nyomására módosítottak valamelyest az eredeti javaslatukon, azonban azok így is kedvezők voltak Magyarországra nézve.

⁴⁰ L. NAGY, 1965. 447–448.

⁴¹ *Francia diplomáciai iratok*, 155.

⁴² Uo. 166.

⁴³ Uo. 157–158.

⁴⁴ *Papers relating to the foreign relations of the United States*, volume 4. 505.

BETHLEN ISTVÁN KÜLPOLITIKAI NÉZETEI 1922-BEN

E témával nem foglalkozott érdemben a szakirodalom.¹ Pedig közismert, hogy gróf Bethlen István miniszterelnök 1922. április 8–21. között – a magyar delegáció vezetőjeként – maga is ott volt a genovai nemzetközi értekezleten, amit a nagyhatalmak hívtak össze, hogy a világgazdasági problémákra megoldást találjanak. Onnan, az értekezlet befejezése előtt – az itthoni választási kampányra hivatkozva – tért vissza Budapestre. A magyar kormánydelegáció genovai tárgyalásainak áttekintése és értékelése nem e tanulmány feladata. A konferenciáról szóló sajtóértésülések elemzését sem vállalhatjuk. Azok lényege: az ellenzéki lapok – mint például a *Világ* és *Az Est*, vagy az MSZDP napilapja, a *Népszava* – kritikusan vizsgálták a magyar kormányküldöttség munkáját és kevesellették az elért eredményeket. Ezzel szemben a kormánypárti lapok – mint például a *Szózat* –, dicsérték a delegáció eredményeit. Különösen Bethlen diplomáciai ügyességét és munkabírását.

A miniszterelnök a genovai konferenciáról

A miniszterelnök április 23-án érkezett a fővárosba. A minisztertanácsot 25-én tájékoztatta a konferencia „részleteiről és a folytatott tárgyalások eredményéről”.² A megmaradt miniszterelnökségi jegyzőkönyvből azonban – sajnos – hiányoznak ezek az oldalak. Ezért, Bethlen akkori külpolitikai nézeteit a 26-án tartott sajtótájékoztatója és a nemzetgyűlési választásokon elmondott beszédei alapján tudtuk rekonstruálni.

Ilyen forrásadottságok mellett a sajtót primer forrásnak tekintettük. Természetesen éltünk e napilapok összehasonlító elemzésének módszerével. Így az is kiderült, hogy az ellenzéki napilapok sokszor jelentősen megcsönkítva közölték a miniszter-

¹ ROMSICS Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*. Budapest, Magvető, 1987. 182–183. – Uő.: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, Magyarországkutató Intézet, 1991. 147. – Uő.: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, Osiris, 2005. 124–125. – ORMOS Mária–MAJOROS István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Budapest, Osiris, 1998. 302–306. – SERES Attila: *Magyar–szovjet titkos tárgyalások Genovában 1922-ben*. *Fons*, 2001/3. (A továbbiakban: SERES, 2001.) 397–441. – JOHANCsik János: *Magyarország külpolitikája 1918–1999*. Budapest, L’Harmattan–Zsigmond Király Főiskola, 2010. 78–87. – GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája. Az első évek 1919–1924*. Máriabesnyő, Attraktor, 2012. 124.

² Gróf Bethlen István a minisztertanácsban számol be a genovai útiról. *Szózat*, 1922. április 26. 3.

elnök beszédeit, illetve egyoldalúan kommentálták. Tehát az ellenzéki sajtóban addig megjelent kritikák ellensúlyozására volt szükség. Ugyanis Bethlen a genovai konferencián elért szolid magyar eredményeket is a választási kampány szolgálatába kívánta állítani.

A miniszterelnök elmondta, hogy az értekezleten az I. sz. bizottság lényegében a politikai bizottság lett, bár nem nevezték annak. Volt még pénzügyi, gazdasági és kereskedelmi bizottság. A pénzügyi bizottság a valuta- és hitelkérdésekkel foglalkozott, de került a jóvátétel kérdését. Bethlen szerint annak megtárgyalása és csökkentése nélkül nem lehet a helyzetünkön javítani. Eredménynek nevezte: az angol szakértői anyagban már benne volt, hogy az „[...] egyes államok kötelezettségei lehetőleg egyensúlyba hozandók a fizetési képességeivel.” Ezért a magyar delegáció csatlakozott az angol javaslatához.

A gazdasági bizottságban a magyar delegáció két témát szorgalmazott: az egyik a „portorosei egyezmény ratifikálása, a másik egy preferens vám megalkotása Közép-Európában”. Ennek megvitatására a magyarok javasolták, hozzanak létre egy albizottságot, hogy az „utódállamok gazdasági viszonyait [...] egymás között megbeszéljék”. Ezzel azt is dokumentálták, hogy Magyarország a szomszéd országokkal való gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítésében érdekelt. Ezt a javaslatot azonban a kisantant képviselői nem fogadták el. Sőt! A franciák lényegében ahhoz hasonló javaslatát is elutasították.

Bethlen szerint mivel a konferencia első ülésén a francia delegáció elutasította az oroszok leszerelési javaslatát, ezért ők azt már nem tartották helyénvalónak újból felvetni. A miniszterelnök ismertette a magyar delegáció tevékenységét is az utódállamokba került magyar kisebbségek védelme érdekében. Reményét fejezte ki, hogy e javaslataik támogatást kapnak.

Elmondta, hogy a német–orosz szerződés nyilvánosságra hozatala a konferencián „nagy meglepetést okozott”. Szerinte, ha Szovjet–Oroszországban a „jelenlegi rezsimben bizonyos jobbra fordulás bekövetkezik”, akkor Németország jelentős szerepet kaphat Oroszország újjáépítésében. Valószínűsítette, hogy ebben a folyamatban az antanthatalmak is részt fognak venni. Ha ez megtörténik, akkor majd Magyarország is ilyen kapcsolatokat létesít Szovjet–Oroszországgal. Bethlen „teljesen légből kapott” koholmánynak nevezte az a hírt, hogy „Magyarország hasonló szerződést kötött az orosz delegátussal, mint Németország”. Ehhez hozzátette: „A magyar delegáció sem nem tárgyalt, sem nem óhajtott tárgyalni az oroszokkal”, hanem passzívan várja az ügy kibontakozását.³ Tudjuk, hogy a miniszterelnök e kijelentése nem volt igaz. Április 24-én ugyanis gróf Bánffy Miklós külügyminiszter titokban tárgyalt

³ A magyarok álláspontja az orosz kérdésben. Uo. 1922. április 27. 2.

Csicserin szovjet külügyi népbiztossal. Ezt május 2-án egy másik megbeszélés követte. E tárgyalások lényege egy románellenes szövetség létrehozása volt, annak fő céljaként Erdély visszaszerzése érdekében. Ez azonban a későbbi tárgyalásokon sem jött létre.⁴

Bethlen jogosan állította, hogy a jóvátétel fizetésének kérdése a konferencián háttérbe szorult. Ennek ellenére remélte, hogy a konferencián a pénzügyi, a gazdasági és a kereskedelemügyi területeken „praktikus határozatokat fognak hozni”. Azt azonban nem szabad várni, hogy „[...] azok a bajok, amelyek a pénzügyi és gazdasági téren az ország újjáépítésének útjában állnak megszűnjenek.”

Szerinte, mivel a jóvátétel kérdéséről nem lehetett érdemben beszélni, ezért a „pénzügyi helyzet szanálásának gyökeréig” nem jutottak el. Ezért jogosan állította: „[...] be fog bizonyosodni, hogy addig Európa közigazdasági rekonstrukciójáról komolyan beszélni sem lehet, és eredményeket sem lehet elérni, amíg ehhez a kérdéshez komolyan hozzá nem nyúlnak.” Tehát e kérdésekről a miniszterelnöknek reális véleménye volt.

A konferencia nagy eredményének tartotta, hogy a győzők végre zöld asztal mellé ültek a legyőzöttekkel, és szabadon beszélgettek sok kérdésről. Ennek keretében a legyőzött Magyarországnak is alkalma volt felvenni a párbeszédet a győztes államokkal és a többi európai állammal. Ez szerinte „[...] az európai politikai atmoszférának a lényeges enyhülését mutatja. A győzők diktátuma helyett és helyébe apránként mégiscsak a kölcsönös megértés fog lépni és kell is hogy lépjen.” Ezt előrelépésnek nevezte, de itt is hangsúlyozta, hogy „Magyarországnak és a legyőzött államoknak összes bajai egy csapásra orvosoltnak nem fognak”. Ennek ellenére a kormányfő a konferencián történeteket a lélektani és a „politikai atmoszféra terén” lényeges haladásnak tartotta.

A miniszterelnök elmondta, a konferencia módot nyújtott arra, hogy a magyar delegáció tájékoztassa az európai államok vezetőit az ország bajairól. E megbeszéléseken „sok félreértést, sok Magyarország ellen irányított propagandát, elterjedt balvéleményt” el lehetett oszlatni. Egyik-másik kérdésben fölvilágosításokat tudtak adni, és ez által a jobb megértést elő lehetett készíteni. Ez elsősorban a nagyhatalmakra vonatkozott, mondta. Ugyanakkor felvették a személyes kapcsolatokat a szomszédos országok vezetőivel: a román miniszterelnökkel, Beneš csehszlovák miniszterelnökkel és külügyminiszterrel, valamint Ausztria vezetőivel is.

E tárgyalások eredményeként Bethlen bejelentette: a genovai konferencia után Romániával megkezdik a kereskedelmi tárgyalásokat, először egy kompenzációs, aztán egy kereskedelmi szerződés megkötésében állapodnak majd meg.

⁴ SERES, 2001. 397–441.

A miniszterelnök azt is elmondta: Beneš-sel megállapodtak, hogy az elmúlt évben félbemaradt marienbad-i és prágai tárgyalásokat folytatják. Azokon a kereskedelmi szerződés, és a forgalmi egyezmény megkötésén túl a kisebbségi kérdésekre is viszszerternek. Ausztriával pedig az a megállapodás született, hogy a szakértők már Genovában elkezdik a tárgyalásokat. A fennmaradó differenciákat pedig a konferencia után vagy Budapesten, vagy Bécsben a kormányelnökök közvetítésével igyekeznek majd megoldani.

A miniszterelnök azt is elmondta, hogy a nagyhatalmak képviselőit tájékoztatta az élőállat-jóvátétel problémáiról is és ebben a kérdésben „meggondolásra készítette a hatalmakat”. Végül megemlítette, hogy Genovában igyekezett az utódállamok pénzügyi támogatását megszerezni Zita királyné és gyermekei eltartása érdekében. E kérdés érdemi részéről azonban egyelőre bővebb nyilatkozatot nem tehetett.

Arra az újságírói kérdésre, hogy miért nem kezdünk gazdasági tárgyalásokat Jugoszláviával is, a miniszterelnök azt válaszolta, hogy ezt mi már korábban kezdeményeztük, ha erre részükről készség mutatkozik, a magyar diplomácia nyitott lesz ezekre. Arra a kérdésre pedig, hogy a konferencián felmerült-e a külföldi kölcsön felvétele, azt mondta: erről Genovában nem folytak tárgyalások. A konferencia még nem jutott el e kérdés felvetéséig, ezért ez nem aktuális.⁵

Megállapíthatjuk, hogy Bethlen reálisan értékelte a genovai konferencián addig történeteket. Az ott szerzett tapasztalatai bizonyos optimizmussal töltötték el. Az illúzióktól azonban óvta az ország népét. Igaz, a magyar delegáció által elért eredményeket próbálta többnek feltüntetni, mint amilyenek azok voltak. Erre a választási kampányban szüksége volt neki és a kormánynak is. Ezért nem csoda, hogy a liberális újságok – a *Világ*, *Az Est*, *Az Újság* – továbbra is kritikusan írtak a genovai konferencián részt vevő magyar delegáció munkájáról. A liberális politikusok közül pedig volt, aki gróf Bánffy Miklós külügyminiszter diplomáciai képességeit kritizálta.⁶

Ezért Bethlen e sajtótájékoztatója után is szükségesnek látta, hogy a választási kampányban is kifejtse a Trianon utáni magyar külpolitika lényegi elemeit.

Kampány és külpolitikai koncepció

A Genovából hazatért Bethlen első kampányútja április 30-án Egerben vezetett. Ott a Heves megyei Egységes Párt gyűlésén fejtette ki véleményét a kül- és belpolitikai kérdésekről. A pártprogram céljai között első helyen említette, hogy „más nemzetek-

⁵ Jugoszláv közeledés és a külföldi kölcsön ügye. *Szózat*, 1922. április 27. 2.

⁶ Döntött a kormány a választások kiírásáról. *Világ*, 1922. április 26. 1.

kel szemben külpolitikai téren biztosítani kell magunknak nemzeti függetlenségünket”. Állította, hogy 1918 novemberében nemzeti függetlenségünket véletlenül nyertük el, de azt „fömláldozni többé semmi körülmények között nem vagyunk hajlandók”. Kijelentette: újabban az európai politikában olyan jelek mutatkoznak, mintha egy „[...] Duna-konföderációt akarnának létesíteni. Mi ebben a konföderációban nem vehetünk részt, ilyenbe belépni nem szándékozunk.” Mi – mondta – „erős, egységes, nagy Magyarországot” akarunk. „Nem akarunk föderatív, régi monarchiát sem,” mert az olyan „közjogi kapcsolatokat létesítene, amelyek nemzeti függetlenségünk rovására lennének”. Ehhez hozzátette: azért sem kell nekünk ilyen föderáció, mert „egy újabb föderációban a szláv népek vezetnének.”⁷

Az Egységes Párt másik külpolitikai célját a miniszterelnök így fogalmazta meg: békés eszközökkel elérni, hogy a „magyar nemzet újból egyenlőséggel bírjon a többi nemzetekkel szemben”. A wilsoni elvekről azt mondta: az 1918-ban az „igazságot, egyenlőséget és jogot hirdetett a népek között”. Azóta megtapasztaltuk: „nincs igazság, nincs egyenlőség és nincs igazi jog az európai népek között, csak győzők vannak s legyőzöttek. (Úgy van! Úgy van!) Csak a győzők oldalán van minden jog.”

Ennek következtében „beavatkoznak belső ügyeinkbe”. Ezt a „nemzetet leszerelték, fegyverétől megfosztották: szomszédaink ellenben minden korlát nélkül fegyverkeznek és fenyegetnek bennünket” – tette hozzá. Ezért mi tehát „külpolitikánkban arra törekszünk, hogy egyenlőségünket újból kivívjuk” hogy „[...] szomszédainkat is fegyverezzék le, (Éljenzés!) mert, amíg ez meg nem történik, addig folyamatosan beavatkoznak Közép-Európa népeinek politikájába azok, akik föl vannak fegyverezve.” Itt elsősorban a kisantra gondolt: a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságra, Romániára és Csehszlovákiára.

A kereskedelempolitika területén sincs egyenlőség, mondta a miniszterelnök. „Beavatkoznak pénzügyeinkbe, és amit a magyar nép verejtékkel szerzett, reparáció címén akarják elvenni tőlünk. A békeszerződést kénytelenek voltunk aláírni, ez azonban nem jelentheti azt, hogy a magyar nemzet késő generációi örökös szolgátságban sínylődjenek. (Tetszés.)”⁸

Bethlen e választási beszéde harciasabb volt, mint az április 26-i sajtótájékoztatója. Ez összefüggésben lehetett a genovai tárgyalásokon közben történetekkel. A külpolitikai erőviszonyok elismerésén, de a nemzeti önérzet alapján álló fejtegetéseit, hallgatósága helyesléssel fogadta. E gondolatai azért is fontosak, mert ezeket a szakirodalom még nem ismertette.

⁷ Gróf Bethlen István Egerben. *Szózat*, 1922. május 3. 1–3.

⁸ Uo.

A miniszterelnök következő kampánykörútja május 7-én Hajdú és Bihar megyékben volt. Ide elkísérte Nagyatádi Szabó István és Gömbös Gyula is. Az előbbi az Egységes Párt elnöke volt, Gömbös pedig a párt ügyvezető elnökeként a párt választási kampányát irányította. A Kismarján és Derecskén elmondott programbeszédük után a tiszántúli kampánykörút következő állomása Debrecen volt. Itt a Bika Szálló nagytermében tartották meg a megyei Egységes Párt gyűlését. E beszédében Bethlen elsősorban külpolitikai kérdésekkel foglalkozott. „Minden külpolitikának az a célja – mondta –, hogy a nemzet ellenfeleivel barátságos szerződések kötésével és más eszközökkel biztosítsa a nemzet életét.” Ennek azonban feltételei vannak: a nemzetnek megfelelő szuverenitása és egyenjogúsága legyen a többi nemzethez hasonlóan, hogy rendezett társadalmi és állami élete legyen, tekintélye pedig megfelelő gazdasági és kulturális erőkön alapuljon. Fontosnak mondta, hogy semmi olyan ne történjen az országban, ami külpolitikánknak árt. „Eredményes külpolitikát addig nem lehet folytatni, amíg a mai pártpolitikai viszonyok fennállnak.” Ezzel arra célzott, hogy a kormány csak akkor tud eredményes külpolitikát folytatni, ha mögötte egy nagy és egységes párt sorakozik fel. Joggal állította: a második királypuccs külpolitikánk esélyeit rontotta le, és alkalmat adott a beavatkozásra. Rámutatott: „[...] ez az ellentét ma is fennáll, ék ez a nemzet testében, és amíg ez benne lesz, alig leszünk képesek a beavatkozási politikát elkerülni.” Ez a kritika a legitimistáknak szólt, elsősorban az Andrássy–Friedrich-párt választási kampányban is kifejtett politikájának.

Ezután szólt az „októbristák és szövetségeseik” – akiken a liberális és a demokrata ellenzékert értette – azon vádjáról, hogy a kormány „[...] a rendet nem meri, vagy nem akarja fönntartani. Pedig ennek épp az ellenkezője áll.” A háború és a forradalmak után még Európában sem lehetett a rendet rövid idő alatt helyreállítani. „Nálunk is vannak sajnálatos események, amelyek el kell, hogy múljanak és el fognak múlni, mert azon vagyunk, hogy megszűnjenek. (Éljenzés.) Ez azonban nem ad senkinek jogot, hogy rágalmazza és támadja a magyar kormányt, hogy a külföldön Magyarország hírnevét megrontsa, és külpolitikánk esélyeit megsemmisítse. (Úgy van! Taps.) Ilyen körülmények között nehéz külpolitikai téren valami eredményt elérni.”

Ezután vázolta kormánya külpolitikai programját: „Külpolitikánk célja ma egyéb nem lehet, mint az, hogy helyreállítsuk a magyar nemzet szuverenitását, a magyar nemzet egyenjogúságát más nemzetekkel és lerázzuk magunkról a beavatkozás politikáját. (Úgy van! Úgy van! Zajos helyeslés.) De ezt csak úgy érhetjük el, ha harmóniában maradunk azokkal a törekvésekkel, amelyek Európában a békét akarják megteremteni, harmóniában kell maradnunk az európai irányzatokkal.

Nem vagyunk szigeten élő nemzet, hanem egy nagy népcsalád tagja, amelynek egységes a civilizációja, mely egységes kulturális, állami és társadalmi berendezéden alapul. Ilyen körülmények között nem izolálhatjuk magunkat. Hogy megint

hasonlattel éljek, mikor nemzetközi társaságban vagyunk, nem járhatunk fehér kamásliban, vagy vörös frakkban, de nem járhatunk vitézkötésben sem, hanem úgy kell viselkedni, ahogy a többi nemzet és együtt kell velük tartanunk azokban a törekvésekben, amelyek az emberiség haladását jelentik. (Úgy van! Úgy van!) Minden népnek megvan a joga az érvényesülésre, de az érvényesülés joga és lehetősége csak addig áll fenn, amíg harmóniában van az emberiség haladásával. [...] Harmóniában kell eljárni a többi néppel, mert ez az egyedüli jövőnk” – fejezte be ezt a fontos és előremutató gondolatmenetét.

Beszéde további részében a békeszerződések megkötése után kialakult európai helyzettel foglalkozott: úgy látta, azóta vannak győző és legyőzött, kiuzsorázó és kiuzsorázott nemzetek. Ennek ellenére azzal nyugtatta hallgatóságát, hogy a győztesek velünk is tárgyalni fognak, mert „[...] Európának ezen a pontján a békének minélkülünk nincs értéke. [...] Mert ez a „megcsonkított Magyarország gravitációs középpontja egy sokkal nagyobb területnek és ennek a gravitációnak erejét semmiféle eszközzel nem lehet meghamisítani.”

A miniszterelnök hangsúlyozta: „ha én türelemre intek, ez nem jelenti azt, hogy én a meghunyászkodás politikáját hirdetem.” De amikor „[...] új Európa van kialakulóban, és új békefeltételekről tárgyalnak, ne járjunk kézigránátokkal, mert lerontjuk saját politikánk minden sanszát.” Vagyis az adott nemzetközi helyzet elfogadását szorgalmazta, mert a genovai konferencia tapasztalatai alapján új békefeltételekben reménykedett.

Ezután kifejtette: a magyar külpolitikának négy olyan közvetlen célja van, amelyek beilleszkednek a genovai tárgyalásokon körvonalazódó új békepolitikába: „Az első a gazdasági egyenjogúság helyreállítása az egész vonalon és a gazdasági érintkezés felvétele a szomszédos államokkal. A második a reparációs kérdés elodázása. Magyarország reparációt fizetni nem képes. (Élénk helyeslés.) A harmadik a magyar kisebbségek megvédése azokon a területeken, amelyeket elszakítottak tőlünk. A negyedik a beavatkozási politika megszüntetése azáltal, hogy csatlakozunk ahhoz a politikai irányhoz, amely Európa lefegyverzését írta zászlajára.”

E közvetlen célokról még külön-külön is beszélt. A háborús jóvátételek fizetésének felfüggesztésénél például már azt is kimondta, hogy „[...] külföldi hitel és kölcsön nélkül ez a nemzet sem pénzügyi, sem gazdasági életét rekonstruálni nem lesz képes.” A kisebbségbe került magyarságról pedig azt is megfogalmazta, hogy „nekünk kötelességünk, jogunk ezt a kérdést nemzetközi fórum elé vinni, mert hiszen a békeszerződés 47. és 54. szakaszában kötelezték magukat az illető államok a kisebbségi szerződés betartására.”

Bethlen beszédének végén ismét rámutatott, hogy be kell illeszkednünk az európai politika nagy irányelveibe. „Ha helyesen tűzzük ki céljainkat, akkor igenis, Európa

térképének újólagos rendezésével Magyarország is meg fogja találni a maga helyét. (Éljenzés.) Ennek előfeltétele azonban, hogy a belpolitikánk ne keresztezze a külpolitikánkat, hogy legyen vége mindenkorra azoknak az ellentéteknek, amelyek magyart a magyartól elválasztják.”⁹

Összegzés

A miniszterelnök debreceni beszédében tehát rámutatott, hogy az ellenzéki pártoknak nincs külpolitikai programja. Ő viszont reális külpolitikai programot adott: ez alkalmazkodott a győztesek elvárásaihoz, de kiállt az ország függetlensége és teljes szuverenitása mellett. Visszautasította a kisantant Magyarország ügyeibe való beavatkozását, de azokkal kereskedelmi szerződések megkötését szorgalmazta. Lándzsát tört a kisebbségi magyarság érdekeinek védelmében. Mindezek mutatják: Bethlen genovai konferencián folytatott tárgyalásokról és a szerzett tapasztalatokból reális külpolitikai következtetéseket vont le. Azok lényege, hogy tudomásul vette az akkori nemzetközi erőviszonyokat: a párizsi békeszerződések következtében ránk kényszerített trianoni diktátumot. A reális külpolitikai helyzetelemzések és célkitűzések már azt is jelezték, hogy Bethlen a magyar külpolitikában is a konszolidációt szorgalmazza. Ezzel is hozzájárult az Egységes Párt 1922-es választási kampányához és győzelméhez, illetve nem utolsósorban a magyar állam új külpolitikai irányvonalának kialakításához. Mindezzel pedig növelte személyének bel- és külpolitikai elfogadottságát. Csak így maradhatott hosszabb ideig hatalmon.

⁹ Gróf Bethlen István Debrecenben nagy beszédet mondott külpolitikai céljainkról. Uo. 1922. május 9. 1–3.

VATIKÁN, ENCIKLIKÁK, TRIANON. A SZENTSZÉKI DIPLOMÁCIA SZÜRKE EMINENCIÁSA

A szerző köszönettel tartozik Karlinszky Balázsnak a Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár Igazgatójának a kutatás lehetőségének biztosításáért, valamint Birher Nándor Szentszéki Ügyvéd Úr szakmai támogatásáért.

A tanulmány végén közölt naplórészlet Csiszárík János¹ hagyatékából került elő, amelyet a Veszprémi Érseki Levéltár őriz. A hagyaték a diplomata-főpap személyes levelezéseit, diplomáciai napi jelentéseket, egyházpolitikai háttéranyagokat tartalmaz. E tanulmány, valamint a magánjellegű személyes feljegyzés bemutatják azokat a trianoni békediktátum utáni Magyar Királyságot érintő geopolitikai, diplomáciai „háttérjátékokat”, amelyek a Vatikán és a környező kisantant államok között kibontakoztak.

Csiszárík János választott püspök (a Külügyminisztérium kánonjogi tanácsosa) Persián Ádám² – a Károlyi-kormány katolikus ügyi kormánybiztosa – társaságában

¹ Csiszárík János (Vörösklastrom, 1860. november 16. – Budapest, 1936. január 2.) választott püspök. Kassán és Bécsben tanult, 1882-ben Kísszebenben hitoktató, 1883-ban pappá szentelték. A Központi Szemináriumban, majd az Augustineumban képezte tovább magát, ahol 1885-ben teológiai doktorátust szerzett. Hazatérve a kassai szeminárium teológia tanára és tanulmányi felügyelője lett. 1893-tól szentszéki tanár, az orsolyiták leánynevelő intézetének német tanára és udvari káplán, 1906-ban az osztrák-magyar nagykövetség egyházjogi tanácsosának titkára Rómában, 1907-ben pápai kamarás, 1909-ben a követség egyházjogi tanácsosa, 1910-ben pápai prelátus és 1911-től veszprémi kanonok. Bécsben, a közös külügyminisztériumban dolgozott 1916 és 1918 között. Egyházpolitikai tárgyalások résztvevője Németországban, Lengyelországban és Törökországban. 1920-ban a magyar királyi Külügyminisztérium szolgálatába lépett (Hollandiában, Németországban, majd Lengyelországban is tárgyalt). 1922-től segedi főesperes. 1928-ban kiküldött a New York-i magyar katolikusok Szent István templomának fölszentelésén. Ekkor több mint 50 magyar katolikus egyházközösséget látogatott meg az USA-ban. 1929-től római követ és meghatalmazott miniszter, 1932-ben nyugalomba vonult. <http://lexikon.katolikus.hu/C/Csisz%C3%A1rik.html> (2020. május 12.)

² Persián Ádám (Budapest, 1887. december 12. – Pozsony, 1934. március 13.) újságíró. Ferences papnövendékként Németországban teológiai és bölcsészeti tanulmányokat folytatott. 1907-ben kilépett a rendből és újságíró lett. A klerikális *Alkotmány* munkatársa, parlamenti tudósítója, vezércikkírója, majd a politikai rovat vezetője volt éveken keresztül. Egyúttal részt vett a Katolikus Néppárt szervezésében is. Az első világháború alatt balra tolódott. 1918 novemberében még a katolikus egyházi ügyek kormánybiztosa, majd miniszteri tanácsos. A Tanácsköztársaság kikiáltása után előbb Bécsbe, majd Pozsonyba emigrált. 1920-ban hazatért. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/p-77238/persian-adam-77424/> (2020. május 23.)

1918. december 6-án felkereste a bécsi nunciust, kifejtették, hogy a magyar kormány fel szeretné venni a diplomáciai kapcsolatokat a Vatikánnal, s Rómába küldenének egy bizottságot, amelynek Csizsárik János is tagja lenne. A bizottság céljaként és feladataként fogalmazódott meg, hogy olyan problémákról tárgyaljanak, amelyeket a kormány a legsürgősebbeknek tart. Ezek közül is a legfontosabbnak a királyi főkegyúri jog kérdése tekinthető.³

Csizsárik személyére azért is nagy szükség volt, mert kiválóan ismerte a külügyi szolgálat szabályrendszerét, nagy helyismerettel rendelkezett, eligazodott a szentszéki „kamarillapolitika” gyakran nehezen modellezhető világában, hiszen 1918-ig a Monarchia szentszéki nagykövetségének kánonjogi tanácsosa volt, s ebben a pozíciójában az 1920-as évek egyházpolitikája vitelében meghatározó szerepet játszott.⁴

Következő fontos diplomáciai fellépésének pontos dátuma 1919. március 7., amikor Vass János vallásügyi miniszter,⁵ Vass József⁶ és Csizsárik János a bécsi nunciaturán egy latin nyelvű jegyzéket nyújtott át a közvetlen kapcsolatfelvétel szándékával, s egyúttal bejelentették, „hogy a magyar köztársaság a főkegyúri jog gyakorlásában is a letűnt királyság teljes jogú örökösének tekinti magát.”⁷

Közben kiváló taktikai érzékről tett tanúbizonyságot, hiszen két olyan – később a Vatikán és a Magyar Királyság diplomáciai kapcsolatában fontos szerepet betöltő – személyiséget hozott döntési helyzetbe, akik kiválóan képviselték a trianoni békediktátum által okozott diplomáciai elszigeteltségből kitörni igyekvő Magyar Királyság külpolitikai érdekeit.

³ Részletesen bemutatja a folyamatot ÉRSZEGI Márk Aurél: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1920-ban. In: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai. 1920–2015.* Szerk. FEJÉRDY András. Budapest–Róma, Balassi Intézet–Római Magyar Akadémia, 2015. (A továbbiakban: *Magyarország és a Szentszék.*) 76–77.

⁴ Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon. 1919–1945* Pannonica, 1999. (A továbbiakban: GERGELY, 1999a.) 13.

⁵ Vass János Lajos Flórián (Eger, 1873. május 3. – Budapest, 1936. április 19.) jogász, vallásügyi miniszter https://mtda.hu/ADATBANK/MAGYAR%20POLITIKAI%20LEXIKON/MPL_1_V.pdf 7. (2020. június 20.)

⁶ Vass József (Sárvár, 1877. április 25. – Budapest, 1930. szeptember 8.) kalocsai nagyprépost, egyetemi tanár, miniszter. Rómában végezte a teológiát. Plébános, később hittanár és újságíró. 1911-ben a Szent Imre Kollégium igazgatója. A Horthy-korszakban a pesti egyetem teológiai karán tanár. Az 1920-as választáson mandátumot szerzett. Tagja volt a fővárosi törvényhatósági bizottságnak is. 1920. augusztus 17-től 1921. április 14-ig közlélemezési, 1920. december 16-tól 1922. június 16-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter a Teleki-, ill. a Bethlen-kormányban. A két királypuccs idején, mint jó legitimista kapcsolatokkal rendelkező politikus közvetített Horthy és a király között. 1922-től 1930-ig népjóléti és munkaügyi miniszter. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/v-78466/vass-jozsef-78599/> (2020. május 21.)

⁷ ÉRSZEGI, 2015. 78.

Ezerkilencszázhusz júliusában az első vatikáni követ, gróf Somssich József⁸ megérkezett Rómába. Csizsárik tevékeny részt vállalt a követség infrastruktúrájának, valamint működési feltételeinek megteremtésében. Ezután a főpapot hazarendelték. Ekkor gondoltak a Külügyminisztériumban arra, – nyilván Csizsárik hathatós közbenjárása miatt is – hogy Serédi Jusztinián⁹ legyen a szentszéki nagykövetség kánonjogi tanácsosa. Csizsárik javaslatára Serédit nem vették szorosan követségi állományba, nem lett követségi alkalmazott. Így megőrizhette személyi autonómiáját, szabadabban mozoghatott a vatikáni és világi diplomácia bonyolult politikai összefonódásoktól sem mentes, gyakran nagyhatalmi rivalizációra épülő, konfrontatív világában.¹⁰

⁸ Somssich József gróf (Graz, Ausztria, 1864. december 19. – Budapest, 1941. január 22.) földbirtokos, jogász, diplomata. 1919–1920-ban külügyminiszter, 1920 és 1924 között vatikáni követ. 1925-ben nyugalomba vonult. BARCZA György: *Diplomataemlékeim. 1911–1945*. I. köt. Budapest, Európa-História, 1994. (A továbbiakban: BARCZA, 1994.) 531.

⁹ Serédi Jusztinián (Deáki, 1884. április 24. – Esztergom, 1945. március 29.) a Pozsony vármegyei Deákiban, szlovák eredetű iparos családban született, eredeti neve Szapucsek György; szülei tizenegy gyermeke közül ő volt a tizedik. Tehetségére plébánosa, Gulyás Elek figyelt fel, s bírta rá édesapját, hogy taníttassa. A pozsonyi katolikus gimnázium első hat osztályának elvégzése után, 1901-ben felvették a pannonhalmi Szent Benedek-rendbe, ekkor kapta a Jusztinián nevet. A teológiát a római bencés Szent Anzelm Egyetemen végezte. A doktorátus megszerzése után hazatért Pannonhalmára, ahol 1908-ban áldozópappá szentelték. Ugyanazon év őszétől, Rómába visszatérve a Gasparri bíboros vezette egyházi jogi bizottság munkatársa és a Szent Anzelm Egyetemen a kánonjog tanára. 1918-ban tábori lelkész Esztergomban. Az első világháború után ismét Rómában élt, a bencés kongregáció ülésén a magyar bencés rend képviselője, a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsnoka, majd a magyar egyházmegyéek ügyvivője lett a Szentszéknél. Az ő munkája a *Codicis Juris Canonici Fontes* című kilenckötetes mű, amely az új kánonjog forrásait tartalmazta. Egyházi jogi teljesítményét az oxfordi egyetem 1936-ban diszdoktori címmel ismerte el. XI. Piusz pápa 1927. november 30-án – annak ellenére, hogy a magyar kormány Szmracsányi Lajos egri érseket jelölte – esztergomi érsekké nevezte ki és még ebben az évben bíborosi rangra emelte, 1928. január 8-án személyesen püspökké szentelte. 1928-ban a Magyar Tudományos Akadémia igazgatójává, 1934-ben tiszteletbeli taggá választotta. A felsőház tagjaként 1935-ben törvényjavaslatot terjesztett elő a polgári házassági kényszer eltörléséről, és az egyházak előtt kötött házasságok állami elfogadásáról. A magyar katolikus egyház fejeként mindenben XII. Piusz pápa álláspontját követte a szélsőjobboldal megítélésében, állást foglalt az alkotmányos rend védelmében, tiltakozott a fajlemélet ellen. Az ország német megszállása után fellépett a zsidók, különösen a zsidó származású katolikusok védelmében. Az Országgyűlés 1944. október 27-i ülésén jogilag törvénytelennek nyilvánította Szálasi Ferenc hatalmát, és nem jelent meg a nemzetvezető november 4-i eskütételén. Esztergomban hunyt el. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Ser%C3%A9di.html> (2020. június 9.)

¹⁰ A történeket szofisztikáltan ábrázolja Csíky Balázs: *Seredy Jusztinián Magyarország hercegprímása*. Szerk. lektorálta és s. a. r.: Tóth Krisztina. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–MTA–PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2018. 39.

A Vatikán és a Magyar Királyság közötti kapcsolatfelvétel harmadik periódusa a magyar állam számára kiemelkedő diplomáciai eredményt hozott, ebben a sikerben nagy szerepet játszott Csiszárík János személye is. 1920. augusztus 10-én a pápa kinevezte Lorenzo Schioppát¹¹ justiniapolisi címzetes érsekké, valamint magyarországi apostoli nunciussá, ezután Andreas Frühwirth¹² osztrák bíboros püspökké szentelte a római Santa Maria degli Angeli-bazilikában. Nunciusi megbízatásának kezdete 1920. szeptember 10-én kelt, az apostoli nuncius 1920. szeptember 28-án utazott el Rómából Bécsbe. Magyarországon kormányzati támogatással jelentős előkészületek folytak ünnepélyes fogadására. Az ünnepélyes ceremónia lebonyolítására külön bizottság jött létre, Csernoch János¹³ hercegprímás elnökletével. A Csiszárík János címzetes püspök által vezetett deputáció Bécsben fogadta a nunciust, aki onnan hajóval érkezett Esztergomba. A kikötőben hatalmas tömeg fogadta, a városi magiszt-

¹¹ Schioppa, Lorenzo (Nápoly, Olaszország, 1871. november 10. – Hága, Hollandia, 1935. április 23.) címzetes püspök, diplomata. A nápolyi érseki szemináriumban teológiát tanított, majd pápai diplomata lett. 1912-től a müncheni nunciatúra titkára, ill. ügyhallgatója. Az első magyarországi apostoli nuncius. 1920. szeptember végén érkezett Budapestre, megbízólevelét 1920. október 6-án adta át Horthy Miklós kormányzónak. A vallásalap a nunciatúra számára megvette József főherceg Dísz téri palotáját, mely 1945-ig maradt a nunciások rezidenciája. 1925. április 27-én Hágába helyezték át, ahol haláláig hollandiai internunciusként tevékenykedett, ott temették el. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Schioppa.html> (2020. május 21.)

¹² Andreas Franz Frühwirth (Sankt Anna am Aigen, Ausztria, 1845. augusztus 21. – Róma, Olaszország, 1933. február 9.) a római katolikus egyház kuriális bíborosa. Franz Frühwirth 1863. szeptember 13-án lépett be a domonkos rendbe. 1868. július 5-én Grazban szentelték fel. Katolikus teológiát és filozófiát tanult különféle dominikánus házakban, később a Szent Pápai Akadémián. 1871 és 1876 között Grazban az Ordenshausban, 1885 és 1890 között Bécsben tanított. 1890-től az osztrák-magyar tartomány provinciális, majd 1891-ben az egész rend vezetője lett. E minőségében a Pápai Szent Iroda tanácsadójaként is tevékenykedett. 1907. október 26-án X. Piusz pápa kinevezte őt Ausztria apostoli visitátorává, Bajorország apostoli nunciúsává, valamint 1907. november 30-án Európában Heraclea címzetes érsekévé. Rafael Merry del Val bíboros részvételével püspökké szentelték. XV. Benedek pápa 1915. december 6-án bíborossá kreálta. 1917 óta Rómában élt, részt vett az 1922-es XI. Piusz pápát megválasztó konklávében. Andreas Frühwirth bíboros 1933-ban Rómában a bíborosok kollégiumának egyik legidősebb tagjaként halt meg. <http://cardinals.fiu.edu/bios1915.htm#Fruhworth> (2020. május 1.)

¹³ Csernoch János (Szokolca, 1852. június 18. – Esztergom, 1927. július 25.) bíboros, hercegprímás, az MTA igazgatósági tagja (1915). 1890-től esztergomi kanonok. Országgyűlési képviselő katolikus néppárti programmal. Igyekezett a klérus által irányított keresztényszocialista szervezkedést kiterjeszteni a fellendülő osztályharcos munkásmozgalom ellensúlyozására. 1908-tól csanádi püspök, 1911-től kalocsai érsek, 1913-tól esztergomi érsek és hercegprímás; 1914-ben bíboros lett. Részt vett XV. Benedek és XI. Piusz pápa megválasztásában. A kormánypolitikát támogatta a balkáni expanzió és a háború kérdésében. A legitimisták egyik vezéralakja, később IV. Károly király és Horthy kormányzó között próbált közvetíteni. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/c-cs-74E9A/csernoch-janos-74FC5/> (2020. június 9.)

rátus, a különböző egyesületek képviselőivel. A prímási palotában a bíboros-hercegprímás és a káptalan várta a nunciust. Köszöntőikben a nunciatúra létesítésének egyházpolitikai, diplomáciai jelentőségét méltatták, valamint kifejezték hálájukat a Szentatya iránt.¹⁴

A Vatikán és a 20. század

A 20. században a változások tovább gyorsultak, még erőteljesebben alakították át a társadalmat.

A két világháború, az Oroszországban lezajló „szocialista forradalom”, a fasismus, a szocialista és a kapitalista világrendszer szembenállásán kialakuló világ, majd a legyőzhetetlennek hitt és a marxizmus-leninizmus szerint a jövő egyedüli reményteljes perspektíváját kínáló szocialista rendszerek összeomlása újabb és újabb kérdéseket tett fel a század emberének. A tudományok, a technika fejlődése megváltoztatta a világról alkotott képet. Az egyház számára is kihívást jelentettek és jelentenek a kor változásai.

A modern kor első pápája XIII. Leó.¹⁵ Ő még a 19. század főszereplője, de pápasága átnyúlik a 20. századba, jelezve a kontinuitást is. Nagyon találó Gergely Jenő néhány mondata az egyház e nagy alakjáról: „XIII. Leó programja az egyház és a modern kultúra összehangolása, kibékítése volt, hogy ezáltal az egyházat és a pápaságot visszavezesse a társadalomba, eloldja a nyugözö múlttól és a jelenhez csatlakoztassa. Az egyházat és a kultúrát úgy akarta összhangba hozni, hogy a modern világot kereszténnyé, a kereszténységet pedig korszerűvé tegye. Ennek megvalósítása érdekében az egyháznak tudomásul kellett vennie és el kellett ismernie azokat a mélyreható társadalmi, politikai és szellemi változásokat, amelyek a polgári korban végbementek. Ez az elv és felismerés teszi lehetővé a csatlakozást a polgári államhoz. Ezáltal az egyház és a pápaság ismét tevékenyen részt vehet a társadalom életé-

¹⁴ ÉRSZEGI, 2015. 81–82.

¹⁵ XIII. Leó pápa (Carpinetto Romano, Olaszország, 1810. március 2. – Róma, 1903. július 20.) római pápa 1878–1903 között. Pápai tevékenységét végigkísérték a nagy tudományos felfedezések, a század végi háborúk sora és az emberek életszínvonalának növekedése is. Legfontosabb célja az egyház és a kultúra összhangba hozása, valamint a modern társadalom megnyerése volt, amelyet azonban nem tudott elérni. Rendkívül szorgos vallási vezető, ő írta a pápák közül a legtöbb, összesen 85 enciklikát, a katolikus élet minden aspektusába beavatkozott, és foglalkozott minden nemzettel. Erkölcsi tanításában a keresztény embereknek mutatott helyes utat a politikától kezdve a munkáig. <http://lexikon.katolikus.hu/L/Le%C3%B3,%20XIII..html> (2020. június 9.)

ben: a kapitalista társadalom égető problémáira (osztályharc, kizsákmányolás, stb.) pozitív válaszokat kereshet.”¹⁶

XIII. Leó *Quod apostoliéi numeris* kezdetű 1878. december 28-án kiadott enciklikájában a század második felének nagy kérdéseivel foglalkozik. A szocializmus célja – az enciklika szerint – a társadalom felforgatása. A szocializmus tagad minden eddigi törvényt, tekintélyt, alárendeltséget és egyenlőtlenséget, tagadja a tulajdonjogot. „Bizonyára könnyűszerrel belátjátok tiszteletre méltó testvéreim, hogy mi azoknak az embereknek a pártjáról beszélünk, akik különböző és csaknem barbár nevekkal szocialistáknak, kommunistáknak vagy nihilistáknak neveztetnek, fellelhetők az egész föld kerekességén, és egy megvetendő szövetség révén a legszorosabb közösségben állnak egymással, mégpedig nem annyira azért, hogy véghezvihessék régóta dédelgetett tervüket: megdönteni mindenfajta polgári társadalom alapjait.”¹⁷

A mai ember számára indulatosnak tűnik az enciklika hangvétele. Nem szabad azonban arról megfeledkezni, hogy alig egy évszázad telt el a francia forradalom óta, amelynek jakobinus szárnya oly nagy dühvel fordult az egyház ellen, s kényszerítette azt ugyancsak kemény ellenállásra. Ezt a „forradalmi dühöt” a 19. századi munkásmozgalom ideológiai átvették a 18. században megerősödött ateizmussal együtt.

Az egyház, amely karitatív tevékenységével mindig az elesettek, a társadalom peremére szorultak támogatója volt, érzékenyen reagált a munkásság szociális gondjaira is. 1891. május 15-én jelent meg a munkáskérdésről szóló, az egyház társadalom- és szociálpolitikáját máig döntően meghatározó *Rerum Novarum* kezdetű enciklika.

Az enciklika ellenpontozásos logikával foglalkozik olyan, a kor legfontosabb társadalom- és szociálpolitikai kérdéseivel, mint a magántulajdon, közös tulajdon kérdése, a gazdagok és szegények viszonya, a munkaadók (polgárság, tőkésék, tulajdonosok), munkások (munkavállalók) kapcsolata.

Az ellentétpárokat összefogja a tőke és a munka között feszülő nemcsak szociális, hanem súlyos társadalmi feszültségeket okozó konfliktus.

Keményen elítéli az osztályharcot, mert benne a társadalom rendjének, békéjének megbontását látja: „A dologban, amelyről szólunk, az a fő hiba, ha az egyik osztályt a természettől fogva a másik ellenségének tartják, mintha a természet a gazdagokat

¹⁶ GERGELY Jenő: *A pápaság története*. Budapest, Kossuth, 1999. (A továbbiakban: GERGELY, 1999b.) 242–244.

¹⁷ *Politikai és szociális enciklikák XIX-XX. század* I. köt. Szerk. ZSIGMOND László. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1970. 55. – Újabb értelmezésben és fordításban Paskai László előszavával Tomka Miklós tanulmányával ellátva a katolikus egyház a modern kor társadalmi problémáihoz való viszonyulásával *Az egyház társadalmi tanítása* című kötet foglalkozik. Ld. TOMKA Miklós–GOJÁK János: *Az egyház társadalmi tanítása – Dokumentumok*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. (A továbbiakban: TOMKA–GOJÁK, 2005.) 27–55.

és szegényeket arra teremtette volna, hogy állandó harcban egymást pusztítsák. Ez annyira ellenkezik a józan ésszel és valósággal, hogy miként a testben a különféle tagok egymás között megegyeznek, amiből a kölcsönös viszony azon mérséklete következik, amelyet egyensúlynak nevezünk, éppen úgy intézkedett a természet a polgári társadalomban is, hogy ama két osztály kölcsönösen egymásnak az ellensúly létrehozására megfeleljen. Amúgy is teljesen egymásra vannak utalva: sem a tőke munka nélkül, sem a munka tőke nélkül fenn nem állhat. Az egyetértés szépséget és rendet hoz létre a dolgokban, míg ellenkezőleg a harc állandóságából okvetlenül a teljes elvadulásnak és zavarnak kell következnie.”¹⁸

Az osztályharcnak, mint legfőbb rossznak a kiiktatására az erkölcsi alapon álló önkorlátozás, igazságosság, a keresztényi szeretet megnyilvánulása alapján nyílna mód. A pápa szociális érzékenységét bizonyítja, hogy szót emel a női és gyermekmunka alkalmazása ellen, az igazságos bérezésért.

A Szentszék és az első világháború

Alig egy hónappal az emberiség egyik legnagyobb kataklizmája, az első világháború kezdete után ült össze az a konklávé, amelynek X. Piusz¹⁹ utódját kellett megválasztania. 1914. szeptember 3-án választották meg Giacomo Della Chiesa bíborost, aki

¹⁸ Uo. 180.

¹⁹ Szent X. Piusz pápa (Riese, Olaszország, 1835. június 2. – Róma, 1914. augusztus 20.) a római katolikus egyház 257. pápája volt 1903-tól haláláig. Fő céljának a hit tisztaságának megőrzését tekintette, ami egyben a modernizmus elleni küzdelmet jelentette. A modernizmus gyűjtőfogalma alatt a kor összes divatos tévedését kell érteni, a filozófiai indíttatású kétkedésektől kezdve a *Szentírás* „csodátlanságán” keresztül a pápaság megszüntetését rajongva követelő szépirodalmi művekig. Míg XIII. Leó a franciákkal szimpatizált legjobban, X. Piusz az Osztrák–Magyar Monarchiával. 1912-ben Bécsben tartották meg az Eucharisztikus Világkongresszust, 1905-ben saját maga szentelte föl gróf Zichy Gyula pécsi, Balás Lajos rosznyói, illetve 1907-ben Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspököket. A három kassai vértanú, Körösi Márk esztergomi kanonok, Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuita atyák a pápa kifejezett óhajára vétettek föl a boldogok sorába 1905-ben. X. Piusz nevéhez fűződik a szent zenéről kiadott *Inter Sollicitudines* kezdetű motu proprio. Az egyházzenei reformirat legfőbb tételei ma is érvényesek, a II. Vatikáni Zsinat is szentesítette ezeket. X. Piusz ajánlotta a napi szentáldozást és a fiatal gyermekek elsőáldozását is bevezette. Pápasága előtt a hívek csak a bérmálkozás alkalmával áldozhattak először. Szent V. Piusz pápa (1566–1572) óta X. Piusz az egyetlen pápa, akit az egyház szentként oltárra emelt. Boldoggá avatási eljárása során 1951-ben sírját felnyitották és holttestét teljesen épségben találták, pedig végrendeletének engedelmeskedve, temetésekor nem balzsamozták. XII. Piusz pápa 1954. május 29-éniktatta a szentek sorába. http://papak.5mp.eu/web.php?a=papak&o=us_114YUKN (2020. június 9.) Tevékenységét részletesen bemutatja GERGELY, 1999b. 249–258.

a XV. Benedek²⁰ nevet vette fel. Pontifikátusa időszakát két fő irány határozta meg, az egyik az emberiség addigi legnagyobb válságának, az első világháborúnak az elítélése, a második a „modernista válság” kezelése. Egyik legfontosabb programadó enciklikája az *Ad beatissimi apostolorum principis* két részre tagolódik, az egyik rész a világi társadalmat, a másik rész az Egyházat szólítja meg. A világi társadalmat felrázni kívánó fejezetekben ábrázolja azt az elszomorító látványt, amely „talán minden idők történelmének legsötétebb és leggyászosabb képe. [...] A háború elborzasztó kísértete mindenhol uralkodik. [...] Nincs határ a rombolás, nincs határ a gyilkolás előtt; a földet mindennap vér árasztja el és holtak, sebesültek borítják el.”²¹ Ennek a rettenetes helyzetnek a megoldására XV. Benedek többször békefelhívást tesz közzé, békés megoldásokat helyez előtérbe ott, „ahol a megsértett jog igazságot szerezhet.” Az Egyházzal szóló második részben a pápa megfogalmazza egyházpolitikai céljait. Aláhúzza, hogy elítéli a modernizmus minden megjelenési formáját, szándéka, hogy „rendkívüli figyelmet fordítson a katolikusok közötti bárminemű ellentétek és viszályok csillapítására és annak megakadályozására, hogy ezek a jövőben ismét felmerüljenek a katolikusok között akár gondoltban, akár cselekvésben.”²²

Az enciklika utolsó részében a pápa ismét a béke kérdését helyezi előtérbe, kéri a Mindenhatót, hogy „legyen vége a borzalmas háborúnak: a társadalom javára, hogy a béke elnyerése után valóban a haladás minden területén előbbre jusson, Jézus Krisztus egyháza javára, hogy további akadályoztatások ne érjék és továbbra is eljuttassa

²⁰ XV. Benedek pápa (Genova, 1854. november 21. – Róma, 1922. január 22.) a 258. pápa 1914-től haláláig. Nemesi családból származott, apja jogi pályára küldte, de azután egyházi pályára lépett. Rampolla bíboros mellett helyettes államtitkárként dolgozott, majd 1907-ben bolognai érsek lett. Uralkodása a világháború idejére esett, ezért XV. Benedek legfőbb feladatának a háború borzalmainak enyhítését és a népek ellenségeskedésének megátolását tekintette. Békéltető s jótékony működésével a „békepápa” címet érdemelte ki. Ő adta ki 1917-ben és léptette életbe az új egyházi törvénykönyvet, a *Codex Juris Canonici*-t, amelyet aztán II. János Pál pápa újított meg. Programadó enciklikája, az *Ad beatissimi apostolorum principis* (1914) egyik része a világi társadalomnak, másik része az Egyháznak szól. A világi társadalomhoz a pápa békefelhívást intézett. Az Egyházzal szóló részben rögzítette pápasága célkitűzéseit. Megerősítette a modernizmus minden megjelenési formájának elítélését. Másik célkitűzésének a papság képzését tekintette. Legnagyobb érdeme az volt, hogy az Egyházat a világháború ideje alatt is kormányozni tudta és a Szentszék semlegességét sikerült megőriznie, de semmit nem tudott azért tenni, hogy feltartóztassa a háborút. Minden békefelhívása eredménytelen maradt. A háború alatt a Vatikánnak sikerült a foglyoknak és a sebesülteknek segítenie. A pápa segélyezése nem tett különbséget sem vallási, sem nemzeti azonosság szerint. Személyiségében tartózkodó és visszahúzódó egyéniség, a nyilvános közönség előtti szereplés kinszenvedés volt számára. 1922-ben tüdőbetegségben halt meg. <http://papak.5mp.eu/web.php?a=papak&o=wMjl09u7n1> (2020. június 9.) Tevékenységét részletesen bemutatja GERGELY, 1999b. 259–263.

²¹ MONDIN, Battista: *Pápák enciklopédiája*. Budapest, Szent István Társulat, 2001. (A továbbiakban: MONDIN, 2001.) 652.

²² Uo. 653.

a föld legtávolabbi részébe az emberek buzdítását és üdvét”. Minden erőteljes békefelhívása pusztába kiáltott szó volt, zátonyra futott a háborúban résztvevő nagyhatalmak közötti diplomáciai békeközvetítői kísérlete, beleértve az 1917-es békefelhívását is. Oroszország, Franciaország és Olaszország válaszra sem méltatta, a többi nagyhatalom pedig kitérő választ adott. 1917 után levonva a következtetést kudarcaiból, a háború hátralévő szakaszában már nem emelte fel hangját a béke kérdésében. Semmilyen diplomáciai hatást nem tudott gyakorolni a Párizsban folyó béketárgyalások menetére, mert a Vatikánt sem a békekonferencia, sem a Népszövetség nem fogadta el partnernek. Bonaventura Cerretti,²³ a Rendkívüli Ügyek Kongregációjának titkára szerepelt egy ideig a békekonferencián, mint a pápa magánképviselője. Több szerződést hozott tető alá, amelyek a diplomáciai kapcsolatok elindításához, vezettek Kelet-Közép-Európa új államaival, később számos konkordátum kiindulási alapját képezték. Diplomáciai tevékenysége a világháború befejezése után jelentős eredményeket eredményezett, a pontifikátusa kezdetén érvényben lévő 14 konkordátum száma 26-ra emelkedett.²⁴

A Szentszék és az első világháborút követő politikai változások Magyarországon

„Teodoro Valfrè di Bonzo²⁵ gróf, címzetes érsek, bécsi apostoli nuncius aggódott a katasztrófa okozta konfúz helyzetben az Egyházon belül is egyre erősödő kommunista szerveződések miatt, így az egyházi engedély nélkül létrejött papi tanács miatt

²³ Bonaventura Cerretti (Orvieto, Olaszország, 1872. június 17. – Róma, 1933. május 8.) a római katolikus egyház olasz bíborosa. 1895-ben szentelték fel, latin és olasz klasszikusokat tanított a Vatikán Szemináriumában. Rafael Merry del Val bíboros, államtitkár 1914. július 19-én püspökként szenteltette fel. 1914-ben Ausztráliába nevezték ki apostoli delegátussá. A Szentszékét képviselte a párizsi békekonferencián 1919 májusától júniusáig. Sikertelenül próbálta meggyőzni a nagyhatalmakat, hogy elfogadják a béke alapelveit, amelyeket XV. Benedek pápa javasolt. 1921-ben Franciaország apostoli nunciusává nevezték ki. 1925-ben nevezték ki kardinálissá. 1931-től haláláig az Apostoli Signatura Legfelsőbb Bírósága prefektusaként szolgált. Rómában halt meg, a Santa Maria (Trastevere) bazilikában temették el. <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bcerretti.html> (2020. június 9.)

²⁴ Uo. 653–656.

²⁵ Teodoro Valfrè di Bonzo (Cavour, Olaszország, 1853. augusztus 21. – Róma, 1922. június 25.) a római katolikus egyház bíborosa. Tanulmányait a torinói szemináriumában végezte, ahol 1876-ban teológiai doktori fokozatot szerzett. XIII. Leó pápa 1885. március 27-én kinevezte Cuneo püspökévé. 1916-ban Ausztria–Magyarország apostoli nunciusává nevezték ki. Ő képviselte XV. Benedek pápát az új osztrák császár, I. Károly és Zita császárné koronázásán. Részt vett az 1922-es konklávénban, amelyben XI. Piusz pápát megválasztották. 1922-ben halt meg. <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bvalfre.html> (2020. június 10.)

is. A papi tanács magyarországi egyházi reformokkal foglalkozott, többek között felvetődött a liturgia magyar nyelven történő végzésének, a szabad püspökválasztásnak, vagy a papi cölibátus eltörlésének a kérdése is. A nuncius elégedetlen volt a püspökök hozzáállásával: „Az embernek az az érzése, hogy ezeket a papokat magukra hagyták. Most minden eddiginél jobban érződik a katolikus klérus és a püspökök között annak a szeretettel és bizalommal teljes bensőségességnak a hiánya, amely Magyarországon mindig is megfigyelhető volt. A klérus, főként az alsópapság, megszokta, hogy a püspökben a nagyurat lássa, aki nehezen elérhető, aki a hatalmasok támogatása és a politikai befolyás révén került a posztjára.”²⁶

Az első világháború társadalmi hatásai közül a munkásmozgalom erősödése a legszembetűnőbb. Az oroszországi események 1917-ben, majd a Nyugat-Európában egymást követő forradalmi hullámok, amelyekben a szociáldemokraták mellett az ekkor már megerősödött kommunista pártoknak is jelentős szerepe volt, majd az 1929–31-es gazdasági világválság kataklizmája enciklikák kiadására készítette az új pápát, XI. Piuszt.²⁷ Az *Ubi arcano Dei* 1922-ben, majd a *Quagragesimo anno*²⁸ 1931-ben a legjelentősebb. Ez utóbbi körlevél fontosságát az is növeli, hogy a *Rerum Novarum* negyvenedik évfordulóján, mintegy annak megújításaként körvonalazza a katolikus egyházfőnek a 20. század legfontosabb társadalmi, politikai kérdéseiről alkotott véleményét. A körlevél első és második fejezete a *Rerum Novarum* alaptéte-

²⁶ TÓTH Tamás: A Szentszék és az I. világháborút követő politikai változások Magyarországon. In: *Magyarország és a Szentszék*, 62.

²⁷ XI. Piusz a pápa (Desio, Olaszország, 1857. május 31. – Róma, Olaszország 1939. február 10.) XV. Benedek utóadaként pápa 1922 és 1939 között. 1879-ben szentelték pappá. Rómában tanult tovább, teológia és egyházi jogi doktor. 1882-ben a milánói szeminárium tanárának, 1888-ban az Ambrosiana könyvtár könyvtárosának, majd igazgatójának nevezték ki. Tudományos munkássága mellett lelkipásztorként is dolgozott a Milánóban élő németek között, számukra alapította az első német leányotthont. 1912-ben a pápa Rómába hívta. 1918-tól diplomáciai küldetésben apostoli vizitátor. 1919-ben nuncius lett Lengyelországban. 1920-ban Felső-Sziléziában és Poroszországban teljesített rendkívül nehéz küldetést. 1921-től milánói érsek. Pápai programja: *a Pax Christi in regno Christi (Krisztus békéje Krisztus országában)* utat és célt adott az összeomlott világnak. Konkordátumok sorával rendezte az Egyház kapcsolatait: 1922-ben Lettországgal, 1924-ben Bajorországgal, 1925-ben Lengyelországgal, 1927-ben Romániával, Litvániával, 1929-ben Olaszországgal, Poroszországgal, 1932-ben Badennal, 1933-ban Ausztriával, Németországgal. Az 1935. évi jugoszláviai konkordátumot nem ratifikálták. Csak egyezményt tudott kötni 1926-ban Csehszlovákiával, 1928-ban Franciaországgal és Portugáliával, 1937-ben Ecuadorral. 1933 és 1936 között harmincnégy tiltakozó levelet írt a német kormányhoz a visszaélések miatt. *Mit brennender Sorge* körlevelében (1937) elítélte a konkordátum sorozatos megszegését és a nemzetiszocializmus pogány tanítását és eljárásait. *Divini Redemptoris* kezdetű enciklikájában az ateista kommunizmust ítélte el. <http://lexikon.katolikus.hu/P/Pius,%20XI..html> (2020. április 27.) Tevékenységéről részletesen: MONDIN, 2001. 657–681.

²⁸ TOMKA–GOJÁK, 2005. 59–103.

leit részletezi. A harmadik fejezetben szól a XIII. Leó óta lezajlott változásokról: „[...] amikor a tőke a bér munkásokat a céllal fogadja szolgálatába, hogy az egész vállalkozást és termelést egyoldalúlag a saját törvénye és haszna szerint vezesse, nem tekintve sem a munkások emberi méltóságát, sem a gazdaság szociális vonatkozásait, sem a közjót és a társadalmi igazságosság követelményeit [...]. A fölhalmozott gazdasági hatalom harcra vezet, mégpedig hármasharcra: először a hatalomért a gazdasági téren: másodsor a hatalomért az állam felett, amely maga is mint hatalmi tényező érvényesülni akar a gazdasági érdekellentétekben; harmadszor harcra a különböző államok között [...]”²⁹

A levont konklúziók az egyházfő racionalitását, valóságérzékét igazolják. Az „orvoslat”: a tőke és a munka szabályozása, az igazságosság, a keresztény szeretet mértékével. Ez a *Rerum Novarum* megoldási javaslata.

A munkásmozgalomban bekövetkezett radikalizálódást, balratolódást a Szentszék elutasítja, mert az a „legélesebb osztályharcot”, a „magántulajdon teljes eltörlését” hirdeti. Ez pedig „fenyegető, szörnyű” veszedelmet, az „erőszakos és véres fölforgatók törekvéseinek elterjedését” jelenti az egész világon. „Vallásos szocializmus, keresztény szocializmus [...] ellentmondások. Ugyanezért jó katolikusnak és ilyen értelemben szocialistának lenni nem lehet.”³⁰

A magyar kormányok számára két okból volt prioritás a Vatikánnal való kapcsolat. A nemzetközi elszigeteltségből való kilépés lehetőségét várták tőle, valamint azt, hogy a pápa nemzetközi reputációjával az ország segítségére lehet a béketárgyalások során. Az egyházzal kapcsolatos kérdések miatt fontosnak tekintették az intézményrendszer és a birtokok sorsát, valamint a főkegyúri jog kérdését. A kormányzat képviselői szerint, a főkegyúri jog, amit a dualizmus idején a király lényegében a magyar kormány révén gyakorolt, változatlan formában átszáll a köztársasági kormányokra is. A magyar katolikus egyház vezetése is támogatta a diplomáciai kapcsolatok felvételét, a Vatikántól remélve politikai támogatást az egyházmegyék egyben tartásához és anyagi javaik biztosításához.

A legvégső következtetés, hogy az erkölcsi és kultúrszocializmus elődje a liberalizmus, örököse pedig a bolsevizmus lesz. A Szentszék állásfoglalásában a reális helyzetértékelés emelhető ki.

Fontos összetevője a Szentszék politikájának az egyház és az állam viszonyának kérdése. A pápa merészen túteszi magát azokon a korlátokon, amelyeket a liberalizmus az államnak szabott, s bátran tanítja, hogy az állam nemcsak jogállam „[...] hanem minden eszközzel oda kell törekednie, hogy oly törvényeket és intéz-

²⁹ *Politikai és szociális enciklikák XIX–XX. század.* II. köt. 1970. 93–95.

³⁰ Uo. 93–95.

ményeket teremtsen, amelyek nyomában köz- és magánjólét felvirágozzék. [...] Az államhatalom kötelessége az egész nemzetet és annak egyes tagjait megvédelmezni. De a jogvédelem gyakorlásánál különös figyelemmel kell lennie a gyöngékre és szegényekre.”³¹

„A nuncius tudomása szerint a magyar kormány felvette a kapcsolatot az antant-hatalmakkal, akik nem is válaszoltak neki, így most Magyarország rendkívül kritikus helyzetben van. A nuncius arról is tájékoztatta feljebbvalóit, ha a győztesek minden területi igényét kielégítik, akkor területe 283 ezerről 50–60 ezer négyzetkilométerre csökken, tengeri megközelítés nélkül. A dokumentumokból kiderül az is, hogy a szentszéki aggodalmaknak komoly egyházpolitikai vonatkozása volt, amelyet a magyar püspököktől, így Várady Lipót Árpád³² kalocsa-bácsi érsektől és Csernoch hercegprímástól érkező levelek is megerősítettek: a lehetséges utódállamok többsége nem katolikus többségű, illetve nem katolikus értékekkel rendelkező ország volt, ami miatt aggódtak az utódországokba kerülő katolikusok sorsa miatt.”³³ A Kúria politikáját az óvatosság jellemezte az egyes államokhoz való viszonyában. A pápa konkordátum-politikáját „az egyház saját érdekeinek és tevékenységeinek önkéntes korlátozását jelentette a hatalommal való szövetség érdekében.”³⁴

A konkordátum-politika a *modus vivendi*, az állam és az egyház egymás mellett élésének szabályozását jelentette. A széleskörű diplomáciai kapcsolatok is e politika eredményei. Az egyház mozgástere ezzel a politikával nőtt. A bethleni konszolidáció kiteljesedése az 1920-as évek közepén megteremtette a lehetőségét annak, hogy a kormány komplex koncepciót alakítson ki az egyházpolitikai kérdésekben, elsősorban a katolikus egyházkormányzatot érintően. Az 1925. július 9-én, a Miniszterelnökségen gróf Bethlen István miniszterelnök vezetésével megtartott értekezleten

³¹ Uo. 63.

³² Várady Lipót Árpád (Temesvár, 1865. június 18. – Kalocsa, 1923. február 18.) püspök, egyházi író. A teológiát Budapesten és a bécsi Augustineumban végezte, teológiai tanár lett a temesvári papnevelő intézetben, majd a hittanórákat képesítő bizottság tagja. 1890-ben megszerezte a teológiai doktorátust és szentszéki jegyző, 1891-ben püspöki titkár, 1895-ben pápai kamarás, 1897-ben vallás- és közoktatásügyi miniszteri osztálytanácsos lett. Kidolgozta a végrendelet nélkül elhalt alsóbbrendű katolikus papok hagyatékát és a hiteles helyi levéltárak felügyeletét szabályozó rendeletet. 1899-ben elnyerte a kanonokságot, 1902-ben szebenikói választott püspök és miniszteri tanácsosnak, 1911-ben győri püspöknek nevezték ki. Egyházi tevékenysége különösen a kívándorolt és a külföldön élő magyarság egyházi ügyeinek rendezésére és a kikötői lelkeség szervezésére terjedt ki. Tagja a Szent István Társulat tudományos osztályának. 1914-től haláláig kalocsai érsek. 1916-ban kalocsai érsekként ő koronázta Magyarország utolsó királynéját, Zita királynét. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/temesvar-1A7E9/ir> (2020. június 10.)

³³ TÓTH, 2015. 63.

³⁴ GERGELY, 1999a. 268.

részt vett a külügy részéről Walko Lajos miniszter,³⁵ Kánya Kálmán követ,³⁶ gróf Khuen-Héderváry Sándor követségi tanácsos,³⁷ Csiszárík János címzetes püspök, követségi tanácsos, a kultuszminisztérium részéről gróf Klebelsberg Kuno miniszter³⁸

³⁵ Walko Lajos (Budapest, 1880. október 30. – Visegrád, 1954. január 10.) politikus, miniszter. Jogot végzett, utána a lipcei, majd a berlini egyetemen nemzetgazdaságtant hallgatott. Hazatérve a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltóbank szolgálatába lépett. 1911-ben a pénzügyminisztérium tisztviseleője, 1919. szeptembertől 1920. decemberig államtitkár, 1921-ben a pénzügyminisztérium adminisztratív vezetője. 1921. decemberétől rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter. 1922 és 1926. között kereskedelemügyi miniszter és 1925-től egyidejűleg ideiglenes külügyminiszter, 1924-ben 1 hónapra ideiglenes pénzügyminiszter is. Ezt követően külügyminiszter a Bethlen- (1930), majd a Károlyi-kormányban (1931). Bethlen István mellett jelentős szerepet vitt a Horthy-rendszer külföldi kölcsönnel történt pénzügyi stabilizációjában. 1938-tól a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöke volt. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/w-7870D/walko-lajos-78730/> (2020. június 14.)

³⁶ Kánya Kálmán (Sopron, 1869. november 7. – Budapest, 1945. február 28.) diplomata, külügyminiszter. Pályafutását Konstantinápolyban kezdte, mint alkonzul. 1904-ben konzullá nevezték ki, 1905-től a közös külügyminisztériumban teljesített szolgálatot. 1913-ban a Monarchia mexikói követe, meghatalmazott miniszter. 1920–1925 között a külügyminiszter állandó helyettese. 1925-ben berlini követ lett, majd 1933–1938-ig külügyminiszter a Gömbös-, Darányi- és Imrédy-kormányokban. Minisztersége alatt ment végbe Magyarország csatlakozása a Berlin–Róma-tengelyhez. Ezen belül az Olaszországgal való fokozott együttműködéssel igyekezett ellensúlyozni Németország egyre növekvő hegemóniáját (ún. horizontális paktum koncepció), megkísérelt a lehetőségekhez képest jó kapcsolatokat fenntartani a nyugati hatalmakkal és a kisantant felé is tett közeledő lépéseket. 1938-ban Horthy és Imrédy németországi látogatása napjaiban Bledben megegyezett a kisantant államokkal Magyarországra fegyverkezési egyenjogúsága elismerésének kérdésében, amivel legalizálni kívánta a háborús készülődést. 1938-ban Imrédy miniszterelnökkel felkérte Hitlert a magyar területi igények támogatására. Vezetője volt a komáromi magyar–cseh-szlovák tárgyalásokon részt vevő delegációnak. Miután az 1938. november 21-i német-olasz demars miatt Kárpát-Ukrajna tervezett megrohanásától az Imrédy-kormány el kellett állnia, lemondott. 1935-ben Horthy örökös felsőházi taggá nevezte ki. A második világháború idején a Bethlen–Kállay vezette politikai csoporthoz tartozott. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kanya-kalman-761AB/> (2020. június 14.)

³⁷ Khuen-Héderváry Sándor gróf (Hédervár, 1881. június 16. – Szentendre, 1947.) diplomata. Bukarestben, Madridban, Londonban és Berlinben teljesített szolgálatot. 1918-ban mint II. oszt. követségi tanácsost a külügyminisztérium sajtóosztályára helyezték. 1920-tól I. oszt. követségi tanácsosi rangban a politikai osztály vezetője. 1925-től a külügyminiszter állandó helyettese rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangban. 1934–1941-ig párizsi követ. Valószínűleg a Dunába fulladt. Ő volt a külügyi szolgálat megszervezője. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/khuen-hedervary-sandor-gróf-763B9/> (2020. június 14.)

³⁸ Klebelsberg Kuno gróf (Magyarpécska, 1875. november 13. – Budapest, 1932. október 11.) politikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter, az MTA tagja (ig. 1924). Budapesten, Berlinben, Münchenben és Párizsban végezte tanulmányait. A Miniszterelnökségen fogalmazó, majd osztálytanácsos, 1910-től közigazgatási bíró, 1914-től vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár. Az első világháború idején a Nemzeti Munkapárt egyik országos szervezője. 1917-től a Hadi-

és Breyer István helyettes államtitkár,³⁹ az I. ügyosztály elnöke, valamint Csernoch hercegprímás képviselőjében Lepold Antal prelátus-kanonok.⁴⁰ A Külügyminisztérium *Függőben lévő egyházpolitikai kérdések* címmel egy dokumentumot állított össze, amelyben hat kérdéskör tisztázását javasolta az értekezlet számára úgy, hogy egyben jelezte a külügy véleményét is. Ezek a problémák szemléletesen mutatták, hogy a magyar kormánypolitika számára prioritásként jelentkezett az elcsatolt területeken lévő katolikus egyházkormányzati kérdések rendezése, azok személyi, dologi (vagyon, jövedelem) vonatkozásainak kielégítő rendezése. Az első téma a kalocsai érseki szék betöltése, a második a kassai püspökség betöltése (időközben elhunyt Fischer-Colbrie Ágost püspök⁴¹), a harmadik a rozsnyói apostoli adminisztrátorság,

gondozó Hivatal elnöke, majd a Miniszterelnökség politikai államtitkára. 1919. februárban Bethlen István gróffal együtt megszervezte a Nemzeti Egyesülés Pártját. 1921–1922-ben belügyminiszter, 1922 és 1931 között vallás- és közoktatásügyi miniszter a Bethlen-kormányban. A Magyar Történelmi Társulat, illetve több társadalmi és tudományos egyesület elnöke volt. Minisztersége idején kiépítették a tanyai iskolák hálózatát, megreformálták a polgári iskolát és leányközépiskolát, lerakták a szegedi egyetem alapjait és felállították a bécsi, berlini és római magyar intézeteket. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/klebelsberg-kuno-grof-76479/> (2020. június 14.) Tevékenységét részletesen elemzi: UJVÁRY GÁBOR: „*Ez európai formátumú államférfi*” *Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Pécs–Budapest, Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, 2014.

³⁹ Breyer István (Budapest, 1880. augusztus 4. – Győr, 1940. szeptember 28.) római katolikus püspök. Gimnáziumi és teológiai tanulmányait Budapesten végezte, az utóbbit a Magyar Királyi Tudományegyetem Hittudományi Karán. 1903-ban szentelték pappá. A fővárosban hitoktató, primási szertartó, érseki titkár, hercegprímási irodaigazgató volt. 1915-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban osztálytanácsos, miniszteri tanácsos, később helyettes államtitkár és a katolikus ügyosztály vezetője. 1917-ben kinevezték esztergomi prelátuskanonokká. 1928-ban az esztergomi Érseki Ósrégi Papnevelő Intézet rektorává nevezték ki. 1929-től trisipai címzetes püspök és az esztergomi érsek segédpüspöke. 1933. december 14-én győri megyés püspökké szentelték. Bekiktatása 1934. január 6-án történt. 1935-ben hívta össze az újabb kor egyetlen győri egyházmegyei zsinatát. Felelevenítette a kegykép kultuszát. Restauráltatta a székesegyházat, felújította a szeminárium épületét. https://www.gyorikonyvtar.hu/gyel/index.php/Breyer_Istv%C3%A1n,_dr. (2020. június 14.)

⁴⁰ Lepold Antal (Szentfűlöp, 1880. január 22. – Bécs, 1971. május 3.) művészettörténész, római katolikus prelátus, éneklőkanonok az MTA tagja. Budapesti teológiai tanulmányainak elvégzése után 1904-től Zentán és Horgoson káplán, 1906 és 1913 között Kalocsán pap, érseki irodai alkalmazott. 1913-tól Csernoch János hercegprímás titkára Esztergomban, 1917-től esztergomi kanonok. 1921-től az esztergomi főszékesegyház plébánosa, prefektus kanonok, e minőségében kezelte a főkapitányi alapítványokat. A Keresztény Múzeum, a Főszékesegyházi Kincstár igazgatója. Az esztergomi ásatások egyik kezdeményezője és Gerevich Tiborral együtt a vezetője. Esztergom régészetével és Szent István király ikonográfiájával foglalkozott. 1945-ben külföldre távozott. 1946-tól haláláig a bécsi Collegium Pazmanium rektora volt. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/l-76823/lepold-antal-769C6/> (2020. június 14.)

⁴¹ Fischer-Colbrie Ágoston (Zselíz, 1863. október 16. – Kassa, 1925. május 17.) római katolikus püspök. Teológiával és filozófiával foglalkozó író, tanár, kassai megyéspüspök. Teológiai tanul-

a negyedik Papp Antal címzetes érsek⁴² ügye, az ötödik a szomszédos országból menekült, vagy kiüldözött egyházi férfiak magyarországi alkalmazása, a hatodik az államhatárokkal kettészelt egyházmegyék magyarországi hozamának felhasználása. A Külügyminisztérium által összeállított szakmai előterjesztésből látható volt, hogy nem a magyarországi egyházpolitikai problémák kerültek előtérbe, hanem a trianoni határok nyomán létrejött konfliktusok.³⁴³

mányait Bécsben végezte, majd budapesti, ill. esztergomi szolgálatát követően a bécsi Pazmaneum tanára, később rektora lett. 1904-től segédpüspök, 1907-től haláláig pedig megyéspüspök Kassán. Elsőként fordította magyarra a *Rerum Novarum* pápai enciklikát. Az államfordulat előtt több ízben is fellépett a kormány érzéketlen nemzetiségi politikájával szemben. Csehszlovákia megalakulását követően az egyetlen püspök volt, aki az új államban is a helyén maradt, s folytathatta főpásztori tevékenységét. Ám hamarosan szembekerült az új hatalommal, mivel bírálta annak egyház- és nemzetiségi politikáját. Az Országos Keresztényszocialista Párt egyik megszervezője. Főpásztori tevékenysége mellett a formálódó szlovákiai magyar szellemi élet egyik meghatározó alakja volt, több mint 25 egyesületet hozott létre, továbbá számos szociális létesítmény (pl. Szent József Szegénygyermek Otthona), ill. több újság elindítása köthető a nevéhez. <http://adatbank.sk/lexikon/fischer-colbrie-agoston/> (2020. április 28.)

⁴² Papp Antal (Nagykálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24.) görög katolikus püspök, 1893. december 24-én szentelték pappá. 1912. április 29-én lyrbei címzetes püspökké és munkácsi koadjutor püspökké nevezték ki. Június 1-jén Firczák Gyula püspök halálával a helyébe lépett. Június 8-án hajdúdorogi apostoli adminisztrátorrá is kinevezték (ezt a tisztséget 1913. június 23-ig töltötte be). Október 12-én szentelte püspökké Drohobeczky Gyula, Lányi József és Horváth Győző segédletével. 1924. július 14-én cyzicus-i címzetes érsekké és az újonnan alapított miskolci apostoli exarchátus kormányzójává nevezte ki XI. Piusz pápa, egyben felruházta őt a megyéspüspököt megillető jogokkal. 1925-ben Miskolcon telepedett le. A város ugyan a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartozott, de az apostoli kormányzóság területén nem volt megfelelő helység, Miskolcot viszont minden parókiáról könnyen meg lehetett közelíteni. Segítette Dr. Szántay Szémán főesperest, hogy 1934 januárjában a *Keleti Egyház* című uniós, tudományos és egyházpolitikai folyóirat meginduljon. E folyóirat szerkesztőinek kezdeményezésére a Szent Miklós Szövetség eleven életet élt. 1934-ben jóváhagyta a *Dicséjétek az Úr nevét* című zsolozsmáskönyv kiadását. Az államkormányzat 1940-ben felvette a felsőház tagjai közé. Ezen intézkedés akkor az apostoli kormányzóság önállóságának közjogi elismerését jelentette. <http://lexikon.katolikus.hu/P/Papp.html> (2020. június 14.) Tevékenységéről bővebben: GERGELY Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Pannonica, 1999. 42., 57–58., 92., 98.

⁴³ GERGELY, 1999a. 57–58.

Találkozás XI. Piusz pápával – részlet Csiszárík püspök titkos naplójából⁴⁴ (1924)

„[...] Csütörtökön délelőtt késéssel érkeztem Rómába. Mindkét magyar követség részéről nagyon szíves fogadtatásban részesültem. Az állomásra kijöttek élembe Hedry tanácsos,⁴⁵ Balásy követségi titkár,⁴⁶ Serédi kánonjogi tanácsos. Somssich követ úr villásreggelire hívott meg. Hedry tanácsos estebédre. Pótlólag megjegyzem, hogy Postumia határállomáson egy zsidó utassal volt kellemetlenségem. Hangosan szidta Magyarországot. [...] Román útlevelére hivatkozott, mire azt mondtam neki, ön egy román útlevéllel utazó zsidó, külföldön román ember sem tenne ilyet. A magyarok, akik ennek a jelenetnek szemtanúi voltak hálálkodva megéljeneztek.

Öszentsége 12-én déli 12 órakor fogadott magánkihallgatáson. Mikor kitüntetésemet megköszöntem, azt mondotta: »Szívesen tettem azokra való tekintettel is, akiket ön képviselt.« Ami alatt nyilvánvalóan a magyar kormányra célzott. Aztán nyomban a külföldi kölcsön sorsa iránt érdeklődött. Sikerül-e a dolog. Azt mondtam, Milánóból jövök, hol már igen szépek a jegyzésbeli auspiciumok.⁴⁷ Egy olasz egy milliót akar ott jegyezni, még pedig nem az olasz Quota számlájára.

Ezután a Szentatya⁴⁸ egy kisebb keretű közgazdasági előadásnak is beillő excur-siot⁴⁹ tartott a magyar mezőgazdaságról, mely szerinte sok tekintetben hasonlít az olaszhoz. Persze mondotta ez utóbbi intenzívebb a magyarnál. Különösen az öntözés sokkalta tökéletesebb és tökéletesebbé fog válni. Egyelőre még mindig a ciszterciák-nak öntözési és gazdasági rendszerén alapul kevés változattal. Az állattenyésztés is jellegzetes Magyarországon. A marhatenyésztés, lótenyésztés kiváló. De nem csak gazdasági érintkező pontjai vannak Italiának Magyarországgal, folytatta a pápa, történetiek is, és ezeknek az emléke úgy mint a közgazdasági érdekek hasonlatosságá-nak tudata is inkább Észak-Olaszországban él. Innét van, hogy Észak-Olaszország

⁴⁴ Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, H/6 Csiszárík.

⁴⁵ Hedry István (1881–1966) a római magyar követség tanácsosa (1923–1928). Misszióvezető, 1929. október 23-tól követi rangban képviselte Magyarországot Belgiumban. 1930. évi december hó 9-én megkapta a Belga Koronarend nagykeresztjét. Ld. FEJÉRDY Gergely: A belga–magyar hivatalos kapcsolatok első évtizede. *Századok*, 2014/1. 46.

⁴⁶ Balásy Antal (Budapest, 1894. május 15. – ?) diplomata. Pályafutásának állomásai: London, Vatikán, Varsó, Washington, majd újra London. 1932-ben a genfi leszerelési konferenciához osztották be. <http://lexikon.katolikus.hu/V/vatik%C3%A1ni%20magyar%20k%C3%B6vets%C3%A9g.html> (2020. június 14.)

⁴⁷ Előjel, kilátás.

⁴⁸ Korszakunkban XI. Piusz a pápa.

⁴⁹ Eszmefuttatás.

jobban érdeklődik Magyarország iránt, míg Közép-Olaszországban kevésbé ismerik. Délen még kevésbé.

A pápának figyelmét legjobban az alföldi róna mérhetetlen volta kötötte le. Így folyt a dolog körülbelül 10 percig. Lassan szinte megnyomva minden szót beszélt a pápa. Politikáról semmit, de semmit. Főlöszleges is volt, azelőtt való nap járt a pápánál Somssich gróf követ búcsúaudiencián. Aztán miután a pápa mindinkább fölmelegedett, a nuntius úrra tért át és azt izente neki »Io saluto e gli mando una specialissima benedizione.«⁵⁰ Szava különösen szívélyesen hangzott. Látszik, hogy kedveli Schioppa nuntiuat.

Msgr. Borgongini⁵¹ már egy kicsit a tárgyhoz kezdett szólni. Kérdezte megkapja-e Zichy gróf pécsi püspök⁵² a kinevezés időpontjától kezdődőleg a kalocsai adminisztrátorsággal járó jövedelmet. Megmondtam, hogy a vallásügyi miniszter úr tagadólag válaszolt, amit különben már írásban közöltünk a Szentszékkel. Aztán a birtokkérdés rendezésére terelte a beszédet Msgr. Borgongini. Kiemeltem, hogy tudomásom szerint nálunk telhetőleg az egyházjog álláspontjára helyezkednek ebben a kérdésben. A kánonjogi álláspontot a magyar katolicizmusnak érdekeivel jól lehet összeegyeztetni, ha a kérdés megoldásánál a hagyományozó szándékát respektálják és az igazságosság és méltányosság követelményeit tartják szem előtt. Magyarországon természetesen bizalommal elvárják, hogy a Szentszék ilyen módon fog eljárni, és amennyire tőle telik, azon lesz, hogy a magyarországi benediktiátumok és katolikus intézmények vagyoni jogi érdekei biztosíttassanak. »Részemről – mondta Msgr. Borgongini – már rég azon gondolkozom, hogy az érdekelt püspökök e kérdés megoldásának céljából közös bizottságba tömörüljenek a Szentszéknek és

⁵⁰ Köszöntöm és kiemelt áldásom adom neki.

⁵¹ Borgongini Duca, Francesco (Róma, 1884. február 26. – Róma, 1954. október 4.) bíboros, a Pápai Római Szemináriumban tanult, ahol teológia, kánon- és polgári jogi doktori fokozatot szerzett. 1922 és 1928 között a rendkívüli egyházi ügyek államtitkáráként tevékenykedett. 1929. június 7-én XI. Piusz pápa kinevezte Heraclea címzetes érsekévé. Püspökké szentelését június 29-én Pietro Gasparri bíboros, Carlo Cremonesi érsek és Agostino Zampini püspök társszentelőkként végezték. Fontos szerepe volt a latheráni szerződés aláírásában. BARCZA, 1994. 535.

⁵² Zichy Gyula gróf (Nagyláng, 1871. november 7. – Kalocsa, 1942. május 20.) kalocsai érsek, pécsi püspök, az MTA igazgatósági tagja Teológiai tanulmányait Innsbruckban és Rómában végezte. 1897-től pápai kamarás. 1901-ben XIII. Leó pápa, később X. Piusz pápa szolgálattevő kamarása lett. 1902-től címzetes apát. 1905-től 1926-ig pécsi püspök, 1923-ban egyúttal a kalocsai érsekség apostoli adminisztrátora. 1925-ben kalocsai érsekké és a pécsi püspökség apostoli adminisztrátorává (1926-ig) nevezték ki. Alapítványokat létesített, Pécssett gimnáziumot, középiskolát, internátust, a Dunántúlon nyomdát és napilapot, iskolákat alapított. Kalocsán kibővítette a kórházat; tagja volt a főrendiháznak, majd a felsőháznak. Magyar Életrajzi Lexikon: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/z-zs-787F8/zichy-gyula-gróf-78862/> (2020. április 27.)

megbízottjának elnökletével. Ezt azonban, tette hozzá, a kormányok aligha fogják elfogadni.« »A mi kormányunk, mondtam, nem hiszem, hogy ez ellen kifogást tenne.« De hát nyilvánvaló volt, hogy Borgongini amúgy sem a magyar kormány ellenkezésétől tart. A kérdés komplikált – folytattam, mert különböző viszonylatban igényel megoldást. Mikor az egyik végén húzom, a másikon szakad. »Gondolkodni kell róla, mondta Msgr. Borgongini, nehéz lesz a megoldás.« Azután hozzátette: »A cseheknek ismételten megmondottuk, hogy míg a birtok kérdést nem rendezik, új beosztásról szó sem lehet.« Azután nagyon szívélyesen búcsúzott tőlem és megköszönte hozzászólásomat. [...]

MAGYARORSZÁG MEGSZÁLLÁSA

A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM TÖRTÉNETÉNEK ÚJ KUTATÁSI IRÁNYAI II.: A „FAIT ACCOMPLI” IDŐSZAK TÖRTÉNETE

1. AZ ATROCITÁSOK, ELMÉLETI ALAPVETÉS

1. A „fait accompli” időszak, mint új kutatási területet

Néhány kellően magabiztos történész Trianon száz éves évfordulóján kijelentette, hogy már mindent tudunk a békediktátum történetéről, azaz nincsenek már olyan kutatási területek, irányok, melyekkel érdemes lenne foglalkozni. Jelen tanulmány szerzője úgy gondolja, hogy ezen kijelentés hamis, sőt az évfordulóhoz kapcsolódó publikációs hullám új kutatási területek megnyílását hozta magával. Ilyen például az ideiglenes államterek létrejöttének és elbukásának története,¹ vagy a „fait accompli időszak” történéseit vizsgáló kutatási terület. Jelen tanulmány szorosan illeszkedik ezen „fait accompli időszak” eseményeit feltáró kutatási irányvonalba.

Úgy véljük, hogy a „fait accompli időszakot” kétféle módon értelmezhetjük: A szűk értelmezés szerint ezen időszak a padovai fegyverszünet aláírásától (1918. november 3.) a versaillesi békekonferencia megnyitásáig (1919. január 18.) tartott. A tág értelmezés szerint a kezdőpont szintén a padovai fegyverszünet aláírása, viszont a zárópont az 1919. június 13-i Clemenceau-jegyzék², amely a magyar-cseh-szlovák és a magyar-román határ vonatkozásában azt a határvonalat közölte, amely teljes egészében megegyezett a későbbi trianoni határral.

Akár a szűk, akár a tág értelmezést fogadjuk el, a „fait accompli időszak” lényegének azt tekintjük, hogy a csehszlovák, a román és a szerb hadsereg megszállta azokat a területeket, melyekre igényt tartott, és megszerzésüket a békekonferencia döntésével kívánta szentesíteni. Itt kell felhívunk a figyelmet arra, hogy Belgrád, Bukarest és Prága vezető politikusai nem csupán a megszállást rendelték el, hanem igyekeztek a hódítást azonnal legalizálni is, azaz megkezdték a terület azonnali beolvasztását saját államukba.

¹ Az ezzel kapcsolatos kutatások kiindulási pontja GULYÁS László: A trianoni békediktátum új kutatási irányai I.: Ideiglenes államterek a magyar királyság területén I. Elméleti alapvetés. *Közép-Európai Közlemények*, 2020/1–2. 597–605.

² A jegyzéket közli: *A Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A köt.* Szerk. GÁBOR Sándorné–HAJDÚ Tibor–SZABÓ Gizella. Budapest, Kossuth, 1959. 242–245.

Az antant politikai és katonai vezetői hol nyíltan, hol hallgatólagosan támogatták ezeket a törekvéseket. A belgrádi katonai konvenció 1918. november 13-i aláírása³, továbbá az 1918. december 23-i ún. első Vix-jegyzék lehetővé tette, hogy a szerbek, a románok és a csehszlovákok jelentős területeket szálljanak meg Magyarországból még a békekonferencia megnyitása előtt. Sőt a románok esetében 1918 decemberében és 1919 januárjában további területek elfoglalását tette lehetővé Berthelot tábornok „jóindulata.”⁴

Véleményünk szerint a „fait accompli időszak” mint kutatási terület kulcskérdése, hogy a megszállók milyen katonai, politikai és gazdasági lépéseket tettek, azaz mi történt a megszállt területeken. Az egyik legszembetűnőbb történés a megszálló hadseregek által elkövetett atrocitások voltak. Jelen tanulmány első része definiálja az atrocitás fogalmát, majd példák segítségével ezen atrocitások fajtáit próbálja meg lehatárolni.

2. Az atrocitás definíciója és fajtái a megszállt magyar területeken 1918–1919-ben

2.1. Elméleti alapok

Az atrocitásra, mint fogalomra számos definíció létezik, jelen tanulmány szerzője elsősorban a *Magyar Nyelv Nagyszótárának* meghatározásából kiindulva az alábbi definíciót alkotta meg: hatóság, fegyveres testület által elkövetett jogsértő erőszakoskodás, kegyetlenkedés. Célja az állampolgárok megfélemlítése, megtörése. Fajtái a verbális erőszaktól a gyilkossáig terjednek.

Véleményünk szerint a csehszlovák, a román és a szerb hadsereg által a „fait accompli” időszakban a megszállt magyar területeken elkövetett atrocitásoknak az alábbi fajtái fordultak elő:⁵

³ A részleteket ld. GULYÁS László: A belgrádi katonai konvenció és a Délvidék szerb megszállása. In: *Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében.* Szerk. GULYÁS László, Szeged, Szegedi Egyetemi–Juhász Gyula Felsőoktatási, 2019. (A továbbiakban: *Trianonról közérthetően.*) 55–72.

⁴ A részleteket ld. GULYÁS László: Erdély elvesztése és a Székely Hadosztály. In: *Trianonról közérthetően.* 149–169.

⁵ A csoportosítás megalkotásához felhasználtuk DÉVAVÁRI Zoltán tanulmányában található csoportosítási kísérletet, ld. DÉVAVÁRI Zoltán: „Vesszenek a magyarok!” Ismeretlen jelentés az 1919 délvidéki szerb erőszokról. *Múltunk*, 2019/Tavaszi. 56–61.

1. verbális fenyegetés és egyéb szimbolikus cselekvések
2. kisebb mértékű fizikai erőszak, pl. verekedés, pofozkodás
3. nemi erőszak
4. botozás
5. fosztogatás 1: a civil lakosság vagyona elleni bűncselekmények
6. fosztogatás 2: az állam (értsd magyar állam) vagyona elleni bűncselekmények
7. a feliratok leverése és a szobordöntések
8. letartóztatások és túszedések
9. gyilkosság
10. kivégzések
11. sortüzek

A fentebbi felsorolásból hiányzik több olyan elem – a főispánok, polgármesterek, jegyzők és általában a magyar köztisztviselői kar leváltása, egy részüknek a határon történő átdobása, a hűségeskü megkövetelése, támadás a magyar iskolarendszer ellen –, melyek a fentebbi eseményekkel szinte párhuzamosan zajlottak. Ennek oka az, hogy ezeket nem atrocitásoknak, hanem az új államhatalom kiépítése felé tett lépéseknek tekintjük. Ezen megkülönböztetést kutatási és logikai szempontok miatt tettük, tisztában vagyunk azzal, hogy nagyon vékony a határ az atrocitás és az új államhatalom kiépítése során tett lépések között. Például egy magyar főispán lecserélését egy szerb főispánra tekinthetjük egy olyan lépéseknek, amely az új államhatalom kiépítése felé mutat, de minősíthetjük atrocitásnak is.

2.2. Konkrét példák az atrocitások fajtáira

2.2.1. Verbális fenyegetés és egyéb szimbolikus cselekvések

Ezek a verbális fenyegetések általában egy-egy településre történő bevonuláskor hangzottak el. A bevonuló katonák – és az őket üdvözlő nem magyar nyelvű lakosság – gyakran a magyarok tudtára adták – általában nem a legkulturáltabb formában –, hogy véget ért a magyar világ. Ekkor hangzott el először az a máig élő mondat, miszerint: *„beszéljétek a mi nyelvünket”*. Ez a későbbiek során még azzal bővült, hogy: *„ha a mi országunkban éltek.”*

Néha a fenyegetés nem konkrétan szavakkal történt, hanem non-verbális cselekvéssel. Ilyennek tekintjük, amikor Kolozsvár 1918. december 24-i megszállásának estéjén, a város főterén a katonák és a helyi román nők hangos román zenére órát táncoltak.⁶

⁶ ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése*. Budapest, Helikon, 2018. 152.

Egy másik fontos szimbolikus cselekvés volt a magyar zászlók letétele és porba tiprása. A számos példa közül nézzünk egyet: 1919. január 27-én a szerbek kitűzték a szerb zászlót a pécsi városházára. Erre a magyar polgármester – Nendtvich Andor – tiltakozott a szerb főispánnál, de az nem volt hajlandó bevonatni a szerb zászlót. Erre válaszul a magyarok másnap a szerb zászló mellé kitűzték a magyar zászlót. A kemény szerb reakció szinte azonnal bekövetkezett: egy szerb katonai járőr berontott a Városházára, letépte és sárba tiporta a magyar zászlót. Azokat a magyarokat, akik ez ellen tiltakoztak pedig a helyszínen megverték.⁷

2.2.2. Kisebb mértékű fizikai erőszak, pl. verekedés, pofozkodás

Erre általában a katonai járőrök és a civil lakosság azon tagjai között került sor, akik nehezen viselték településük megszállását. Büszke székely legények gyakran pofozkodtak román járőrökkel. Sőt néha a magyar fiúk zsebéből a bicska is előkerült.

De számos olyan esetet ismerünk, amikor katonák civileket, vagy feladatukat ellátó közszolgákat más okok miatt vertek meg. Nézzünk néhány példát a megszállt Erdélyből: Nagy András (a piski vasútállomáson szolgálatot teljesítő fűtőt) arcul ütötték, mert nem tudott románul, Togyerán Ervint (petrozsényi vonatfékező) puskatussal megverték, mert román hangzású neve ellenére nem tudott románul, Takács Lajost (kolozsvári vasutast) egy román katona puskatussal elverte, mert nem tisztelgett neki, Koncz József (medgyesi lakos) megverték, mert a cigánnyal magyar nótát húzatott magának.

A magyar békedelegáció által 1920. január 15-én benyújtott ún. előzetes jegyzékek egyike, a VIII. jegyzék 14. melléklete, több oldalon keresztül több száz ehhez hasonlatos fizikai atrocitást sorolt fel.⁸ Pedig ez a jegyzék csupán az 1918 novemberében és decemberében Erdélyben történt eseteket ismertette. A szerb és a csehszlovák hadsereg hasonló gyakorisággal verte a civileket.

Ha egy pillanatra kitekintünk a Balti-tengertől az Égei-tengerig terjedő hatalmas Köztes-Európára, szintén azt rögzíthetjük, hogy ebben az időszakban (értsd a világháború utáni néhány év) a katonai jellegű erőszakos cselekmények az egész térségben jellemzőek voltak.⁹

⁷ GULYÁS László, A Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság. In: *A szerbek Magyarországon 1918–1921*. Szerk. ZOMBORI István, Budapest, METEM, 2016. (A továbbiakban: ZOMBORI, 2016.) 105–112.

⁸ *A magyar béketárgyalások (1920). Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully-ben*. I–III. köt. Budapest, Magyar Királyi Külügyminisztérium, A 14. mellékletet közli I. köt. 228–258.

⁹ Ld. például NEWMAN, John, Paul: Katonai jellegű erőszakos cselekmények eredete, jellegzetességei és öröksége a Balkánon. In: *Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után*. Szerk. GERWARTH, Robert–HORNE, John. Budapest, L' Harmattan, 2018. 175–196.

2.2.3. Nemi erőszak

Szakirodalmi ismereteink az atrocitás ezen formájáról csak elszórtan az említés szintjén szólt a magyar szakirodalom:

- Perczel Olivér tanulmányából tudjuk, hogy Orosháza román megszállásakor három nemi erőszak történt. Pontosabban három eset került be a románok kivonulása után keletkezett „*Kimutatás a román katonák által elkövetett erőszakról*” címet viselő jegyzőkönyvbe.¹⁰
- Dévavári Zoltán tanulmányában egy erőszakot említ: egy délvidéki német vendéglős fogadójába betört egy kisebb szerb csapat. Ennek parancsnoka a helyszínen megerőszakolta a vendéglős lányát, akit a részeg katonák magukkal hurcoltak.¹¹
- A már említett 14. számú melléklet egy csoportos nemi erőszakot rögzített: „*1919. szeptember 11-én dr. Szana, az országos gyermekmenhely főorvosa telefonon jelentést tett a magyar katonai városparancsnokságnak, hogy a román katonák a kórház melletti moziból hazaigyekvő több hölgyet megtámadtak, az Elnök utca 1.sz. alatti katonai ruhatárba hurcolták és ott megbecstelenítették.*”¹²

Itt jelezzük, hogy véleményünk szerint a magyar történelemtudomány fontos feladata lenne a megszállt területeken az 1918–1920 közötti időszakban lezajlott nemi erőszakok szisztematikus számbavétele.

2.2.4. Botozás

Mind a szerb, mind a román megszállók széleskörűen használták a civil lakosság megfélemlítésére a botozást. Számos esetben a botozás halálos végkimenetellel zárult.¹³ Gyakorlatilag bármilyen legcsekélyebb indok elegendő volt ahhoz, hogy a botozást, mint büntetést a megszállók kiszabják és végrehajtsák. Nézzünk két erdélyi példát: Varga Márton, a Korona szálló tulajdonosát 25 botütésre ítélték és kirabolták, mert egy román katona állítása szerint ételért sokat számított! Pártos Adolfot, az Emke kávéház tulajdonosát is 25 botütéssel büntették, mert nem tudott török-kávét felszolgálni.

Talán a legaljasabb indoklással a megszállt Délvidéken találkozhatunk. 1918. december 5-én a szerbek elrendelték a katonai sorozást. Ezzel a sorozással szemben a sorkötelessé vált magyar fiatalok úgy védekeztek, hogy elbújtak. A szerb hadsereg

¹⁰ PERCZEL Olivér: *Atrocitások Békés és Csongrád megyében a román megszállás idején, 1919–1920.* <https://archivnet.hu/atrocitasok-bekes-es-csongrad-megyeben-a-roman-megszallas-idejen-1919-1920> (2020. június 10.)

¹¹ DÉVAVÁRI, 2019. 59.

¹² *A magyar béketárgyalások (1920)* 14. melléklet I. köt. 228–258.

¹³ Ezek egy részét ismerteti *A magyar béketárgyalások (1920)* I. köt. 228–258.

erre is botozással válaszolt. Kulán a szülőket botozták meg, ha a fiuk nem tett eleget a behívóparancsnak.¹⁴

Déavári Zoltán a botozás egy rendkívül érdekes a esetére hívja fel a figyelmet. Ebben az esetben zsarolással kötötték össze a botozást. Azaz kiszabták a botbüntetést az adott – nagyon sokszor ártatlan – emberre, majd felajánlották neki, hogy bizonyos pénzösszeg kifizetése esetén eltekintenek annak végrehajtásától.¹⁵

2.2.5. Fosztogatás 1: a civil lakosság vagyona elleni bűncselekmények

Mindhárom megszálló hadsereg nagymértékű fosztogatásba kezdett. Rendszeresen fosztogattak magánházakat. Gyakorlatilag mindent vittek amit elbírtak: élelmiszert (sertéshús, sonka, szalonna, kolbász, sajt, zsír, stb.), állatokat (ló, tehén, disznó, pulyka, liba, tyúk), használati cikkeket (különösen ruhaneműk: kabátok, ingek, nadrágok, kendők, sapkák, csizmák, cipők), használati tárgyakat (paplanok, törölközők, zsebkendők, asztalterítők, cérna, suba, lószerszámok), ékszereket (nyakláncok, gyűrűk, medállok, zseborák, ezüst pénzek).

A katonák másik kedvelt célpontja a kisebb boltok, kocsmák és vendéglők voltak. Egy-egy város megszállásának első napjai szinte minden esetben azzal teltek, hogy a katonák kocsmákat, vendéglőket, boltokat „látogattak meg”, hogy onnan alkoholt, cigarettát és élelmiszert szerezzenek be, természetesen ingyen. Azokon a településeken, ahol számottevő bortermelés folyt, a pincéket minden esetben kifosztotta a katonaság.

Az elfogyasztott alkohol aztán újabb atrocitások kiindulópontjává vált, a részeg katonák verekezésbe keveredtek a civilekkel. Általában elmondható, hogy ezek a fosztogatások összefonódtak a kisebb mértékű fizikai erőszakkal, azaz a katonák megverték a boltjukat, vendéglőjüket, pincéjüket védő tulajdonosokat. Tudunk olyan esetekről is, amikor a verés puskatussal történt. Nagyon sok esetben ez a fizikai erőszak gyilkosságba torkollott (bővebben ld. a 2.2.9. pontot).

2.2.6. Fosztogatás 2: az állam (értsd magyar állam) vagyona elleni bűncselekmények

A megszálló hadseregek nem csupán a civil lakosság vagyonát fosztogatták. A magyar állam vagyona is célkeresztjükbe került. Kórházak, oktatási intézmények (az elemi iskolától az egyetemekig), posta- és vasúti hivatalok, állami (és városi) intézmények voltak a fosztogatások elszenvedői. A szakirodalom által jól feldolgozott és ezáltal közismert, hogy a román megszállók milyen mértékben tulajdonították el

¹⁴ GULYÁS László: A jugoszláv-magyar határ születése. In: ZOMBORI, 2016. 11–26.

¹⁵ DÉVAVÁRI, 2019. 59.

a magyar vasút vagyonának (különösen a gördülőanyagok vonatkozásában) egy jelentős részét.¹⁶

A gyárak is áldozattá váltak: a pécsi állami dohánygyárat a megszálló szerbek teljes egészében leszerelték és Szerbiába szállították.¹⁷ 1912-től Győrben működött Közép-Európa legmodernebb ágyúgyára. Ez volt az Osztrák–Magyar Monarchia fő tüzérségi eszköz- és lőszergyára az első világháború idején. Fénykorában, 1916 nyarán, 7500-an dolgoztak itt. Miután 1919 augusztusában a románok megszállták Győrt, nekiálltak a gyár termelőeszközeit vagonokba rakni. Próbálták titokban tartani az illegális rekvirálást. A győri munkások beszámolóiból tudjuk, hogy 0-24 óráig, folyamatosan indultak szállítmányok az üzemből a győri és a győrszentiváni állomásra. Korabeli becslések szerint 1600 vagonnyi ipari nyersanyagot, gépet és berendezést indítottak útnak.

2.2.7. A feliratok leverése és a szobordöntések

Egy-egy település elfoglalásakor a megszállók azonnal hozzáfogtak a város magyar jellegének eltüntetéséhez. Általában nem elégedtek meg a magyar zászló eltávolításával, és a saját zászló kitűzésével. Nagyon gyakran a középületekről leverték – vagy lefestették – a magyar nyelvű feliratokat. Tipikus példa: a légionáriusok a Felvidéken a vasútállomások homlokzatáról eltüntették (letakarták, lefestették, leverték) a magyar helységnevet, helyüket „ideiglenes” szlovák nyelvű táblákkal pótolták.

A régi magyar világ felszámolásának a leglátványosabb megnyilvánulásai azonban a szobordöntések voltak. Olay Ferenc egyik könyvében¹⁸ nagyszámú ledöntött szoborról, emlékműről számolt be. A *Magyar Katolikus Lexikon* szoborrombolás című szócikkének szerzője 120 esetet rögzített.¹⁹ Az alábbi táblázatban a Délvidéken elkövetett szobordöntéseket vettük számba:

¹⁶ MAJDÁN János: Román fosztogatások magyar vasutakon, 1919. *Rubicon*, 2010/4–5. 39.

¹⁷ Pécs gazdaságának szerbek általi kifosztásáról ld. KAPOSZI Zoltán: *Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000*. Pécs, Pécs–Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, 2006. 145–149.

¹⁸ OLAY Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928*. Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1930.

¹⁹ <http://lexikon.katolikus.hu/S/szoborrombol%C3%A1s.html> (2020. február 14.)

1. táblázat: A szerb megszállás után ledöntött, megrongált szobrok a Délvidéken

Település	Szobor
<i>Alsóittebe</i>	Lelőkték talapzatáról a Köllő Miklós által készített Kossuth szobrot.
<i>Eszék</i>	A baranyai hídfőnél megcsonkították az 1779-ben fölállított kb. 4,5 m magas emlékoszlopot. A Szentkorona helyére a szerb koronát, oldalára Péter király domborművét s „a hálás baranyai szerb nép” szöveget tettek.
<i>Nagybecskerek</i>	Fölrobbantották Radnai Béla (1873–1923) <i>Kiss Ernő</i> (1799–1849) honvéd altábornagyról készített, életnagyságú, 1906. május 27-én fölavatott szobrát, a maradványt a rendőrkapitányság udvarára vitték.
<i>Óbecse</i>	Megcsonkították az 1848–49-ben elesett honvédek sírja fölött 1897. március 15-én emelt 2,5 m magas obeliszket.
<i>Órszállás</i>	A templom. oszlopos főbejárata melletti <i>Szent István</i> és <i>Szent László-szobrokat</i> befalazták fülkéikbe.
<i>Törökbecse</i>	Bivalyokkal húzták le Radnai Béla gr. Leiningen-Westerburg Károly (1819–49) aradi vértanú tábornokról készített ércszobrát. Az 1903. szeptember 14-én fölállított 1848–49-es turulus <i>Honvéd-oszlopot</i> megrongálták, majd lebontották.
<i>Szabadka</i>	Megcsonkították az 1849. március 5. kaponyai ütközet hősei szobrát. Ledöntötték az 1848–49-es szabadságharcban elesett szabadkai honvédek emlékére 1899. december 3-án emelt <i>Honvéd-emlék-oszlopot</i> .
<i>Újpalánka</i>	Megrongálták Kallós Ede (1866–1950) 1897. augusztus 20-án leleplezett <i>Szent István-szobrát</i> .
<i>Versec</i>	Lerombolták Riedl Antal 1892. november 1-én leleplezett, az 1848–49-ben hősi halált halt nemzetőrök tiszteletére emelt emlékművét.
<i>Zenta</i>	Eltávolították Savoyai Jenő szobrát
<i>Zimony</i>	Megrongálták a Hunyadi-vár helyén 1896. szeptember 20-án leleplezett, 36 m magas turulus <i>ezredéves emléktornyot</i> , Róna József (1861–1939) és Bezerédi Gyula (1858–1925) alkotását, 1924 pünkösdjére virradó éjszakán a Srnao-szervezet eltávolíttatta a csúcsáról a turulmadarat, ledöntötték Hungária alakját.
<i>Zombor</i>	Ledöntötték a város szülötte, Schweidel József (1796–1849) tábornok aradi vértanú 1905. május 18-án leleplezett szobrát. Bivalyokkal lehúzták II. Rákóczi Ferenc fejedelem (1705–1711) szobrát, darabjait a bori bányának eladva beolvasztották.

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A szobordöntések azt a célt szolgálták, hogy a területet fizikai térben történő megszállását kiterjesszék a szimbolikus térre is. A magyar szobrok számukra „az ezeréves magyar elnyomás” jelképei voltak. A szobordöntők úgy gondolták, hogy ha eltüntetik a magyar szobrokat, azzal eltörlik a magyar múltat is. Azt gondolták – különben helyesen –, hogy a múlt megszüntetését hátráltatják a közelmúlt tárgyi emlékei.

Ráadásul a csehszlovák, a román és a szerb politikusok nem csupán eltörölni akarták a múltat, hanem helyette megpróbálták egy „új múltat” konstruálni. Ezért nagyon sok esetben a történet úgy folytatódott, hogy a ledöntött régi szobor helyét az új államalkotó nemzet hősének szobra foglalta el. Nézzünk egy csehszlovák példát: Pozsonyban az 1921-ben ledöntött Mária Terézia szobor helyére a csehszlovák állam létrehozásában rendkívül fontos szerepet betöltő Milan Rastislav Štefánik szobrát helyezték el. Az már a sors furcsa fintora, hogy a következő rendszerváltáskor – a Tisó-féle szlovák állam kikiáltása 1939 márciusában – Štefánik szobrát eltávolították a térről

2.2.8. Letartóztatások és túszedések

Letartóztatásokra alapvetően három esetben került sor: 1. megfélemlítésként 2. büntetésként 3. valamilyen vélt vagy valós törvénytelen cselekményért.

A megfélemlítés céljából végrehajtott letartóztatásokat elsősorban a román hadsereg alkalmazta. Alapvetően a magyar közigazgatás kisebb-nagyobb rangú tisztségviselőit – főképpen jegyzőket és szolgabírókat – tartóztatták le, hogy köztisztviselői kar előtt demonstrálják hatalmukat, azaz megfélemlítsék azt.

A büntetésként alkalmazott letartóztatásra nézzünk egy csehszlovák példát: Vavro Šrobár a Szlovákia irányításával megbízott teljhatalmú miniszter 1919 februárjában Zsolnáról Pozsonyba helyezte át „a szlovák minisztérium” székhelyét.²⁰ Šrobár ünnepélyes keretek között vonult be Pozsonyba, de a város magyarsága elszabotálta az ünnepségen történő részvételt, egyszerűen otthon maradtak. A pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem vezetősége is a passzív ellenállás ezen formáját választotta, nem jelent meg az ünnepségen. Válaszképpen Brunner Richárd, rendőrfőnök több más magyar helyi politikussal együtt letartóztatta az egyetem rektorát, Polner Ödönt.²¹ A megszállt Pécs katonai parancsnoka Radovanovič ezredes akkor nyúlt a letartóztatás eszközehez, amikor 1919. február 22-én egy helyi magyar poli-

²⁰ POPÉLY Gyula: *Felvidék 1918–1928. Az első évtized csehszlovák uralom alatt*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2013. 27–32.

²¹ FILEP Tamás Gusztáv: *Főhatalomváltás Pozsonyban 1918–1920. Események történések egy hírlap közleményeinek tükrében*. Pozsony, Kalligram, 2000. 74.

tikusokból álló küldöttség kereste fel, amely azt kérte tőle, hogy lépjen fel a szerb katonák által elkövetett bűncselekmények ellen.²²

A letartóztatások harmadik típusára akkor került sor, amikor a megszállók valamiféle törvénytelenséget véltek felfedezni. Nézzünk egy példát: 1918 novemberében Polgár Andor földbirtokos szabadkai borospincéjében baráti összejevetelt rendezett, ahol többen a magyar vasutasok helyzetéről beszéltek. Valaki feljelentette őket, mire Polgár András és több vendégét a szerbek letartóztatták és vádat emeltek ellenük izgatás és hazaárulás címén.²³ Hozzá kell tennünk, hogy ekkor még a Délvidék jogilag – közigazgatásilag – Magyarországhoz tartozott, a letartóztatott emberek magyar állampolgárnak minősültek, ráadásul az SzHSz-állam még meg sem alakult (ez csak 1918. december 1-jén történt meg – G. L.).

Tűszszedésekre elsősorban a Délvidéken került sor, de a román hadsereg is alkalmazta ezt az eszközt.²⁴ A szerb hadsereg az alábbi eljárásrendet alkalmazta: egy-egy településen több-kevesebb lakost tűsznak neveztek ki. Ezek a tűszok lakóhelyükön szabadon mozoghattak, de életükkel feleltek minden „felfordulásért.”²⁵ Nézzünk egy példát: A bánáti Fehértemplomon arra köteleztek negyvenhat, zömében német tűszt, hogy házról házra járva olyan nyilatkozatot írassanak alá minden családfővel, amelyben garantálják, hogy családjuk nem vesz részt semmiféle államellenes tevékenységben, és fegyvert sem rejtegetnek.²⁶

2.2.9. Gyilkosságok

Az atrocitások fajtáinak meghatározásakor a gyilkosságokat szándékosan elkülönítettük a kivégzésektől. A két kategória közti különbséget alapvetően a spontaneitás adja. A gyilkosságokra általában spontán módon került sor. Számos olyan román hadsereg által követett gyilkosságról tudunk, melyek vidéken történtek és fosztogatással indultak. Tipikus esetek voltak azok, amikor az alföldi tanyákon a katonák megpróbálták a gazdálkodó állatát – ló, szarvasmarha, juh – elhajtani, a gazda természetesen tiltakozott, mire a saját tanyája udvarán lötték agyon.

²² A szerb megszállásról ld. HORNYÁK Árpád: Bácska-Baranyai térség az I. Világháború után – a szerb megszállás. In: *Találkozások és ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből*. Szerk. HORNYÁK Árpád. Pécs, PTE Történelemtudományi Intézet, 2010. 7–21.

²³ GULYÁS László: *A Délvidék története. 2. köt. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920*. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2012. 94.

²⁴ KEREPESZKI Róbert: Terror és megszállás – Debrecen megpróbáltatásai 1919/20-ban. In: *Csoportosulás, lázadás, és a társadalom terrorizálása. Rendészettörténeti tanulmányok*. Szerk. JÁMBOR Orsolya–TARJÁN G. Gábor. Budapest, Rendőrség Tudományos Tanácsa, 2018. 58–75.

²⁵ GULYÁS László: Hogyan lett a szerbeké a Délvidék? *Nagymagyarország*, 2011/1. 4–9.

²⁶ A. SAJTI Enikő, *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág, 2004. 21.

De a városokat sem kerülték el ezek az atrocitások. Nézzünk két olyan esetet, mely a megszállt Kassa városában történt. Az egyik eset az alábbi módon zajlott le: 1919. január 6-án délelőtt 11 órakor Jámbor József fűtőmunkás az utcán szóváltásba keveredett egy csehszlovák őrjáráttal. Ennek során a katonák agyba-főbe verték, majd nyolc szuronysebet ejtettek rajta, végül a konfliktus lezárásaképpen a helyszínen főbe lötték.²⁷ A megszállók cinizmusát jól mutatja, hogy az ügyet kivizsgáló – de már csehszlovák parancsnokság alatt álló rendőrség – azzal zárta le az ügyet, hogy a járókelő kezdte el inzultálni a katonákat.

A másik eset az alábbi módon történt: 1919. június 4-én este 7 óra körül Stock Béla szücsmester műhelyében megjelent két katona, akik le akarták tartóztatni. Stock írásbeli parancsot követelt, amit a katonák nem tudtak bemutatni. Ennek ellenére a katonák kirángatták az utcára és a pályaudvar felé lökdösték, miközben folyamatosan ütlegelték. Stock ellenállt erre válaszul szuronyaikkal több sebet ejtettek rajta, ennek következtében azonban nem tudott tovább menni. A katonák otthagyták a kövezen, ahol nem sokkal később meghalt.²⁸

2.2.10. Kivégzések

Az atrocitások fajtáinak meghatározásakor a kivégzéseket elkülönítettük a gyilkosságoktól. Úgy véljük, hogy a megszállt területeken elkövetett gyilkosságokat inkább a spontaneitás a jellemezte, míg a kivégzésekre inkább a megtervezettség továbbá a büntető, megtorló jelleg a jellemző. Nézzünk egy csehszlovák példát: 1919. júniusának elején Udvard környékén harcok folytak a csehszlovák csapatok és a Vörös Hadsereg között. A községet megszálló csehszlovák legionáriusok június 10-én a templom déli falánál kivégezték Wágner Béla és Szokolai István jegyzőt, valamint egy nappal később Kálazi Ferenc és Kálazi Lajos munkásokat.²⁹

A kivégzések egy része nyilvánosan történt, mert így a megszállók jobban tudták érvényesíteni elrettenő hatásukat. Kassán például 1919. június 3-án délelőtt fényes nappal a nyílt utcán a járókelők szeme láttára két gyári munkást végeztek ki Hennoque tábornok parancsára. A két munkást – Tepper Józsefet és a még fiatalkorú Tirpák Bélát –, még az előző nap tartóztatták le, mint „bolsevik agitátorokat”, akik merényletet készítettek elő a csehszlovák hadsereg egyik magas rangú tisztje ellen.³⁰

²⁷ SZEGHY-GAYER Veronika: Civilek elleni erőszak Kassán. In. *Terror 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók*. Szerk. MÜLLER Rolf–TAKÁCS Tibor–TULIPÁN Éva. Budapest, Jaffa, 2019. (A továbbiakban: SZEGHY-GAYER, 2019.) 71.

²⁸ Uo.

²⁹ ANGYEL Miklós: *Udvard múltja és jelene*. Pozsony, Madách, 1993. 59.

³⁰ SZEGHY-GAYER, 2019. 70.

A kivégzések nagy részében az egy-egy alkalommal kivégzettek száma nem haladta meg a néhány főt. Ez alól két komoly kivételt tudunk felsorolni: egyrészt Hódmezővásárhely határában 1919. július 25-én 56 főt végeztek ki a románok. Másrészt Apátfalván 1919 júniusában 42 főt végzett ki a román hadsereg.

2.2.11. Sortüzek

Az ebbe a kategóriába sorolt eseteket sortűznek neveztük el, de ezt tágan értelmeztük. Olyan esetek alkotják ezt a kategóriát, amikor a hadsereg fegyvert használt kisebb-nagyobb civil tömeg ellen. Az alábbi táblázatba összegyűjtöttük a legfontosabb eseteket:

2. táblázat: *Sortüzek a megszállt területeken*

Felvidék	Pozsony	1919. február 12-én a csehszlovák katonaság a tüntető tömeg ellen fegyvert használt. Az esemény mérlege: 7 halott és 23 súlyos sebesült, továbbá 60 könnyebb sérülést szenvedő ember.
	Kassa	1919. március 17-én a csehszlovák katonák a tüntető tömegbe lőttek. Az eredmény 2 halott.
	Zselíz	1919. március 23-án a csehszlovák katonaság a felvonuló tömegbe lőtt. A sortűznek 5 halálos áldozata volt.
Erdély és Kelet-Magyarország	Körös-tárkány	1919. április 19-én a románok 91 embert gyilkoltak le. ³¹
	Kolozsvár	1919. január 19-én a román karhatalom sortűzet adott a magyarok önrendelkezési jogát és a wilsoni elvek alkalmazását követelő tömegtüntetés részvevőire. 18 halott és számos sebesült maradt a helyszínen, sokakat letartóztattak és megverték.
Délvidék	Zombor határa	1920 márciusában a környékbeli falvakból kb. 4–5 ezer kaszával-kapával felszerelkezett tömeg verődött össze. Zomborba akartak menni a főispánhoz, de a szerb katonaság útjukat állta. Ütközetre került sor, amelynek mérlege: 10 halott és kb. 40 sebesült.

Forrás: A szerző saját szerkesztése

³¹ A gyilkosságok egy részét a román hadsereg követte el, míg másik részét a környékbeli román falvakból összeverődött irreguláris alakulatok bővebben ld. SERES Attila: Köröstárkány fekete Hústíjja az aradi magyar konzulátus jelentése alapján. *Honismeret*, 2009/4. 18–25.

Itt jelezzük, hogy a fenti táblázat még nem teljes, azon esetek számbavétele, amikor a megszálló hadsereg halálos végkimenetelű fegyverhasználatot engedett meg magának a kisebb-nagyobb civilcsoportok ellen, még folyamatban van.

3. Konklúziók

Tanulmányunkban megpróbáltuk az atrocitások különféle fajtáit konkrét példák segítségével lehatárolni. Ebből a törekvésünkből az alábbi kép rajzolódott ki: a megszállt területeken a szerb, a román és a csehszlovák hadsereg nagyszámú különféle atrocitást követett el a civil lakosság ellen a „faith accompli” időszakban. A megszállt területek lakosságának a megszállás első napjától kezdve tapasztalnia kellett, hogy a hatalom új urai még a legdrasztikusabb eszközök (értsd gyilkosság, kivégzés, sortűz) igénybevételeitől sem riadnak vissza.

A konkrét atrocitások bemutatásából még egy fontos következtetés vontunk le. Az atrocitások elkövetői – azaz a szerb, a román és a csehszlovák hadsereg katonái – között nincs lényeges különbség. A csehszlovák hadsereg katonái az atrocitások elkövetése során ugyan olyan brutalitással jártak el, mint a királyi Románia, illetve a királyi Szerbia katonái. Hamis a szocialista korszak (1945–1990) magyar történései, és rendszerváltás utáni utódaik (értsd napjaink szoclib történetírása) által festett kép, amely a masaryki csehszlovák államot a közép-európai demokráciák legjobbjaként ábrázolja. A „demokratikus” csehszlovák állam kemény kézzel bánt kisebbségeivel, jól mutatja ezt, hogy sortűzekre nemcsak a Felvidéken, hanem az állam másik jelentős kisebbsége, a németek által lakott részén – gondolunk a Szudéta-vidékre – is sor került.³² Elutasítjuk Szeghy-Gayer Veronika alábbi érvelését: „[...] a sors fura fintora, hogy az idegen katonák, akik 1918–1919 fordulóján még fegyverekkel képviselték az állameszmét, hosszú távon mégiscsak egy új, demokratikus berendezkedést hoztak magukkal Kassára. Többek között a nőkre is kiterjesztett választójogot, modern tömeglakásokat, új kórházakat, a környező országokhoz képest fejlettebb szociális rendszert és a korábbinál nyitottabb, liberálisabb közéletet, amelynek előnyeit azok a kassaiak is kiélvezték, akik húsz évig visszavágytak a régi Magyarországra.”³³ Úgy véljük ezek a mondatok relativizálják a csehszlovák légiósok által elkövetett atrocitásokat. A csehszlovák légiósok ugyanúgy szuronnal szurkálták halálra magyar civileket, mint a román és szerb katonák.

³² TÓTH, Andrej–NOVOTNY, Lukaš–STEHÍK, Michal: *Nemzeti kisebbségek Csehszlovákiában, 1918–1938*. Pozsony, Pro Futuro Hungarica, 2018.

³³ SZEGHY-GAYER, 2019. 73.

Mindezek miatt a trianoni békediktátum történetének megírásának során fontos kutatási feladatnak tartjuk az atrocitások lehető legteljesebb körű feltárását és bemutatását.

DÉVAVÁRI ZOLTÁN

EZ TÖRTÉNT A BÁCSKÁBAN (1918. OKTÓBER – 1918. NOVEMBER)

A tanulmány azokat az eddig ismeretlen eseményeket és történéseket, erőszakos cselekményeket mutatja be, amelyek 1918 októberében és novemberében, közvetlenül a Bácska szerb birtokbavétele előtt, majd annak első napjaiban játszódtak le.

1.

A bácskai magyar közvélemény 1918. október 6-án értesült arról, hogy a háború elveszett. A helyi sajtó aznap hozta a hírt, hogy Ausztria–Magyarország, a Német Császárság és az Oszmán Birodalom a wilsoni pontok alapján általános fegyverszünetet és a béketárgyalások megkezdését kérte.¹ Bár Károlyi Mihálynak a délvidéki szerbek képviselőivel – Kosta Hadžival² és Jaša Tomićtyal³ – folytatott tárgyalásain ekkor elvileg még csak Tisza István volt miniszterelnök politikai közéletből menesztése került szóba,⁴ másnapra az is egyértelművé vált, hogy a retorikai kinyilatkoztatások és a valós szándékok nincsenek összhangban, mivel a Korfu szigetén székelő

¹ Békét, fegyverszünetet kértünk. A Monarchia, Németország, Törökország elfogadták Wilson béke-pontjait. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. október 6. 1.

² Kosta Hadži (Versec, 1898. november 8. – Újvidék, 1971. október 6.) 1916-ban Újvidéken érettségizett. 1918 második felében az újvidéki szerbek egyik vezetője volt, részt vett a Délvidék elszakadását kimondó 1918. november 25-i újvidéki népgyűlésen. 1919 és 1922 között tanulmányait Franciaországban folytatta, 1927-ben ügyvédi szakvizsgát tett. A Független Demokratapártban politizált. 1941-ben a magyar hatóságok internálták. A második világháború után a háborús bűncselekményeket vizsgáló bizottság titkára volt. Rövidesen összetűzésbe került a kommunista hatóságokkal, majd a közélettől visszavonultan ügyvédként praktizált.

³ Jakov Jaša Tomić (Versec, 1856. október 23. – Újvidék, 1922. október 22.) Bécsben és Prágában orvosi tanulmányokat folytatott, de diplomát nem szerzett. 1881-től a Radikális Párt központi lapja, a *Samouprava* (Önrendelkezés) munkatársa lett, 1884-től az újvidéki *Zastava* (Zászló) lap főszerkesztője volt. Cikkeiben erőteljes antiszemita felhangok domináltak. 1890. január 4-én gyilkosságot követett el Mišo Dimitrijević ellen. Államellenes tevékenységek miatt 1891 és 1896 között a váci fegyházban raboskodott. Az 1918. november 25-i újvidéki „Nagy Nemzetgyűlés” egyik fő szervezőjeként a Vajdaság Szerbiával, s nem a Szlovén–Horvát–Szerb Állammal való egyesülése mellett szállt síkra.

⁴ A nemzetiségek nem akarnak elszakadni Magyarországtól. Uo. 1918. október 10. 2.

szerb parlament határozatban nyilvánította ki a Magyarországgal és Albániával szembeni területi követeléseit.⁵

Bár a bácskai magyar sajtó ekkor már számolt azzal, hogy a leendő békeszerződés vélhetőleg jelentősen átrajzolhatja majd a korabeli Európa addig ismert politikai térképét, a vészjósló hírekkel azonban nem tudott és nem is akart szembesülni. Az önáltatás hamis illúziójába menekülve a magyarországi nemzetiségekkel való konfliktust kizárólag a bécsi uralkodó körök addigi politikájának tudta be. Míg a felgyorsuló politikai eseményekben a magyar függetlenségi törekvések kiteljesedését látta, s ebből kiindulva az Ausztriától független magyar állam megteremtését teljes méltósággal támogatta, addig a nemzetiségek hasonló aspirációiról egyszerűen még csak tudomást sem akart venni. „A magyar népnek nem kell keresnie, helye, határai ezer éve megvannak. A nemzetiségekkel majd boldogulunk, mert a mi nemzetiségeinknek nagyon kevés szükségük volt Wilson jóindulatú támogatására. Nyelvi, kulturális és gazdasági életükben soha senki nem háborgatta őket és minden újabb kívánságukat teljesíteni lehet, anélkül, hogy ebből a magyarságra kár származnék. Egyszerűen azért, mert a magyar nép soha nem akart kizsákmányoló politikát, soha nem akart a nemzetiségek kárán gazdagodni, soha a nemzetiségek fejlődését nem gátolta. Ami kár a nemzetiségeket érte, az mind Magyarországnak Ausztriától való függőségéből származott, ezt egyaránt megszenvedte a magyar, a szerb, a román, a tót, kiket Ausztria folyton egymás ellen játszott ki. A magyarországi nemzetiségeknek és a magyar népnek közös az érdekük: teljes függetlenség Ausztriától, minden érdekközösségnek megszakítása ezzel a most holt testtel, amely később talán új formában, új életre kel. Élje életét külön, keresse és találja meg boldogulását saját erejéből. Saját erejéből és ne Magyarország erőinek elnyomásával, kihasználásával.”⁶

Október 18-án az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma nyilvánosságra hozta az osztrák–magyar békekezdeményezésre adott elnöki választ, amelyből az is kiderült, hogy az amerikai kormány ekkor már nemcsak a csehszlovákokat tekintette hadviselő félnek, hanem „elismerte továbbá a legmesszebb menő módon a jugoszlávok nemzeti szabadságára való törekvéseinek a jogosságát is. Az elnök ennél fogva nincs már abban a helyzetben, hogy a népek pusztá autonómiáját ismerje el a béke alapjának, hanem kénytelen ragaszkodni ahhoz, hogy ők és nem ő bíráskodjanak a felett, vajon az osztrák–magyar kormány részéről minő akció fogja kielégíteni a népek aspirációit és felfogását jogaikról és mint a nemzetek családjának tagjait megillető rendeltetésükről.”⁷

⁵ Szerbia magyar területeket követel. Uo. 1918. október 11. 2.

⁶ Felszámolás előtt. Uo. 1918. október 13. 1.

⁷ Wilson válasza Ausztria–Magyarországnak. A cseh-szlovák és a jugoszláv nemzeti tanácsokkal való tárgyalásokra utasítja a Monarchiát. Ők bíráskodjanak a felett, hogy mi elégtí ki a nemzeti

Ezzel összefüggésben az október 17-e és 19-e között Zágrábban üléselő Délszláv Nemzeti Tanács proklamálta a Monarchiában élő szlovének, szerbek és horvátok egyesülését,⁸ majd 1918. október 29-én kikiáltották a Szlovéniát, Horvátországot, Bosznia-Hercegovinát, a Muraközt, a Murántúlt és a Szerémséget magába foglaló Szlovén–Horvát–Szerb Államot.⁹ Másnapra az is nyilvánvalóvá vált, hogy az új, ekkor még Szerbia nélküli délszláv állam a Bácska egészére is igényt tart.¹⁰

2.

„Köd van és a gázlámpák fénye csak pislákolva tud áttörni a nehéz sötéten. Az utcákon magányos, siető lépések zaja koppan. Este nyolc óra és mégis éjjel van. Néha siklik át a sötéten egy-egy hátizsákos katona. A pályaudvar felől jön, valahonnan messziről. Hazajött. Lövés. Magányos, egyedüli lövés. Az utca nem hallja, megszokta. Két rendőr lassan, lomhán tovább lépked, vállukon a karabély lóg. Nem látشانak harciasnak, nem szeretik ezt a ködös éjszakát. Mogorván, mégis barátságot keresve jóéjszakát köszönnek a revolveresen szembejövő egyedüli tisztnek. Autó zúg el. Lámpái élesen világítják az utcát. A vörösek guggolnak az autón, fegyvereik csörögve ütődnek össze. Sok lépés össze-vissza lármája, suttogás, beszélgetés zaja tör át a ködön: Őrjárat. Katonák, polgárőrök vegyesen. Nem túlságosan katonásak, de ami többet ér, jókedvűek, bizakodók. Két polgárőr igyekszik a városháza felé. Közöttük egy összekötözött, tépett ruhájú alak. Viszik befelé. Közben szidják, mint a bokrot. Elmondják mindennek, csak azt nem mondják, hogy tisztességes ember...”¹¹

A politikai események felgyorsulásával párhuzamosan indult meg a Bácska teljes destabilizálódása, amelynek következtében mindennapossá váltak a nyílt leszámolások, az utcai verekedések, bicskázások, gyilkosságok, a betöréses rablások és a fosztogatások. Ezekben az erőszakos eseményekben a zömében szláv etnikumból kikerülő katonaszökevények, az ún. zeleni káderek játszották a főszerepet. A katonaszökevények és a rablóbandák garázdálkodásai Dél-Bácskában különösen erőszakosak voltak. A helyzetet az is súlyosbította, hogy a krízisterületekre a rendfenntar-

aspirációkat. *Pesti Hírlap*, 1918. október 22. 1–2. – Megérkezett Wilson válasza. A cseh-szlovákokkal és a délszlávokkal való megegyezést kívánja. *Pesti Napló*, 1918. október 22. 1–3.

⁸ A jugoszláv nemzeti tanács határozata. *Pesti Hírlap*, 1918. október 22. 4. – A délszlávok kimondták az egyesülést. Maguknak követelik Fiumét. *Bácsmegyei Napló*, 1918. október 2. 3.

⁹ Megalakult a Délszláv Állam. Uo. 1918. október 30. 1.

¹⁰ Bácskát a Jugoszláv Birodalom követeli – A népszavazás a magyarságnak kedvezne. Uo. 1918. október 31. 2.

¹¹ Éjjel az utcán. Uo. 1918. november 7. 3.

tásra ekkor már nem jutott megfelelő számú csendőr, rendőr és katona, így október közepére a Bácska déli részei lényegében kiestek a központi hatalom ellenőrzése alól. Az országutak mentén a rablóbandákba szerveződő katonaszökevények ellenőrzőpontokat állítottak fel, az arra utazókat megállították és kirabolták.¹² A dél-bácskai Oboron a zeleni káder a helyi sertéstelepen lévő hízókat hajtotta el, a Duna-parton uszályhajókat támadott meg. Teljesen kifosztották Kiszács, Petróc, Dunagálos, Mozsor, Bácsszentiván és Ókér falvakat.¹³ Tiszakálmánfalván, Kátyon és Sajkásszentivánon az asszonyokat és a lányokat kivétel nélkül levetkőztették, és kikergették a hideg novemberi éjszakába. A rendbontók a tiszakálmánfalvi vasútállomáson megtámadták az ott veszteglő üzemanyagot szállító vonatot is, amely felrobbant. A helyszínen hatvanan veszítették életüket, több százan súlyos égési sérüléseket szenvedtek.¹⁴ Az Újvidék melletti Sajkásszentivánon a zavargásokat az Újvidékről páncélvonaton kivezényelt nemzetőrség és a helyi polgárőrség egységei állították helyre.¹⁵

Az erőszaknak szinte minden településen kifejezetten nemzeti jellege is volt. A felfegyverzett szerb lakosság november első napjaiban sorra alapította meg a helyi Szerb Nemzeti Tanácsokat, a közigazgatási épületekre kitűzték a szerb zászlót, egyedüli hivatalos nyelvvé a szerbet tették meg.¹⁶ A zombori Szerb-Bunyevác Nemzeti Tanács november 5-én alakult meg, annak elnökévé Jovan Laloševićet¹⁷ választották meg.¹⁸

Nyugat-Bácskában szintén apokaliptikus állapotok uralkodtak. Az elharapódzó erőszak miatt a Duna-mentéről ezrek menekültek a Bácska biztonságosabbnak vélt területeire.¹⁹ Ennek következtében a megyeszékhely, Zombor lakossága november első napjaiban lényegében megduplázódott.²⁰ Szondon a csőcselék az összes vagyó-

¹² Rablóbandák garázdálkodnak Szlavóniában és a Délbácskában. Uo. 1918. október 19. 3.

¹³ Rendzavarások a Délbácskában. Uo. 1918. november 7. 1.

¹⁴ Felrobbant egy kirabolt benzines vonat Tiszakálmánfalván – Hatvan halott, több száz sebesült. Uo. 1918. november 10. 2.

¹⁵ Sajkásszentivánra páncélvonatot küldtek. Uo. 1918. november 9. 3.

¹⁶ Szenttamáson minden csendes. – A községházára kitűzték a szerb zászlót – Szenttamáson szerb lett a hivatalos érintkezés nyelve. Uo. 1918. november 7. 2.

¹⁷ Jovan Lalošević (Zombor, 1870. március 28. – Zombor, 1935. január 13.) jogi tanulmányait Pesten végezte, 1895-ben ügyvédi irodát nyitott. 1918-ban a zombori Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács elnöke lett. 1918. november 25-én Újvidéken a megszállt délvidéki területek igazgatási feladatait ellátó Narodna Uprava első elnökévé nevezték ki. Közvetlenül halála előtt mélyen kiábrándult az impériumváltás után bekövetkezett szerb uralomból.

¹⁸ Zomborban két Nemzeti Tanács van – megalakították a Szerb-Bunyevác Nemzeti Bizottságot Uo. 1918. november 8. 3.

¹⁹ Magyar honvédek védik Horvátország felől a határt – Nincs ok a nyugtalanságra. Uo. 1918. november 1. 2.

²⁰ Zombor tele van menekülőkkel. Uo. 1918. november 10. 3.

nosabb ember házát feldúlta, kifosztotta, a tulajdonosokat meglincselte. A rend helyreállítására Zomborból küldött magyar erők és a lázadók összecsapásaiban többen meghaltak, köztük négy nő is. Regőcén, Szivácon, Sztapáron és Monostorszegen a zeleni káder az összes nagybirtokot kifosztotta és felgyújtotta. A monostorszegi zavargások elfojtására kirendelt magyar karhatalom öt embert lőtt agyon. Raszтина pusztán a Redl-féle uralom mellett Wamoscher Ervin kastélya semmisült meg. A palánkai járásban, Petrőcön és Dunagáloson a lázadók szinte mindenkit kiraboltak, és több embert agyonlőttek. Gomboson mintegy ötven-hatvan katonaszökevényből álló csapat támadta meg Szondi István földbirtokos tanyáját, ahonnét 120 marhát hajtottak el. Apatinban naponta fosztogattak: Jablonszky Aladár főbíró a pusztá életét mentve menekült el. Bezdánban Berger Gyuláné boltját és lakását rabolták ki, de betörték a helyi római katolikus templomba is. A megyeszékhelyen, Zomborban is feszült volt a helyzet, ahol a 86. cs. és kir. gyalogezred katonai kórházát érte támadás, s több barakk a tűz martalékává vált. A városba erősítésként Kaposvárról küldött, napok óta éhező magyar katonák a rend helyreállítása helyett nyílt fosztogatásba kezdtek, és összetűzésekbe kerültek a helyi polgárőrséggel. Az összecsapásokban két katona és több polgárőr sérült meg.²¹

Közép-Bácskában is súlyos volt a helyzet. November első napjaiban Szenttamás a helyi szerbek ellenőrzése alá került. A szenttamási lázadást november hatodikán négy gépfegyverrel verte le a Szabadkáról kiküldött magyar nemzetőrség.²² A szomszédos Bácsfeketehegyét szerb katonaszökevények foglalták el. A település visszavételére a szabadkai Katonatanács által felállított szabadkai Vörös Gárda két századát küldték ki. A géppuskával felfegyverzett szabadkai magyar gárdisták utcai harcok során foglalták vissza a települést.²³

A zavargások és a fosztogatások a Tisza-mentén is szedték áldozataikat. Zenta környékén Kadvány Károly és Adler Herman tanyáját rabolták ki. Az összetűzések során a helyi lakosság az egyik elfogott rablót felkoncolta, az óbecsei zavargások során három fosztogatót és gyújtogatót lőttek agyon. November első hetében Moholt, Adát és Péterrévét egy hetven-nyolcvan főből álló szerb különítmény támadta meg. Pár nappal később ugyanez a csoport Balla Lajos kishegyesi uradalmára tört be.

²¹ A lángban álló Bácska. – Megkezdődött a fegyveres bandák megfékezése – A szondi, sztapári, monostori, szivaci fosztogatások. – A délbácskai állapotok. – A zombori nemzetőrség tisztogat. Uo. 1918. november 8. 3. – A bezdáni forrongások. *Délvidék (Bácskai Napló)*, 1918. november 10. 2. – Gombosra betörték a horvátok. A zeleni káder kirabolja a tanyákat. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 1. 2.

²² Szenttamáson minden csendes. – A község házára kitűzték a szerb zászlót – Szenttamáson szerb lett a hivatalos érintkezés nyelve. Uo. 1918. november 7. 2.

²³ A vörös gárda 552 rablót fogott el. Uo. 1918. november 8. 3.

A gazdasági épületeket, a szalma- és szénakazlakat felgyújtották, az ökröket és a lovakat elhajtották. A helyszínrre érkező magyar nemzetőrök az összecsapások során az egyik fosztogatót hasba lőtték.²⁴ Egy hét múlva Adát újabb támadás érte. A Tiszamenti településen ekkor az összes üzletet kirabolták, több magánházat kifosztottak, az ottani két bankból pedig félmillió korona készpénzt raboltak el.²⁵

A topolyai Nádasdy mintagazdaság támadói elhajtották az ott nevelt haszonállatokat, a mezőgazdasági gépeket és a búzát pedig szekereken vitték magukkal. A kár meghaladta a félmillió koronát.²⁶ A Szabadka környéki tanyavilágot egy tíz-tizenkét fős fegyveres csoport fosztogatta.²⁷ A Szabadkától 20 kilométerre délre lévő Csantavéren a dezertáló katonák lefegyverezték a helyi csendőröket, majd felgyújtották Botka József jegyző házát, ezután kifosztották a helyi szövetkezetet, s agyonlőtték annak üzletvezetőjét, Ernyes Istvánt.²⁸

A közbiztonság romlása mellett a Bácskában a közellátás helyzete is egyre súlyosabb volt. Bár október 28-tól Temple Rezső²⁹ kormánybiztos Újvidékről irányította Temes, Torontál és Bács-Bodrog vármegye termésbetakarítási munkálatait,³⁰ az élelmiszerellátást a megyében nem sikerült biztosítani.³¹

3.

„A lázas szemű spanyol körüljár az országban és ahová beteszi a lábát, ott százan és százan esnek ágynak. A spanyolnátha veszedelmesen kinőtt a tréfákból, amellyel először fogadták és ma már ijesztően szaporodik nemcsak a megbetegedések, hanem a halálozások száma is.”³²

²⁴ A péterrévei aranyparaszt fosztogatót és gyújtogatót. Sváb gazdák kirabolták a kalocsai érsekség hajópusztai uradalmát. Uo. 1918. november 14. 2.

²⁵ Két millió kor. kárt okoztak Adán a fosztogatók. Uo. 1918. november 16. 3.

²⁶ Kirabolták a topolyai Zichy-uradalmat. Uo. 1918. november 10. 1.

²⁷ Szabadka közrendje. Uo. 1918. november 7. 2.

²⁸ Fölgyújtották a csantavéri jegyzőlakot. – Megölték a jegyzői családot és a szövetkezeti üzletvezetőt. *Délvidék (Bácskai Napló)*, 1918. november 3. 3.

²⁹ Temple Rezső (Budapest, 1874. április 19. – Budapest, 1945. január 25.) A háború előtt a Belügyminisztériumban dolgozott. 1917-ben a Közélelmezési Minisztérium osztályfőnöke, majd Temes-Krassószőrény, Csánád és Torontál vármegye közlelmezési kormánybiztosa volt. 1926-ban országgyűlési képviselővé választották. 1945 januárjában Buda ostroma során vesztette életét.

³⁰ Rendkívüli intézkedések Bácsbodrog, Temes és Torontál vármegyék termésének biztosítására. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. október 30. 2.

³¹ Szabadka részére nem utalt ki lisztet a közlelmezési hivatal. – Zombor lisztkontingensét négy vagonnal szállították le. Uo. 1918. október 11. 1.

³² A spanyol betegség Bácsmegeyében. Nincs elég orvos. Uo. 1918. október 3. 3.

1918. szeptember végén, október első napjaiban Bács-Bodrog vármegyében a spanyolnátha³³ már erőteljesen szedte áldozatait. Palánkán ekkor kilencven fertőzöttet regisztráltak, Cservenkán nyolcvanatot, közülük ketten már elhunytak. Szabadkán 50 MÁV-dolgozónál azonosították a kórt, de Zomborból is egyre több beteget jelentettek. Magyarkanizsán 14 esetben diagnosztizálták a spanyolnátha tüneteit, a zentai főorvosi hivatal jelentése szerint pedig a város lakosságának a fele szenvedett a betegségben, a halálos áldozatok száma négy fő volt.³⁴

A járvány felfutása a hatóságokat teljesen felkészületlenül érte, mindezt súlyosbította az általános orvoshiány, illetve az is, hogy semmilyen intézkedés nem történt a védekezés egységes koordinációjára, így a megbetegedésekkel és az elhalálozásokkal kapcsolatos kimutatások is késlekedtek. Szabadkán annak ellenére, hogy október 9-én már arról lehetett olvasni, hogy a városban tömeges jelenség a megbetegedés,³⁵ továbbra sem állítottak fel járványkórházat.³⁶ Október első hetében a városban naponta nyolc-tíz ember halt bele a kórba,³⁷ bő tíz nappal később a regisztrált betegek száma már elérte az 1214 főt, a halálos áldozatok összesített létszáma pedig 101 fő volt.³⁸ Az október végi állapotokat érzékletesen írja le az egyik korabeli kommentár: „a lakosság tehetetlenül áll a veszedelemmel szemben. Korlátozó intézkedések nem történnek. Mintha még mindig az a tisztiorvosi nézet irányítaná a hatóságot, amely szerint a spanyol betegség nem veszedelmes járvány, csak futólagos kór.”³⁹

Az orvoshiány szintén nagy gondot okozott. A 18 ezres lélekszámú szenttamási községben mindössze két orvos szolgált. Itt egy hét alatt 500-an betegedtek meg, 40-en pedig meghaltak.⁴⁰

Két hét múlva a szenttamási községben már csak egy gyengélkedő orvos – Lőrinc Mihály – látta el a betegeket.⁴¹ A hónap végére Szenttamáson, Péterrén és Turján lényegében összeomlott a közegészségügy, aminek következtében a holttestek töme-

³³ A spanyolnátha 1918–1919-ben az influenza A vírusának világméretű járványa volt. Európában 2 millió, világszerte 17 millió áldozatot követelt.

³⁴ A spanyol betegség Bács megyében. Nincs elég orvos. Uo. 1918. október 3. 3.

³⁵ Szabadkán több ember hal meg spanyol betegségben, mint Budapesten. A vármegyében is pusztít a spanyol veszedelem. Uo. 1918. október 10. 1.

³⁶ Uo.

³⁷ Pusztít a spanyol. Naponta nyolc-tíz halott van Szabadkán. Uo. 1918. október 11. 1.

³⁸ 1214 spanyol influenzásból meghalt Szabadkán százegy. Uo. 1918. október 23. 2.

³⁹ A spanyolnátha és a szabadkai iskolák. Uo. 1918. október 25. 3.

⁴⁰ Szenttamáson 40 halottja van a spanyolnáthának – 15 000 emberhez egy orvos. Uo. 1918. október 16. 3.

⁴¹ A spanyol betegség Szenttamáson. Uo. 1918. október 24. 4.

gei feküdtek elhantolásra várva. Más településeken sem volt jobb a helyzet. Zentán és Újvidéken már a halottak temetését sem tudták megoldani.⁴²

A járvány csak decemberben kezdett lecsengeni. A helyzet súlyosságára az egyik korabeli összesített adatból lehet következtetni. Eszerint Szabadkán októberben 187-en, novemberben 179-en, december első felében 51-en hunytak el a járványban.⁴³

4.

November 6-án Károlyi Mihály és a Jászi Oszkár vezetésű magyar küldöttség Belgrádban találkozott Franchet d'Espèrey⁴⁴ francia tábornokkal és a szerb hadsereg tisztikarával. A tárgyalásokon magyar részről Károlyin és Jászin kívül Hatvany Lajos báró,⁴⁵ Bokányi Dezső⁴⁶ és Csernyák Imre⁴⁷ vett részt. A francia tábornok az

⁴² Hatósági védekezés a spanyol járvány ellen. Pénz, tej, jég és állandó orvosi szolgálat. Uo. 1918. október 24. 2.

⁴³ Szünőfélben a spanyol járvány. Uo. 1918. december 17. 3.

⁴⁴ Louis Franchet d'Espèrey (Mostaganem, Algéria, 1856. május 25. – Saint-Amancet, Franciaország, 1942. július 8.) francia katonacsatládban, Algériában született tábornok. 1914-ben az 5. hadtest hadseregparancsnoka, a marne-i csata résztvevője. 1918 májusában súlyos vereséget szenvedett a németektől, ezért a Keleti Hadsereg élére száműzték. 1918 szeptemberében a vezetésével indult meg a bolgárok elleni támadás. Espèrey november 5-én seregével átkelt a Száván, kulcsszerepet játszott a november 13-i belgrádi egyezményben. A magyar kérdésben a radikális opciót, Magyarország kemény megbüntetését képviselte. 1921-ben Jugoszlávia tiszteletbeli tábornagi címet adományozott neki, Franciaországban marsallá nevezték ki. Aktív katonai pályafutását 1930-ban fejezte be.

⁴⁵ Hatvany Lajos (Budapest, 1880. október 28. – Budapest, 1961. január 12.) 1908-ban a *Nyugat* folyóirat egyik alapítója volt. 1911-ben Berlinbe költözött, 1917-ben tért vissza Magyarországra, a *Pesti Napló*, majd az *Esztendő* című lap szerkesztője volt. 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács tagja, a Tanácsköztársaság végén Bécsbe emigrált. 1927-ig Berlinben, majd Párizsban élt. Visszatérése után perbe fogták, másfél év börtönre ítélték, de végül kegyelmet kapott. 1938-ban előbb Párizsba, majd Oxfordba emigrált. 1947-ben tért vissza Budapestre. Szoros kapcsolatban volt Ady Endrével, Tóth Árpáddal, József Attilával. Petőfi Sándor munkásságának egyik jeles kutatója. Emellett irodalomtörténeti, szépirodalmi és színműveket is írt.

⁴⁶ Bokányi Dezső (Pest, 1871. február 11. – Moszkva, 1943. június) 1894 és 1919 között a Szociáldemokrata Párt egyik vezetője. A marxista irodalom egyik fő magyar fordítója, a *Kommunista kiáltvány* első magyar fordításának az elkészítője. 1895-től a *Népszava* szerkesztője. 1918-ban a Nemzeti Tanács tagjaként vett részt a belgrádi fegyverszüneti és az aradi magyar–román tárgyalásokon. A Tanácsköztársaság munkaügyi és népjóléti népbiztosa, a Vörös Hadsereg III. hadtestének a parancsnoka volt. Személyes felelősség terhelt az 1919. július 19-i jászberényi eseményekért. 1920-ban halálra ítélték, 1922-ben a szovjet–magyar fogolycsere-akció keretén belül a Szovjetunióba került. 1938-ban letartóztatták, majd 1943-ban a moszkvai börtönkórházban halt meg.

⁴⁷ Csernyák Imre (?–?) 1918-ban a Katonatanács elnöke lett, személyesen is részt vett Tisza István meggyilkolásában. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe menekült, ezt követően nyoma veszett.

üdvözlőbeszédében meglehetősen ingerülten közölte Károlyival, hogy a franciák 1867-ig tisztelték a magyarokat, azonban a kiegyezés után „Magyarország német szolgásgba süllyedt, s mivel Önök együtt tartottak később is a németekkel mindenben, azért most Önök velük együtt kapják meg a büntetésüket”. D’Espèrey az ezt követő mintegy egyórás, heves vitával tarkított tárgyalás során ismertette 18 pontját. Ennek értelmében Beszterce megye, Marosvásárhely, a Maros–Tisza köze, a Szabadka–Baja–Pécs vonal a szlavóniai határig kiürítendő volt. A francia tábornok közölte, hogy az ország fontosabb stratégiai pontjait az antant hadereje szállja meg, s azt is jelezte, hogy Budapest és Pozsony francia megszállására is igényt tart.⁴⁸

Másnap, november 7-én a brit csapatok bevonultak Mitrovicára, majd Indijába, az esti órákban elérték Karlócát.⁴⁹ November 9-én a francia és brit erők Újvidéket is birtokba vették, megszállták a főposta épületét, 13 óra körül elvagták a város kommunikációs csatornáit.⁵⁰ A bevonuló antant csapatokkal együtt érkezett a városba a szerb hadsereg is. A mintegy tizenötezer fős szerb haderő zömét a Magyarország területén szabadon bocsájtott hadifoglyok képezték, ezért a reguláris szerb királyi haderő létszáma minimális volt. A szerb katonák ellenőrzésük alá vonták az újvidéki vasútállomást, leállították a vonatok indulását, majd átvették a franciáktól a posta és a távíróhivatal irányítását. A táviratokat szigorú cenzúra alá vették: „minden távirászhölgy mellett egy ellenőrző szerb katona állott, aki a felvett szalagokat azonnal vitte a posta ellenőrzésére kirendelt tiszthez. Hiába érdeklődtek Szabadkáról a távirdáról egyesek, hogy mi van Újvidéken, a válasz az volt: kérem ne kérdezzenek, mert az ellenőrző szerb katona a hátam mögött áll.”⁵¹ Az újvidéki városházára és a középületekre még aznap kitűzték a szerb zászlót. A városban élő magyarokat és németeket arra kényszerítették, hogy a házaikat szerb trikolorral lobogózzák fel, majd Újvidék főterén nagy szerb népünnepély vette kezdetét. A szerb egységek a városban fosztogatásokba és rablásokba kezdtek: házak sorait dúlták fel, a bútorokat az utcára dobálták, a mozdítható értékeket elrabolták. Az Újvidéken állomásozó 1500 főnyi magyar nemzetőrség a több mint tízszeres túlerőben lévő ellenséggel több helyen is fegyveres harcokba bocsátkozott. A város különböző pontjain magukat elbarikádoló magyar nemzetőrök és a szerb egységek között utcai harcokra került sor.⁵² Az újvidéki események következtében már nem csak a Duna-mentéről mene-

⁴⁸ Károlyi tanácskozása az antant főparancsnokkal. Uo. 1918. november 9. 1.

⁴⁹ Angol csapatok Újvidékhez közelednek. Uo. 1918. november 8. 1.

⁵⁰ Újvidéket megszállta az antant. Uo. 1918. november 10. 2.

⁵¹ Mi történt Újvidéken a szerb megszállás alatt? Uo. 1918. november 13. 2–3.

⁵² Uo.

kültek az emberek. A szerb megszálló katonák által vegzált Hornyánszky Ágost huszár főhadnagy az Újvidékről kifutó utolsó vonattal hagyta el a várost.⁵³

November 10-én Bíró Károly szabadkai polgármester a délelőtti órákban bejelentette, hogy tizenhat évnyi polgármesterség után azonnali hatállyal lemond erről a tisztségéről.⁵⁴ Másnap, miközben Pleszkovich Lukács,⁵⁵ Szabadka utolsó magyar kormánybiztosa a szabadkai városházán még tartotta székfoglaló beszédét,⁵⁶ a Hungária vendéglő nyári helyiségében és a Teréz téren mintegy ötezer fő részvételével megalakult a szabadkai Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács. Elnökévé Šime Milodanovićot,⁵⁷ alelnökévé Blaško Rajičot⁵⁸ és Jovan Manojlovićot,⁵⁹ titkárának Jovan Petrovićot,⁶⁰ jegyzőjének Josip Pertićet választották meg.⁶¹

Miközben Belgrádban még javában folytak az antant és a magyar kormány közötti tárgyalások, november 13-án 19 órakor Ante Živulović alezredes vezetésével a szabadkai vasútállomásra ért, s lényegében fegyveres ellenállás nélkül bevonult a szerb

⁵³ Uo.

⁵⁴ A polgármester csak értekezleten búcsúzott a törvényhatóságtól. Uo. 1918. november 12. 3.

⁵⁵ Pleszkovich Lukács (Szabadka, 1872. június 18. – Szabadka, 1927. november 22.) a szabadkai Népkör Magyar Művelődési Egyesület alapító tagja, az ellenzéki *Friss Újság* társszerkesztője volt. 1918-ban főispán-kormánybiztossá nevezték ki. Személyi konfliktusok és ideológiai ellentétek miatt nem vett részt a Magyar Párt alapításában, s 1922-ben a Népkör éléről is lemondott. Az impériumváltás után a mérsékelt szláv pártokkal való politikai együttműködést szorgalmazta, politikájának fókuszában Vajdaság autonómiájának a kérdése állt. 1925-ben autonomista programmal a Pribečević nélküli Demokrata Párt listáján lett országgyűlési képviselő.

⁵⁶ Szabadka nagy közgyűlése. Pleszkovics Lukács bemutatkozása. Uo. 1918. november 12. 2.

⁵⁷ Šime Milodanović (? , 1856 – ?, 1931) 1872-től a Monarchia hadseregében szolgált, 1911-ben ezredesként szerelt le. A szabadkai Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács megalapításának az egyik kezdeményezője, majd annak elnöke volt.

⁵⁸ Blaško Rajič (Szabadka, 1878. január 7. – Szabadka, 1951. január 3.) bácskai horvát pap, költő, írodalmár. 1902-ben szentelték pappá, 1907-től a Keresztény-Szocialista párt tagja volt. A Bácska délszláv államhoz való csatolásának az egyik radikális képviselője, részt vett a párizsi békekonferencián is. 1920-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, majd kiábrándulva a nagyszerb politikai koncepcióból, a Stjepan Radić vezette horvát politikai opcióhoz közelített. 1941-ben a magyar hatóságok Budapestre internálták. 1945-ben a bajai háromszögnek a jugoszláv államhoz való csatolása mellett kardoskodott.

⁵⁹ Jovan Manojlović (Szabadka, 1872. május 31. – Szabadka, 1956. szeptember 21.) jogi tanulmányait Grazban, Budapesten és Pozsonyban végezte. 1901-ben Budapesten ügyvédi szakvizsgát tett, majd Szabadkán nyitott ügyvédi irodát. 1906 és 1910 között magyar országgyűlési képviselő, Jaša Tomić egyik legközelebbi munkatársa. A világháború kitörése után a magyar hatóságok letartóztatták. 1918-ban a szabadkai Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács egyik alapítója, a november 25-i újvidéki „népgyűlés” egyik résztvevője. 1918-ban az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd 1921-es alkotmányozó nemzetgyűlés tagja volt. 1938-ban báni tanácsossá nevezték ki. 1945-ben a jugoszláv kommunista hatóságok elkobozták a vagyonát. Haláláig ügyvédként dolgozott.

⁶⁰ Jovan Petrović-Čata (? – ?) szabadkai szerb ügyvéd, a Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács titkára.

⁶¹ A szabadkai bunyevác-szerb nemzeti tanács megalakulása. Uo. 1918. november 12. 1–2.

hadsereg első kontingense.⁶² Másnap a városháza tornyára kitűzték a szerb és a horvát zászlót.⁶³ Történt mindez annak ellenére, hogy a bevonuló szerb egységtől jóval erősebb és jelentősebb magyar haderő tartózkodott a városban. Itt állomásozott a pár nappal korábban a városba visszarendelt 86-os cs. és kir. gyalogezred teljes állománya,⁶⁴ több más ezred teljes tisztikara, a városi nemzetőrség és a Vörös Gárda egységei. A magyar csapatok november 15-i kivonulása után⁶⁵ Vladislav Krupežević⁶⁶ tüzérezredes, a megszálló szerb hadsereg katonai városparancsnoka kiadta hadparancsát.⁶⁷ Ebben arra kötelezte a város lakosságát, hogy november 19-ig szolgáltsák be a fegyvereket, cenzúrát és este 11 órától kijárási tilalmat vezetett be. November 17-én betiltották az *Újvidéki Hírlap* napilapot,⁶⁸ november 20-án pedig a szabadkai *Bácsmezei Naplót* is.⁶⁹

Zombort a szerb erők ugyanaznap foglalták el, mint Szabadkát. A bevonuló szerb hadsereget elsőként a helyi szerb papság üdvözölte, majd itt is spontán népünnepély vette kezdetét. Balogh Ernő⁷⁰ zombori kormánybiztos a saját mozgásterével kapcsolatban nem sok illúziót táplált: „helyzetem nehéz s én úgy a város és a vármegye lakosságával, mint az eddig tőlem elzárt magyar kormánnyal szemben teszem kötelességemet s igyekszem minden módon biztosítani az összeütközések elkerülését s az adott keretekben megvédeni minden jogos érdeket.”⁷¹ Zomborban azonnal beve-

⁶² A szerbek megszállták Szabadkát. Uo. 1918. november 15. 2.

⁶³ A torony szerb és horvát zászlajának ügye a Nemzeti Tanács előtt. Uo. 1918. november 14. 3.

⁶⁴ Hazajött a háziezred. A nyolcvanhatosok fogadtatása. Uo. 1918. november 8. 2.

⁶⁵ Elköltöznek az ezredek. Kifosztották a nagy katonai felszerelési raktárat. Uo. 1918. november 16. 2.

⁶⁶ Vladislav Krupežević (Velika Krsna, Szerbia, 1876. január 1. – ?, 1945. szeptember 29.) a belgrádi katonakadémián tanult. 1897 és 1911 között a Dunai Tüzérségi Ezredben szolgált. 1903-ban hadnaggyá léptették elő. 1912 és 1918 között tüzértisztként szolgált, az első világháborút ezredesi rangban fejezte be. 1918 novemberétől 1919 végéig Szabadka város parancsnoka volt. 1922 és 1924 között a Morava Tüzérségi Brigád parancsnokaként szolgált. 1923-ban dandártábornok lett. 1924/25-ben a Drina Hadosztály parancsnokhelyettese volt. 1925-ben tábornokká léptették elő. 1929-ben nyugdíjba vonult.

⁶⁷ Szabadka lakosságához. Uo. 1918. november 19. 2.

⁶⁸ Megszüntették az újvidéki magyar újságot. Újvidéken csak szerb lapok jelennek meg. – Halálra kerestett szerkesztő. Uo. 1918. november 17. 2.

⁶⁹ Betiltva. Uo. 1918. december 17. 5.

⁷⁰ Balogh Ernő (Bécs, 1867. november 8. – Budapest, 1941. október 1.) jogi tanulmányait Budapesten, Berlinben, Párizsban és Oxfordban végezte. 1890-től Zomborban volt ügyvéd, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt bácskai ügyvezető elnöke, 1906 és 1910 között országgyűlési képviselő. 1890 és 1909 között a szabadkai *Bácska*, majd a *Bácskai Hírlap* szerkesztője. 1917 júliusa és 1918 novembere között Bács-Bodrog vármegye, Zombor és Szabadka utolsó főispánja, a Károlyi-kormányban 1918. december 12. és 1919. január 19. között miniszterelnökségi államtitkár, majd a Berinkey-kormányban tárcanélküli miniszter volt.

⁷¹ A megszállott Zombor. Dr. Balogh kormánybiztos nyilatkozata. – A kormánybiztos budapesti útja. – A szerb katonaság rendet tart. – A szerbek ünneplik a bevonuló szerb katonákat. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 20. 1.

zették a cenzúrát, betiltották a magyar lapok terjesztését. November 16-án feloszlatták a zombori Nemzeti Tanácsot, és azonnal megkezdték a magyar tisztviselők leváltását.⁷²

Annak ellenére, hogy az 1918. november 13-án megkötött, 18 pontból álló belgrádi fegyverszüneti egyezmény 17. pontja garantálta, hogy a magyar karhatalmi és katonai egységek által kiűritett Beszterce–Maros–Baja–Pécs–Dráva demarkációs vonaltól délre eső területeken továbbra is megmarad a magyar közigazgatás, a jelentős délvidéki magyar területekre igényt tartó, ekkor még csak formálódó délszláv állam mindezt nem tartotta be, s azonnal hozzákezdett a magyar közigazgatás felszámolásához.

A kulisszák mögött zajló szerb–horvát és szerb–szerb hatalmi játszmák⁷³ közepette november 24-én Bácska–Bánát–Baranya egyesülését először a Szlovén–Horvát–Szerb Állammal⁷⁴ mondták ki Zágrábban az ottani Nemzeti Tanács nevében, másnap, 25-én pedig Újvidéken a régió etnikai struktúráját teljesen figyelmen kívül hagyó Nagy Nemzetgyűlés jóformán csak szlávokból álló testülete (a 755 képviselőből 578 volt szerb, 89 horvát, 62 szlovák, 21 ruszin, 6 német és 1 magyar) ugyanennek a területnek a Szerb Királysághoz való csatlakozást kiáltotta ki.⁷⁵

1918. november 25-én az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés által megválasztott Nemzeti Tanács létrehozta az 1919. március 11-ig funkcionáló Bánát–Bácska–Baranya Nemzeti Igazságot,⁷⁶ amely hozzákezdett a terület igazgatási feladatainak az átvé-

⁷² Zomborban feloszlatták a magyar Nemzeti Tanácsot. Uo. 1918. november 17. 1.

⁷³ A szerb politikusok, illetve a szerb–horvát politikai elit elképzelései vonatkozásában nemcsak a kisebbségi kérdés, hanem az egykori Délvidék – a Vajdaság közjogi státusa tekintetében is komoly ellentétek feszültek. Bővebben lásd MILUTINOVIĆ, Kosta: *Vojvodina između Beograda i Zagreba*. Starine, knj. 53., Zagreb, 1966. <http://dizbi.hazu.hr/?object=dl&id=8342> (2020. június 7.) – ČULINOVIĆ, Ferdo: *Jugoslavija između dva rata. I.* Zagreb, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961. 119–129. – LALOŠEVIĆ, J.: *Naše oslobođenje i ujedinjenje*. Subotica, Književni sever, knjiga. 5., sveska 1; 1929. – A jugoszláv államépítés problematikájáról ld. GULYÁS László: *A Délvidék története. 3. kötet. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)*. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2013. 43–87.

⁷⁴ 1918. október 29-én Zágrábban kikiáltott Szlovén–Horvát–Szerb Állam a mai Szlovéniát, Horvátországot, Bosznia-Hercegovinát, a Muraközt és a Murántúlt, Baranyát, Bácskát, a Bánságot és a Szerémséget foglalta magába. 1918. december 1-én Sándor szerb régens proklamálta a Szlovén–Horvát–Szerb Állam és Szerbia egyesülését, s ezzel létrejött a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság.

⁷⁵ ČULINOVIĆ, Ferdo: *Jugoslavija između dva rata I.* Zagreb, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961. 123–124. – PETRANOVIĆ, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Prva Knjiga*. Beograd, Nolit, 1988. 21. – MATKOVIĆ, Hrvoje: *Povijest Jugoslavije*. Zagreb, Laser Plus, 1998. 59.

⁷⁶ A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004. 18–19.

teléhez, és 1918 decemberében hivatalosan is megkezdte a magyar tisztviselői kar tömeges leváltását, valamint a magyar oktatási intézményrendszer felszámolását.

December elsején Belgrádban proklamálták a Szlovén–Horvát–Szerb Állam egyesülését Szerbiával és Montenegróval, majd kikiáltották a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot. A belgrádi proklamációt a horvát nemzetgyűlés, a Szábor 1920. december 29-i feloszlatásáig nem ratifikálta.

Két hét múlva a magyar kérdésben később majd kulcsszerepet játszó Svetozar Pribičević⁷⁷ a bácskai olvasók számára is egyértelművé tette a közeljövő realitását:

„– Európa ismeri és méltányolja Szerbia teljesítményeit és szenvedéseit. Azután meg van a rendelkezésünkre elegendő terület, hogy az igényeket könnyel elintézhessük.

Megkérdeztem, hogy biztosra veszi-e, hogy Magyarország megszállt területei Szerbiához tartoznak majd.

– Ezt kétségtelennek tartom. Ez egészen bizonyos.

Népszavazás nem lesz? – Kérdeztem. A horvát képviselő sokatmondóan mosolygott.”⁷⁸

⁷⁷ Svetozar Pribičević (Kostajnica, Horvátország, 1875. október 26. – Prága, Csehország, 1936. szeptember 15.) Horvátországban született szerb politikus, a Demokrata Párt kiemelkedő személyisége volt. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulásakor előbb a belügyminiszteri, majd az oktatási tárcát vezette, unitárius koncepciójával Stjepan Radić kérlelhetetlen ellenfelének számított. A húszas évek második felében azonban szembefordult Belgrád centralisztikus politikájával. Az 1929-ben bevezetett királyi diktatúra után letartóztatták, s 1931-ig börtönben raboskodott. Ezt követően Prágába emigrált, ahol megírta a Sándor király diktatúrájáról szóló könyvét. Ott hunyt el 1936-ban.

⁷⁸ A jövő átalakulás. Beszélgetés Pribičević horvát képviselővel. *Bácsmezei Napló*, 1918. december 17. 2–3.

POZSONY ELRABLÁSA 1919-BEN

A Felvidék elszakításának szándéka az ezeréves magyar hazától már a Nagy Háború kitörése előtt, tehát már az ún. boldog békeidők éveiben titokban ott lappangott egyes cseh értelmiségi körök, sőt politikusok távlati célkitűzései között. A háború utolsó napjaiban, majd a fegyverszünetet követő hetekben a csehek számára megnyílt annak lehetősége, hogy – a győztes szövetséges és társult hatalmak politikai és katonai támogatásával – valóra váltsák nagy étvágyú politikusaik dédelgetett célkitűzéseit. Prágában a Csehszlovák Nemzeti Bizottságnak nevezett hazai cseh politikai csúcsszerv már 1918. október 28-án proklamálta a Csehszlovák Köztársaságot, amelynek az ún. cseh történelmi országrészeken túlmenően Magyarország északi vármegyéit – az ő szóhasználatukban Szlovákiát – is részének tekintette.

Nyilvánvaló, hogy Észak-Magyarország lakossága – főleg a magyarok és a németek, de a szlovákok, rutének és lengyelek többsége is – sehogyan sem tudta elképzelni, hogy az ezeréves magyar állam ezen területei a háborúban győztes nagyhatalmak támogatásával világra segítő „csehszlovák” állam részévé válhassanak. Bár a háború folyamán fokozatosan kikristályosodott cseh törekvések nem voltak teljesen ismeretlenek a Felvidéken, azokat senki nem vette komolyan. Az 1918-as év novemberében azonban már sok minden elképzelhető volt, amit – az egyik visszaemlékező felvidéki magyar politikus megállapítása szerint – egy évvel azelőtt még csak „a túlhajtott fantázia szüleményének” tekintett.¹ A cseh államszerzők ekkorra már – a győztes nagyhatalmak kegyeiből – a történelem szerencsefiaivá váltak, és legmerészebb álmaik valóra válása is lehetségesnek ígérkezett.

Nem vitás, 1918 novemberében még nem volt semmilyen jogalapja a csehek felvidéki bevonulásának, elvégre sem az 1918. november 3-án megkötött páduai fegyverszüneti szerződés, sem a november 13-án aláírt ún. belgrádi katonai konvenció nem tett említést a csehek megszállási jogáról. A Párizsban eredményesen lobbizó Edvard Benešnek azonban sikerült elérnie, hogy az antant Legfelsőbb Haditanácsa szólítsa fel a magyar kormányt az ún. „szlovák területek” kiürítésére. Erre december 3-án valóban sor is került, de anélkül, hogy a párizsi jegyzékben kijelölték volna a csehszlovák-magyar demarkációs vonalat.

¹ HAICZL Kálmán: *Egyháztörténeti emlékek a cseh megszállás korából*. Esztergom, 1940. 3.

Bartha Albert magyar hadügyminiszter és Milan Hodža, a prágai kormány budapesti megbízottja által december 6-án megkötött megállapodás értelmében a magyar kormány harc nélkül átengedte a Felvidék túlnyomóan szlovák, rutén és német etnikumú területeit az oda benyomuló cseheknek, de Pozsony még ezután is magyar kézen maradt. Prága területi étvágya azonban kielégíthetetlen volt. Benešnek sikerült elérnie, hogy Párizs még a békekonferencia összehívása előtt járuljon hozzá a csehek szinte valamennyi területi igényeinek kielégítéséhez. Valóban, a francia külügyminisztériumban december 19-én meghúzták – a szemfüles Beneš igényeinek figyelembevételével – a cseh-magyar demarkációs vonalat. Fernand Vix alezredes, a budapesti Szövetséges Katonai Misszió főnöke december 23-án adta át gróf Károlyi Mihály miniszterelnöknek – aki egyúttal a külügy-, valamint a hadügyminiszteri feladatokat is ellátta – a Párizsban született jegyzéket, amely „a szlovák állam történelmi határait”, voltaképpen a csehszlovák-magyar demarkációs vonalat a következőképpen jelölte ki:

„1. Magyarország jelenlegi északi határa. 2. Magyarország nyugati jelenlegi határa a Dunáig, 3. a Duna egészen az Ipoly folyó torkolatáig, 4. az Ipoly folyó egészen Rimaszombatig, ez a város Csehszlovákiához tartozik, 5. Rimaszombattól egyenes vonal az Ung folyó torkolatáig, 6. az Ung folyó vonala egészen az Uzsoki-hágóig. A végleges határokat csak a békekonferencián fogják megállapítani a Szövetségesek közös megegyezése alapján, mondta ki az idézett párizsi jegyzék.”²

Ez egyúttal azt is jelentette, hogy Párizsban a Felvidék legjelentősebb városát – Pozsonyt, az ősi koronázó várost – is könnyed nemtörődomséggel odaigérték dédelgetett kedvencüknek, a formálódó csehszlovák államnak.

De mi történet mindeközben Pozsonyban? Az adventi hetekben a városban egyre nőtt az aggodalom. Mindjárt december 23-án híre ment a Párizsból érkezett parancsnak. A város polgárai e napon hatalmas népgyűlésen tiltakoztak városuk „elrablása”, azaz erőszakkal cseh fennhatóság alá vonása ellen. A nagygyűlésnek Kumlik Tódor polgármester volt a vezérszónoka, aki szenvedélyes beszédben érvelt a betagolódás ellen Masaryk és Beneš köztársaságába. A népek önrendelkezési jogára hivatkozva tiltakozott és „óvást emelt” a város ellen készülő merénnyel szemben. A nagygyűlés résztvevői által elfogadott, és másnap a sajtóban közölt tiltakozó határozat hivatkozott az antant által hirdetett önrendelkezési elvre, a város magyar történelmi múltjára, kötődésére a magyar kultúrához és szellemiséghez, gazdasági érdekeire, és nem utolsósorban Pozsony nemzetiségi összetételére, utalva arra, hogy a város lakosságának a legutolsó népszámlálás szerint 78 223 lakosa volt, ennek azonban mindössze 14,9 százaléka volt szlovák – a korabeli szóhasználat szerint tót – anyanyelvű. „Addig

² *Trianon*. Szerk. ZEIDLER Miklós. Budapest, Osiris, 2003. 41–42.

is, míg Pozsony város lakossága igazát részletesebben megokolt emlékiratban foglalhatja össze, a jelen tiltakozást terjeszti minden hivatott tényező elé” – szögezte le a pozsonyi nagygyűlés résztvevői által elfogadott tiltakozó határozat.³

A magyar kormány mindazonáltal alávetette magát a Párizsból érkezett jegyzékben foglaltaknak, és utasítást adott az abban megjelölt területek – többek között Pozsony – kiürítésére. Az országba ezt követően benyomuló cseh fegyveres alakulatok sehol nem ütköztek szervezett ellenállásba. A Felvidéken megszűnőben volt a magyar főhatalom és államiság. Abban pedig egyetlen gondolkodó magyar ember sem kételkedett – kivéve talán az országvesztő Károlyi Mihályt és szűk csapatát, – hogy ahová a cseheknek Párizsban egyszer már engedélyezték a bevonulást, onnan a rövidesen megnyíló békekonferencia sem fogja őket kiharcolni.

Így folyt a Felvidék átjátszása a csehek kezére az „antantbarát” Károlyiék cinkos közreműködésével. A kormány naivan az összehívandó békekonferenciától remélte a wilsoni elvek, a népek önrendelkezési jogának és ezáltal Magyarország igazának érvényesítést. Az amerikai elnök valóban jóakarattal telve „mint az idealizmus lovagja” jelent meg a békekonferencián, ahol azonban – Sulyok Dezső találó szavait idézve – „sem az idealizmusnak, sem a lovagoknak nem volt semmi keresni valójuk”. Sulyok szerint, akinek meglátásával teljes mértékben egyet kell értenünk, „ott [Párizsban – P. Gy.] Masaryk, Beneš és a hasonló egyéniségek érvényesültek és nem az idealisták”.⁴

A karácsonyi ünnepek előestéjén a Pozsonyban megjelenő *Nyugatmagyarországi Híradó* vezércikkben foglalkozott a város kilátásaival, ekkorra ugyanis már közszájon forgott az a híresztelés, hogy a csehek ezt a várost is a létrehozandó csehszlovák állam részének tekintik. „Pozsony nem tud belenyugodni abba, hogy a cseh-tót impérium rátegye kezét erre a városra, amely egész gondolatvilágában távol áll a szlávágtól, és amelyben a tót lakosság alig számottevő kisebbséget alkot” – írta az idézett pozsonyi lap. „Igazi fekete karácsony előtt áll városunk” – állapította meg keserűen a vezércikk szerzője.⁵

Jankó Zoltán, Pozsony és a vármegye kormánybiztos-főispánja december 23-án találkozott Samuel Zoch-hal, az ő hivatalát átvenni készülő csehszlovák zsupánnal, akivel megállapodtak abban, hogy „a karácsonyi ünnepek nyugalmanak biztosítása végett” a cseh katonaság december 27-ig nem vonul be a városba. E találkozón a magyar főispán azt is közölte a csehszlovák zsupánnal, hogy a város és a vármegye

³ Egész Pozsony tüntetett Pozsony magyarsága mellett. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 24. 1–3.

⁴ Sulyok Dezső: *Magyar tragédia*. Newark, 1954. 23.

⁵ Pozsony város helyzete. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. december 24. 1–2.

lakossága „egyáltalán nem bír a cseh megszállás, annál kevésbé a cseh impérium gondolatával megbarátkozni”.⁶

A csehek december 27-én azonban mégsem szállták meg Pozsonyt, mivel a városban még némi magyar katonaság is állomásozott, noha ezek kivonása már folyamatban volt. Sőt a város lakossága még az év hátralévő napjait is cseh megszállók nélkül tölthette. Az 1918. év december 31-ike volt Pozsony utolsó magyar szilvesztere. Csak 1919. január 1-jének hajnalán merészkedett be a városba az első cseh járőr, utána pedig bevonult az Olaszországból hazaszállított légió egyik csapategysége, olasz főtisztek parancsnoksága alatt. A koronázó város számára az idegen megszállás kézzelfogható valósággá vált, polgárai pedig megérkeztek Pozsonyból Bratislavába.

Pozsonyt 1919. január 1-én vették birtokba a Felvidékre benyomuló cseh csapatok. A fegyveres katonaság nyomában napokon belül kezdtek feltűnedezni a polgári hatóságok emberei, köztük a város és a vármegye zsupán-kormánybiztosává kinevezett Samuel Zoch, a modori szlovák evangélikus lelkész. Az új csehszlovák megyefőnök 1919. január 6-án vette át a város és vármegye igazgatását Jankó Zoltán magyar kormánybiztos-főispántól, aki azonban csak az erőszaknak engedve volt hajlandó átadni hivatalát, miután a megszálló cseh katonaság egyik különítménye fegyveresen behatolt a vármegyeháza épületébe, és azt szabályosan megszállta. Samuel Zoch katonai fedezet alatt kereste fel dolgozószobájában a magyar kormánybiztos-főispánt, akit felszólított hivatala átadására. A nevezett eleget tett a katonai asszisztenciával nyomtatékosított intézkedésnek, ahhoz azonban ragaszkodott, hogy az átadás tényét és körülményeit jegyzőkönyvileg rögzítsék, ami meg is történt. Ezt a rendkívül fontos és beszédes dokumentumot másnap a pozsonyi lapok is közzölték. Részlet a jegyzőkönyvből:

„Délelőtt 10 óra 30 perckor megjelenik Zoch Sámuel úr és igazolja magát mint a cseh-szlovák köztársaság által Pozsony városára és Pozsony vármegyére kinevezett főispán, és [...] kijelenti, hogy hivatalát átveszi és engem felszólít, hogy hivatalomat neki azonnal adjam át [...]. Zoch Sámuel úr kijelentette továbbá, hogy amennyiben ezen felszólításának eleget nem tennék, hivatalomból erőszakkal fog eltávolítani. Tekintettel a vármegyeházára felvonult karhatalomra, ezen felszólításnak tiltakozásom kifejezése mellett eleget tettem és hivatalomat Zoch Sámuel úrnak átadtam [...]”⁷

Zoch zsupán még e napon felhívással fordult Pozsony lakosságához, és igyekezett megindokolni előttük a számukra elfogadhatatlan változásokat. Tudatában volt annak, hogy a pozsonyiak szinte egy emberként elutasítják városuk bekebelezését az

⁶ Uo.

⁷ A cseh-szlovák köztársaság átvette Pozsony közigazgatását. Uo. 1919. január 7. 1.

alakuló csehszlovák államba, és főleg a város magyar lakossága számára jelent tragédiát elszakításuk az ezeréves magyar hazától, amelynek a történelem folyamán mindig szerves részét képezték.

„Tudom, hogy Pozsony város magyar nyelvű lakosai bizonyos természetes és érthető idegenkedéssel néznek a csehszlovák állam kormányára s ezen idegenkedés énreám is hárul, mint ezen kormány képviselőjére” – igyekezett megértőnek mutatkozni Zoch zsupán idézett felhívásában. „S mi nem is akarjuk az érzelmeket máról holnapra átváltoztatni, s nem akarunk senkinek a lelkiismeretén erőszakot elkövetni. Viszont azonban elvárjuk Pozsony város magyar nyelvű lakosaitól, hogy a történelem és az isteni gondviselés által adott helyzettel számolni fognak, s országunknak minden tekintetben engedelmes s hű polgárai lesznek” – szolt megértő jóindulatot színlelve, de figyelmeztetően a csehszlovák hatalom szolgálatába szegődött modori lelkész. „A közönséget kérem – folytatta –, hogy számoljon azzal a megdönthetetlen ténnyel, hogy Pozsony város a csehszlovák államhoz tartozik, s ezen már változtatni nem lehet.” Felhívása végén szigorúan a lakosság tudomására hozta még a következő fenyegető dörgedelmet: „A leghatározottabban hangsúlyozom, hogy az államunk ellen való izgatást, a fegyveres erő ellen kifejtett mindennemű ellenséges magatartást, államunk nyelve ellen való izgatást a legnagyobb szigorral fogom megtorolni.”⁸

Az új államhatalom berendezkedése a megszállt Felvidéken kézzelfogható valósággá vált. A magát egyelőre Zsolnán meghúzó Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium – élén a rózsahegyi Vavro Šrobár orvossal, mint a prágai kormány által kinevezett teljhatalmú miniszterrel – elhatározta átköltözését valamelyik jelentősebb felvidéki városba. Šrobár Pozsony, az ősi koronázó város mellett döntött. Választása azért esett erre a kimondottan magyar történelmi múltú, lakosságát illetően pedig vitathatatlanul német-magyar jellegű városra, hogy ezáltal is demonstrálja: Pozsonyt végérvényesen és visszavonhatatlanul a csehszlovák állam részének tekinti.⁹

Pozsony lakossága – leginkább éppen a szervezett munkásság – azonban sehol sem volt képes belenyugvással tudomásul venni városuk elrablását. A Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium Zsolnáról Pozsonyba való átköltöztetésének hírére 1919. február 3-án a városban általános politikai sztrájk kezdődött, amely mögött a szervezett munkásság vezetői álltak. Másnap, február 4-én az egész megszállt Felvidéken vasutas- és postássztrájk kezdődött, tiltakozásul a cseh megszállás ellen. Ez a kétségbeesett akció azonban már nem befolyásolhatta a folyamatokat. A cseh országrészekből a Felvidékre vezényelt vasutasok közreműködésével a sztrájkot

⁸ Pozsony város közönségéhez. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1919. január 7. 1.

⁹ Vö. PEROUTKA, Ferdinand: *Budovani státu II*. Praha, 1934. 591.

sikerült letörni, az abban részt vállaló magyar vasutasokat pedig elbocsátották, és kiutasították a megszállt területekről.¹⁰

Pozsonyban a sztrájkoló munkásság vezetői február 12-én délután 15 órára népgyűlést hirdettek a város központjában található vásárcsarnok előtti tágas térre. A gyűlés még el sem kezdődött, amikor a térre és a környező utcákba fegyveresen kivonuló cseh katonaság összetűzést provokált ki a békésen várakozó fegyvertelen civilekkel. A katonák részéről fegyverhasználatra is sor került. A tervezett népgyűlés lebonyolítása ilyen körülmények között már szóba sem jöhetett.¹¹

A „pozsonyi vérengzés” néven elhíresült öldöklés mérlege a következő: hat fegyvertelen civil ember a helyszínen életét vesztette, huszonhárman súlyos sérülésekkel kerültek kórházba. Másnap a súlyosan sebesültek közül egy ember a kórházban vesztette életét. Temetésükre február 16-án került sor, több ezer fős gyászoló és tüntető tömeg részvételével.¹²

A pozsonyi magyar és német lapok tényszerűen beszámoltak a véres eseményről, bár őrizkedtek a megszállók elleni közhangulat további élezésétől. Ez azonban már egyáltalán nem mondható el a szlovák és cseh újságokról. Ezek vagy elhallgatták a Pozsonyban történeteket, vagy ha írtak róla, teljesen torz képet festettek a helyi civil lakosság ellen elkövetett atrocitásról. A Pozsonyban megjelenő *Slovenský denník* például úgy tálalta olvasóinak a február 12-i vérfürdőt, hogy a katonák csak önvédelemből kényszerültek fegyverhasználatra, mivel a civilek részéről úgymond komoly inzultusok érték őket. „A csöcselék leköpdöste a katonáinkat, leszaggatta sapkajelvényeiket, bántalmazta őket, és a házakból lövöldöztek rájuk” – indokolta meg a katonák fegyverhasználatának „jogosságát” az idézett napilap szerkesztőségi vezércikke. Eszerint „a katonaság csak védekezett” a feldühödött pozsonyi civilek provokációja ellen.¹³

Megjegyezhetjük, hogy fegyveres fellépésekre a helyi civil lakosság ellen a Felvidék több városában is sor került. Minden esetben ártatlan és békés civilek estek áldozatul a megszállók önkényének. Egyet kell értenünk a kortárs vélekedéssel, miszerint a cseh katonák – akik a harctereken köztudottan nem nagyon jeleskedtek – a fegyvertelen civil lakossággal szemben derekasan megállták a helyüket. A megszállt területek lakosságának az első pillanattól kezdve tapasztalnia kellett, hogy az új hatalom a legdrasztikusabb eszközök igénybevételétől sem riad vissza, és ha szükségesnek véli – de akkor is, ha valójában semmi szükség sincs rá –, véres kegyetlenséggel fitogtatja erejét.

¹⁰ Vö. DÉRER, Ivan: *Slovensko po prevrate a po ňom*. Bratislava, 1924. 29–30.

¹¹ Pozsony tüntetése. *Híradó*, 1919. február 14. 1–3.

¹² Eltemették a vértanúkat. Uo. 1919. február 18. 3.

¹³ Zlomysefné zprávy o výtržnostiach vyvrátené. *Slovenský denník*, 1919. február 16. 1.

Rövidesen mind Pozsonynak, mind az egész megszállt Felvidék lakosságának tapasztalnia kellett, mit jelent a cseh megszállás. Kezdetét vette a magyarság üldözése, politikai, gazdasági és kulturális elnyomása, nyelvének háttérbe szorítása és nem utolsósorban erkölcsi szétzüllesztése.

Pozsony az 1919. január 1-jén bekövetkezett cseh megszállása után már nem tért vissza – még átmenetileg sem – a magyar hazához. A Csehszlovák Köztársaság 1939 márciusában széthullott, és Pozsony 1945 áprilisáig az első Szlovák Köztársaság fővárosa lett, majd ekkor újfent Csehszlovákia részévé vált. 1993. január első napjától pedig a független, immár második Szlovák Köztársaság fővárosa.

Végezetül tegyük fel a megválaszolásra váró kérdést: vajon a rablók lelkiismerete – ha egyáltalán rendelkeznek ilyesmivel – nyugodt-e a száz évvel ezelőtt elkövetett, feledésbe soha nem merülő bűntények árnyékában?

HALLGATÓK ÉS PROFESSZOROK MEGPRÓBÁLTATÁSAI A KOLOZSVÁRI EGYETEM JOGELLENES ÉS ERŐSZAKOS ELFOGLALÁSAKOR

Az 1872-es alapításától kezdve szervesen fejlődő magyar királyi kolozsvári tudományegyetem 1918/19. tanévének történetét és az egyetem épületeinek román hadsereg által végrehajtott erőszakos elvételét, a professzorok kitoloncolását korabeli¹ és a közelmúltban megjelent² egyetemtörténeti összefoglaló és számos egyedi³ publikáció is érinti. Ezek a feldolgozások magyar szemszögből, az elérhető korabeli források elemzésével ismertetik az egyetemmel kapcsolatos történéseket.

Jelen tanulmány célja, hogy további korabeli dokumentumok (újságcikkek, napló-részletek, levéltári források) segítségével részleteiben mutassa be a kolozsvári egyetem professzorai és hallgatói ellen elkövetett jogtalan erőszakot, valamint egy 47 éven keresztül a központi magyar állam költségvetéséből kiépített és folyamatosan gazdagított egyetem teljes infrastruktúrájának elrablását, a professzorok magántulajdonú ingó és ingatlanvagyonának, valamint a tanárok és hallgatók erőszakos kitoloncolásának történetét. Úgy vélem, hogy a professzorok, az oktatásban–kutatásban–gyógyításban közreműködő segédszemélyzet, a hallgatók és a város lakosságának példamutató helytállása és személyes áldozatvállalása igazán megérdemli a történések korabeli dokumentumok alapján való felidézését.

¹ MÁRKI Sándor: *A m. kir. Ferencz József-tudományegyetem története: 1872–1922*. Szeged, 1922. (A továbbiakban: MÁRKI, 1922.) – BUDAY Árpád: *Dacia superior egyeteme*. In: *Jancsó Benedek emlékkönyv*. Szerk. ASZTALOS Miklós. Budapest, Erdélyi Férfiak Egyesülete, 1931. 258–276. – *Erdély magyar egyeteme: az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Szerk. BISZTRAY Gyula–SZABÓ T. Attila–TAMÁS Lajos. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941. (A továbbiakban: EME, 1941.)

² GAAL György: *Egyetem a Farkas utcában: a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kolozsvár, Scientia, 2012. (A továbbiakban: GAAL, 2012.) 81–83.

³ VINCZE Gábor: *A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem felszámolása 1919-ben*. *Pro Minoritate*, 2004/2. 130–155. (A továbbiakban: VINCZE, 2004.) – BALÁZS Sándor: *Onisifor Ghibu – álarc nélkül*. Kolozsvár, Komp-Press, 2005. (A továbbiakban: BALÁZS, 2005.) 100–111. – VINCZE Gábor: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921)*. Szeged, JATEPress, 2006. (A továbbiakban: VINCZE, 2006.) 11–30.

Az utolsó kolozsvári tanévkezdés nehézségei

A Ferenc József Tudományegyetemen a háborús tanévekben komoly nehézségeket okozott a tanársegédek és a klinikai segédszemélyzet besorozása, több tanszék betöltésének késlekedése,⁴ valamint az egyetemi internátusok, klinikák és intézetek katonai igénybevétele.⁵ 1918. október 12-ig 1567 fő iratkozott be a kolozsvári egyetem őszi félévére. Közülük 870 katona, 176 pedig nő. A női hallgatók száma a háború elején 62 volt, így számuk csaknem háromszorosára emelkedett.⁶ Az előadások Márki Sándor, a kolozsvári egyetem történész professzorának naplója szerint október 1-jén kezdődtek meg,⁷ s végül is 2226, tehát a békelétszámnak megfelelő mennyiségű hallgató iratkozott be az őszi félévre.⁸ A tanítás megkezdésével egyidejűleg megindult a négy esztendeje katonai kórház céljára lefoglalt Pasteur-intézet átadása is az egyetemnek: „Az a terv, hogy a Pasteur-intézetbe diáklakásokat helyezzenek el. [...] Az egyetemi tanács tervezete szerint a Pasteur több osztályát teljesen a lakás nélküli főiskolai hallgatók rendelkezésére bocsájtják. Több száz ágyat állítanak be, és ha a karok ülése tervét meg nem változtatja, a diákság – mint békében a Menza helyiségeiben – 40–50 koronáért lakáshoz jut.”⁹

A budapesti forradalmi események hatására a kolozsvári egyetemi ifjúság békés nagygyűléseket tartott. Az október 27-i gyűlésen megalakult a különféle kolozsvári felsőoktatási intézmények hallgatóit közös szervezetbe tömörítő Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szövetsége nevű egyesület.¹⁰ A folyamatos rendfenntartás érdekében a rektor egyeseknek kétheti szabadságot engedélyezett, a tanítás azonban megszakítás nélkül, folyamatosan zajlott a szorgalmi időszak december 19-i lezárásáig. Az önkényesen hazautazó hallgatókat Schneller rektor a rektori és kari hirdető táblákra kihelyezett értesítések és újságcikkek útján figyelmeztette.¹¹ A kolozsvári egyetem 1918/19. tanév őszi féléve tehát a háború okozta nehézségek ellenére is viszonylag

⁴ Tóth Lajos min. tanácsos kezébe vette az egyetemi felmentések ügyét. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. augusztus 28. 4.

⁵ Tóth Szilárd: Kolozsvár és az egyetem az első világháború éveiben. *Per Aspera Ad Astra*, 2018/2. 169.

⁶ 300 százalékkal emelkedett a női főiskolai hallgatók száma. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. október 13. 5.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (A továbbiakban: MNL BML) XV. 33. fond 251. tétel Márki Sándor naplói. 3430. (1918. október 1.)

⁸ MÁRKI, 1922. 108.

⁹ A felszabadult Pasteurban helyezik el a lakás nélküli főiskolai hallgatókat. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. október 2. 2.

¹⁰ PASSUTH László: *Kutatóárak*. Budapest, Szépirodalmi, 1966. 226.

¹¹ Az egyetem nem bocsátotta el a hallgatókat. *Újság*, 1918. december 5. 5.

normálisan telt, s a frontról visszatérő katonák miatti hallgatói létszámot is sikeresen menedzselte.¹²

Román hódítás és a budapesti kormány önfeladása

1918 őszén az Osztrák–Magyar Monarchia háborús összeomlását követően a Magyarországon élő románok egyre hevesebben követeltek önrendelkezési jogot maguknak.¹³ E mögött pedig egyre határozottabban körvonalazódott a Romániával való egyesülés lehetősége.¹⁴ Az erdélyi románok által Aradon létrehívott Román Nemzeti Tanács már november 9-én ultimátumban követelte Károlyi Mihály kormányfőtől a Tisza vonaláig terjedően Kelet-Magyarország átadását: „a népek önrendelkezési jogának értelmében, valamint nemzetünknek és a vele egy területen élő kisebbségeknek érdekében a közrend, vagyon- és személybiztonság megóvása céljából már most át kell vennünk Magyarországnak és Erdélynek románok által lakott vidékei fölött a teljes kormányzó hatalmat [...] Intézzon a kormány Magyarország és Erdély nemzetihez azonnal egy manifesztumot ilyen értelemben, és rendelje hatalmunk alá az azon a területen található minden állami, politikai, közigazgatási, bírósági, iskolai, egyházi, pénzügyi, katonai és közlekedésügyi intézményt, hatóságot és szervet.”¹⁵ Az európai történelemben máig példátlan követelés teljesen semmibe vette a kismélt területen működő egyházak, iskolák, önkormányzatok és minden egyéb intézmény autonómiáját. Hogyan adhatta volna át a követelt korlátlan jogosítványokat a budapesti központi magyar kormányzat, mikor azokkal maga sem rendelkezett? Hiszen évszázados fejlődés eredményeként az egyházak, a települési és megyei önkormányzatok, a különböző iskolák és kulturális intézmények mind széleskörű szakmai önállóságot élveztek, hogy vállalt feladatukat minél tökéletesebben láthassák el. Az ultimátum kiválóan előrevetítette a román megszállás esetén várható fejleményeket.

¹² VAJDA Tamás: Az erdélyi magyar egyetem utolsó tanéve (1918/19). *Gerundium*, 2019/2. 40.

¹³ LÖNHÁRT Tamás: Mert tiéd a hatalom...? Erdély, Bánság és Partium a változó hatalmi intézmények örvényében (1918–1920). In: *Terror 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók*. Szerk. MÜLLER ROLF–TAKÁCS TIBOR–TULIPÁN ÉVA. Budapest, Jaffa, 2019. 19–21.

¹⁴ L. BALOGH Béni: Erdély megszerzése – Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. In: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. (Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 6.)* Szerk. L. BALOGH Béni. Budapest, BTK Történettudományi Intézet, 2020. (A továbbiakban: L. BALOGH, 2020.) 25.

¹⁵ RAFFAY Ernő: *Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal...* Budapest, Tornado Damenija, 1990. (A továbbiakban: RAFFAY, 1990.) 13. – *Sub clausula 1920–1947*. Szerk. GECSÉNYI LAJOS–MÁTHÉ GÁBOR. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. (A továbbiakban: GECSÉNYI–MÁTHÉ, 2008.) 389.

Három nappal később november 12-én a Tölgyesi-, az Ojtozi-, a Gyimesi-szorosokon keresztül ismét átlépték Románia csapatai a magyar határt,¹⁶ s tovább folytatták az erdélyi területek megszállását.¹⁷ Amíg a román politikusok és katonák cselekedtek, a budapesti magyar politikusok az önfeladás útját folytatták. Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter november 25-én kelt átiratában elrendelte, hogy az egyetem alapítójának, Ferenc Józsefnek nevét az egyetem törölje címéből és pecsétjeiről, arcképét távolítsa el, az ország címerének koronáját takarja el.¹⁸ Ezeket az egyetem csak részben teljesítette.¹⁹ Az egyetem nevét valóban megváltoztatták, „az addigi Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Magyar Tudományegyetemmé alakult át; címe most már nem a magyar «állami», hanem az általános «magyar tudományos» jelleget hangsúlyozta. Ennek az új álláspontnak ugyanis több reménye lehetett az új helyzetben való érvényesülésre, mint a régi magyar állami jellegnek.”²⁰ Ferenc Józsefnek az egyetem főépülete homlokzatának timpanonjában a Mayer Ede alkotta szoborcsoportjában szereplő központi alakjáról a fejet román katonák távolították el.²¹

December 1-jén Gyulafehérváron az erdélyi románok küldöttei kimondták a románok lakta területek unióját Romániával. E mellett a határozat III. fejezetének 1–2. pontja szerint: „1. Teljes nemzeti szabadság az együttlakó népek számára. Mind-egyik népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot. 2. Egyenlő jog és teljes felekezeti autonóm szabadság az állam összes felekezetei számára.”²² A határozatban megígért önkormányzati és kulturális–oktatási jogokat azonban egyáltalán nem gondolták komolyan a románok. Nicolae Bălan (1882–1955), a nagyszebeni ortodox teológiai intézet tanára Vasile Goldişnak, a Központi Román Nemzeti Tanács tagjának november 20-án írt levele

¹⁶ RAFFAY Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Budapest, Magvető, 1987. (A továbbiakban: RAFFAY, 1987.) 135.

¹⁷ ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, Helikon, 2018. (A továbbiakban: ROMSICS, 2018.) 110.

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Megyei Levéltár (A továbbiakban: MNL CSCSML), VIII. 2. fond (Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar iratai) 4. doboz, 595–1918/19. E. T. sz. – MNL BML, XV. 33. fond 251. tétel, 3453. (1918. december 3.)

¹⁹ VINCZE, 2004. 137.

²⁰ BIRÓ Sándor: A kolozsvári egyetem a román uralom alatt. In: EME, 1941. (A továbbiakban: BIRÓ, 1941.) 306.

²¹ GAAL, 2012. 82.

²² *Trianon*. Szerk. ZEIDLER Miklós. Budapest, Osiris, 2003. (A továbbiakban: ZEIDLER, 2003.) 39. – GECSÉNYI–MÁTHÉ, 2008. 391.

felhívta a figyelmet a Románián belüli autonómia veszélyeire, s élesen kizárt minden ilyen lehetőséget: „A Romániával való egyesülés kikiáltása minden fenntartás nélkül történjen, hogy annál nagyobb súllyal bírjon az idegen elemekkel szemben. Hiba lenne a román állam keretein belül megőrzendő bármiféle autonómiával összefüggő, legkisebb fenntartás hangsúlyozása is, mint ahogy hiba volna, ha csak az összes román egy nemzeti államba való egyesítését kiáltanák ki.”²³

Nicolae Bălan a levelében Európában mindaddig szokatlan és páratlan sovinszta szemléletet fogalmazott meg. Szerinte Erdély és a megszállásra kiszemelt többi területek minden nem román lakosa egyszerűen csak „idegen elem”, függetlenül attól, hogy az adott nemzetiség ősei hány évszázad óta éltek a célterületen. Ezeknek az idegen elemeknek pedig hiba lenne bármilyen autonómiát adni a román állam keretein belül. Nicolae Bălan állásfoglalása és a magyarokhoz, szászokhoz és a többi nemzetiséghez hasonló sovinszta szemléletmódja nem egyedi és elszigetelt jelenség sem a korabeli, sem a mai románok között. Ortodox teológiai tanárként nyilván Nicolae Bălannak is szerepe volt abban, hogy a Magyarország területén működő 3 román ortodox (Nagyszében, Arad, Karánsebes) és 4 görögkatolikus teológia (Balázsfalva, Szamosújvár, Nagyvárad, Lugos) egyikén sem tanították a magyar nyelvet (az ország hivatalos nyelvét), még idegen nyelvként sem.²⁴

Nicolae Bălan levele és a román hatóságok által 1918 decembere óta követett napi gyakorlat egyértelműen mutatja, hogy az 1918. december elsejei gyulafehérvári határozatot a románok csak üres porhintésnek szánták. Ezt a terület utóbbi száz évének történései mellett jól mutatja Nicolae Bălan személyes élettörténete is. Ő ugyanis a nagyszebeni teológiai tanári állásból felemelkedve – talán nem függetlenül a politikai szerepvállalásától – 1920–1955 között erdélyi ortodox érsek lett.

1918. december első heteiben a román csapatok egyre beljebb jutottak Erdély földjén, s Kolozsvár román megszállásának eshetősége napról-napra valószínűbb lett, ezért a kultuszminiszter előzékenységet ajánlott az egyetem számára a román katonasággal szemben. Végző esetben arra is felhatalmazta őket, hogy – a hűtlenség bűne nélkül – esküt tegyenek le a románok előtt. Ezt a professzorok, mint erkölcsi lehetetlenséget, visszautasították.²⁵ A budapesti forradalmi kormány tehát „az egyetemet már a román megszállás előtt sorsára hagyta.”²⁶

²³ *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. (Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 6.)* Szerk. L. BALOGH Béni. Budapest, BTK Történettudományi Intézet, 2020. (A továbbiakban: REK, 2020.) 93.

²⁴ RAFFAY Ernő: *Nagy-Románia megteremtése 1866–1920*. Köröstarkey–Kápolnásnyék, Kárpátia Stúdió, 2019. 201.

²⁵ MÁRKI, 1922. 110.

²⁶ BÍRÓ, 1941. 305–306.

A román erőszak kezdete Kolozsváron

1918. december 24-én délelőtt 11 órakor Constantin Neculcea és Gherescu román tábornokok csapatai minden ellenállás nélkül vonultak be Kolozsvárra.²⁷ Neculcea tábornok délután tárgyalt Apáthy István professzorral, a kelet-magyarországi fő-kormánybiztossal.²⁸ A tábornok ígéretet tett, hogy a közigazgatásba – a november 13-án kötött belgrádi egyezménynek engedelmessé – nem avatkozik be. Ezzel szemben már Kolozsvár megszállásának harmadnapján, december 26-án elrendelte az ostromállapotot, intézkedett a fegyverek beszolgáltatásáról, sajtócenzúrát, éjszakai kijárási tilalmat és utazási korlátozásokat vezetett be,²⁹ ezzel megindult a legfontosabb erdélyi magyar közigazgatási szerv felbomlasztása³⁰ és a kolozsvári magyar kulturális élet ellehetetlenítése. Akik nem vetették magukat alá a parancsoknak, azokat a megszállók katonai törvényszék elé idézték, a nem megfelelő magatartással vádolt tisztviselőket pedig 48 órán belül kitoloncolták az országból.³¹

Három nappal később, december 29-én a nagyszebeni kormányzó tanács átvette Erdély egyházi, iskolai és közművelődési ügyeinek vezetését is. Ígérete szerint az igazgatást a legdemokratikusabb, legszabadelvűbb módon a vallásosság és a haza javára folytatja.³² Nyilatkozatuk értékét csökkentette, hogy Kolozsvárott már az előző napon megpróbálták a megszálló román csapatok lefoglalni az egyetemet.³³ Az átvételt akkor Schneller István rektor erélyes tiltakozása még megakadályozta.

A románok által hangoztatott legdemokratikusabb és legszabadelvűbb, a vallásosság és a haza javára folytatott igazgatás gyakorlati megvalósításáról december 31-én saját szemükkal is meggyőződhetek Kolozsvár lakói: Schneller „rektort szuronyok közt vezették végig az utcán,”³⁴ „délután 3-kor kocsin ment haza azzal, hogy »tévedtek«, azt hitték renitenskedik, ha a hadvezetés kérésére (melyről azonban nem volt tudomása) nem jelenik meg, »szabályszerűen« így kellett eljárni.”³⁵ Az egyetemek

²⁷ Erdély fővárosát ma délelőtt szállják meg a román csapatok. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. december 24. 3.

²⁸ RAFFAY, 1987. 187.

²⁹ L. BALOGH, 2020. 34.

³⁰ RAFFAY, 1987. 220.

³¹ L. BALOGH, 2020. 35.

³² MÁRKI, 1922. 113.

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 636. fond (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratanyaga: egyetemek, főiskolák, tudományos intézetek iktatott iratai 1919–1940), 32. doboz 1919–11–466., 895–1918/19. E. T. sz. (közli: VINCZE, 2006. 135–136.) – MNL BML, XV. 33. fond 251. tétel, 3465. (1918. december 28.)

³⁴ MÁRKI, 1922. 113.

³⁵ MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel 3466. (1918. december 31.)

törvényekben biztosított autonómiájának ekkor már évszázadok óta elidegeníthetetlen része volt a professzori kar és a hallgatóság öngazgatása és az egyetem területén történő rendfenntartás önálló megszervezése. Ezek a kiváltságok az 1860-ban alapított iasi és 1864-ben alapított bukaresti egyetemek³⁶ számára is magától értetődő jogok voltak. Schneller rektor szuronyos katonákkal történő végigvezetése Kolozsvár városában tehát olyan szintű megsértése volt az egyetemi autonómiának, s megálázása a nemzetközi hírű professzornak (rajta keresztül pedig a kolozsvári egyetem teljes professzori karának), amely az egész világtörténelemben egyedülálló.

1919. január 9-én Apáthy Istvánnak saját lakásán³⁷ és a Menza épületében elhelyezett főkormánybiztosi hivatalában tartott házkutatást a megszálló román katonaság esetleges politikai izgató röpiratok és proklamációk után kutatva, de semmit sem találtak.³⁸ 1919. január 10-én 14 tekintélyes kolozsvári magyart (köztük Szádeczky Lajos, Pósta Béla, Menyhárh Gáspár, Bíró Balázs és Réz Mihály professzorokat, valamint Ferenc József unitárius püspököt, Hirschler József apát-plébánost, Barabás Samu református esperest és két kolozsvári rabbit)³⁹ „bolsevizmus, anarchizmus és románellenes politika” gyanúja miatt letartóztattak,⁴⁰ majd szabadon engedésük után arra kötelezték őket, hogy minden harmadik nap jelentkezzenek a román katonai parancsnokságon,⁴¹ s megtiltották számukra Kolozsvár elhagyását, és a továbbiakban többször is tartottak náluk házkutatást.⁴²

Január 15-én letartóztatta Apáthy Istvánt a román hadsereg,⁴³ s izgatás⁴⁴ és a megszálló csapatokkal szembeni fegyveres ellenállás szervezése⁴⁵, valamint bolsevista

³⁶ RAFFAY Ernő: *A vajdaságtól a birodalomig. Az újkori Románia története*. Szeged, JATE, 1989. 168–169.

³⁷ Házkutatás a kolozsvári főkormányzóságnál. *Pesti Napló*, 1919. január 11. 9.

³⁸ MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3469. (1919. január 9.)

³⁹ Uo. (1919. január 10.)

⁴⁰ MIKES Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig*. Sepsiszentgyörgy, H-Press, 1996. (A továbbiakban: MIKES, 1996.) 200.

⁴¹ MÁRKI, 1922. 113–114.

⁴² Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (a továbbiakban: MTAK) Ms. 4165/58. – MTAK Ms. 4165/211.

⁴³ *Az Ujság*, 1919. január 16. 3. – *Pesti Napló*, 1919. január 16. 2. – Dr. Apáthy István főkormánybiztost Nagyszebenbe internálták. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. január 16. 4.

⁴⁴ *Az Ujság*, 1919. január 18. 3.

⁴⁵ Apáthy István dr. fogságban. *Keleti Ujság*, 1919. január 18. 6–7. – *Pesti Hírlap*, 1919. január 29. 2. – Erdélyi János román követ Apáthy letartóztatásáról. *Keleti Ujság*, 1919. január 31. 4.

propaganda⁴⁶ vádjával közel három héten át⁴⁷ Nagyszebenben tartották fogva.⁴⁸ Apáthy szabadon bocsátása érdekében a kolozsvári egyetemisták is kérvényt nyújtottak be a nagyszebeni román katonai főparancsnokhoz.⁴⁹ A fogság körülményeinek hatására súlyos szívbetegetség hatalmasodott el rajta.⁵⁰ Az intézkedésre feltehetően a román legfőbb hadvezetőség december 31-én megjelent 993. számú rendeletének értelmében kerülhetett sor. A rendelet 1. pontja kimondja: „A meg nem szállott területeken a románok ellen elkövetett minden erőszakoskodás az illetők letartóztatását vonja maga után, egyszersmind a már megszállott román területen lévő magyar vezető személyiségek internálva lesznek. Ezen személyek életükkel felelnek a honfitársaik által a román lakosság ellen elkövetett erőszakoskodásokért.”⁵¹ Apáthy szabadon bocsátása után az ellene folytatott hadbírósi eljárás nem ért véget, azt tovább folytatták.

Hadisarc és az erőszak folytatása

Január 16-án délelőtt Neculcea tábornok a Szilágy megyei Cigányi (ma: Crișeni) községben két nappal korábban⁵² a helyi lakosság által megtámadott és megölt 9 megszálló katona haláláért összesen 900.000 korona hadisarcot rótt ki Kolozsvár városának politikai szerepet játszó magyar előkelőségeire.⁵³ A tábornok utasítása szerint a hatalmas összegű hadisarcot 47 tekintélyes kolozsvári magyar személy (köztük a január 10-én már inzultált 14 fő) volt köteles megfizetni. Az összeg befize-

⁴⁶ A nagyszebeni román kormányzótanács bolsevizmussal vádolja Apáthy főkormánybiztost. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. január 17. 1.

⁴⁷ Apáthy István szabadulása. *Pesti Napló*, 1919. január 30. 5. – Apáthyt szabadon bocsátották. *Világ*, 1919. január 30. 1.

⁴⁸ Beszélgetés Maniu Gyula kormányelnökkel. *Keleti Ujság*, 1919. január 28. 2. – Apáthy állapota javul. *Az Ujság*, 1919. február 8. 2. – Apáthy István ügye. *Budapesti Hírlap*, 1919. február 28. 3. – Apáthy István ügyének tárgyalása. *Világ*, 1919. február 28. 1. – Apáthy sorsa. *Az Ujság*, 1919. március 18. 7.

⁴⁹ Apáthy István állapota némileg javult. *Pesti Hírlap*, 1919. február 8. 3.

⁵⁰ A románok kegyetlenkedései a magyarokkal. *Magyarország*, 1919. január 30. 3. – Apáthy István állapota válságos. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 2. 2. – Apáthy állapota aggasztó. *Friss Ujság*, 1919. február 7. 2. – Apáthy István sorsa. *Friss Ujság*, 1919. február 8. 3.

⁵¹ Neculcea tábornok rendeletei. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. december 31. 1.

⁵² GOTTFRIED Barna: A Székely Hadosztály, 1918–1919. *Székelyföld*, 2007/2. 97–98.

⁵³ Gyalui Farkas emlékirata szerint „A pénzt 47 kolozsvári polgárra vetették ki, akik közül egy sem tudta, hogy létezik Cigányi a világon.” GYALUI Farkas: *Emlékirataim (1914–1921)*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az előszót írta: SAS Péter. Kolozsvár, Művelődés, 2013. (A továbbiakban: GYALUI, 2013.) 286.

tésére mindössze 24 óra határidőt kaptak.⁵⁴ Kötelesek voltak ezen kívül 9 érckoporsót és egy-egy sírkövet is állítani az elhunytaknak.⁵⁵

*Hadisarcot fizető kolozsvári lakosok*⁵⁶

A befizetett összeg koronában megadva. A nyolc érintett egyetemi tanár neve dőlt betűvel szedve.

báró Horváth Emil	80 000	<i>Boér Elek dr.</i>	20 000	Tamásy István	2500
Hirsch Ödön	80 000	Magyary Mihály	8000	<i>Apáthy István dr.</i>	2000
Janovics Jenő dr.	80 000	Papp József dr.	8000	<i>Szádeczky Lajos dr.</i>	2000
gróf Bethlen Ödön	80 000	<i>Réz Mihály dr.</i>	6000	Szentmiklósi József	2000
báró Jósika János	60 000	Hirschfeld Károly	6000	Szacsvay József dr.	2000
Stotter Aladár	60 000	Fekete-Nagy Béla	6000	Költő Gábor	1000
Desbordes Ernő	50 000	Sipos Gábor	6000	Kecskeméthy István	750
Goppolt Gyula	40 000	Boross György dr.	5000	Barabás Samu	750
Újhelyi Mór	40 000	Kertész Jenő dr.	5000	Zágoni István	500
Lendvay Emil	40 000	Deák Albert dr.	5000	Kőrösi György dr.	500
Weinfeld Samu	40 000	Sándor József	5000	Benedek Miklós dr.	500
Gidófalvy István dr.	30 000	ifj. Sipos Gábor	4000	Szász Endre	500
<i>Bíró Balázs dr.</i>	30 000	Vincze Sándor dr.	4000	Jordáky Lajos	500
<i>Pósta Béla dr.</i>	30 000	Dózsa Endre	3000	Czala J. Lajos	500
Dobó Ferenc dr.	25 000	<i>Menyhárh Gáspár dr.</i>	3000		

Neculcea tábornok átiratában azt ígérte, hogy a hadisarc összegét a Cigányinál elesett román katonák családjának fogják kiosztani.⁵⁷ A tábornok ígérete teljes képtelenség, hiszen ilyen hatalmas összegből nemcsak 9, de akár 90 vagy 100 család is évekig élhetett volna polgári jólétben. Növeli a gyanút, hogy másnap „délelőtt féltizenkettőkor megjelent a román királyi hadosztályparancsnokság képviselőjében egy százados egy kis bőrtáskával a kezében Haller polgármesternél a 900.000 K átvételére

⁵⁴ Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Jordáky Lajos hagyatéka, Janovics Jenő kéziratai III/81. Közli: ANTAL Róbert-István: Impériumváltás és színházi élet Kolozsváron, 1918–1919. – Janovics Jenő visszaemlékezése (részletek). *Korunk*, 2018/12. 84–85.

⁵⁵ Apáthy István főkormányzó internálása. *Ellenzék*, 1919. január 17. 2. – 47 kolozsvári polgár fizeti ki a 900.000 korona bírságot. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. január 17. 5.

⁵⁶ Ma délelőtt befizették a kilencszázezer korona hadisarcot. *Ellenzék*, 1919. január 18. 2. – Kifizették a 900.000 korona bírságot. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. január 18. 3. – MIKES, 1996, 200.

⁵⁷ Kifizették a 900.000 korona bírságot. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. január 18. 3.

[...] átvette a kilencszáz darab ezer koronás bankót, begyűrte a kis börtáskába és szívélyesen elköszönvén Haller Gusztáv polgármestertől, magával vitte a pénzt.”⁵⁸ Arról semmilyen hír sem maradt fenn, hogy a Cigányinál elesett 9 román katona családja akárcsak egyetlen korona támogatást is kapott volna a kolozsvári magyarokon behajtott hadisarc összegéből. Az 1907-ben elfogadott és Románia által is aláírt⁵⁹ hágai egyezmény részét alkotó *Szabályzat a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól* c. dokumentum 50. §-a szerint „Az egész lakosságot nem lehet pénzbüntetéssel vagy másnemű büntetéssel sújtani egyes egyének cselekményei miatt, amelyekért az egész lakosság egyetemlegesen felelősnek nem tekinthető.”⁶⁰ A 47 kolozsvári polgárra kivetett igen súlyos hadisarc tehát nemcsak etikátlan, de a nemzetközi jogot is sértő cselekedet volt a megszálló román hadsereg vezetése részéről.

Februárban folytatódtak a sorozatos házkutatások. Ennek keretében február 4-én átvizsgálták az egyetem és az Erdélyi Múzeum-Egylet (EME) Érem- és Régiségtárát is. „Az egyetemen ma a régiségtár rozsdás flintái egy részét is lefoglalták a házkutatás alkalmával.”⁶¹ „A szigorú patrul látva a sok fegyvert, összeszedett mindent, amire a fegyver elnevezést használni lehet, és elvitte a parancsnoksághoz. Így kerülnek a használhatatlan «ócskaságok» a legújabb szerkezetű fegyverek közé.”⁶² A régiségtár évszázados flintái kapcsán igencsak komoly ügy kerekedett. Pósta Béla, a régiségtár igazgatója ellen büntetőeljárást indítottak.⁶³ Pedig ő jóhiszeműen nem jelentette be azokat, hiszen felfogásában azok már nem hadfelszerelési eszközök, hanem a hadtörténeti, művelődéstörténeti kutatás tárgyai voltak. Március 20-án azonban megjelent az intézetben Constantin Roșiu hadnagy, aki Pósta ellenkezése dacára lefoglalta az összes 16–18. századi lőfegyvert. A régiségtár lefoglalt fegyvereivel kapcsolatos intézkedések, idézések, sorozatos hatósági vegzálások és megaláztatások következtében Pósta Béla szívbántalmai elhatalmasodtak, és április 16-án elhunyt.⁶⁴

⁵⁸ Ma délelőtt befizették a kilencszázezer korona hadisarcot. *Ellenzék*, 1919. január 18. 2.

⁵⁹ Románia 1912. március 11-én iktatta törvénybe a hágai egyezmény szövegét. MIKES, 1996. 210.

⁶⁰ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=91300043.TV> (2020. május 22.) Az egyezmény előírásainak érvényesüléséről: ZELLEI Gábor: Nemzetközi hadijogi szabályozás a civil lakosság védelme érdekében az I. világháború időszakában. *Hadtudomány*, 2016/1–2. (A továbbiakban: ZELLEI, 2016.) 68.

⁶¹ MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3486. (1919. február 4.)

⁶² Rekviráltak az egyetemi szertárban. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 5. 4.

⁶³ GYALUI, 2013. 332.

⁶⁴ VINCZE Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014. 564–566. Márki Sándor naplóbejegyzése szerint: „Pósta Béla, a régészet tanára ma délután ½ 2-kor érzelmesedésben hirtelen meghalt. Húsz év óta volt egyetemünk tanára, mint alkotásokra vágyó 37 éves ember jött hozzánk, s akart és tudott is alkotni. Az Erdélyi Múzeum régiségtárát odáig el sem képzelt arányokban fejlesztette, s Ma-

Az 1907-ben elfogadott és Románia által is aláírt hágai egyezmény részét alkotó *Szabályzat a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól* c. dokumentum 56. §-a szerint „A községek vagyona, úgyszintén az istentiszteletre szánt, a jótékony, az oktatási, a művészeti és a tudományos célokra rendelt intézeteknek vagyona, még ha állami tulajdon volna is, ugyanolyan elbánás alá esik, mint a magántulajdon. Az ily rendeltetésű intézeteknek, a történelmi műemlékeknek, a művészeti és tudományos műveknek minden lefoglalása, szándékos elpusztítása és megrongálása tilos és büntetendő.”⁶⁵ Vagyis az oktatási, művészeti és tudományos célokat egyaránt szolgáló Érem- és Régiségtár műkincseit a megszálló román hadsereg a nemzetközi jog durva megsértésével foglalta le. A felsorolt erőszakos, a nemzetközi joggal ellentétes esetek nagy száma nem a véletlen műve volt, jó jellemzői a megszálló románság általános törekvésének.

A hallgatók utazásának és kolozsvári tartózkodásának adminisztratív megnehezítése

A magyar egyetemisták kolozsvári tartózkodását a román hatóságok igyekeztek lehetetlenné tenni különféle rendelkezéseikkel. A legfőbb hadvezetőség december 31-én megjelent már említett 993. számú rendeletének 4. pontja kimondta: „Azon személyek, akik nem bírnak Kolozsvárt állandó tartózkodással, kötelesek 1918. december hó 31-től számított 3 nap alatt rendes lakóhelyükre visszatérni.”⁶⁶ Az egyetemisták többségének nem Kolozsvár volt az állandó lakóhelye. Ezen rendelkezés értelmében tehát ők január 3-tól kezdve már illegálisan tartózkodtak a városban. Az erdélyi román kormányzó tanács december 31-én megjelent 2. számú rendeletének 2. pontja kimondta: „Azon államoknak tényleges és tartalékos tisztjei, amelyekkel Románia háborús állapotban van, a román hadsereg által megszállott területről kötelesek távozni. Azokat, akik ennek nem tesznek eleget, internálni fogjuk. Kivételt csak azon tisztnek képeznek, akik a megszállott területeknek eredeti lakosai, és már régóta azon a területen laktak családjukkal. Ezek közül azonban azok, akik olyan tettet követnek el, amely a román nemzet érdekei ellen irányul, eltávolíthatnak.”⁶⁷

gyarországnak a Nemzeti Múzeum után legtekintélyesebb múzeumává tette.” MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3545. (1919. április 16.)

⁶⁵ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=91300043.TV> (2020. május 22.)

⁶⁶ Neculacea tábornok rendeletei. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. december 31. 1. – Neculcea tábornok újabb rendeletei. *Ellenzék*, 1919. január 1. 3.

⁶⁷ Neculacea tábornok rendeletei. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. december 31. 1.

Mivel az egyetemnek a félévre beiratkozott 2226 hallgatója⁶⁸ közül 921-en katonatisztek voltak,⁶⁹ a december 31-én kiadott 2. sz. rendelet tehát az egyetemre érvényesen beiratkozott hallgatók igen tekintélyes része (41,4%-a) számára tiltotta meg a további kolozsvári tartózkodást, illetve a vizsgák befejezése céljából történő kolozsvári utazást.

Január 3-án Henri Mathias Berthelot francia tábornok, a romániai francia katonai misszió vezetője kolozsvári útja alkalmával „az egyetem küldöttségét megnyugtatta, és kijelentette, hogy az egyetem megnyitásának semmi akadályja nincs. Nemkülönbön intézkedést ígért a tábornok az iránt is, hogy Kolozsvár és Budapest között az érintkezés ne ütközzön akadályokba. Megvizsgálja és orvosolja azt a panaszt is, amely szerint a Budapestről érkező lapokat a román tábornok parancsára Kolozsvár pályaudvarán elégetik.”⁷⁰ Berthelot tábornok nyájas szavaival ellentétben január 9-én „Rendelet jelent meg, hogy Erdélyből kifelé 17–42 éves férfiaknak utazniuk nem szabad.”⁷¹ Az útlevélkényszert oly szigorúan léptették életbe, hogy igazolvány nélkül egyik községből a másikba sem lehetett utazni.⁷²

Karácsonytól kezdve több újságcikkben hívták fel a kolozsvári egyetem vidéken lakó hallgatóinak figyelmét, hogy akár beiratkozás, akár vizsga érdekében Kolozsvárra akarnak utazni, jelentsék be ezt a szándékukat az illetékes dékáni hivatalban vagy az Országos Középszéki Tanárvizsgáló Bizottság elnökénél, hogy részükre a szükséges utazási engedélyt kieszközhessék.⁷³ A kérvény alakjában kiállítandó bejelentésnek tartalmaznia kellett a folyamodó nevét és pontos címével állandó lakóhelyét, valamint azt, hogy a kérvényező mely időpontban óhajt Kolozsvárra utazni, s ott mennyi ideig szándékozik tartózkodni.⁷⁴ Január 19-i cikk szerint „Minden vonattal érkezik Kolozsvárra néhány egyetemi hallgató, akik a kolozsvári egyetemen végzik tanulmányaikat. A legtöbbször a budapesti mostoha lakásviszonyok kényszerítik arra, hogy az ellenségtől megszállt városba jöjjenek tanulni. Itt azonban keserves csalódás vár rájuk. A kolozsvári egyetemen ugyanis az előadások csak február 15-én fognak megkezdődni, ha az egyetem addig kap elegendő szénét. Tehát még ez a határidő sem bizonyos. Február 15-ig tehát mindenképpen hiábavaló utat

⁶⁸ MÁRKI, 1922. 108.

⁶⁹ Uo. 109.

⁷⁰ Új demarkációs vonal lesz Erdélyben. *Délmagyarország*, 1919. január 4. 1.

⁷¹ MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3469. (1918. január 9.)

⁷² JANCsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő–Gödöllő, ATTRAKTOR, 2004. 445.

⁷³ Neculcea tábornok intézkedései. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. december 26. 2. – A kolozsvári egyetem hallgatóihoz. *Az Ujság*, 1919. január 15. 9.

⁷⁴ A kolozsvári egyetemről. *Budapesti Hírlap*, 1919. január 11. 8. – A kolozsvári egyetem hallgatóihoz. *Egri Ujság*, 1919. január 11. 2.

tesznek meg télvíz idején az egyetemi hallgatók, ha Kolozsvárra utaznak. Az Erdélybe való utazáshoz útlevét kell, amit a budapesti román miniszter, Erdélyi János dr. állít ki.⁷⁵

A tavaszi félév beindulása

A nehézségek dacára február 17-én, hétfőn megkezdődtek a tavaszi félév órái a kolozsvári egyetemen.⁷⁶ Két nappal később a kolozsvári szerkesztésű *Ujság* hírül adta,⁷⁷ hogy Vasile Goldiș a nagyszebeni kormányzó tanács tanügyi felelőse úgy rendelkezett, hogy az egyetemen az előadások „a közlekedés és az élelmezés nehézségei miatt”⁷⁸ csak március 20-án kezdődjenek.⁷⁹ A Kolozsváron tartózkodó 200 román egyetemi hallgató azonban két küldöttet indított Nagyszebenbe a kormányzó tanácshoz, s kérte az egyetemi oktatás mielőbbi megindítását.⁸⁰ Az egyetemi tanács nem vette figyelembe a tanítás szüneteltetését előíró rendelkezést, s folytatta az oktatást.⁸¹

Február végén az erdélyi viszonyokat tanulmányozó és Kolozsvárra utazó angol–amerikai bizottság meglátogatta az egyetemet is, és statisztikai kimutatást kért a különböző nemzetiségekhez tartozó diákok arányáról. „A kimutatás szerint a kolozsvári egyetemre 1559 tanuló iratkozott be, akik közül 1044 a magyar, 193 a román és 122 a német. A bizottság nagyon meglepődött ezen az aránytalanságon, és a statisztikai kimutatást tájékoztatásul azonnal Párizsba továbbította.”⁸² Orbók Ferenc egyetemi quaestor kiegészítése szerint „Ez a közölt statisztika természetesen még nem végleges, mert a beiratkozások még folynak, s átlag naponként 80–100 hallgatóval szaporodik a hallgatók létszáma.”⁸³ Végül a tavaszi félévre összesen beiratkozott 2570, tehát minden eddiginél több hallgatónak 83%-a magyar, 12%-a román, 5%-a német vagy szász volt.⁸⁴

⁷⁵ Képek a megszállt Erdélyből. *Budapesti Hírlap*, 1919. január 19. 6.

⁷⁶ MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3495. (1919. február 17.)

⁷⁷ Uo. 3496. (1919. február 19.)

⁷⁸ MÁRKI, 1922. 116.

⁷⁹ A románok kiűrik Kolozsvárt? *Az Ujság*, 1919. február 26. 2. – A kolozsvári egyetem bezárása. *Budapesti Hírlap*, 1919. február 26. 3. – Május 20-án megnyílik a kolozsvári egyetem. *Délmagyarország*, 1919. február 26. 4.

⁸⁰ Kétszáz román hallgató a kolozsvári egyetem megnyitására. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 21. 1.

⁸¹ VINCZE, 2004. 139. – Uő. 2006, 25.

⁸² A kolozsvári egyetem nemzetiségi statisztikája. *Pesti Hírlap*, 1919. március 1. 8.

⁸³ Az angol–amerikai bizottság és az egyetem statisztikája. *Ellenzék*, 1919. február 22. 4.

⁸⁴ MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3512–3513. (1919. március 11.)

A megkezdett tavaszi félév minden nehézség dacára szépen haladt a maga útján előre. Április 28-án a bölcsészeti kar elhatározta, hogy a minisztérium tavalyi rendeletére támaszkodva a tavaszi félév folytatásaképpen a hallgatók érdekében még abban az esetben is megtartja a nyári pótszemesztert, ha a minisztérium nem intézkedhetnék. Ez az egyetem álláspontja.⁸⁵ Másnap a Jog- és Államtudományi Kar is tanácsülési határozatot hozott a június 1. és augusztus 31. közötti pótszemeszterről. Egyúttal a tavaszi félév előadásainak május 15-én történő befejezését indítványozták, hogy a vizsgák június 25-ig befejeződjenek és a félév lezárható legyen.⁸⁶ Május elejére már a nyári pótszemeszter pontos idejét is meghatározták: a tervek szerint június 15. és augusztus 15. közötti két hónapban került volna sor az oktatásra.⁸⁷ A nyári félévre a beiratkozások június 1-jén kezdődtek, s a végén csak augusztus 31-ben szabták meg a határidőt a vizsgák letételére.⁸⁸

A professzorok és hallgatók kifosztása és kiéheztetési kísérlete

A háború éve alatt kibontakozó nyersanyag- és energiahiány az 1918/19-es tél folyamán minden korábbinál súlyosabb fokot ért el. Már a december 11-i diákgyűlés szervezésében is szerepet játszott a diákok súlyos nélkülözése: „sürgős intézkedéseket fognak kérni a főiskolai hallgatók súlyos helyzetének megjavítására, azonnali segílyt a megszállott területeken lakó hallgatók számára, akik családjuktól elzárva, valósággal nyomorban tengetik életüket.”⁸⁹ „Az erdélyi főiskolai hallgatók diák-szövetségének nagygyűlésén sok panaszos szó hangzott el a diákság nyomoráról. [...] nedves kis szobában, szerényen és szegényesen összehúzódva élnek és dolgoznak a diákok. Magukra veszik nagykabátjukat, mert a hideg élesebb és áthatóbb benn a fűtetlen szobában, mint az utcán. Fát nem tudnak szerezni. Ha zsebpénzüket fára adják ki, az ételt kell megvonják maguktól.”⁹⁰ December közepén a klinikák fűtését csak a vasút által átengedett némi szén tette lehetővé ideig-óráig.⁹¹

Kolozsvár megszállása napján Neculcea generális rendeletet adott ki, amelynek 3. pontja szerint „A katonai hatóságoknak jogában áll a sajtót, mindennemű hirdetményt cenzúrázni; vizsgálhat mindennemű bel- és külföldi levelezést, s a kétes leve-

⁸⁵ MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3553. (1919. április 28.)

⁸⁶ MNL CSCSML, VIII. 4/b. Jog- és Államtudományi Kar iratai 1. doboz, 532–1918/19. J. K. sz.

⁸⁷ MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3558. (1919. május 8.)

⁸⁸ Nyári félév a kolozsvári egyetemen. *Keleti Ujság*, 1919. május 1. 5.

⁸⁹ Kutmérgezők fel akarják borítani a rendet. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. december 10. 3.

⁹⁰ A diákok nyomorognak. Uo. 1918. december 13. 2.

⁹¹ Szén a kolozsvári klinikák részére. Uo. 1918. december 12. 4.

lek továbbítását megakadályozni.” Ezzel elrendelték a sajtó-, a telefon, és a postai cenzúrát, 27-én pedig a statáriumot, internálást és gyülekezési tilalmat. Már december 25-től beszüntették a csomag- és pénzforgalmat. Január elejétől Apáthy fő-kormánybiztos leveleit sem kézbesítették ki, s a hírzárlatot olyan módon is tökéletesítették, hogy a budapest–kolozsvári vonat levélküldeményeit Kolozsváron benzinnel leöntötték és elégették.⁹² Február elejére már a táviratforgalmat is beszüntették a még meg nem szállt területekkel.⁹³ Ezek után csak illegális módon, néhány ruhába bevarrt és becsempészett levél útján sikerült kapcsolatot tartani a magyar fővárossal.⁹⁴ A postai zárlat hatását leginkább az ott lévő egyetemi hallgatóság érezte meg.⁹⁵ Számukra ily módon lehetetlenné vált a tanulmányaik folytatásához szükséges és a szü-leik által küldött csomagok és pénzküldemények átvétele.⁹⁶

1919. január eleji hírek szerint „az élelmezési, fűtési és világítási helyzet meglehetősen súlyos.”⁹⁷ A december–januári vizsgaidőszakban a szokásosnál jobban kiürült a kolozsvári egyetem: „anyagi oka van az egyetem szokatlan magára maradottságának: a szénhiány. [...] Most a szénhiány miatt a szigorlatokra is szünetet rendelt el a rektor. [...] A szénhiány miatt előbb kellett lezárni a félévet, és később nyithatják meg a rendes terminusnál. A szünet alatt a szigorlatokat is beszüntették. A beíratások 15-én kezdődnek.”⁹⁸ Az egyetem szénhiánya annyira súlyos volt, hogy az egyetemi könyvtár hosszas szünet után csak február 11-én nyílt meg újra,⁹⁹ alig négy nappal később (az egyetemi beiratkozások napján, február 15-én) azonban ismét bezárni kényszerült.¹⁰⁰

A kolozsvári élelemhiányt nagymértékben növelte a megszálló román katonaság által a szállítások elé támasztott adminisztratív akadályok, valamint a vasút zilált állapota és a megszálló hadsereg által eszközölt árufelfoglalások. Így február közepére a városi lisztraktárak kimerültek, s az Aradon beszerzett 20 vagon liszt Kolozs-

⁹² RAFFAY, 1987. 232.

⁹³ Szünetel a budapesti táviratforgalom. *Ellenzék*, 1919. február 6. 5. – A román katonai parancsnokság tiltotta be a meg nem szállott területekkel való távirati érintkezést. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 7. 2.

⁹⁴ VINCZE GÁBOR: Kilencven éve történt. Erdély megszállása és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem felszámolása. *Székelyföld*, 2009. 2. szám (A továbbiakban: VINCZE, 2009.) 80.

⁹⁵ Uő, 2004. 136.

⁹⁶ VAJDA Tamás: A kolozsvári magyar egyetem 1919-es megpróbáltatásai és erőszakos elvétele III. *Szeged. Várostörténeti és kulturális magazin*, 2019/7–8. 48.

⁹⁷ A fő-kormánybiztos-helyettes a kolozsvári állapotokról. *Az Est*, 1919. január 3. 1.

⁹⁸ 50 vagon szén jön Kolozsvárra. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. január 9. 4.

⁹⁹ Megnyílik az egyetem könyvtára. *Keleti Ujság*, 1919. február 7. 3. – Megnyílt az egyetemi könyvtár. Uo. 1919. február 12. 7.

¹⁰⁰ Újra bezárták az egyetemi könyvtárat. *Ellenzék*, 1919. február 16. 5.

várta szállítását a román,¹⁰¹ a Temesvár mellett beszerzett 40 vagon liszt szállítását pedig a szerb katonaság foglalta le.¹⁰² Tovább növelték az élelmiszerhiányt a román hadsereg szisztematikus rablásai: „A román megszállóknak egyik legsürgősebb teendőjük volt, hogy a város élelmiszerkészleteit elhordják. Nemcsak a közraktárakban elhelyezett élelmiszereket vitték el, de a magánháztartásokból is elrekviráltak sok mindent, s a környékbeli román nemzetiségű parasztokat sem kímélték meg. Átvették a város közélelmezésének vezetését, és ebben az volt első lépésük, hogy Bukarestben felemelték a lisztadagokat, Kolozsvárott pedig leszállították.¹⁰³ De így is csakhamar csődöt mondott a román élelmezési munkásság, és mikor ezt látták, a közélelmezés vezetését visszaadták a magyar bizottságnak, amely most Somody András városi tanácsnok vezetésével intézi az ügyeket. Természetesen hihetetlen nehézségekkel kell küzdenie a bizottságnak, mert a románok mindent elhurcoltak.”¹⁰⁴ Somody András azonban a budapesti kormánytól sem kapott semmilyen segítséget Kolozsvár ellátásának megszervezéséhez.¹⁰⁵ Már február közepén kénytelen volt bejelenteni, hogy budapesti útja alkalmával szembesült azzal, hogy „a magyar kormány megszállott területekre semminemű élelmiszert ki nem utal.”¹⁰⁶ Útja eredményeként február 25-én végül mégis megérkezett 20 vagon (200 tonna) liszt a városba.¹⁰⁷ A különböző élelmiszerekből egyre csökkenő adagokat tudtak biztosítani. Tejből például a 80 ezer lakosú Kolozsváron januárban még naponta 1600 litert osztott ki a tejelosztó hivatal, február végétől azonban már csak 400 liter, vagyis a korábbi adag ¼-e.¹⁰⁸ Március közepére azonban így is teljeskörű élelmiszer-hiány bontakozott ki a városban: „A közélelmezési bizottság tegnap megtartott ülésén nyilvánvalóvá lett, hogy Kolozsvár közélelmezése teljesen csőd előtt áll. Hús csak a gazdagok és protekcióások számára van, a legközelebbi szerdai liszt kiosztás pedig teljesen elmarad. A burgonyával is nagy bajok vannak. Gyaluból és Egerhátról kilá-

¹⁰¹ A kolozsváriak lisztjét feltartóztatták Aradon. Uo. 1919. február 25. 1.

¹⁰² Nincs több liszt Kolozsváron. Uo. 1919. február 14. 2.

¹⁰³ A fejadagok lecsökkentése érthető ellenérzést váltott ki a kolozsvári közvéleményből: „A fejadagokat le kell csökkenteni – mondja a közélelmezési ügyosztály. És amikor a béke napja előtér a fellegek közül, és elérkezettnek látjuk az időpontot, hogy a helyzet jobbra forduljon, akkor megtörténik a lisztadagok leszállítása, ami az egész háború alatt nem történt meg.” A közélelmezési ügyosztály visszakapja teherautóit. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 21. 4.

¹⁰⁴ Milyen az élet Kolozsvárt? *Magyarország*, 1919. március 19. 4.

¹⁰⁵ Husz vagon lisztet kap Kolozsvár. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 18. 1.

¹⁰⁶ Somody András dr. budapesti útjáról. *Ellenzék*, 1919. február 20. 4.

¹⁰⁷ A husz vagon liszt kalandos útja. Uo. 1919. február 26. 3. – Megérkezett a 20 vagon liszt Kolozsvárra. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 25. 4.

¹⁰⁸ Kolozsváron 400 liter tej kerül kiosztásra. Uo. 1919. február 22. 2.

tásba helyezett burgonyát sem lehet megkapni, s így a fejkvótát felére kellett leszorítani. A legközelebbi kiosztásnál már ezt a redukált mennyiséget kapja a város közönsége.”¹⁰⁹

A kolozsvári napilapok megrázó cikkekben számoltak be az egyetemisták nyomoráról: „A diákok nagyrésze a leghihetlenebb mértékben nélkülöz. Nemcsak a délutáni uzsonnázásról, de kényszerűségből a reggelizésről is a legtöbben lemondtak. Két kereskedelmi akadémikus tíz nap óta csak egyszer eszik napjában, délben, akkor is a legolcsóbb, legszegényebb ebédet. Fája is nagyon kevés diáknak van. Sokan közülük a nap 20 óráját ágyban töltik, ott tanulnak jegyzeteikből, könyveikből, mert ott mégsem fáznak annyira. Szobájukban oly hideg van, hogy ruhástól fekszenek le, vagy mind az 5–6 rend fehérneműjüket magukra veszik. Nem egy betegen, orvos és gyógyszer nélkül fekszik a lakásán elhagyatva, csak néha megy egy-egy barátja látogatóba, ezek segítenek egymáson. A könyvtár, ahova napközben melegedni mehetnének, be van zárva. Pénzük nincs. Katonai leszerelési pénzét a legtöbb még most sem kapta meg, a meg nem szállott területen lévő, illetékes parancsnoksághoz pedig nem mehet el, hogy pénzt felvegye. Hazulról sem kapnak pénzt. Bankok útján átutalással ugyan már több hallgatónak küldtek a szülei pénzt. A befizető banknak erről szóló távirati értesítését már napokkal ezelőtt megkapták a hallgatók, sőt a megbízott, közvetítő bankok is, de a bankok nem fizetnek, nekik nem elég a távirat, mert azt akárki feladhatta, nekik írásos megbízás kell. Az meg valahol a postán útközben elveszett. Hiába akar a szegény, megszorult diák becsületszóra, vagy váltóra 50–60 koronát felvenni, nem hisznek ma senkinek a hitelezők.”¹¹⁰

Szádeczky Lajos professzor, az események szemtanúja szerint az újonnan megszerveződő román hatóságok az ifjúságot „minden kigondolható ürügyek alatt zaklatták, üldözték, szüleikkel való érintkezéstől, levélváltástól, pénzküldeményektől elzárták, és valósággal kiéheztetni törekedtek. És bár az ifjúság minden provokálástól tartózkodott, őket minden ok nélkül összefogdosták, véresre verték, megbotozták.”¹¹¹ A románok szándékát jól mutatja, hogy a magyar területen lakó szüleiktől elszakított és így a legnagyobb nyomorba és nélkülözésbe juttatott 167 egyetemi hallgatónak csak olyan föltétellel engedélyezték a hazautazást, hogy a román meg-

¹⁰⁹ A közéleti bizottság tegnapi ülése. *Ellenzék*, 1919. március 12. 6.

¹¹⁰ Nyomorognak Erdély főiskolai hallgatói. *Keleti Ujság*, 1919. február 9. 3.

¹¹¹ *Az 1920. évi február hó 16-ra hirdetett Nemzetgyűlés naplója*. Budapest, 1921. XI. köt. 21. – VINCZE, 2006. 233. Az internálás bevezetéséről, az önkényesen bevezetett korona és lej árfolyamról korabeli források nagy mennyiségű idézetével bővebben: RAFFAY, 1987. 187., 231–232. – „Április elején Kolozsvárt a levelek forgalmát korlátozta a Nemzeti Tanács. Folyton pénzt kerestek, melyet magyar földről küldtek a főtisztviselők ellenállására.” GYALUI, 2013. 336.

szállás alatti területekre többé nem térnek vissza.¹¹² Ezeknek a hallgatóknak nagy része előbb-utóbb Szegeden kötött ki,¹¹³ s ők képezték az elüldözött, majd 1921-ben Szegeden új otthonra lelő egyetem hallgatóinak törzsállományát.¹¹⁴

Adakozás a hallgatók megsegítésére

A nyomorgó hallgatók megsegítése érdekében január közepétől kezdve széleskörű adakozási akció bontakozott ki. Sorra jelentek meg felhívások a nyomorgó diákok javára szerveződő jótékonyági adományozásra és segítségnyújtásra: „Elsősorban állami feladat lenne segíteni a bajokon, mert nem kultúrállam az, amelynek nyomorgó diákjai vannak. [...] Ha pedig az államhatalom sem tud segíteni a százalmas állapotokon – és ebben a pillanatban ez a helyzet – mozduljon meg a társadalom, és vezekeljen ezer bűnéért azzal, hogy legalább az ifjúsággal szemben tegye meg kötelességét. [...] Gondoljunk arra, hogy azokat kell meleg ebédhez, friss vacsorához juttatnunk, akiknek munkája nélkül kultúrállam meg nem állhat, és akiknek nagy része lövészárkok rémségeiből került most vissza az egyetem falai közé. Ha mások kergették is őket Doberdóra, ha mások okozták is esztendőkön keresztül tartott keserves szenvedéseiket érettünk, mindnyájunkért volt borzalmas megpróbáltatásuk. Jöjjön hát támogatásukra mindenki, aki teheti, és jó szívvel, könnyű kézzel adjon, adjon. Kolozsvár diákjainak ne legyen okuk panaszra. Mozduljon meg ennek a városnak minden tehetős embere, nyiljanak meg a szívek és szerezzünk örömet magunknak azzal, hogy adunk, mert adni, könnyet szárítani, a szűkölködőn segíteni, örömet okozni, ez az örömök öröme. És ha elvileg ellene is vagyunk annak, hogy az állam kötelességét magánosok jótékonyága intézze el úgy, ahogy ma, a körülmények kényszerítő hatása alatt mégis az egyesekhez szólunk kérve: tegyék meg sürgősen kötelességüket.”¹¹⁵

Február 13-án a szegény sorsú egyetemi hallgatók segélyezésére az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) 10 000 koronát utalt át a rektori hivatalnak.¹¹⁶ Az összeget az EMKE alapítványként kívánta kezelteni, s az abból részesülők pályázat útján nyerhettek 200 koronás segélyt. Az első pályázati terminusra 15 hallgató nyújtotta be pályázatát. Ezzel párhuzamosan a háború alatt szünetelt

¹¹² MÁRKI, 1922. 117.

¹¹³ NAGY Iván, vitéz: A száműzetés évei Szegeden (1920–1940). In: EME, 1941. 334.

¹¹⁴ VINCZE, 2009. 83.

¹¹⁵ Az egyetemi ifjúság panaszos levele. *Keleti Ujság*, 1919. január 18. 6.

¹¹⁶ MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3491. (1919. febr. 13.) – Segítenek a kolozsvári diáknomoron. *Keleti Ujság*, 1919. február 13. 3. – Kolozsvár diáknomora. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 13. 2. – *Ellenzék*, 1919. február 14. 4.

segélyegyesületek működését a rektor újra életbe léptette. Mivel az egyetemi segélyegyleteknek tekintélyes vagyonuk volt, működésük felállítása jelentős lehetőségeket nyitott meg.¹¹⁷ Az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szövetsége szintén megkezdte a segélyek kifizetését.¹¹⁸ Székely Viktor és Doby Jenő vezetésével a város gyáriparosai 19 100 korona adományt gyűjtöttek össze a fiatalok megsegítésére.¹¹⁹

A továbbiakban néhány naponta vagy hetente jelentek meg újabb és újabb tudósító cikkek a helyi lapokban.¹²⁰ A februári állapotok szerint a mentőállomáson 72, a menza épületében 64, az Egyetemi Kör helyiségében nyolc, magán az egyetemen hat, a klinikákon 12 hallgató nyert ingyen elhelyezést, s alapos reményt tápláltak az iránt is, hogy a Pasteur-intézetben is 100 egyetemi hallgató nyer majdnem ingyenszállást.¹²¹ Március 7-én és 8-án a tisztviselők és tanárok elmaradt fizetése helyett gyűjtött segélyösszegek hollétének kimutatása érdekében a quaesturán és a gondnoki hivatalban tartottak házkutatást,¹²² amelynek keretében a pénztárak másodkulcsait magukhoz vették.¹²³ Néhány további februári adományt követően¹²⁴ február végéig 76 806 koronát,¹²⁵ vagyis „tekintélyes összeget juttatott Kolozsvár közönsége az egyetemi hallgatók segélyezésére. Minthogy az adományokat legnagyobb részt a rektor kezéhez fizették be, ennél fogva a segélyezéseket is a rektor fogja ezentúl folyósítani, s így a fiókszövetség csak az akadémiai és egyéb főiskolai hallgatók segélyügyeit fogja intézni.”¹²⁶ Schneller István rektor beszámolójában kiemelte: „számlolva egyetemi hallgatóink, vizsgázóink, szigorlóink önértékével, az adományt oly kötelezettséggel adtuk át, hogy azt kedvező körülmények közé jutásukkor egy általuk közelebb megjelölendő diákjóléti célra visszafizetik, s így e súlyos év áldását is egyetemünkön megörökítik”.¹²⁷ Az egymás után érkező konkrét pénzádományok¹²⁸

¹¹⁷ Ma jár le az EMKE-segély pályázata. Uo. 1919. február 22. 2.

¹¹⁸ Az EMKE tízezer koronás egyetemi adománya. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 14. 4. – Az ifjúságért. *Keleti Ujság*, 1919. február 14. 8.

¹¹⁹ Gyáriparosok az ifjúságért. Uo. 1919. február 19. 3. – Kolozsvári gyárosok a szegény diákokért. *Ellenzék*, 1919. február 20. 5.

¹²⁰ Köszönet. *Keleti Ujság*, 1919. febr. 22. 5.

¹²¹ Kolozsvár diáknymora. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 13. 2–3. – Segítenek a kolozsvári diáknymoron. *Keleti Ujság*, 1919. február 13. 3. Március 1-jétől kezdve a Pasteur-intézetben 40 korona fűtési, világítási és kiszolgálási havi díj ellenében 80 hallgató valóban szállást kapott. Az egyetemi hallgatók felsegítése. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. március 1. 4.

¹²² MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3510. (1919. márc. 8.)

¹²³ MÁRKI, 1922. 116.

¹²⁴ Köszönet. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 22. 4–5.

¹²⁵ A diákokért. *Ellenzék*, 1919. március 2. 5.

¹²⁶ Az egyetemi hallgatók segélyezését ezentúl a rektor intézi. *Ellenzék*, 1919. március 4. 5.

¹²⁷ Az egyetemi hallgatók felsegítése. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. március 1. 4.

¹²⁸ Az egyetemi ifjúság segítése. Uo. 1919. március 9. 5. – Az egyetemi hallgatók segítése. Uo. 1919. március 18. 3.

mellett többen vállalták egyetemi hallgatók rendszeres étkeztetését is.¹²⁹ A megszálló román hadsereg megtorlásától tartva azonban „a legtöbb jelentkező kiköti, hogy nevét a lapban ne tegyük közzé, és így a jelentkezőknek csak egy részéről adhatunk számot. Fölvívjuk a közönséget, hogy a humánus propagandát továbbra is minden erejéből támogassa. A jelentkezéseket szerkesztőségünk veszi számon.”¹³⁰ Széles társadalmi összefogással végül a lakosság 300 000 koronát gyűjtött a hallgatók részére.¹³¹ Schneller István 1921. október 9-én az első szegedi tanévnyitó ünnepség alkalmával idézte fel a kolozsvári polgárságnak ezt a nagylelkű támogató mozgalmát: „a városi polgárok [...] örömmel hívták meg vendégekül diákjainkat, s szeretettel támogatták azokat pénzsegélyekkel úgy hogy közel 300 000 koronát oszthattam ki diákjaink közt”.¹³² 1919. május elején kelt kolozsvári újságcikk találóan foglalta össze a hallgatók megpróbáltatásait: „A meg nem szállott magyar területekkel való mindennemű érintkezés és az odaváló utazás lehetetlensége nem egy Kolozsvár rekedt embert kergettek nehéz helyzetbe. A posta és vasútforgalom megszűnése magával hozta azt, hogy az ittrekedtek minden összeköttetést elvesztettek hozzátartozóikkal, s így nagyon sokan közülük súlyos anyagi helyzetbe jutottak. Különösen szomorú volt a Kolozsváron rekedt egyetemi hallgatók sorsa, akik a katonaságtól szabadulva százával jöttek az egyetemre. Kevés pénzük csakhamar elfogyott, s a tanulók minden anyagi eszköz nélkül maradtak. Helyzetük egyre súlyosabb lett, és csak a kolozsvári közönség áldozatkészsége mentette meg őket a katasztrófától. A társadalmi akcióban mindenki igyekezett kivenni a részét. Az akció úgy ahogy sikerrel járt, amennyiben a momentán fenyegető diáknyomort sikerült némileg enyhíteni.”¹³³

Az egyetem elvételének programja

1918. december 11-én – tehát 10 nappal a gyulafehérvári román nagygyűlés után, de két héttel Kolozsvár román megszállása előtt – Vasile Goldiș, az erdélyi román „kormány” kultuszminisztere Nagyszebenből Bukarestbe utazott, hogy a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatait Ferdinánd királynak és a román kormánynak

¹²⁹ Kolozsvár szíve. *Ellenzék*, 1919. április 15. 3. – Az egyetemi hallgatók baját meghallgatta a kolozsvári közönség. Uo. 1919. április 16. 3. – Az egyetemi hallgatókért. Uo. 1919. április 17. 4. – Az egyetemi hallgatókért. Uo. 1919. április 18. 4.

¹³⁰ Az egyetemi hallgatókért. Uo. 1919. április 17. 4.

¹³¹ MÁRKI, 1922. 117.

¹³² *Ünnepélyek, amelyek a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetemen a tanév megnyitása és az egyetem ötvenesztendő fennállása alkalmával 1921. évi október hó 9-én és 1922. évi június hó 29-én tartattak.* Szeged, 1923. 20.

¹³³ Utcára kerül a tanítónő-képző 15 bennlakó növendéke. *Ellenzék*, 1919. május 11. 4.

bemutassa. Indulása előtt adott sajtótájékoztatóján kiemelte: „nem felel meg a valóságnak az a hír, mintha mi el akarnók venni a kolozsvári egyetemet.¹³⁴ Légből kapott állítás ez, és fogalmam sincs róla, ki koholta.”¹³⁵ Vasile Goldiș állításával szemben néhány nappal korábban kelt levéltári és sajtódokumentumokkal bizonyítható, hogy a kolozsvári egyetem elvételének híre éppen tőle eredt. Márki Sándor naplójának december 6-i bejegyzése szerint ugyanis „A román Erdély kultuszminisztere,¹³⁶ Goldiș László [ti. Vasile Goldiș] a reggeli lap szerint kijelentette, hogy a kolozsvári egyetem román lesz, a magyar egyetemet átteszik Marosvásárhelyre.”¹³⁷ A *Kolozsvári Hírlap* december 6-án kivonatossan számolt be Vasile Goldiș előző nap Aradon közzétett terveiről: „Egész Erdélyben intenzív közoktatási törekvések történtek az erdélyi román főiskola felállítására. A főiskola székhelye: Kolozsvár, mert az a cél, hogy a román ifjúság román szférában nevelődjék. A magyar egyetemet pedig el akarja vitetni Marosvásárhelyre, ahol tudomása szerint megfelelő középületek állanak rendelkezésére. A kolozsvári magyar egyetemet teljes felszerelésével el akarják venni a románok. Főiskolai tanárokról már gondoskodás is történt, most csak a középiskolai tanárok karának megszervezésével vagyunk megakadva.”¹³⁸

Vasile Goldiș tapasztalt politikusnak számított. 1906–1910 között Goldiș László néven a magyar országgyűlés tagjaként¹³⁹ elsősorban oktatáspolitikai kérdésekkel foglalkozott (1906. december 13-án például a vallás- és közoktatásügyi tárca 1907-es költségvetésének tárgyalásakor a harmadik egyetem Aradon történő megszervezése mellett érvelt).¹⁴⁰ December 11-i nyilatkozata feltehetően csak azért született meg, hogy megpróbálja csillapítani a kolozsvári hallgatók délelőtt 10-kor kezdődő nagygyűlésének hangulatát. A diákok gyűlésén az összes kolozsvári főiskola (az egyetem, a kereskedelmi és gazdasági akadémiák, valamint a református teológia) hallgatói részt vettek.¹⁴¹ A gyűlésen a diákszövetség programját ismertetve hangsúlyozták: „Főkötelességünk az erdélyi magyar kultúra megvédése. Ennek a kultúrának Kolozs-

¹³⁴ Goldiș László megcáfolja a kolozsvári egyetem átvételét. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. december 12. 4.

¹³⁵ Goldiș László küldöttséget vezet Bukarestbe. *Az Est*, 1918. december 12. 2. – Az erdélyi román kormány küldöttsége Bukarestben. *Népszava*, 1918. december 12. 3.

¹³⁶ REK, 2020. 101.

¹³⁷ MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3454. (1918. november 6.)

¹³⁸ A románok el akarják venni a kolozsvári egyetemet. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. december 6. 2.

¹³⁹ *A magyar országgyűlés. A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai*. Budapest, Magyar Tudósító, 1906. 246–247. – *Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911. Rövid életrajzi adatokkal az országgyűlés tagjairól*. Szerk. FABRO Henrik–UJLAKI József. Budapest, Wodianer, 1906. 106.

¹⁴⁰ *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Budapest, Athenaeum, 1907. V. 30. – BALÁZS Sándor: *Román képviselet a dualista Magyarország parlamentjében. I. Beszédok (1906–1909)*. Kolozsvár, Kriterion, 2010. 48.

¹⁴¹ Kutmérgezők fel akarják borítani a rendet. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. december 10. 3.

vár a központja, és itt is az egyetem. Ezért tiltakoznak minden olyan tendenciájú törekvés ellen, mely a magyarság fejlődésének és kiépülésének ezt a várát el akarja venni. Ezt a várát meg kell védeni, és a főiskolai hallgatók meg is fogják védeni, ha kell, az életük árán is.”¹⁴²

Vasile Goldiș december 11-i nyilatkozatával ellentétben 1919. január végétől kezdve egyre több jele mutatkozott annak, hogy a kolozsvári egyetemen fokozatosan növelik a románság befolyását. Először január 22-én az erdélyi és bánági közép- és szakiskolák román tanárainak Nagyszebenben tartott kongresszusán a résztvevők elhatározták, hogy egy szövetségbe tömörülnek, melynek célja az iskolák ügyének szabályozása és egy új tanterv kidolgozása. „Akción indítottak továbbá egy erdélyi román egyetem felállítása érdekében.”¹⁴³ Január 27-én a Kolozsváron tartózkodó Pathé francia tábornokot felkereste Schneller István rektor vezetésével az egyetemi tanács delegációja: „A küldöttség arra kérte a tábornokot, emeljen szót illetékes helyen a kolozsvári magyar egyetem érdekében, hogy ne vigyék el Kolozsvárról, és magyar jellege maradjon meg továbbra is. A tábornok megígérte a kérés teljesítését, és – mint mondta – annál szívesebben teszi ezt, mert meg van győződve, hogy az egyetem mint kultúrintézmény becsülettel munkálkodni és dolgozni akar, és távol áll a politikától.”¹⁴⁴

Majd február elején „a románok azt vették tervbe, hogy a kolozsvári egyetemen párhuzamosan magyar és román előadásokat fognak tartani.”¹⁴⁵ „Ugyanis a román tanárok brassói kongresszusa felállította azt a követelményt, hogy létesítsék sürgősen román egyetem Kolozsvár székhellyel, s amíg ez az egyetem megalakul, a mostani kolozsvári egyetemen tanítsák a román nyelvet, irodalmat és történelmet.”¹⁴⁶ „A tanárok kívánták továbbá a kolozsvári egyetem könyvtárának, épületeinek és laboratóriumainak sürgős leltározását.”¹⁴⁷ A román tanárok brassói gyűlésén Vasile Goldiș is részt vett, s a *Kolozsvári Hírlap* tudósítása szerint a határozatok között szerepelt az is: „Az egyetemi könyvtárat lehető legrövidebb időn belül át kell venni, úgyszintén az egyetemi épületeket és laboratóriumokat.”¹⁴⁸ Vagyis annak elle-

¹⁴² A főiskolai hallgatók nagygyűlése. Uo. 1918. december 12. 3.

¹⁴³ Román egyetem Erdélyben. *Ellenzék*, 1919. január 23. 3.

¹⁴⁴ Megbeszélések Pathé generálissal. *Keleti Ujság*, 1919. január 28. 3.

¹⁴⁵ Román előadás a kolozsvári egyetemen. *Az Ujság*, 1919. február 11. 3.

¹⁴⁶ Román előadások a kolozsvári egyetemen. *Magyarország*, 1919. február 11. 5.

¹⁴⁷ A brassói román tanárok kongresszusa s a kolozsvári egyetem. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 5. 4. – Román egyetem Kolozsvárt. *Keleti Ujság*, 1919. február 5. 4. – Román egyetemet követelnek Kolozsvárra. *Pesti Hírlap*, 1919. február 12. 4. – Pomerol kapitány jogosnak találja az erdélyi ellentállást. *Pesti Napló*, 1919. február 9. 3.

¹⁴⁸ A románok át akarják venni az egyetemi épületeket és a könyvtárat. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 13. 1.

nére, hogy a románoknak nem állt szándékukban a kolozsvári egyetem elvétele, feljogosítva érezték magukat nemcsak román nyelvű kurzusok meghirdetésére, de az egyetem ingó és ingatlan javainak térítésmentes használatára, sőt leltározására is. Vajon milyen más célt szolgálhatott volna az egyetem könyvtárának, épületeinek és laboratóriumainak sürgős leltározása, mint az átvétel előkészítését? S ha nem kívánták átvenni az egyetemet, akkor miért tettek meg mindent annak átvétele érdekében?

De nemcsak a román középiskolai tanárok követeltél a kolozsvári egyetem átvételét. A tanárokkal szinte egyidejűleg február 6-án az erdélyi román orvosok is gyűlést tartottak Nagyszebenben. „A gyűlésen elsősorban arról tanácskoztak, hogy miképpen lehetne az orvosok számát növelni, tekintettel arra, hogy igen kevés román orvos van, és különösen a specialistákban van nagy hiány. Ezért azt javasolták, hogy minden kórházat, valamint a kolozsvári egyetemet és a klinikákat vegyék ki az idegenek kezeiből.”¹⁴⁹

A korabeli román sajtóban vita bontakozott ki arról, hogy mi legyen a kolozsvári egyetem sorsa. Egyesek (pl. Nicolae Iorga, a legnagyobb tekintélyű román tudós) meghagyták volna, s egy párhuzamos román egyetem felállítását javasolták. Iorga úgy vélte, hogy Romániában nincs elég olyan színvonalas egyetemi tanár, tudós, akikkel a többi egyetem fenntartása mellett be lehetne tölteni a kolozsvári egyetem azonnali átvételével megüresedő katedrákat.¹⁵⁰ Mások a fokozatos elrománosítás mellett érveltek. Valeriu Branişteának, a nagyszebeni kormányzó tanács vallás- és közoktatásügyi reszortfőnökének szintén az volt kezdetben a véleménye, hogy egyelőre magyar kézben kell hagyni az egyetemet, és csak fokozatosan két-három évtized múlva lehet átvenni.¹⁵¹ Az azonnali román átvétel harcos képviselője Onisifor Ghibu volt, aki korábban az erdélyi ortodox román iskolák felügyelőjeként tevékenykedett.¹⁵² Ghibu Valeriu Branişte főtitkáráként lassacskán a nagyszebeni kormányzó tanács véleményét is megváltoztatta. „Fáradhatatlan izgatása következtében a románság e vezetői csakhamar sutba dobták a gyulafehérvári határozatokat, és Ghibunak szabadkezet adtak a kérdés megoldására.”¹⁵³

¹⁴⁹ Az erdélyi román orvosok kongresszusa. *Ellenzék*, 1919. február 7. 2.

¹⁵⁰ VINCZE, 2004, 139.

¹⁵¹ BÍRÓ, 1941, 307.

¹⁵² GAAL, 2012, 81.

¹⁵³ BÍRÓ, 1941, 309.

A román király iránti hűségeskü követelése

Az Erdélyt túlnyomórészt már megszállva tartó román hatalom 1919. január közepén érezte eljönni annak idejét, hogy az erdélyi intelligencia tisztviselői rétege ellen döntő támadást hajtson végre: a magyar állami alkalmazásban dolgozó személyeket a román király iránti hűségeskü letételére kötelezték. A Kolozsvár szabad királyi város élére január 11-én – a belgrádi konvenció és a gyulafehérvári határozatokkal ellenétben és jogellenesen – kinevezett Valentin Poruțiu prefektus 1919. január 19-én 9 óra 30 perckor átvette a közhatalmat a volt főispántól. Ezután a közgyűlési teremben egybegyűlt városi közigazgatási tisztviselőket felhívta, hogy a kormányzótanács által előírt hivatali hűségesküt tegyék le.¹⁵⁴

Az eskü letételének pillanatától a tisztviselők román állampolgároknak minősültek, a továbbiakban rájuk a román törvények vonatkoztak. Minden addig megszerzett illetményükkel és jogaikkal kerültek átvételre azzal a megkötéssel, hogy a magyar kormány által számukra hozott rendelkezéseket a továbbiakban nem ismerik el, és a magyar kormánnyal minden kapcsolatot megszakítanak. Az új román tisztviselőkkel a román állam szabadon rendelkezhetett. A hűségeskü letételét megtagadó tisztviselőket hivatali működésüktől eltiltották, hivataluktól megfosztották, ezáltal minden illetményüktől elestek. Őket a román hatóságok állásukról lemondottaknak tekintették.¹⁵⁵ A sajtó beszámolt a kolozsvári törvényhatóság állásuktól megfosztott fontosabb közszereplők elhelyezkedéséről. Haller Gusztáv polgármester ügyvédi irodában vállalt munkát, Bottka Sándor rendőrfőkapitány könyvelőként, Szele Ferenc postaigazgató biztosítási ügynökként, Hankó Elemér alispán újságíróként helyezkedett el.¹⁵⁶ A megszálló román hatóságok azonban nem elégedtek meg ennyivel. A budapesti magyar kormány zárta a bankbetéteket,¹⁵⁷ a megszálló román hatóságok pedig azt tiltották meg a pénzügyezeteknek, hogy az esküt megtagadó és állásuktól megfosztott tisztviselők számára hitelt nyújtsanak. Sok helyen még azt is megakadályozták, hogy kereskedelmi, ipari vagy mezőgazdasági vállalatoknál eddig szokatlan és súlyos testi munkával keressék meg életfenntartásuk szegényes eszközeit. „Ez intézkedéseknek nyilvánvaló célja az erdélyi magyar értelmiség tönkretétele volt azért, hogy a román uralom alá került magyarságot megfosszák vezető osztályától.”¹⁵⁸

¹⁵⁴ FRÁTER Olivér: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–19-ben*. Budapest, Hamvas Intézet, 2003. 230–231.

¹⁵⁵ Uő: *Erdély román megszállása. 1918–1919*. Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 1999. (A továbbiakban: FRÁTER, 1999.) 84.

¹⁵⁶ Hogy élnek a város magyar tisztviselői? *Ellenzék*, 1922. február 23. 3.

¹⁵⁷ Csak ezer koronáig lehet a bankból pénzt kivenni. Uo. 1919. március 21. 2.

¹⁵⁸ JANCsó, 2004. 446.

Korabeli hírlapi cikkek szerint „Azok a volt tisztviselők, akiknek állandó foglalkozásuk nem lesz kimutatható, a katonai parancsnokság által az országból kitoloncolandók lesznek.” A köztisztviselőkhöz hasonlóan hűségesküt követeltek a vasutasoktól, postai dolgozóktól, tanároktól is. Traian Moşoiu (1868–1932) tábornoknak, az erdélyi csapatok parancsnokának március 12-én kelt 24. számú rendeletében március 15-ig adott időt az erdélyi magyar vasutasoknak a nagyszebeni Kormányzótanács által megkövetelt, a román állam iránti hűségesküt magában foglaló nyilatkozat aláírására: „1. Azon vasúti tisztviselők és alkalmazottak, akik március 15-ig a »Nyilatkozat«-ot, hogy szolgálatban maradnak, alá nem írják, úgy tekintendők, mint olyanok, kik szolgálatukat elhagyták, azonban szolgálatukat április 1-ig teljesíteni kötelesek, mikor is, a központi igazgatóság helyettesítésükről gondoskodik. 2. Azon tisztviselők és alkalmazottak, akik a főigazgatóság intézkedése előtt elhagyják szolgálatukat, 5–10 évig terjedő elzárással büntettetnek, míg családtagjaik kiűzve lesznek.”¹⁵⁹ Szintén Traian Moşoiu tábornok március 28-i, a MÁV-tisztviselők azonnali kiutasításáról szóló rendeletének 2. pontja szerint „Azon hivatalnokokat, akikről megállapítást nyer, hogy nem hasznosak a szolgálatban, akár az ellenséges vagy passzív magatartásuk, akár a munkájuk miatt, ki lesznek utasítva 48 órával ennek megállapítása után.”¹⁶⁰ A megszálló katonaság tehát nem ismert kegyelmet és türelmet, a jogellenesen követelt hűségesküt megtagadó szakembereket nemcsak állami állásukból bocsátották el azonnali hatállyal, de lakóhelyükről is kiutasították, valamint ingó és ingatlan vagyonuktól megfosztva kitoloncolták őket. A március 12-i rendelet pedig egyenesen kimeríti a háborús bűn fogalmát amennyiben a békekötés előtt jogellenesen követelt hűségesküt megtagadó vasúti alkalmazottak családtagjait túszként használták fel.

A románok által bevezetett hűségeskü szövege az alábbi volt: „Én ... esküszöm az élő Istenre, hogy I. Ferdinánd román királyhoz és kormányzótanácsához hű leszek, az ország törvényeit megtartom, a hivatalommal járó kötelességeimet lelkiismeretes pontossággal teljesítem, a nép javára működöm és a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segítse!” Ez az eskü nem olyan természetű, hogy azt a magyar államhatalom szolgálatában bármilyen hivatalos teljesítő egyén letehetné.¹⁶¹ Ennek megfelelően a magyar hivatalnokok döntő többsége nem tette le az esküt.¹⁶² Ennek

¹⁵⁹ A románok ultimátum a magyar vasutasoknak. *Pesti Napló*, 1919. március 5. 2. – Mosoiu tábornok az erdélyi magyar vasutasokhoz. *Ellenzék*, 1919. március 13. 2.

¹⁶⁰ REK, 2020. 143.

¹⁶¹ FRÁTER, 1999. 85.

¹⁶² Az erdélyi bányászok és vasutasok mozgalma. *Magyarország*, 1919. január 24. 3. – Az erdélyi sztrájk sikerrel ért véget. *Pesti Napló*, 1919. január 28. 2. – A román erőszakosságok. *Szegedi Friss Ujság*, 1919. január 29. 1. – Az erdélyi magyar tisztviselők ellenállása. *Pesti Hírlap*, 1919. január 31. 3., március 20. 3.

következtében tömegesen mozdították el őket állásukból. Csak a postai és távírdai alkalmazottak közül március 19-ig 300 főt rúgtak ki állásukból a hűségeskü megtagadása miatt.¹⁶³

Megdöbentő, hogy a megszálló román hatalom hogyan merészelte másfél évvel a trianoni békediktátum előtt, a 1918. november 13-i, még érvényben lévő belgrádi konvenció¹⁶⁴ I. pontjába ütköző módon ilyen önkényes rendelkezést kibocsátani. A belgrádi egyezmény ugyanis határozottan kimondta: „A polgári közigazgatás e területen a jelenlegi kormány kezében marad.”¹⁶⁵ Ezt a Károlyi-kormány teljes joggal értelmezte úgy, hogy a vonaltól délre és keletre fekvő területekről kivonul ugyan a magyar hadsereg, az azonban továbbra is Magyarország elidegeníthetetlen része marad.¹⁶⁶

Hűségeskü követelése az egyetemi tanároktól is

Annak ellenére, hogy Henri Mathias Berthelot, Patey és Civieux francia tábornokok külön-külön kijelentették, hogy a románok az egyetemet nem vehetik el a magyaroiktól,¹⁶⁷ 1919. április 7-én Kolozsvár prefektusa, Valentin Poruțiu felhívta a kolozsvári egyetem tanári karát, hogy tegyenek hűségesküt I. Ferdinánd román királynak. A tanároknak egy héten belül nyilatkozniuk kell: leteszik-e a hűségesküt Ferdinánd királyra. Ha leteszik, tovább taníthatnak, de vállalniuk kell, hogy két év múlva románul folytatják az előadásokat. Ha az esküt megtagadják, június végén minden szerzett jogukkal együtt állásukat veszítik.¹⁶⁸ Az egyetemi tanács másnap ülésén „Poruțiu prefektus által közölt felszólítással foglalkozott [...] A határozat valószínűleg egyhangú lesz a békekötés előtt teljesen jogosulatlan kívánsággal szemben.”¹⁶⁹ Mivel a tanárok nem voltak hajlandók a kívánt esküt letenni, az egyetemet a 4336/919.

¹⁶³ 300 postást elbocsátottak Erdélyben. *8 Órai Ujság*, 1919. március 20. 2.

¹⁶⁴ HAJDU Tibor: A polgári demokrácia külpolitikája 1918–1919-ben. *Századok*, 1967/1–6. 884–885. – ORMOS Mária: A belgrádi katonai konvencióról. *Történelmi Szemle*, 1979/1. 12–38. – RAFFAY, 1987. 85., 197. – HORNYÁK Árpád: A belgrádi konvenció. *Világtörténet*, 2002/2. 79–81. – TAKÁCS Gyula: Szándékok és körülmények a belgrádi konvencióval kapcsolatban. *Közép-Európai Közlemények*, 2002/2. 93–99.

¹⁶⁵ NYÉKHEGYI Ferenc: *A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés (A páduai fegyverszünet). Személyes tapasztalatok és hiteles okmányok alapján*. Budapest, 1922. 58. – RAFFAY, 1990. 10. – *Francia diplomáciai iratok 1918–1919*. Szerk. ÁDÁM Magda–ORMOS Mária. Budapest, 1999. 16. – ZEIDLER, 2003. 31.

¹⁶⁶ RAFFAY, 1987. 214.

¹⁶⁷ GYALUI, 2013. 315.

¹⁶⁸ MÁRKI, 1922. 117.

¹⁶⁹ MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3540. (1919. április 9.)

sz. rendeletével román állami egyetemnek nyilvánították, csak annyit engedve meg a tanároknak, hogy a megkezdett félévet befejezhessék.¹⁷⁰

Az április eleji üzenetváltást követően közel egy hónapon át nem történtek érdemi cselekmények az egyetem elvételeire vonatkozóan. Az egyetemi oktatás minden katonai és adminisztrációs zaklatás ellenére folytatódott tovább a rendes mederben, a professzorok nagy része hitt a Poruþiu prefektuson keresztül közzétett ajánlat azon részének, amely szerint a románok megvárják a szemeszter végét és a tanév lezárását. Az eskü kérdése és az egyetem professzorainak románokra cserélése azonban tovább foglalkoztatta az embereket. Márki Sándor április 22-én keserűen jegyezte le: „Mi, a kolozsvári egyetem historikusai, a jövő esztendőben már átadhatjuk helyünket Dragomir és Lupas szebeni középiskolai tanároknak; állítólag ez a kettő van kijelölve egyéb X-ek és Y-ok mellett.”¹⁷¹ A kolozsvári egyetem elvételeitől való aggodalom május 2-án ismét megjelenik a naplóban: „Iaþiban az egyetemi tanárokat és diákokat 3 nagy kérdés foglalkoztatja: az egyetem újjászervezése, a kolozsvári egyetem elrománosítása és a Kolozsvárt tartandó diákkongresszus. A mi egyetemünk elrománosítása végett tanszékekre docensek, előadók és bekebelezett doktorok már nagyban készülnek pályázni, e végből vizsgálóbizottság alakul iaþi, czernowitzi és erdélyi tanárokból, s ez utóbbiaknak különös befolyásuk lesz a jelöltek kinevezésére.”¹⁷² Ezek a mondatok egyúttal felhívják a figyelmet arra is, hogy a román politikusok – be sem várva az egyetemi tanács hivatalos válaszát – már 2-3 héttel az egyetem tényleges elvétele előtt megkezdték az új tanerők toborzását.

A hűségeskü követelésének törvénytelenége

Az 1907-ben elfogadott és Románia által is aláírt hágai egyezmény részét alkotó *Szabályzat a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól* c. dokumentum 45. §-a szerint „Tilos a megszállott terület lakosságát arra kényszeríteni, hogy az ellenséges Hatalomnak hűséget esküdjön.”¹⁷³ Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum előtt tehát semmilyen román hatóságnak nem állt jogában a magyar köztisztviselőktől, vasúti dolgozóktól, középiskolai tanároktól vagy egyetemi professzoroktól

¹⁷⁰ *A romániai magyar kisebbség sérelmei tekintettel a szövetséges és társult főhatalmak és Románia között Párisban, 1919. december hó 9-én kötött kisebbségek védelméről szóló szerződésre I. (1919–1922)*. Budapest, Magyar–Székely Egyesület, 1922. (A továbbiakban: RMKS, 1922.) 39. – GÁSPÁR Ármin: *Hóhérok és mártírok*. Budapest, Makkay Zoltán, é. n. [1929] II. 5.

¹⁷¹ MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3550. (1919. április 22.)

¹⁷² MNL BML, XV. 33. fond, 251. tétel, 3555. (1919. május 2.)

¹⁷³ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=91300043.TV> (2020. május 22.) – ZELLEI, 2016. 68.

hűségesküt követelni. Ezért az egyetemet ért atrocitássorozat ellenére a tanárok viszonylagos nyugalomban készültek az 1919 nyarára tervezett nyári pótszemeszter megtartására. Az Egyetemi Tanács 1919. április 30-i ülésén egyhangúan támogatták, hogy a VKM 1918. évi 95975 sz. rendelete értelmében június 1. és augusztus 31. között nyári pótfélét indítsanak, amelyre minden, egyetemi tanulmányát már korábban megkezdő személy június 1. és 12. között szabadon beiratkozhatott volna.¹⁷⁴ Ugyanakkor baljóslatú volt, hogy román újságokban egyre másra jelentek meg olyan bukaresti előterjesztések, amelyek a kolozsvári egyetem szervezetét kívánták átalakítani. Ezek közül kiemelhető például az egyetemi könyvtárnak a bukaresti egyetemi könyvtár irányítása alá vonása,¹⁷⁵ vagy egy-egy tanszékének élére iasi vagy bukaresti román tanárokat jelöltek ki¹⁷⁶). Előbbi kapcsán a bukaresti egyetem könyvtárőre kijelentette: „A kolozsvári egyetemi könyvtárt az egyesülést kimondó gyulafehérvári gyűlés napjától kezdődő érvénnyel nemzeti tulajdonnak kell tekinteni.”¹⁷⁷ Vagyis a román szemlélet szerint mintegy féléves időszakra visszamenőleges hatállyal kívánták érvényesíteni főhatóságukat a könyvtár felett. Azon túlmenően, hogy ez élesen ellenkezett a nemzetközi egyezményekkel és joggyakorlattal, valamint a humanitárius szempontokkal, még egy kérdést vet fel. Ha magukénak tekintették a könyvtárt 1918. december 1-jétől kezdődően, vagyis 24 nappal a város román katonai megszállását megelőzően, miért nem adtak fizetést és miért nem gondoskodtak az egyetem anyagi szükségleteiről is, ugyanazon dátumtól kezdődően? Soviniszta szemléletük nem jogi szempontokon nyugodott, annak egyetlen célja a tőlük függetlenül kialakult kolozsvári magyar kultúra és intézményrendszer mielőbbi megsemmisítése és az infrastruktúrájának a román hatalmi ambíciók kiszolgálására történő felhasználása volt.

A hűségeskü letételének ismételt követelése

Május 9-én, pénteken Valentin Poruțiu prefektus 700/919. iktatószámú levelében átküldte Schneller István rektorhoz Valeriu Braniște előző napi, 4335/919. számú rendeletét,¹⁷⁸ amely a nagyszebeni román kormányzótanács március 10-i 2113. számú

¹⁷⁴ Nyári félév a kolozsvári egyetemen. *Keleti Ujság*, 1919. május 1. 5.

¹⁷⁵ A kolozsvári egyetemi könyvtár átszervezése. Uo. 1919. május 7. 6.

¹⁷⁶ Ajánlás a kolozsvári egyetemre. Uo. 1919. május 9. 5.

¹⁷⁷ A kolozsvári egyetemi könyvtár átszervezése. Uo. 1919. május 7. 6.

¹⁷⁸ MÁRKI, 1922. 118. – VINCZE, 2006. 27.

dekrétumra hivatkozva értesíti, hogy az összes rendes és rendkívüli tanár azonnal leteheti I. Ferdinánd román királyra a hűségesküt.¹⁷⁹

A prefektus átiratában kérte a rektort, hogy a rendeletet azonnal közölje a tanárokkal, s május 12-én délelőtt fél 11-re hívja össze őket az egyetem aulájában, ahol letehetik az esküt: „szíveskedjék a rendes és rendkívüli tanár urakkal ennek tartalmát haladéktalanul közölni olyképpen, hogy az erre adandó választ folyó évi május hó 12-ik napjának délelőtt tíz óráig kézhez vehessem. Ezzel kapcsolatban van szerencsém értesíteni, hogy a román kormányzótanács vallás- és közoktatásügyi osztálya folyó évi március hó 23-án hozzám intézett leiratában kilátásba helyezte, hogy azon egyetemi tanár urak, akik a hűségesküt Románia királya és a kormányzótanács iránt letesznek, megmaradhatnak jogaik élvezetében, amennyiben az eskü letétele napjától számítandó két év leforgása alatt a román nyelvet szóban és írásban oly módon sajátítják el, hogy román nyelven előadásokat tarthassanak. Amidőn ezt a körülményt is szíves tudomására hozom, közlöm egyidejűleg, hogy amennyiben a jelzett időpontig semmi választ akármilyen indokból nem kapok, a továbbiak iránt azonnal intézkedni fogok. Az egyetemi tanár urak névsorát, akik az esküt letenni hajlandók, a válaszához mellékelni szíveskedjék, kérvén őket egyidejűleg arról értesíteni, hogy folyó évi május hó 12-én délelőtt 11 órakor az egyetem aulájában az eskü letételére jelenjenek meg.¹⁸⁰

Mind Valeriu Braniște, mind Valentin Poruțiu csak a rendes és rendkívüli egyetemi tanároktól (professzoroktól) kért hűségesküt, az oktatási és klinikai segéd-személyzetet, az egyetemi hivatalnokokat, valamint az egyetemi gyűjtemények (pl. könyvtár) vezetőit nem kötelezték esküre. Valeriu Braniște átiratában két fontos további momentum érdemel még figyelmet: a hűségeskü megtagadása esetén is engedélyezi az 1919. június 1. és augusztus 31. közötti időre tervezett és az újságokban már meghirdetett nyári félév¹⁸¹ megtartását, tehát a professzorok számára szeptember elejéig engedélyezi a hivatali állomáshelyen való munkavégzést. Másrészt pedig a tanárok működésének tartamára a kormányzótanács magára vállalta a tanárok fizetésének biztosítását. A román hatóságok azonban minden ígéretüket megszegették.

¹⁷⁹ RMKS, 1922. 40. – GÁSPÁR, é. n. [1929] 7. – EME, 1941. 431–432. – GYALUI, 2013. 307–308.

¹⁸⁰ A prefektus átiratának szövege: RMKS, 1922. 41. – GÁSPÁR, é. n. [1929] 8–9. – EME, 1941. 432–433. – GYALUI, 2013. 306–307.

¹⁸¹ Nyári félév a kolozsvári egyetemen. *Keleti Ujság*, 1919. május. 1. 5-6.

A hűségeskü letételének megtagadása a kari tanácsüléseken

Május 11-én mind a négy karon tanácsülést tartottak. Legrészletesebben a Matematika- és Természettudományi Kar ülésén készült jegyzőkönyv őrizte meg a történéseket. Ennek tanúsága szerint Valeriu Braniște és Valentin Poruțiu átiratai tartalmának ismertetése után elnöklő dékán felszólította a kar összes jelenlévő tagjait, hogy az előterjesztés tárgyában az őket egyénileg érintő nyilatkozatokat megtenni szíveskedjenek. Az eskü letételét valamennyi professzor megtagadta.¹⁸²

A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar szintén május 11-én tartott ülésén a jegyzőkönyv szerint az egyetem egyetlen román nemzetiségű professzora, „Moldován Gergely kijelentette, hogy ő nem teszi le az esküt, de ha a magyar tanárok között akadna valaki, aki letenné az esküt, akkor ő is leteszi, mert «pápább a pápánál» nem lehetek – mondta az ő bárdolatlan szájával. Ugyanott Karl Lajos, a francia irodalom tanára haladékot kért, majd arra a megjegyzésre, hogy már elég régen gondolkodhatott a kérdés fölött, döntsön bárhogyan, de haladék nem adható, kijelentette, hogy ő sem teszi le az esküt.”¹⁸³

Az Orvostudományi Kar ülésén Lechner Károly prodékán elnökölt. „Távol vannak: dr. Lőte József dékán betegen fekszik,¹⁸⁴ Lechner Károly prodékán és dr. Davida Leó tanár azonban megjelentek betegágyánál, és ismertetve vele a kérdést, kikérték elhatározását. Megbízást kaptak Lőte tanártól, hogy az eskü letételét megtagadó elhatározását a jegyzőkönyvbe írják be.” Ezt követően a Matematika- és Természettudományi Kar ülésén született azonos határozatot hozott az Orvostudományi Kar tanácsa is.¹⁸⁵

Az egyenként megkérdezett tanárok kijelentették, hogy az esküt nem teszik le, a tanévet azonban hajlandók befejezni, s a pótszemesztert is megtartani, ha munkájukat a tanszabadságnak és az egyetem önkormányzatának biztosítása mellett végezhetik. Így a rektor május 12-én délelőtt 10 órakor 1483–1918/19. E. T. szám alatt átküldte a prefektushoz a karok nyilatkozatát, amelyben a megtagadják a hűségeskü letételét, és óvást emelnek az egyetem román birtokbavétele ellen.¹⁸⁶

¹⁸² RMKS, 1922. 41–44. – GÁSPÁR, é. n. [1929] 9–14. – EME, 1941. 435–438. – VINCZE 2006. 138–141.

¹⁸³ GYALUI, 2013. 305–306.

¹⁸⁴ Lőte József dékánt fertőzés miatt március végén a Sebészeti Klinikán kezelték. *Ellenzék*, 1919. március 28. 4. Felépülése csak lassan haladt, s május 11-én még otthon volt ágyban fekvő beteg.

¹⁸⁵ GYALUI, 2013. 309–313.

¹⁸⁶ EME, 1941. 431–432. – VINCZE, 2006. 137–138. – GYALUI, 2013. 308.

Az egyetem épületeinek erőszakos átvétele

Ghibu számított arra, hogy a professzorok megtagadják a törvénytelen hűségeskü letételét.¹⁸⁷ Így a nyilatkozat elküldése után alig fél órával – mialatt az egyetemen az előadások tovább folytak –, három román gyalogsági szakasz körülfogta az egyetemet, s minden kijáratot elállt.¹⁸⁸ Egy előző nap kinevezett román bizottság (tagjai tucatnyi középiskolai tanár vagy egyetemi tanársegéd), valamint a hozzájuk csatlakozott Valentin Poruțiu prefektus, Onisifor Ghibu, az egyetem több román hallgatója és felfegyverzett román katona egyszerre ment be az egyetem különböző hivatalaiba. Schneller rektort Valentin Poruțiu prefektus, Onisifor Ghibu, Drăganu magántanár, Ovidius Sirbu egyetemi hallgató és Joan Vasiliu őrnagy kereste fel. A prefektus előadta, hogy „mivel a tanárok az esküt megtagadták, a román kormányzó tanács Nagyszébenben éppen aznap május 12-én 4436/1919. szám alatt kelt rendelete alapján a magyar egyetemet átveszi, s a rektor közbeszólására megjegyezte, hogy ehhez karhatalommal is rendelkezik.”¹⁸⁹ Déli 12 órakor a tanároknak minden munkájukat abba kellett hagyniuk, s távozni az épületekből.¹⁹⁰ A professzorok állásukat és megélhetésüket, az egyetemisták félévi munkájuk sikerét veszítették el.

Már aznap – ismét szuronyos katonák között – megkezdődött a szemináriumok, intézetek, laboratóriumok, gyűjtemények, klinikák átvétele.¹⁹¹ A nagyszébeni Kormányzótanács előző napi rendelete értelmében ezek összes felszereléseikkel együtt, leltár mellett a magyar állam tulajdonából a román állam tulajdonába mentek át. A magyar professzorok tiltakoztak az illetéktelen rendelet ellen, ám az intézkedő katonák fizikai erőszakkal vették át az intézetek és klinikák eszközeit.¹⁹²

A klinikák átvétele május 15-re befejeződött.¹⁹³ Néhány kisebb egyetemi egység átvétele egészen a hónap végéig elhúzódott. A Magyar Történelmi Szeminárium május 30-i elfoglalásakor Szádeczky Lajos professzor rögzítette a jegyzőkönyvben, hogy „az átvételt törvénytelennek, jogtalanak tartja, az ellen tiltakozik és csakis a fegyveres erőszaknak enged a könyvtár átadásánál”. A könyvtárat részletes leltári

¹⁸⁷ VINCZE, 2006. 85.

¹⁸⁸ UÓ, 2004. 141.

¹⁸⁹ MÁRKI, 1922. 121.

¹⁹⁰ Az átadásról felvett jegyzőkönyv szövege: EME, 1941. 438–439. – VINCZE, 2006. 142–143. – GYALUI, 2013. 313–314.

¹⁹¹ A klinikák és az orvostani intézetek román kézen. *Keleti Ujság*, 1919. május 16. 5.

¹⁹² MÁRKI, 1922. 121. Az egyetemi könyvtár, a Növénytani Intézet, a Csillagvizsgáló Intézet, valamint az Orvostörténelmi Intézet átvételéről szóló jegyzőkönyvek szövege: RMKS 1922. 44–45. – EME 1941. 438–443. Az Egyetemi Könyvtár átvételéről szóló jegyzőkönyv szövege: GYALUI, 2013. 318–319.

¹⁹³ Befejezték a klinikák átvételét. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. május 16. 4.

jegyzékkel adta át, mert indoklása szerint: „felettes hatóságának, a magy. közoktatási kormánynak felelősséggel tartozik, s azt csak annak alapján gyakorolhatja.”¹⁹⁴

Az egyetem erőszakos átvételének törvénytelenége

Már az is törvénytelen és a nemzetközi joggal élesen ellentétes volt, hogy az egyetem professzorait és hallgatóit a megszálló román katonaság indokolatlanul akadályozták munkájuk, illetve tanulmányaik végzésében, számukra lehetetlenné tették a családtagjaikkal, illetve a felettes hatóságukkal való családi, illetve szakmai kapcsolattartást, s a professzorokat megpróbálták a román király iránti hűségükre kötelezni. Az eskü letételét megtagadó kari határozat kézhezvételét követő erőszakos atrocitások, a professzorok állásukból és hivatali helyiségeikből való erőszakos kiutasítása, az oktatási intézmény ingó és ingatlan vagyonától való megfosztása azonban minden képzéletet felmúlóan jogtalan és etikátlan volt. Különösen is szembeötlő a román hatóságok eljárásának törvénytelenége, ha figyelembe vesszük, hogy a Magyarország határait rögzítő trianoni békediktátum csak az egyetem erőszakos elvételét két évvel követően, 1921. július 26-án került ratifikálásra.¹⁹⁵

Az 1907-es hágai egyezmény 52. §-a szerint „Az a hadsereg, amely valamely területet megszáll, csakis az Állam tulajdonában álló készpénzt, értékeket és az Államot megillető behajtható követeléseket, a fegyvertárat, szállítási eszközöket, raktárakat és élelmezési készleteket és általában az államnak csakis oly ingó tulajdonát foglalhatja le, amelyet a hadműveletekre lehet használni.”¹⁹⁶ Vagyis a kolozsvári egyetem elvétele szintén súlyosan megsértette a nemzetközi jogot, hiszen megszállt területen katonai erő alkalmazásával elvettek egy olyan épületegyüttest annak minden ingóságával és hivatali iratanyagával együtt, amely intézményt és komplexumot nem lehetett hadműveletekre használni.¹⁹⁷

A kolozsvári magyar egyetemi tanárok és a román megszállás alá kerülő magyar köztisztviselők, vasúti és postai dolgozóknak a hűségük letételétől való vonakodása nagyon is jogszerű, a nemzetközi egyezményekkel és joggyakorlattal, valamint a magyar szolgálati előírásokkal összhangban álló volt. Románia ugyanis 1918 novemberétől kezdve ugyanis hiába szállt meg egyre nagyobb területet Magyarország délkeleti részén, a Párizsban 1919 januárjától üléselő békekonferencia nem ismerte

¹⁹⁴ MTAK Ms. 4165/56. Szádeczky Lajos jegyzőkönyve a Magyar Történelmi Szeminárium átadásáról, 1919. május 30.

¹⁹⁵ RMKS 1922. 45. – GÁSPÁR é. n. [1929] 14.

¹⁹⁶ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=91300043.TV> (2019. január 22.); ZELLEI, 2016. 68.

¹⁹⁷ VAJDA Tamás: 1919 – a magyar egyetem elűzése Kolozsvárról. *Per Aspera Ad Astra*, 2019/2.18.

el az 1916-os bukaresti szerződés jogi érvényét,¹⁹⁸ és a december 1-jei gyulafehérvári román nagygyűlés egyesülési határozatát sem tekintették kötelezővé magukra nézve. Valóban szó arról, hogy Románia megkapja az Osztrák–Magyar Monarchia románok lakta területeit, de nem az 1916-os szerződés ígérete szerint.¹⁹⁹ Így tehát 1919. január–február folyamán még nem lehetett tudni, hogy mennyit hagynak majd jóvá a nagyhatalmak Románia területi követeléseiből.²⁰⁰ A szerb–román és a magyar–román határ megállapítására felállított szakbizottság tagjait csak február 3-án nevezte ki a Legfelsőbb Tanács, s ez a grémium jelentését csak április 6-án terjesztette a békekonferencia középszintű döntéshozó testülete, a Területi Bizottság elé. Egy többszöri jóváhagyási folyamat eredményeképpen a „Négyek Tanácsa” csak június 11-én ismertette Brătianuval és Vaida-Voevoddal, majd másnap véglegesítette az új román határokat.²⁰¹

A jogtalanul követelt hűségeskü megtagadása valójában csak ürügy volt az egyetem elvételére. Onisifor Ghibu már márciusban a bukaresti *Dacia* újságírójának kijelentette, hogy „bármilyen történik, a kolozsvári egyetemet át fogjuk venni, és el fogjuk románosítani.”²⁰² Vagyis az egyetem erőszakos lefoglalása és annak a románok céljaira történő felhasználása már két hónappal az eskü megtagadása előtt is eldöntött volt a román hatóságok részéről. Ráadásul a saját szavazóik előtt erről nyíltan is beszéltek.

Az egyetem erőszakos elvételének következményei a hallgatókra

Mivel a tavaszi félévben az órákat május 15-ig kívánták tartani a tanárok, az egyetem május 12-i erőszakos elfoglalása folytán az a veszély fenyegette a hallgatókat, hogy a sok lemondás és anyagi áldozat ellenére érvénytelen lesz a félévük, hiszen minden félévvégi aláírás és vizsga hiányzott számukra. Alapos a gyanú, hogy a meg-

¹⁹⁸ Clemenceau francia miniszterelnök Berthelot tábornoknak 1919. január 15-én írt levelében világosan fogalmazott az 1916-os bukaresti szerződés érvénytelenségéről „a szövetségesek kiváltásos bánásmódban részesítik Romániát, hiszen az ország kapitulált, érvénytelenítve ezzel az 1916-ban megkötött szerződést, amelynek következtében a szövetséges államok sorába lépett. Az ön állításával ellentétben, a szerződés hatályának megszűnése jogilag nem kétséges.” ÁDÁM–ORMOS, 1999. 82. – Zeidler, 2003. 47.

¹⁹⁹ Koszta István: *Nem (csak) Erdély volt a tét. Kései tudósítás a párizsi békekonferenciáról*. Csík-szereda–Budapest, [Szerző] 2010. 26.

²⁰⁰ L. BALOGH Béni: „Romániának oda kell adni Erdélyt” A magyar–román határ kijelölése a békekonferencián. *Korunk*, 2020/5. 15.

²⁰¹ Uo. 18–21.

²⁰² BÍRÓ, 1941. 309.

szálló román hatóságok tudatosan időzítették az egyetem megszállását a szorgalmi időszak befejezése és a félév érvényesítését megelőző napokra. Ezáltal ugyanis arra kényszeríthették a hallgatókat, hogy hagyják el Kolozsvárt, és másik magyarországi egyetemen próbálják befejezni a szemesztert.²⁰³ A diákok megnyugtatóására az egyetemet átvevő román hatóság igyekezett közölni, hogy „a csonka félévet egészenk számítják be nekik: »Az összes egyetemi hallgatók értesítettek, hogy a román kormányzótanács közoktatásügyi ügyosztálya 4468—1919. sz. rendelete értelmében ezen félév nekik elismertetik, mintha szabályszerűen befejezték volna. Ennek igazolása végett lecke-könyveiket 1919. év május hó 25-ig bezárólag be fogják mutatni az illetékes ideiglenes kari dékanátusoknak, hogy az elismerő szöveggel és a szükséges aláírással elláttassanak.« Amint egyenként bebocsátották őket az épületbe, a főkapu tábláján ezt a hirdetményt találták: »Az összes egyetemi hallgatók felhívatnak, hogy a tulajdonukat képező tárgyakat (könyveket stb.) folyó hó 13-án és 14-én 11 és 1 óra közt elvigyék, és a kulcsokat az illetékes öröknek adják át. Ugyanakkor vissza fogják származtatni az összes könyvtárakból és gyűjteményekből kivett és kiköleszöngött tárgyakat. Végre vissza fogják kapni befizetett vizsgadíjukat mindazok, akik az egyetem átvétele miatt a vizsgát, vagy szigorlatot nem tehetik le. A rektor ideiglenes hivatala. Kolozsvár, 1919. május hó 12-én. Dr. Nicolea Dragomir«²⁰⁴ A közleményt a *Keleti Ujság* mellett az *Ellenzék* című napilapban is közzé tették.²⁰⁵

A kifüggesztett tájékoztató szemérmesen elhallgatta, hogy a megígért kedvezményt (a félbeszakított félév érvényesítését – vizsgák és bármiféle számonkérés nélkül – egész szemeszterként történő elismerését) kizárólag azoknak a hallgatóknak biztosítják, akik a magyar egyetem épületeiben, laboratóriumaiban, klinikáin és könyvtárában 1919 ősztől kezdve működő román tannyelvű egyetemen folytatják tanulmányaikat. Azok a diákok pedig, akik ragaszkodva a magyar tannyelvű egyetemhez és megszokott professzoraikhoz, semmiféle igazolást nem kaptak az 1872–1919 közötti irattári anyagot magának fenntartó román egyetem hatóságaitól addig elvégzett tanulmányaikról. Arról sem maradt fenn semmilyen korabeli adat, hogy a befizetett vizsgadíját – ígéretéhez híven – akár csak egyetlen magyar hallgatónak is megtérítette volna a megszálló román hatóság. Pedig az egyetem és az államkincstár kolozsvári kirendeltségének elfoglalása során a román katonaság magához vette az ilyen célra befizetett összegeket is.

Az egyetemüktől és a tavaszi félév érvényesítésétől, vizsgaalkalmaktól megfosztott hallgatóság küldöttség menesztését határozta el a nagyszebeni Kormányzóta-

²⁰³ VINCZE, 2009. 86.

²⁰⁴ Az egyetem és a tanfelügyelőség átvétele. *Keleti Ujság*, 1919. május 14. 5.

²⁰⁵ Az egyetem átvétele. *Ellenzék*, 1919. május 14. 2. és Visszafizetik az egyetemi vizsgadíjakat. Uo. 1919. május 14. 3.

nácshoz, hogy „feltárják helyzetüket és annak a veszteségnek a nagyságát, ha szigorlataiktól elesnek.”²⁰⁶ Közben azonnal megindultak bizonyos törekvések az ingó és ingatlanvagyonától megfosztott kolozsvári egyetem orvosi karának Debrecenbe helyezése céljából.²⁰⁷

Az egyetemet fegyveres katonai erőszakkal jogellenesen elfoglaló román hatóság fent idézett május 13-i hirdetményének valóságtartalmát, vagyis a románok által az egyetemüktől megfosztott magyar hallgatóknak a félbeszakított félév érvényesítésére vonatkozó ígérletét alig két nappal később ugyanazok a személyek tagadták le, akik meghirdették azt. Május 16-i hírlapi cikk szerint ugyanis „Az egyetemnek a román Kormányzótanács által történt átvétele folytán tudvalevőleg intézkedés történt arra nézve is, hogy az egyetem hallgatói mostani félévüket el ne veszítsék, s azt részükre bizonyos formások betartása mellett mint végig lehallgatottat be is fogják számítani. Nem történt azonban még eddig intézkedés azokra nézve – pedig ilyenek igen sokan vannak – akik a lakásszerzési, élelmezési és egyéb nehézségekkel megküzdve hónapok óta tanulnak itt Kolozsváron, s most vizsga előtt állottak, amelyet azonban az előadások és vizsgák megszüntetése miatt most letenni nem tudnak. Ezek ügyében ma az egyetem rektori hivatalához fordultunk érdeklődésünkkel, ahol dr. Draganu Miklós [Nicolea Dragomir] kormányzótanácsi biztos, a rektorátus ügyeinek ideiglenes vezetője azt a felvilágosítást adta, hogy az illetékeseknek nem áll módjában, hogy a vizsgázni óhajtóknak vizsgájuk itt Kolozsváron való letételére alkalmat adjanak. Az egyetem ideiglenes vezetősége azonban azt a tanácsot adja az érdekelteknek, hogy vizsgájuk, illetve szigorlatuk letétele végett mielőbb utazzanak Debrecenbe, minthogy az ottani egyetemen vizsgájukat a legcélszerűbben letehetik. Különösen áll ez a jogi és bölcsészeti kar hallgatóira nézve. Az orvosi kar vizsgázóira ez sajnosán nem vonatkoztatható, minthogy a debreceni egyetem orvosi fakultása még felállítva nincs. A Debrecenbe való utazáshoz szükséges úti igazolványok megszerzését a prefektúra meg fogja könnyíteni az egyetemi hallgatók részére, amennyiben a nagyszebeni Kományzótanácsnál interveniálni fog ez utazási engedélyek soron kívüli kiszolgáltatása tárgyában.”²⁰⁸ Vagyis a megszálló román hatóságok

²⁰⁶ A szigorló diákok küldöttsége Nagyszebenbe készülődik. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. május 14. 3.

²⁰⁷ A kolozsvári egyetem orvosi kara Debrecenben? Uo. 1919. május 16. 3.

²⁰⁸ Vizsgázzanak Debrecenben a kolozsvári egyetem hallgatói. *Keleti Ujság*, 1919. május 16. 5. A román törekvésekről joggal jegyezte meg a helyi sajtó: „Igaz ugyan, hogy Ghibu államtitkár ígérletet tett, hogy az egyetemi hallgatók egy részének utazási igazolványt szerez Debrecenbe, de legyen szabad azon véleményünknek kifejezést adni, hogy ezzel az intézkedéssel a diák munkanélküliség ügye még nincs megoldva. Mert máról holnapra 2–3 ezer diák nem mehet el anyagi eszközei hiányában Debrecenbe, és sok kolozsvári fiú van, akinek esetleg apja – mint tisztviselő is – állás nélkül lévén, nincs abban a helyzetben, hogy más városban is tanulhasson.” Magyar magántanárok fognak szigorlatoztatni az átmeneti idő alatt. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. május 17. 3.

a két nappal korábbi ígéretükkel ellentétben az általuk félbeszakított szemeszter érvényesítését és egész félévként való elismerését a debreceni egyetemre hárították, a lefoglalt épületekben a magyar hallgatók számára semmiféle vizsgázási lehetőséget vagy egyetemi tanulmányaik érvényesítésével kapcsolatos adminisztrációs ügyintézkést nem biztosítottak.

Újabb két nappal később, május 18-án jelent meg a nagyszebeni román Kormányzótanács rendelete a nem kolozsvári illetőségű egyetemi hallgatóknak szüleikhez történő hazautazása érdekében. „Utasítom, hogy a kolozsvári egyetem összes hallgatóinak bárminő szakra és nemre való tekintet nélkül az otthonukba való visszatérés céljából adjanak ki arckép nélkül is utazási igazolványokat a térparancsnokság által láttamozva. Az egyetemi hallgatók igazolása az egyetem igazgatósága által történjék meg az indexek alapján – az igazolványokon föl kell tüntetni, ki milyen ügyben akarja azt igénybe venni. Az egyetemi hallgatók a szülői otthonba való visszatérésre szabad utat kapnak az összes megszállott területekre, még akkor is, ha nem Erdély megyéihez tartoznának.”²⁰⁹ Külön is felsorolták: „Így tehát utazási igazolványt kaphatnak a románok által megszállott területekre, egészen a Tiszáig, a szerbek és csehszlovákok által megszállott összes területekre. Csupán a tulajdonképpeni magyar impérium alatt lévő területek képeznek kivételt. Ide az utazás nem lehetséges.”²¹⁰ A rendeletben ugyan a május 16-i ígérettel ellentétben nem szerepel a debreceni egyetemre való távozás lehetősége, május 21-én mégis megjelent a debreceni egyetem fogadónyilatkozata, amely szerint ott a kolozsvári egyetemisták letehetik soron következő alapvizsgálataikat és szigorlataikat. A debreceni utazáshoz szükséges útlevelet a román katonai parancsnokság csak június 2-án 9 órakor tervezi kiadni, s ilyen igazolványt csak az a hallgató kap, akinek leckekönyvét a Kormányzótanács szabályszerű záradékkal látta el.²¹¹

Az egyetemüktől megfosztott hallgatók vizsgáinak ügye továbbra is élénken foglalkoztatta a kolozsvári sajtót. Május 17-én,²¹² majd hat nappal később 23-án ismételt megjelent az a hír, hogy „a román Kormányzótanács úgy akarja a szigorlatokat megoldani, hogy egy vegyes bizottságot állít fel, melynek tagjai kolozsvári egyetemi magántanárok, akiktől tudvalevőleg nem követelték az eskü letetését és a bukaresti és iasi egyetem kiküldött professzorai lennének. Ez a vegyes bizottság magyar és román nyelven vizsgáztatná a hallgatókat.”²¹³ A vegyes bizottságból végül nem lett

²⁰⁹ Elutazhatnak az idegen egyetemi hallgatók. *Keleti Ujság*, 1919. május 18. 6.

²¹⁰ Elutazhatnak az egyetemi hallgatók és a többi diákok. *Ellenzék*, 1919. május 18. 3.

²¹¹ Szigorlatozhatnak a joghallgatók Debrecenben. Uo. 1919. május 21. 2.

²¹² Magyar magántanárok fognak szigorlatoztatni az átmeneti idő alatt. *Kolozsvári Hírlap*, 1919. május 17. 3.

²¹³ Bukaresti egyetemi tanárok tartják meg a szigorlatokat. *Ellenzék*, 1919. május 23. 4.

semmi. Pedig remekül beleillett volna a megszálló román hatóságok mindenki elrománosítását célzó programjába. A bukaresti és iași egyetemi tanárok Kolozsvárra hívásánál ugyanis figyelmen kívül hagyták azt aényt, hogy a kolozsvári magyar egyetemen számtalan olyan hallgató tanult, aki Magyarország színmagyar területeiről származva egyetlen szót sem tudott románul. Számukra a bukaresti és iași egyetemi tanárok előtti román nyelvű vizsga lehetősége nem sokat könnyített volna a helyzeten.

Az egyetemüktől megfosztott kolozsvári hallgatóknak a debreceni egyetemen történő vizsgázása témájában kiadott több rendelet ellenére végül május 26-án a következő hirdetményt függesztették ki az egyetem Farkas utcai bejáratára: „Értesítés! Debrecenbe csakis az odavaló hallgatóknak adatnak ki utazási igazolványok, másoknak nem. Felhívtnak tehát mindazok a hallgatók, akik Debrecenbe kértek utazási igazolványt, szülőiknek lakhelyét nevezzék meg, és oda kérjenek igazolványt. Ugyanis a Consiliu Dirigent csakis a szülői tűzhelyhez való utazást engedélyezte.”²¹⁴ Vagyis hangsúlyozottan csak a szülők lakóhelyére távozást engedélyezték a román hatóságok. Így pedig az 1919 tavaszi félév érvényesítése és a vizsgáknak a debreceni egyetemen való letétele érdekében – többszöri saját ígéletükkel ellentétben – semmit sem tettek a román hatóságok. A hallgatóknak a szülői otthonba történő hazautazása érdekében eszközölt útlevel-kiadások nem könnyítették meg a román hatóságok erőszakos fellépése által félbeszakított szemeszter érvényesítését és a szükséges vizsgák letételét, azok mindössze azt a célt szolgálták, hogy a megszállt területről minél több ott honos magyar egyetemi hallgatót távolítsanak el örökre. Ezt a jogellenes és sovinszta programot pedig 1919 májusában, tehát a békeszerződés megkötése előtt 13 hónappal hajtották végre.

Az épületeitől, minden ingó és ingatlan vagyonától, valamint a budapesti kormánysszervekkel való kapcsolattartástól és mindenféle állami támogatástól megfosztott kolozsvári magyar egyetem állásvesztett professzorai továbbra is igyekeztek segíteni a nélkülözö hallgatókon. Május 15-i hírlapi cikk szerint: „Az egyetemi hallgatók segélyezésére a következő adományok érkeztek hozzám: élelmezésre ifj. Gidófalvy István földbirtokos 2000 korona értékben terményeket küldött be a Menzának, dr. Ürmösy Sándor 160 koronát. Gyorssegélyre: Csorna Sándor bánffyhu nyadi kereskedö 50 koronát. A kolozsvári állami és törvényhatósági tisztviselök, altisztek és szolgák beszerzési csoportja boldogult Pösta Béla dr. koszorúválság címén az előbbi immár nyugtázott 400 koronát megtoldja 100 koronával, egy Udvarhely megyei földbirtokos és főtisztviselő 200 koronát, Eöry István dr. ügyvéd 500 K, Sz. I.-né 10 K, Neuberger Zsigmond 200 K, Léderer Albert börkereskedö 200 K,

²¹⁴ Nem utazhatnak az egyetemi hallgatók Debrecenbe. *Ellenzék*, 1919. május 27. 5.

Deutsch Dávid 500 K. – Fogadják a szívesen adakozók az adományaikért ez egyetemi hallgatók nevében hálás köszönetemet. Dr. Schneller István²¹⁵

Az egyetem erőszakos elvételét követően néhány hétig még – minden nehézség ellenére – a megszokott egyesületi, kulturális és sportéletet folytatták a hallgatók. A KEAC május 18-án klubközi atlétikai versenyt rendezett.²¹⁶ Május végén pedig több erdélyi városban tartott propaganda futballmérkőzést. Így például Schmidt Henrik tanárelnök vezetésével pünkösdkor mentek Marosvásárhelyre.²¹⁷

Az egyetem erőszakos elvételének következményei a professzorokra

A megszálló román katonaság a kiépülő román rendőrséggel és közigazgatással együttműködve érvényt szerzett a kolozsvári kultúrkörök románosító törekvésének. Az állásuktól megfosztott professzorok közül a Tisza vonalától északra vagy nyugatra születetteket rövidesen kiutasították.²¹⁸ Ez a törekvés nem elszigetelt túlkapásokként jelentkezett, hanem átgondolt és tudatos román stratégia részét alkotta. Ezt bizonyítja, hogy a párizsi béketárgyalás román és jugoszláv ügyek bizottságának 1919. február 22-i ülésén André Tardieu elnök felkérte Ion Brătianut, hogy ismeresse a román kormány erdélyi nemzetiségi politikáját. Az ülés jegyzőkönyvének tanúsága szerint „Brătianu a városi magyar lakosságot illetően különbséget tesz a mesterséges – hivatalnokok, katonák, polgárok, sőt ide tartoznak még a magyar közigazgatás által foglalkoztatott munkások is – és az állandó elemek között, amelyek munkájuk eredményeképpen erős szálakkal kapcsolódnak lakóhelyükhöz. Alexandru Vaida-Voievod Kolozsvár példáját hozza föl, ahová – az elmagyarosítást elősegítő – több mint húsz oktatási intézményt vontak össze. Brătianu kijelenti, hogy a román kormányzat elő fogja segíteni a mesterséges elemek távozását, amelyek jelenlétét nem tartja kívánatosnak, és liberálisnak fog mutatkozni az állandó elemekkel szemben, amelyeknek asszimilációjáról nem adminisztratív rendelkezések, hanem az idő és az érdekeik fognak gondoskodni.”²¹⁹

²¹⁵ Diákok segítése. *Keleti Ujság*, 1919. május 15. 5–6.

²¹⁶ A KEAC klubközi atlétikai versenye. Uo. 1919. május 14. 6. – A KEAC atletikai versenye. Uo. 1919. május 18. 6. – A KEAC atlétikai versenye. *Ellenzék*, 1919. május 18. 4. – A KEAC atlétikai versenye. Uo. 1919. május 20. 4.

²¹⁷ A KEAC Marosvásárhelyen. *Keleti Ujság*, 1919. május 20. 6.

²¹⁸ VINCZE, 2006. 31–32.

²¹⁹ ÁDÁM–ORMOS, 1999. 146–147.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a román politikusok már február végén nyíltan ismertették az antant hatalmak vezetői előtt a magyarok kollektív jogfosztására, a magyar értelmiségiek állásukból való tömeges elmozdítására és erőszakos kitelepítésére vonatkozó szándékukat és tervüket. A nyugati hatalmak pedig jóváhagyták a nemzetközi egyezményeket, az európai történelmi hagyományokat és az általános humanizmust egyaránt semmibe vevő törekvéseket. Ezen felbátorodva a megszálló román katonai erők valóban tízezerrel zsúppolták ki otthonaikból a megszállt területek kisémmizett magyar értelmiségét, köztük a kolozsvári egyetem professzorait és hallgatóit. Minderről az embertelen folyamatról pedig máig hallgatnak vagy – a korabeli dokumentumok segítségével rekonstruálható folyamatokat hamisan bemutatva – tudatosan mellébeszélnek mind a román, mind pedig a magyar történészek.

A kiutasított professzorokat – akár saját tulajdonú, akár bérelt lakásban éltek Kolozsvárt – a határozatnak érvényt szerezve, alig kétórányi csomagolást és mindössze egy-két táskányi holmit engedélyezve családtagjaikkal együtt valóban ki is toloncolták a román megszállási zónából. Mikes Imre szerint „Mindez olyan gyorsan ment, hogy sokan még bútoraikat sem tudták magukkal vinni. Ily módon a Consiliu Dirigent a »teljesen egyenjogú és szabad erdélyi magyar testvérnemzet« sok ezer hivatalnokát távolította el még a békekötés előtt.”²²⁰ Az erdélyi magyar történelmi egyházak vezetői (Nagy Károly református, Majláth Gusztáv Károly római katolikus és Ferenc József unitárius püspökök) 1919. augusztus 28-án levelet írtak Iuliu Maniunak, a Kormányzótanács vezetőjének. Beadványukban részletesen leírták a történeteket, és kérték a magyar lakosság kiutasításának, kitoloncolásának azonnali beszüntetését: „Korra, nemre, egyéni minőségre való tekintet nélkül üzetnek ki tűzhelyükről mindazok, akiket az egyes közegek elfogult, vagy alaphelyzetben csekély belátással bíró megítélése idegennek minősít. Itt kell hagyniuk házukat, bútorikat, egy igénytelen, de becsületes élet szorgalmával megszerzett és nagy mellőzések árán megtartott szerzemény roncsait, s neki kell indulniuk a teljes bizonytalanságnak egy különben is ínséges esztendő árnyai között. Miután a rendelet, még inkább a végrehajtási eljárás olyan határok között mozog, hogy az erdélyi magyarság legnagyobb része felett ott sötétlik a kiüzetés lehetősége, ha nem a megszállott területről, úgy abból a községből, ahol egzisztenciája gyökerezik, mindenki kínos rettegésben él, és senki sem képes a jövő télre házáat berendezni, gyermekeit elhelyezni és ezerféleképpen fenyegetett megélhetést biztosítani. Ha pedig a kiutasítás úgy fog megtörténni, mint ahogy az előkészületek mutatják, nem sokára olyan jelenetek fognak lejátszódni, minek a művelt világon az oroszországi deportációk óta hírért sem hallották.”²²¹

²²⁰ MIKES, 1996. 211.

²²¹ Idézi: VINCZE, 2006. 32.

Az események menetén azonban az egyházi vezetők beadványa sem tudott változtatni. Az etnikai tisztogatást tovább folytatták a román hatóságok,²²² így szeptember második felében Haar Alfréd, Riesz Frigyes és Pogány Béla professzorokat az elsők között zsuppolták ki lakásukból. Ezt Márki Sándor az alábbiakban rögzítette naplójába: „Haar kollégámat másokkal együtt bútorostul kítették az utcára, hogy helyet adjanak a pályaudvaron gyerekekkel, bútorokkal várakozó, s iderendelt egyetemi tanároknak s tisztviselőknek.”²²³ Majd két nappal későbbi bejegyzése szerint „Az evacuálás örületesen folyik tovább. Reggel teherautóval katonákat küldenek a proscibáltak [összeírtak] lakására, s estére már cók-mókostul utaznia kell. Mintha az intelligenciának üzentek volna hadat, s egy kanál vízben akarnák megfojtani a magyarságot.”²²⁴

Cholnoky Jenő önéletrajzában így örökítette meg az eseményeket: „Ezután következett az a szomorú időszak, hogy nem kaptunk fizetést, mert nem esküdtünk le az oláhoknak. Kolozsvári kereskedők adták össze a pénzt, hogy éhen ne haljunk. [...] Egyetemünk tanárai megtagadták az oláhoknak a hűségeskü letételét, ezért a nem erdélyi születésű tanárokat kiutasították, az erdélyieket nyugdíjazták. Engem is kiutasítottak.”²²⁵ Kelemen Lajos levéltáros naplójának november 5-i bejegyzése szerint „Ma búcsúztam el alelnökümtől, szegény öreg Lechnertől. Lehozta még néhány könyvét a könyvtárba. Azután fölmentem hozzá. Már kétszer volt becsomagolva. Régi lakása felső emeletére szorult. Ott csomagoltak. Az öreg Emil Isacu ügyvéd maradási engedélyt eszközölt ki neki, de megmondta, hogy már egyszer kapott halasztást, s emellett kiutasították. Éppen úgy kiutasíthatják az új engedély mellett is. Jobb most, mint télen, ha már marhakocsikban kell menni. Szombaton megy több orvoskari kollégájával együtt.”²²⁶ Néhány nappal későbbi bejegyzése szerint „Szombaton november 8-án este ment el Fabinyi Rudolf, Rigler Gusztáv, Lechner Károly, Cholnoky Jenő, Davida Leó és még három más egyetemi tanár. Szerdán ment Menyhárház Gáspár. Az EME-nek alelnökét és nyolc választmányi tagját üzték el eddig.”²²⁷ 1919. december 31-ig (fél évvel a trianoni béke aláírása előtt) a kolozsvári egyetem 19 professzorát toloncolták ki a román hatóságok.²²⁸

A Kolozsvárról kitoloncolt, vagyonuktól, állásuktól megfosztott professzorokra váró megpróbáltatásokat jól jellemzi Cholnoky Jenő leírásának további szakasza:

²²² Uő, 2009. 89.

²²³ MNL BML, XV.33. 251. t. 3691. (1919. szeptember 29.)

²²⁴ MNL BML, XV.33. 251. t. 3695. (1919. október 1.)

²²⁵ CHOLNOKY Jenő: *Önéletrajz. Vár ucca tizenhét*, 1998. (A továbbiakban: CHOLNOKY, 1998.) 270., 272.

²²⁶ KELEMEN, 2017. 736.

²²⁷ Uo. 738.

²²⁸ VINCZE, 2004. 145.

„Feleségem, három gyermekem és a kis foxi kutyám szorongtunk a kofferekkel, ládákkal és ágyakkal teletömött kocsiban, s mivel hideg volt, kis vaskályhánkat is beállítottuk. Ez éjjel, minden nagyobb rázkódáskor összedőlt, úgy hogy nem használhattuk útközben, de aztán Budapesten, amíg vagonlakóknak kellett lennünk a Nyugati pályaudvaron, addig nagyon jó szolgálatot tett, főzni is tudtunk rajta.”²²⁹ A professzor számára bizonyára nem lehetett könnyű 22 esztendei egyetemi oktatói munka után kisgyermekével és feleségével együtt a spanyolnáthajárvány idején 1919 novemberének és decemberének hideg napjaiban pályaudvari vagonlakóként nélkülözni.

A kolozsvári professzorok kálváriája a nyugati nagyhatalmak vezetői előtt is részletesen és pontosan ismert volt. Frank Rattigan, Nagy-Britannia bukaresti ügyvivője 1919. november 27-én írt jelentésében számolt be Iuliu Maniuval, a nagyszebeni Kormányzótanács elnökével folytatott beszélgetéséről. A tárgyalás legfőbb témáját az erdélyi magyarok sérelmére elkövetett román erőszakoskodások szolgáltatták. Maniu igyekezett minden felmerült vádat letagadni: „Hasonlóképpen a kolozsvári egyetemi tanárok ügyében – a velük való bánásmódról kitaróan beszéltem – tökéletesen igaz, hogy kezdetben hűségesküt kértek az összes magas beosztású tisztviselőtől és a közszereplőktől. Jogosan vagy jogtalanul, az erdélyi ideiglenes Tanács úgy vélte, hogy mivel a gyulafehérvári népképviselői gyűlés kimondta a Romániával való egyesülést, a hűségeskü törvényes és szükséges volt. De amikor kiderült, hogy a magas beosztású magyar tisztviselők meg voltak győződve arról, miszerint hazaárulókká válnának, ha azelőtt teszik le a hűségesküt, mielőtt a szövetségesek véglegesen jóváhagyják az egyesülést, maga a király kérte, hogy az esküt ne kelljen letenni, és a kérés így el lett halasztva. A kolozsvári magyar egyetemen az összes magyar professzor kitarott a lemondása mellett, csak amiatt, mert egy román ügyintézőt neveztek ki az egyetem élére, amely intézkedést ő [ti. Iuliu Maniu] méltányosnak és szükségesnek vél. Más tekintetben az egyetem megőrizte teljes szabadságát. Az igazság az, hogy ezek a professzorok álltak az irredentizmus és az elégedetlenség központjában. Mindenesetre, ha jelenleg bajban vannak és szenvednek, ez a saját hibájuk, és a hajthatatlan magatartásuk egyenes következménye. A letartóztatásokat és kiutasításokat illetően természetesen ő nem mondhatná, hogy egyetlen igazságtalan eset sem történt. [...] Általánosságban ő kijelentheti, hogy csak azokat a magyarokat utasították ki és tartóztatták le, akik Románia elleni összeesküvésekbe keveredtek be, vagy a számtalan kéretlen személyt, akik belopakodtak az országba a háború után. A jóhiszemű állandó lakosok, akik nem vettek részt aktívan a számos össze-

²²⁹ CHOLNOKY, 1998. 272.

esküvésben, teljes szabadságot élveznek, még ha ellenségesek is Romániával szemben.”²³⁰

Sir George Clerk angol diplomata, a Legfelsőbb Tanács budapesti különleges képviselője²³¹ a francia Georges Benjamin Clemenceau-nak, a békekonferencia elnökének 1919. november 29-én írt levelében tárta fel a kolozsvári professzorok megpróbáltatásait: „Az ember szükségképpen némi rokonszenvet érez látván, mennyire gyalázatosan bánnak egy magas civilizációval azok, akik még csak most ismerkednek a kormányzás művészetével, és lelkiismeret-furdalás gyötri amiatt, hogy része van a történetekben. Példának okáért a románok hűségüket követelnek azoktól az egyetemi tanároktól, akikkel még nem tudatták, hogy melyik város egyetemén fognak majd oktatni. Ez nekem fölöslegesnek tűnik, olyannak, ami nem tekinthető kulturált eljárásnak, és hitem szerint még törvénytelen is. A románok mégis ekképpen cselekedtek ez év májusában a kolozsvári egyetemen. A tanárok – nagyon is indokoltan – arra hivatkoztak, hogy továbbra is magyar állampolgárok lévén, szakmai feladataik alól nem tekinthetik magukat fölmentve mindaddig, ameddig a békeszerződés nem ítélte kifejezetten oda Kolozsvárt Romániának. Válaszul a románok elkergették állásukból, házaikból az egyetemi tanárokat, és arra kényszerítették őket, hogy segéd munkásként dolgozzanak, hacsak nem akarnak éhen halni. Egy kiváló, világszerte ismert földrajztanár kénytelen volt burgonyát kapálni, hogy megkeresse kenyerét, közben pedig órát adott a jobbján, illetve balján kapáló két-két diáknak. Egy idő után letartóztatták, börtönbe zárták, ahol az árnyékszék tisztán tartása volt a dolga. Végül megengedték neki, hogy – anyagi javait és tudományának szentelt élete minden gyümölcsét hátrahagyva – családjával együtt lovas kocsin távozzon. Egy másik jeles egyetemi tanárt, aki túl van a hetvenen, és betegség kínozza – minden alap nélkül – a bolsevizmus vádjával tartóztatták le, bántalmazták, majd börtönbe vetették, ahol a mai napig sínylődik. [...] Nehezen hihető, hogy az efféle magatartás előmozdítja Románia ügyét.”²³²

Mivel a nyugati politikai hatalmak döntéshozóit saját diplomataik jelentései sem hatották meg, a különféle magyar tájékoztatások és figyelemfelkeltések sikerébe vetett reménykedések eleve is kudarca voltak rendelve. A nyugati nagyhatalmak vezetőinek tájékoztatását szolgálta Apponyi Albert 1920. január 16-i párizsi beszéde is, amelyet Georges Benjamin Clemenceau, Lloyd George, Lord Curzon, Andrew Bonard Law, Stephen Pichon, Hugh Wallace, Francesco Saverino Nitti, Macui hallgatott meg. A tárgyaláson Apponyi gróf kitért a két száműzött egyetem ügyére is:

²³⁰ REK, 2020. 221–222.

²³¹ RÁNKI György: A Clerk-misszió történetéhez. *Történelmi Szemle*, 1967. 166.

²³² *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1919–1920*. Szerk. ÁDÁM Magda–ORMOS Mária. Budapest, Akadémiai, 2004. 163–164.

„Külön okmányt fogunk önöknek beterjeszteni, amelyben szemük elé tárjuk mindazon – kulturális értékekben véghez vitt – rombolást, amely ebben az esztendőben történt. Megtudhatják majd belőle, hogy két szép egyetemet is leromboltak: a magyar műveltség ősi központjában, Pozsonyban lévőt, valamint az attól kissé újabb keletűt, a kolozsvárit, melyek mindegyike megfelelt napjaink legmagasabb tudományos elvárásainak. A tanárokat elűzték, és szeretném, ha látnák, hogy kiket tettek a helyükre. Fölvívom önöket, küldjenek ki tudósokból álló bizottságokat, hogy a valós helyzettel tisztába jöhessenek, és elvégezhessek az összehasonlítást. Mégiscsak lehetetlenség, hogy ezek a történelmi múltra visszatekintő egyetemek és egyetemi karok így eltűnjenek, és bárkikkel fölváltsák őket. Az újonnan jöttek képtelenek ugyanis pótolni e nagy tekintélyű művelődési intézményeket.”²³³ A nyugati politikusokat azonban sem az új határokon kívül rekedő 3,5 millió magyar fizikai biztonsága és kisebbségi jogai, sem az új urak által megsemmisítésre kerülő magyar kulturális és egyházi intézmények nem érdekelték.

Az egyetem erőszakos elvételének következményei a magyar állam számára

A Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1920. március 10-én kelt 22.307/1920. számú bizalmas leiratában szólította fel az egyetemet, hogy a háború kezdete óta a magyar államot ért anyagi károk felmérése érdekében részletes kimutatást készítson. Válaszul a jogi kar április 27-én készített kimutatása szerint a kolozsvári egyetem jogellenes és fegyveres lefoglalása által csak a jogi kari helyiségek és ingóságok elvétele mintegy 3,6 millió korona anyagi kárt okozott a magyar állam számára.²³⁴ Tekintetbe véve az Orvosi Kar sok, egyenként is igen tekintélyes értéket képviselő klinikáját és laboratóriumát, valamint a Matematika- és Mennyiségtudományi Kar szintén tetemes összegbe kerülő természettudományi gyűjteményeit (Növénytár, Állattani és Szövetani Gyűjtemény, Ásvány- és Kőzettár, Térkép- és Fényképtár stb.) és laboratóriumait, a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar jelentős értékű könyvtárait, valamint az egyetem számos egyéb egységét (pl. fűvészkert, sportpályák stb.), kijelenthető, hogy az egyetem négy karának erőszakos elfoglalása a magyar állam számára minimum 20–25 millió korona anyagi kárt okozott.

Az anyagi jellegű károk mellett jelentős veszteségeket okozott a tudományos–oktató–gyógyító tevékenység sikeres végzésére kialakult munkaközösségek szétzi-

²³³ ÁDÁM–ORMOS, 2004. 186–187.

²³⁴ MNL CSCSML, VIII. 4/b. Jog- és Államtudományi Kar iratai 1. doboz, 73–1919/20. J. K. sz.

lálása, hiszen a professzorok és segédszemélyzet elleni nyílt erőszakoskodások, kitoloncolások következtében megszakadtak az addigi szakmai együttműködések.

A felekezeti egyetem rövid működése

Miután a románul nem tudó magyar hallgatók az elrománosított egyetemen tanulmányaikat nem folytathatták, a magyar felekezetek – római katolikus, református, unitárius és lutheránus – egyházi megállapodtak abban, hogy közösen az erdélyi magyar társadalom anyagi és erkölcsi támogatásával Kolozsváron magyar egyetemet állítanak fel. Ezt a szándékukat 1920 tavaszán be is jelentették a román kormánynak,²³⁵ amely azonban 1921-ig nyaráig korabeli magyar vélemény szerint „kifogásokkal és ürügyekkel halogatja kérésük elintézését. Az illetékesek azonban már többször is kijelentették, hogy a magyar egyetem felállítását soha sem fogják engedélyezni.”²³⁶ A román kormányzat időhúzása miatt a magyar egyházi körök többször is megsürgették az egyetemi oktatás engedélyezésének ügyét.

Szerepelt az egyetem engedélyezésének kérdése például az 1920. szeptember 18-án Kolozsváron tartózkodó Argetoianu belügyminiszternek átnyújtott, a magyar kisebbség sérelmeit összegyűjtő memorandumban is: „Az egyházak a magyar egyetem ügyében hiába várnak választ beadványukra, hasonlóan hiába a magyar gazdasági akadémia ügyében.”²³⁷ E kérdésben jellemzőnek tekinthető Octav Prie közoktatásügyi államtitkárral 1920. december 31-én a *Keleti Ujság* című napilapban megjelent interjú. A felállítandó magyar egyetemről szólva az államtitkár – 8 hónappal a kérvénynek a minisztériumba történt benyújtását követően – úgy nyilatkozott: „Ez a miniszterrel folytatott mostani tárgyalásaim során egyáltalán szóba sem került. Amit mondhatok, mindössze az, hogy e kérdés voltaképp a parlament hatáskörébe tartozik. A főiskolai oktatást feltétlenül törvénynek kell szabályoznia, és a miniszternek beleszólása csak akkor lehet, amikor a törvényhozás ezirányú rendelkezéseit már megtette. Ezt azonban természetesen hosszasan tárgyalások kell hogy megelőzzék az illetékes tényezők, vagyis a román állam hivatalos közegei és azok közt, kik a magyar egyetemet felállítani akarják.”²³⁸

Az intézet szervezeti és működési szabályzatát Kolosváry Bálint, a kolozsvári egyetem utolsó rektora (aki az erdélyi református egyházkerület világi főjegyzője is volt) 1920. szeptember 8-ra készítette el. Október 18-án pedig 199 beiratkozott hall-

²³⁵ Hol akadt meg az autonóm magyar egyetem ügye? *Erdélyi Hírek*, 1920. október 24. 2.

²³⁶ GÁSPÁR, é. n. 15.

²³⁷ Argetoianu belügyminiszter Kolozsvárt. *Keleti Ujság*, 1920. szeptember 19. 3.

²³⁸ Döntés az iskolaügyekben. Uo. 1920. december 31. 4.

gatóval az oktatás is megindult.²³⁹ A Református Teológiai Fakultás (igazgatója Ravasz László püspökhelyettes volt) keretein belül az erdélyi magyar felekezetek (református, római katolikus, unitárius, evangélikus) anyagi együttműködésével létrehozott és teljes szakmai önállósággal rendelkező tanárképző intézet elnökévé a római katolikus Márki Sándor professzort, helyettesévé pedig Bartók Györgyöt választották.

A felekezetközi egyetem egyetlen tanéven át működött, 1921. szeptember 15-én a közoktatásügyi államtitkárság véglegesen megvonta a működési engedélyt a tanárképzőtől.²⁴⁰ A leirat megállapította, hogy a református egyháznak nem áll jogában egyetemszerűen berendezett tanárképző intézetet fenntartani, ezért annak eddigi fenntartása törvénytelen volt, s felhívta az egyházkerületet, hogy az intézet működését azonnal szüntesse be.²⁴¹ Október elsején az épületet is lefoglalták,²⁴² ezzel a tanárképző befejezte működését.²⁴³

A kolozsvári professzorok folytatják munkásságukat

A Kolozsváron 1919. szeptember 18-án kinevezett 62 rendes és rendkívüli tanár október 30-án megalakította a román egyetem (Universitatea Cluj) tanácsát, november 3-án pedig megkezdte a kizárólag románnyelvű előadásokat. 1920. február elsején Ferdinánd román király nagy ünnepélyességgel nyitotta meg Erdély román egyetemét.²⁴⁴ Így a mai Szegedi Tudományegyetem és a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem ugyanannak a kolozsvári magyar egyetemnek a szellemi és eszmei örökösei.²⁴⁵

A magyar kormány 1920. február 24-én arról határozott, hogy a menekülni kényszerülő pozsonyi és kolozsvári egyetem, ideiglenesen együttműködve, Budapesten folytatja munkáját. Így a Kolozsvárról erőszakkal eltávolított professzorok és hallga-

²³⁹ VINCZE, 2006. 83–84.

²⁴⁰ A kultuszállamtitkár beszüntette a református tanárképző működését. *Ellenzék*, 1921. szeptember 22. 4.

²⁴¹ Erőszakosan beszüntették a kolozsvári református tanárképző intézet működését. *Erdélyi Hírek*, 1921. október 10. 3.

²⁴² Végrehajtották a református tanárképző intézet feloszlását. *Ellenzék*, 1921. október 8. 5.

²⁴³ ERDÉSZ Ádám: A kolozsvári felekezetközi magyar egyetem 1920–1921. *Történelmi Szemle*, 1998/3–4. 274.

²⁴⁴ MÁRKI, 1922. 16.

²⁴⁵ VINCZE, 2006. 48. – VAJDA Tamás: A Szegedi Tudományegyetem és elődeinek rövid története. In: *Egyetemtörténeti fotóalbum. (Szegedi Egyetemi Tudástár 8.)*. Szerk. GAUSZ Ildikó–KOKAS Károly–LACZKÓ Sándor–PAP Kornélia. Szeged, 2014. 12.

tók 1920 márciusától Budapesten a pozsonyi egyetem szintén kitoloncolt tanáiraival szorosan együttműködve (de a két egyetem önállóságát mindvégig fenntartva) folytatták oktató–kutató–gyógyító munkájukat. A két intézmény együttműködését jelzi, hogy működésük megszervezésére közös tanácsuléseket is tartottak.²⁴⁶ A magyar oktatáspolitikára különösen fontos volt a megszálló hatalmak által Pozsonyból²⁴⁷ és Kolozsvárról ingó- és ingatlan vagyonuk nélkül elűdözött egyetemek további működésének biztosítása.²⁴⁸ Ennek érdekében történt meg a budapesti, illetőleg majd a szegedi és pécsi működés törvénnyel történő elrendelése és az ahhoz elengedhetetlenül szükséges anyagi fedezet biztosítása. 1921. június 16-án a Nemzetgyűlés az 1921. évi XXV. törvénycikkben elrendelte a két egyetem további működését ideiglenesen Szegeden, illetve Pécsen.²⁴⁹ Így a kolozsvári professzorok 1921. október 9-től Szegeden folytatták munkájukat.

²⁴⁶ LENGVÁRI István: Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. *Per Aspera Ad Astra* 2014/1. 20.

²⁴⁷ FILEP Antal Gusztáv: *Főhatalomváltás Pozsonyban 1918–1920. Események, történések egy hírlap közleményeinek tükrében*. Pozsony, Kalligram, 2010. 149.

²⁴⁸ 1920. június 16-án Haller István a jogi kar dékánjához írt levélben fejezte ki elismerését a tanárok helytállásáért: „a kar minden egyes tagjának férfias, bátor és minden időkbén hazafias kötelességteljesítés és áldozatkészség ragyogó példaként említendő magatartásáért megilletődéssel fejezem ki elismerésemet és köszönetemet” MNL CSCSML, VIII. 4/b. Jog- és Államtudományi Kar iratai 1. doboz, 332–1919/20. J. K. sz.

²⁴⁹ VINCZE Gábor: A bujdosó egyetem Szegedre kerülése. Fejezetek a száműzött kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem történetéből. *Valóság*, 2006/4. 35–36.

KOSZTYÓ GYULA

UNG, BEREG, UGOCSA ÉS MÁRAMAROS VÁRMEGYÉK CSEHSZLOVÁK ÉS ROMÁN MEGSZÁLLÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI, FOLYAMATA ÉS MINDENNAPJAI 1919-BEN

A négy vármegye általános helyzete 1918–1919-ben

Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket sem kerülte el 1918-ban az első világháború megrázkódtatása. A háború káros, főleg társadalmi hatásai tovább rontották a terület rossz szociális viszonyait, ami kedvezőtlen lakossági hangulatot eredményezett.

A négy vármegye falvaiban is gyakran fordult elő a budapesti és a magyarországi falvakhoz hasonló erőszak. E cselekmények elkövetői elsősorban a hazatért és családjukat nyomorúságos körülmények között találó frontkatonák voltak, akiknek dühét sokszor a szociáldemokrata agitátorok is tovább fűtötték. A rendbontó katonák a legtöbb esetben így vélekedtek az állami tisztvégviselőkről: „Ez semmi más, mint a szegény ember vérszopói, kik addig, míg mi a vérmezőn hullattuk vérünket, ők idehaza dőzsölve az urak talpát nyalva gyűjtötték halomra a vagyont.”¹ Az elégedetlenségek egyik legfontosabb oka a katasztrofális közellátás volt. Egyre gyakrabban korlátozták az elektromos áram használatát, ami miatt hirtelen nagy hiány lett gyertyából. Ezt a katonai anyagraktárakban lévő gyertyák kiosztásával ideiglenesen orvosolták.² Azonban a gyertya mellett szinte minden más közszükségleti cikkből is hiány volt. Alig lehetett petróleumot, dohányt, cukrot, ruhát, cipőt kapni.³ Az általános fa és szénhiány pedig a vasúti szállítást akadályozta.

Ilyen kiábrándító közellátás és brutalizált közhangulat közepette a wilsoni elvek értelmében – különböző orientációjú magyar, ukrán és cseh – nemzetiségi nemzeti tanácsok szerveződtek 1918 novemberétől. A ruszin nemzetiségű lakosság megnyerése érdekében a magyar állam 1918. december végén önrendelkezést adott és Ruszka

¹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlege (A továbbiakban: KTÁL), Fond 14. (A beregszászi zsupai, vármegyei hivatal iratai.), op. 10., od. zb. 126., 42. *Kozák Elek beregdaróci görögkatolikus pap visszaemlékezése az 1918–1919-es forradalmi eseményekre.*

² *Új Bereg*, 1918. december 17. 2.

³ Uo. 1918. december 12. 2.

Krajna néven autonóm területté nyilvánította a négy vármegye ruszinok által lakott részét.⁴

1918. októberétől az éppen csak létrejött Csehszlovákia is igyekezett megszerezni a területet. Elsősorban katonai akcióval 1919. január 12-én megszállta Ungvárt és az Ung-folyó völgyét.⁵ Még ezt megelőzően elérték a csehek, hogy 1918. november 12-én a Ruszinok Amerikai Néptanácsa Scrantonban megszavazza „az ősi ruszin terület” Csehszlovákiához való csatolását, teljes autonómia ellenében. Majd pedig ezt követően – a scrantoni szavazásra hivatkozva – az 1919 januárjában Párizsban megkezdődő békekonferencián Edvard Beneš mindent elkövetett a ruszinok által lakott terület megszerzésére. Beszédeiben főleg azt hangoztatta Beneš, hogy a kárpátoroszkok már nem akarnak a magyar uralom alatt élni, ehelyett föderációra akarnak lépni Csehszlovákiával. Beneš „lobbitevékenységét” olyan sikeresen végezte, hogy már 1919. márciusában a békekonferencián jóváhagyták a csehszlovák követeléseket Kárpátaljára vonatkozóan.⁶ Miközben Párizsban elkészültek a Magyarország új határait tartalmazó tervek, 1919. március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot.

A Tanácsköztársaság működését Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben folyamatosan zsugorodó terület, lakás- és gabonarekvirálások, katasztrófális közellátás, továbbá a földosztás elmaradása jellemezte. Gazdaságfejlesztésre nem volt idő, miközben egyre nagyobb hangsúlyt kapott az erőszak. Április 21–23. között Munkácson volt katonatisztek szervezésében ellenforradalom tört ki, 21-én Beregszászról elmenekült a vármegyei direktórium. Április 19-én fogták el Dolhán a járási főszolgabíró, Jónás Aladárt, akit 22-én elítéltek és föbe lőttek Sátoraljaújhelyen. A vörösök szintén április 22-én végezték ki a Szatmárcsekén elfogott Papp Józsefet is. Április 24-én a kommunisták elfogása elől Buttykay Ferenc nyugalmazott főispán föbe lőtte magát. Még ezen a napon 24 beregszászi befolyásos személyt hurcolt el a direktórium túszként Budapestre.⁷ Mindezek az események a karnyújtásnyira lévő csehszlovák és román katonai erő árnyékában játszódtak le.

⁴ SZAKÁL Imre: „Rend, fegyelem, összetartozás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között.” *Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919)*. Beregszász–Ungvár, Rik-U, 2018. 31.

⁵ FEDINEC Csilla: Államfordulatok a hétköznapiakban (Ungvár 1918–1920). In: *Nemzet a társadalomban*. Szerk. Uő. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004. 106.

⁶ VIDNYÁNSZKY István: Csehszlovák diplomáciai siker. In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Szerk. FEDINEC Csilla–VEHES Mikola. Budapest, Argomentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 45.

⁷ KOSZTYÓ Gyula: Változó tér, változatlan cél. A kárpátaljai magyarság vázlatos története 1920 és 2020 között. In: *Kommentár*, 2020/2. 67–68.

A katonai megszállás

Az 1919. januárban összeült párizsi békekonferencia csaknem két hónapja működött, amikor kikiáltották Magyarországon a Tanácsköztársaságot. Párizsban a győzteseket meglepte és meg is rettentette a kommunista hatalomátvétel Budapesten, mivel tartottak attól, hogy a bolsevik forradalom tovább terjed nyugatra is és újabb szovjetrendszerek jönnek létre.⁸

A párizsi békekonferencián már 1919. március 27-én téma volt a Magyarországi Tanácsköztársaság kérdése. Ferdinand Foch marsall egy nagyszabású tervet dolgozott ki Bécs és Budapest katonai megszállására, amit a Tízek Tanácsa elutasított, mivel a békekonferencia ekkor a gazdasági zárlatot elegendőnek tartotta.⁹ Kun Béla 1919. március 24-i jegyzékében, melyet a négy nagyhatalom vezetőjéhez címzett, kinyilvánította a Tanácsköztársaság békés szándékait és elismerte a belgrádi katonai egyezményt, azonban az 1919. március 20-i Vix-jegyzéket elutasította. A visszautasítás ellenére az antant nem indított katonai támadást a Tanácsköztársaság ellen, tartva attól, hogy a forradalmi hangulat gyorsan átterjed Ausztriára vagy Németországra. Párizsban végül úgy döntöttek, hogy antantbizottságot küldenek Budapestre a valós helyzet felderítése érdekében. Emiatt érkezett meg 1919. április 4-én Jan Christian Smuts brit tábornok, aki többször is találkozott a Kun Béla vezette küldöttséggel. Smuts több javaslatot tett, de Kun Béla nem fogadta el őket. Kun javaslatokat adott át Smutsnak, aki azokat továbbította a békekonferencia irányába. Ezeknek azonban már nem volt jelentősége, mert a szövetségesek között is súlyos ellentétek robbantak ki a német békeszerződés miatt. Ráadásul ekkor Párizsban a történelmi Magyarország elcsatolandó területeinek nagyságáról és hovatarozásáról döntöttek, így Franciaország szövetségesekre bízta a magyar Tanácsköztársaság elleni katonai intervenció végrehajtását.¹⁰

Smuts még tárgyalt Budapesten, amikor a későbbi utódállamok hozzáálltak a katonai beavatkozás előkészítéséhez. Ennek jegyében Bukarestbe érkezett Franchet d'Esperey és megállapodott a román hadvezetéssel, hogy amint felkészülnek, megkezdik a támadást. Masaryk és Beneš elvben készek voltak csatlakozni a katonai beavatkozáshoz, azonban hadseregük gyenge volt, így antantisztek támogatását kérve megkezdték a hadsereg fejlesztését.¹¹

⁸ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2005. 129.

⁹ *Magyarország története 1918–1945*. Szerk. RÁNKI György–HAJDU Tibor–TILKOVSKY Lóránt. Budapest, Akadémiai, 1976. (A továbbiakban: RÁNKI–HAJDU–TILKOVSKY, 1976.) 214.

¹⁰ BARTA Róbert: A proletárdiktatúra. In: *Magyarország a XX. században. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet és jogalkotás*. Szerk. KOLLEGA TARSOLY István. Szekszárd, Babits, 1996. 47.

¹¹ RÁNKI–HAJDU–TILKOVSKY, 1976. 216.

Eközben a román koronatanács 1919. április 10-én jóváhagyta a román részvételt. Bár az eredeti indoka a támadásnak a Vix-jegyzék által kijelölt terület birtokbavétele volt, a román csapatok a Tisza elérésére kaptak parancsot. 1919. április 13-án a négy nagyhatalom bukaresti követei közös memorandumban kérték kormányaikat a román támadás jóváhagyására, amit meg is kaptak.¹²

Miközben a nagyhatalmak felügyelete alatt az utódállamok katonai intervenciójukat szervezték, a csehszlovák-magyar arcvonalon kisebb összecsapásokra került sor. Ungvár környékén 1919. április 5-én egy vörös szakaszvezető a magyar oldalról átszökött a csehekhez. Amikor ezt a szakaszvezetőt a magyar oldalról egy vöröskatona meglátta, azonnal tüzet nyitott rá.¹³ A tüzet a csehszlovákok viszonozták, akik hamarosan tüzérséggel támogatott támadásba kezdtek, aminek az lett az eredménye, hogy a csehek elfoglalták Radváncot, majd pedig tovább előretörve megszállták az antalóci vasútállomást is.¹⁴ A front közvetlen hátországát adó Ung vármegyei direktórium azonnal kapcsolatba lépett a Hadügyi Népbiztossággal, hogy erőt osszpontosítsanak a csehszlovák előretörés megállítására. Debrecenből egy páncélvonatot, 200 emberrel Radvánc irányába indítottak. Ezen kívül 100 környékbeli vörös őrt és 160 felfegyverzett csapi lakost is a demarkációs vonalra irányítottak azzal az utasítással, hogy Csapot bármi áron meg kell tartani. A valóságban azonban mind a csehszlovák tüzérség, mind pedig a katonaság többszöröse volt a magyarénak.¹⁵ A csehszlovák térnyerés fékezésének az sem kedvezett, hogy a helyi lakosokból verbuvált szakaszok másnap, április 6-án egyszerűen hazamentek miközben a magyar felderítés szerint francia gyarmati katonaság érkezett Ungvárra, ami a csehszlovák támadás megindulására utalt.¹⁶ Végül április 7-én a csehszlovák támadást sikerült megállítani, azonban az 5. vörös hadosztálynak itt védekező katonái felváltásukat kérték, vagyis harcikedvük csekély volt.¹⁷

1919. április 15-én erős román tüzérségi tüzellel megindult a katonai beavatkozás a Tanácsköztársaság ellen. Másnap fejlődött ki a támadás fő csapása a Csucsá–Szilágyosomlyó–Técső vonalon 130 km hosszúságban széthúzódott Székely Hadosztály ellen. A túlerővel szemben a Hadosztály megkezdte a visszavonulást.¹⁸ A román támadással egyidőben a csehszlovák frontszakaszon támadás nem indult. Április

¹² Uo. 217.

¹³ Hadtörténelmi Levéltár (A továbbiakban: HL), I. 30. Hadügyi Népbiztosság. Mikrofilm. 4/a. doboz. 3138/86. *Az 5. hadosztály telefonjelentése Nyíregyházáról Budapestre, 1919. április 7.* 1149.

¹⁴ Uo. *Az 5. hadosztály telefonjelentése Nyíregyházáról Budapestre, 1919. április 6.* 1149.

¹⁵ Uo. *Az 5. hadosztály helyzetjelentése, 1919. április 5.* 1143–1145.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ RÁNKI–HAJDU–TILKOVSKY, 1976. 269–270.

16–17-én az állandó harcok miatt a Székely Hadosztály jobbszárnyán 15–20 km-re vonult vissza.¹⁹

1919. április 17-én a Técsőn állomásozó két századnyi székely különítmény elhagyta a várost. Husztra, onnan pedig Debrecen irányába vonultak. Amikor egy-egy várost elhagyott a Székely Hadosztály, követte őket a vörös közigazgatás is. Turjaremetéről például ilyen közállapotokról tettek jelentést a vármegyei direktóriumnak miután a közigazgatás elmenekült: „Egyes meg nem szállott községek körjegyző nélkül vannak [...] Ezen községek mostan teljesen magukra vannak hagyatva, ottan megszűnt minden közigazgatás.”²⁰

Április 18-án a Székely Hadosztály csapatai fokozatosan kiürítették Husztot is és Királyházán gyülekeztek. Egy részük a Tisza-folyó jobbpartján Veresmart dombjain igyekezett állásokat kiépíteni, hogy fékezze a román támadást. Ezzel egyidőben Munkácsról erősítésként két vörös századot küldtek Bilke, Dolha irányába az arra visszavonuló Székely Hadosztály erősítésére.²¹

Április 19-én a románok megszállták a két nappal korábban kiürített Técsőt, illetve Husztig törtek előre, miközben birtokba vették Kőrösmezőt is.²² Másnap, 20-án hajnalban a románok 15 lovassal betörték Husztra, majd a nap folyamán az egész települést megszállták.²³ Így megnyílt az út Dolha irányába a románok előtt, akik április 21-én elfoglalták Királyházát és Dolhát.²⁴ Eközben a vörösök egy része Nagyszőlősre vonult vissza, miközben 20 vöröskatona biztosította a tiszajlakai Tisza-hídat. Ezzel egyidőben 300 fős székely különítmény vonult éppen vissza Nagyszőlősről, és érkezett meg Beregszászba.²⁵ A székely különítmény azonban nem a városban, hanem a mellette lévő Bulcsú településen telepedett le, mivel nem volt jó a kapcsolata a Beregszászban éppen csomagoló és menekülő Bereg vármegyei direktóriummal.²⁶

¹⁹ HL, Tgy. 2322. KERÉKES József: *Magyarország forradalmi harcai*. II. köt. *A Hadiügyi Népbiztosság 5. osztályának összefoglaló helyzetjelentése, 1919. április 17.* 1–2.

²⁰ KTÁL, Fond 59. (Ruszka-Krajna Kormányzóságának iratai.), op. 1., od. zb. 56., 34. 65/1919. *Turjaremete község politikai megbízottjának levele Ung vármegye direktóriumának a közállapotokról, 1919. április 17.*

²¹ HL, I. 30. Hadiügyi Népbiztosság. Mikrofilm. 5. doboz. 3155/86. *Az 5. hadosztály helyzetjelentése.* 194.

²² Uo. 196.

²³ Uo. *Helyzetjelentés, 1919. április 20.* 196.

²⁴ KTÁL, Fond 245. (Ugoicsa vármegye alispánjának iratai.), op. 3., od. zb. 2061., 7. 150/1919. *A királyházai járási főszolgabíró jelentése Ugoicsa vármegye alispánjának a közigazgatás működésének problémáiról a román katonaság tevékenységéről, 1919. június 6.*

²⁵ HL, I. 30. Hadiügyi Népbiztosság. Mikrofilm. 5. doboz. 3157/86. *Összefoglaló helyzetjelentés, 1919. április 21.* 286.

²⁶ KTÁL, Fond 14. (A beregszászi zsupai, vármegyei hivatal iratai.), op. 10., od. zb. 126., 66a. *Dercsényi Ferenc visszaemlékezése a Tanácsköztársaság eseményeire, 1921. március 15.*

Április 22-én a vörösök és a támadó román csapatok között Veresmartnál egy rövid összecsapás zajlott le. A román támadás elsöpörte a védekező vörös egységeket, így a románok előtt megnyílt az út Nagyszőlős elfoglalására, ami április 22-én meg is történt.²⁷ Nagyszőlős elfoglalásával a románok támadási lendülete nyugati irányba érezhetően lecsökkent, innen északnak fordultak. Üldözőbe vették a Nagyszőlősről északra Beregkisfalud, Alsókaraszló irányába menekülő vörösöket, miközben délről a Tisza-folyó bal partjáról is veszélyeztették Tiszaújlakot a románok.²⁸

Április 21-én a csehszlovák frontvonalon is mozgást érzékeltek. Egy csehszlovák század erejű egység Nagyráska irányába kísérletet tett támadásra, amit a védők visszavertek.²⁹ Másnap éjszaka a csehek újra támadtak, amellyel Petrik, Abara, Mészpest községeket el is foglalták. A magyar egységek azonnal ellentámadásba kezdtek, ami komolyabb eredményeket nem ért el,³⁰ sőt április 23-án a csehszlovákok elfoglalták Órdarmát.³¹

Miközben a román támadás súlya, iránya Nagyszőlősnél északra fordult, 1919. április 23-án délután a románok elfoglalták Debrecent, ahol közel 2000 foglyot ejtettek.³² Innen a támadás egyik része északi irányba bontakozott ki és Csapot délről megszállással fenyegette, mivel a várostól 12 km-re lévő Mándok községet 500 román lovas április 25-én elfoglalta.³³ Ezt a félelmet erősítette, hogy még ezen a napon Csapot délről 5 km-re román előőrsök közelítették meg.³⁴

A négy vármegye még meg nem szállt részein védekező, de állandó hátrálásban lévő 5. vörös hadosztály 1919. április 26-án parancsot kapott arra, hogy összes erejét a Latorca-folyótól délre vonja vissza, amit még aznap végre is hajtottak.³⁵ A magyar csapatok fokozatosan Csapra vonultak vissza, miközben 26-án 100 fős román katonaság megszállta a Tisza bal partján Záhony községet. Ezzel komoly veszély alakult ki a csapatok kivonására, ami miatt felértékelődött a Csapnál lévő Latorca- és Tisza-hidak szerepe. Ennek érdekében 400 vöröskatonát és 12 géppus-

²⁷ Más források szerint április 21-én.

²⁸ HL. Tgy. 2322. KERÉKES József: *Magyarország forradalmi harcai*. III. köt. *A Hadügyi Népbiztosság 5. osztályának összefoglaló helyzetjelentése, 1919. április 21. 21 óra 45 perckor*. 1–2.

²⁹ Uo. 1–2.

³⁰ HL, I. 30. Hadügyi Népbiztosság. Mikrofilm. 5. doboz. 3165/86. *Az 5. hadosztályparancsnokság távirata a Hadügyi Népbiztosság 5. osztályának*. 650.

³¹ Uo. 413.

³² HL, Tgy. 2322. KERÉKES József: *Magyarország forradalmi harcai*. III. köt. 67.

³³ Uo. I. 30. Hadügyi Népbiztosság. Mikrofilm. 5. doboz. 3168/86. 6680–84/1919. *Helyzetjelentés a Hadügyi Népbiztóságnak, 1919. április 25.* 781.

³⁴ Uo. 795.

³⁵ HL, Tgy. 2322. KERÉKES József: *Magyarország forradalmi harcai*. III. köt. *A Hadügyi Népbiztosság 5. osztályának összefoglaló helyzetjelentése, 1919. április 26-án. 19 órakor*. 1.

kát jelöltek ki a csapi hidak védelmére.³⁶ Ezzel egyidőben a Latorcán a kompokat a déli partra, a Tiszán az északi partra kötötték ki, őrzésükre vörös katonákat rendelték ki.³⁷ Eközben Ruszka Krajna központját, Munkácsot a bekerítés, megszállás veszélye fenyegette. Hiába kért a város Budapesttől erősítést, április 26-án a Hadügyi Népbiztosság azt az üzenetet küldte, hogy nem tud újabb erőket küldeni a város védelmére.³⁸

Április 27-én a román erők támadásba lendültek és Beregújfalú és Tiszaújlak irányából egyszerre vonultak be Beregszászba, amit már reggel a vármegyei direktórium kiürített.³⁹ Beregszászban éppen berendezkedtek a románok, amikor megindult a csehszlovák támadás is Ungvártól Csap irányába, amely elfoglalta Szürte községet. A csehek lassan felzárkóztak a Latorca-folyóhoz. Eközben Csapot délről a románok is megközelítették, ráadásul Záhonymál tüzéséget és jelentős gyalogságot vontak össze. A románoknak többszöri próbálkozás ellenére sem sikerült a Tisza-hidakat elfoglalniuk.⁴⁰ Április 28-án a csehek is megkísérelték a hídfoglalást a Latorcán, azonban ez sem sikerült, miközben a románok feltartóztathatatlanul törtek előre és ezen a napon megszállták Bátyút, így Munkácsot szinte teljesen bekerítették.⁴¹ Miután Munkácsot a tanács hatalom kiürítette, április 28-án délután négy órakor egy román ezrednyi gyalogság és 500 román lovas, néhány tüzer foglalta el. Még ezen a napon két óra késéssel a csehszlovák katonaság is bevonult a városba,⁴² amivel létrejött a csehszlovák-román korridor, amivel sikerült a magyar és orosz Vörös Hadseregek esetleges egyesülését megakadályozni. Ezzel párhuzamosan Csapra egyre nagyobb nyomás nehezedett. Csap védői április 28-án jelentették a belügyi népbiztosnak, hogy tartják a vonalaikat, de sürgősen utánpótlásra van szükségük.⁴³ Sem lőszert, sem tüzéséget Budapest nem tudott küldeni, sőt másnap elrendelte a község kiürítését.⁴⁴ Ezt követően a csehszlovákok még április 29-én bevonultak Csapra,

³⁶ Uo.

³⁷ HL. Tgy. 2322. KERÉKES József: *Magyarország forradalmi harcai*. III. köt. *A Hadügyi Népbiztosság 5. osztályának összefoglaló helyzetjelentése, 1919. április 26-án. 15 órakor*. 1.

³⁸ HL. I. 30. Hadügyi Népbiztosság. Mikrofilm. 5. doboz. 3175/86. *Távirat a Ruszin Népbiztosságtól*. 1163.

³⁹ HL. I. 30. Hadügyi Népbiztosság. Mikrofilm. 5. doboz. 3172/86. *Távirat Beregszászból Kalinicstől és Petrusevicstől Landler belügyi népbiztosnak* (oldalszám nincs).

⁴⁰ HL. Tgy. 2322. KERÉKES József: *Magyarország forradalmi harcai*. III. köt. *A Hadügyi Népbiztosság 5. osztályának összefoglaló helyzetjelentése, 1919. április 27-án. 17 óra 30 perckor*. 1.

⁴¹ Uo.

⁴² HL. I. 30. Hadügyi Népbiztosság. Mikrofilm. 5. doboz. 3175/86. *Telefonjelentés a Ruszin Népbiztosságtól a Hadügyi Népbiztossághoz, 1919. április 28.* 1131.

⁴³ Uo. 429/5. 1919.-Hünb. *Telefonjelentés Csapról Sátoraljaújhelyre*. (o. n).

⁴⁴ Uo. *Az 5. hadosztályparancsnokság helyzetjelentés, 1919. április 29.* 1246.

amivel Ruszka Krajna és a négy történelmi vármegye területe teljes mértékben csehszlovák és román megszállás alá került.

A csehszlovák és román katonai megszállás néhány következménye

A csehszlovák megszállás Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területének 35%-ra, míg a román a 65%-ra terjedt ki. A katonai megszállástól a trianoni békeszerződésig tartó időszakot két szakaszban tekintem át: a Tanácsköztársaság hatalmának helyi felszámolásától a saint-germaini békeszerződés aláírásáig tartó időszakot, majd pedig az utóbbtól egészen a trianoni békeszerződés aláírásáig tartó időszakot.

A katonai megszállástól a saint-germaini békeszerződésig tartó időszak történései

A csehszlovákok a saint-germaini békeszerződés aláírásáig – amikor de jure övék lett a négy vármegye Podkarpatszka Rus néven – az általuk elfoglalt területen megtévesztő propagandába kezdtek. Egyrészt jelenlétüket ideiglenesnek hirdették,⁴⁵ másrészt pedig hozzáfogtak a közigazgatásuk kiépítéséhez. Mivel a cseh jelenlét átmenetinek, rendfenntartási célként volt hangoztatva a lakosság körében nem is sejtették, hogy a háttérben impériumváltás zajlik. Erősítette nyugalmaikat, hogy a városok közigazgatási vezetői – hűségeskü letétele után – a helyükön maradtak, és a Magyar Királyság törvényei is érvényben maradtak (legalábbis 1919 végéig).⁴⁶

A csehekkel szembeni bizalmatlanság kialakulásának azonban több oka is volt. Például a határellenőrzés bevezetése. Eleinte egy semleges zónát alakítottak ki a csehszlovák haderő által megszállt területek, illetve a magyar fennhatóság alatt maradt területek között. Ezen csak azután lehetett bárkinek is átmenni, miután ellenőrző pontokat állítottak fel rajta. Általában a bírónál vagy polgármesternél kérvényezett, a katonai parancsnok által pedig hitelesített engedéllyel lehetett határt átlépni.⁴⁷ A mindennapokban azonban súlyos következményekkel járt a határ felállítása. Akad-

⁴⁵ SZAKÁL Imre: „...egymásra zuhanó sűrű történések...” A csehszlovák hatalomátvétel Beregszászban az első világháborút követően. In: *Első világháború a Kárpátokban*. Szerk. KÖNYA Péter. Presov, Presovi Egyetem, 2016. 300.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo. 301.

tak olyan földműves családok, akiket a határ egyszerűen elvágott mezőgazdasági földjüktől. Egy-egy család a Tisza-folyó jobb partján, míg a megélhetést jelentő saját földjük a bal parton „ragadt”.⁴⁸ Az ilyen esetekben a családfőknek napi szinten kellett ingáznia a családi ház és a saját föld között, ami az aratási időszakban sokszor kivitelezhetetlen volt. Szintén a határfelállítás volt felelős az áru- és anyagihiányért. A közellátásban már a négy éve tartó háború is jelentős zavarokat okozott, amit a cseh hatóságok sem tudtak kezelni 1919-ben. E kaotikus állapotokat a határellenőrzés csak tovább rontotta, hisz árut csak katonai engedéllyel lehetett beszállítani a megszállt területre.⁴⁹ Ugyanis a csehek 1919. június 6-tól az általuk megszállt területen katonai közigazgatást vezettek be.⁵⁰ Majd 1919. november 18-án a katonai közigazgatást kiterjesztették Podkarpatszka Rusz egész területre.⁵¹ Így áruhiány és élelmiszerhiány nehezítette főleg a városi lakosság mindennapjait, amit a helyiek egyre gyakrabban csempészettel igyekeztek megoldani.

A román hadsereg szállta meg a négy történelmi vármegye nagyobb részét (nagyságrendileg 65%). A területről lassan, szakaszokban vonult ki, ami 1919. július 23-án kezdődött Beregszász átadásával. Berendezkedésük első percétől erőszakoskodtak és fosztogattak. Megalkuvást nem tűrő álláspontjukat a Nagyszőlősrre bevonuló román parancsnok⁵² kijelentése jól tükrözte: „Az interveniáló polgárokat is agyonlöveti, mint bolsevistákat, jobb tehát ha eltakarodnak.”⁵³ Tudomásunk van róla, hogy ezt Nagyszőlősen a románok tette is váltották. Összegyűjtöttek tizenegy nagyszőlősi férfit, főleg napszámosokat, akiket egyszerűen bolseviknak nyilvánítottak és a város szélén főbelőtték őket, majd a holttesteket elrettentés céljából lovasszekérrel szállították át a városon.⁵⁴ Ahol a román hadsereg megjelent ott kijárási tilalmat ren-

⁴⁸ KTÁL, Fond 14. (A beregszászi zsupai hivatal iratai.), op. 2., od. zb. 5., 1–16. Lakosok határátlépési kérvényei.

⁴⁹ SZAKÁL, 2016. 302.

⁵⁰ FEDINEC Csilla: *A kárpátaljai magyarság történelmi kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum, 2002. 54.

⁵¹ A katonai közigazgatást 1922. január 9-én szüntették meg a prágai rendkívüli minisztertanácsi ülésen, ahol egyúttal napirendre tűzték a községi, szojmi és parlamenti választások kérdését. Uo. 100.

⁵² Nevét, beosztását, rangját nem ismerjük.

⁵³ KOSZTYÓ Gyula: „Jobb tehát, ha eltakarodnak” – román megszállás Nagyszőlős és környékén (1919–1920). <https://www.clioinstitute.hu/single-post/2019/08/08/%E2%80%9EJobb-teh%C3%A1t-ha-eltakarodnak%E2%80%9D-%E2%80%93-rom%C3%A1n-megsz%C3%A1ll%C3%A1s-Nagysz%C5%91l%C5%91s-%C3%A9s-k%C3%B6rny%C3%A9k%C3%A9n-1919%E2%80%931920>. (2020. június 10.)

⁵⁴ KTÁL, Fond 245. (Ugocsa vármegye alispánjának iratai.), op. 3., od. zb. 2073., 4. *Tar Zoltán nagyszőlősi levéltáros visszaemlékezése Nagyszőlős román megszállásáról* (pontos keltezés nincs feltüntetve).

deltek el a helyi lakosság számára, illetve szabadrablás vette kezdetét.⁵⁵ Egy nagyszőlősi visszaemlékező szerint: „Ami értéktárgyat felfedeztek azt azonnal elvették, azonkívül főként fehérműt és cipőt kerestek és vittek el, mert hihetetlenül piszkosak voltak, cipője és csizmája minden 20-iknak volt csak s legtöbbször kint volt a lába a rongyos bocskorból.”⁵⁶ Egy nagyszőlősi orvos, aki éppen sürgős esethez sietett, az utcán találkozott szembe az átvonuló román katonákkal. A szerencsétlenül járt orvos esetéről egy visszaemlékező feljegyzései: „Egy orvost, aki a kórházból beteghez ment nemcsak cipőjétől, hanem ruhájától is megfosztották az utcán, úgy hogy az orvos alsóruhában szaladt be egy közeli házba.”⁵⁷ Hasonló események zajlottak más városokban is. Beregszászban a beszállásoló románok utcákat zártak le ezzel megakasztva a kereskedést, fényes nappal a lakosságot zaklatták, inzultálták. Önkényes házkutatásokat tartottak, fegyvereket koboztak el, de főleg ruhaneműt rekviráltak. Érdekes módon azonban sehol sem avatkoztak be a közigazgatás működésében.⁵⁸ Nagyszőlősön például egy Joannesz Viktor nevezetű helyi ügyvédnek egész Ugocsára kiterjedő hatalmat adtak. A románok 1919. április és 1920. május között tartották megszállásuk alatt Nagyszőlőst. Ugocsa vármegye területéből egyébként a román megszállás Nagyszőlősön kívül, kiterjedt még Szőlősvégardó, Fancsika, Szirma, Sásvár, Mátyfalva, Karácsfalva, Tiszaújlak, Rakasz, Szőlősegres, Tiszaújhely, Alsóveresmart és Felsőveresmart községekre. Ezeket a településeket a románok mind Csehszlovákiától, mind Romániától, mind pedig Magyarországtól csaknem légmentesen elzárták. Ezekre a falvakra a közbeszédben egyre gyakrabban „Joannesz-országaként” utaltak. A korábban már említett dr. Joannesz Viktor ügyvéd – a román katonai parancsnokkal tárgyaló nagyszőlősi küldöttség vezetője – találta ki és terjesztette némi iróniával, annak a területnek a megnevezésére, amely felett a románoktól hatalom-gyakorlási „jogot” kapott. Egy román körrendelet ugyanis kijelentette, hogy ez a terület is a Román Királysághoz fog tartozni, ezért az ott működő magyar közigaz-

⁵⁵ A románok által megszállt szinte összes községből érkeztek jelentések fosztogatásról. A falvakban gabona, szalastakarmány, haszonállat képezte a rekvirálás tárgyát, míg a városokban inkább a ruházat, fegyver. Különösen a vetőmag elkobzása okozott az aktuális mezőgazdasági munkák idején kedvezőtlen hatásokat. A lakossági panaszokról lásd bővebben a következő összeírásokat: KTÁL, Fond 14. (A beregszászi zsupai hivatal iratai.), op. 2., od. zb. 66.; KTÁL, Fond 14., op. 2., od. zb. 101.; KTÁL, Fond 14., op. 2., od. zb. 322.

⁵⁶ Uo. (Ugocsa vármegye alispánjának iratai.), op. 3., od. zb. 2073., 3. *Tar Zoltán nagyszőlősi levéltáros visszaemlékezése Nagyszőlős román megszállásáról* (pontos keltezés nincs feltüntetve).

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Kosztyó Gyula: Beregszász és vidékének véssterhes hónapjai összeomlás, proletárdiktatúra és az elcsatolás időszaka (1918–1920). *Archívnet*, 2020/2. <https://archivnet.hu/beregszasz-es-vidেকে-nek-veszterhes-honapjai-osszeomlas-proletardiktatura-es-az-elcsatolas-idoszaka-0>. (2020. augusztus 15.)

gatásnak román hűségesküt kell tennie. Az összegyűlt egykori magyar köztisztviselők, élükön a vármegye kormánybiztosával (főispánnal) Szentpály Miklóssal, azonban megtagadták ezt. Erre válaszul Joannesz Viktor kijelentette, hogy ebben az esetben ő veszi át a közigazgatás vezetését, ami másnap meg is történt. Első intézkedéseként ún. jótékonyági adót vetett ki a községekre, amelyből kb. 300 000 korona gyűlt össze. Azt nem lehetett tudni, hogy az összeget milyen célokra használták fel. S ha ez nem lett volna elég, terménycsempészet és terményrejtegetés vádjával alaptalanul bírósági eljárás alá helyeztetett és súlyos bírság kifizetésére kötelezte a helyi vagyonos gazdákat. Egy ilyen „eljárásban” az is elegendő a vád beigazolásához, s így a gabona lefoglalásához, ha egy gabonakereskedő gabonát szállított az utcán. Joannesz román karhatalommal elfogatta és a Perényi-kastélyba, a csendőr laktanyába, illetve a vármegyeiháza fogházába vitette a neki ellenszenves vármegyei alkalmazottakat. Az itt lezajlott kihallgatások során „olyan embertelen kegyetlenséggel ütöttek, vertek, kínoztak, hogy kétségbeesett ordításuk messze kihallatszott” – szól Tar feljegyzése. Másokat a román karhatalommal egyszerűen Kolozsvárra szállíttatott. A románok igazi megszállóként viselkedve teljesen kifosztották úgy Nagyszőlős városát, mint a környező falvakat, s több milliós kárt okoztak a polgári lakosságnak. „Joannesz országában” állandóak voltak a házkutatások, amelyek gyakran zsarolásba csaptak át. A fegyverkeresés alatt indított házkutatások során ugyanis ezeket gyakran a románok maguk helyezték el a lakásokba. József Miksa nagyszőlősi zsidó kereskedő pincéjébe például az ablakon keresztül szinte minden nap elrejtettek egy revolvért, amit a szünet nélküli házkutatások során nagy „csinnadrattával” megtaláltak, majd súlyos pénzbüntetéssel sújtották a kereskedőt. „Joannesz országa” a románok kivonulásával 1920. május elején véget ért.⁵⁹

Így volt ez Bereg vármegyében is, ahol Kozma György kapott hatalmat.⁶⁰ A román fegyveres erők 1919. júliusában megkezdték lassú ütemű kivonulásukat a területről, ami 1922-ig eltartott. Elvonulásukkor szinte mindent magukkal vittek, amit csak mozdítani lehetett. A feketehegyi kőbányából például gépeket, bútort, a falvakból juh-, szarvasmarha- és sertécsordákat, a parasztgazdákat, uradalmak több száz szekérnyi széna- és szalmakészletét, mindezekkel komoly akadályokat görgesztve az 1919-es aratási munkálatok elé.

⁵⁹ KTÁL Fond 245. (Ugocsa vármegye alispánjának iratai.), op. 3., od. zb. 2073., 5–7. *Tar Zoltán nagyszőlősi levéltáros visszaemlékezése Nagyszőlős román megszállásáról* (pontos keltezés nincs feltüntetve).

⁶⁰ Bereg vármegye II. osztályú főjegyzője volt korábban.

A saint-germaini békeszerződés és a trianoni békeszerződés közötti időszak

1919. szeptember 10-én a párizsi békekonferencián az antant államai aláírták Ausztriával a saint-germaini békeszerződést. E békeszerződés de jure Csehszlovákiának ítélte a négy történelmi vármegyét.

A szerződés megkötése után a csehszlovák hatalom megalkuvást nem tűrő módon a korábbiaktól eltérően egyre erélyesebben, szigorúbban igyekezett fellépni, annak érdekében, hogy egyértelműsítse a megváltozott erőviszonyokat. 1919. október 3-án jelent meg az a hirdetés, amelyben a lakosságot felszólították az ungvári katonai parancsnokság által nem engedélyezett fegyverek azonnali beszolgáltatására. Ebben egyrészt házkutatásokat irányoztak elő, másrészt pedig így fogalmaztak a rejtgetett fegyverekkel kapcsolatban: „A feltalált fegyverek számához képest a lakosság egy része internáltnak fog. A kiválasztás sorshúzás útján történik.”⁶¹ Szintén 1919 végén kiadott rendelkezés szerint a következő büntetést helyezték kilátásba arra az esetre, hogyha a csehszlovák haderő ellen vétő személyt nem tudják elfogni: „Oly eseteknél ahol a tettes kézre kerítése lehetetlenné válik, a felső parancsnokság által a környéken 10 km távolságon belül fekvő községekből túsok lesznek kijelölve, akik internálva lesznek.”⁶² Ezen kívül éjszakai kijárási tilalmat vezettek be, betiltották a szesz-fogyasztást, és engedélyhez kötötték az újságkiadást, illetve a városok elhagyását. Mindezekkel szemben a lakosság elégedetlenségének is hangot adott. Így például a beregszászi törvényszék bejárási ajtájára ismeretlen tettesek a csehszlovák haderőt becsmérlő röplapokat ragasztottak ki, míg szintén azonosítatlan személyek távíró- és telefonvonalakat rongáltak meg.⁶³

Nem kedvezett a lakossági hangulat javulásának az sem, hogy Prága a helyi közigazgatáson keresztül igyekezett mindent tiltani, ami a magyar érzelmű megnyilvánulások közé tartozott.⁶⁴ Már 1919 augusztusában betiltották a magyar *Himnusz* éneklését.⁶⁵ Ezt követően a csehszlovák polgári hatóságok 1919. október elején betiltottak mindenféle politikai, kulturális gyűlést, demonstratív megmozdulást és szigo-

⁶¹ SZAKÁL, 2016. 303.

⁶² Uo.

⁶³ Uo. 304.

⁶⁴ BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez.* Budapest, Hatodik Síp, 2000. 175.

⁶⁵ KTÁL, Fond 14. (A beregszászi zsupai hivatal iratai.), op. 10., od. zb. 126., 130a–131. *Smer Sándor Bereg vármegyei iroda-főigazgató jelentése Gulácsy István volt alispánnak Beregszász 1918–1919-es forradalmi eseményeiről, 1924. január 16.*

rúan tiltották a politikai jelvények viselését.⁶⁶ Az állami hivatalnokoknak a politikai szerepvállalást tiltották meg. Az újonnan megalakult államhatalom a szimbolikus térben is érzékeltetni akarta jelenlétét. 1919. október 24-én, négy nappal az évforduló előtt érkezett meg az az utasítás Beregszász polgármesteréhez a város katonai állomásparancsnokságától, mely közölte, hogy „A Cseh Köztársaság október 28-án ünnepli a szabadságának és függetlenségének napját. Felkérem a zsupai tanácsi urat, hogy intézkedjen a saját hatáskörben, hogy ez az ünnepély megfelelően meg legyen tartva.”⁶⁷ Az évforduló tiszteletére elrendelték az összes üzlet, kávézó és cukrászda, állami hivatal egész napos zárva tartását. Továbbá rendelkeztek arról is, hogy minden családi házat és állami hivatalt a Csehszlovák Köztársaság zászlóival kell feldíszíteni. Míg a két előző megvalósítása nem okozott nagyobb gondot, addig az utóbbi komoly kihívás elé állította a helyi közigazgatást, mivelhogy a rendelkezés szövege mellé – textilhiányra hivatkozva – csehszlovák nemzeti zászlókat nem kaptak. A lobogó hiányának orvoslására sajátságos alternatívát talált ki a csehszlovák katonai közigazgatás: „Minthogy a háztulajdonosok bizonyosan rendelkeznek magyar nemzeti színű piros-fehér-zöld zászlókkal, a szövet hiány miatt a zászlókérdés úgy volna megoldható, hogy hívja föl a város lakosságát a notáris módon, hogy a magyar nemzeti színű zászlóból elvéve a zöld színt az már a cseh köztársaság nemzeti színű lobogója lesz, amikkel kell tehát a házakat díszíteni.”⁶⁸ E lépéssel Prága meglehetősen antipatikus képet festett törekvéseiről a helyi magyar közösség szemében, mikor arra szólította fel őket, hogy csonkítsák meg nemzeti szimbólumukat. Azt tudjuk, hogy az utasítást a város polgármestere, Hunyady Gyula 1919. október 27-én Beregszász több pontján is kifüggesztette, ám arról már nincsen információnk, hogy a város október 28-án valóban csehszlovák lobogókba borult volna.⁶⁹

Ezen túl a helyi katonai parancsnokság 1919 november elején arról tájékoztatta a községi és városi jegyzőket, hogy többé ne használjanak magyar nemzeti színű

⁶⁶ Uo. Fond 108. (Beregszász város közjegyzői hivatalának iratai.), op. 7., od. zb. 18., 12–13. 1809/1919. *A beregszászi zsupáni kirendeltség utasítása a városok polgármestereinek a tüntetések és a jelvények viselésének betiltásáról, 1919. október 27.*

⁶⁷ Uo. Fond 14. (A beregszászi zsupai hivatal iratai.), op. 10., od. zb. 44., 1. 101/1919. *A beregszászi cseh állomásparancsnok utasítása a beregszászi zsupáni kirendeltségnek a Csehszlovák Köztársaság nemzeti ünnepének megünnepléséről, 1919. október 24.*

⁶⁸ Uo. Fond 14. (A beregszászi zsupai hivatal iratai.), op. 10., od. zb. 44., 1a–2. 101/1919. *A beregszászi cseh állomásparancsnok utasítása a beregszászi zsupáni kirendeltségnek a Csehszlovák Köztársaság nemzeti ünnepének megünnepléséről, 1919. október 24.*

⁶⁹ KOSZTYÓ Gyula: *Zászlóhiány Beregszászban, avagy csehszlovák nemzeti ünnep nemzeti lobogó nélkül 1919-ben.* <https://www.clioinstitute.hu/single-post/2019/04/03/Z%C3%A1szl%C3%B3hi%C3%A1ny-Beregsz%C3%A1szban-Avagy-csehszlov%C3%A1k-nemzeti-%C3%BCnnepe-memzeti-lobog%C3%B3-n%C3%A9k%C3%BCl-1919-ben>. (2020. június 10.)

szallagokat, öveket a házasságkötések levezetésénél.⁷⁰ Egyúttal azt is megtiltották a helyi (ekkor még magyar közigazgatásnak), hogy a felmerülő ügyes-bajos dolgaik megoldása érdekében továbbra is Budapesttel levelezzenek, vagy oda utazzanak tárgyalni ahelyett, hogy Ungváron a polgári igazgatáshoz, azon keresztül pedig Prágához fordulnának.

1919 végére roppant feszült lett a helyi – főleg magyar – lakosság és az új közigazgatás viszonya. Ennek nem kedvezett, hogy 1919. december 4-én elrendelték minden, „a régi világra emlékeztető címer” eltávolítását, majd december 21-én pedig cseh nyelvű útjelző táblákat helyeztek ki. A hónap végén több beregszászi személyt letartóztattak, és többeknek befagyasztották a fizetésük kiutalását.⁷¹

1920. január és júniusa között egyre több magyar állami hivatalnok, tisztségviselő hagyta el a területet, mivel nem volt hajlandó letenni a hűségesküt a csehszlovák hatóságok előtt. Emiatt viszont a cseh állam visszatartotta bérüket. Végül összeírták az esküt visszautasító magyar tisztségviselőket, akiket – főleg a közigazgatás alsóbb szintjeiről – 1919 decemberétől Prága elkezdett kiutasítani.⁷²

Miközben lassú ütemben tartott a román kivonulás, a négy történelmi vármegye területén fokozatosan épült ki a cseh közigazgatás, 1920. június 4-én aláírták a trianoni békeszerződést. A békediktátum megerősítette a több, mint egy éve berendezkedett Csehszlovák Köztársaság hatalmát és jóváhagyta a kialakult erőviszonyokat.

⁷⁰ KTÁL, Fond 13. (A munkácsi zsupai hivatal iratai.), op. 6., od. zb. 7., 17. 868/1920. *A beregszászi zsupai kirendeltség utasítása a községi- és körjegyzők számára a magyar nemzeti színű szallagok viselésének betiltásáról, 1920. január.*

⁷¹ Uo. Fond 14. (A beregszászi zsupai hivatal iratai.), op. 10., od. zb. 126., 130a–131. *Smer Sándor Bereg vármegyei iroda-főigazgató jelentése Gulácsy István volt alispánnak Beregszász 1918–1919-es forradalmi eseményeiről, 1924. január 16.*

⁷² Uo. Fond 14. (A beregszászi zsupai hivatal iratai.), op. 10., od. zb. 55., 1–7. 175/1919. *Az Ungvári Polgári Hivatal rendelete a beregszászi zsupai kirendeltségnek az állami hivatalnokok kiutasításáról, 1919. október 1.*

A BÉKEKÖTÉS ÉS A POLITIKA

ANKA LÁSZLÓ

A BÉKEKÖTÉS TÉMÁJA AZ 1920-AS JANUÁRI NEMZETGYŰLÉSI VÁLASZTÁSI KAMPÁNYBAN

Előzmények

Hogy a győztes nagyhatalmak milyen új államhatárokat állapítottak meg Magyarország számára, arról a békekonferencia nevében annak elnöke és házigazdája, Clemenceau francia miniszterelnök tájékoztatta a Magyarországi Tanácsköztársaságot irányító Forradalmi Kormányzótanácsot 1919 júniusában, mikor felszólította a kommunistákat, hogy a Vörös Hadsereg hagyjon fel a csehek ellen indított felvidéki hadjáráttal és vonuljon vissza egy meghatározott vonalra, melyet a békekonferencia a későbbi csehszlovák–magyar államhatárnak is szánt. Ugyanekkor tudták meg a magyarok, hol fog húzódni a leendő magyar–román határ. A Párizsból Kun Béla külügyi népbiztoshoz intézett jegyzék térképre vitt változatát a *Vörös Ujság* 1919. június 20. kiadásában mutatta be. A címlapon szerepelt a Kárpát-medencét magába foglaló Magyarország térképe, rajta pedig feltüntették a fent jelzett új határokat, melyek alapvetően azonosak lettek Magyarország trianoni határaival.¹ Ekkortól tehát az országban mindenki tisztában volt azzal, milyen régiók elcsatolására lehet a győztesek részéről számítani. Már csak a jövőbeli délszláv–magyar határ maradt ismeretlen a közvélemény előtt.

Korábban, márciusban az úgynevezett Vix-jegyzéknek tulajdonította azt a feltételezést Károlyi köztársasági elnök és a Berinkey-kabinet, hogy az abban kijelölt demarkációs vonal lesz a későbbi magyar–román határ. E jegyzéknek meg is lett az a belpolitikai következménye, hogy a népköztársasági kormányzat körül politikai értelemben elfogyott a levegő és ez segítette hatalomra kerülni a Gyűjtőfogház „vendégszeretetőt élvező” kommunistákat.²

Az 1919-ben egymást váltó népköztársasági Károlyi-, Berinkey-kormány, a bolsevik rezsim, majd az úgynevezett szakszervezeti kabinet, végül Friedrich kabinetje figyelemmel kísérte a nemzetközi eseményeket, a békekonferencián a győzteseknek

¹ Magyarország új határai a párizsi békekonferencia jegyzéke szerint. *Vörös Ujság*, 1919. június 20. 1.

² HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. (A továbbiakban: HATOS, 2018.) 406–416.

a legyőzött németekkel, osztrákokkal szembeni magatartását, hogyan írták velük alá érdemi tárgyalások nélkül, diktátumszerű módon a békeszerződéseket 1919 folyamán.

Miközben mindezen események zajlottak, az antant nem ismerte el és nem hívta meg Párizsba a magyar kormányt. A békekonferencián 1919 első felében a mindenkori magyar politikai vezetés távollétében a nagyhatalmak csehszlovák, szerb és román szövetségeseikkel megegyeztek arról, mekkora területeket szakítanak el Magyarországtól.³ Ezzel párhuzamosan 1919 első hónapjaiban, sőt már 1918 november–decemberében, a szomszédos államok seregei meg is szállták azon régiókat, melyeket a békekonferencián meg akartak szerezni.

Mivel 1919 első felében a győztesek gyakorlatilag felosztották Magyarországot, már csak olyan kormányra volt szükségük, amellyel a békefeltételeket elfogadtathatják. Egy ilyen kabinet felállítása érdekében küldte a békekonferencia Budapestre George Russell Clerk-et, hogy működjön közre a magyar pártoknál egy stabil kormány létrehozásában, mely alkalmas arra, hogy megkapja a nemzetközi elismerést, a békét aláírja és azt el tudja fogadtatni a magyar társadalommal is. „Engedni kellett az antant hatalmak követelésének, hogy a kormányba, mint bizonyos tekintetben koncentrációs kormányba néhány más irányzathoz tartozó férfú is fölvetessék, kívánatos ez a dolog már csak azért is, hogy a békekötésnél minden irányzat képviselve legyen, nehogy aztán ezek a távolállók a békekötés pontozatait kifogásolják [...]”⁴ A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából származó Huszár Károly vezetésével alakult meg az a „koncentrációs” (koalíciós) kormány 1919. november 24-én, melyet a győztes hatalmak nemzetközi jogi értelemben elismertek és meghívtak a konferenciára. A kormány elismerésének feltétele volt Párizs részéről, hogy demokratikus választásokat kell tartani az országban. Ilyen nemzetközi előzmények után került sor 1920. január 25–26-án Magyarországon a nemzetgyűlési választásokra.

E tanulmány számára az a megvizsgálandó és megválaszolendő kérdés, hogy milyen módon jelent meg a kampány során a békekötés és békefeltételek témája, a pártok és jelöltek mit mondtak, ígértek ezzel kapcsolatban.

³ GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája. I. Az első évek. 1919–1924.* Máriabesnyő, Attraktor, 2012. 16–18.

⁴ DR. GIESSWEIN Sándor: *Nyílt levél a magyaróvári kerület választó polgáraihoz.* Mosonmagyaróvár, „Mosonvármegye”, 1919. Országos Széchényi Könyvtár Térkép- Plakát- és Kinyomtatványtár (A továbbiakban: OSZK PKT), Kny. D. 1918–20/355. (A továbbiakban: GIESSWEIN, 1919.) l. n.

Kontextus: a béke delegáció és az Apponyi-beszéd

A Huszár-kabinet tagjai az 1919. december 29. minisztertanácsi ülésen döntöttek arról, hogy Apponyi Albert gróf vezetésével a béke delegációnak a következő esztendő január 5-én útra kell kelnie Franciaországba, hogy részt vegyen a párizsi béketárgyalásokon.⁵ Adott volt tehát, hogy az ország ellenséges csapatoktól meg nem szállt régióiban, a Duna–Tisza közén, a Dunántúlon, Budapesten és a történelmi Nógrád, Heves, Borsod, Zemplén vármegyékben éppen azokban a hetekben tartják meg a nemzetgyűlési választásokat, amikor a béke delegációnak a nagyhatalmak vezetői előtt kell a magyarság érdekeinek védelmében helytállni. Vagyis a választási kampány heteiben egy igen fontos, sorsdöntő eseményre fókuszált a közvélemény.

A korabeli hírközlés-technikai és sajtóviszonyok tükrében pedig egyértelmű volt a helyzet, hogy a delegáció utazásáról, fogadtatásáról, leendő tárgyalásairól, illetve a békefeltételekről a magyar közvélemény egy-két napos késéssel ugyan, de részletesen értesülni fog a hírlapok útján. Az értesülés gyorsaságát a technika egy esetben hátráltatta is, mert a „párizsi rádióállomás hibája következtében” Apponyi beszédének továbbításakor csak egyik fele futott be, így például a *Nemzeti Ujság* furcsa módon először csak a beszéd második részét tudta megosztani olvasóival.⁶

Miután kormányhatározat született az indulásról, Apponyi váteszi óvatossággal tett nyilatkozatot a Területvédő Liga előtt. „Minden talpalatnyi földért küzdeni fogunk erők megfeszítésének legvégső határáig. [...] Méltóztassék azt is tekintetbe venni, hogy a békekötésnél a többi államokkal, Németországgal és Ausztriával eddig folytatott tárgyalásoknak a módjából és módszeréből, sajnos azt a következtetést kell levonnunk, hogy vajmi kevés alkalmunk lesz érvényesíthetni azokat a csekély adományokat, amelyekkel az uristen minket talán fölruházott és amelyekben az ország nagy része bízik.”⁷ Majd hasonló szellemben szólt a sajtó előtt is. „Kötelességem Magyarország közönségét óva inteni attól, hogy működésünkhöz túlságosan vérmes reményeket fűzzön. [...] Amikor majd a végső eredmény fölött dönteni kell, már együtt lesz Magyarország népének megválasztott képviselője, ez fogja az utolsó szót kimondani.”⁸ Ezzel kezdetét vette a békeküldöttség és munkájának kommunikációja a nyilvánosság felé. Apponyi nyilatkozata után néhány nappal a *Győri Hírlap* Popovics Sándort, a delegáció egyik gazdasági szakértőjét kérdezte meg, milyennek látja

⁵ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1867–1944. (A továbbiakban: MTJK) 1919. december 29. ülés. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::295110ec-d884-4acb-8d50-d9f1a0008328> (2020. augusztus 15.)

⁶ Apponyi a legfőbb tanács előtt. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 20. 3.

⁷ Apponyi a békéről. *Uj Nemzedék*, 1919. december 30. 3.

⁸ Apponyi a békekilátásokról. *Miskolci Napló*, 1919. december 30. 1.

a küldöttség esélyeit. A válasz kijózanítóan hathatott az olvasókra. „A béke nagyon súlyos lesz és a feltételeknek inkább az átvételére megyünk ki. [...] Párizsban meghallgatnak bennünket, ahogy meghallgatták a német és az osztrák delegációt is.”⁹

A küldöttséget elkísérő újságírók¹⁰ folyamatosan írták tájékoztató cikkeiket az újságok részére,¹¹ illetve a sajtó nyilvánosságra hozta a delegátusok azon üzeneteit is, melyek a nyilvánosságra tartoztak és nem képezték a futárposta bizalmas anyagát.¹²

Nem csak saját benyomásait írták meg a tudósítók, hanem a külföldi lapok idevonatkozó írásából is szemezgettek. Az *Egri Népujság* publicistája még a konkrét békefeltételek megismerése előtt hírt adott egy angol és egy francia újság nyilatkozataiból. „A *Daily Express* írja: [...] Az antant nem kívánhatja, hogy Magyarország és Ausztria éhínségben pusztuljon el. Ezzel szemben a francia miniszterelnök Clemenceau lapja, a *L'Homme libre* úgy ír, hogy Magyarországnak háború alatti viselkedését szem előtt tartják. A magyaroknak nincs joguk ahhoz, hogy más elbánást kérjenek, mint amilyen elbánásban részesült Németország, Bulgária, vagy Ausztria. A béketárgyalás után Magyarországnak csak 8 millió lakosa lesz.”¹³ „A francia sajtó külső formában elég udvariasan foglalkozik a békeküldöttségünkkel, álláspontja azonban a Magyarországot sújtó intézkedések tekintetében nem változott meg. [...] A *Petit Parisien* vezércikkben foglalkozik az egykori és mai Magyarországgal. Megállapítja, hogy az új Magyarországnak 77.000 négyzetkilométer lesz a területe, nyolcmillió lakossal.”¹⁴ A francia lapok lélekbecslése nem állt messze a valóságtól, mivel a trianoni Magyarország impériuma alatt a békekötést követően körülbelül 7,6 millió magyar állampolgár maradt.

A napilapok a *Vörös Ujság* 1919. június 20. számához hasonlóan szintén mutattak be térképeket Magyarország leendő határaitól, amint visszaérkezett a békedelegáció Párizsból és kellő felvilágosítással tudtak szolgálni az idevonatkozó részleteket ille-

⁹ Popovics Sándor nyilatkozata a békéről. *Győri Hírlap*, 1920. január 3. 1.

¹⁰ A Magyar Távirati Iroda munkatársa mellett *Az Est*, a *Budapesti Hírlap*, a *Nemzeti Ujság*, a *Pester Lloyd*, a *Pesti Hírlap*, a *Szózat* és az *Uj Nemzedék* küldött tudósítókat a delegációval januárban Franciaországba. Ld. *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest (1920)*. Szerk. ZEIDLER Miklós. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017. (A továbbiakban: *A magyar békeküldöttség naplója.*) 57.

¹¹ Szemléltetésképpen ld. A magyar békeszerződés késik. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 9. 2. – Francia lap a magyar békeszerződésről. *Népszava*, 1920. január 11. 5. – A békeajánlat tartalma. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 21. 2.

¹² Példaképpen ld. Ma adják át a békeszerződést. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 16. 4. – Apponyi távirata visszaütéséről. *Pesti Hírlap*, 1920. január 20. 2.

¹³ Nyolcmillió lakosa lesz az országnak. *Egri Népujság*, 1920. január 11. 3.

¹⁴ Francia lapok Apponyiról és Magyarországról. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 13. 6.

tően.¹⁵ Természetesen az is tisztázásra került, hogy a delegáció munkáját térképek vonatkozásában gróf Teleki Pál földrajztudós, a hét fődelegátus egyike segítette, aki egyébként is oroszlánrészt vállalt a küldöttség munkájában és előkészületeiben.¹⁶ A sajtó január folyamán a delegáció több tagját megszólaltatta, főleg a pénzügyi-gazdasági reszort felelőseit, véleményüket kérve, hogy mire számíthat Magyarország e tekintetben.

Amikor a delegátusok, néhány nappal Apponyi híressé lett beszéde után visszatértek Budapestre, a küldöttségvezető rögtön igyekezett lehűteni a kedélyeket: „nem szabad vérmes reményeket táplálnunk, de nem szabad csüggedni”.¹⁷ Ezt azért is mondta, mert a párizsi külügyminisztérium palotájában elmondott úgynevezett védőbeszédének¹⁸ idehaza nagy hatása lett, némely sajtóorgánum – egy delegátusi nyilatkozat hatására – sikerként állította be¹⁹ és mindenki abban bízott, hogy ez befolyással lesz a győztes nagyhatalmak vezetőire. Átmeneti, de eredménytelen hatása valóban volt, a brit és olasz miniszterelnökök februárban felvetették, hogy újra kellene tárgyalni a magyar határok kérdését, ám ezt francia kollégájuk elutasította.²⁰ (A delegáció hazatértekor pedig még nem lehetett tudni, hogy rövid időn belül titkos francia–magyar gazdasági tárgyalások kezdődnek annak érdekében, hogy a franciáknál területi engedményeket érjünk el, mely kísérlet végül meddő maradt.²¹)

Bár Apponyi folyamatosan intette a közvéleményt, hogy ne tápláljon túlzó reményeket, Budapesten megismételte azt, amit védőbeszédében a brit, a francia és az

¹⁵ A megcsonkított Magyarország az entente béketervezete szerint. *Az Est*, 1920. január 22. 3. – Mi marad az ezeréves Magyarországból? *Nemzeti Ujság*, 1920. január 20. 3. – Magyarország nemzetiségi térképe. *Pesti Hírlap*, 1920. január 25. 5.

¹⁶ „A béke előkészítésének munkája nagyrészt az ő nevéhez fűződik. Párisban is hangyaszorgalommal élt a nagy célnak, amiért kiutaztak és hálánk, elismerésünk illeti meg.” Gróf Teleki Pál. *Az Est*, 1920. január 22. 4. – BENDA Jenő: A „Carte Rouge” históriája. Beszélgetés gróf Teleky Pállal, a párizsi ötöstanács elé került térképről. *Pesti Hírlap*, 1920. január 22. 1–2.

¹⁷ Se vérmes remény, se csüggedés! Apponyi nyilatkozata párizsi tárgyalásairól. *Az Est*, 1920. január 22. 1.

¹⁸ GULYÁS László: A magyar békedelegáció Párizsban, Apponyi beszéde. In: *Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében*. Szerk. Uő. Szeged, Szegedi Egyetemi K.–Juhász Gyula Felsőoktatási K. 2019. (A továbbiakban: *Trianonról közérthetően.*) 171–187.

¹⁹ „Mindenekelőtt előre bocsátom, hogy Apponyi iránt az ország igen nagy hálára van kötelezve. Tagadhatatlan, hogy Apponyinak óriási személyes sikere volt. Általában azt kell hinnem, hogy a magyar békedelegáció nobiles magatartása szemmel láthatóan jó hatást tett a franciákra.” Hege-dűs Lóránt a párizsi utról és a békefeltételekről. Apponyi sikere. A békefeltételek gazdasági része. Külsőségek. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 21. 3.

²⁰ *Trianonról közérthetően*. 181–183.

²¹ VIZI László Tamás: *A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010)*. CEPOLITI, 2016. 36–39.

olasz miniszterelnök előtt is kijelentett: „[...] ez a békeszerződés úgy a mint most van, Magyarországra nézve elfogadhatatlan. Tettem ezt a kijelentést mindazoknak a veszedelmeknek a tudatában, a melyek e miatt Magyarországot érhetik. Szerencsére még nem vagyunk ott. Minthogy fölszólítottak bennünket, hogy adjuk elő a mi föltételeinket, remélem, hogy ellenfeleinket még meggyőzhetem a mi jogunkról.”²² A magyar közvélemény szemében a védőbeszéd hatására nagy tekintélyre szert tevő Apponyi tehát azt is hangsúlyozta, hogy a békeszerződés elfogadhatatlan. Közben a kampány már javában tartott és a politikusoknak is meg kellett szólalni ebben az ügyben.

A békedelegációt Párizs egyik elővárosában, Neuilly-ben (Neuilly-sur-Seine) szállásolták el.²³ Érdemes megjegyezni, a korabeli magyar lapok tudósítói ezért a leendő békét, ami az aláírás helyszíne után trianoni békediktátumként került be a nemzeti közemlékezetbe, 1920 januárjában több alkalommal „neuilly-i békeszerződés,”²⁴ „neuilly [!] béketervezet”²⁵ néven említették. Egyik vidéki beszédében pedig Huszár miniszterelnök is úgy nyilatkozott, „nem kell csüggedni, mert nem Neuillynél végződik a magyar történelem.”²⁶

A béke témája a választási kampányban

Az a körülmény, hogy a magyar békedelegáció elutazott Franciaországba és ott a magyar érdekeket megpróbálta védelmezni, értelemszerűen reagálásra készítette a korteskedő jelölteket. Programbeszédeikben, vagy a választókhöz intézet, nyomtatásban megjelenő nyílt levelekben, mozgósító felhívásokban, cikkekben reflektálni kellett a helyzetre. Hiszen a nemzetgyűlési mandátumra pályázók éppen e hetekben tartották meg országszerte a korteskörutakat, kampánygyűléseket.

Előre kell bocsátanunk, hogy a választásokon induló pártoknak nem igazán volt érdemi mondanivalójuk a békekötésről és feltételeiről. A nagyatádi és sokorópátkai Szabó István, Rubinek Gyula és Mayer János által vezetett Országos Kisgazda és Földműves Párt már 1919. október 12-én közreadta programját.²⁷ Ebben a dokumen-

²² Apponyi és a békedelegáció Budapesten. Ünnepeyes fogadás a keleti pályaudvaron. Apponyi nyilatkozata. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 21. 4.

²³ *A magyar békeküldöttség naplója*. 24.

²⁴ A kultuszminiszter Cegléden és Szolnokon. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 20. 4. – Választási mozgalom. Uo. 1920. január 21. 6.

²⁵ Apponyi beszéde a békeföltételek ellen. *Népszava*, 1920. január 20. 2.

²⁶ Választási harcok. *Győri Hírlap*, 1920. január 13. 1.

²⁷ *Magyarországi pártprogramok. 1919–1944*. Szerk. GERGELY Jenő–GLATZ Ferenc–PÓLOSKEI Ferenc. Kossuth, 1991. 34–39.

tumban azonban a részletesen kifejtett alkotmányjogi kérdések, gazdaság-, földbir-
tok- és szociálpolitika mellett egyetlen szót sem ejtettek a béke kérdéséről.

A korábbi Nemzeti Munkapárt – Tisza István miniszterelnöknek kormánypártja a világháború előtti és alatti esztendőkből – néhány tagja 1919 decemberében Beth-
len István gróf és Perényi Zsigmond báró vezetésével Magyar Nemzeti Középpárt
néven újjáalakították a pártot. Programfüzetükben a békével egyetlen szóval sem
foglalkoztak.²⁸ Szórolapon megjelenő, egyoldalas választási felhívásukban békéről
és külpolitikáról pedig csak igen tömören és konkrét ígérek nélkül szóltak. „Hatá-
raink égnek s Hungária ősi címerét darabokra készülnek törni ellenségeink. [...] A kül- és belpolitikában önálló nemzeti létünk teljes kiépítésére és biztosítására,
a többi népekkel szemben békére és barátságra lépni törekszünk.”²⁹ Perényi báró, a párt
egyik vezető alakja egy fővárosi választókerületben indult jelöltként, programbeszé-
dében a béke elfogadása mellett érvelt. „Mégsem félti a nemzetet ettől a békétől, mert
a győztesek rajzolhatnak új határokat, de nem téphetik szét a Kárpátok medencéjé-
nek egységét, s nem szüntethetik meg egy tollvonással Szent István koronájának ősi
jogát. Bizzunk a magunk erejében: ez a fő.”³⁰

Három nappal a választások előtt a koncentrációs kormányt irányító, a minisz-
terelnököt is delegáló Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja kiáltványban (*Felhívás
a keresztény választókhöz!*) fordult a szavazásra jogosultakhoz, melyet a párt lapja,
a *Nemzeti Ujság* közölt. A kiáltvány a teljes címlapot elfoglalta, de terjedelmes tar-
talmából csak egy mondat értelmezhető a békére való utalásként: „egyetlen nyíl-
egyenes út van, amely a nagy nemzeti célhoz: az ország újjáteremtéséhez s oly sok
megpróbáltatás után a megérdemelt nemzeti jóléthez vezet”.³¹

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagjai, alapszervezetei is megkezdtek
kampányukat, előadásokat, gyűléseket szerveztek, jelöltjeik járták a választókerüle-
teket, hogy agitáljanak a párt mellett. Szócsövük, a *Népszava* hasábjain megjelenő
ezzel kapcsolatos írások azonban nem azt tükrözik, hogy gyűléseiken a jelöltek
a békét helyezték volna mondandójuk fókuszába.³²

²⁸ *A Nemzeti Középpárt programja*. Budapest, Budapesti Hírlap, 1919.

²⁹ *A Magyar Nemzeti Középpárt. A magyar nemzethez!* Budapesti Hírlap, 1919. december. (A to-
vábbiakban: *A Magyar Nemzeti Középpárt*.) 1.

³⁰ Perényi Zsigmond programbeszéde. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 20. 4.

³¹ Felhívás a keresztény választókhöz! *Nemzeti Ujság*, 1920. január 22. 1.

³² Választási mozgalom. Programbeszéd. *Népszava*, 1920. január 8. 4. – Választási mozgalom.
A választókerületek értesítései. Uo. 1920. január 11. 6. – Az óbudai választási háború. Ahol a meg-
győződés eszközei kő és bikacsók. Uo. 1920. január 13. 3. – Szociáldemokrata jelöltek a választási
küzdelemben. Uo. 1920. január 14. 2. – Választási mozgalom. Szerveződő értekezletek. Uo. 1920.
január 15. 3.

De a fehér különítményesek terrorjának és a közigazgatási tisztviselők akadályozó tevékenységének hatására a szociáldemokraták január közepén úgy döntöttek, hogy kilépnek a koncentrációs kormányból és bojkottálják a nemzetgyűlési választásokat.³³ Jelöltjeiket visszaléptették, akik ezért felhagytak a korteskedéssel.³⁴ De a *Népszava* ezután is napról-napra kivette részét a bel- és külpolitikai események tájékoztatásából és ideológiai alapú kommentálásából. Annál is inkább, mert a választásokon kötelező – állampolgári feladat – volt a megjelenés, így a szocdem szimpatizánsoknak is el kellett menniük, hogy leadják a voksukat, ha nem akartak büntetésben részesülni. Az MSZDP pedig nem kívánta, hogy híveit a választás bojkottálása miatt pénzbírságra ítéljék, ezért felszólították őket, hogy a titkos szavazás alkalmával dobjanak az urnába érvénytelen szavazatokat: „A képviseléválasztáson a szavazólap keresztülhúzásával szavazunk!”³⁵ A *Népszava* ugyanúgy tájékoztatta olvasóit a békeküldöttség aktuális híreiről,³⁶ az Apponyi-beszédről,³⁷ más pártok és jelöltek korteskedéséről,³⁸ mint a többi lap.

Óvatosságra intették a jelölteket és a választókat azok a hírek, amelyek a német békediktátum ratifikációs okmányok kicserélését követő életbeléptetéséről szóltak. Erre szintén januárban került sor és Németországban nagy megrendülést okozott.³⁹

A kampányoló politikusok szívesen hivatkoztak Apponyi beszédére, méltatták az idős gróf erőfeszítéseit és reményüknek adtak hangot, hogy szavai/érvei jobb belátásra, méltányosabb feltételek kidolgozására készítetik a győztes nagyhatalmak vezetőit. (A védőbeszéd nem csupán az ekkor kibontakozó revizionista mozgalomnak lett az alapvetése, hanem Apponyi Albert személyi kultuszát is megelőlegezte. Bár semmilyen eredményt nem tudott elérni Franciaországban, itthon mégis össznemzeti szinten méltányolták és értékelték igyekezetét.⁴⁰)

³³ Ellenünk, de nélkülünk! Uo. 1920. január 16. 1.

³⁴ A szervezett munkássághoz. Uo. 1920. január 16. 1.

³⁵ A képviseléválasztáson a szavazólap keresztülhúzásával szavazunk! Uo. 1920. január 20. 1. – Budapestre vonatkozóan számadatokkal is rendelkezünk, hogy mennyi választópolgár követte a szociáldemokraták iránymutatását. „Az MSZDP bojkottfelhívásának engedelmessé 71 ezer fővárosi lakos (a szavazásra jogosultak 15%-a) áthúzott szavazólapot dobott az urnákba, 38 ezer pedig el sem ment szavazni.” ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok*. Helikon, 2017. 57.

³⁶ A magyar békefeltételek átadása. *Népszava*, 1920. január 17. 1–2.

³⁷ Apponyi beszéde a békefeltételek ellen. Uo. 1920. január 20. 2.

³⁸ A hadügyminiszter kiszólásaiba kapaszkodik a párisi sajtó. Uo. 1920. január 20. 1.

³⁹ A német béke életbelépett. Bucsuszózat az elszakított német részekhez. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 13. 5.

⁴⁰ ANKA László: Apponyi Albert jubileumi születésnapjai a kultusz jegyében. *Közép-Európai Közlemények*, 2016/4. 9–18. – Uő.: A régi Országgyűlési Múzeum Apponyi Albert-émlékszobája. *Történeti Muzeológiai Szemle* 17. 2019. 51–67. – Uő.: Apponyi Albert kultuszának első felvonása:

Több csoportra oszthatók a jelöltek aszerint, hogy a békefeltételek elfogadása mellett vagy ellen beszéltek, illetve homályosan fogalmaztak.

„Sajnos a szerződési feltételeket előreláthatólag el kell fogadnunk, mert azok reánk fognak kényszeríttetni s szeretett hazánk jelenlegi helyzetében más választásunk alig fog maradni” – Jegyezte meg győri választói előtt mondott beszédében Hegyeshalmy Lajos, Friedrich István volt minisztere. De mit kell, mit lehet tennie ebben a helyzetben – tette fel ő is a kérdést. „Minden erőnket oda kell irányítanunk, hogy összetartozásunkat visszaszerezzük, ha lehet békés eszközökkel, ha pedig így nem lehetne, akkor más eszközökkel.”⁴¹ Annak részleteibe nem ment bele, hogy a „más eszközökkel” kijelentés alatt mit értsenek a választók.

A koncentrációs kormányban a Nemzeti Demokrata Polgári Pártban tömörülő liberálisokat képviselő Bárczy István igazságügyminiszter a fővárosban jelöltette magát képviselőnek és hívei előtt a békefeltételek elfogadása mellett szónokolt. „Ellenségeinken nem vett erőt sem a jobb belátás, sem a méltányosság és emberiség érzelme. De van egy vigasztalásunk: Feltámadunk. Minden magyar ember szívében és lelkében él a hit, hogy ezt a békét változatlanul így meghagyni nem lehet! Én azonban – ugymond – már most kénytelen vagyok felemelni szavamat minden olyan törekvés ellen, a mely erőszakos módon akarna evvel a békével szemben fellépni. Eltekintve ettől, hogy a nemzet ma nincs abban a helyzetben, hogy ilyen erőszakos fellépéssel sikereket tudna elérni, a mi kötelességünk első sorban az, hogy a megértést keressük szomszédainkkal.”⁴² Az igazságügyi tárcavezető véleményét azonban nem osztotta minden párttársa. Füzesséry Zoltán volt főispán kardcsörtető kampányt folytatott. „Magyarországot a kard szerezte meg és a kereszt tartotta meg. A kereszt és a kard megvan ma is. Ha ehhez járul a polgárság megértése, meg fogjuk mutatni a világnak, hogy hazánkat senki nem veheti el.”⁴³

Ugyanakkor éppen a békeellenes Füzesséry volt az, aki felolvasta a párt gyűlésén Vázsonyi Vilmos levelét, melyben az egykori liberális-demokrata pártvezér bejelentette visszavonulását a politikától és a külső béke érdekében a kabinet követésére szólította fel párttársait. „Bármilyen nagy ellentét válasza is el Önöket a kormánytól a belső politikai iránya tekintetében, a béke ügyében osztatlanul és teljes erővel támogassák a kormányt. Mert a béke nem a kormányé, hanem az országé.”⁴⁴

a 75. születésnap. *Közép-Európai Közlemények*, 2019/4. 9–24. – SZÉCSÉNYI András: Apponyi Albert kultusza a két világháború között. *Valóság*, 2013/9. 40–54.

⁴¹ Dr. Hegyeshalmy Lajos programbeszéde. *Győri Hírlap*, 1920. január 8. 3.

⁴² Bárczy igazságügyminiszter programja. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 20. 4.

⁴³ Választási mozgalom. A fővárosban. Uo. 1920. január 13. 4.

⁴⁴ Vázsonyi Vilmos nyílt levele választóihoz. *Pesti Hírlap*, 1920. január 20. 4.

Heinrich Ferenc kereskedelmi miniszter a szintén liberális Országos Nemzeti Párt színeiben állt a választók elé. Ő sem izgatott a béke ellen. „Beszédét a békefeltételek ismertetésével vezette be s azt mondta, hogy mindnyájunknak kötelessége azon munkálkodni, hogy Szent István országából ne temető, de virágzó ország legyen.”⁴⁵

A kampány folyamán a legismertebb közéleti szereplők közül jóformán csak Friedrich István hadügyminiszter volt a békekötés ellen.⁴⁶ Az előző kormányfő Budapest belvárosi kerületében indult egy másik exminiszterelnökkel, Wekerle Sándorral szemben. Két legjelentősebb kampánygyűlését az Egyetem utcai Károlyi-palotában és a Vigadóban tartotta 1920. január 2-án, illetve 22-én. Bár beszédeiben igyekezett „finoman” fogalmazni, a kortársak mégis békekötés-ellenesnek tartották, mert már az előző őszi folyamán ellene volt az antanttal való tárgyalásoknak, majd a koncentrációs kormány hadügyi tárcavezetőjeként is a béketárgyalások megkezdésének elhalasztása mellett érvelt.⁴⁷ „A nemzetnek fel kell készülnie a bekövetkező eseményekre. Tavasszal már fizikai erőre van szükségünk. Nem offenzív szándék vezet bennünket, hanem az, hogy erőnk legyen a feltornyosuló eseményekkel szemben. Erőt, akaratot, elszántságot kell mutatni, akkor meglesz a szimpátia. Becsületünk a világ előtt csak akkor lesz, ha nem könyörögni járunk hozzá.” Miközben minden arra mutatott, hogy a világháború végére és az azt követő nép- és tanácsköztársasági időkben kimerültek élelmiszer- és nyersanyag-tartalékaink, nem vagyunk képesek ütőképes haderőt felállítani, a románok akadálytalanul nyomulhattak Győrre, Friedrich tagadta, hogy ezek a súlyos megrázkódtatások megsemmisítő erővel hatottak volna és optimistán szemlélte a jövőt. „Ez a nemzet nincs elverve, átmeneti krízisen estünk csak át. De kigyógyultunk a pestisből és elsőnek álltunk talpra. Lehet, hogy még a szomszédba is elhívják orvosnak, hogy a jól bevált módszer szerint gyógyítsunk. Erre a nemzetre Középeurópában nagy feladat vár, mert bebizonyította államfentartó erejét.”⁴⁸ „Ezekben a napokban nem gyászjelvényt, hanem egy tiltakozó nemzetet akarok látni. [...] Nézetem szerint még nem pusztult el semmi, és közel van a nagyszerű Phönix feltámadása. [...] Azzal vádolnak, hogy én kardot csörtetek, hogy az entente-ot támadom. A világsajtó azt hirdeti, hogy én háborúra uszítok, pedig én nem teszem, nekünk erre szükségünk nincsen.”⁴⁹ Azonban olyan

⁴⁵ A kereskedelmi miniszter választói között. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 20. 5.

⁴⁶ KÖPFLER Balázs: Friedrich István szerepe a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának létrejöttében és felbomlásában. *Közép-Európai Közlemények*, 2017/4. (A továbbiakban: KÖPFLER, 2017) 83–101.

⁴⁷ ANKA László: Friedrich István véleménye az antantról és a béketárgyalásokról (1919–1920). *Uo.* 2018/4. 83–99.

⁴⁸ Friedrich hadügyminiszter programbeszéde a Belvárosban. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 3. 3.

⁴⁹ Friedrich István a békéről és az államfő személyéről. Nagygyűlés a Vigadóban. *Uo.* 1920. január 23. 3. – Friedrich István hadügyminiszter programbeszéde. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 23. 4.

témát is felvetett, amely nem volt népszerű sem az antant, sem Horthy Miklós fővezér szemében. „Kit tartok az ideiglenes államfői méltóságra a legalkalmasabbnak? Azt az embert, aki minden politikai versengésen felül állott, aki katonailag a legmagasabb rangnak a birtokosa, aki a kommunizmus idején nem szaladt külföldre, hanem velünk együtt végigszenvedte azt. [...] Ez az én jelöltem: József főherceg öfensége.”⁵⁰ Friedrich bármennyire is igyekezett a kormánytól és a miniszterelnöktől eltérő nézetet képviselni a béke ügyében, befolyása egyre csökkent az őt ért politikai támadások – elsősorban a Tisza-gyilkosságban való állítólagos szerepe – miatt, és folyamatosan háttérbe szorult.⁵¹

A leendő határokon túlra eső területekről származó képviselőjelöltek voltak leginkább a béke aláírása ellen.

Az erdélyi születésű és az 1918-as összeomlás kaotikus napjaiban a családi birtok kifosztása miatt zsoldoscsapatával több tucat románt és cigányt kivégeztető Urmánczy Nándor⁵² pártonkívüli jelöltként, Rákospalotán próbált mandátumot szerezni. Erdélyi háttéréből automatikusan következett – több más képviselőjelölthöz hasonlóan –, hogy a béke ellen agitált. „Csak egy programja van: nem engedni át ellenségeinknek hazánk ezeréves határából egyetlen talpalatnyi földet sem. Csak minden eszközzel küzdeni, hogy elrablott országrészeinket visszaszerezzük, és összegyűjteni minden megmaradt erőt. [...] Ezt a békejavaslatot lehetetlen elfogadnunk.”⁵³

Megmaradtak az utókor számára olyan választási nyílt levelek, melyeknek a szerzői – képviselőjelöltek – egyetlen szóval sem tettek említést a közelgő békekötésről, illetve arról, hogy mi a véleményük ezzel kapcsolatban.⁵⁴ Ugyancsak számtalan olyan cikk született 1920 januárjában, melyekben a hírlapírók a jelöltek programbeszédeiről tájékoztatták olvasóikat, de azokban nincsen erre vonatkozó utalás.

Milyen békét kívántak Magyarország számára a jelöltek? Erre kétféle válasz adható a korabeli források alapján. 1.) Igazságosat és 2.) olyat, amely „[...] ha Isten úgy akarja, végre megjön a béke, és pedig ez legyen törekvésünk, olyan béke, mely nem hordja magában egy jövőendő háború csíráit.”⁵⁵

⁵⁰ Friedrich István a békéről és az államfő személyéről. Nagygyűlés a Vigadóban. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 23. 3.

⁵¹ KÖPFLER, 2017. 88–89., 92–93.

⁵² HATOS, 2018. 205.

⁵³ Urmánczy Nándor programbeszéde. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 21. 6. – Urmánczy a béke aláírása ellen. *Pesti Hírlap*, 1920. január 21. 5.

⁵⁴ A teljesség igénye nélkül: *Nyílt levél a budapesti IV. választókerület (Viziváros) választóközönségéhez*. Írta: MÉHELY Kálmán mérnök, egyetemi tanár, volt kereskedelemügyi államtitkár, a kerület pártonkívüli jelöltje. Budapest, Révai, 1920. OSZK PKT, Kny. D. 1918–20/48. – FARKAS Kálmán: *Nyílt levél*. Keszthely, Mérei, 1920. OSZK PKT, Kny. d. 1918–20/31.

⁵⁵ GIESSWEIN, 1919. I. n.

Érdekes módon éppen a külügyminiszter volt a legoptimistább a békefeltételeket illetően a kampányidőszak legelején. A *Miskolczi Napló*ban reményét fejezte ki, hogy az antant figyelembe veszi majd Magyarország „jogos kéréseit”, illetve azt, hogy gazdasági helyzetünk katasztrofális és a bennünket sújtó gazdasági blokádnak káros következményei lesznek.⁵⁶

Hogyan reflektáltak a jelöltek a területi integritás kérdésére?

A békedelegációt, a korteskedő politikusokat és a közvéleményt az elcsatolandó területek mértékének kérdése izgatta leginkább a kampány és a béketárgyalások idején.

Prohászka Ottokár székesfehérvári megyés püspök, aki székvárosában jelöltette magát képviselőnek, szót ejtett az integritás mikéntjéről a választási gyűlésen. „A Magyarországnak való államforma [királyság – A. L.] és a nemzeti hadsereg együttesen fogja biztosítani a területi integritást is, amely nemcsak geográfiailag fontos, hanem minden nemzeti vonatkozásban.” – Csakhogy a főpap nem fegyveres harcra buzdított, amikor beszédébe beleszötte a Nemzeti Hadsereget. A magyar lélekben látta a jövő zálogát. – „Az egységes Magyarországot egy nagy drágaművű tálhoz lehetne hasonlítani, amelyen rajta van a zománc, a szenvedések, küzdelmek emléke, amelyet nem lehet egy intézkedéssel eltörölni. Ha el is lanyhult a magyar lélek egy időre, a magyar lélek él és ha kell, meg fogja hódítani magának az egész fenséges Magyarországot.”⁵⁷ A hódítás mikéntjét azonban nem fejtette ki a rétor.

Néhány képviselőjelölt akadt csupán, aki régi politikai rutinjuk mentén konkrét javaslattal, vagy jövőképpel élt az integritás kérdésében.

Ifjabb Andrassy Gyula gróf Miskolcon lépett fel pártonkívüliként. Hosszan beszélt a békéről. „Dönteni fog kelleni a béke-kérdésben afölött, hogy elfogadjuk-e ezt a békét, amelynek lényegét mindnyájan ismerjük, vagy nem? Ez a béke szomorú, ez a béke gyalázatos, ez a béke igazságtalan. [...] Számoljon magával mindenki, vajjon megvan-e az erőnk azt a választ adni, hogy soha egy fűszálat, soha egy talpalatnyi földet sem adunk, hogy szembehelyezkedünk összes szomszédainkkal, szembehelyezkedünk az egész világgal, magunkban, készületlenül, fegyver nélkül, szén nélkül, muníció, élelmiszerek nélkül s hogy megvan-e a hadseregünk, amely a félvilággal szembe tud helyezkedni?” Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó külügyminisztere őszintén szólt választóihoz, nem áltatta őket hiú ábrándokkal. „Én nem látom annyira

⁵⁶ A külügyminiszter nyilatkozata Magyarország helyzetéről. *Miskolczi Napló*, 1919. december 20. 1.

⁵⁷ Prohászka püspök politikai zászlóbontása. Prohászka püspök programbeszéde. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 12. 3.

biztosítottak a sikert, hogy ezt az élet-halálküzdelmet, ezt a végső erőfeszítést ma már ajánlani merném.”⁵⁸ Közhelyek szintjén, de nagyon elismerően szólt a békedelegáció elnökéről. „Jó kezekben van ügyünk letéve (Felkiáltások: Éljen Apponyi!) Magyarország legnagyobb fiának egyike, a világ legkitűnőbb szónoka kezébe, aki azt érzi, amit mi érzünk, aki egész életének munkáját viszi sírba, hogyha egy rossz békét könnyelműen elfogadna. Az az ember ott van és megpróbál minden lehetőt.”⁵⁹

Andrássy három pontban foglalta össze, mi a legközelebbi teendő: 1) Mindent meg kell tenni, hogy a magyarság megőrizze kulturális és gazdasági integritását, 2) el kell érni, hogy népszavazás döntsön az elcsatolandó területek hovatarozásáról, 3) győzött a korábbi esztendő magyarellenes nemzetközi propagandája, tehát ezen kell változtatni, számunkra kedvező irányban.⁶⁰ Elképzelése nem volt túl eredeti, hiszen a népszavazási kérés Apponyi védőbeszédében is előkerült, amely elképzelést a delegációvezető már decemberben vázolta a kormánynak – és az egész ország ezért imádkozott –, ami pedig a felvilágosító propagandát illeti, már 1918 októberében ennek fontosságáról beszélt minden politikus a képviselőházban, miközben az állam az összeomlás irányába rohant.

Perényi Zsigmond báró, a Magyar Nemzeti Középpárt egyik vezéralakja, a területi integritás megvédését a királyság intézményének visszaállításában látta. „A nemzeti egységnek, az államterület integritásának legigazibb kifejezője a magyar szent korona. Ezért és a letűnt korszak tanulságait levonva, az a meggyőződés, hogy Szent István birodalma a jövőben csak királyság lehet.”⁶¹ Perényi tehát a Szent Korona-tan témáját emelte be a politikai diskurzusba, és felvetése valóban termékeny talajra talált a későbbiekben, hiszen e tan meghatározója lett a Horthy-kori alkotmányjogi gondolkodásnak.⁶²

Éber Antal képviselőjelölt Budapest XV. választókerületében nyilatkozott az integritásról. „Nem fogunk soha belenyugodni az ország ily végzetes és igazságtalan megcsonkításába. hanem igyekezni fogunk megfeszített munkával az ország színvonalát úgy a kultúra, mint a társadalmi és gazdasági élet terén oly magasra emelni, hogy az itteni viszonyok vonzóereje mielőbb ellenállhatatlanul hozza vissza most tőlünk elszakított országrészeket.”⁶³ Andrássy Gyulához és Éber Antalhoz hason-

⁵⁸ *Gróf Andrássy Gyula miskolci programbeszéde. Elmondott 1920. január 18-án.* Budapest, Stephaneum, 1920. 5.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo. 6–7. – Andrássy programja. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 20. 4.

⁶¹ *PERÉNYI Zsigmond báró programbeszéde. Elmondotta 1920. évi január hó 18-án a budapest-józsefvárosi XIX. választókerületben.* Budapest, Rákosi, 1920. (A továbbiakban: PERÉNYI, 1920.) 5.

⁶² KARDOS József: *A Szent Korona-tan és a legitimizmus.* Budapest, Gondolat, 2012.

⁶³ A többi programbeszéd. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 20. 5.

lóan a legtöbb jelölt a területi integritás megőrzése helyett – ami az adott viszonyok között lehetetlennek tűnt – másodlagos megoldásként arra tettek javaslatot, hogy a csonkaország gazdasági-kulturális téren érjen el olyan eredményeket, amelyek által a létező országhatárok fölött át tud nyúlni, és támogatni tudja az idegen államok impériuma alá került magyarságot.

Az integritás témája a *Borsszem Jankó* című élelclapot is komolyan foglalkoztatta. *A képviselőjelöltek kiskátéja* című, a jelölteknek „jó tanácsot adó” tizennyolc pontos listájában az előkelő harmadik helyen foglalkozott ezzel. „A területi integritás kérdését alaposan magyarázd meg szakácsné-választóidnak, mert az integritás elvét a saját személyükre nézve sértőnek találják. Kivált negyven éven felül.”⁶⁴ (A „szakácsné”-utalás azért jelent meg az élelclapnál, mert a választójogi rendelet értelmében a magyar történelemben most először a nők is lehetőséget kaptak, hogy részt vegyenek a voksoláson.)

Hogyan nyilatkoztak a jelöltek a béketervezet gazdasági részéről?

Védőbeszédében Apponyi felhívta a győztesek figyelmét, hogy a csonkaország gazdasági szempontból életképtelen lesz, de ugyanazok lesznek az utódállamok is, mert a határok a múltban organikus módon kifejlődött és eltérő, de ezer szállal egymásba fonódó és egymástól kölcsönösen függő gazdasági régiókat vágnak ketté. A békediktátum tervezetének gazdasági következményét is tárgyalták a jelöltek. A volt főrendiházi tag, Chorin Ferenc a következőket írta ezekről: „A szerződés Magyarország nyersanyaggal való ellátása dolgában semmiféle intézkedést nem tartalmaz, sőt ellenkezőleg, ettől az országtól, a mely erőszakos határok közé szorítva sem szénnel, sem fával, sem vassal nem rendelkezik, hogy a pécsi bányák termelésének egy részét az antant rendelkezésére bocsássa. [...] Évi búzatermelése az 1913. évi adatok alapján 18,4 millió q lesz. Ez a mennyiség, 8 millió lakosságot számítva, fejenkénti 2 q-ás fogyasztás mellett körülbelül fedezi az éves szükségletet. [...] Az ország legtermékenyebb részeit szánták Romániának és Jugoszláviának. Ezek az országok, a melyeknek eddig is nagy kivitele volt, Magyarország búzatermeléséből 22,2 millió q-át, tengeritermeléséből 35,7 millió q-át kapnak.”⁶⁵

Ilyen szempontból közelítette meg a békefeltételeket az egykori miniszterelnök és pénzügyminiszter, Wekerle Sándor is, mikor pártonkívüliként jelöltette magát a választáson indulók között. Borúlátón nyilatkozott a helyzetről. „A megcsonkított Ma-

⁶⁴ A képviselőjelöltek kiskátéja. *Borsszem Jankó*, 1920. január 18. 4.

⁶⁵ CHORIN Ferenc: A békeszerződés feltételei. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 21. 1.

gyarország nem bírja meg a mai költséges állami szervezetet. Egyszerűbb tógában kell megjelennünk a fórumon, egyszerűsítés és purifikáció, ez a két jelszó vezéreljen új berendezkedésünknel. Minden talpalatnyi földet értékesíteni, a többtermelést megvalósítani. [...] Pénzünk sokára fog megjavulni, tehát szükségleteinket redukálni kell. Számolni kell az adók nagyfokú emelésével.”⁶⁶

Megszólalt és egykori kormányfőjéhez hasonlóan sötéten látta a jövőt Szerényi József báró, aki Wekerle mellett volt kereskedelemügyi miniszter a világháború utolsó esztendejében. Az eddigi veszteségek, halmozódó államadósság mellett a béke gazdasági-pénzügyi feltételei miatt rendkívüli takarékoskodásra lesz szükség. A terhek nagy részét a városi lakosságnak kell elviselnie. A tönkretett ipart, a románok által leszerelt gyárat helyre kell állítani, fel kell támasztani a kisipart, pótolni kell az elszakadó területekkel elvesző iparágakat. Progresszív adórendszert kell bevezetni.

Hegedűs Lóránt, a békeküldöttség egyik gazdasági felelőse pártonkívüli jelöltként mérettette meg magát a nemzetgyűlési mandátumért. Szintén sötét színekben vázolta a jövőt. „Ha a pénzügyi feltételeknek a megtartására kényszerítenének minket, akkor fizetéképtelenné teszik az országot.”⁶⁷ A békedelegáció mezőgazdasági főmegbízottja, Somssich László gróf a maradék országrész agrárviszonyainak tönkretételét olvasta ki a békefeltételekből.⁶⁸

A pénzügyi-gazdasági szakpolitikusok véleménye azt erősítette a közvélemény gondolkodásában, hogy a tartalékok kimerülése és a rendkívül súlyos jóvátétel mértéke csak növekedne, ha a békefeltételek elfogadása helyett ellenállnánk, és vagy a csonkaország nemzetközi izolációja folytatódna vagy egy újabb román megszállás okozna további gazdasági károkat, ami országszerte a lakosság ismételt terrorizálását jelentené.

Huszár Károly miniszterelnök magatartása

Azon a minisztertanácsi ülésen, melyen eldöntötték a békeküldöttség indulásának időpontját, a kormány elnöke egyértelműen megfogalmazta, hogy „a választásokra való tekintettel is előnyösebbnek tartja, ha nem optimista hangulatban választja meg az ország a nemzetgyűlést, hanem mérlegeli a valóságot”.⁶⁹ Álláspontjához végig

⁶⁶ Wekerle Sándor programbeszéde. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 13. 5.

⁶⁷ Hegedűs Lóránt a békefeltételekről. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 23. 2.

⁶⁸ A békeszerződés és a magyar mezőgazdaság. Gróf Somssich László főmegbízottnak, az Omge elnökének nyilatkozata. *Pesti Hírlap*, 1920. január 24. 1–2.

⁶⁹ MTJK, 1919. december 29. ülés. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=295110ec-d884-4acb-8d50-d9f1a0008328> (2020. június 15.)

következetesen tartotta magát a kampányban, amelyből alaposan kivette a részét. Megfordult a meg nem szállt országrész több sarkában. Járt Szegeden,⁷⁰ Csongrádon,⁷¹ a Dunakanyarban,⁷² illetve a főváros több kerületében⁷³ is, és beszédet tartott a helyi jelöltek mellett.

Ellátogatott a Dunántúl északnyugati részén fekvő Sárvárra és környékére is. E város választókerülete választotta meg 1910-ben első alkalommal országgyűlési képviselőnek, így adott volt, hogy e körzetben próbál ismét szerencsét. Január 11-én, vasárnap érkezett ide, majd kiruccant a közeli Vép községbe is. Mindkét helyen komoly beszédet intézett választóihoz. A vépi Erdődy-kastély reneszánsz udvarán így beszélt a békefeltételekről: „Gyászba fogtok öltözni néhány nap múlva, mikor megtudjátok, mi lett Magyarországból. Olyan szomorúság lesz az egész országban, mintha minden háznál egy-egy kiterített halott lenne. Menjetek majd templomaitokba és imádkozzatok, hogy eltudjátok viselni ideig-óráig ezt a nagy sorscsapást. De a csüggedés szelleme, a kétségbeesés ne vegyen erőt a lelkünkön. [...] Keresztény emberhez, magyar emberhez nem méltó a kétségbeesés. Mindent jóvá lehet tenni, csak akarni kell. És én hiszem, hogy ti, keresztény magyarok, tudtok akarni.”⁷⁴

Mit teszünk akkor, ha Apponyi beszéde hatástalan marad és az antant nem változtat a békefeltételeken a magyarságra nézve kedvező irányban? Huszárnak volt erre az esetre egy javaslata: „Méltányosságot, igazságot kérünk és ha azt nem kapjuk meg, akkor az ítéletet megfellebbezzük a magyarok Istenénél. Mi, a mi népünk történelmi múltjából, honszeretetéből, áldozatkészségéből, műveltségéből vissza fogjuk próbálni szerezni mindazt, amit igazságtalanul elvesznek tőlünk.”⁷⁵ Egy nappal később egy budapesti választási gyűlésen óva intett bármilyen békekötés-ellenes akciótól. „Ha kalandos politikába bocsátkoznánk, az végveszedelmet hozna ránk.”⁷⁶

Huszár Károly a csongrádi választókerületben is jelöltette magát. És miközben az országot járva intette a lakosságot, hogy ne tápláljanak nagy reményeket a békefeltételek enyhítését illetően, addig csongrádi kortesei olyan nyílt levelet adtak közre mellette kampányolva, amelynek egyes kijelentéseiről a miniszterelnök – ha előzetesen bemutatják neki a szöveget – úgy érezhette volna, hogy többet várnak tőle, mint amire képes; pontosabban, mint amilyen cselekvési lehetőségek adtak voltak szá-

⁷⁰ A miniszterelnök szegedi útja. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 15. 3.

⁷¹ A miniszterelnök csongrádi mandátuma. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 13. 5.

⁷² A politika eseményei. Miniszterek kortesuton. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 9. 2.

⁷³ A miniszterelnök – kerületi népgyűléseken. Uo. 1920. január 14. 2. – A miniszterelnök a békekötésről. Uo. 1920. január 20. 2.

⁷⁴ Huszár miniszterelnök választói között. A vépi beszéd. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 13. 1. – Választási harcok. *Győri Hírlap*, 1920. január 13. 1.

⁷⁵ A sárvári nagygyűlés. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 13. 2.

⁷⁶ A miniszterelnök – kerületi népgyűléseken. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 14. 2.

mára. A nyílt levélben a kortesek feltették a csongrádiaknak a kérdést, miért Huszár a jelöltjük, és rögtön meg is válaszolták. „Azért, mert egyedül tőle várhatjuk és remélhetjük, hogy ellenségeinkkel tűrhető békét köt s igazi nemes értelemben keresztény elvei alapján társadalmunk belbékéjét is meg fogja teremteni. [...] Azért, mert a Párisban folyamatban levő béketárgyalásnál Huszár Károlynak, mint Magyarország ezidőszerinti látható fejének szüksége van arra, hogy bebizonyítsa ellenségeink előtt azt, miszerint hazánk régi határainak visszaállítása a magyar szabadság és függetlenség, nemkülönben a keresztény nemzeti eszme szolgálatában egyek vagyunk, az egész nemzet, a Duna–Tisza közének színmagyarsága is a háta mögött áll.”⁷⁷ A nyílt levél szerzői valószínűleg nagyobb reményeket fűztek a miniszterelnökhöz, mint saját maga, aki tudatosan távol tartotta magát attól, hogy a béke delegáció munkájába, benyújtott jegyzékeinek tartalmába, tárgyalási elképzeléseibe bármilyen formában beavatkozzon, vagy feltételeket állítson a küldöttség elé.

Miért ilyen szigorúak a békefeltételek?

A fejezetcímbe jelzett kérdést a korteskedő nemzetgyűlési képviselőjelöltek számtalan beszédükben feltették az őket hallgató közönségnek, majd politikushoz illően meg is adták rá a választ, mégpedig bünbakképzés formájában.

Azt természetesen tudomásul vették, hogy Magyarország vesztes pozícióban fejezte be az első világháborút és egyrészt emiatt kell „a világ ítélőszéke előtt”⁷⁸ állni Párizsban. De egyéb okokat, „elkövetőket” is felsoroltak, amelyek/akik felelősek a zord békefeltételek miatt.

A miniszterelnök sárvári választóival osztotta meg, kiket tart bűnösnek: „Titkos kezek, földalatti erők dolgoztak azon, hogy a magyar nemzet erkölcsi ellenállását megbénítsák. [...] A veszített háborút hamarosan kiheverhettük volna, ha a Piavenál álló tizenhét érintetlen hadosztály, amelyeket a király hazarendelt, a határokon felállott volna az ország területének védelmére, mert akkor nem szállták volna meg ellenséges csapatok az országot. Egy beteg korszak, beteg jelensége volt a proletárdiktatúra. Szégyelni való, hogy a magyar nép általánosságban olyan gyenge ellenállást tanúsított ezzel a betegséggel szemben. De ennek Károlyi Mihályék voltak az okai, akik átjátszották a közhatalmat a börtönből kiengedett kommunistáknak. A liberális politika tévedései, a szociáldemokraták agitációja, a titkos szabadkőmű-

⁷⁷ *A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának Végrehajtó Bizottsága: Nyílt levél a csongrádi választókerület szavazóihoz.* Kiskundorozsma. 1920. OSZK PKT, Kny. D. 1918–20/622. 1. n.

⁷⁸ A sárvári nagygyűlés. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 13. 2.

ves társaságok aknamunkája, a destruktív sajtó befolyása rontotta meg a magyar nép lelkét.⁷⁹ Huszár tehát azt gondolta, az itáliai hadszíntérről hazavezényelt csapatok megmenthették volna az országot, még azután is, hogy az első világháborút elvesztettük. Véleményét a történelemtudomány utólagosan nem tudta megerősíteni.⁸⁰

Voltak azonban olyan politikusok, akik azt sem fogadták el, hogy az első világháborút katonai értelemben elvesztette az ország. Beniczky Ödön belügyminiszter Szombathelyen elmondott programbeszédében tagadta ezt: „Nem a csatatéren vesztettük el a háborút, mert hős fiaink mindig és mindenütt sikerrel küzdöttek, de elvesztettük azt a gyáva és gonosz pártütők miatt, akik a hamis jelszavaktól elkábított tömeg bűnös támogatásával hatalomra jutottak. [...] A hatalomra jutott becstelen paraziták még ezzel sem elégedtek meg, hanem magát az ezeréves keresztény magyar nemzetet is meg akarták fosztani államfenntartó erkölcsi érzésétől.”⁸¹

A Magyar Nemzeti Középpárt felhívása egy fél mondattal intézte el a felelősök körét. „A hazaárulók és bolondok nemzetgyilkos forradalmi [...]”⁸²

Győri kampánygyűlésén az egyik jelölt négy pontban foglalta össze, mi vezetett oda, „ahol Golgotánkat készítik elő”⁸³ 1.) A világháború elvesztése, 2.) az 1918. októberi forradalom hazugságai, 3.) a bolsevik Tanácsköztársaság uralma, 4) a román megszállás.⁸⁴

Az antiszemizmus is tombolt a kampányban, a zsidóság céltáblájává vált a kor-teskedésnek. Hivatalban lévő miniszterek is nyíltan támadták őket.⁸⁵ „Meg kell szabadítani Magyarországot a galíciaiaktól, a nemzeti zsidóságtól teljesen elvált pajeszes, kaftános galíciai tetűtől, melyet ötven esztendő óta nem tudott magából kiirtani a magyarság.”⁸⁶

Az ellenségek-kreálással párhuzamosan kezdetét vette gróf Tisza István közvélemény előtti rehabilitációjának kísérlete. Perényi Zsigmond báró nyomtatásban megjelenő programjában emlékezett meg az egykori kormányfőről, akit az őszirózsás forradalom első napján meggyilkoltak. „Ma már bebizonyosodott, hogy a Magyarországot képviselő boldog emlékű nagy Tisza István, akit életében nem tudtak megérteni és megbecsülni – volt az a vezető államférfiú ebben a monarchiában, aki látnoki szemével a jövőbe tekintve, minden erejével el akarta kerülni a világhábo-

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ RÉVÉSZ Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019. 57–69.

⁸¹ A belügyminiszter szombathelyi programbeszéde. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 13. 2.

⁸² *A Magyar Nemzeti Középpárt*. 1.

⁸³ Dr. Hegyeshalmi Lajos programbeszéde. *Győri Hírlap*, 1920. január 8. 1.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Hornyánszky programbeszéde. *Váczi Keresztény Ujság*, 1920. január 11. 2–3.

⁸⁶ Friedrich és Haller miniszterek beszéde. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 16. 2.

rút.”⁸⁷ Perényi itt nyilvánvaló módon arra utalt, hogy a világháború előtti, úgynevezett júliusi válság idején Tisza kezdetben megpróbálta Ferenc József császárt és királyt lebeszélni a Szerbia elleni háborúról, 1) mert attól tartott, hogy az világháborúvá bővíülhet ki a fennálló szövetségi rendszerek reagálása miatt, 2) mert úgy vélekedett, hogy a balkáni erőviszonyok nem kedvezőek az Osztrák–Magyar Monarchia számára. Véleményét pedig csak azután változtatta meg, hogy a németek fenyegetően jelezték számára, ha a Monarchia nem használja ki casus belli a szarajevói merényletet Szerbia megtámadására, akkor a jövőben nem számíthat a németek szövetségi támogatására. Márpedig Tisza tisztában volt vele, hogy a Monarchia csak úgy folytathat eredményes nagyhatalmi külpolitikát, ha maga mögött tudja a németeket – különösen az oroszokkal szemben a Balkánon.⁸⁸

A nemzeti középpárti Perényi véleményéhez hasonlóan a Nemzeti Demokrata Polgári Párt által jelölt Márkus Jenő is megemlékezett Tisza Istvánról a programbeszéde során.⁸⁹

Az „ancien régime” (az 1867-es dualista rendszer), a Károlyi Mihály nevével fémjelzett forradalom, a kommunista tanácsköztársaság felelősségét hangoztatta majdnem mindenki. Sztérényi József báró szinte egyedülként ütött meg más hangot, felemlgetve azt is, hogy a nemzetgyűlési választásokon nem mindenki indul szeplőtelen múlttal. „Csak az engesztelődés politikája helyes. A tömegpszichológia nyilatkozott meg azokban a szomorú időkben, tömegpszichológia nyilatkozik meg ma is, akkor azok a tömegek ama rémuralomtól várták a maguk helyzete javítását, miképpen a mai tömegek nagy része ujjongott a Károlyi-féle lázadásnak és bizony nem kevesen azok közül, a kik ma a királyság lobogóját lengetik, ott állottak egy sorban azokkal, a kik a forradalom borzalmaikat hozták reánk.”⁹⁰

Hogy miért lettek ilyen szigorúak a békefeltételek, azt őszintén csak Berzeviczy Albert vallotta be, de ő sem a nyilvánosság előtt, csupán naplójában örökítette meg ezzel kapcsolatos véleményét. „A mi legnagyobb szerencsétlenségünk nem az, hogy a háborúban, melyben győzni reméltünk, legyőztünk, hanem az, hogy ellenségeink akkora győzelmet arattak, aminőre gondolni sem mertek. Mert csak aki nem gondol ígérete szó szerinti teljesítésére, tehet olyan ígéreteket, aminőket az Entente-hatalmak

⁸⁷ PERÉNYI, 1920. 5.

⁸⁸ BERTÉNYI Iván, ifj.: Az első világháború okai. In: *Magyarország az első világháborúban*. Főszerk. ROMSICS Ignác. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Kossuth, 2010. 7–22. – MARUZSA Zoltán: Tisza István külpolitikai koncepciója az első világháború éveiben. In: *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Szerk. UÓ.–PALLAI László. Debrecen, Kapitális Kft., 2011. 218–224.

⁸⁹ Választási mozgalom. A fővárosban. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 13. 4.

⁹⁰ Sztérényi József programbeszéde. Uo. 3–4.

egymásnak és szövetségeseiknek tettek. Balvégzetünk hozta magával, hogy olyan helyzetbe jutottak, amelyben csakugyan szó szerint beválhatták szavukat, és be is váltják. Ők alkura számítottak, s módjuk van diktálni a békét.”⁹¹ Megállapítását azért is érdemes idézni, mert száz esztendő távlatából a történettudomány képviselői között konszenzus van abban, hogy Trianont alapvetően az antantnak azon területi igényei idézték elő, melyeket a világháború folyamán annak megnyerése érdekében az olaszoknak, szerbeknek, románoknak, cseheknek tettek.⁹²

Összegzés

Ezerkilencszázhusz januárjában nem csak a képviselőjelölteket és a választásokon hatalomra törő pártokat foglalkoztatta a békekötés témája, hanem a teljes magyar társadalmat. Még a régi, de most újjáéledni kívánó Közigazgatási Bíróság elnöke, az idős Wlassics Gyula is erről beszélt a bírói kar előtt tartott újévi beszédében. „Midőn Magyarország sorsa felett a hatalmas győzők világítélőszéket tartanak, a mi teljes bizalmunk, reményünk nagy letéteményese, Apponyi Albert bölcs és ékesszóló mesteri szavaival nem csak békekötést kérünk, de a lelkek kibékülését. Azt az igazi békét kérjük, mely nem roncsolja szét a természettől is egységesnek teremtett Magyarország földjét, mely nem szakít el millió és millió magyart az ezeréves szuverenitás kötelékéből, mely nem súlyt a világtörténelem legigazságtalanabb büntetésének kárhozatával, hanem a nemes győzőkhöz méltó kiengesztelés érzetével nagy célok közös munkájára emel föl.”⁹³

Wlassics szavait akár egy kampánygyűlésen is el lehetett volna mondani. Januárban azonban az egész országban tüntetések, misék, körmentek voltak⁹⁴ a béketárgyalások miatt, ebbe illett bele a beszéde, de idézhető lenne Csernoch János esztergomi érsek,⁹⁵ vagy a kor más rangos szereplőinek hasonló megszólalása. A Gyáriparosok Országos Szövetségének közgyűlésétől a kis falvakig a társadalom minden szintjén napirenden voltak a békefeltételek elleni tiltakozások és határozathozatalok arról,

⁹¹ *Búcsú a Monarchiától. Berzeviczy Albert naplója (1914–1920)*. S. a. r. GALI Máté. Helikon, 2015. (1920. január 21. bejegyzés.) 255.

⁹² *A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet. Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása. 1914–1918*. Főszerk. GULYÁS László. Szeged, S–Paw, 2019. 142–154., 349–351.

⁹³ Wlassics Gyula báró beszéde. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 9. 4.

⁹⁴ Az országos gyász. A főváros könyörgő istentisztelete. A Szent Jobb körmenete. Szeged gyásza. Uo. 1920. január 21. 5.

⁹⁵ „A földi igazságszolgáltatás gyarlóságai ellen az igazság örök forrásához, az Úr Istenhez folyamodunk.” A hercegprímás az igazságtalan békéről. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 15. 6.

hogy népszavazást követelnek az elszakítandó területekről. A nemzeti gyász már a békefeltételek megismerésének hírére kezdetét vette.⁹⁶ Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület felhívására egy napra bezártak a boltok,⁹⁷ Raffay Sándor evangélikus püspök a fennhatósága alá eső templomokban ünnepélyes gyászistentiszteletet rendelt el.⁹⁸ Zadavec Izván katolikus tábori püspök a Szent István Bazilikában beszélt a gyász és a remény hangján,⁹⁹ a Pesti Izraelita Hitközség is gyászistentiszteletre gyűjtötte össze híveit.¹⁰⁰ Az *Egri Népujság*ban a békéről megjelenő cikk címét gyászkeretbe foglalta a szerkesztőség.¹⁰¹ Ez a gyászhangulat szintén a kampányidőszak kontextusát képezte.

A nemzetgyűlési választások alkalmából képviselőjelöltek állító pártok, illetve az úgynevezett pártonkívüli jelöltek igen óvatosan, homályosan és kétértelműen fogalmaztak a béketárgyalásokkal és a békefeltételekkel kapcsolatban. Bár több jelölt is kimondta a kampány folyamán, hogy „Nem! Nem! Soha!”, azonban egy hosszú és többszörösen összetett mondattal odébb már azzal is kiegészítették beszédüket, hogy figyelmeztették hallgatóságukat: az ország nincsen abban a helyzetben, hogy ellenálljon a győztes nagyhatalmaknak, vagy kihívja maga ellen a sorsot és megkockáztasson egy újabb román megszállást. Alapvetően olyan jelöltek agitáltak a béke ellen, akik az elcsatolásra váró területeken születtek.

Az 1919. decemberi minisztertanácsi jegyzőkönyvekből az derül ki, hogy a kormány nem dolgozott ki semmilyen tárgyalási stratégiát, taktikát, nem határozta meg a Franciaországba küldendő békedelegáció feltételrendszerét és egyáltalán nem utasította a küldöttség elnökét, fődelegátusait, hogy mi módon készüljenek fel a rájuk váró feladatra, azaz hogy mire mondhatnak Párizsban igent és mire nemet.

Hogy a békekonferencián miképpen lép fel, mire helyezi a hangsúlyt a magyar delegáció, maguk a küldöttek gondolták ki, és ezt az elképzelést mutatta be Apponyi az 1919. december 29. minisztertanácsi ülésen.¹⁰²

Ebből a hiátusból eredően a Huszár-kabinet tagjai a választási kampányban nem is tettek olyan kijelentést, amely arról szólt volna, hogy milyen feltételekkel fogadja el az ország a békét, avagy milyen konkrétumokat várunk Párizstól. A kormány elnöke pedig nyers őszinteséggel kimondta, hogy itt nincs alternatív lehetőség: „Gyászba

⁹⁶ A nemzeti gyász. *Pesti Hírlap*, 1920. január 20. 5.

⁹⁷ A kereskedelem gyásza. *Budapesti Hírlap*, 1920. január 21. 6.

⁹⁸ Raffay ev. püspök pásztorlevele. Uo.

⁹⁹ Zadavec tábori püspök beszéde a Szent-István templomban. Uo. 1920. január 22. 8.

¹⁰⁰ Gyászistentisztelet a dohány-utcai zsinagógában. *Pesti Hírlap*, 1920. január 20. 6.

¹⁰¹ A béke. *Egri Népujság*, 1920. január 20. 1.

¹⁰² MTJK, 1919. december 29. ülés. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::295110ec-d884-4acb-8d50-d9f1a0008328> (2020. október 2.)

fogtok öltözni néhány nap múlva, mikor megtudjátok, mi lett Magyarországból. Olyan szomorúság lesz az egész országban, mintha minden háznál egy-egy kiterített halott lenne. Menjetek majd templomaitokba és imádkozzatok, hogy eltudjátok viselni ideig-óráig ezt a nagy sorscsapást.”¹⁰³

A kormányfő után a *Népszava* fejtette ki a legegységesebben véleményét az alternatívánélküli helyzetről. „Amit sok esztendő fegyveres világmérfkzés eldöntött, ami politikai kötettség ez a rettenő fegyverbeindulás eredményezett és végül a háború előtt való Magyarország ellen való szövetkezésekben megpecsételt; amit az országnak most átnyújtott »békeszerződés« formájában, mint a világháború egyik eredménye likvidációját nyújtanak felénk, azon pillanatok vagy rövid napok alatt lényegesen már nem fognak változtatni. Nem szabad annyira elkábulnia az országnak, hogy ezen fölismerés elöl elzárkózzék, mert ez nem volna kisebb veszedelem, mint maga az igazságtalan béke”¹⁰⁴ – jelentette ki címlapján a szociáldemokraták szócsove.

Huszár Károly az 1919. december 12. minisztertanácsai ülésen arra kérte a koncentrációs kormányban részt vevő pártokat, hogy mindegyik állítson egy-egy pártdelegáltat Apponyi küldöttsége mellé.¹⁰⁵ Nyilvánvaló, hogy a kabinet elnöke így akarta a delegációnak és munkájának, tárgyalási eredményeinek legitimitását erősíteni egy olyan politikai környezetben, amikor még nem állt a kabinet és a pártok mögött népképviseleti parlament. De magának a koncentrációs kormány megalakításának gondolata is azért született meg az antant berkein belül, hogy abban minden párt részt vegyen, „hogy a békekötésnél minden irányzat képviselve legyen, nehogy aztán ezek a távolállók a békekötés pontozatait kifogásolják és ezáltal aztán utólag folytonos zavarokat okozzanak”¹⁰⁶ – árulta el választóihoz írt nyílt levelében Giesswein Sándor képviselő-jelölt, győri kanonok, a kor híres keresztényszociális gondolkodója, kifejtve, hogy miért kellett az antantnak egy minden pártot magában foglaló koncentrációs kormány.

Huszár pártdelegátusi javaslata és Giesswein fentebb idézett „vallomása” magyarázat arra is, hogy a pártok és a jelöltek miért fogalmaztak olyan óvatosan és visszafogottan a békekötésről és feltételeiről a nemzetgyűlési választási kampányban. Tudták, hogy nincsen alternatív megoldás az antant békediktátumával szemben. Többé-kevésbé ezt ki is mondták a kampányban az egyes szereplők. Az óvatos és homályos, kardcsörtetést mellőző kijelentések kerülése a későbbi politikai felelős-

¹⁰³ Huszár miniszterelnök választói között. A vépi beszéd. *Nemzeti Ujság*, 1920. január 13. 1.

¹⁰⁴ Milyen reális békekövetelések. *Népszava*, 1920. január 20. 1.

¹⁰⁵ MTJK, 1919. december 12. ülés. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=4e709c8e-16fe-4f12-ab14-126dabceb071> (2020. szeptember 29.)

¹⁰⁶ GIESSWEIN, 1919. 1. n.

ségre vonás, számonkérés, vagy a népszerűség- és hitelvesztés elkerülése miatt történt. Giesswein egy Otto von Bismarcknak tulajdonított szólást kölcsönzött a mosonmagyaróvári választókhoz intézett nyílt levele mottójának, mely így hangzott: „Soha sem hazudnak az emberek annyit, mint vadászat után, háború alatt és választások előtt.”¹⁰⁷ Az 1920-as nemzetgyűlési választások alkalmával a béke témájában a jelöltek többségéről megállapítható, hogy a legendás német kancellárnak tulajdonított mondás nem vonatkoztatható rájuk.

Az alagút vége azonban még nem látszott. A csonkaország már túl volt a januári választásokon, amikor egy osztrák lap, a bécsi *Mittagspost* budapesti tudósítója, interjút készített Somssich József külügyminiszterrel, és ennek során rákérdezett békeszerződés aláírására. „Arra a kérdésre, hogy könnyítések megtagadása esetén aláírjuk-e a békét, a miniszter ezt felelte: – Erre vonatkozóan gróf Apponyi már Párisban megadta a választ és ez határozottan úgy szól, hogy nem, ha az entente a változatlan békeszerződés elfogadását követelné.”¹⁰⁸

Arra, hogy hosszútávon mit eredményez a magyaroknak szánt és szigorú feltételeket tartalmazó békeszerződés a nemzetközi kapcsolatokban, mindenki számára adott volt a válasz: békétlenséget, háborút. Legplasztikusabban a *Borsszem Jankó* élclap mutatta be címloldalán ezt a véleményt. *A jövő képe* címmel egy rajzot közölt, melyen Apponyi és Clemenceau a moziban egy filmet néznek. A vetítésvászonon a film egy jelentét láthatjuk, miszerint husáanggal, késekkel, kalapáccsal, lapáttal felfegyverzett groteszk alakú férfiak és egy esernyős nő ütik-vágják egymást, miközben füstoszlopok emelkednek körülöttük a magasba. A kép alatti szöveg: „Clemenceau. – Mi ez, gróf úr? Apponyi. – Ez az önök békéjének hatása Európára.”¹⁰⁹

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ A külügyminiszter nyilatkozata a békeszerződésről és a nyugatmagyarországi kérdésről. *Pesti Hírlap*, 1920. január 28. 3.

¹⁰⁹ A jövő képe. *Borsszem Jankó*, 1920. január 25. 1.

VITÁK AZ ÁLLAMI FŐHATALOM GYAKORLÁSÁRÓL 1920-BAN

A hosszú politikai egyeztetések után 1919. november 24-én megalakult Huszár Károly-féle „koncentrációs” kormány legfontosabb feladata az alkotmányos viszonyok helyreállítása volt. Ennek első lépését a nemzetgyűlési választások kiírása jelentette, melyet az előző, Friedrich István vezette kabinet által november 17-én kiadott választójogi rendelet alapján szerveztek meg. A szavazást eredetileg december 21-re tűzték ki, de az ellenzék kérésére január 25-re halasztották. Azért, hogy a közjogi feladatok rendezését, a parlamentáris berendezkedés újraépítését ne akadályozzák parttalan viták, a Nemzetgyűlés pártjai megegyeztek abban, hogy a közéletet leginkább megosztó, legélesebb szembenállást okozó problémával, a király-kérdéssel a parlament napirendjén nem foglalkoznak, arról majd a békeszerződés megkötése után, az akkori viszonyok ismeretében hoznak döntést.¹

A nemzetgyűlési választásokra január 25–26-án került sor. A két nagy politikai tábor, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) és az egyesült kisgazda párt közel azonos mandátumot szerzett, és birtokolta a képviselői helyek 94%-át. Az összeülő Nemzetgyűlés, hogy kellő legitimitációt biztosítson a törvényalkotó munkához, az állami szuverenitás kizárólagos birtokosának nyilvánította magát. Arra hivatkozott, hogy 1918 őszén megszakadt a jogfolytonosság, az 1867: XII. tc. hatályát veszítette, november 13-án IV. Károly király, eckartsauai nyilatkozatával visszavonult az uralkodói jogok gyakorlásától, november 16-án a képviselőház feloszlatta önmagát, a felsőház pedig berekesztette üléseit. Ebben a helyzetben a közjogi viszonyok helyreállítása a nemzet választott képviselőinek joga és feladata. A Nemzetgyűlés tehát a történelmi magyar alkotmány alapján, a szentkoronából eredeztethető módon a nemzeti akarat megjelenítőjeként támasztott igényt a főhatalom szabályozására.²

¹ *Magyarországi Rendeletek Tára, 1919.* Budapest, Belügyminisztérium, 1920. 379–381. – ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak.* Budapest, Helikon, 2017. 53–54. – GARAMI Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok.* Leipzig–Wien, Pegazus, 1922. 194–196.

² *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló.* I–IV. köt. Budapest, Athenaeum, 1920. (A továbbiakban: NN, 1920.) I. köt. 1920. február 26. ülés. 53–55. – BÖLÖNY József: *A kormányzói jogkör kiterjesztésének kérdéséhez.* Budapest, Gergely Ny., 1936. (A továbbiakban: BÖLÖNY, 1936.) 5.

A törvényhozás hatályon kívül helyezte az 1918. november 16. és 1919. augusztus 7. között hozott jogszabályokat, az államforma változására (1918. november 16. népköztársaság, 1919. április 2. tanácsköztársaság) és a főhatalom gyakorlására vonatkozó rendelkezéseket. Ilyen módon helyreállította a monarchikus berendezkedést, tételesen azonban nem deklarálta. Közjogi szempontból azonban gondot okozott, hogy voltak olyan, 1919 őszén születő és változatlanul érvényben maradó jogszabályok, melyek nem a „Magyar Királyság”, hanem a „Magyar Köztársaság”, a „Magyar Állam”, vagy a „Magyar Kormány” nevében kerültek kiadásra. Ezt a helyzetet rendezte az 1920. március 18-án megjelenő 2394/1920. ME számú rendelet, amely megállapította, hogy az ország törvényes államformája a királyság maradt, ezért az állami hatóságok, hivatalok, intézmények elnevezésében is visszaállította a „magyar királyi” jelzőt. Törvényi szinten, a monarchiát csak a Habsburg-ház trónörökösödésének megszüntetéséről szóló 1921: XLVII. tc. rögzítette.³

Bár a pártok megállapodtak, hogy kerülik az államformával és a király helyzetével kapcsolatos hivatalos megnyilvánulásokat, óhatatlanul felszínre került a legitimitások és szabad királyválasztók gyökeresen eltérő közjogi alapállása. A legitimista körök szerint az uralkodó, csak a Monarchia összeomlása és a kirobbanó forradalom okozta politikai kényszerhelyzet következtében vonult vissza ideiglenesen az államügyek intézésétől. Királyi jogairól azonban nem mondott le, így a trón továbbra is betöltöttnek tekinthető. A szabad királyválasztó tábor viszont az uralkodói jogok gyakorlásától való visszavonulást a trónról való lemondásnak tekintette, ami a két állam együttbirtoklásának megszűnésével a Pragmatica Sanctio végét, a Habsburg örökösödési jog érvénytelenné válását jelentette számukra. Értelmezésük szerint ezzel az államfő megválasztásának joga visszazállt a nemzetre.⁴

Az állami főhatalom gyakorlásával kapcsolatban többféle elképzelés is felmerült. Egyesek a nádori tisztség felújítását javasolták. József Ágost és környezete egy időben számolt a lehetőséggel, hogy a királyi herceg nádorként áll az ország élére.

³ *Magyar Törvénytár. Az 1920. évi törvénycikkek.* Jegyz. ellátta: TÉRFY Gyula. Budapest, Franklin. (A továbbiakban: *Magyar Törvénytár*, 1920.) 3. – BOROS Zsuzsanna: *Parlamentari viták a Horthy-korszakban.* I–II. köt. Budapest, Rejtjel, 2006. I. (A továbbiakban: BOROS, 2006.) 76. – SZABÓ István: A kormányzó jogállása 1920–1944. In: *Publicationes Miskolciensis Sectio Juridica et Politica.* Tomus XII. Szerk. PRUGBERGER Tamás. Miskolc, Miskolci Egyetemi, 1996. (117–172). (A továbbiakban: SZABÓ, 1996.) 118–119.

⁴ GRATZ Gusztáv: *Magyarország a két világháború között.* Budapest, Osiris, 2001. (A továbbiakban: GRATZ, 2001.) 51–54. old. – BOROS Zsuzsanna–SZABÓ Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944).* Budapest, ELTE Eötvös, 2008. (A továbbiakban: BOROS–SZABÓ, 2008.) 285–286. – GERGELY Jenő: Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: *Parlamentari képviselőválasztások, 1920–1990.* Szerk. FÖLDES György–HUBAY László. Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, 1994. (43–82). 48–49., 73–74.

Gömbös Gyula azt szorgalmazta, hogy a budapesti bevonulás során, mintegy „spon-tán” módon Horthy Miklóst kellene nádorrá kikiáltani. A nádori intézmény működésével azonban már a 19. században is komoly közjogi problémák merültek fel, ezért 1867-ben hatályon kívül helyezték a nádori jogkört (1867: VII. tc.). Hiányoztak az alapvető alkotmányos feltételek, köztük a jelölt királyi ajánlása. A nádorválasztáshoz először állást kellett volna foglalni a királykérdésben, amit a pártok egyelőre kerülni kívántak. A nádori tisztség az alkotmányos közélet állandó eleme volt, a megválasztás élethossziglan szólt, miközben a Nemzetgyűlés csak rövid távú, átmeneti politikai megoldást keresett, amíg az uralkodói jogok gyakorlása meg nem oldódik.⁵

A viták során szóba került egy kollektív államfői testület felállítása is államtanács vagy kormányzótanács néven, ez utóbbi elnevezést azonban a Tanácsköztársaság kormánya használta, ezért eléggé kompromittálódott. Ettől függetlenül a testületi megoldást a képviselők többsége elutasította, mert maga a választás bonyolult procedúrát igényelt volna, és az adott helyzetben, amikor gyakran gyors intézkedésekre volt szükség, egy személy hatékonyabban gyakorolhatta a hatalmat, mint egy reprezentatív testület.⁶

A Nemzetgyűlés végül kormányzó választása mellett döntött. Erre több történelmi példa is adódott, köztük Hunyadi János kormányzósága. A tisztséget 1919. augusztus elején rövid ideig József Ágost is gyakorolta (augusztus 7–23.), és bár az antant nyomására le kellett mondania, a kormányzói tisztség beleillett a politikai struktúrába, mert kellően rugalmas, a királykérdésben nem prejudikáló alkotmányos megoldást biztosított. E pozíció megfelelő kompromisszumot jelentett a legitimista és szabad királyválasztó tábor között, hiszem a megválasztott kormányzó nem számított az állami szuverenitás önálló tényezőjének, csak a királyi hatalomgyakorlást helyettesítette. Hivatala átmeneti időre szólt, és jogköre lényegesen szűkebb volt a királyi hatalomnál.⁷

A főhatalom gyakorlása, a kormányzóválasztás kapcsán több potenciális jelölt neve is felmerült. Friedrich István ambícióinak a nemzetgyűlési választások vetettek véget, ahol támogatói kisebbségben maradtak. József Ágost kormányzónak jelölését

⁵ NN, 1920. I. köt. 1920. február 26. ülés. 21–22., 56–57. – EGYED István: *A mi alkotmányunk*. Budapest, Magyar Szemle. 1943. (A továbbiakban: EGYED, 1943.) 227. – BÖLÖNY József: *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányban*. Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1942. (A továbbiakban: BÖLÖNY, 1942.) 7–8.

⁶ NN, 1920. I. köt. 1920. február 26. ülés. 21–22., 56–57. – BOROS–SZABÓ, 2008. 294–295. – EGYED, 1943. 227. – HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa. 2011. 140–141.

⁷ *Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés nyomtatványai. Irományok*. I–III. köt. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1920. (A továbbiakban: NI, 1920.) I. köt. 2. sz. 20–21. – KARDOS József: *Az államfői jogkör alakulása Magyarországon a két világháború között*. Budapest, ELTE–Magyar Történelmi Társulat, 1995. (A továbbiakban: KARDOS, 1995.) 7. – BÖLÖNY, 1936. 23–24.

a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának 1920. február 2-i állásfoglalása húzta keresztbe, amikor leszögezte, hogy nem ismerne el Habsburg-házból származó politikust Magyarország élén. Február közepén még egy esélyes kiesett. A Párizsban tartózkodó Apponyi Albert arról tájékoztatta a Nemzetgyűlés vezetését, hogy nem aspirál az államfői posztra. Kifejtette, hogy mivel a haderő meghatározó politikai tényező az országban, és felette Horthy kizárólagos hatalommal rendelkezik, nem látja értelmét, hogy a fővezérrel szemben jelöltesse magát.⁸

Így Horthy Miklós maradt a kormányzói tisztség egyetlen komoly várományosa. Támogatói és a Nemzeti Hadsereg széleskörű kampányt indított megválasztása érdekében. Számos településről érkeztek feliratok a kormány, illetve a Nemzetgyűlés címére, amelyek Horthy államfővé választása mellett foglaltak állást. Február 9-én a belügyminiszter már hivatalos felhívást intézett a kerületek és törvényhatóságok élén álló kormánybiztosokhoz, hogy a megyék és települések az államforma és az ideiglenes államfői méltóság kérdésével ne foglalkozzanak. A Magyarországon tevékenykedő nyugati diplomaták egy része, köztük a brit főmegbízott Thomas Hohler, Horthyt megfelelő személynek tartotta az ország vezetésére, és kormánya figyelmébe ajánlotta.⁹

A kormányzói jogkörrel kapcsolatban komoly vita bontakozott ki. E tekintetben egy-egy párton, politikai irányzaton belül is különböző álláspontok jelentkeztek. A legitimisták, a keresztény pártok tagjainak egy része szűkre kívánta szabni a kormányzói jogkört, hogy ezzel is hangsúlyt kapjon a koronázott király és az ideiglenes helyetteséül választott államfő közötti alkotmányos különbség. Más csoportok viszont bővíteni kívánták a kormányzó kompetenciáit a Nemzetgyűléssel szemben, mert a parlamenti túlsúlyban republikánus jelleget, a szabad királyválasztó többségben pedig detronizációs veszélyforrást láttak. Horthyt, a monarchia melletti hűségnyilatkozatai nyomán a király visszatérését biztosító kulcsfigurának tekintették. A kiscgazdák egy része a fővezér mögött álló haderőtől és a radikális jobboldali köröktől tartva, az erőszak és egy esetleges katonai diktatúra megakadályozása érdekében szűkíteni akarta a kormányzó jogosítványait. Mások viszont az 1914 előtti viszonyok restaurálását elutasító Horthyban a szabad királyválasztók és a közép-

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL), K 27, Minisztertanács jegyzőkönyvek. 1920. február 5. ülés. – NÁNY Mihály: *Habsburg József főherceg. A katona és a politikus, 1914–1924*. Budapest, Unicus Műhely, 2018. 236., 242–244. – BANDHOLTZ, Harry Hill: *Napló nem diplomata módra. Román megszállás Magyarországon*. Budapest, Magyar Világ, 1993. 216–220.

⁹ National Archives, Public Record Office, Foreign Office, 371. Vol. 3518, South-Eastern Europe Confidential, No 40. Hohler: 2 January 1920. – MNL OL, R 313, Rassay Károly ir, 6. cs. – VARGYAI Gyula: *Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör, 1919–1921*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. (A továbbiakban: VARGYAI, 1971.) 266–269.

osztály politikai megerősödését támogató tényezőt láttak, és bővíteni kívánták az államfő alkotmányos mozgásterét.¹⁰

Február 11-én pártközi értekezletre került sor. A jelenlévők megegyeztek, hogy előzetesen egyeztetnek a törvényjavaslatról, így a Nemzetgyűlés plénumán méltóságteljes légkört biztosítva, már nagyobb viták nélkül szavazhatnak róla. A javaslatot Rassay Károly igazságügyi minisztériumi államtitkár vezetésével dolgozták ki. A tervezet igen szűkre szabta a kormányzó Nemzetgyűléssel szembeni jogkörét. Az ideiglenes államfő nem napolhatta el, vagy oszlathatta fel a törvényhozást és nem rendelkezett vétójoggal, az elfogadott törvényeket 30 napon belül ki kellett hirdetni. A pártközi megbeszélések 14-én, 15-én, 18-án és 20-án folytatódtak. A keresztény-pártiak nagyobb része a kormányzói jogkör bővítését támogatta. Tartottak a kiscgazda parlamenti többség esetleges radikális reformtörekvéseitől, köztük egy széleskörű földreformtól. Sok kiscgazda és liberális demokrata politikus viszont a kormányzói hatalom korlátozását szorgalmazta, főként a haderő közéleti befolyásának visszaszorítása érdekében. Ezért ragaszkodtak ahhoz, hogy az államfő intézkedéseire csak miniszteri ellenjegyzésre legyen szükség, és adott esetben a Nemzetgyűlés felelősségre vonhassa.¹¹

A vita elsősorban a kormányzó házfelosztási, illetve vétójoga körül éleződött ki. Ezt sok KNEP képviselő mindenképpen biztosítani akarta a kormányzónak, mert a Tiszántúl román kiűritése után várható újabb választások nyomán a Nemzetgyűlésben a kiscgazda túlsúly további erősödésére számított. A február 20-i egyeztetésen Andrassy Gyula kifejtette, hogy a két, azonos erejű nagy párt szembenállása a Nemzetgyűlés munkáját megbéníthatja, ami súlyos következményekkel járhatna, ezért a kormányzónak meg kell adni a királyéhoz hasonló felosztási jogot és a szélesebb körű vétó lehetőségét. Kovács J. István kiscgazda képviselő viszont legfeljebb egy korlátozott házfelosztási jogot tartott volna elfogadhatónak, hogy a Nemzetgyűlés a dominanciáját a kormányzóval szemben érvényesíteni tudja. Haller István (KNEP) és Szerényi József (Nemzeti Demokrata Párt – NDP) Andrassy felszólalásához csatlakozott, míg Kovács álláspontját Ernszt Sándor, Erekly Károly, Dömötör Mihály (KNEP) és Ugron Gábor (NDP) is osztotta. Rupert Rezső támogatta, hogy a kormányzó szuszpenzív vétójoggal rendelkezzen, egy alkalommal visszaküldhesse a Nemzetgyűlés által megszavazott törvényt, újabb megfontolásra. Párttársa, Drozdy

¹⁰ L. NAGY Zsuzsa: *Bethlen liberális ellenzéke. A liberális polgári pártok (1919–1931)*. Budapest, Akadémiai, 1980. 17. – PÜSKI Levente: *A Horthy-rendszer*. Budapest, Pannonica, 2006. (A továbbiakban: PÜSKI, 2006.) 21.

¹¹ NI, 1920. I. köt. 2. sz. 3–8. – MÉSZÁROS Károly: *Horthy és Teleki 1919–1921*. Budapest, Nesztor, é. n. (A továbbiakban: MÉSZÁROS, é. n.) 92. – Vissza az alkotmányosságához. *Nemzeti Újság*, 1920. február. 15. 3–4. – Az államfői törvényjavaslat módosításai. *Pesti Hírlap*, 1920. február 22. 4.

Győző ezt csak abban az esetben fogadta el, ha a vétó az államformát és az államfői jogkört érintő törvényekre nem vonatkozik.¹²

A törvényjavaslat előkészítéséről Horthyt folyamatosan tájékoztatták. A fővezérnek Beniczky mutatta be a tervezetet. Horthy kevesellte az államfői jogosítványokat. Kérte a Nemzetgyűlés elnapolásának, berekesztésének, feloszlásának korlátozásmentes jogát, arra hivatkozva, hogy a két nagy politikai tábor közötti patthelyzetet különben néhány liberális képviselő álláspontja fogja eldönteni. Felhatalmazást kívánt a közkegyelem gyakorlására, amire aktuálisan a különítményesek törvénysértéseinek ad acta tétele miatt tartott igényt. Ragaszkodott a haderő feletti rendelkezéshez, kifogásolta, hogy katonai kérdésekben csak szakminiszteri ellenjegyzéssel intézkedhet. A Fővezérség február 22-én átiratot intézett a minisztertanácshoz. Ebben leszögezte, hogy az ideiglenes államfőt is megilletik a hadúri jogok (mint Hunyadit), tehát biztosítani kell számára, hogy a haderő vezérletét, vezényletét és belső szervezetét érintő kérdésekben miniszteri ellenjegyzés nélkül is intézkedhessen.¹³

Február 23-án Huszár Károly benyújtotta a törvényjavaslatot a Nemzetgyűlésnek. A javaslat, az eredeti tervezetnél valamelyest nagyobb mozgásteret adott a kormánynak, de a királlyal összehasonlítva, továbbra is komoly korlátokkal. A kormányzó a Nemzetgyűlést, annak tartós munkaképtelensége esetén, feloszlathatta, de egyben intézkednie kellett új választások kiírásáról, hogy a Nemzetgyűlés legkésőbb 3 hónap múlva ismét összeülhessen és folytathassa a munkáját. A parlament által elfogadott törvényeket a kormányzó 60 nap gondolkodási idő után egy alkalommal visszaküldhette megfontolásra (szuszpenzív vétó), ha azonban a Nemzetgyűlés nem változtatott a jogszabályon, azt ki kellett hirdetnie. A fegyveres erőkre vonatkozó intézkedései szakminiszteri ellenjegyzést igényeltek. A javaslat szerint a kormányzó személye sérthetetlen, ugyanakkor felelősségre vonható.¹⁴

A Nemzetgyűlés közjogi bizottsága Ferdinándy Gyula elnökletével február 24-én tárgyalta a tervezett jogszabályt. Az ülésen rövid vita után elfogadtak három módosító javaslatot. Az egyik, hogy a királyi hatalom nem „szünetel”, mert ez már önmagában is jogi minősítés, hanem „nem gyakoroltatik”, ami egyszerű ténymegállapítás, anélkül, hogy annak okaival vagy következményeivel kapcsolatban állást foglalnának. A másik, hogy a kormányzó mandátuma nem a főhatalom gyakorlását véglegesen rendező törvény megszületéséig tart, hanem, amíg az új államfő tényle-

¹² MÉSZÁROS, é. n. 93. – Házfeloszlási és visszaküldési jog. *Nemzeti Újság*, 1920. február 18. 2. – Elvetették a kormányzó korlátlan házfeloszlató jogát. *Pesti Hírlap*, 1920. február 21. 4.

¹³ Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár (A továbbiakban: HIM HL) Hadügyminisztérium Eln. A 405/1920. – MNL OL, R 313, Rassay Károly ir., 6. cs. – KARDOS, 1995. 8. – Az államfői törvényjavaslat módosításai. *Pesti Hírlap*, 1920. február 22. 4.

¹⁴ Házfeloszlási és visszaküldési jog. *Nemzeti Újság*, 1920. február 18. 2.

gesen el nem foglalja a hivatalát. A harmadik a hadúri jogokat érintette. Mivel az ezeket szabályozó törvény (1867:XII. tc. 11. §) hatályát veszítette, ismét rendelkezni kellett ezekről. A javaslat azt tartalmazta, hogy a kormányzó által kiadott katonai rendelkezések csak miniszteri ellenjegyzéssel érvényesek, kivéve a haderő vezérletét, vezényletét és belső szervezetét érintő hadúri jogokat.¹⁵

A vita során Szabó Sándor felvetette, hogy a kormányzó hivatali idejét pontosan meg kellene határozni, 3 vagy 5 évben. Ezt Rubinek Gyula javaslatára a bizottság elvetette, arra hivatkozva, hogy remények szerint ilyen hosszú ideig nem lesz szükség a kormányzói hivatal fenntartására, de ha mégis, a Nemzetgyűlés ebben a kérdésben az aktuális körülmények ismeretében később is határozhat. Kovács J. István szóba hozta a főkegyúri jog gyakorlásának kérdését, amellyel kapcsolatban 1919 folyamán már több probléma is adódott. Huszár Károly miniszterelnök azonban közölte, hogy erről később külön törvényt kívánnak alkotni.¹⁶

Február 25-én Túri Béla a törvényjavaslat előadója tájékoztatta a Nemzetgyűlést a közjogi bizottság álláspontjáról. Kovács J. István a királyi hatalom „nem gyakoroltatik” formulát kritizálta, és ragaszkodott volna annak kimondásához, hogy IV. Károly lemondott az államügyek gyakorlásáról. A képviselők többsége ezt nem támogatta, részben legitimista meggyőződése, részben a majdani határookra vonatkozó esetleges negatív hatása miatt, sokan pedig, mert a királykérdés kapcsán várható közéleti vitáktól, és azok destabilizációs hatásától tartottak. Túri javaslatára egy okok és következtetés nélküli semleges ténymegállapításban egyeztek meg, abban, hogy a királyi hatalom gyakorlása november 13-án „megszűnt”.¹⁷

Február 26-án kezdődött a törvényjavaslat parlamenti tárgyalása. Az előadó, Túri Béla közölte, hogy a pártok kompromisszumára épülő javaslat került a Nemzetgyűlés elé. Ennek ellenére a hozzászólások jól jelezték a különböző politikai erők eltérő törekvéseit. Prohászka Ottokár azt emelte ki, hogy nem egy reprezentatív közjogi szereplőre van szükség, hanem egy Hunyadi Jánoshoz hasonló erőskezű kormányzóra, akit minden szükséges jogosítvánnyal fel kell ruházni. Andrássy szintén a széles jogkör mellett szállt síkra. Ismét hangsúlyozta, hogy a Nemzetgyűlésben kialakult politikai patthelyzet megbéníthatja a törvényalkotást, ezért szükség van arra, hogy a kormányzó feloszlathassa a Nemzetgyűlést. Ez nem jár különösebb veszéllyel akkor sem, ha esetleg az államfő elhamarkodottan döntene, hiszen, ha a választók elégedettek voltak a képviselőkkel, ugyanazokat küldik vissza a következő törvényhozásba is. Andrássy fontosnak tartotta, hogy az ország rendelkezzen

¹⁵ MNL OL, K 27, 1920. február 13. ülés. – NN, 1920. I. köt. 1920. február 24. ülés. 28–36.

¹⁶ VARGYAI, 1971. 287–289.

¹⁷ NI, 1920. I. köt. 4. sz. 28–30.

erős, az államfőnek engedelmeskedő hadsereggel a külső és esetleges belső veszélyek elhárítására.¹⁸

A kiscgazdák viszont a javaslatba beépült korlátok jelentőségét hangoztatták. Nagyatádi Szabó István emlékeztetett rá, hogy a választások során voltak visszaélések és kiéleződött a belpolitikai helyzet. Kiemelte, hogy nem lehet kitenni az országot gyakran ismétlődő választásoknak, ezért korlátozni kellett a kormányzó házfelosztási jogát. Rupert Rezső arra helyezte a hangsúlyt, hogy egy alkotmányos országban az államfőnek erkölcsi nagyságnak kell kellenie és nem rettegett hatalomnak. Fontos, hogy a haderő a Nemzetgyűlés ellenőrzése alatt álljon. Erre hívta fel a figyelmet Ernst Sándor és Kovács J. István felszólalása is.¹⁹

A plénum végül a közjogi bizottság javaslatait megszavazta, de elvetett minden más jogkörbővítést. Február 28-án a Nemzetgyűlés elfogadta az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom ideiglenes gyakorlásáról szóló törvényt (1920:I. tc.). A jogszabály kimondta, hogy amíg a főhatalom gyakorlásának kérdése véglegesen nem rendezhető, a törvényhozás a magyar állampolgárok közül titkos szavazással ideiglenesen kormányzót választ. A kormányzó jogkörét a királyi hatalomban foglalt jogok alapján határozták meg, negatív taxációval, tételesen felsorolva, hogy az uralkodói kompetenciákat csak milyen korlátozások mellett gyakorolhatja. A kormányzó nem volt a törvényhozás része, így nem illette meg törvényszentesítési jog. A Nemzetgyűlés által elfogadott jogszabályokat 60 napon belül ki kellett hirdetnie vagy egy alkalommal visszaküldhette megfontolásra a parlamentnek, de ha a visszautalt jogszabályt a törvényhozás változatlan formában ismét megszavazta, 15 napon belül ki kellett hirdetnie. A vétó az államformát és az államfőt érintő kérdésekre nem vonatkozott. A kormányzó a visszaküldés jogával csak úgy élhetett, hogy az újratárgyalás még beleférjen a nemzetgyűlés 2 évben megszabott hivatali idejébe.²⁰

A kormányzó nem rendelkezett a Nemzetgyűlés elnapolásának és berekesztésének jogával, a felosztatást is csak akkor rendelhette el, ha a törvényhozás az államfő üzenete és a házelnök egyeztető lépései ellenére tartósan munkaképtelenné vált. Ilyen esetben már a felosztató rendelkezésben intézkedni kellett az új választások lebonyolításáról, az akkor hatályban lévő választási törvény alapján, olyan módon, hogy az új törvényhozás a felosztatástól számított 3 hónapon belül összeülhessen. A királynak ehhez képest korlátlan elnapolási és felosztatási jog állt rendelkezésére,

¹⁸ NN, 1920 I. köt. 1920. február 26. ülés. 54–56., 59–61., 64–65., 72–73. – SZABÓ, 1996. 127., 139–140.

¹⁹ NN, 1920. I. köt. 1920. február 26. ülés. 56–60., 64–65., 75–78., 81. – KARDOS, 1995. 9–10.

²⁰ MNL OL, K 27, 1920. február 13. ülés. – NN, 1920. I. köt. 1920. február 24. ülés. 21–22., 28–36., 1920. február 26. ülés. 56–57., 64–65., 74–76., 82–83. – SZABÓ, 1996. 139. – NI, 1920. I. köt. 2. sz. 15–17., 21–22. – BOLONY, 1942. 24.

csak a költségvetés és zárszámadás letárgyalására a házszabályban megszabott idő biztosítását kellett figyelembe vennie.²¹

A kormányzó volt a végrehajtó hatalom feje, aki ezt a jogkörét a Nemzetgyűlésnek felelős kormányon keresztül gyakorolta. A miniszterelnököt, és annak előterjesztése nyomán a kabinet tagjait az államfő nevezte ki vagy mentette fel. A kormány így kettős függőségben működött, részben a kormányzónak, részben a Nemzetgyűlésnek tartozott elszámolással. Hasonló rendszer volt érvényben az európai államok többségében (Németország, Belgium, Hollandia, Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország). A kormányzó, miniszteri ellenjegyzés mellett rendelkezéseket adhatott ki, ugyanakkor a kormány által alkotott rendeletek államfői jóváhagyással léptek életbe.²²

Nemzetközi viszonylatban az országot a kormányzó képviselte. Követeket küldhett, fogadhatott, nemzetközi szerződéseket köthetett a kormány útján. Amennyiben azonban ezek a törvényhozás tárgy körét érintették, előzetes nemzetgyűlési hozzájárulásra volt szükség. Hadüzenet, békekötés vagy a hadsereg határon kívüli alkalmazása minden esetben előzetes parlamenti jóváhagyást igényelt, ellentétben a királlyal, aki ezt miniszteri ellenjegyzés mellett, a törvényhozás utólagos tájékoztatásával is megtehetette. A fegyverszünet megkötése viszont a hadúri jogokból eredően a kormányzó hatáskörébe tartozott, ahhoz nem volt szükség előzetes parlamenti hozzájárulásra. A fegyveres erőkre vonatkozó a katonapolitikával, a védelmi rendszerrel, a költségvetéssel, a létszámmal kapcsolatos intézkedéseit csak szakminiszteri ellenjegyzéssel érvényesíthette, ez azonban a hadúri jogokra, a haderő vezérlését, vezényletét és belső szervezetét érintő ügyekre nem vonatkozott.²³

A kormányzó nemességet nem adományozhatott, és nem gyakorolhatta a főkegyúri jogot. Az országgyűlés II. József halála után törvényt (1791:III. tc.) alkotott arról, hogy ezen jogokkal csak a megkoronázott király rendelkezhet. Közkegyelmet az ideiglenes államfő nem adhatott, azt csak a Nemzetgyűlés által alkotott törvény biztosíthatott. A kormányzó személye, a királyéhoz hasonlóan sérthetetlen volt és fokozott büntetőjogi védelemben részesült, de nem mentesült a felelősségre vonhatóság alól, mint az uralkodó. Alkotmány vagy törvénysértés esetén 100 képviselő kezdeményezésére és a parlament kétharmados többségének szavazata alapján eljárás indulhatott ellene. Ennek részleteit azonban az 1920: I. tc. nem rögzítette, erről később külön törvényben kívántak rendelkezni. A kormányzót megillette a „főméltóságú” cím,

²¹ *Magyar Törvénytár*, 1920. 11–12. – ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Osiris, 2000. (A továbbiakban: ECKHART, 2000.) 365–366. – PESTI Sándor: *Az újkori magyar parlament*. Budapest, Osiris, 2002. 51–54.

²² SZABÓ, 1996. 130–134., 163.

²³ *Magyar Törvénytár*, 1920. 12.

királyi javadalmazásban azonban nem részesült, csak a Nemzetgyűlés által megállapított tiszteletdíjat kapott. Udvertartása nem volt, a hivatalos ügyek intézésére a törvényhozás által meghatározott költségvetési kerettel kabinetirodát és katonai irodát állítottak fel a számára.²⁴

Az 1920. I. tc. elfogadását követően a kormányzóválasztást március 1-re tűzték ki. Ekkor már Horthy volt az egyetlen jelölt erre a posztra. A kisgazda képviselőket Rubinek, a KNEP honatyáit Huszár Károly igyekezett meggyőzni, hogy a haderő politikai befolyása és a különítmények túlkapásai miatti fenntartásaik ellenére támogassák a fővezér megválasztását. Az adott helyzetben ez biztosíthatja leginkább a konszolidációt, a fegyveres erőket csak a kormányzói székbe kerülő Horthy tudja kordában tartani. A békeszerződés után lehetőség nyílik a főhatalom gyakorlásának végleges rendezésére, a trón ilyen vagy olyan formában történő betöltésére. A választás során leadott 141 szavazatból Horthy végül 131 voksot kapott. A választás idején az Ostenburg- és a Prónai-különítmény tagjai megszállták a Parlament környékét, és behatoltak az épületbe is, jelenlétükkel, magatartásukkal nyomást gyakorolva a képviselőkre. A szavazás azonban ettől függetlenül is hasonló eredménnyel zárult volna.²⁵

A választást követően Prohászka Ottokár vezetésével küldöttség indult a Gellért Szállóba, hogy felkérje Horthyt a kormányzói tiszttel elfogadására. A fővezér azonban először visszautasította a felkínált posztot, mert kevesellte az ideiglenes államfő számára biztosított jogokat. Rakovszky István házelnök rendkívüli értekezletre hívta össze a pártok vezetőit, hogy a fővezérrel megegyezésre jussanak. Horthy kifogásolta, hogy nem biztosítják számára a korlátlan elnapolási és felosztatási jogot, hogy a katonai vonatkozású intézkedésekhez miniszteri ellenjegyzésre van szükség. Ragaszkodott volna a közkegyelem gyakorlásához, és felvetette a törvényszentesítés kérdését is. A képviselők hajlottak a jogkör bővítésére, cserébe azonban egy kormányzó tanács felállítását javasolták az államfő mellé, amit viszont a fővezér határozottan elutasított. Heves vita után a jelenlévők írásos garanciát vállaltak arra, hogy újabb törvényben rövidesen megadják a kormányzónak a parlament korlátlan felosztatásának jogát és mentesítik a felelősségre vonhatóság alól.²⁶

²⁴ NI, 1920. I. köt. 2. sz. 23–24.; *Magyar törvénytár*, 1920. 12–13. – BÖLÖNY, 1942. 24. – KARDOS, 1995. 11. – ECKHART, 2000. 366.

²⁵ MNL OL, R 313, Rassay Károly, 6. cs. – *Drozdy Győző emlékiratai. Elvett illúziók*. Szerk. és bev. PAKSY Zoltán. Budapest, Kossuth–Zala Megyei Levéltár, 2007. (A továbbiakban: *Drozdy*, 2007.) 171., 187. – SAKMYSTER, Thomas: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós 1918–1944*. Budapest, Helikon, 2001. (A továbbiakban: SAKMYSTER, 2001.) 62–63.

²⁶ MNL OL, K 589, Horthy Miklós ir, 8930. mf. I. A. 8. – NN, 1920. 1920. március 1. ülés. 105., március 2. ülés. 107–109. – L. NAGY Zsuzsa: *Egy politikus polgár portréja. Rassay Károly (1886–1958)*. Budapest, Napvilág, 2006. 19. – VARGYAI, 1971. 299–301. – *Drozdy*, 2007. 183–184.

A megegyezést követően a kormányzó felesküdt az alkotmányra. A fogadalom szövege kisebb különbséggel megegyezett a koronázási esküvel. A választást be-cikkelyező törvényt március 3-án fogadta el a Nemzetgyűlés. Az előadó, Túri Béla kiemelte, hogy a kormányzói poszt betöltésével az állami főhatalom gyakorlása megfelelő alkotmányos keretek között rendeződött. Ezt követően kifejtette, milyen nagy az államfői eskü súlya, hogy annak be nem tartása nem egyszerű szószegés, hanem komoly törvénysértés lenne. Szavait, kellően udvarias formában, nyilvánvalóan az újdonsült kormányzónak szánta.²⁷

Az 1920. évi I. törvény elfogadásával és a kormányzóválasztással még nem álltak helyre teljesen az alkotmányos viszonyok, a törvényhozás és a végrehajtó hatalom működését több közjogi probléma nehezítette. Hiányzott a parlament második kamarája és annak kiegyenlítő szerepe a törvényalkotó folyamatban. Voltak olyan királyi felségjogok (főkegyúri jog), melyeket senki sem gyakorolt. Folytatódtak a kormányzói jogkörrel kapcsolatos viták a napi politika szintjén és közjogi körökben egyaránt. Csekey István és több alkotmányjogász arra hívta fel a figyelmet, hogy ha a kormányzó a koronázott királyt helyettesíti, akkor a felségjogok minél szélesebb körét gyakorolnia kell, különben sérül az állami szuverenitás. Mivel az 1920:I. tc. Hunyadi János példájára hivatkozik, Horthynak is rendelkeznie kellene mindazokkal a jogokkal, amelyekkel Hunyadi. Más szakemberek viszont a koronázott király és a választott kormányzó közötti különbséget hangsúlyozták. Kiemelték, hogy a kormányzó nem része a törvényhozásnak, így nem lehet felruházni a teljes körű uralkodói jogokkal.²⁸

A következő hónapok során Horthy egyre inkább szorgalmazta a Nemzetgyűlés által ígért jogkörbővítést. A gyakran elmélyülő nemzetgyűlési viták nyomán mértékadó politikusok (Bethlen István, Teleki Pál) is támogatták a kormányzó kompetenciáinak erősítését. Ez a kérdés a parlamentben is szóba került. Az új miniszterelnök, Simonyi-Semadam Sándor javaslatot terjesztett elő, hogy a ház üléseit halasszák el egy hónappal, mert a kormány munkáját nagyban megnehezíti, hogy a kabinet tagjainak szinte állandóan jelen kell lenniük a Nemzetgyűlésben. Erre Pallavicini György felvetette, hogy a korábbi ígéretnek megfelelően a kormányzót fel kellene ruházni a Nemzetgyűlés elnapolásának jogával. Simonyi-Semadam azonban a parlamenti munkarendet a törvényhozás belső ügyének tekintette, és kijelentette, hogy az ő kormánya semmilyen kötelezettséget nem vállalt a kormányzói jogok bővítésére.²⁹

²⁷ NN, 1920. I. köt. 1920. március 1. ülés. 106., március 3. ülés. 110–113.

²⁸ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (A továbbiakban MTA KK), Csekey István ir., Ms. 4714/25. – Gratz, 2001. 52.

²⁹ ROMSICS Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, Osiris 2019. (A továbbiakban: ROMSICS, 2019.) 190–191. – VARGYAI, 1971. 303.

Néhány hónappal később, június 10-én, amikor a kormánytagok a kormányzónál jártak, hogy a különítményesek okozta problémák orvoslását, és alakulataik feloszlását kérik, már Simonyi-Semadam is úgy ítélte meg, hogy a kormányzó jogkörének bővítése megnövelheti a miniszterelnök és a kabinet mozgásterét is, ezért közölte, hogy a korábbi ígéreteknek megfelelően erre vonatkozóan hamarosan törvényjavaslat készül.³⁰

Simonyi-Semadam lemondását követően Bethlen kapott kormányalakítási megbízást. Bethlen egy stabil törvényhozási többséggel rendelkező kormánypárt létrehozására törekedett, amely július 13-án a KNEP és a kisgazda párt egy részének egyesülésével megtörtént. Az Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földműves Pártnak 180 képviselője, kétharmadot meghaladó többsége volt a parlamentben. Bethlen programja, adó-, föld- és választási reform mellett a kormányzó házfelosztási jogának bővítését is tartalmazta. A miniszteri posztokkal kapcsolatos személyi viták miatt azonban Bethlen visszalépett. Javaslatára a kormányzó Teleki Pált kérte fel a miniszterelnöki posztra, de a személyi kérdések a kabinetalakítást továbbra is megnehezítették. Ekkor a kormányzó tudatta a kormánypárt vezetőivel, hogy ha záros határidőn belül nem születik megegyezés, azt „tartós munkaképtelenségnek” tekinti, és az 1920: I. tc. által biztosított jogával élve feloszlattja a Nemzetgyűlést. A figyelmeztetés használt, a személyi viták megoldódtak, és július 19-én hivatalba lépett a Teleki-kormány.³¹

Július 22-i parlamenti bemutatkozó beszédében az új miniszterelnök jelezte, hogy már kidolgozás alatt áll a javaslat, hogy a parlament elnapolása, berekesztése és feloszlata terén a kormányzó a királyhoz hasonló jogkört kapjon. Ezt a képviselők többsége elfogadhatónak tartotta, a másnapi ülésen több támogató hozzászólás (Andrássy Gyula, Ugron Gábor) is elhangzott. A Nemzetgyűlés munkaképességének biztosítása mellett a kormányzói jogkör bővítését egyéb tényezők is szorgalmazták. A várakozásokkal ellentétben, a békeszerződés aláírása a királykérdésben semmilyen előrelépést nem hozott, ami előrevetítette a kormányzói pozíció hosszabb távon való fennmaradását. A szovjet-orosz haderő júliusi ukrainai és lengyelországi offenzívája komoly fenyegetést jelentett egész Közép-Európa számára, ami felvetette, hogy nagyobb mozgásteret kellene adni a kormányzónak a katonai kérdésekben. Bár a Fővezérséget már április 1-jén felszámolták, és a nyár folyamán néhány különítmény is feloszlásra került, a haderő továbbra is jelentős befolyást gyakorolt a poli-

³⁰ SAKMYSTER, 2001. 77. – Az új kormány bemutatkozott a nemzetgyűlésben. *Pesti Hírlap*, 1920. július 23. 1–3.

³¹ ROMSICS, 2019. 191–192. – A kormányválság. *Budapesti Hírlap*, 1920. július 13. 1. – MÉSZÁROS, é. n. 136.

tikai életre. Ennek megszüntetését is sokan a kormányzó alkotmányos jogainak kibővítésétől remélték.³²

Az erre vonatkozó törvényjavaslatot július 28-án nyújtotta be a kormány, és július 31-én vette tárgyalásba a Nemzetgyűlés közjogi bizottsága. A bizottsági tagok egy része, köztük Rassay Károly vagy Szabó Sándor elleneztek a kormányzó jogkörének bővítését, a korlátlan elnapolás és házfeloszlatás, illetve a közkegyelem gyakorlásának megadását, arra hivatkozva, hogy az jelentős mértékben korlátozza a törvényhozás hatáskörét. Rassay azt javasolta, hogy a jogkör kiszélesítése esetén korlátozzák a kormányzó hivatali idejét. Petkes László viszont a monarchikus jelleg erősítése érdekében további jogkörbővítést javasolt, biztosította volna a kormányzónak a törvényszentesítés jogát is. A tagok többsége végül az eredeti javaslatot támogatta. A bizottság álláspontjáról augusztus 3-án tájékoztatták a képviselőket.³³

A kormánypárt augusztus 4-én este értekezletet tartott, hogy egységes álláspontot alakítson ki a törvényjavaslattal kapcsolatban. Teleki emlékeztetett arra, hogy a korlátlan házfeloszlatási jog megadására a nemzetgyűlési pártok egyszer már kötelezettséget vállaltak. Nagyatádi Szabó István azt hangsúlyozta, hogy az 1920:I. tc. megfogalmazása szerint a kormányzót uralkodói jogkörrel kívánták felruházni, ezért már akkor is indokolatlan volt, hogy olyan szűkre szabták az államfői kompetenciáit. Bottlik József általában támogatta a jogkörbővítést, de több kisebb korlát beépítését javasolta. Felvetette, hogy az elnapolás idejét 30 napban maximálják, hogy a házfeloszlatási szándékot a kormányzó egy hónappal előre jelentse be, az intézkedés ellenjegyzése ne a kormány, hanem egy külön felállítandó, 3 tagú államtanács hatáskörébe tartozzon, hogy a feloszlatás után az új Nemzetgyűlés összehívására ne 3, hanem már 2 hónapon belül sor kerüljön, illetve, hogy az új parlamentet az összeüléstől számított 6 hónapig ne lehessen ismét feloszlatni. Ilyen módon csökkent volna az az idő, amíg a kormány és a kormányzó alkotmányos kontroll nélkül gyakorolhatja a hatalmat.³⁴

Bottlik javaslatához többen csatlakoztak, köztük Bernolák Nándor is. Rubinek Gyula és a jelenlévők többsége azonban túlzottnak tartotta ezeket a korlátozásokat. Tomcsányi Vilmos igazságügyi miniszter úgy foglalt állást, hogy az elnapolás 30 napban való maximálása jogi szempontból elfogadható, ahogy Bottlik azon javaslata is, hogy, ha a Nemzetgyűlés addig új választójogi szabályozást nem vezet be, a feloszlatást követően az új választásokat a Friedrich-féle rendeletnek megfelelően bonyolít-

³² SAKMYSTER, 2001. 77. – ROMSICS, 2019. 190–192.

³³ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 867. f. 2/r. 74. Rassay Károly ir. 86. – NN, 1920. IV. 1920. július 28. 61. – NI, 1920. III. köt. 107. sz. 368–369.

³⁴ Megszavazták a házfeloszlatás jogát. *Nemzeti Újság*, 1920. augusztus 5. 1. – A nemzetgyűlés ülése. *Budapesti Hírlap*, 1920. augusztus 5. 3.

sák le. A jelenlévők többsége Tomcsányi álláspontjához csatlakozott, több módosítást már nem tartott indokoltnak.³⁵

Augusztus 5-én a törvényjavaslat plenáris tárgyalásán, az előadó, Mikovinyi Jenő kiemelte, hogy a magyar államfők mindig is rendelkeztek a házfeloszlatás jogával. A most javasolt jogkörbővítés a hatalmi ágak közötti egyensúly jobb biztosítását szolgálja, és egyben hozzájárul a kormányzói hivatal tekintélyének növeléséhez is. Mikovinyi közölte, hogy a kialakult vitára tekintettel, a kormány maga is támogatja a közjogi bizottság által javasolt módosításokat. Fáy Gyula többek nevében felvette az államfői kompetenciák további szélesítését. Kifejtette, hogy a kormányzónak minden olyan felségjogot biztosítani kellene, melyeket Hunyadi is gyakorolt, köztük a nemességadományozást, a törvénytentesítés jogát és a főkegyúri jogot. A javaslatl szemben Rakovszky emlékeztetett rá, hogy az említett felségjogok csak a koronázott királyt illetik meg. Fáy szerint viszont nem a koronázás ténye, hanem az ennek részeként letett hűségeskü alapján ruházta fel a nemzet az uralkodót ezekkel a jogokkal, és a kormányzó március 1-jén felesküdt a magyar alkotmányra.³⁶

A törvényjavaslatot a kormány által is támogatott módosítással a képviselők augusztus 7-én elfogadták. Az 1920: XVII. tc. kimondta, hogy a törvényhozás elnapolásának, berekesztésének és feloszlatásának királyi hatalomban foglalt joga a kormányzót is megilleti, a feloszlatás elrendelésekor azonban köteles intézkedni arról, hogy az új parlament 3 hónapon belül összeüljön. A választásokat, ha a feloszlatásig új választójogi szabályozás nem születik, a korábbi (Friedrich-féle) rendelet szerint kell megtartani. A Nemzetgyűlés feloszlatásakor, vagy ha annak két éves terminusa lejár, a még ki nem hirdetett törvényt a kormányzó az új Nemzetgyűlésnek küldheti vissza, az összeüléstől számított 15 napon belül.³⁷

A törvény indoklásában hangsúlyozták, hogy a törvényalkotás letéteményese továbbra is a parlament maradt, hiszen a kormányzó nem rendelkezik a törvénytentesítés jogával. Abban az esetben viszont, ha a Nemzetgyűlés összetétele már nem felel meg az aktuális politikai erőviszonyoknak és már nem képes megfelelően szolgálni a nemzet érdekeit, szükség lehet a feloszlatására. Ezzel az alkotmányosság nem csorbul, hiszen 90 napon belül összeül az új parlament. Időközben a kormány nem koncentrálna túlzott hatalmat, mert csak az ügyvezető szerepből adódó korlátozásokkal működhet. Az európai országok többségében az államfők (uralkodók vagy

³⁵ Módosították a kormányzói jogkör kiterjesztését. *Pesti Hírlap*, 1920. augusztus 5. 1.

³⁶ NN, 1920. IV. köt. 1920. augusztus 5. ülés. 238–245. – VARGYAI, 1971. 308.

³⁷ NN, 1920. IV. köt. 1920. augusztus 5. ülés. 238–239., 1920. augusztus 7. ülés. 276. – *Magyar Törvénytár*, 1920. 61.

köztársasági elnökök) rendelkeztek feloszlatási joggal, olyan módon, hogy 2–4 hónapban belül biztosítaniuk kellett az új törvényhozás összeülését.³⁸

Az elnapolási jog bizonyos értelemben komolyabb korlátozást jelentett a törvényhozás számára és nagyobb mozgásszabadságot adott a kormánynak, mint a feloszlatás. Az elnapolás esetén a kormány kötöttségek nélkül működhetett, és nem kellett számolnia egy új választás kockázatával sem. Bár az elnapolás időtartamát a törvény 30 napban maximálta, a kormányzó ezt egymás után több alkalommal is megtehetette. A törvény indoklása hangsúlyozta, hogy bizonyos esetekben a parlamenti lekötöttség megnehezítheti, hogy a kormánytagok ellássák más, halasztást nem tűrő feladataikat, illetve előállhat olyan szituáció, amikor a napirenden lévő (pl. nemzetközi vonatkozású) ügyek nyilvános parlamenti tárgyalása az országnak súlyos károkat okozhat. Az elnapolás alkotmányos garanciáját a miniszteri ellenjegyzés jelentette. Az európai államfők általában rendelkeztek az elnapolás jogával, többnyire 30 napos terminussal, ezzel azonban évenként, ülésszakonként csak egy-két alkalommal élhettek. A magyar szabályozás tehát szokatlanul széles mozgásteret biztosított az államfőnek.³⁹

Az 1920: XVII. tc. lehetővé tette, hogy a kormányzó közkegyelmet gyakoroljon. A parlament által vád alá helyezett minisztereknek, a számvevőszék elnökének viszont csak a törvényhozás adhatott kegyelmet. Ez volt az egyetlen olyan, a koronázott királyhoz kötődő felségjog, melyet a kormányzó különösebb politikai viták nélkül megkapott, és amelyre egyébként kezdettől igényt is tartott. A kegyelmezési jog birtokában mentesíteni tudta a haderő tagjait az elkövetett törvénytelenések miatti felelősségre vonás alól, ami egyszerűbbé tette a különítmények felszámolását, és felmenthette a nyugat-magyarországi felkelőket, akikkel szemben bizonyos nemzetközi fórumok szigorú számonkérést követeltek. Ugyancsak lehetővé vált a forradalmak alatt közhivatalt vagy katonai szolgálatot vállalók ügyének gyors lezárására is. A közkegyelem gyakorlása tovább növelte a kormányzó társadalmi tekintélyét.⁴⁰

A jogkörbővítés további eleme volt, hogy a kormányzó, a királyhoz hasonlóan előzetes parlamenti hozzájárulás nélkül elrendelhetette a haderő határon túli alkalmazását. Ezt azonban csak közvetlen fenyegető veszély esetén, az összminisztérium felelősségére, vagyis a kormány teljes egyetértése mellett tehette meg, és az intézkedést követően haladéktalanul ki kellett kérnie a törvényhozás utólagos hozzájárulását. Mindez nem érintette a hadüzenet és békekötés kérdését, amihez minden esetben a parlament előzetes jóváhagyására volt szükség. A törvényben biztosított felhatal-

³⁸ NI, 1920. III. köt. 101. sz. mell. 342–345.

³⁹ SZABÓ, 1996. 142–144., 164–169.

⁴⁰ BOROS–SZABÓ, 2008. 199. – SAKMYSTER, 2001. 77–78.

mazás azonban így is igen széleskörű lehetőséget adott az államfőnek. A jogszabály nem határozta meg, mi tekinthető közvetlen fenyegető veszélynek, így ennek megállapítása az államfő és kormány megítélésén múlt. A Nemzetgyűlés utólagos tájékoztatása pedig az eseményeket érdemben már nem befolyásolta. Egy elhibázott államfői döntés esetén a parlament legfeljebb felelősségre vonási eljárást indíthatott.⁴¹

Az 1920: XVII. tc. a Nemzetgyűlés pártjai által az államfői jogkör szélesítésével kapcsolatban Horthynak tett márciusi ígéretükhöz képest a felelősségre vonhatóság eltörlését nem tartalmazta. A más tekintetben jelentős jogkörbővítés, különösen a hadsereg határon túli bevetésének lehetősége miatt általános egyetértés volt abban, hogy ezt a garanciális elemet fenn kell tartani. Az államfői hatalom kontrolljára a miniszteri ellenjegyzést sokan nem találták elegendőnek. Törvénysértő vagy a nemzetnek súlyos hátrányt okozó intézkedésekért a parlament ugyan elszámoltathatta az ellenjegyző minisztert, mulasztásos alkotmánysértés esetén, vagy a hadúri jogok vonatkozásában azonban a miniszteri felelősség nem volt érvényesíthető, azt csak a kormányzótól lehetett számon kérni. A kérdést Teleki azért sem kívánta beemlíteni a törvényjavaslatba, mert a kibontakozó vita óhatatlanul érintette volna Horthy személyét is, ami nemkívánatos belpolitikai következményekkel járhatott volna.⁴²

A kormányzói jogkör 1920. augusztusi bővítése, az egyes intézkedések jelentős hordereje ellenére sem jelentett strukturális változást az alkotmányos berendezkedésben. A kormányzó kompetenciáinak köre lényeges mértékben nem változott. Az új rendelkezések általában a már meglévő jogokat bővítették a korábban beépült korlátozások csökkentésével. Magyarország ideiglenes államfője európai összehasonlításban a gyenge vagy közepesen erős elnöki pozícióhoz hasonló hatalommal rendelkezett. A kormányzó törvényhozással szembeni „gyengeségét” azonban a végrehajtó hatalom széles mozgásterére, a haderő jelentős politikai befolyására, a kialakuló szokásjog, köztük a törvényjavaslatok Horthynak történő előzetes bemutatása, valamint az államfői hatalom egyéb, az 1920: I. és XVII. tc. által nem szabályozott elemei jelentős mértékben ellensúlyozták.⁴³

⁴¹ *Magyar Törvénytár*, 1920. 61.

⁴² MNL OL, K 589, Horthy Miklós ir., 8930. mf. I. A. 8. – SZABÓ, 1996. 152–153.

⁴³ SZABÓ, 1996. 124. – PÜSKI, 2006. 18., 21. – BOROS, 2006. I. 76.

A KESERŰ PIRULÁK

Amikor a trianoni békeszerződéssel kapcsolatosan a keserű pirulákról szólunk, alapvetően három témakört kívánunk vizsgálatunk tárgyává tenni.

1. A hazai közvélemény szembesülését a vesztes háború okozta békeszerződés várható területi következményeivel;
2. A békeszerződés aláírásának elkerülhetetlenségét és magát az aláírást;
3. A békeszerződés Nemzetgyűlés általi kötelező becikkelyezését.

„A párisi békekonferencia kijelölte a határokat”

Miután a Szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa 1919. május 12-én elfogadta a magyar határookra vonatkozó bizottsági javaslatokat,¹ a Külügyminiszterek Tanácsa² a Magyarország és Románia, valamint a Magyarország és Csehszlovákia között meghúzandó új határokat 1919. június 11-i ülésén közölte a román és a csehszlovák fél képviselőivel.³ A döntést Georges Clemenceau francia miniszterelnök és hadügyminiszter, a békekonferencia elnöke 1919. június 13-án közölte a három érintett féllel. Ebben rögzítette a szövetséges és társult hatalmak döntését, miszerint „[...] a mellékelt táviratban megadott határok lesznek azok, amelyek állandó jelleggel el fogják választani Magyarországot Cseh-Szlovákiától, illetve Romániától.”⁴ Felhívta továbbá a felek figyelmét arra „[...] hogy ezen államok hadseregeinek azonnali hatállyal be

¹ Ld. erre vonatkozóan a Cseh-Szlovák Ügyek Bizottságának, valamint a Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságának a Szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa elé történt 1919. március végi és 1919. április 6-i beterjesztéseit. *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919.* Szerk. ÁDÁM Magda–ORMOS Mária. Budapest, Akadémiai, 1999. (A továbbiakban: ÁDÁM–ORMOS, 1999.) 252–259., 264–272.

² Franciaországot Stephen Pichon, Nagy Britanniát Arthur Balfour, az Egyesült Államokat Robert Lansing, Olaszországot Sidney Sonnino, Japánt Makino Nabomuki képviselték.

³ Romániát Ion Brătianu miniszterelnök, külügyminiszter és Alexandru Vaida-Voevod, míg Csehszlovákiát Karel Kramář miniszterelnök és Edvard Beneš külügyminiszter képviselte. A harmadik érintett fél, Magyarország képviseletét senki sem láthatta el. Nem érdektelen megjegyezni, hogy mind a román, mind pedig a csehszlovák fél elégedetlenségének adott hangot a tervezett határokkal kapcsolatban. Brătianu időt kért a válaszra, míg Kramář további, Csehszlovákia javára történő határmódosító javaslatot terjesztett elő. Az ülés jegyzőkönyvét ld. ÁDÁM–ORMOS, 1999. 299.

⁴ Uo. 303.

kell szüntetniük az ellenségeskedéseket, és a lehető legrövidebb időn belül vissza kell vonulniuk az ekképpen megállapított természetes határok mögé.”⁵ A távirat Budapestnek küldött változatában szerepelt továbbá, hogy a „[...] fönti általános elvek értelmében fölszólítjuk a jelenleg Cseh-Szlovákiában harcoló magyar hadsereget, azonnal vonuljon vissza a Magyarország számára megállapított határ mögé; hasonlóképpen fölszólítjuk az összes többi magyar egységet, maradjanak e határon belül. Amennyiben a szövetséges és társult hatalmak kormányai helyszínen tartózkodó képviselőik útján a június 14. déltől számított négy napon belül nem értesülnek a visszavonás tényleges végrehajtásáról, jogosultnak nyilvánítják magukat arra, hogy Budapest ellen vonuljanak, és egyéb – az igazságos béke mielőbbi megteremtése érdekében szükségesnek ítélt – intézkedéseket is foganatosítsanak.”⁶

A Clemenceau által küldött táviratot és annak a tervezett magyar-román és magyar-csehszlovák határokról szóló részletes mellékletét a budapesti újságok június 19-én teljes terjedelmükben közölték. A *Népszava* például *Az ántánt-hatalmak és a Magyarországi Tanácsköztársaság új jegyzékváltása* címmel vezércikkben⁷ elemezte a helyzetet, majd *A párisi békekonferencia kijelölte a határokat* címmel közölte a jegyzék teljes szövegét⁸ és a Kun Béla által a Forradalmi Kormányzótanács nevében ellenjegyzett választ.⁹

Ha tehát a címben jelzett keserű pirulák első nyilvánosságra kerülésének időpontját szeretnénk meghatározni, akkor az mindenképpen 1919 júniusa, amikor a hazai közvélemény előtt először vált világossá, hogy milyen új határookra számíthat a győztes antant hatalmaktól Magyarország.

Az 1919. júniusát követő hónapok eseményei mindezt visszaigazolták, s a közvélemény előtt is csak azt bizonyították, hogy a vesztes háborúnak a következményei beláthatatlanok lesznek Magyarországra nézve. A forradalmakat követő ellenforradalom, a brutális román, csehszlovák és szerb megszállás, az antant blokád okozta élelmiszer- és nyersanyaghiány, a szociális krízissel fenyegető menekültkérdés megoldatlansága, a belpolitikai kibontakozás elhúzódása, mind-mind előrevetítette a szomorú jövőt.

⁵ Uo. A jegyzékben szereplő „megállapított természetes határok” kifejezés önmagában anakronisztikus. A valósághoz pedig köze nem volt.

⁶ Uo. 304. Clemenceau-nak ezt az 1919. június 13-i táviratát nevezi a magyar történetírás második Clemenceau-jegyzéknek.

⁷ *Az ántánt-hatalmak és a Magyarországi Tanácsköztársaság új jegyzékváltása. Népszava*, 1919. június 19. 1.

⁸ *A párisi békekonferencia kijelölte a határokat. Uo.* 1–2.

⁹ Uo. 2–3. Tanulmányunknak nem célja az antant 1919. június 13-i jegyzékének, valamint az arra adott válasznak az elemzése és részletezése. Annak bemutatása egy másik írásunk tárgyát képezi.

A reményt a reménytelenségben az 1920. január 5-én, a Budapest Keleti pályaudvarról Párizsba induló Apponyi Albert gróf vezette béke delegáció jelentette. A delegáció útját, amely Budapesttől Torbágyon,¹⁰ Bicskén, Felsőgallán, Bánhidán,¹¹ Tatatóvároson, Almásfüzitőn, Komáromon, Győrön, Györszentivánon, Abdán, Öttevényben, Mosonmagyaróváron, Pándorfalun, Királyhidán keresztül vezetett, s utóbbi településnél hagyta el a történelmi Magyarország területét, mindenütt „Erdély a miénk!” „Magyarország a magyaroké!” „Nem, Nem, Soha!” „Éljen az ezeréves Magyarország!” „Erdély nem az oláhoké!” „A Bánát miénk!” „Küzdünk a Felvidékért!” feliratú táblákat magasba tartó, a Himnusz éneklő nagy tömeg fogadta, és Apponyit éltető bizakodó beszédek kísérték, vagy csak néma csendben, levett kalappal üdvözölték a vasútállomásokra kivonult emberek a béke delegáció vonatát.¹² Apponyi válaszaiban nem hagyott kétséget afelől, hogy a közvélemény várakozásával ellentétben Párizsban kemény feltételekre kell számítani, melyeknek módosítására kevés esély kínálkozik. Mosonmagyaróváron a következő szavakkal válaszolt Német Vince apátplébános üdvözlő beszédére: „[...] Magyarország igazi határai odáig fognak nyúlni, ahol igaz magyar lelkek laknak és a papír nem fog örökkön-örökké hatalmasabb maradni az élő valóságnál. Nem ennél a békekötésnél dől el Magyarország sorsa, hanem azon erények alapján, amelyeket a nemzet ezután az újjáépítés súlyos munkájában kifejtteni képes lesz.”¹³

Királyhidán elhangzott beszédében pedig már a későbbi magyar érvrendszer egyik fontos elemét is megemlíttette, amely majd vissza fog köszönni híres 1920. január 16-i beszédében. Apponyi az elcsatolandó területekre kezdeményezett és szorgalmazott népszavazás magyar igényéről beszélt hallgatóságának, s a beszédében nem hagyott kétséget afelől, hogy a népszavazás eredményét a magyar fél tiszteletben fogja tartani: „A hatalom birtokosaival szemben, akiknek akarátát mi nem tudjuk leküzdeni, apellálni fogunk az elvhűséghez és az erkölcsi tudathoz. Súlyos mondanivalónk lesz számukra: Emberek ezreit, emberek millióit barom módjára akarják-e az egyik határtól a másikhoz hajtani,¹⁴ vagy pedig elismerik őket emberek-

¹⁰ A mai Biatorbágy északi részének megnevezése, amely a déli Bia településsel 1966-ban egyesülve alakította ki a mai Biatorbágyot.

¹¹ Felsőgalla és Bánhida 1947-ig önálló települések voltak. Ekkor vonták össze őket Alsógalla és Tatabánya községekkel s hozták létre Tatabánya városát.

¹² BENDA Jenő: A magyar béke delegáció vonatán. *Pesti Hírlap*, 1920. január 6. 1–2. – Budapesttől – Bécsig. Uo. 1920. január 6. 2–3.

¹³ Uo. 1920. január 6. 3.

¹⁴ Ezt a gondolatot Apponyi 1920. január 16-i beszédében a következőképpen fogalmazta meg: „[...] az államok lakosságának egyetlen része sem helyezhető akarata, megkérdezése nélkül, mint valami marhanyáj, egy idegen állam fennhatósága alá.” *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius–március havában*. I. köt. Buda-

nek, akiknek joguk van, hogy önmagukról határozzanak. Ha régi határainkat nem akarjátok elismerni, ám legyen, de kérdezzétek meg a lakosságot, mi az ő akarata. Ha a nép azt mondja, hogy meg akarja változtatni a határt, akkor mi Önöktől kézszerítással elbúcsúzunk. Ha azonban azt mondja, a lakosság: Mi Magyarországnál akarunk maradni, akkor hiába állapítják meg önhatalmúlag a határt.”¹⁵

A sajtónak láthatóan óriási szerepe volt abban, hogy a magyar közvéleményt felkészítse a várható legrosszabbra, az első keserű pirulára, a békeszerződés szövegének átvételét követő, várható sokkhatásra. Ez még akkor is igaz volt, ha tudjuk, hogy az északi és keleti határokra vonatkozó nagyhatalmi döntések már 1919. június közepétől ismertek és az akkori napilapokban publikáltak is voltak.

A közvéleménynek a legrosszabbra történő felkészítésében kiemelkedő szerepe volt a *Pesti Hírlap* kiváló újságíró-tudósítójának, Benda Jenőnek,¹⁶ aki folyamatosan informálta olvasóit a delegáció útjáról.¹⁷ Benda ezen írásaiban az utazás számos apró részletéről beszámolt, kiemelve bennük Apponyi szerepét, s egyúttal rendkívül emberivé, és szerethetővé tette a közvélemény előtt a delegációt, s annak küldetését. Ugyanakkor véletlenül sem próbált hamis illúziókat és reményeket táplálni az olvasóiban.

A magyar közvélemény számára a Magyar Távirati Iroda 1920. január 15-én kibocsájtott és a másnapi budapesti újságokban megjelent híradásai lehettek további támpontok arra nézve, hogy mi is várható a győztesektől.¹⁸ Az olvasóknak előbb azzal a ténnyel kellett szembesülnie, hogy „A magyar delegáció eljött, hogy tudomásul

pest, M. Kir. Külügyminisztérium, 1920. (A továbbiakban: *A magyar béketárgyalások*, I. 1920.) 278. – Apponyi 1920. január 16-i beszédének elemzését ld. VÍZI László Tamás: A magyar béke-delegáció vezetőinek párizsi beszédei 1920-ban és 1946-ban. In: *Magyarország Európában, Európa a világban. Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára*. Szerk. KOLLER Boglárka–MARSAI Viktor. Budapest, Dialóg Campus, 2016. 48–52. – GULYÁS László: A magyar béke-delegáció Párizsban, Apponyi beszéde. In: *Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében*. Szerk. GULYÁS László. Szeged, Szegedi Egyetemi, 2019. 175–181.

¹⁵ Budapesttől – Bécsig. *Pesti Hírlap*, 1920. január 6. 3.

¹⁶ Benda Jenő (1882–1944) közírói munkásságát ismerteti FILEP Tamás Gusztáv: A szerzőről. In: BENDA Jenő: *A béke kálváriaútján. Egy újságíró naplója a párizsi békekonferenciáról*. Budapest, Méry Ratio Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, 2013. (A továbbiakban: BENDA, 2013.) 205–211.

¹⁷ Uő.: Útban Neuilly felé. *Pesti Hírlap*, 1920. január 7. 1–2. – Uő.: A magyar béke-delegáció Párisba érkezett. Uo. 1920. január 8. 1. – Uő.: A béke vonatja. Uo. 1920. január 8. 1.

¹⁸ A magyar közvéleményt a párizsi eseményekről tudósító hazai sajtóorgánumokhoz a korszak hírközlési sajátosságainak következtében egy-két napi késéssel jutottak el a hírek. Amikor például a magyar olvasók hírt kaptak arról, hogy a magyar béke-delegáció átvette 1920. január 15-én a békefeltételeket, valójában már az arra történő 1920. január 16-i Apponyi-féle szóbeli reagálás is megtörtént.

vegye a győztes hatalmak által megszabott békefeltételeket¹⁹ majd pedig azt a tényt kellett konstatálnia, hogy „A magyar békeszerződést abban az alakjában, amelyben a békeértekezletnek külön bizottsága már régebben kidolgozta,²⁰ csütörtökön [1920. január 15-én] este adják át a magyar békedelegációnak.”²¹

Az 1920. január 17-i napilapok viszont már minden kétséget kizáróan közölték a keserű pirula tényét, miszerint „Magyarország határai azonosak a Clemenceau-féle vonallal.”²² A kétségtelen traumát azzal próbálta meg tompítani a hazai sajtó, hogy „[...] a súlyos feltételek ellenére megelégedéssel veheti a közvélemény tudomásul azt a hírt, hogy az entente-hatalmak módot nyújtanak gróf Apponyi Albertnek arra, hogy a magyar álláspontot teljes terjedelmében előttük kifejtthesse.”²³

Az 1920. január 18-i budapesti napilapok nagyvonalakban, de ismertették a január 15-én átvett békeszerződés feltételeit.²⁴ Kitérve leginkább a meghatározott határvonalra, annak gazdasági következményeire, a Magyarországot terhelő jóvátételi kötelezettségekre, a véderőt érintő korlátozásokra, az országot érintő számos tiltó rendelkezésre stb.²⁵ A hazai közvéleménynek ezzel véglegesen szembesülnie kellett a világháborús vereség következményeivel. Az első keserű pirulát – ha tetszik, ha nem – le kellett nyelnie a nemzetnek. Ezen csupán gyógyírként jelenhettek meg az 1920. január 16-i Apponyi-beszédről érkező első beszámolók és híradások,²⁶ majd a beszédről és az arra történt azonnali reakciókat ismertető, minden olvasó szívét-lelkét megmelengető részletes tudósítások.²⁷

És ha valakiben ezek után még kétségek merültek volna fel a békeszerződés brutális realitásaival kapcsolatban, azokat végképp ki kellett, hogy ábrándítsa a *Pesti Hírlap* 1920. január 22-i számában megjelent térkép, amely Magyarország tervezett határait a maguk nyers valóságában közölték.²⁸ A nemzet számára ez volt az igazi keserű pirula! De vissza volt még további kettő.

¹⁹ A magyar békedelegáció jegyzékei a békekonferenciához. *Pesti Hírlap*, 1920. január 16. 1.

²⁰ Utalás az 1919. június 13-i antant (Clemenceau) jegyzékben közölt határokra.

²¹ Páris, jan. 14. (A MTI. szikratávirata.) *Pesti Hírlap*, 1920. január 16. 2.

²² Békedelegációnk átvette a békefeltételeket. Uo. 1920. január 17. 1.

²³ A Magyar Távirati Iroda illetékes helyről nyert információ alapján közli. Uo. 1920. január 17. 1. – Amikor a híradás a magyar sajtóban megjelent 1920. január 17-én, Apponyi Albert már elmondta híres beszédét. Apponyi beszédét ld. *A magyar béketárgyalások*, I. 1920. 276–282.

²⁴ Magyarország szétdarabolása. *Pesti Hírlap*, 1920. január 18. 1–2.

²⁵ Uo.

²⁶ Apponyi az ötös tanács előtt. Uo. 1920. január 18. 3. – Apponyi a békeszerződésről. Uo. 1920. január 20. 1.

²⁷ BENDA Jenő: Apponyi az entente legfőbb tanácsa előtt. Uo. 1920. január 21. 3–4.

²⁸ Mi van a békeszerződésben? Uo. 1920. január 22. 2.

A békeszerződés aláírásának elkerülhetetlensége és az aláírás traumája

Miután 1920. március végére világossá vált, hogy a békeszerződés január 15-én átadott feltételein – a magyar fél érveit tartalmazó számos jegyzék ellenére – érdemi változtatásokat nem lehet elérni, s miután a békedelegáció is értékelte a helyzetet és az aláírásnak alternatíváját nem látta,²⁹ Apponyi Albert és Teleki Pál úgy gondolták, hogy az adott helyzetben a békeszerződés aláírásának elkerülhetetlenségére, valójában annak traumájára, fel kell készíteni a közvéleményt. Ennek érdekében mindketten nyilatkoztak Benda Jenőnek. Apponyi még Párizsban, a delegációnak ekkor szállásul szolgáló Château de Madridban. Apponyi kifejtette Bendának, de azt az egész magyar közvéleménynek címezte, hogy „Emlékeztetem arra, amit elutazásomkor mondtam, amidőn a közönséget óva intettem attól, hogy a békeszerződés érdemleges módosítása iránt vérmes reményeket tápláljon. Ugyanakkor azonban azt is mondtam, hogy ne tekintsék Magyarország sorsát ehhez a szerződéshez kötöttnek, hanem inkább ahhoz az időhöz, ami ezután következik és ahhoz a tevékenységhez, amelyet ezután fogunk kifejteni. Erre nézve viszont már akkor is bizonyos bizalommal nyilatkoztam, amit mostani benyomásaim szerint még határozottabban megtehetek.”³⁰

Teleki Pállal jóval hosszabb interjút készített Benda Jenő. Teleki arra a kérdésre, hogy „Hogyan látja gróf úr a magyar béke helyzetét most, amikor a magyar delegáció már másodszor tér vissza Párisból?” Teleki így felelt: „Úgy látom, ahogy előbb láttam, amikor a tárgyalásra kijöttünk. Akkor is az volt a nézetem, hogy a békeszerződésben magában semmit, vagy majdnem semmit sem fogunk elérni és hogy nekünk nem is [az volt a feladatunk v. nem is azért kellett megjelennünk Párizsban]³¹ hogy pótoljuk azt a munkát, amit évtizedek megfeszített igyekezetével kellett volna elvégeznünk: Magyarország megismertetését a külfölddel. A külföld végül föl fogja ismerni bennünk azt a kultúrállamot, amelyről eddigi sejtelve sem volt. És talán föl fog ismerni a külföld két dolgot. Az egyik az, amit eddig csak egyes messzebblátó

²⁹ *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest (1920)*. A forrásszövegeket válogatta, az idegen nyelvű szövegeket fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta ZEIDLER Miklós. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017. 176–182.

³⁰ BENDA Jenő: A magyar béke kilátásai. *Pesti Hírlap*, 1920. április 2. 1.

³¹ A Telekivel készült tudósítás fent jelzett kérdésére adott válaszban sajtóhiba nehezíti az értelmezést. Az 5. és a 6. sor ugyanis duplikálódott. A hiányzó szövegrész lehetséges változatait szögletes zárójelben oldottuk fel. – *A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései*. Szerk. vál. ZEIDLER Miklós. Budapest, OlvasóSarok, 2012. (A továbbiakban: ZEIDLER, 2012.) 54–55.

emberek, akik inkább tudósok, mint politikusok, ismertek föl, hogy Közép-Európának a földrajzi alakulat következtében a magyar alföld a központja s ezért Közép-Európa jövőjének a megoldásánál föltétlenül számolni kell azokkal az emberekkel, akik a magyar alföldet lakják. A másik fölismerés pedig az, hogy a magyar nemzet a legmagasabb kultúrájú nép a középeurópai nemzetek között s hogy emellett egyéb tulajdonságai: komolysága, szövetségi hűsége is olyanok, amelyek értéket jelentenek s amelyek miatt érdemes vele barátságot kötni.”³²

A következő keserű pirulával 1920. május 5-én, a késő délutáni órákban kellett szembesülni. Akkor, amikor Praznovszky Ivánnak,³³ a magyar békeküldöttség Párizsban tartózkodó főtítkáranak, a Szövetséges és Társult Hatalmak nevében Henry ezredes,³⁴ a magyar békeküldöttséghez beosztott katonai misszió francia vezetője mindenféle protokolláris formaságot mellőzve, átadta a békeszerződés végleges változatát. A két napra rá megjelenő napilapok azonban már hírül adták, hogy a békefeltételeket a magyar kormány képviselője átvette, s abban lényeges módosításokat az antant nem eszközölt. Ezáltal a teljes magyarságnak szembesülnie kellett a békeszerződés végleges tartalmával, az újabb keserű pirulával.³⁵

Hamarosan az aláírás időpontjáról és helyszínéről is tájékoztatást kapott a magyar kormány. A Jules Cambon³⁶ elnökletével összeülő Nagykövetek Konferenciája ugyanis 1920. május 22-én meghozta a döntését az aláírás időpontjáról és helyszínéről, s erről Millerand francia miniszterelnök, a békekonferencia elnöke május 22-i keltezésű jegyzékében másnap tájékoztatta is a Párizsban tartózkodó Praznovszky Ivánt, az időközben leköszönt Apponyi vezette békedelegáció főtítkárárt. Millerand ebben a jegyzékben közölte, hogy a Szövetséges és Társult Hatalmak és „Magyarország között kötendő békét folyó évi június hó 4.-én fogják aláírni Versaillesban, a Grand-Trianon palotában.”³⁷ Egyúttal kifejezte azon kívánságát, hogy a békeszerződést Magyarország nevében a kormány egy vagy több teljhatalmú tagja írja alá,

³² BENDA Jenő: A magyar béke kilátásai. *Pesti Hírlap*, 1920. április 2. 1.

³³ Praznovszky Iván (1883–1971) diplomata, a magyar békedelegáció főtítkáráként, mint a küldöttség munkájának operatív irányítója részt vett az Apponyi Albert vezette békeküldöttség munkájában. Apponyi 1920. március végi Párizsból történt távozásakor őt bízta meg a békedelegáció ügyeinek vitelével. Munkásságára ld. ZEIDLER, 2012.

³⁴ Henry, Marie-Joseph francia alezredes, majd ezredes. A magyar békedelegációhoz 1920. január–június között beosztott katonatiszt, egyben a francia katonai misszió és az összekötő tisztek parancsnoka.

³⁵ Az entente nem változtatja meg a területi intézkedéseket. *Pesti Hírlap*, 1920. május 7. 1.

³⁶ Jules Cambon (1845–1935) francia diplomata. Az első világháború alatt a francia külügyminisztérium főtítkára. 1920–21-ben a Nagykövetek Tanácsának elnöke.

³⁷ *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius–március havában*. II. köt. Budapest, M. Kir. Külügyminisztérium, 1921. (A továbbiakban: *A magyar béketárgyalások*, II. 1921.) 479.

akik legkésőbb június 2-én érkezzenek meg Versaillesbe.³⁸ A hírt az 1920. május 25-én megjelenő napilapok is közölték.³⁹ Akárcsak azokat a jegyzékeket, amelyeket Apponyi Albert május 16-i keltezéssel, és a magyar kormány nevében Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök és Teleki Pál külügyminiszter május 17-i dátummal juttatott el a békekonferencia elnökének. A jegyzékeket Praznovszky Iván, immáron, mint rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter május 21-én nyújtotta át Párizsban Henry ezredesnek.

Előbbiben Apponyi arról tájékoztatta a békekonferencia elnökét, hogy „[...] magyar Béke delegáció nem veheti magára az igenlő válasszal járó felelősséget.”⁴⁰ Ezt Apponyi egyrészt azzal indokolta, hogy a januárban átadott tervezethez képest a végleges szöveg semmi lényeges módosítást nem tartalmaz, nem veszi figyelembe a népek önrendelkezési jogát, elutasítja a népszavazás elrendelését annak ellenére, hogy „[...] kijelentettük [...] hogy előre is alávetjük magunkat annak a határozatnak, amelyet a szóbanforgó népek a szabadság minden biztosítéka mellett megejtett népszavazáson hozni fognak.”⁴¹ Apponyi vitatta továbbá az elszakadásokat kimondó népgyűlések reprezentatív jellegét, s ezzel kétségbe vonta azok legitimitását. Felémelte a megmaradó Magyarországot terhelő teljesíthetetlen pénzügyi kötelezettségeket, a békeszerződés következtében beálló kétségbeejtő gazdasági helyzetet. Apponyi ezt követően megerősítette, hogy nem „jogosít minket semmi arra, hogy első ítéletünkön változtassunk.”⁴² Ezzel ismételten deklarálta a béke delegáció azon álláspontját, amelyet a jegyzék elején már leszögezett: a béke delegáció nevében nem írja alá a békeszerződést. Döntő érvként két tényezőt emelt ki: „a Magyarországot feldaraboló területi határozmányok fenntartásá[t], és az érdekelt népesség részére az önrendelkezés elvitázhatalan joga alapján kért népszavazás megtagadásá[t].”⁴³ Végezetül kifejtette: „Ezt a Békeszerződést [...] önmagában véve nem tartjuk elfogadhatónak, s a magyar Béke delegáció, amelynek megbízása csupán a feltételek megvizsgálására szorítkozik, nem érzi magát felhatalmazottnak annak aláírására. A jegyzék végén Apponyi leszögezte „Mi tehát visszaadjuk megbízásunkat Kormányunknak, amelytől azt nyertük, s átadjuk mindazokat az okmányokat, amelyeket nekünk küldeni kegyesek voltak. Kormányunkra vár, hogy úgy határozzon, ahogyan

³⁸ Uo.

³⁹ Június negyedikére tüzték ki a magyar béke aláírását. *Pesti Hírlap*, 1920. május 25. 3. – Június 4-re tüzték ki a magyar béke aláírását. *Budapesti Hírlap*, 1920. május 25. 2.

⁴⁰ *A magyar béketárgyalások*, II. 1921. 473.

⁴¹ Uo. 473.

⁴² Uo. 474.

⁴³ Uo.

azt az ország helyzete megkívánja; az ő feladata, hogy a béke aláírásának kérdésében Önöknek feleletet adjon.⁷⁴⁴

A sajtóban teljes terjedelemben közölt Apponyi-jegyzék,⁴⁵ a békedelegáció abban rögzített markáns álláspontja, amely határozottan, érvekre alapozva elutasította a békeszerződést, némileg tompították, tompíthatták azt a keserű pirulát, amelyet az aznapi lapok az első oldalakon, szalagcímként közöltek: *A kormány hajlandó aláírni a békeszerződést.*⁴⁶ *A magyar Kormány kész aláírni a békét.*⁴⁷ *A kormány a békefeltételek elfogadása mellett döntött.*⁴⁸

A kormány döntéséről szóló, 1920. május 17-i keltezéssel született jegyzék, amely egy nappal követte Apponyi jegyzékét – de egyszerre került mindkettő átadásra – előljáróban kijelentette, hogy „a magyar Kormány teljes mértékben egyetért a [béke] Küldöttség minden ellenvetésével és adatokra támaszkodó kritikájával. [...] Nevezetesen tiltakozik a magyar Kormány a népek önrendelkező jogának kézzelfogható megsértése ellen, mert ez az elv az egyetlen eszköz a zavarok és forrongások megelőzésére.”⁴⁹ Majd hosszasan utalt a békeszerződéshez csatolt kísérőlevélre, s annak azon részeire reflektált, amelyek „a szerződés okozta igazságtalanságok jóvátételére”⁵⁰ céloztak. Végezetül a jegyzék rögzítette, hogy „[...] az ország súlyos helyzetének tudatában a magyar Kormány nem tagadhatja meg a Békeszerződés aláírását. [...] Mihelyt a magyar kormány meg fogja tudni a béke aláírásának pontos idejét, meg fogja nevezni teljhatalmú megbízottait a béke aláírására.”⁵¹

Jegyezzük meg, hogy amikor a miniszterelnök és a külügyminiszter által közösen írt jegyzék a sajtóban megjelent, már ismert volt az aláírás helye és időpontja, valamint az, hogy a békeszerződést Magyarország nevében a kormány egy vagy több teljhatalmú tagjának kell aláírnia.⁵²

Adódik a gondolat, hogy a sajtóban 1920. május 25-én megjelent hírek mögött akár a közvélemény tudatos tájékoztatása is állhatott. Hiszen az egymást követő hírek – a kormánydöntés a békeszerződés aláírásáról, Apponyi és a kormány jegyzékei,

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ A Magyar Távirati Iroda az alábbiakban közli Praznovszky Iván rendkívüli követ, meghatalmazott miniszter által Versaillesben e hónap 21-én átadott jegyzékek hiteles szövegét. *Pesti Hírlap*, 1920. május 25. 1–2. – A békeküldöttség lemondása. Apponyi Albert gróf levele. *Budapesti Hírlap*, 1920. május 25. 2.

⁴⁶ A kormány hajlandó aláírni a békeszerződést. *Pesti Hírlap*, 1920. május 25. 1.

⁴⁷ A magyar Kormány kész aláírni a békét. *Budapesti Hírlap*, 1920. május 25. 1.

⁴⁸ A kormány a békefeltételek elfogadása mellett döntött. *Népszava*, 1920. május 25. 1.

⁴⁹ *A magyar béketárgyalások*, II. 1921. 475.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. 476.

⁵² Uo. 479.

végül a híradás az aláírás helyéről és időpontjáról – a hírek természetéből adódóan akár kompenzálhatták és gyengíthették is egymást, s egyik hír akár tompíthatta is a másikat. Feltételezésünket látszik igazolni az a tény, hogy a kormánydöntés az aláírásról már május 17-én megszületett,⁵³ de annak sajtóban történő publikálásával megvárták a május 25-ét, hogy egyszerre jelenhessen meg az aláírásról szóló kormánydöntés a békeszerződést erősen kritizáló két jegyzékkel és az aláírás időpontjával. Ezzel próbálva enyhíteni a közvéleményen egyre inkább úrrá levő traumát.

De a legkeserűbb pirula azoknak a személyeknek jutott osztályrészül, akiknek végül ki kellett utazniuk Párizsba, és kézjegyükkel ellátni a békeszerződést. Az már korábban, az 1920. május 13-i minisztertanácson eldőlt, hogy Apponyi Albert, a békedelegáció vezetője nem lehet aláíró.⁵⁴ A következő személy, aki szóba jött, mint lehetséges aláíró, Teleki Pál külügyminiszter volt. Őt az 1920. május 25-i minisztertanácson maga Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök javasolta, s végül hatalmas, késhegyig menő, személyeskedésektől sem mentes vita végén a május 27-i minisztertanács Teleki Pált bízta meg az aláírással.⁵⁵

A május 29-i lapokban ugyan megjelent Teleki Pálnak, mint lehetséges aláírónak a neve,⁵⁶ de az újság akkor már más információk birtokában volt, s azt közölte olvasóival, hogy „Szó volt róla, hogy a kormány felhatalmazásából ezzel a megbízatással [ti. az aláírásra] gróf Teleki Pál külügyminiszter megy ki Párisba; ugy halljuk azonban, hogy Teleki megbízatása még nem elhatározott dolog, sőt most már bizonyosra vehető, hogy a békét nem ő írja alá, hanem a kormánynak egy másik tagja és pedig vagy X X X X [...]”⁵⁷ A hír itt megszakad, s két soron keresztül csak X-ek futnak. Az olvasók tehát nem tudhatták meg, hogy ki lesz az, aki Teleki helyett kiutazik az aláírásra Párizsba. A hírnek azonban itt nincs vége, hanem a következő információkat közölve folytatódik: „Döntés e tekintetben még nincs, a kormány ma vagy holnap fog határozni, hogy kit küld ki a béke aláírására. A kiküldött személyének megválasztásánál megfontolandó egy szempont: nagy hiba volna, ha a választás olyan emberre esnék, aki a Magyarországtól elszakított részek valamelyikének a fia. A békeszerződés aláírásának aktusa fájdalmas mindnyájunkra, minden magyar emberre nézve, azonban nem szabad elfelejteni, hogy az egész nemzet mérhetetlen nagy

⁵³ Vizi László Tamás: Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. *Közép-Európai Közlemények*, 2010/4. (A továbbiakban: Vizi, 2010.) 113–114.

⁵⁴ Uo. 112–113. – Vizi László Tamás: Aki nem hagyta volna, „hogy mást sújtson a (béke)szerződés aláírásának csapása” – Apponyi Albert. (Kézirat, megjelenés alatt.)

⁵⁵ Uo., 2010. 114–118.

⁵⁶ Ki írja alá a békeszerződést? *Pesti Hírlap*, 1920. május 29. 2.

⁵⁷ Uo.

szerencsétlensége első sorban azokat a fiainkat sújtja, akik az elszakadó részeiken laknak. Ha a kiválasztott megbízott keserű kötelességének fogja érezni azt, hogy a szerződést aláírja, kétszeresen érezné ezt a keserűséget egy olyan ember, aki az elszakított részekben a szülőföldjét siratja. Az elszakadó területek lakossága pedig jogos megbántódást és fölösleges megaláztatást érezhetne abban, ha közülök választanak ki azt a kezet, amely kénytelen-kelletlen szentesíti szűkebb hazájuk rabszjira fűzését és a magyar hazától való elszakítását.”⁵⁸

Arról, hogy Teleki Pál nem lehet a békeszerződés aláírója, maga Horthy Miklós kormányzó hozott döntést 1920. május 28-án, s erről még aznap levélben tájékoztatta a miniszterelnököt.⁵⁹ Ennek a levélnek az ismeretében a május 28-i minisztertanácsnak új aláíró személyéről kellett döntenie úgy, hogy figyelembe kellett vennie azt is, hogy az aláíró ne az elcsatolandó területekről származzon. A kormányülésen megismétlődtek a május 25-i személyeskedésig fajuló jelenetek, s végül hosszas vitát követően abban állapodtak meg, hogy Soós Károly honvédelmi miniszter fog kiutazni Párizsba.⁶⁰ Az 1920. május 30-án megjelenő lapok a Magyar Távirati Iroda jelentése alapján ennek megfelelően tudatták olvasóikkal, hogy „A békeszerződést Soós tábornok írja alá.”⁶¹

Soós személyét viszont a Nemzeti Hadsereg vezetése nem fogadta el, s több főtiszt kifejezést adott a haderő nevében azon meggyőződésének, hogy igen lesújtóan hatna a csapatok körében, ha a honvédelmi miniszter menne ki Párizsba a békét a kormány nevében aláírni. Soós Károly ebben a helyzetben nem vállalhatta az aláíró szerepét. Ezt a kormány is tudta, s elfogadta a tábornok visszalépését.⁶²

Az aláírók személyéről szóló végső döntés így a május 31-i minisztertanácsra maradt. Miközben megismétlődtek a május 25-i és a május 28-i jelenetek, a késő délutáni órákra, elsősorban Teleki Pálnak köszönhetően, és a miniszterelnöknek, valamint a kormányzónak a hatékony közreműködését követően mégis megszülettek a személyi döntések. Az aláírással a kormány és a kormányzó Dr. Benárd Ágost munkaügyi és népjóléti minisztert, valamint Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követet és meghatalmazott minisztert bízta meg, akik még aznap elutaztak Párizsba.⁶³

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ VIZI László Tamás: Kormányzói álláspont a trianoni békeszerződés aláíróinak személyéről. (Kézirat, megjelenés alatt.)

⁶⁰ Uo, 2010. 118–121.

⁶¹ A békeszerződést Soós tábornok írja alá. *Pesti Hírlap*, 1920. május 30. 1.

⁶² VIZI, 2010. 121–122.

⁶³ Uo. 122–127. – A békét Benárd miniszter írja alá. A küldöttség ma este elutazott. *Budapesti Hírlap*, 1920. június 1. 1.

A békeszerződés aláírásának keserű aktusát 1920. június 4-én a versailles-i Nagy Trianon palotában Dr. Benárd Ágostnak és Drasche-Lázár Alfréd kellett a nemzet nevében magukra vállalnia.⁶⁴

A harmadik – legkeserűbb pirula. A békeszerződés kötelező becikkelyezése és ratifikálása

Az 1920. június 4-i aláírással Magyarország számára még nem zárultak le a békeszerződéssel kapcsolatos jogi folyamatok. Hátra volt még az újabb megpróbáltatás, az újabb keserű pirula, a békeszerződés Magyarország általi megerősítése, ratifikálása. A szerződés megerősítéséről és hatályba lépéséről a trianoni békeszerződés utolsó, 364. cikke rendelkezett. Eszerint a megerősítő okiratokat, mihamarabb az lehetséges, Párizsban kell letétbe helyezni. „Az első jegyzőkönyvet a megerősítő okiratok letételéről fel kell venni, mihamarabb a Szerződést egyrészről Magyarország, másrészről a Szövetséges és Társult Főhatalmak közül három megerősítette. Az első jegyzőkönyv keltének időpontjában a Szerződés életbe lép azok között a Magas Szerződő Felek között, amelyek azt ekként megerősítették. A jelen Szerződésben kitűzött összes határidők számításánál ez a kelet lesz az életbelépés időpontja.”⁶⁵

Addig tehát, amíg a magyar fél, nevezetesen a magyar törvényhozás nem erősíti meg a békeszerződést, addig az nem lép életbe. A magyar kormánynak tehát nem volt sürgős a békeszerződés Nemzetgyűlés általi ratifikálása. Ebből pedig egyenesen következett az a magyar magatartás, amelyet leginkább a kivárással, a halogatással, a taktikázással és az időnyeréssel írhatunk le. Magának Teleki Pálnak is az volt az álláspontja, hogy felesleges a becikkelyezés, hiszen úgy ítélte meg, hogy az antant hajlik a békeszerződés módosítására.⁶⁶ Hasonlóan vélekedett a külügyminisztérium is. Kánya Kálmán, aki 1920. május 30-tól a külügyminiszter állandó helyettesének számított, a budapesti francia főmegbízottnak, Maurice Fouchet-nak azt emelte ki, hogy a magyar fél a békeszerződés becikkelyezésének a Nemzetgyűlésben történő keresztülvitelét csak egy későbbi időpontban tartja megvalósíthatónak, miután a Millerand-féle kísérőlevélben leírt ígéretek, vagy legalább azoknak egy része teljesült.⁶⁷

⁶⁴ VIZI László Tamás: A trianoni ceremónia. *Emlékeztető*, 2017/1–2. 27–36.

⁶⁵ *A trianoni diktátum. Eredeti szöveg francia és magyar nyelven*. Budapest, Farkas Lőrinc Imre, 2009. 299–300.

⁶⁶ VIZI László Tamás: A „kegyetlenül szomorú kötelesség” A trianoni békediktátum becikkelyezése 1. 1920. június – 1920. október. *Közép-Európai Közlemények*, 2016/4. (A továbbiakban: VIZI, 2016.) 193–194.

⁶⁷ Uo. 197.

A halogató magyar magatartással szemben azonban a kisantant országok és a győztes nagyhatalmak a mielőbbi magyar ratifikációt sürgették. Ennek érdekében 1920 szeptemberében valóságos diplomáciai offenzíva indult meg Budapest irányába. A nyomásgyakorlás egyértelmű célja a magyar békeszerződés ratifikációjának felgyorsítása volt. A nagyhatalmak nem tolerálták tovább Magyarország időhúzó politikáját. Ebből pedig nem lehetett más következtetést levonni, minthogy Budapest hiába próbál meg időt nyerni, hiába próbálja a nagyhatalmak jóakarát elnyerni, nem számíthat a békefeltételek enyhítésére.⁶⁸

1920. szeptember végén már a Nagykövetek Tanácsa is döntést hozott az ügyben, s felszólította Magyarországot, „[...] hogy a trianoni békeszerződés ratifikálásához szükséges intézkedéseket haladéktalanul foganatosítsa.”⁶⁹ A magyar politikai vezetés számára egyre szűkült a mozgástér. Szeptember 22-én Telekit a külügyminiszteri székben követő Csáky Imre október 4-én a Párizsban tartózkodó Praznovszky Ivánon keresztül tájékoztatta a szövetséges hatalmakat, hogy a magyar kormány el van szánva a békeszerződés ratifikációjára. Csáky ugyanakkor azt is jelezte, hogy a ratifikációra várhatóan csak november végén, vagy december elején kerülhet sor, mert a Nemzetgyűlésnek előbb a földbirtokreformról szóló törvényjavaslatot, valamint pénzügyi tárgyú előterjesztéseket kell letárgyalnia és elfogadnia.⁷⁰

Miután a Csáky-féle táviratot követően érdemi magyar lépés nem történt, a Nagykövetek Tanácsa 1920. október 13-án ismételten napirendre tűzte a magyar békeszerződés ratifikációjának a kérdését. Ezúttal kemény figyelmeztetés érkezett Budapestre. A Nagykövetek Tanácsának jegyzéke a leghatározottabban szólította fel a magyar kormányt, hogy november 1-jéig iktassa törvénybe a békeszerződést. Ellenkező esetben a nagyhatalmak haragját és retorzióit vonja magára.⁷¹ Az antant jegyzék október 18-án érkezett meg Budapestre, melyről a kormány a külügyminiszter előterjesztésében már másnap tárgyalta.⁷² Csáky jelezte, hogy olasz támogatással van esély a november 1-jei időpontot a szoros határidőből adódó technikai nehézségekre való tekintettel november 15-re módosítani. Csáky tárgyalásai⁷³ sikerrel jártak és a brit, a francia és az olasz kormányok budapesti képviselői október 26-án szóbeli jegyzékben jóváhagyták a november 15-i ratifikációra nyitva álló határidőt.⁷⁴

⁶⁸ Uo. 198–200.

⁶⁹ *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1920–1921.* Szerk. ÁDÁM Magda–ORMOS Mária. Budapest, Akadémiai, 2006. (A továbbiakban: ÁDÁM–ORMOS, 2006.) 67–68.

⁷⁰ VIZI, 2016. 201–202.

⁷¹ ÁDÁM–ORMOS, 2006. 85–86. – VIZI, 2016. 203.

⁷² MNL OL, K 27, 1920. október 19. minisztertanácsi ülés. 5.

⁷³ ÁDÁM–ORMOS, 2006. 96–98.

⁷⁴ Uo. 98.

Ugyanezen a napon Csáky Imre külügyminiszter a Nemzetgyűlésben a következő rövid bejelentést tette: „T. Nemzetgyűlés! Bátor vagyok a Magyarország között egyrészről, a szövetséges és társult hatalmak között másrészről, folyó évi június hó 4-ik napján Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot benyújtani és egyben annak külön-külön a külügyi, közjogi és közgazdasági bizottsághoz az osztályok mellőzésével való utasítását kérni.”⁷⁵ Ezzel egy újabb keserű pirula került ezúttal a nemzetgyűlési képviselők asztalára.

Aligha meglepő, hogy a ratifikáció kérdése megosztotta a hazai közvéleményt. Számos szervezet, egyesület, szövetség tiltakozott ellene, s követelte a törvényjavaslat visszavonását, illetve elutasítását.⁷⁶ Ezzel szemben a magyar politikai élet meghatározó vezéregyénisége, a magyar béke delegáció volt vezetője, gróf Apponyi Albert más véleményen volt. Akárcsak gróf Teleki Pál, aki 1920 októberi beszédeiben a ratifikációt a vesztes háború szomorú következményének, de egyben egy új Magyarország előtt álló lehetőségnek is tekintette, s Apponyi is kiállt a ratifikáció mellett.⁷⁷

A ratifikációs törvényjavaslatot elsőként a Nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága tárgyalta, 1920. november 2-án. Az ülésen felszólaló Csáky Imre úgy fogalmazott, hogy az ország ugyanolyan kényszerhelyzetben van, mint volt a békeszerződés aláírása előtti időszakban. Ráadásul ugyanazok az indokok állnak fenn most is, mint amelyekkel annak idején az előző kormánynak⁷⁸ is szembe kellett néznie, s a békeszerződés aláírásához hozzá kellett járulnia. Felhívta a figyelmet, hogy a ratifikáció megtagadása esetén ugyanazokkal a következményekkel kellene szembenézni, amelyek annak idején az aláírás megtagadásából adódtak volna. Csáky azzal zárta felszólalását, hogy ezeknek a következményeknek az elkerülése érdekében, a kényszerhelyzetből adódóan vállalta fel a kormány, hogy a törvényjavaslatot a Nemzetgyűlés elé terjeszti. A bizottsági ülésen felszólaló Apponyi Albert a ratifikálás elkerülhetetlen szükségszerűsége mellett érvelt és annak elfogadását javasolta. Beszédében említést tett a Millerand-féle kísérőlevélről, s nem tagadta, hogy az abban foglaltakra a magyar fél komoly reményeket alapított. Ezek azonban mindeddig nem teljesültek.

⁷⁵ *Az 1920. február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója*. VI. köt. Budapest, Athenaeum, 1920. (A továbbiakban: NN, 1920.) 1920. október 26. ülés. 134.

⁷⁶ Tiltakozás a béke ratifikálása ellen. *Pesti Napló*, 1920. november 4. 3. – Budapest a ratifikálás ellen. Uo. 1920. november 4. 3.

⁷⁷ VIZI László Tamás: A „kegyetlenül szomorú kötelesség” A trianoni békediktátum becikkelyezése 2. 1920. október 26. – 1920. november 12. *Közép-Európai Közlemények*, 2018/4. (A továbbiakban: VIZI, 2018.) 236–237.

⁷⁸ Utalás a Simonyi-Semadam Sándor vezette kormányra (1920. március 15. – 1920. július 19.) amely a trianoni békeszerződés aláírása mellett volt kénytelen dönteni.

Apponyi ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy ezek a ratifikáció előtt nem is lesznek várhatóak. A Külügyi Bizottság a ratifikációs törvényjavaslatot elfogadta.⁷⁹

A Közgazdasági Bizottság november 5-én, a Közjogi Bizottság november 9-én vitatta meg a törvényjavaslatot. A forgatókönyv hasonló volt, mint a Külügyi Bizottságban. Először Csáky Imre érvelt a ratifikáció mellett, majd az általános vita következett, melyben Apponyi ismételten felszólalt. Mindkét nemzetgyűlési bizottság elfogadta az előterjesztést.⁸⁰

A kormánypárti többséget maga mögött tudó bizottságok egységes állásfoglalása ellenére azonban a javaslat sima letárgyalása egyáltalán nem tűnt biztosítottnak. Ezért Teleki Pál miniszterelnök november 2-án és 9-én is pártértekezletet hívott össze, ahol heves vita bontakozott ki. A miniszterelnök beszédeiben a ratifikálás „parancsoló szükségességét” elemezte a tőle már korábbról ismert érvek felsorolásával. A november 2-i pártértekezlet végül egységesen kiállt a kormány előterjesztése és egyúttal a pártfegyelem mellett is. A teljes kormánypárt támogatását azonban garantálni mégsem lehetett. Ezért az a párthatározat született, hogy azoknak a kormánypárti képviselőknek, akik a ratifikálás elutasítása mellett foglalnak állást – számuk meghaladta a harminc főt – ki kell lépniük a pártból. Számítani kellett továbbá arra is, hogy a törvényjavaslat általános vitájában a Friedrich István mögött tömörülő, a ratifikációt ellenző képviselők élesen támadni fogják a törvényjavaslatot. A november 9-i pártértekezlet végül egyhangúan úgy határozott, hogy a békeszerződés becikkelyezését tartalmazó törvényjavaslatot elfogadja.⁸¹

A három illetékes bizottság jelentéseit 1920. november 10-én nyújtotta be a Nemzetgyűlésnek. Mindhárom előterjesztő csak nagyon röviden, szigorúan a tényekre korlátozta felszólalást, s nem részletezte és nem is indokolta a bizottságok döntését. Ezzel megnyílt annak a közjogi lehetősége, hogy a Nemzetgyűlés 1920. november 13-i, szombati ülésnapján a ratifikációs törvényjavaslat általános vitáját megkezdje.⁸²

A trianoni békeszerződés ratifikációs törvényjavaslatának általános vitáját 1920. november 13-án, szombat délelőtt tartották. A képviselők legnagyobb része fekete ruhában jelent meg, s szintén fekete ruhát viseltek a karzatokon helyet foglalók, valamint az újságírók is. Szimbolikus jelentőséggel bírt, hogy a képviselők nem a békeszerződés ratifikációját helyezték az ülésnap napirendjének élére, hanem „a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről” szóló törvényjavaslat⁸³

⁷⁹ VIZI, 2018. 237–239.

⁸⁰ Uo. 239–241.

⁸¹ Uo. 242–244.

⁸² Uo. 244–245.

⁸³ A földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. évi XXXVI. törvénycikk 1920. december 7-én került kihirdetésre.

elfogadásáról határoztak. Ezzel mintegy jelezték, hogy a földbirtokreformot országépítés szempontjából előbbre sorolják a békeszerződés ratifikációjánál.

A ratifikációs törvényjavaslat első hozzászólója Huszár Károly, a Külügyi Bizottság előadója volt. A korábbi miniszterelnök előbb utalt arra a „kegyetlenül szomorú kötelesség” -re, amelyet a Külügyi Bizottság megbízásából kénytelen teljesíteni, s a trianoni békeszerződésről szóló törvényjavaslat becikkelyezését a Nemzetgyűlésnek ajánlani. Majd felolvasta azt a deklarációt, amelyben „[...] a Nemzetgyűlés [...] az isteni igazság színe előtt s az emberiség lelkiismeretéhez fordulva kimondja, hogy ezt a békeokmányt valótlan adatokon alapulónak, igazságtalannak s az emberiség közös érdekeibe ütközőnek tartja, hogy az nem a tények és érdekek kétoldalú megvitatásának és ebből eredő megegyezésnek az eredménye, hanem egyoldalú idegen akaratnak reánk való erőszakolása; hogy a Nemzetgyűlés tehát csupán ennek az ellenállhatatlan kényszernek engedve járul [hozzá] annak ratifikálásához.”⁸⁴ A deklaráció a továbbiakban utalt arra, hogy miután a Nemzetgyűlésben az elcsatolt területek képviselői nincsenek jelen, a jelenlegi csonka törvényhozás miközben a trianoni békeszerződést törvénybe iktatja, e ténnyel „nem róhat kötelezettséget azokra a területekre, amelyek benne képviselve nincsenek.”⁸⁵ Végezetül pedig annak a reményének adott hangot, hogy a szenvedélyek lecsillapodását követően mód nyílik majd „a békekötés neve alatt elkövetett égbekiáltó igazságtalanságok” jóvátételére.⁸⁶ A deklaráció felolvasását követően az előadó ismételten a külső kényszerhelyzetre utalt, s „az ország fontos, nagy életbevágó érdekében” kérte a Nemzetgyűlést, hogy a törvényjavaslat ratifikációjához járuljon hozzá.⁸⁷ Huszár Károly bejelentését a *Magyar Hiszekegy* elmondásával zárta, melyet a képviselők felállva, esküre emelt kézzel, az utolsó sort az előadóval együtt kiáltották: „Hiszek Magyarország feltámadásában! Esküszünk!”⁸⁸

Ezt követően a másik két bizottság előadója szólalt fel, csatlakozva a Huszár Károly által elmondott indítványhoz, majd Friedrich István és Windisch-Graetz Lajos ratifikációt ellenző, a törvényjavaslatot elutasító felszólalásai következtek,⁸⁹ amit az elszakított területek képviselőinek a békeszerződés elleni tiltakozó beszédei követtek.⁹⁰

⁸⁴ A trianoni békeszerződésnek a Nemzetgyűlésben lezajlott ratifikációs vitájának teljes szövegét ld. NN, 1920. VII. köt. 1920. november 13. ülés. 4–18.

⁸⁵ Uo. 4.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo. 5.

⁸⁹ Uo. 5–7.

⁹⁰ Uo. 7–10.

A vitában következőként felszólaló Czettler Jenő a kényszerűségből aláírt, kényszerre alapított szerződés jogi hatályát vitatta, s kifejtette, hogy azt csak a nyers erő tartja össze. Majd az alábbi nyilatkozatot olvasta fel: „Minthogy az általános választások alkalmával az entente rendelkezései a de facto megszállott, ellenben de jure Magyarországhoz tartozó területek polgárait megakadályozták azon törvényes joguk gyakorlásában, hogy a magyar törvényhozásba képviselőket küldhessenek, a csupán Csonka-Magyarország részéről megválasztott Nemzetgyűlést ezen esetben nem tartjuk jogosultnak arra, hogy Magyarország egész területéről és azon magyar állampolgárok sorsáról, a kik a Nemzetgyűlésben magukat nem képviseltethették, érvényes határozatot hozzon. Ezért ünnepélyes óvást emelünk a trianoni békeszerződés becikkelyezésének tárgyalása ellen s a ratifikációra vonatkozó tiltakozásunk jeléül a be-terjesztett törvényjavaslat érdemi tárgyalásában részt nem veszünk.”⁹¹ A Nyilatkozat felolvasása után a szélsőbaloldalon ülő képviselők, köztük a nyugat-magyarországiak, felálltak helyükről és kivonultak a teremből. Ugyanakkor kivonultak a demokraták is és többen a jobboldali képviselők közül. A kivonuló mintegy ötven képviselő a kupolacsarnokba ment, ahol elénekelték a Szózatot, majd elhagyták a kupolacsarnokot.⁹²

Miközben az Országház kupolacsarnokában a fent ismertetett jelenetek zajlottak, az ülést vezető elnök, Forgács Miklós kiscgazda képviselőnek adta meg a szót. Felszólalásában ez az eredetileg földműves parasztember, előbb az elszakított országrészek magyarsága iránt érzett végtelen fájdalmanak adott kifejezést, majd mintegy eskütételre szólítva a Nemzetgyűlés tagjait a következőket mondta: [...] hiszem és vallom, [...] hogy mi mindannyian megígérjük, hogy róluk soha, de soha, egy percig sem felejtkezünk meg és meg nem nyugszunk addig, amíg őket hozzánk vissza nem csatoljuk. Az Isten minket úgy segéljen!”⁹³ A fogadalom utolsó mondatát, a Nemzetgyűlés jobboldalán ülő tagjai felállva ismételték meg.

Miután a törvényjavaslathoz további hozzászóló nem jelentkezett, az ülést vezető Rakovszky István elnök a vitát berekesztette. Ezzel azonban az ülésnek még nem volt vége, mert Teleki Pál miniszterelnök kért szót. Teleki miközben emlékeztette a képviselőket a háború okozta következményekre, a maga politikai szerepére, azokra a reményekre, amelyek fel-felcsillantak a békeszerződés megkötéséig, a valóra nem vált antant ígéretekre, az országot külföldről ért rágalmakra, a magyar kormányok elhibázott nemzetiségi politikájára, a végre nem hajtott reformokra, a kegyetlen

⁹¹ Uo. 10–11.

⁹² VIZI László Tamás: A „kegyetlenül szomorú kötelesség” A trianoni békediktátum becikkelyezése 3. A ratifikációs vita a Nemzetgyűlésben. 1920. november 13. *Közép-Európai Közlemények*, 2019/4. 244–245.

⁹³ NN. VII. köt. 1920. november 13. ülés. 11.

békeszerződésre, beszéde végén a saját politikai szerepét is mérlegre tette: „Én nem tehetek mást, mint kormány s mint aki annak idején erdélyi ember létem dacára abba a szerencsétlen helyzetbe kerültem, talán azelőtti tudományos munkásságomnál fogva, hogy kénytelen voltam helytállni mint külügyminister az aláírásért, végig kell hogy ürítsem ezt a keserű poharat és én magam, aki minden munkában, de minden hibában is, amely talán ez alatt az idő alatt történt és minden másban, ami ezalatt történt, első és legfőbb felelősnek tekintem magamat, kénytelen vagyok ezt a törvényjavaslatot elfogadásra ajánlani.”⁹⁴ Teleki beszédében fontosnak tartotta azt is kiemelni, hogy nem szabad különbséget tenni „a ratifikációt támogatók és nem támogatók között”. Majd hozzátette „Én ezt az ügyet sohasem tekintettem kormánykérdésnek, én ezt az ügyet sohasem tekintettem pártkérdésnek, mindenkor a nemzet egységes kérdésének tekintettem. Mindenkinek állásfoglalását értem ezzel szemben, mindenkinek őszinte nézetét becsülöm, az előtt zászlót hajtok, mert ebben a nehéz kérdésben mindenki ítéljen lelkiismerete szerint. [...] És épen azért nem találok helyesnek, ha valaki úgy állítja be azt a kérdést, mintha itt valaki »támogatná« ezt a javaslatot. Itt vannak olyanok, akik a helyzet súlya alatt, megértve a nemzet jövő érdekeit, meghajtják fejüket és belenyugodnak a mostani változtathatatlanba, de nincsen senki olyan, magamat sem véve ki, aki úgy ratifikálná ezt a békét, hogy hinne csak egyetlen pontjának igazságában is.”⁹⁵

Beszédét Teleki meglepő fordulattal fejezte be: „Én, midőn ezt a törvényjavaslatot itten elfogadásra ajánlottam, azt is mondtam, hogy azért, ami van, azért, ami megmásíthatatlanul történt, akár mint tény, akár mint mulasztás, én elsősorban viselem a felelősséget. Viselem ezt a felelősséget teljes súlyával, mert hiszen ezekben a munkákban sokan vettek részt ideig-óraig egyik vagy másik helyen, de talán senkisésem olyan állandóan, olyan folytonosan, bár különböző állásokban, mint én. És épen azért, mert én ezt a felelősséget a legteljesebben akarom viselni, a legteljesebben akarom viselni azt, hogy ezekben az elmúlt időkben, az én részemről, az én szemlényemben, aki ezeket tettem, történt-e mulasztás, én a Ház asztalára teszek egy indítványt, amelyben kérem, hogy az én működésemmel, mint külügyminiszternek és mint miniszterelnöknek megvizsgálását a Ház azon bizottságra bízza, amely az 1920: X. tc. által felállított. Egy szóval, hogy világosan beszéljek, működésemet a vád alá helyezési indítványt is megteszem magam ellen, hogy ezzel saját szemlényemben — senki másról nem szólok — összes ténykedésemet a legteljesebb mértékben feleljek.”⁹⁶

⁹⁴ Uo. 14.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo.

Ezzel a miniszterelnök saját magának vád alá helyezését kezdeményezte, s egyedi felelősségét hangsúlyozta. Az ülés szünetét követően Tomcsányi Vilmos igazságügyminiszter a kormány nevében szolidaritásáról biztosította Teleki Pált, s bejelentette, hogy a minisztertanács teljes egészében osztozik ebben a felelősségben.⁹⁷

Az ülés a határozathozatalokkal folytatódott. Először a ratifikációs törvényjavaslatot általánosságban, a részletes tárgyalás alapjául fogadta el a Nemzetgyűlés, majd a képviselők és a kormánytagok felállva, a Szózatot énekelve a Huszár Károly által felolvasott határozati javaslatot. Végül Héjj Imre jegyző a Teleki Pál vád alá helyezéséről szóló indítványt tette fel kérdésként. Miután a képviselői padsorokból élénk „Nem!” felkiáltás hangzott, a jegyző bejelentette, hogy „Ezen indítvány mellőztetik.”⁹⁸

Az ülés a ratifikációs törvényjavaslat részletes tárgyalásával folytatódott, s rövid időn belül érdemi javaslat és kiegészítés nélkül le is zárult. A képviselők elfogadták Teleki Pál azon javaslatát, hogy „itt egyáltalában semmi hozzászólásra szükség nincs, s azt kérem, hogy az indítványt minden további hozzászólás nélkül fogadjuk el.”⁹⁹

A ratifikációs törvényjavaslat harmadszori olvasatban 1920. november 15-én került a törvényhozás elé. A trianoni békeszerződéshez kapcsolódó harmadik keserű pirulát végül a Nemzetgyűlés hozzászólás nélkül elfogadta.¹⁰⁰ Az erről szóló iratokat Praznovszky Iván 1920. december 3-án adta át Párizsban.¹⁰¹

Miután pedig a francia képviselőház 1921. július 7-én, a szenátus pedig július 11-én ratifikálta a trianoni békeszerződést, 1921. július 26-án kicserélésre került a megerősítő okiratok letételéről felvett első jegyzőkönyv, azaz megtörtént a ratifikációs okmányok kicserélése. Ezzel Magyarország részéről, de jure is befejeződött a háború és több mint egy évvel az aláírás után, életbe lépett trianoni békeszerződés.¹⁰² Az erről szóló 1921. évi XXXIII. törvénycikk 1921. július 31-én jelent meg a Magyar Törvénytárban.¹⁰³

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Uo. 15.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo. 1920. november 15. ülés. 17–18.

¹⁰¹ ZEIDLER, 2012. 75.

¹⁰² Uo. 78.

¹⁰³ 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100033>. TV (2020. július 15.)

A MAGYAR NEMZETI HADSEREG LÉTREJÖTTE ÉS ELSŐ ÉVEI

Az önálló magyar haderő létrehozása, úgy a magyar rendi országgyűlések, mint az 1867-es osztrák (Habsburg)–magyar kiegyezés fontos témájának számított. A kiegyezés során az uralkodó, I. Ferenc József engedett bizonyos mértékig az álláspontjából és hozzájárulását adta ahhoz, hogy felállhasson a magyar királyi Honvédség, de vele azonos „rangban” és jogállásban felállításra került az osztrák császári királyi honvédség, a k. k. Landwehr is.

Ez az 1867-es uralkodói állásfoglalás azután 1868-ban törvényi megerősítést is kapott, amikor is a magyar országgyűlés a törvényalkotási folyamatban megalkotta az 1868. évi XL., XLI. és XLII. törvénycikkeket, amelyek a véderőről, a Honvédségről és a népfelkelésről szóltak.¹ Ezzel a magyar nemzet hosszú évtizedek óta óhajtott vágya teljesült: megteremtődött az önálló magyar haderő lehetőségének alapja.

Az első világháború elvesztését követően a polgári demokratikus kormányok² igyekeztek ugyan valamilyen formában fegyveres erőt is létrehozni, de tagadhatatlan tény, hogy katonai kérdésekben ténykedésük mégis inkább a hadsereg leszerelésére irányult. Az önkéntes alapon felállítani szándékozott hadsereg – a mely megalakulása után a Magyar Néphadsereg nevet viselte – kis létszámú volt, illetve az ország védelmére alkalmatlannak bizonyult.³

¹ Az 1868. évi XL. törvénycikk a véderőről, az 1868. évi XLI. törvénycikk a honvédségről, míg az 1868. évi XLII. törvénycikk a népfelkelésről szóltak. A törvényeket 1868. december 5-én szentesítette az uralkodó – I. Ferenc József (Bécs, 1830. augusztus 18. – Bécs, 1916. november 21.) osztrák császár és magyar király – és azokat a magyar országgyűlés képviselőházában még ugyanazon a napon, míg a főrendek házában 1868. december 6-án hirdették ki. A törvények szövegét ld. Netjogtár <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei?keyword=1868> (2020. június 20.)

² A Károlyi Mihály gróf (Budapest, 1875. március 4. – Venice, Franciaország, 1955. március 19.) vezette kormány 1918. október 31. és 1919. január 11. között volt hivatalban. Abban Károlyi Mihály rövid ideig külügyminiszter, pénzügyminiszter és hadügyminiszter is volt. Életére vonatkozóan ld. emlékiratát, illetve HAJDU Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz.* Budapest, Kossuth, 1978. című munkáját. Berinkey Dénes (Csúz, 1871. október 17. – Budapest, 1944. június 25.) igazságügyi minisztériumi tisztviselő, ügyvéd, politikus. Kormány 1919. január 18. és 1919. március 21. között működött, amelyben ő igazságügyi miniszter, illetve külügyminiszter is volt. Miniszteri tiszteire vonatkozóan ld. BÖLÖNY József–HUBAI László: *Magyarország kormányai 1848–2004.* 5. bőv. és jav. kiad. Budapest, Akadémiai, 2004. 293.

³ Az 1918–1919. évi haderőszerkezési kísérletekről és a Károlyi-, illetve Berinkey-kormányok katonapolitikai elképzeléseiről ld. RÉVÉSZ Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és*

A Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltását (1919. március 21.) követően a Forradalmi Kormányzótanács hamarosan ráébredt arra, hogy a hadsereg szervezése csak hagyományos módon, azaz sorozással oldható meg. Az önkéntesség elve – amint azt a megelőző időszak történései bizonyították – a gyakorlatban nem sok eredményt hozott.⁴

A Magyarország elleni román és cseh támadást már megelőzően létrejött Vörös Hadsereg – 1919. május 4-étől hivatalosan Munkások és Parasztok Forradalmi Vörös Hadserege – már komolyabb fegyveres erőnek számított. Létszáma 1919. május-júniusában megközelítette a 200 ezer főt, és önálló hadműveletekre volt képes, de az 1919. augusztus 1-jei bukást követően gyakorlatilag „elolvadt”.⁵

Az önálló magyar haderő alapjait végül is a Szegeden, 1919 júliusában szervezni kezdett Nemzeti Hadsereg jelentette. 1919. június 6-án jelent meg az a 40/1919. 1. számú hadügyminiszteri rendelet, amely kimondta, hogy „A vörös terror leküzdésére, valamint a törvényes rend és a biztonság helyreállítása céljából »Magyar nemzeti hadsereg« felállítását rendelte el”.⁶ Ennek a hadseregnek – amely a rendelet megjelenésekor még alakulóban sem igen volt – a tagjai olyan megbízható tisztek és altisztek lehettek, akik 1918. október 31-éig szolgáltak, nem töltötték még be az 50. életévüket és a világháborúban legalább 12 havi arcvonalbeli vagy vezérkarbeli szolgálatot teljesítettek. Nem számított kizáró oknak az sem, ha 1918. október 31-e után nyugállományba helyezték őket,⁷ hiszen ismert volt, hogy 1919. január 1-jével gyakorlatilag az összes tábornok és ezredes nyugállományba került, azt megelőzően pedig megszüntették a vezérkari testületet, a hadmérnökkart és a tüzértörzskart is.⁸

hadserege 1918–1919-ben. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019. (A továbbiakban: RÉVÉSZ 2019.)

⁴ Uo. 2019. 177–190.

⁵ A Vörös Hadsereg felbomlására és alakulatainak helyzetére vonatkozóan ld. FOGARASSY László: *A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása.* (Értekezések a történeti tudományok köréből.) Budapest, Akadémiai, 1988. 109.

⁶ *Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez. 1918–1938.* A kötetet szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: HETÉS Tibor–MORVA Tamásné. Budapest, Zrínyi, 1968. (A továbbiakban: *Csak szolgálati használatra!*) 57.

⁷ Uo. 58. A tisztikar „apasztásáról” 1918 végén és 1919 elején négy hadügyminisztériumi rendelet jelent meg. Saját kérelemre történő nyugállományba helyezés felülvizsgálat nélkül. 34.229/el. 2.a-1918. *Rendeleti Közlöny a magyar hadsereg számára.* 1918. 110. sz., 720. (A továbbiakban: RK/Szab.) Kényszernyugdíjazás. 1.973/el.31-1919. RK/Szab. 1919. 9. sz., 34. Tisztikar apasztása. 4.162/el.31.-1919. RK/Szab. 1919. 16. sz., 74–75., Tisztikar apasztása. 4.163/el.31-1919. RK/Szab. 1919. 18. sz., 80–81.

⁸ A Hadügyminisztérium 33.655/el.1.-1918. számú rendelete szolt a vezérkari testület megszüntetéséről. RK/Szab., 1918. 107. sz., 711. A tüzértörzskar és a hadmérnöktörzskar megszüntetéséről a Hadügyminisztérium 33.679/el.1.-1918. sz. rendelete intézkedett. RK/Szab. 1918. 110. sz., 719.

Az 1919 júniusától szervezni kezdett Nemzeti Hadsereg a kezdetekben nem jelentett komoly haderőt. Létszáma, fegyverzete, fegyverzete meg sem közelítette az akkor már mintegy 200 ezer főre tehető Vörös Hadseregét. Létezése inkább alternatívaként jöhetett szóba a katonai hivatásukat „gyakorolni” szándékozók – elsősorban hivatásos tisztek – számára.

A P. Ábrahám Dezső⁹ vezette szegedi ellenkormány hadügyminisztere, Belitska Sándor vezérőrnagy¹⁰ 1919. július 27-én rendeletben szabályozta a Szegedre érkező tisztek fogadásának módját. Az „Igazoló bizottság” három kategóriába sorolta az ellenőrzött tiszteket:

1. teljesen megbízhatók,
2. politikailag még nem tisztázottak,
3. politikailag rovott múltúak. Ezen utóbbiakat azonnal le kellett (volna) tartóztatni.

Egyébként a hadügyminiszteri rendelet tapintatra intette az eljárásban részt vevőket, amikor kimondta: „A bajtársias szellem és az egymás iránti kölcsönös tisztelet nem engedheti, hogy azon tisztjeink, kik nélkülözések és számtalan életveszély után végre eljuthatnak hozzánk, itt elutasító, sőt durva fogadtatásban részesüljenek. Éppen úgy helytelen és a közös cél ellen való eljárás, az érkezőket – ahelyett, hogy lelkesedésüket fokoznánk – az itteni állapotok kedvezőtlen lefestésével elkedvetleníteni”.¹¹

⁹ P. Ábrahám Dezső (Danckai Pattantyús Ábrahám Dezső) (Debrecen, 1875. július 10. – Budapest, 1973. július 25.) a második szegedi ellenkormány (1919. július 12. – 1919. augusztus 12.) miniszterelnöke. Ügyvéd, politikus. 1906 és 1918 között a Függetlenségi és ’48-as Párt országgyűlési képviselője. 1919. november 15. és 1920. március 15. között belügyminisztériumi államtitkár. 1920-tól ügyvéd. 1944 novemberében nyilas-hungarista internálásba és a Német Birodalomba került. 1945 szeptemberében visszatért Magyarországra és a Magyar Szabadság Párt egyik alapítója lett. 1947 és 1949 között a Független Magyar Demokrata Párt országgyűlési képviselője. Később ügyvéd. Emlékirataiban (*Visszapillantás. P. Ábrahám Dezső egykori miniszterelnök – Danckai P. Ábrahám Dezső memoárjai, valamint 1973-ban elmondott emlékei*. Összeállította KÉRY László András, HALBRITTER Ernő segítségével. Budapest, Fekete Sas, 2017.) a 29–62. oldalon emlékezik a szegedi hetekre.

¹⁰ Belitska Sándor (Lajosfalva, 1872. április 1. – Budapest, 1939. december 7.) hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata címzetes gyalogsági tábornok. A P. Ábrahám Dezső vezette szegedi ellenkormány hadügyminisztere (1919. július 12. – 1919. augusztus 12.), majd honvédelmi miniszter (1920. december 16. – 1923. június 28.). 1923. október 26. és 1930. június 5. között „II. fizetési osztályba sorolt rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter”-i rangban a Magyar Királyság Lengyelországba akkreditált követe. Rövid életrajzát ld. ÁCS TIBOR–BALOGH GYULA–BENCZE LÁSZLÓ–HEGEDŰS ZOLTÁN–LIPTAI ERVIN–MÓRÓCZ LAJOS–SZAKÁLY SÁNDOR: *Honvédelmi miniszterek 1848–1994*. Budapest, Zrínyi, 1994. (A továbbiakban: *Honvédelmi miniszterek*.) 88–90. (Az életrajzot Szakály Sándor írta.)

¹¹ *Csak szolgálati használatra!* 116.

A bajtársiasságra történő utalás mellett, úgy vélem, a megfogalmazást az is „elősegíthette”, hogy a Szegeden lévő tisztek – kiknek jelentős hányada tartalékos tiszt volt – létszáma mindössze néhány százra rúgott az adott időben, s a szerveződő Nemzeti Hadsereg létszáma is alig néhány ezer főt tett ki a lassan már sorozni kezdett legénységgel együtt.

Az 1919. augusztus 19-ig Szegeden működő ellenkormány mellett, röviddel a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság bukását követően létrejött Friederich-kormány¹² hadügyminiszterének¹³ aláírásával 1919. augusztus 16-án megjelent 14.550/el. 31. számú körrendelet kimondta, hogy a „[...] felállítandó nemzeti hadseregbe csak azok a tisztek, tisztjelöltek, hadapródjelöltek és hasonló állásúak vehetők fel, akiknek tökéletes megbízhatósága minden kétségen felül áll”, ezért a tiszteket igazoló eljárás alá kell vonni, és meg kell állapítani, hogy az illető a „[...] tanácsköztársaság alatt és annak érdekében nem teljesített-e a köteles, illetve rákényszerített munkát meghaladó szolgálatot”.¹⁴

Érthető tehát, hogy az igazolóbizottságok elé került tisztek szinte kivétel nélkül kényszerhelyzetükre hivatkoztak, s ezen érvelésüket a bizottságok a legtöbb esetben el is fogadták. Sokan utaltak az ország megvédésének szükségességére és arra, hogy ez az ok volt a leginkább döntő tényező abban, hogy beléptek a Vörös Hadseregbe. Erb Gusztáv,¹⁵ egy fiatal főhadnagy ezzel kapcsolatban többek között kijelentette,

¹² Friedrich István (Malacka, 1883. július 1. – Vác, 1951. november 25.) gépészmérnök, politikus. 1919. augusztus 7. és 1919. augusztus 15. között József királyi herceg, kormányzó által ideiglenesen megbízva a miniszterelnöki teendők ellátásával. 1919. augusztus 15. – 1919. november 24. között miniszterelnök. Rövid életrajzát ld. *Honvédelmi miniszterek*. 82–83. (Az életrajzot Szakály Sándor írta.) Életére és működésre lásd: SCHUTZBACH Csaba: *Friedrich István. 100 éve történt az őszirózsás forradalom*. Veszprém, Magyar Vidék Országos 56-os Szövetség, 2016.

¹³ Schnetzer Ferenc (Baja, 1867. október 26. – Budapest, 1944. április 3.) hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata vezérőrnagy. 1919. augusztus 7. és 1919. augusztus 15. között József királyi herceg, kormányzó által megbízva a hadügyminisztérium ideiglenes vezetésével, 1919. augusztus 15. és 1919. október 24. között hadügyminiszter. Rövid életrajzát ld. *Honvédelmi miniszterek*. 80–81. (Az életrajzot Szakály Sándor írta.)

¹⁴ RK/Szab. 1919. 52. sz., 193.

¹⁵ Erb (1923 júniusától vitéz Henyey) Gusztáv (Kolozsvár, 1888. szeptember 25. – München, Németországi Szövetségi Köztársaság, 1977. június 14.) hivatásos katonatiszt. Legmagasabb rendfokozata vezérezredes (szolgálaton kívüli viszonyban). 1919 márciusa és 1919 augusztusa között a Hadügyi Népbiztosság hadműveleti osztályán, illetve a Vörös Hadsereg Főparancsnokságán előadó. Rövid életrajzát ld. SZAKÁLY Sándor: *A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945*. 2. jav. és kieg. kiad. Budapest, Magyar Napló Kiadó–VERITAS Történetkutató Intézet, 2015. 65–67. Emlékiratában (HENYÉY Gusztáv: *Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar külügyminiszter visszaemlékezései*. Budapest, Európa–História, 1992.) röviden érinti az 1919-es tevékenységét is.

hogy „[...] a vörös hadsereg nacionalista célokért harcolt, Stromfeld¹⁶ alatt fokozatosan nemzetiszínűvé vált – és nem küzdött osztályérdekéért”¹⁷

Természetesen voltak eltérő vélemények is a Vörös Hadseregben szolgálatot vállaló tisztekről, így például Pawlas István alezredestől¹⁸ 1919 őszén a következőket jegyezték fel: „A kommunizmus alatt a terror kényszere alatt nem állván a megengedhető simulékonyság mértékét oly mértékben lépte túl, hogy ezen viselkedését a tisztai állás becsületével összeegyeztetni nem lehet.”¹⁹ Ettől a véleményről függetlenül Pawlas István tovább szolgálhatott a Nemzeti Hadseregben, és még nyugállományba helyezése (1927) előtt átmeneti viszonyban elnyerte a címzetes tábornoki rendfokozatot. A Honvédelmi Minisztérium VI–2. osztályán (hírszerzés és kémelhárítás) még évekig szolgált a rejtjelifejtőknél a német, a török, a román, az orosz, az angol, a francia és szerb nyelvet kitűnően ismerő katona, aki szükség esetén az albán és az olasz nyelvvel is „elboldogult”²⁰

Szintén kifogások érték Berger Károly százados²¹ 1919-es szegedi tevékenységét. Róla 1920-ban jegyezték fel, hogy „Nevezett százados a kommunizmus alatti magatartását illetőleg az osztály nyilvántartásában ismételten szerepel. Berger szds. a szegedi vörös gyalogezred segédtisztje volt, habár a szegedi kommunista viszonyok távolról sem voltak olyan súlyosak, hogy egy tiszt az un. vöröshadseregbe belépésre

¹⁶ Stromfeld Aurél (Újpest, 1878. szeptember 19. – Budapest, 1927. október 10.) hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata vezérkari ezredes. (1945-ben posztumusz vezérezredes). A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia elvégzése (1892–1896) után csapattiszt a magyar királyi Honvédségben, majd a bécsi császári és királyi Hadiiskola elvégzését (1900–1902) követően átkerült a vezérkari testületbe. Tanított a Ludovika Akadémián és a Hadiiskolán is. Az első világháborúban vezérkari tisztként szolgált különböző magasabb parancsnokságoknál. 1919. április és június között a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke. Életútjára vonatkozóan ld. HETÉS Tibor: *Stromfeld Aurél*. Budapest, Zrínyi, 1978.

¹⁷ Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium (A továbbiakban: HL HM), 8/c. osztály, 1920. VIII. tétel, 8.812/elnöki (73.336 iktatószám).

¹⁸ Pawlas (1936-tól vitéz Papházay) István (Máriaradna, 1873. augusztus 3. – Budapest, 1946. július 3.) hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata címzetes vezérezredes. A császári és királyi haderőben szolgált, majd a magyar Nemzeti Hadseregben és a magyar királyi Honvédségben. 1926. augusztus 1-vel átmeneti viszonyba került, majd nyugállományba helyezték 1927-ben.

¹⁹ HL HM, 1919. 31. osztály 14.550/el. 2. tétel (21.722 iktatószám).

²⁰ Nyelvismeretére vonatkozóan ld. Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv, Qualifikations-Liste Stephen Pawlas, valamint HL, Tiszti személyügyi anyagok 3.542 (Pawlas István).

²¹ Berger (1932. május 21-től Beregfy) Károly (Cservenka, 1888. február 12. – Budapest, 1946. március 12.) hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata vezérezredes. 1944. október 16. és 1945. május 1. között honvédelmi miniszter és 1944. december 20-ig a Honvéd Vezérkar főnöke. 1944. december 20-tól 1945. május 1-jéig a Honvédség főparancsnoka. Rövid életrajzát ld. *Honvédelmi miniszterek*. 112–114. (Az életrajzot Szakály Sándor írta.)

kényszerítve lett volna [...]”, egyben feljegyezték róla azt is, hogy „Nevezett a kommunizmus alatti magatartása végett becsületügyi eljárás alatt állott [...]”²²

A Nemzeti Hadsereg az antanthatalmak engedélyével 1919 augusztusában bevonulhatott a Dunántúlra, illetve annak a román hadsereg által el nem foglalt részére. A hadügyminiszteri tisztétől már korábban²³ megvált nagybányai Horthy Miklós²⁴ mint a Nemzeti Hadsereg fővezére irányította a csapatok mozgását, és gyakorlatilag a tényleges katonai erőt a Nemzeti Hadsereg jelentette az országban. Horthy érzékelve a konszolidáció iránti belső és külső igényt, amelyet a Nemzeti Hadseregen belül tapasztalható hiányosságokat és meg nem engedhető cselekedeteket végrehajtó, úgynevezett „tishti különítmények” – Prónay,²⁵ Osternburg-Mora-

²² HL HM, 1920. Elnöki C. osztály 1. tétel, 105.785.

²³ Horthy Miklós a Károlyi Gyula gróf (Nyírbakta, 1871. május 7. – Budapest, 1947. április 23.) vezette szegedi ellenkormányban 1919. június 6-a és 1919. július 12-e között töltötte be a hadügyminiszteri tiszteletet.

²⁴ Horthy Miklós, vitéz nagybányai (Kenderes, 1868. június 16. – Estoril, Portugália, 1957. február 9.), hivatásos haditengerésztiszt, legmagasabb rend fokozata altengernagy. Az osztrák–magyar hadiflotta utolsó parancsnoka. A Károlyi Gyula gróf vezette szegedi ellenkormány hadügyminisztere, majd a Nemzeti Hadsereg fővezére 1919. július 15. és 1920. március 1. között. 1920. március 1. és 1944. október 16. között a Magyar Királyság kormányzója, államfő. Életútjára vonatkozóan a teljesség igénye nélkül ld. HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa, 2012. – BENCSEK Gábor: *Horthy Miklós – a kormányzó és kora*. Budapest, Magyar Mercurius, 2003. – HOREL, Catherine: *Horthy*. Budapest, Kossuth, 2017. – DOMBRÁDY Lóránd: *A Legfelsőbb Hadúr és hadserege*. Budapest, Zrínyi, 1990. (A továbbiakban: DOMBRÁDY 1990.) – GOSZTONYI Péter: *A Kormányzó Horthy Miklós és az emigráció*. Budapest, Százszorszép, 1992. – SAKMYSTER, Thomas L.: *Admirális fehér lovon*. Budapest, Helikon, 2001. – TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág, 2014. – UNGVÁRY Krisztián: *Horthy Miklós. A kormányzó és felelőssége. 1920–1945*. Budapest, Jaffa, 2020.

²⁵ Prónay Pál, tótprónai és blatniczai (Romhány, 1872. november 2. – Szovjetunió, 1946 után), tartalékos, majd hivatásos katonatiszt a császári és királyi haderőben. A gimnázium nyolc osztályának elvégzését követően sikeres érettségi vizsgát tett, majd 1893 októberétől 1894 szeptemberéig egyévi önkéntesi szolgálatát a szombathelyi császári és királyi 11. huszárezredben töltötte le. 1895. január 1-vel tartalékos hadnagy. 1902-ben letette a tényleges tishti állományba történő felvételhez szükséges tishti vizsgát és 1902. november 1-vel tényleges állományú hadnagy lett a császári és királyi 11. huszárezredben. 1913-tól már a székesfehérvári császári és királyi 13. huszárezredben szolgált. A világháborúban számos hadszíntéren megfordult, többször megsebesült. 1918. november 1-vel őrnagyi kinevezést nyert. 1919 és 1921 között a Nemzeti Hadsereg tagjaként különítmény-parancsnok, alezredesi rendfokozatban, majd a nyugat-magyarországi harcok vezetője és az általa „kikiáltott” Lajtabánság vezetője, báni rangban. 1921-ben nyugállományba helyezték. A politikai életben nem sok sikert ért el az 1931-ben megalakított Magyar Országos Fasiszta Pártjával. 1945-ben szovjet (hadi)fogságba került, mint Budapesten harcoló „szabadcsapat parancsnok.” A Szovjetunióban 1946-ban 20 évi kényszermunkára ítélték. Nem ismert időpontban ott is hunyt el. 2001. június 27-én a Oroszországban felmentették az ellene felhozott vádak alól és rehabilitálták. Erős forráskritikával kezelendő emlékezésinek részleteit

vek,²⁶ Héjjas²⁷ – veszélyeztettek, 1919. augusztus 23-én fővezérként kiadott *Bizalmas tiszti parancsában* többek között ezt írta: „Amióta a fővezérséget átvettem, egyik legfontosabb teendőmnek tartottam a tisztikart minden tekintetben ama magas katonai színvonalra újra felemelni, melyen a régi hadsereg kötelékében valamennyi magyar tiszt mindenkor állott [...] erős és tántoríthatatlan elhatározásom a magyar nemzeti hadsereg tisztikarát megóvni mindattól, ami annak tekintélyét leronthatja és mostani nehéz feladatának sikeres megoldását veszélyeztetheti.”²⁸ Éppen ezért a fővezér úgy vélekedett, hogy a „[...] felépítendő hadseregünk tisztikarának sziklavár fegyelemmel kell bírnia. A fegyelem lényegét a régi szolgálati szabályzat határozványai szabják meg. Minden parancsnoknak el nem mulasztható kötelességévé teszem, hogy saját hatáskörében ezen szabályzatnak fegyelmi tekintetben valamennyi alárendelt tisztnek érvényt szerezzen. A legkíméletlenebb eszközöktől sem szabad visszariadniuk, hogy a letűnt korszak bomlasztó és fegyelmet ölő métélyét sorainkból kiöljük.”²⁹

PAMLÉNYI ERVIN ÉS SZABÓ ÁGNES BEVEZETŐJÉVEL ÉS SZERKESZTÉSÉBEN OLVASHATJUK: *A határban a halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál naplójából*. Budapest, Kossuth, 1963.

²⁶ Ostenburg-Moravek Gyula, gratteni (eredetileg Julius Edler von Morawek) (Marosvásárhely, 1884. december 2. – Budapest, 1944. január 12.), hivatásos katonatiszt a császári és királyi haderőben. A libenai császári és királyi gyalogsági hadapródiskola elvégzését (1899–1903) követően avatták hadapród-tiszthelyettesé 1903. augusztus 18-án, majd a császári és királyi 24. tábori vadász-zászlóaljhoz került. Abban szolgált, beosztott tisztként, illetve zászlóalj segéd tisztként, 1904. november 1-vel hadnagyi, majd 1910. november 1-vel főhadnagyi kinevezést nyert. Az első világháború végén őrnagy. 1919 augusztusa és 1921 októbere között különböző csendőri és katonai alakulatok parancsnoka. Az uralkodó elkötelezett híve. Az uralkodó, IV. Károly 1921. októberi, második visszatérési kísérletekor a király ezredessé nevezte ki és alakulata a „gárda vadászrezd” nevet vette fel. A sikertelen visszatérési kísérlet után a tényleges szolgálatból kivált és 1921. október 21. és 1925. május 31. között „átmeneti viszonybéli őrnagy, címzetes ezredes” rendfokozatban a magyar királyi 1. honvéd huszárezred állományában tartották nyilván. 1925. június 1-vel nyugállományba került. A politikai életben marginális szerep jutott neki az 1930-as években, miután Prónay Pállal együtt megalakították a rövid életű Magyar Országos Fasiszta Pártot.

²⁷ Héjjas Iván (Kecskemét, 1890. január 19. – Vigo, Spanyolország, 1951. február 10.) tisztviselő, majd tartalékos tiszt a császári és királyi 19. gyalogezredben, 1913. január 1-től tartalékos hadapródi rendfokozatban. Az első világháborúban tartalékos tisztként harcolt, főhadnagyi rendfokozatot ért el. 1919–1921-ben a Nemzeti Hadseregben különítményes, illetve a nyugat-magyarországi harcok egyik vezetője. Az 1920-as években aktívan politizált, 1927 és 1931 között a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője. Később minisztériumi tisztviselő. 1938 után számos diverzáns akció szervezője és résztvevője, az ismételten életre hívott Rongyos Gárda egyik vezetője. Életútjára vonatkozóan ld. DOMONKOS LÁSZLÓ: *A Héjjas-nyárfa árnyékában*. Budapest, Kairosz, 2018.

²⁸ *Csak szolgálati használatra!* 119.

²⁹ Uo.

A Nemzeti Hadsereg alakulatai ugyanakkor megkezdték az egykori Vörös Hadsereg alakulatrészeinek magukba olvasztását. A Hadsereg ennek ellenére 1919 őszén létszámát tekintve alig haladta meg a néhány ezer főt, és a tisztek és katonák jelentős része nem rendelkezett fegyverrel.³⁰ A Vörös Hadsereg fegyverzete a román hadsereg hadizsákmánya lett, a Nemzeti Hadseregnek pedig csak az itt-ott megmaradt fegyverekből jutott. Voltak olyan települések – például Miskolc, illetve környéke –, ahol a karhatalmi feladatokat ellátó katonákat csak botokkal tudták „fel-fegyverezni”.

Javított némileg a helyzeten, hogy az antanthatalmak megbízottainak segítségével némi fegyverzeti utánpótlást kapott a Nemzeti Hadsereg, és Ausztriából is sikerült fegyverekhez jutni, illetve az itt szerveződő csoportok Lehár Antal ezredes vezetésével csatlakoztak a Nemzeti Hadsereghez.³¹

A Fővezérség, illetve a Nemzeti Hadsereg vezérkara az általa elfoglalt területeken megkezdte a katonai közigazgatás, a katonai parancsnokságok kiépítését. Először az úgynevezett katonai körletparancsnokságok álltak fel, melyek egy-egy nagyváros központtal szerveződtek meg. A hét katonai körlet 1920-ban Budapest, Székesfehérvár, Kaposvár, Szeged, Debrecen, Miskolc székhellyel működött, 1921-ben Kaposvár helyét Pécs vette át.

Miközben a katonai vezetés – élén Horthy Miklós fővezérrel – 1919 őszén a hadsereg szervezetének kiépítésén fáradozott, a magyar béke delegáció Párizsban igyekezett valami eredményt elérni a béketárgyalásokon. Működése azonban teljesen kudarcra volt ítélve.³²

³⁰ A Nemzeti Hadsereg létszámára vonatkozóan nem állnak rendelkezésre pontos adatok. 1919 szeptemberében mintegy 4500 főre tette a létszámot a Nemzeti Hadsereg vezérkari főnöke, bádoki Soós Károly vezérőrnagy. DOMBRÁDY 1990. 20. Soós Károly, vitéz bádoki (Nagyszeben, 1869. július 28. – Villach, Ausztria, 1953. június 22.), hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata gyalogsági tábornok. Rövid életrajzát ld. *Honvédelmi miniszterek*. 84–85. (Az életrajzot Szakály Sándor írta.)

³¹ Lehár Antal báró (Sopron, 1876. február 21. – Bécs, 1962. november 12.) hivatásos császári és királyi katonatiszt. A közös haderőben ezredesi rendfokozatot ért el. 1919 és 1921 között az Ausztriában szerveződő katonai erők egyik vezetője, majd a Nemzeti Hadseregben a szombat-helyi katonai körlet, illetve hadosztály parancsnoka. IV. Károly magyar király 1921. októberi visszatérési kísérletekor felesküdött az uralkodóra, aki vezérőrnaggyá és hadügyminiszterré nevezte ki. A visszatérési kísérlet kudarcra után nyugállományba helyezték, és Ausztriába távozott. Az 1919-es tevékenységét is felölelő emlékezését Peter BROUCEK adta közre. *Anton Lehár: Erinnerungen. Gegenrevolutionen und Restaurationsversuche in Ungarn, 1918–1921*. München, Oldenburg, 1973.

³² A magyar béke delegáció párizsi tárgyalásaira vonatkozóan is ld. ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon, 2020.

A béketárgyalások végül is egy diktátumhoz vezettek, amit 1920. június 4-én írt alá a magyar delegáció a versailles-i Nagy Trianon-palotában.³³ A békediktátum katonai vonatkozásokban szinte lehetetlen helyzetbe hozta Magyarországot. Az előírások értelmében Magyarország összesen 35 ezer fős hadsereget tarthatott fenn, s ezen létszámnak tizenötöde lehetett hivatásos tiszt (1750 fő), huszada altiszt (2334 fő), míg a legénység 12 évi szolgálatot vállalt önkéntesekből állhatott.

Az előírások kitértek a hadsereg létszáma mellett a fegyverzeti kérdésekre is, illetve a hadsereg szervezetére. Így a magyar haderő nem rendelkezhetett repülőerővel, megtiltották a dunai flottilla létrehozását, mindössze három felderítőszázad hadrendbe állítását engedélyezték. Nem lehetett vezérkari testülete a hadseregnek, illetve vezérkara, de tilos volt a hadsereg és hadtest szintű parancsnokság létesítése is.

A békediktátum előírásai szerint a hadsereg minden ezer fő után 1150 puskával, 15 géppuskával, 2 aknavetővel és 3 löveggel rendelkezhetett. Ez összesen 40 250 puskát, 525 géppuskát, 140 aknavetőt és 115 löveget jelentett. A lövegek esetében még az űrméretet is meghatározták, illetve a fegyverek lőszerkiszabátát is darabra előírták. A lőszer és a kieső fegyverek pótlására csak állami tulajdonban lévő gyárban lehetett lőszert, fegyvert előállítani. Mindezek ellenőrzését a nagyhatalmak és a kisantant államok képviselőiből létrehozott Szövetségi Ellenőrző Bizottság volt hivatott végrehajtani.

A magyar fél még a tárgyalások időszakában igyekezett 85 ezer főre emelni a létszámot, de teljes elutasításban részesült. Hiába volt az érvelés, hogy a 35 ezer fős hadsereg legfeljebb a belső rend fenntartására jöhet szóba, a „békecsinálók” nem változtattak álláspontjukon.

A szerveződő Nemzeti Hadsereg 1920-ban már kezdte az egységesülés jegyeit mutatni, hiszen a korábbi *Fővezér*, Horthy Miklós, 1920. március 1-jével kormányzó lett, és mint ilyen, *Legfelsőbb Hadúrrá* is vált, aki a hadsereggel gyakorlatilag önállóan rendelkezhetett. Jogai közé tartozott a tábornokok és tisztek kinevezése, nyugállományba helyezése, illetve felmentése, a hadsereg belső életének szabályozása, és a katonák esküjüket is a személyére tették le.

³³ A békeszerződést magyar részről dr. Benárd Ágost (Budapest, 1880. január 3. – Balatonkenese, 1968. június 22.) népjóléti és munkaügyi miniszter (1920. március 15. – 1921. április 14.) és Drasche-Lázár Alfréd (Dorog, 1875. június 15. – Meyerhofen, Ausztria, 1949. augusztus 28.) rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter írták alá 16 óra 30 perckor. Az aláírók személyének kiválasztásával kapcsolatos vitára vonatkozóan ld. VIZI László Tamás: *Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények*, 2011/4. 109–132. – A trianoni békeszerződés – az 1921. évi XXXIII. törvénycikk – teljes szövegét rövid jegyzetekkel ellátva ld. *Trianon. A békeszerződés*. S. a. r. BANK Barbara–KOVÁCS Attila Zoltán. Budapest, Athenaeum, 2019.

Horthy és a katonai vezetés tagjai ekkor – és már 1919-ben is – a legfontosabb dolgok egyikének a hadsereg és a tisztikar fegyelmének helyreállítását, a politizálásnak a hadseregből történő „kitiltását” tartották. Ezzel kapcsolatban a későbbi államfő, illetve az adott időszak hadügy- majd honvédelmi miniszterei számos parancsban fogalmazták meg a tisztikarral, a haderővel kapcsolatos elvárásaikat.

A hadügyminiszter 1919. augusztus 30-án rendeletben tiltotta el a tisztikar tagjait a politizálástól, és ezt a rendeletet a különböző kerület parancsnokságok – Budapest, Győr, Miskolc, Szeged –, valamint a „Haderők Fővezérlete” (Siófok) útján hozta az illetékesek tudomására többek között ebben a formában „[...] folyó évi augusztus 11-én napilapokban, falragaszokon, majd Rendeleti Közlönyileg is közzétett folyó évi 14.416/el. 5. számú rendeletem 1. pontja szerint a tényleges állományú tisztek, tisztjelöltek és hasonállásúak mindennemű politizálását szigorúan betiltom. Tudomásomra jutott, hogy ennek dacára egyes tisztek még mindig részt vesznek politikai mozgalmakban és ily irányú céllal párhelyiségeket (klubokat) látogatnak. Az alárendelt póttestek, intézetek és katonai hatóságokat azonnal utasítsa, hogy az alárendelt tisztikart ismételten figyelmeztessék fent hivatkozott rendeletem 1. pontjának szigorú betartására, azzal, hogy a politizáló tisztelnek az új hadseregben semmi esetben nem lesz helye.”³⁴

A hadsereg vezetőinek szeme előtt az egykori Osztrák–Magyar Monarchia haderejének fegyelme, egységessége – nyilván a világháború előtti – lebegett. Úgy vélték, az egységes, szellemiségben homogén hadsereg biztos támasza lehet a kialakuló rendszernek.

Ennek a hadseregnek a létrehozása azonban különböző elemekből jöhetett csak szóba. A világháború előtti magyar királyi Honvédség, illetve a közös hadsereg hivatásos és tartalékos tisztjeinek, altisztjeinek, valamint az 1918–1919-es időszak vörös- és fehérkatonáinak kellett egységes szervezetet alkotnia. Az így létrejött haderő létszámát – a vörös és fehér alakulatok egybeolvadását követően – 1920. február 1-jén 100 209 főben adták meg, mely létszámból 14 993 fő volt tiszt és 5309 fő altiszt.³⁵

A vörös és fehér, a közös és honvéd, illetve a hivatásos és tartalékos sokszínűséget még színesebbé tette az uralkodó személyével, illetve a királykérdésben elfoglalt álláspont, amely a tisztikar tagjait, de a Nemzeti Hadsereg egészét is királypáriakra és szabad királyválasztókra osztotta. A tisztek többsége az 1919–1920-ban kialakult

³⁴ A rendelet idézett részét közli: SZAKÁLY Sándor: Politizáló hadsereg? A honvédség főparancsnoka a tisztikarról 1936-ban. *História*, 1984/5–6. 48.

³⁵ PATAKI István: *Az ellenforradalom hadserege. 1919–1921. A hadsereg szerepe az ellenforradalmi rendszer kialakításában és megszilárdításában Magyarországon (1919. augusztus – 1921. július 9.)*. Budapest, Zrínyi, 1973. 80.

állapotot ideiglenesnek tekintve elfogadta azt, és ezzel a kérdéssel igazán élesen csak 1921-ben, IV. Károly magyarországi „látogatásakor” kerültek szembe.³⁶

Az uralkodó sikertelen „hatalomvisszavételét” követően számos hozzá csatlakozott tábornok és tiszt kivált a Nemzeti Hadsereg állományából, de ez érdemben nem befolyásolta annak létszámát és nem okozott vezetői válságot a katonai vezetésben. A haderőben a királykérdés lekerült a napirendről, s az az 1921. évi XLVII. törvénycikk³⁷ elfogadása után már érdemben elő sem került.

Az 1921. évi XLIX. törvénycikk,³⁸ amely a magyar királyi Honvédségről szólt, lényegében azt is jelentette, hogy 1922. január 4-én a Nemzeti Hadseregből magyar királyi Honvédség lett, mely nevet – a királyi jelző használatát ugyan 1945 elejére már elhagyva – 1945. májusági megtartotta. Szervezetét 1922-ben pedig hét vegyesdandárba szervezve (összesen 42 gyalogzászlóalj) építette ki, amelyek mellett 4 huszárezred (16 század), 4 önálló üteg és 3 utászzászlóalj alkotta a hadsereget. A vegyesdandárokba két gyalogezred tartozott, egyenként három zászlóaljjal, egy kerékpáros zászlóaljjal, egy lovasszázaddal, egy aknavetőszázaddal, egy tüzérosztállyal, egy híradószázaddal és egy-egy autós- és vonatosztaggal. Tüzereje 3053 puskát, 42 géppuskát, 12 löveget és 10 aknavetőt jelentett.³⁹ Az így létrejött Honvédség – melynek

³⁶ IV. Károly (Persenburg, Ausztria, 1887. augusztus 17. – Funchal, Portugália, 1922. április 1.) magyar király, 1921-ben két alkalommal – 1921. március 27. és április 5., valamint október 20. és október 31. között – próbálta meg Magyarországra visszatérve „elfoglalni a trónját”. A második alkalommal fegyveres összetűzésre is sor került a királyhoz pártolt és a kormányzóhoz hű alakulatok között. A visszatérési kísérletekre vonatkozóan ld. ZSIGA Tibor: *Horthy ellen a királyért*. Budapest, Gondolat, 1989. – ORMOS Mária: „Soha, amíg élek”. *Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben*. Pécs, Pannónia, 1990. – BOROVIČENY Aladár: *A király és kormányzója*. Budapest, Európa–História, 1993.

³⁷ Az 1921.évi XLVII. törvénycikk – IV. Károly Ő Felsője uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntéről – gyakorlatilag kimondta, hogy a királyválasztás joga visszazár a nemzetre és amikor annak eljön az ideje rendezni kell a kérdést. A jelzett törvénycikket ld. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei?keyword=1921> (2020. június 20.)

³⁸ Az 1921. évi XLIX. törvénycikk a m. kir. Honvédségről a trianoni békeszerződésben meghatározott katonai előírások szempontjai alapján fogalmazta meg a magyar királyi Honvédség feladatát, szolgálati és létszámviszonyait. Ezt az 1921. évi XLIX. törvénycikk indoklása a m. kir. Honvédségről anyagban részletesen kifejtették. Az 1921. évi XLIX. törvénycikket 1922-ben kiegészítették – 1922. évi III. törvénycikk a m. kir. Honvédségről szóló 1921. évi XLIX. törvénycikk egyes rendelkezéseinek kiegészítéséről és módosításáról – és az adott törvénycikkben a magyar királyi Honvédség létszámát pontosan meghatározták: „1750 fő tiszt, 2334 fő altiszt és 30 916 fő legénység. A m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia hallgatói a m. kir. honvédség legénységi létszámába számítanak”. A hivatkozott törvényeket és az indokolást ld. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei?keyword=1921> (2020. június 20.)

³⁹ A magyar királyi Honvédség szervezetének kialakítására és annak változásaira vonatkozóan még napjainkban is jól használható Tóth Sándor tanulmánya. TÓTH Sándor: *A Horthy-hadsereg szervezete (1920–1944)*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1958/1–2., 54–70. és 1958/3–4., 64–98.

feltöltöttsége 1925-ben is még csak mintegy hatvanszázalékosra volt tehető, azaz 21-22 ezer ember volt fegyverben –, legfeljebb belső karhatalmi célokra volt alkalmas. Az ország megvédésére, netán támadó hadműveletek indítására pedig képtelen volt, illetve lett volna. Létrejötté azonban mégis nagy jelentőségű volt, hiszen a teljesen függetlenné vált Magyarország – a Magyar Királyság – önálló haderejének számított, minden hiányossága, gondja ellenére, és a nemzet a revízió letéteményesét látta benne.

POLITIKUSPORTRÉK

FRIEDRICH ISTVÁN ÚTJA A MINISZTERELNÖKSÉGHEZ

1919. augusztus 7-én József főherceg a Habsburg-Lotharingiai Ház tagja, a Magyar Honvédség tábornagya, 1918 őszén IV. Károly magyar király és osztrák császár magyarországi megbízottja, mint ideiglenes államfő megbízta kormányalakítással Friedrich Istvánt, a Károlyi Mihály vezette kormány hadügyi államtitkárát. Miközben a Tanácsköztársaságot megdöntő román csapatok, bevonultak Budapestre és megkezdtek menetelésüket Győr és Veszprém irányába, hogy a Dunántúl északi részén egy „hídőt” alakítsanak ki. Az egykori Monarchia összeomlásának hatása mindenhol érződött.

A tanulmány azt szeretné megmutatni, hogy miképpen lett miniszterelnök egy malackai gyógyszerész fia, és milyen utat kellett bejárni ehhez. Ezt azért is érdekes megvizsgálni, mert kialakult Friedrich Istvánnal kapcsolatban egy olyan benyomás, hogy csak egy különleges pillanatban, a Monarchia 1918-as összeomlásával lépett közéleti pályára. Ezzel is erősítve vele kapcsolatban a politikai kalandorság vádját. Ha közelebbről végig követjük az életútját, akkor megállapítható, hogy ez az nézőpont nem tartható fenn teljes mértékben. Már középiskolás korában részt vett közösség-szervezésben, ezt egyetemistaként is folytatta, majd gyártulajdonosként is községe meghatározó figurája lett.

Az első évek

Mikor Friedrich 1883-ban meglátta a napvilágot a Pozsony megyei Malackán (ma Malacky, Szlovákiához tartozik), a dualista rendszer már több mint 15 éve tartott, és egyre látványosabb eredményeket hozott. Szülővárosának fejlődését nagyban segítette, hogy egy forgalmas észak–déli útvonalon feküdt és itt volt a Pálffy család egyik uradalma is. Édesapja, Friedrich János helyi gyógyszerész, és „gyógyszerfejlesztő”,¹ Édesanyja Wágner Erzsébet volt. A német származású katolikus család ebben az időszakban magyarosodhatott el. A későbbi miniszterelnök a magyart jelölte meg

¹ Általában gyógyszergyárosként szokták megjelölni, de a malackai település-leírásokban nem szerepel gyógyszergyár. Nagy valószínűséggel fő profiljának a gyógyszerárúsítás tekinthető, viszont tudott saját gyógyszereket is előállítani. Saját fejlesztése volt a *Kárpáti Labdacok* megfázás elleni készítmény.

anyanyelveként adatlapjain, ami azért is érdekes, mert ekkoriban a település lakosainak nagy része szlovák és német anyanyelvűnek vallotta magát.² A polgári család jó anyagi körülmények között élhetett. Hat gyermekük³ közül három fiúk is középfokú tanulmányokat folytatott, ketten egyetemet is végeztek. Az ifjabb János, miután a pozsonyi Katolikus Főgimnáziumban érettségizett, a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Orvosi Karán tanult tovább, majd édesapjuk halála után átvette gyógyszerüzlet vezetését. A legidősebb fiú, Gusztáv szintén a Katolikus Főgimnáziumot végezte el, majd Ganz-gyárban kezdett el dolgozni tisztviselőként, végül 1904. májusában szeretőjével öngyilkosságot követtek el.⁴

Miután az elemi első négy osztályát szülőfalujában elvégezte, Istvánt az egykori koronázóvárosba küldték továbbtanulni. Itt komoly hatással lehetett rá a modernizálódó Pozsony, mely ebben az időszakban a Magyar királyság második legjelentősebb iparvárosa volt. A technikai és társadalmi fejlődés szinte tapintható volt, ezzel szemben lehet érezni egyfajta politikai stagnálást, hiszen várost is magába foglaló választókerületben az 1905-ös és 1906-ös választások kivételével, mindig kormánypárti programmal induló jelöltek nyertek. Ez a fajta disszonancia elképzelhető, hogy a fiatal diákban erősítette az állapotok megváltoztatására való hajlandóságot.

A későbbi politikus középiskolai tanulmányait a Magyar Királyi Állami Főreáliskolában folytatta. Saját bevallása szerint jó tanuló volt.⁵ Ha a bizonyítványban beírt jegyeket nézzük,⁶ akkor ez elfogadható megállapítás, jegyeinek összesített átlaga:

² Érdekes, hogy később Batthyány Tivadar német akcentust érzett ki a beszédéből, bár ez inkább amiatt lehetett, hogy ekkora már a függetlenségi politikus ellenségesen viszonyult Friedrichhez. Ezzel a jelzővel a későbbi miniszterelnök idegenségét szerette volna talán hangsúlyozni. ld. BATTHYÁNY Tivadar: *Beszámolóm II.* Budapest, Szerző kiadása, é.n. [1927]. 132. Jászi Oszkár a sváb kispolgársághoz sorolta. Miközben Friedrich ősei elképzelhető, hogy a nyugat-magyarországi németekhez hasonlóan egy korábbi bevándorlási hullám keretében érkezhettek Magyarországra. ld. JÁSZI Oszkár: *Magyar Kálvária – Magyar Feltámadás. A két forradalom értelmé, jelentősége és tanulságai.* Budapest, Magyar Hírlap Könyvek, 1989. (A továbbiakban JÁSZI, 1989.) 156.

³ 1875-ben Anna Ludovika, 1876-ben Gusztáv, 1877-ben Rózsa, 1879-ben János, 1881-ben Erzsébet és 1883-ban István.

⁴ A szerelem áldozatai. *Budapesti Hírlap*, 1904. május 21. 11.

⁵ Sz.n.: *Ki volt – Mi volt – 99 életrajz. Magyar selfmademanek.* Budapest, Pesti Futár, 1928. (A továbbiakban: *Ki volt.*) 34.

⁶ *A Pozsonyi M. Kir. Állami Főreáliskola harminczhatodik értesítője. Az 1894/95. iskolai évről. Fennállásának 44-dik évében.* Pozsony, Édes István Könyvnyomda, 1894. 174. – *A Pozsonyi M. Kir. Állami Főreáliskola harminczhetedik értesítője. Az 1895/96. iskolai évről. Fennállásának 45-dik évében.* Pozsony, Édes István Könyvnyomda, 1896. 64. – *A Pozsonyi M. Kir. Állami Főreáliskola harmincznyolcadik értesítője. Az 1896/97. iskolai évről. Fennállásának 46-dik évében.* Pozsony, Édes István Könyvnyomda, 1897. 74. – *A Pozsonyi M. Kir. Állami Főreáliskola harminczkilencedik értesítője. Az 1897/98. iskolai évről. Fennállásának 47-dik évében.* Pozsony, Édes István Könyv-

1,66. Megállapítható, hogy az első öt évben egy lassan gyengülő tendenciát mutatnak az osztályzatai, ezt követően sikerült javítani a jegyein, és bölcsélet kivételével mindenből jelest kapott.

A főreáliskolai éveiben aktívan részt vett a diákéletben. Hatodik osztályos korában a Gyorsírókör alháznagyának választották meg.⁷ Az 1899/1900-as tanévben az Ifjúsági Önképzőkör pénztárnoka lett. Ebben az évben, mint szorgalmas szavaló jutalmat is kapott.⁸ Az 1900/1901-es tanévben az Ifjúsági önképzőkör titkárává választották meg. Újból kitüntették, mint kiváló szavaló.⁹ Ekkor külön kiemelték és megköszönték neki, hogy 42 tanulónak a „tánczot szívességből tanította”, „hiszen az ilyen fajta szívesség az iskola alapjainak értékesítésre szolgál”.¹⁰ Az iskola erőteljes nyelvi képzést adott, a latin mellett németül, franciául is tanították a diákokat.¹¹ Friedrichnek a német nem igazán okozott nehézséget, általában jelesre osztályozták, egy-két év végén kapott csak jó osztályzatot. Ezzel szemben a franciával kifejezetten meg kellett küzdenie, csak jó vagy közepes osztályzatokat szerzett. A francia internálás alatt is többször kijelentette, hogy csak a nagyon szükséges dolgokban tudja magát megértetni fogvatartóival.¹² 1901. májusában érettségizett jeles eredménnyel, minden szükséges készséggel rendelkezett, hogy megkezdje mérnöki tanulmányait.

Ezt követően jelentkezett a Magyar királyi József nádor Műegyetemre, a gépészmérnöki szakra, melynek 1901 szeptemberében lett rendes hallgatója. A tanulmányi eredményeit átvizsgálva kijelenthető, hogy nem volt kiemelkedő tanuló, teljesítette a kötelezőket, de semmilyen tantárgyból nem emelkedett ki. A szigorlatát 1903.

nyomda, 1898. 99. – *A Pozsonyi M. Kir. Állami Főreáliskola negyvenedik értesítője. Az 1898/99. iskolai évről. Fennállásának 48-dik évében.* Pozsony, Édes István Könyvnyomda, 1899. 90. – *A Pozsonyi M. Kir. Állami Főreáliskola negyvenegyedik értesítője. Az 1899/1900. iskolai évről. Fennállásának 50-dik évében.* Pozsony, Édes István Könyvnyomda, 1900. 101. – *A Pozsonyi M. Kir. Állami Főreáliskola negyvenkettedik értesítője. Az 1899/1900. iskolai évről. Fennállásának 51-dik évében.* Pozsony, Édes István Könyvnyomda, 1901. 97.

⁷ *A Pozsonyi M. Kir. Állami Főreáliskola negyvenedik értesítője. Az 1898/1899. iskolai évről. Fennállásának 48-dik évében.* Pozsony, Édes István Könyvnyomda, 1899. 68.

⁸ *A Pozsonyi M. Kir. Állami Főreáliskola negyvenkettedik értesítője. Az 1899/1900. iskolai évről. Fennállásának 50-dik évében.* Pozsony, Édes István Könyvnyomda, 1901. 54.

⁹ Uo. 58.

¹⁰ Uo. 80. Mivel „a szülők ugyanis látva a sokoldalú képzést, melyben a növendékeink részesülnek – évről-évre emelkedő érdeklődéssel tekintenek állami főreáliskolánkra s ezen érdeklődés az intézet vezetőinek jutalom is.”

¹¹ Budapest Főváros Levéltára (A továbbiakban: BFL), XVI.3–fogoly–1919–617. <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/333877/view/?bbox=-301%2C-3089%2C5842%2C-630> (2019. július 1.)

¹² Politikátörténeti Intézet Levéltára. IV.704. 15. *Friedrich István Bordeaux-i naplója.* 4–5.

szepember 17-én tette le, ahol szótöbbséggel elégséges osztályzatot adtak neki.¹³ Nem lehetett igazán kiemelkedő mérnök. A mérnöki tudományban inkább a tudásának hasznosítása érdekelhette, mint a különböző fejlesztésekben való részvétel, esetleg valami teljesen újnak a feltalálása.¹⁴ 1905. szeptember 29-én szerezte meg gépészmérnöki oklevelét.¹⁵

A műegyetemi évei alatt aktívan sportolt, a Műegyetemi Atlétikai és Football Club (MAFC, 1903 előtt Műegyetemi Football Club) labdarúgó csapatában játszott, mely Magyarország egyik legelső labdarúgó egyesületének számított.¹⁶ 187 cm-es magasságával és atlétikus természetével kiválóan alkalmas volt a játékra. Általában jobbszélső posztra állították.¹⁷ Másodéves korában nemzetközi meccsen is pályára léphetett a First Vienna Fottball Club elleni „revanche” mérkőzésen 1901. októberében. A végeredmény 2:1 lett a bécsiek javára.¹⁸ 1903-ban a válogatottban is játszhatott egy Ausztria elleni meccsen, melyen október 11-én Magyarország 2:4-re kikapott.¹⁹ Több-ször előfordult, hogy Friedrich játékát kiemelték.²⁰

Műegyetemi évei alatt nem csak a pályán (mint játékos vagy bíró) vett részt a sportéletben. 1901. novemberében a Műegyetemi Futball Club egyik jegyzőjévé,²¹ majd 1902-ban a az egyesület főtitkárává választották meg.²² Fontosnak tartotta a csapat érdekeinek képviselését. Például mikor más csapatokkal való meccsek szervezéséről volt szó, 1903. júniusában a Ferencvárosi Torna Clubbal egyeztetett egy mérkőzés elhalasztásáról, mert több műegyetemistának arra a napra estek volna az írásbeli vizsgái, így nem tudtak volna játszani. Az FTC nem fogadta el a javaslatot. Friedrich ezért nyíltlevélben bejelentette, „odaajándékozta a boldog Franzstádlereknek ezt a mérkőzést és kívánja, hogy ilyen úton és módon sok, de nagyon sok mérkőzést

¹³ Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára (A továbbiakban: BME Lt.), 104/f. Gépészmérnöki Törzskönyv XIII. 65. Friedrich István.

¹⁴ Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala. Szabadalmi adatbázis. <http://epub.hpo.hu/e-kutatas/?lang=HU#> (2020. február 10.) Friedrich István neve alatt nem jelentettek be szabadalmat.

¹⁵ BME Lt. 104/f. Gépészmérnöki Törzskönyv XIII. 65. Friedrich István.

¹⁶ B. T. C. — M. F. C. *Sport-Világ*, 1903. november 15. 387.

¹⁷ Bár van, amikor a fedezet játékát emelték ki. Budapesti Torna Club — Műegyetemi Football Club 1:1 eldöntetlen. Uo. 1903. március 27. 108.

¹⁸ Műegyetemi Football Club – First Vienna F. Club ellen. Uo. 1901. október 27. 358.

¹⁹ A magyar válogatott játékosok. Uo. 1912. november 3. 4.

²⁰ „Friedrich, mint mindig úgy most is jó volt.” Mérkőzések. Uo. 1904. április 17. 139. – „Mellelte Friedrich erőteljes és lelkes játéka érdemel külön dicséretet.” Vasárnapi mérkőzések. Uo. 1904. június 5. 202–203.

²¹ Főiskolai sportélet. *Budapesti Hírlap*, 1901. november 7. 9.

²² A Műegyetemi Football-Club. *Sport-Világ*, 1902. október 26. 1–2. – Főiskolai sportélet. *Pesti Hírlap*, 1901. november 7. 15.

nyerjenek”.²³ Soraiból már ekkor kitűnt a publicista Friedrich jellegzetes ironikus, gúnyos stílusa.

Mint a MAFC delegáltja bekerült a Magyar Labdarúgók Szövetségének tanácsába. 1903. március 26-án a Szövetség pénztárnoka lett.²⁴ 1904. február 10-én pedig újraválasztották.²⁵ 1904. július 24-én hirtelen lemondott a tisztségéről, melyet ideiglenesen Láng József vett át.²⁶ Évekkel később 1922-ban az MLSZ elnökévé is megválasztották. A futball élet nagy várakozással tekintett elnökségére, hogy Friedrich híres elszántságával és határozottságával rendezni tudja végre a profizmus és ál-amatőrség problémáját, de ebben kudarcot vallott. Viszont az ő elnöksége alatt dolgozta ki az MLSZ Gazdasági Bizottsága az olimpiai adó tervezetét, mely szerint a labdarúgó mérkőzések bevételeinek 10%-át be kell fizetni az olimpiai alapba.²⁷

1904 elején beválasztották az egyetem egyik fontos ifjúsági egyesületének vezetőségébe, a Műegyetemi Kör bizottsági tagja lett.²⁸ A Kör szervezte az 1905. február 6-i lakomát, melyet frissen országgyűlési képviselővé választott professzoruk, Lázár Pál tiszteletére tartottak a Vigadóban. Az esten megjelent a szövetkezett ellenzék részéről Kossuth Ferenc és Apponyi Albert. A felszólalok az ifjúság politikai részvételét hangsúlyozták. Friedrich az est végén a szövetkezet ellenzék tagjait éltette köszöntőjében.²⁹

1904. márciusában *Az Újság* és a *Hazánk* (utóbbi a Magyar Gazdaszövetség közlönye) is beszámolt róla, hogy egy új sportlap indult meg, „mely a sport minden ágát, sőt a lóversenyt is felöleli”. A főszerkesztő: Steiner Hugó, a felelős szerkesztő: Friedrich István lett. A *Hazánk* ismertetése szerint a lap „munkatársai a legismertebb gyakorlati sportemberek gárdájából sorakoztak” fel. *Az Újság* megdicsérte a lapot, hogy „az első négyoldalas szám elég élénken, ügyesen van megszerkesztve”. A sajtótermék ára 8 fillér.³⁰ A március 11-én megindult kiadványhoz Friedrichéknek jelentős támogatás sikerült megszerezni, a fejléc szerint, a hat nagyobb sportegyesület

²³ Nyílt tér: Műegyetem – Ezüst labda. *Sport-Világ*, 1903. június 14. 214.

²⁴ A Magyar Labdarúgók Szövetsége. Uo. 1903. március 29. 109.

²⁵ Közgyűlés. Uo. 1904. február 14. 56.

²⁶ Picador: Változás a Magyar Labdarúgók Szövetségében. Uo. 1904. július 24. 260–261.

²⁷ PORVAY Dávid: A válogatott miniszterelnök – Friedrich István labdarúgó karrierje. <http://ujkor.hu/content/valogatott-miniszterelnok-friedrich-istvan-labdarugo-karrierje> (2020. május 28.)

²⁸ A „Műegyetemi Kör”. *Egyetemi Lapok*, 1904/2. 7.

²⁹ Ifjúsági lakoma. Uo. 1905/12. 13. – A műegyetemi ifjúság ünneplése. *Magyarország* 1905. február 8. 6–7.

³⁰ Új sportlap. *Az Újság*, 1904. március 17. 18. – Új sportlap. *Hazánk*. 1904. március 18. 9. 1919 őszén a *Sporthírlapban* Kiss Gyula írt portrécikket az akkori miniszterelnökről. Kiss megemlékezett a *Sporthíradóról*, és a jó szerkesztés, és a rózsaszín papírra való nyomás mellett röviden arra utalt, hogy a lap „a sportközönség közönyösségén és a klubok között dúlt villongásokon” bukott meg. ld. Kiss Gyula: Friedrich István. *Sporthírlap* 1919. szeptember 1. 1–2.

és szövetség (Budapesti Ramblerek, a 33-asok Football Clubja,³¹ Magyar Úszó Egyesület, Műegyetemi Football Club, Typographia Sportklub, Ifjúsági Labdarúgók Szövetsége) hivatalos közlönyeként jelenhettek meg. Az újságnak lett hivatalos szerkesztősége és kiadóhivatala, a VII. kerületben, a Jósika utca 24.-ben. A munkatársak között megtalálható volt Giellemot Ferenc és Dr. Füzesséry Árpád is.³² Friedrich *Az Olvasóhoz* címmel írt beköszöntőt. Ebben megjelölte, hogy a „szerényebb anyagi viszonyok között élő sportközönséghez” kívánnak szólni (mivel a „jó sportlapok” drágák”) és a „sportért lelkesedő ifjúság”-hoz, majd leírta, hogy mivel szeretnének foglalkozni (minden sporteseményt és sportnemet le szeretnének fedni), milyen módon (kívül szeretnének maradni a különböző klubok viszálykodásán).

A későbbi pártvezér ebben az időszakban sajátította el azokat a szervezési és közösségépítő technikákat, melyeket később, mint különböző közösségek megszervezője nagyban tudott hasznosítani.³³ Ebbe beletartozott többek közt különböző csoportok „gründolása”, vezetése és pénzügyi támogatások megszerzése. Megtanulta, hogyan kell lebonyolítani a közösség rendezvényeit, miképpen lehet leegyeztetni ezeket és ha kell, hogyan alkalmazkodjon az új szituációkhoz.

A gépészmérnöki oklevél megszerzése után tüzérönkéntes lett a hadseregben.³⁴ Szolgálati idejének letöltése után tartalékos tüzér hadnagyi kinevezést kapott. Ebben az időszakban 1906. februárjában jegyezte el Asbóth Margitot,³⁵ és még ugyanezen év október 3-án, délben össze is házasodtak, a kőbányai plébánián.³⁶ Két gyermekük született, Gitta és Erzsébet. Feleségének édesapja memescsoi Asbóth Emil miniszteri tanácsos, nyugalmazott műegyetemi tanár és a Ganz Villamossági Rt. vezérigazgatója volt. Az Asbóth családdal való kapcsolata segítette később Friedrichet fővá-

³¹ A 33-asok Football Klubjának titkára Weisz Károly, később Friedrich párttársa lett. Hivatalos Rész. *Sportíradó*, 1904. március 11. 4.

³² Uo. 1.

³³ SZABÓ Miklós: *Az újkonzervatívizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, Új Mandátum, 2003. 268. „A korábbi diákvezérek azonban egy anakronisztikussá vált politikai típust képviseltek: a reformkori jurátus vezéreket utánzó, szónoklásban korteskedésben és esetleg tüntetések szervezésében kitűnő gravaminális agitátor típusát. Az 1901-es fejleményekkel s az őket követő változások során új típus jelenik meg: a szervező. Diákjóléti intézmények, sportszervezetek vagy már politikai színezetű vallásos ifjúsági szervezetek organizátorai voltak – mindegy, hogy hol jutottak szerephez, mert a lényeg az így megszerzett szervezési, adminisztratív rutin volt. Míg az előző típus ténykedése a szónokló képviselő és a politizáló ügyvéd előiskolája volt, az új típusa a leendő minisztériumi és közigazgatási tisztviselő, a főhivatású érdekképviseleti és pártfunkcionárius.” Bár Szabó Miklós élesen elhatárolta ezt a két diákvezért típust (időben is), Friedrich esetében megállapítható, hogy benne keveredett a régi és az új.

³⁴ *Ki volt.* 34.

³⁵ Friedrich István. *Sport-világ*, 1906. február 25. 70.

³⁶ Házasság. *Pesti Hírlap*, 1906. szeptember 30. 13. – Házasság. *Budapesti Hírlap*, 1906. szeptember 30. 9. – Házasság. *Magyarország*, 1906. október 2. 9.

rosi nexusának további bővítésében. A következő évet Berlinben töltötte, hogy további tapasztalatokat szerezzen. Tanulmányokat folytatott a charlottenburgi műegyetemen, majd az Allgemeinen Elektrizitätsgesellschaftnál (a mai AEG elődje) helyezkedett el mérnökként. Hazatérte után rövid ideig apósa cégénél dolgozott.

A cinkotai községi élet egyik hajtómotorja

Miután tapasztalatokat szerzett a gépgyártás, gépjavítás és munkaszervezés területén, úgy gondolta, hogy saját céget alapít Cinkotán, a családi otthona mellett. A nagyközség pár km-re helyezkedett el Budapest határától. Ekkoriban a település rohamos fejlődésen ment keresztül. Külterületeit elkezdték felparcellázni. Ezekből részben egy új üdülő települést hoztak létre villákkal és nyári lakokkal, ez lett Mátyásföld. Másrészt jobb anyagi helyzetben lévő tisztviselő és szakmunkás családok számára építési telkeket mértek ki a későbbi Ehmann-telep területén. A korábban döntően mezőgazdasági jellegű településen sorra épültek fel a gyárak: Fonalfestő és Fehérítő Gyár, Goldner János jéggyára, Heuffel Sándor Lámpaáru és Cseppfolyós Gázgyára és egy téglagyár is. 1888-tól a község is rákerült a Budapesti Helyiérdekű Vasút gödöllői vonalára. A mátyásföldi nyaralótelep mellett újabb parcellázás indult a századfordulón. Ez lett később Újmátyásföld.³⁷

Friedrich István is itt vásárolt telket a Baross Gábor utcában, ahol 1908-ban alapított egy kis műhelyt, ami szivattyúteleppel is rendelkezett és gyorsan növekedésnek indult.³⁸ 1914-re már 100 munkást foglalkoztatott. A gyár főleg mezőgazdasági eszközöket gyártott és javított.³⁹ 1908 őszén például többször hirdetést adott fel, hogy a régi hibás motorokat, gépeket, kutakat, szivattyúkat vásárol meg,⁴⁰ ezzel szeretett volna alkatrészekhez, és olyan gépelemekhez jutni, melyeket újonnan beszerezve jóval drágábban kaphatott volna meg. Ezen felül hirdetést adott fel, melyben olcsó javítást kínált.⁴¹ A újmátyásföldi közüzemi vízvezeték Friedrich építette ki. A cin-

³⁷ LANTOS Antal: *Cinkota története II. 1860-tól 1920-ig*. Budapest, Corvin Művelődési Ház, 2011. (A továbbiakban: LANTOS, 2011.) 88.

³⁸ 1908-ben már hirdetést adott fel műegyetemi hallgatók részére, mert a cég Attila úti irodájába keresett ügyintézőt. „Műegyetemi hallgató, gépészmérnök számára szünidei foglalkozás. Kitűnő bevezető világszabadalommal, acélbádog korongokkal, látogatások, teendők összes helybeli gyáraknál. Díjazás: haszonrészesezés, útiköltségek, sikeres két heti próbaidő után fix fizető. Napi 2-3 órai foglalkozás. Jelentkezések írásban: Friedrich műszaki gyár. Iroda: Attila-u. 23.” *Pesti Hírlap*, 1908. június 11. 31.

³⁹ *Ki volt.* 34.

⁴⁰ Apró hirdetések. *Veszék. Pesti Hírlap*, 1908. november 11. 30.

⁴¹ Apró hirdetések. *Gépjavítások. Pesti Hírlap*, 1908. november 20. 30.

kotai közvilágítás kiépítésére is pályázott, de ott alulmaradt a sokkal tőkeerősebb Phoebus Villamossági Rt.-vel szemben.⁴²

Miközben gazdasági hátterét folyamatosan tudta fejleszteni, egyre aktívabban vett részt a közösségi életben. 1910-ben lapot alapított, *Cinkota és környéke* néven. Ez lett a helyi függetlenségi pártkör hivatalos közlönye.⁴³ Emellett ez volt az egyetlen helyben megjelenő folyóirat. A kiadvány későbbi névváltozásai jól tükrözték (1916-tól *Rákos és Cinkota Környéke*, 1917-től *Nép*) az újság tulajdonosának változó céljait. Továbbra is fontosnak tartotta a település életéről való beszámolást, viszont mellette egyre komolyabban megjelent az igénye arra, hogy az országos politikával kapcsolatban is elmondhassa a véleményét. Az újság első oldalán általában egy országos témával foglalkozó vezércikk kapott helyet, majd ezt követék a megyei és lokális hírek. A lap hátsó oldalán foglaltak helyet a döntően helyi hirdetések. A cinkotai képviselő-testület 1911. április 11-én évi 200 koronát szavazott meg, hogy rendszeresen közöljék a község hivatalos rendeleteit és hirdetményeit.⁴⁴ Az újság főszerkesztője a háború időszakában, 1917. július 20-ig Barabás Béla volt.⁴⁵ A kiadó mellett a kiadvány felelős szerkesztőjeként is Friedrichet nevezték meg (kivétel 1916. január 10.-1917. szeptember 20. között, mikor Hoffmann Károlynak adta át a szerkesztést.)⁴⁶ A lap vezércikkeit a világháború előtt Friedrich írta,⁴⁷ a háború alatt általában az aktuális szerkesztők, vagy felkért cikkírók (például Auer Pál) voltak a felelősek azért, hogy beszámoljanak az aktuális politikai eseményekről. A hírlapot a *Világosság* nyomdában nyomtatták ki. A *Népre* történő címváltozás után, a hivatalos pártközlöny helyett, a *Politikai hetilap* alcímet vette fel. Az újság utolsó száma 1918. október 24-én jelent meg.⁴⁸ A hetilap megszűnésében közrejátszhatott a fokozódó papírhiány és a laptulajdonos politikai elfoglaltsága.

⁴² BFL, V. 704.a 3. köt. Cinkota nagyközség képviselőtestületi jegyzőkönyvek. 154–155. BFL V. 704.a 4. kötet Cinkota nagyközség képviselőtestületi jegyzőkönyvek. 56. – Villamos világítás Cinkotán. *Rákos Vidéke*, 1912. május 5. 5.

⁴³ LANTOS, 2011. 137. A lap megmaradt példányai az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében található meg.

⁴⁴ Uo. 142.

⁴⁵ Barabás Béla főszerkesztőségének kezdetére nincs adat. Ekkor azért kellett lemondania a pozíciójáról, mert kinevezték Arad vármegyei főispánnak. ld. Búcsúznunk kell Barabás Bélától. *Rákos és Cinkota környéke* 1917. július 20. 1.

⁴⁶ Elképzelhető, hogy Hoffmann vagy Barabás már korábban átvette ideiglenesen a lap szerkesztését Friedrich amerikai utazása, francia fogsága, majd katonai szolgálata miatt.

⁴⁷ Friedrich István 1928-tól 1939-ig a *Pesti Napló* egyik vezércikkírója volt, több mint 1000 publicisztika jelent meg a tollából. 1918 előtt egy országos jelentőségű lapban publikálhatott egyszer. A *Magyarország* 1916. január 25-i számában jelent meg, *Kelet felé* címmel vezércikke, melyben a túlságosan idealista, expanzionista politikai terveket kritizálta.

⁴⁸ BENEDEK, 2002. 27.

1911 nyarán Friedrich megalapította a Cinkota-Mátyásföld Sport Klubot. *Nemzeti Sport* ősszel méltatta az új egyesületet. Arról számoltak be, hogy az új csapat több szép mérkőzést játszott nagy közönség előtt. A labdarugó mellett a tenisz-szakosztályt is létrehozták. A klub „a MLSZ-be is belép, játékosait igazoltatni fogja, de bajnokságért játszani nem fog”.⁴⁹ 1913. május elején csapata a MAFC-cal is összecsapott, de 2:0-ra vereséget szenvedtek.⁵⁰ Friedrich 1918 őszéig vezette a szervezetet.

A világháború előtt csatlakozott a Királyi Magyar Automobil Clubhoz és a Magyar Királyi Önkéntes Gépkocsizó Testülethez.⁵¹ Egyrészt tovább szélesítette kapcsolatrendszerét, itt ismerkedhetett meg több, később fontos szerepet játszó politikussal, például gróf Károlyi Mihállyal, gróf Teleki Pállal és herceg Windischgrätz Lajos-sal.⁵² Másrészt így könnyebben vehetett részt autóversenyeken. Puch típusú gépjárművén elindult az 1913-ban szervezett Tátra-Adria túraúton, melyen elnyerte a Honvédelmi Minisztérium díját és egy ezüst plakettet, mivel a legkevesebb büntetőpontot gyűjtötte be.⁵³

Friedrichet 1912. novemberében községi képviselővé választották, 122 szavazatot kapott.⁵⁴ Rendszeresen részt vett a községi képviselő-testületi üléseken, több javaslatot is tett, többek között a BHÉV állomások áthelyezésére és további kocszmáztatási engedélyek kiadásának felfüggesztésére.

1914. januárjában megalakult a Mátyásföldi Kaszinó, amelyben Friedrichet választmányi rendes tagnak is megválasztották.⁵⁵ Egyre inkább központi szereplővé vált a község életében.

A Függetlenségi Pártban is aktívabb lett 1912–1913-tól. A pártvezetés irányába a kapcsolatát Barabás Béla egyengethette, aki ezekben az években Mátyásföldön lakott. A nagyközség komoly függetlenségi hagyománnyal rendelkezett köszönhetően többek között özv. Beniczkyné Batthyány Ilonának (gróf Batthyány Lajos lányának), aki támogatta az ország önállósága melletti kiállást és a Habsburgokkal szembeni politikai véleménynyilvánítást. A település történetét feldolgozó Lantos Antal helytörténész szerint az 1898-ban megalapított Függetlenségi és 48-as Párt Cinkotai Köre volt az „egyetlen cinkotai szervezett, amelyik rendszeresen szervezett

⁴⁹ Új sportklub. *Nemzeti Sport*, 1911. szeptember 17. 20. – Új sport klub. *Pesti Hírlap* 1911. szeptember 10. 16.

⁵⁰ Vidéki mérkőzések. *Sport-Világ*, 1913. május 5. 7. A mérkőzésen Friedrich bíraskodott.

⁵¹ Magyar Királyi Önkéntes Gépkocsizó Testület. Hivatalos közleményei. *Nemzeti Sport*, 1911. december 3. 7.

⁵² ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2000. 99–100.

⁵³ A tátra-adria túraút győztesei. *Budapesti Hírlap*, 1913. június 4. 12. – A Tátra-Adria túraút győztesei. *Pesti Hírlap*, 1913. június 4. 16.

⁵⁴ Cinkota új községi képviselői. *Rákosi vidéke*, 1912. december 1. 7.

⁵⁵ Mátyásföldi kaszinó. Uo. 1914. január 18. 6.

előadásokat és táncmultságokat”.⁵⁶ Az 1910-es években a csoport elnöke dr. Sándor Oszkár ügyvéd volt, aki az 1920-as években Friedrich több gazdasági társaságában vállalt pozíciót.

A Cinkota és Rákos-mente 1913 után komoly politikai lehetőséget kapott. Miután az 1913. évi XIV. törvénnyel kibővítették a választásra jogosultak körét, az 1914. évi XV. törvény újra szabályozta a választókerületi beosztást. Az új kerületi beosztás megpróbálta kiegyenlíteni a korábbi egyenlőtlenségeket, ezért felosztotta a gödöllői kerületet. Az új cinkotai választókerület határait végül az 55.000/1914. B.M. számú körrendelet határozta meg.

A cinkotai politikai pártok 1913-tól megkezdték a felkészülést a tervek szerint 1915-ben megtartásra kerülő országgyűlési választásokra. A függetlenségek Friedrich Istvánt kérték fel jelöltnek.⁵⁷ Rendszeresen gyűléseket tartottak, járták a kerület településeit. 1914 tavaszán még az országos hírekbe is bekerültek, amikor a rákoskeresztúri gyűlésen konfliktusa alakult ki az összejevetelt felügyelő szolgabíróval, aki a kirendelt rendőrökkel és csendőrökkel feloszlatta a gyűlést. A tisztviselő a kormánypárti lapok szerint teljesen törvényesen járt el, ezzel szemben az ellenzékiek szerint visszaélt a hatalmával.⁵⁸

Ezerkilencszáztizennégy májusában elkezdődött Károlyi Mihály második amerikai körútjának a szervezése. A Függetlenségi Pártban rövid vita után dőlt el, hogy Barabás Béla, Héderváry Lehel, Ráth Endre, Zlinszky István utaznak a gróffal, melléjük csatlakozott Buza Barna egykori képviselő és Friedrich István.⁵⁹ Friedrich előzetesen Barabás Béla közbenjárását kérte, hogy velük mehessen.⁶⁰ Ezzel talán a presztízs- és tapasztalatszerzés igénye mellett az vezethette, hogy Függetlenségi Párt emelkedő csillagára, Károlyi Mihályra jó benyomást tegyen. A cinkotai politikus saját költségén vett részt az úton. Július 4-én kötöttek ki New Yorkban, majd a következő hetekben végigjárták a magyar kolóniákat. Friedrich több helyen lehető-

⁵⁶ LANTOS Antal: *Mátyásföld története*. Kertvárosi Helytörténeti Füzetek 28. Budapest, Corvin Művelődési Ház, 2012. (A továbbiakban: LANTOS, 2012.) 106.

⁵⁷ A cinkotai kerület függetlenségi pártjának szervezése. *Magyarország*, 1914. április 5. 2.

⁵⁸ Szétvert függetlenségi népgyűlés. *Pesti Hírlap*, 1914. április 7. 4. A feloszlítás után a tömeg visszatért, hogy meghallgassa a szónokok rövid beszédét, de hamarosan fel kellett oszlaniuk, mivel hír érkezett arról, hogy nagy létszámú erősítést kapnak a csendőrök. A Függetlenségi Párthoz közel álló *Magyarország* így kommentálta a szolgabíró tevékenységét: „A kíséreltező szolgabírócska a gyűlés szónokainak állandó zavarásával és párhuzamos szónoklatok tartásával pompás iskolát alapított, melynek bizonyára igen sok követője akad a jövőben, különösen akkor, ha még azt is megtudják, hogy a hatalmas szolgabíró úr csendőrökkel és rendőrökkel verette a gyűlést.” Szétvert függetlenségi gyűlés. *Magyarország*, 1914. április 7. 5.

⁵⁹ HAJDU Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth, 1978. (A továbbiakban: HAJDU, 1978.) 167.

⁶⁰ BARABÁS Béla: *Emlékirataim*. Arad, Corvin Könyvnyomdai Műintézet, 1929. 187.

séget kapott, hogy felszólaljon. Hajdu Tibor értékelése szerint az út, bár praktikus célját nem érte el, mert csak 40 ezer dollárt sikerült gyűjteni (bár ezt sem lehetett szerinte „jelentéktelennek” nevezni). Az összeg felét küldték haza, a másik felét egy amerikai bankban helyezték el. A hazaküldött összeg 15%-a a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot illette az előzetes megállapodás szerint.⁶¹ A társaság július végén hazaindult. Franciaországban érték el Európát, itt viszont a kitörő világháború miatt, mint ellenséges ország állampolgárait internálták őket Bordeaux-ba. Innen szeptemberben szabadultak. Károlyi Spanyolországból induló hajóval jutott haza, Friedrich és az inasa társaságában. A hazatérésük után Friedrich *Az Est*-nek adott egy interjút, melyben a franciák kegyetlenségét, és a fogság rossz körülményeit hangsúlyozta. Károlyi nehezményezte ezt a nyilatkozatot, és szenzációhajhász hazugságnak tartotta.⁶²

A következő hónapokban, egészen 1916 nyaráig Friedrich tartalékos tüzér főhadnagyként szolgált rövid megszakításokkal. Egy időben Szurmay Sándor egyik parancsörtisztje volt.⁶³ Később átvezényelték egy tüzérségi javítóosztághoz. A Bruszilov-offenzíva során megsebesült, mikor egy front közelében lévő ágyút kellett megjavítaniuk. Az ellenséges tüzérség heves tüzecsapást mért a területre. Ekkor „a legsűrűbb srappeltűzben autójával keresett menekvést, de egy világító bomba fénye úgy elvakította, hogy a gépkocsit egy mocsárba vezette és órákon át eszméletlenül feküdt a kocsi alatt. [...] Meghült, mellhártyagyulladását kapott és jelenleg Wygodában, a halicsi magánkorházban ápolják. Állapota javul.”⁶⁴ Később Budapestre került a XVI. helyőrségi kórházba, ahol mellhártyagyulladással és vérhassal ápolták.⁶⁵ Sebesülése után megkapta a Bronz Vitézségi Érmét.⁶⁶ Felgyógyulása után újra bevonult katonai szolgálatra, de ekkor már nem került a frontra. A bécsi Arsenal hadiipari gyárában dolgozott.⁶⁷

⁶¹ HAJDU, 1978. 168.

⁶² Károlyi Mihályék fogságának borzalmai. Szerencsés és kalandos menekülés. Elbeszéli Az Estnek Friedrich István. *Az Est*, 1914. október 1. 3–4. Friedrich nyilatkozata azért is lett visszás, mert a következő oldalon Károlyi azt nyilatkozta, hogy nem bántak velük különösképpen rosszul. ld. Gróf Károlyi Mihály Bécsbe érkezett. *Az Est*, 1914. október 1. 5.

⁶³ Szurmay Sándor Mátyásföldön. *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. január 10. 3 Szurmaynak Mátyásföldön volt villája.

⁶⁴ Katonáink. Uo. 1916. augusztus 20. 2.

⁶⁵ Katonáink. Uo. 1916. szeptember 1. 3.

⁶⁶ Személyes ügyek. *Honvédségi Közlöny*, 1916/69. 1467.

⁶⁷ 1917. március elején vonult be újból. A lap felelős szerkesztője és kiadója. *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. március 10. 2.

Visszatérés a közéletbe

Miután visszatért a hátszágba, újra bekapcsolódott a politikai szervezkedésekbe. 1917-től újra fellángolt a választójogi harc, ami Tisza István leváltásával csak tovább erősödött.⁶⁸ Miközben megalakult az új kormány, a Munkapárt a Pest vármegyei közgyűlésen 194:34 arányban elutasította az esetleges választójogi reformot, „a jogkiterjesztést”.⁶⁹ Ez ellen tiltakozva a cinkotai Függetlenségi Párt Friedrich vezetésével 1917 júniusában elkezdett szervezni egy választójogi nagygyűlést, melyen a szomszédos települések lakói is részt vehetnek majd. Úgy tervezték, hogy több függetlenségi képviselő megjelenik a gyűlésen (gróf Károlyi Mihály, Barabás Béla, Héderváry Lehel, Balla Aladár). A határozati javaslatot a kerület nevében Friedrich István (*Pesti Hírlap*: „a környék régi ellenzéki vezérférfija”) terjeszti majd elő, akit a gyűlés rendezésével is megbízta. A gyűlés időpontjának június 29., délután 5 órát jelölték meg,⁷⁰ helyszínnek pedig a mátyásföldi parkvendéglőt.⁷¹ A tüntetésre rengetegen mentek el. Az összes környező település függetlenségi érzelmű polgára megjelent. A rendezvény végén elfogadták a Friedrich által megszövegezett határozati javaslatot. Ebben a környező települések polgársága üdvözölte a megalakult Esterházy Móricz vezette kormányt (különösen Vázsonyi Vilmost és gróf Batthyány Tivadart).⁷² Kiálltak az annexiómentes béke mellett és csatlakoztak a Választójogi Blokkhoz. Bízta benne, hogy heteken belül elfogadásra kerülhet az általános, titkos és egyenlő választójog. De a reformot majdnem egy évvel később fogadták el, sokkal szűkebb keretek között, mint ahogy a Választójogi Blokk eredeti megállapodásában megfogalmazták. A Monarchia önálló békekötése lekerült a napirendről. A Károlyi vezette függetlenségi csoport is szembekerült az akkor már Wekerle Sándor által vezetett kormánnyal.

Szeptember végén Friedrich újból átnevezte lapját. A szeptember 30-i szám már *Nép* címen jelent meg, és Csizmadia Sándor szociáldemokrata költő, újságíró és politikus csatlakozott szerkesztő társként hozzá. A hetilap, bár továbbra is függetlenségi táborhoz tartozott, de már nem mint a helyi Függetlenségi Pártkör közlönye jelent

⁶⁸ Friedrich újságja is megemlékezett erről. „Az orosz cár pusztulása után a gyűlölt magyar cárocška is lomtárba került.” Tisza István bukása. Uo. 1917. június 1. 1.

⁶⁹ Pestvármegye a jogkiterjesztés ellen. Uo. 1917. június 20. 1.

⁷⁰ Ezt Károlyi Mihály elfoglaltsága miatt (egy komáromi választási gyűlésre kellett odaérnie délutánra) módosították délelőtt 11-re.

⁷¹ Kerületünk ellenzéki nagygyűlése. Uo. 1917. június 20. 1. Pestmegye és a választójogi reformja. *Pesti Hírlap*. 1917. június 24. 9. – A főváros környéke a választói jogért. *Világ*, 1917. június 24. 4. – A vidék. *Az Újság*. 1917. június 24. 9.

⁷² Batthyány Tivadar gróf király személye körüli miniszter lett. Vázsonyi Vilmos a választójogi reform megvalósításáért felelt a kormányban.

meg. A kiadványban Friedrich és Csizmadia mellett publikált Auer Pál, Benjamin Ferenc, Földes Géza, Kardos Árpád és Szomolányi Imre is. A publikálók közül többen szociáldemokrata kötődésűek voltak. Az első szám végén még röviden közölték, a lap hitvallását: „A »Nép« azért küzd, hogy a népmilliók sorsának irányítása ne néhány kiváltságos család kezében maradjon és azok kebelében örökség tárgyát képezze, hanem minden nép önmaga irányítsa hajóját, a világháború viharos tengerében.”⁷³ A kiadvány egy akkor induló mozgalom, a Néptársaság közlönye kívánt lenni. Ennek a szervezkedésnek a vezetője Friedrich István volt. A társaság rövid pár hónapos tevékenysége során nem tudott komoly eredményeket elérni. Sikertelenségének több oka is lehetett, egyrészt nem rendelkezett megfelelő anyagi forrásokkal (a tagdíj elengedésével tovább gyengítettek finanszírozhatóságukat), így tevékenységét nem tudta kiterjeszteni. Másrészt mondanivalójának jelentős része megegyezett a szociáldemokraták programjával, mely pártnak támogatottságát a komolyabb eszközökkel és kimunkáltabb programmal rendelkező keresztényszocialisták sem tudták meggingatni.⁷⁴ Harmadrészt Friedrich személye nem erősítette a mozgalmat, hiteltelenségi deficitet jelentett, hogy egy gyártulajdonos vállalkozó a társaság vezére. A Néptársaság pár hónapos működése inkább a mozgalom vezérének eszmeiségére ad betekintést. Ebből az derül ki, hogy nem egy osztályalapon szerveződő mozgalommal szeretne széleskörű hatást kifejteni. Az általános jogegyenlőség (férfi és nő között) alapján állt.⁷⁵ Támogatta a közvetlen demokrácia elemeinek bevezetését (népszavazás „a nép egészét érintő döntésekben”). A népet tekintette a legfőbb jogforrásnak.⁷⁶ A népre való hivatkozással egyrészt mozgalmát szerette volna vonzóbbá tenni, másrészt az organizáció legitimitását kívánta ezzel erősíteni. Az itt megfogalmazott gondolatok egy része visszaköszön Friedrich későbbi politikai pályáján.

A Néptársaság mozgalma nem tudott gyökeret eresztetni. Miután 1918 januárjában Friedrich belekeveredett a szociáldemokrata sztrájk környéki machinációkba, a szervezkedés végképp elhalt.⁷⁷ A következő hónapokban visszahúzódott Cinkotára.

1918 májusában aktivizálódott újra, miután elvállalta a paksi képviselő-választáson a jelöltséget. Ebben az időben több időközi országgyűlési választásra is sor

⁷³ „A Nép Társaság.” *Nép*, 1917. szeptember 30. 1.

⁷⁴ A mozgalom leginkább Friedrich gyárának munkásaiból, elégedetlen szociáldemokratákból és környékbeliekből toborzódhatott.

⁷⁵ Az útfélről. *Nép*, 1917. december 30. 1.

⁷⁶ Néptársaság. Munkaszabályzat. Uo. 1917. október 7. 1.

⁷⁷ A munkásság egy részét szerették volna a Károlyi Mihály vezette függetlenségi táborhoz kötni. Ebből többek között Károly elutasítása miatt sem lett semmi. KÁROLYI Mihály: *Egy egész világ ellen*. Budapest, Gondolat, 1965. (A továbbiakban KÁROLYI, 1965.) 232–241. – VARGA Lajos: *Háború, forradalom, szociáldemokrácia Magyarországon. 1914. július–1919. március*. Budapest, Napvilág, 2010. 178–179.

került. Először 1918. június 12-én Egerben a Károlyi-párti Vass János legyőzte gróf Zichy János kultuszminisztert.⁷⁸ Ezt követően a paksi (mádi Kovács János elhalálása miatt), a szegedi, szászsebesi és kiskunfélegyházi kerületben írtak ki időközi választást.⁷⁹ A paksi kerületi függetlenségek először Buza Barnát kérték fel, aki viszont visszautasította a lehetőséget. Ezért a pártközpont Friedrichet javasolta, mint a cinkotai Függetlenségi Párt elnökét.⁸⁰ A *Világ* arról tudósított, hogy Friedrich a párton belüli megállapodás eredményeként lett jelölt.⁸¹ Nem rendelkezett helyi támogatással, még a helyi, magát függetlenségi és 48-as lapnak mondó *Tolnamegyei Közlöny* is ellenfele, dr. Gözsy Tibor pusztahencsei földbirtokos támogatására hívott fel,⁸² aki a 48-as Alkotmánypárt (Wekerle Sándor miniszterelnök pártja) programjával lépett porondra.⁸³ Bár Friedrichnek sikerült néhány gyűlést tartania, és kortesei is elkezdték a kampányolást a kerületben, viszont Becht Ödön főszolgabíró megakadályozta a további rendezvények tartását, arra hivatkozva, hogy a bejelentési kérvényeket kevesebb, mint hárman írták alá.⁸⁴ Friedrich végül visszalépett, és nem vett részt a választáson, amit végül Gözsy 830 szavazattal nyert meg június 25-én.⁸⁵ Károlyi később úgy értékelte a párt jelöltjének a vereségét, hogy azért bukott el, mert fiatal radikális galileistákat és egyéb szélsőséges elemeket vitt kortesnek („akik majdnem mind zsidók voltak”), és a „kerület polgárai hallani sem akartak a jelöltségéről, mert „öt is zsidónak nézték”. Egy ilyen kortescsapattal szerinte képtelenség lett volna megnyerni a „jámbor dunántúli sváb”-ok rokonszenvét.⁸⁶ Azután, ennek szinte teljesen ellentmondva, azt írta, hogy Friedrichnek azért kellett visszalépnie, mert a szolgabíró „olyan terrort fejtettek ki ellene, amely minden agitációt lehetet-

⁷⁸ Lovász Márton: Eger. *Magyarország*, 1918. június 13. 1.

⁷⁹ Új képviselők. Uo. 1918. június 29. 2.

⁸⁰ A paksi mandátum. *Budapest*, 1918. június 15. 3. – A paksi függetlenségi jelölt – Friedrich István. *Magyarország*. 1918. június 15. 2. Károlyi ezzel szemben azt állította, hogy Friedrich akart fellépni paksi jelöltként, miután fellelkesült az egri győzelmen. KÁROLYI, 1965. 241.

⁸¹ Friedrich a paksi jelölt. *Világ*, 1918. június 14. 4.

⁸² Dr. Gözsy Tibor programbeszéde. *Tolnamegyei Közlöny*, 1918. június 23. 2.

⁸³ A paksi képviselőválasztás. Uo. 1918. június 9. 3.

⁸⁴ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XL. köt. Budapest, Athenaeum, 1918. (A továbbiakban: KN, 1910.) (1918. június 26. ülés) 61–66. *Fényes László interpellációja Wekerle Sándor miniszterelnökhöz*.

⁸⁵ A paksi képviselőválasztás. *Tolnavármegye és Közérdek*. 1918. június 27. 3. Volt még egy szociáldemokrata jelölt, dr. Szögyényi Lajos, aki 45 szavazatot kapott.

⁸⁶ Érdekes, hogy Károlyi a kortescsapatot legalileistázza, miközben, a fennmaradt adatok alapján, a legfontosabb tagjai a kampánycsapatnak (Jancsó Károly, Mihelyi István, Szántó Endre és Hoffmann Károly) mind mátyásföldiek voltak, és nagyrészt, mint Friedrich gyárának tisztviselőiként dolgoztak. KN, 1910. XL. köt. 62. – *Gróf Tisza István gyilkosai a hadbíróság előtt. A Magyar Távirati Iroda és a Magyar Kurír hivatalos gyorsírói följegyzéseinek alapján*. Szerk. BENCsik Gábor. Budapest, Magyar Ház, é.n. [2002]. (A továbbiakban: BENCsik, [2002]) 211–212.

lenné tett”.⁸⁷ A Károlyihoz közel álló *Magyarország* úgy összegezte, hogy nem történt más, minthogy egy munkapárti kerületet nem sikerült elhódítani.⁸⁸ Azt viszont elfelejtették megemlíteni, hogy Gózszy 48-as programmal indult.⁸⁹ A *Nép* két hónappal később kommentálta a vereséget, a cikkben (a szerző nagyvalószínűséggel Friedrich lehetett) nem csak a vereség okairól esett szó, hanem egy általános rendszerkritikát is adott. Az írás alaptétele, hogy „minden ország lakosának élete állampolgári szempontból annyit ér, amennyi jogot és szabadságot tud biztosítani egy-egy ország saját polgárai részére”. Magyarország politikai vezetése azt mutatta meg, „sok millió elnyomott”-at nem kezel egyelően. A szerző szerint, az „igazán demokratikus államok célja, minden ember egyenlő jogának és szabadságának fenntartása”. Úgy gondolja, hogy „a politikai hatalom mai birtokosai, szemérmetlen bitrolói” visszaélnék ezzel és „osztályuralmat gyakorolnak”.⁹⁰ A igazi demokratikus állam megvalósításához népparlamentet kell létrehozni, melyet általános választójog alapján kell megválasztani, ezt követően tudja a valódi népképviselő a nép jólétéhez szükséges reformokat megvalósítani.

Friedrich István a következő hónapokban a vállalkozása irányításával volt elfoglalva. Tovább szeretne volna bővíteni a gyárát, ennek érdekében 1918. október 6-án létrehozta a Corvin Vasöntő Rt.-t. Ebbe áthelyezték Friedrich gyárának újmátyásföldi eszközeit és a gyár tulajdonát képező újmátyásföldi vízhálózatot.⁹¹ A budapesti Attila úti lerakatot (itt folyt a gyár termékeinek árusítása) már csak a forradalmi időszak befejeződése után 1921-ban tudta önálló gazdasági társaságba szervezni. Emellett lemondott az általa alapított Cinkota-Mátyásföld Sportklub vezetéséről.⁹²

⁸⁷ KÁROLYI, 1965. 241.

⁸⁸ Munkapárti munka Félégyházán. *Magyarország*, 1918. július 16. 2.

⁸⁹ Dr. Gózszy Tibor programbeszéde. *Tolnamegyei Közlöny*, 1918. június 23. 1–2.

⁹⁰ A politikai véleménynyilvánítás szabadsága. *Nép*, 1918. szeptember 1. 1–2.

⁹¹ *Nagy Magyar Compass. 1918/19–1919/20. XLVI. és XLVII-ik évfolyam*. II. rész. Biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok, állam és városok pénzügyei. Szerk.: GALÁTHAI NAGY Sándor. Budapest, Stephaneum, 1920. 1424. – VOJCSIK Lipót: Budapest környékének ivóvízellátása. Vízügyi Közlemények 1939/3–4. 515. – BULKAI Pál–dr. DÓKA Klára–dr. FILOTÁS Ildikó: Vízellátás a 19. század közepétől a második világháborúig. In: *Az ivóvíz honfoglalása. A közműves ivóvízellátás fejlődése Magyarországon a római kortól napjainkig*. Szerk. BERTÓK László–BULKAI Pál–FEJÉR László–KOLTAY József. Budapest, MAVÍZ, 2006. 66.

⁹² LANTOS, 2012. 164. Tiszteletbeli elnöknek Diósy Lajost választották meg. Elnök: Zerkovitz Emil, alelnökök: dr. Sándor Oszkár, Klázer Kálmán, főtitkár: dr. Bruck Rezső, titkár: Kasnya Géza, klubgazda: Frankl Manó, jegyző: Kovács Sándor, pénztáros: Auer Ignác, ellenőr Ipolyi Béla, kluborvos: dr. Szemere László.

A lánchídi csata

A kedvezőtlen bel- és külpolitikai folyamatokat Friedrich sem hagyhatta figyelmen kívül, bár a lehetséges veszélyek és esetleges negatív következmények mellett szinte biztos, hogy azon is elgondolkozott, milyen lehetőségei lehetnek majd egy válsághelyzetben. Egy válság esélyt teremthet arra, hogy az általa támogatott pártvezér, Károlyi Mihály hatalomra kerüljön, és ekkor Friedrich is pozíciót szerezhetne.

Ezerkilencszáztizennyolc októberében tovább romlott a Monarchia helyzete. A balkáni fronton akadálytalanul tört elő a korábbi szaloniki hadsereg, Louis Franchet d'Espèrey tábornok vezetésével. Az olasz front az összeomlás szélén állt. A belpolitikai konfliktusok sem ültek el. A kormány és a kormányt támogató pártok egy koncentrációs kormány megalakításában látták a megoldást. Az ellenzék parlamenti és a parlamenten kívüli pártjai viszont kevésbé lelkesedtek ezért az ötletért. Többek közt azzal volt problémájuk, hogy olyan csoportokkal kellett volna összefogniuk, akikkel teljesen mást gondoltak alapvető dolgokról (demokratizálódás, társadalmi reformok), és akiket felelősnek tartottak azért, hogy a háború ekkor már több mint négy éve tartott. Az ellentétek feloldhatatlanok voltak, a megoldást az összeomlás felgyorsulása sem segítette elő.⁹³ Október 23-ról 24-re virradó este a Károlyi vezette Függetlenségi Párt megegyezett a szociáldemokratákkal (Garami Ernő, Kunfi Zsigmond), a polgári radikálisokkal (Jászi Oszkár) és létrehozták a Nemzeti Tanácsot. Közben tovább folytak a tárgyalások, melyekbe az uralkodó és környezete is bekapcsolódott.

Ezerkilencszáztizennyolc júniusától Károlyi Mihály egyre inkább pártjának fiatal modern progresszívjeire, többek közt Buza Barnára és Friedrichre támaszkodott.⁹⁴ Friedrich október 5-én az írta újságjába, hogy bár mindenki békét akar, de a háborús uszító sajtó el akarja ezt nyomni, számukra, csak úgy érhet véget a háború, hogy „hullahegyek tetejéről” kihirdethetik „világuralmukat”.⁹⁵ A közhangulat abba az irányba mozdult, hogy minél előbb vége legyen a háborúnak. Október végén egyre több tüntetés volt a békéért, még katonatiszti csoportok is felsorakoztak ezek mellett.⁹⁶ Október 24-én több ezer egyetemista áttörte a lánchídi katonai kordont, és

⁹³ A magyar kormány lemondásra kényszerült, ezzel párhuzamosan a birodalom osztrák felében a nemzetiégi önállósodást az uralkodó is elősegítette, Ausztria föderalizálásáról szóló nyilatkozatával.

⁹⁴ HAJDU, 1978. 264.

⁹⁵ A béke. *Nép*, 1918. október 5. 1.

⁹⁶ Tisztek tüntetése Károlyi Mihály és a béke mellett. *Népszava*, 1918. október 25. 4.

felvonult Budán a Várba. A tüntetést végül csendőrökkel és lovas rendőrökkel verték szét. Negyvenen súlyosabban, kétszázan könnyebben megsérültek.⁹⁷

Friedrich szerepének pontos meghatározása nem egyszerű a következő napok eseményeiben. Mint minden forradalomban az események összefolynak és képlékennyé válnak, sokszor olyanok döntései vannak hatással, akiknek amúgy csak partikuláris szerep jutott.

Október 28-án tovább folytatódtak a tüntetések. A Gizella-téren gyülekező tömeghez egymás után szóltak a szónokok, Károlyi miniszterelnöki kinevezését követelték, a mielőbbi békekötést és a magyar csapatok hazahozatalát. Felszólalt Friedrich is, aki Garami Ernő – a szociáldemokraták egyik vezetője – szerint izzóan és tettekre buzdítóan beszélt akkor, amikor Garami szerint inkább nyugtatni kellett volna. Úgy emlékezett, hogy Friedrich volt az, aki előállt, azzal, hogy menjenek fel a Várba, hogy József főhercegtől követeljék Károlyi miniszterelnöki kinevezését.⁹⁸ A tömeg megindult⁹⁹ a Lánchíd felé, ahol egy rendőrökből és csendőrökből álló kordon fogadta őket. Sejthető volt, hogy a korábbiakhoz képest megerősítették a híd őrzését, okulva a pár nappal korábbi esetből. A tömeg a Vigadónál elért egy honvédekből álló kordont, a katonaság átengedte őket. Mikor a híd elé értek, rövid szóváltás alakult ki, melyben a tüntetés vezetői (Búza, Fényes és Friedrich) áthaladást kértek, melyet a kordon parancsnoka nem kívánt megadni. Ekkor lövések dördültek, mire a karhatalmi egység vezetője a tüntetés felosztatása mellett döntött. Megindult az oszlatás, melyben lovasrendőröket is bevetettek, akik karlapozással verték szét a tüntetést. Legalább hárman meghaltak és 50-60-an megsebesültek.¹⁰⁰ Az összecsapásban Friedrich is megsebesült,¹⁰¹ sérülésének mértéke vitatott. Saját bevallása szerint a következő napokat otthon töltötte fekvéssel és inhalálással, mivel egy ütés miatt felerősödött az asztmája.¹⁰²

⁹⁷ Uo. 4., Az áttörést Pusztai Gazda Jenő vezette, szabadságon lévő honvédhadnagy, a katonatanács egyik alapítója. BÚS FEKETE László: *Katona forradalmárok*, h. n. 1918. 14. – Diákok és katonatisztek véres tüntetése a budai Várban. *Népszava*, 1918. október 26. 5.

⁹⁸ GARAMI Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulmányok*. h.n., Primusz, 1989. (A továbbiakban: GARAMI, 1989.) 24.

⁹⁹ Friedrich utólag két megállapítást tett a „lánchídi-csatával” kapcsolatban. Egyrészt ő nem hergelt fel a tömeget, hogy támadjanak rá a karhatalomra, másrészt Búza Barna és Fényes László is támogatták, hogy egy petíciót juttassanak el József főhercegnek. Ld. például: Friedrich vallomása a hadbíróági tárgyaláson. BENCSIK, [2002]. 110–122.

¹⁰⁰ HAJDU, 1978. 46.

¹⁰¹ *Budapesti Hírlap* tudósítása szerint: „Friedrich István gyárigazgató (zúzódás)”. A sebesültek felsorolásánál többek esetében szerepel az a kitétel, hogy a sérülés halálos (4 személynél), ez alapján szinte biztos, hogy a halottak számra meghaladta a hármat. A tegnapi tüntetés után. *Budapesti Hírlap*, 1918. október 30. 8.

¹⁰² BENCSIK, [2002]. 111–112. Ez akkor vált fontossá, mikor megvádolták a Tisza-gyilkosság szervezésében való részvétellel. A vád szerint október 29–31. között többször járt Budapesten.

Október 31-én délután Friedrichet telefonon hívták mátyásföldi lakásában, és felkérték, hogy vegye át az irányítást a hadügyminisztériumban.¹⁰³ Friedrich pár órával később megjelent Szurmay Sándor honvédelmi miniszternél, aki fogadta, mint a Nemzeti Tanács megbízottját, hogy átvegye a minisztériumot. Szurmay ismertette a hadi helyzetet, majd Friedrich kérte a minisztert, hogy még maradjon egy darabig. Az új hadügyminiszter, Linder Béla az esti órákban érkezett meg.¹⁰⁴

A Károlyi-kormány „önjelölt” államtitkára

Friedrich az új kormány hadügyi¹⁰⁵ államtitkára lett. Pozícióját a korábban említett felkérésre alapozta.¹⁰⁶ Ebből a következő napokban több probléma is származott. A november 5-i minisztertanácson Friedrichet, azzal a két indokkal, hogy cionista gárdát szervez¹⁰⁷ és a szovjetre (katonatanácsra)¹⁰⁸ támaszkodik, a hadügyminiszter kérésére fölmentették¹⁰⁹ A következő minisztertanácson újra előkerült Friedrich kinevezésének a kérdése. Károlyi elismerte, hogy ő ajánlotta államtitkárnak, de most már nem támogatja, többek közt azért, mert rendeletet adott ki önhatalmúlag a nemzetőrség fizetéséről, és az öt legfiatalabb korosztály visszatartásáról.¹¹⁰ Miután erről döntöttek, és megerősítették a felmentését, megjelent Friedrich, Böhm és Fényes,

¹⁰³ Uo. 118.

¹⁰⁴ Uo. 310–311. Bárány Szurmay Sándor tanúvallomása.

¹⁰⁵ A korábbi Honvédelmi Minisztérium Linder Béla szándéka miatt alakult át Hadügyminisztériummá, november 1-ével. Az újdonsült hadügyminiszter ezzel szerette volna háttérként kívül a fronton tartózkodó magyar ezredek irányítását is magának vindikálni. ld. RÉVÉSZ Tamás: *Nem akartak katonát látni. A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019. (A továbbiakban: RÉVÉSZ, 2019.) 102.

¹⁰⁶ HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. 150. – GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935. 67.

¹⁰⁷ RÓBERT Péter: Viharos idők. Világháború, forradalmak, ellenforradalom és a magyar cionista mozgalom. *Múlt és Jövő*, 1993/4. 60. Beregi Ármin vezetésével megszerveződött önkéntes karhatalmi alakulat. Friedrich-től megkapták az angyalföldi Albrecht laktanyát.

¹⁰⁸ Ez a katonatanács Csernyák Imre (akit Friedrich Mátyásföldről ismerhetett) vezetésével alakult meg október 23. után. Friedrich a visszaemlékezők szerint rajtuk keresztül szeretett volna hatást gyakorolni az eseményekre. ld. AUER Pál: *Fél évszázad. Események, emberek*. Washington, Occidental Press, 1971. 17. – GARAMI, 1989. 22.

¹⁰⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL), K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (A továbbiakban: MTJK) 1918. november 5. ülés. 6–14. Ugyanekkor utólag állapították meg, hogy nem is nevezték ki. A hadügybe két államtitkárt neveztek ki előző nap, Böhm Vilmost és Fényes Lászlót.

¹¹⁰ Friedrich által kiadott rendeletek a közös hadügyminisztérium által kidolgozott tervezeteken alapultak. RÉVÉSZ, 2019. 102.

akik ismertették eddigi tevékenységüket és terveiket a karhatalom és hadsereg szervezésére.¹¹¹

November 8-án Linder Béla lemondott, helyére másnap Bartha Albert alezredest nevezték ki hadügyminiszternek. Alatta részben átszervezték a minisztérium működését.¹¹² November 19-től Böhm Vilmostal együtt Friedrichet is kinevezték államtitkárnak.¹¹³ Ezért sem áll meg az a közvélekedés, hogy miután lemondatták, önkényesen maradt továbbra is hivatalában (egészen a Berinkey-kormány kinevezéséig), mint azt állította többek közt Gratz Gusztáv is. Friedrich pozícióját több dolog menthette meg. Egyrészt elég gyorsan érezhetővé vált, hogy a Függetlenségi Párt helyzete a kormányban nem olyan erős, hogy simán átengedjen egy államtitkári helyet a szociáldemokratáknak. A hadügyet megpróbálták minél jobban a párthoz kötni (a négy államtitkár közül három is hozzájuk tartozott). Másrészt Friedrichnek sikerült bedolgoznia magát, jó kapcsolatokat alakíthatott ki Bartha Alberttel, és a hadügyben dolgozó katonatisztekkel.¹¹⁴ Barthát támogatta a régi hadseregre építő honvédség létrehozásában, szemben Böhm Vilmostal, aki alapvetően egy szociáldemokrata néphadsereget szeretett volna felépíteni.¹¹⁵

A következő hónapokban a hadügyminisztérium folyamatosan azon dolgozott, hogy létrejöjjön egy új magyar hadsereg a belgrádi katonai konvenciók által meghatározott keretben. De ez a folyamat vontatottan zajlott. Ezért támogatta Friedrich Barthának azt az ötletét, hogy riadózáslőaljakat szerveznek, melyeket tisztékól és altisztékól töltenének fel. Ezeket a csapatokat Hajmáskéren, Jászberényben, Egerben, Komáromban, Zsibón, Bánffyhunyadon kívánták felállítani. Az egységek feladata a forradalmasodónak és egyre irányíthatatlanabbnak gondolt hadsereg felváltása lett volna. A tervet sem a kormányfő, sem a Szociáldemokrata Párt nem támogatta. Bartha közben Pogány Józseffel, a katonatanácsok kormánybiztosával

¹¹¹ MNL OL, K 27, MTJK, 1918. november 8. ülés. 9–14.

¹¹² A hadügyminisztérium új beosztása. *Pesti Napló* 1918. november 20. 8. A minisztere közvetlen helyettese Friedrich lett, hozzá tartoztak a politikai és katonapolitikai ügyek. Kobek Kornélhoz kerültek a rokkant ügyek, az újoncozás, és a katonai iskolák. Böhm Vilmos lett felelős a leserelésért. Fényes alá pedig a szerveződő nemzetőrség tartozott.

¹¹³ Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 1918. november 19. 1. Böhm Vilmos visszaemlékezésében több oldalon kritizálta Friedrich tevékenységét, de kihangsúlyozva, hogy Friedrich ki sincs nevezve, arról már nem tett említést, hogy később mégis kinevezésre került. ld. BÖHM Vilmos: *Két forradalom tüzeiben – Októberi forradalom, Proletárdiktatúra, Ellenforradalom*. h.n., Gondolat, 1990. 80.

¹¹⁴ Utólag például Szurmay Sándor, Gömbös Gyula és Kozma Miklós is alapvetően pozitívan emlékeztek vissza Friedrich államtitkári tevékenységére. Szurmay már hivatkozott vallomásából kiindulva, Friedrich érdeklődve hallgathatta meg a katonatiszteket és nem próbálta meg őket irányítani civilként. Határozott intézkedései sokuk számára szimpatikusak lehettek.

¹¹⁵ RÉVÉSZ, 2019. 103–105.

szemben is elvesztette a több mint egy hónapja tartó politikai küzdelmet. Ezért december 12-én lemondott a miniszterségről.¹¹⁶ Friedrich azonban hivatalban maradt.

Az államtitkár továbbra is azt képviselte, hogy a betörő idegen csapatokkal szemben aktív honvédelmet kell folytatni. Emiatt is egyre jobban eltávolodott a Függetlenségi Párt vezérértől. November végétől több ilyen aktív védekezési kísérletre történt törekvés. Volt amelyekben Friedrich is vezetőként vett részt, volt amelyiket csak kívülről segítette. Ezeket a próbálkozásokat az is bonyolította, hogy több esetben ellenforradalmi aspektussal is rendelkeztek, mellyel az volt a céljuk, hogy leváltsák a számukra eddig már elfogadhatatlanná váló Károlyi, majd Berinkey Dénes vezette kormányokat.¹¹⁷

A kormányon belüli konfliktusok a pártéletre is kihatottak, a Függetlenségi Párt több tagja már december folyamán lemondott miniszteri posztjáról, például Lovász Márton kultuszminiszter és Batthyány Tivadar belügyminiszter. Friedrich volt a Lovász-csoport egyik utolsó képviselője a kormányban. A volt kultuszminiszter vezette csoport nem támogatta a kormány szociálpolitikáját és úgy gondolták a szociáldemokraták túlságosan megerősödtek. 1919. januárjában megszervezték a Polgárszövetséget a polgári erők összefogására.¹¹⁸

Az augusztusi puccs

A Tanácsköztársaság hatalomra kerülése után a jobboldali, forradalommal szembe forduló politikusok jelentős része elhagyta a fővárost, jelentős részük még Magyarországot területét is (Bécs – Antibolsevista Comité).

Friedrich Budapesten maradt, visszahúzódott Mátyásfüldre. Ott szervezkedett a proletárdiktatúrával szemben. Ezalatt gyárát állami irányítás alá vonták. Áprilisban 16-án letartóztatták, április 21-én átszállították a Gyűjtőfogházba.¹¹⁹ Rövid időn belül kiszabadult. Ennek körülményei vitatottak. Saját bevallása szerint munkásai

¹¹⁶ Uo. 105. – SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1919. Forradalom–Proletárdiktatúra–Ellenforradalom*. Budapest, Korona, 2001. 91–95.

¹¹⁷ December végén Szmrecsányi György néppárti politikus szervezett önkéntes csapatokat a csehek ellen, Érsekújvár és környékének visszafoglalására. A terv szerint miután ez sikerült volna, visszatérnek Budapestre, hogy lemondassák a kormányt (Friedrich segítette összehangolni a szervezkedést). Egy másik alkalommal Schnetzer Ferenc tábornok szervezkedését segítette, melynek célja a Berinkey-kormány megpuccsolása lett volna (Friedrich volt a kapcsolattartó a mozgalmat támogató politikusokkal). ld. KOZMA Miklós: *Az összeomlás 1918–1919*. h. n. [Budapest], Atheneum, é.n. [1933]. 98., 100–101.

¹¹⁸ SÍPOS József: *A pártok és a földreform 1918–1919-ben*. Budapest, Gondolat, 2009. 159.

¹¹⁹ BFL, XVI. 3–1919–617. *Friedrich István fogolytörzskönyve*.

szöktették meg. Göndör Ferenc szerint Jancsó Károly, a *Vörös Újság* szerkesztőjének közbenjárására szabadult ki.¹²⁰ Ezt követően Mátyásföldön maradt és ott szervezett egy ellenforradalmi csoportot. Kapcsolatot alakított ki a fővárosban szervezkedőkkel. Csilléry András fogorvos fogta össze a budapesti proletárdiktatúra elleni erőket, az orvosi hálózat felhasználásával.¹²¹ A központi csoport másik vezetője Bleyer Jabab egyetemi tanár volt. A „Fehér Ház” néven szereplő csoport nagyrészt polgári értelmiségieket tömörített, de kiterjedt kapcsolatrendszerüknek köszönhetően készen álltak arra, hogy ha kell, nagyobb tömegeket mozgósítsanak.¹²²

A szervezett – saját bevallása szerint – már július végén készen állt egy ellenforradalmi hatalomátvételre. Végül augusztus elején arról döntöttek, hogy augusztus 6-án megbuktatják a szociáldemokratákból alakult Peidl Gyula vezette kormányt. Bár a kabinet elhatárolódott a Tanácsköztársaságtól és megkezdte felszámolását, Csilléryék számára a szociáldemokrata – „szakszervezeti” – kormány nem volt más, mint egy bolsevik hatalomátmentési kísérlet. Az ellenforradalmi ideológia legitimitása (amit az antikommunizmus biztosított) mellett szüksége volt arra, hogy valamilyen módon a politikai jogfolytonosság is biztosítva legyen. Ezt adta meg József főherceg személye. A tábornaggal Friedrich már 1918 telén kapcsolatba került, amikor a Szent Korona megvédése érdekében indult szervezkedés (felmerült, hogy a kormány eladná a koronát).¹²³

A hatalomátvétel egyik fontos kérdése volt, hogy ki legyen majd a megalakuló kormány vezetője. Friedrich Lovászy Mártont javasolta, de ezt Csilléryék rögtön elutasították, azzal az indokkal, hogy egyrészt nem kérnek a leszerepelt politikusokból, másrészt bárki jönne a „liberalizmus programjával”, azt félreállítják. A „Fehér Ház” vezetése Pekár Gyula író támogatása első körben. József főherceg Friedrich személye mellett tette le a voksát. Rá ugyanis jó benyomást tett az ambiciózus fiatal politikus, „erélyes használható ember”, bár „akit azonban könnyen elragadja temperamentuma”.¹²⁴ Friedrich pozícióit az is erősítette miniszterelnök-jelöltként, hogy az antant budapesti képviselőjével Guido Romanelli alezredessel is ő tárgyalt. Pekár azért nem ragaszkodott saját jelöltségéhez, mert úgy tartotta, hogy a főherceg állam-

¹²⁰ GÖNDÖR Ferenc: *Vallomások könyve*. Wien, Szerző kiadása, 1922. 106.

¹²¹ KOVÁCS M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. h.n., Helikon, 2001. 66.

¹²² Soha nem volt a szervezett vezetője, annak ellenére, hogy ez elég sok helyen megjelent.

¹²³ NÁRAY Mihály: *Habsburg-Lotharingiai József Ágost főherceg katonai és politikai szerepvállalása. 1914–1924*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudomány Bölcsészettudományi Kar, 2016. (A továbbiakban: NÁRAY, 2016.) 188.

¹²⁴ Friedrich szervezte meg augusztus 5-én József főherceg Budapestre szállítását.

fősége és az általa való kinevezés felerősítheti az ellentéteket az antanttal. Így átmenetileg Friedrich kinevezését fogadták el.¹²⁵

A puccsra augusztus 6-án került sor katonatisztek, rendőrök és felfegyverzett egyetemisták segítségével és Schnetzer Ferenc tábornok (a „Fehér Ház” tagja) vezetésével. A fővárost augusztus 4-től megszállva tartó román hadsereg nem avatkozott közbe, ezzel asszisztált a hatalomátvételhez. A Peidl-kormányt lemondásra kényszerítették. Pár órával később József főherceg Friedrich Istvánt bízta meg kormányalakítással. Az ideiglenes kormány tagja lett Csilléry és Schnetzer is. A többi miniszteri posztra a minisztériumok vezető tisztviselői kaptak kinevezést.¹²⁶ Friedrich egészen november 24-ig kormányfő maradt, bár kabinetjének összetétele ez idő alatt jelentősen megváltozott. Végül antant nyomásra és támogatói bázisának meggyengülése miatt lemondott, de még előbb kormányának kultuszminiszterét, Huszár Károlyt deignálta miniszterelnöknek.

Friedrich István életútját 1919 augusztusáig, miniszterelnöki kinevezésig végig követve megállapítható, hogy rendkívül aktív volt közéleti téren. Már gimnazistaként részt vett közösség-szervezésben, egyetemistaként folytatta, az egyetemi sportegyesület egyik vezetője volt éveken keresztül, ekkor próbálkozott először egy sportlap alapításával. Miután diplomát szerzett, először a gazdasági életben alapozta meg helyzetét, de rövidesen visszatért a közéletbe, a helyi hetilap megalapításával. A Függetlenségi Párthoz csatlakozott, ennek programjukkal készült indulni az első adandó alkalommal az országgyűlési választáson. 1918 őszén élt a helyzet által felkínált lehetőséggel, és egy minisztérium helyettes vezetője lett. Láthatóan komoly ambíciói voltak már korábban is, de ekkor a történelmi kontextusnak köszönhetően az ország egyik vezető tisztségébe kerülhetett 35 éves korában és az ország egyik legfiatalabb miniszterelnöke lehetett.

¹²⁵ KÁDÁR Lehel: Az augusztusi puccs. *Új Magyar Szemle* (1920) 2. (A továbbiakban KÁDÁR, 1920.) 4–7. – NÁNY, 2016. 182. – BALOGH S. Eva: István Friedrich and the Hungarian Coup d’État of 1919: A Reevaluation. *Slavic Review*, 1976/June. (A továbbiakban: BALOGH, 1976.) 279–281.

¹²⁶ Bleyer Jakab is miniszter lett volna, végül ekkor még nem vállalt tárcavezetést, mert nem akart egy kormányba kerülni Polnay Jenővel, akit ideiglenesen kereskedelmi miniszternek neveztek ki, annak zsidó származása miatt. ld. BALOGH, 1976. 281–284. – KÁDÁR, 1920. 8–10.

NÁNAY MIHÁLY

JÓZSEF FŐHERCEG, MINT AZ ELLENFORRADALOM EGYIK VEZÉRALAKJA

Az 1919-ben hatalomra kerülő ellenforradalmi berendezkedés vezető személyiségei közül az utókor emlékezetében leghangsúlyosabban a később az ország sorsát meghatározó Horthy Miklós, Teleki Pál és Bethlen István maradt meg. Ugyanakkor 1919-ben a hatalmi viszonyok jóval bonyolultabbak voltak és az ellenforradalom genezise idején még számos csoportosulás volt jelen és ennek megfelelően akár elképzelhető lett volna egy, a később megvalósulttól eltérő végkifejlet is. Az alábbiakban az 1919 augusztusában Budapesten az ellenforradalmi fordulatot valójában megvalósító ellenforradalmi erőközpont, azon belül is kiemelten Habsburg József (Ágost) főherceg szerepe kerül vizsgálatra.¹

A hatalomátvétel

A Tanácsköztársaság bukása után hatalomra kerülő Peidl-kormány augusztus 1-től kezdve hozzálátott a magántulajdonon alapuló társadalmi rend helyreállításához, a Tanácsköztársaság által hozott törvények hatálytalanításához, valamint általában véve a Károlyi-féle őszirózsáshoz hasonlítható polgári demokratikus rend helyreállításához, a kormányt pedig koalíciós alapon tervezték kiszélesíteni.² Lehetőségeik azonban több szempontból is korlátozottak voltak. A Tanácsköztársaság 133 napja után az országban már egyre jelentősebb volt az ellenforradalmi irányzatok támogatottsága, míg a polgári demokratikus rendszer bázisa meglehetősen összeszűkült.³ Másrészt pedig nem rendelkeztek semmilyen fizikai (karhatalmi) erővel, amely a kormány működését biztosíthatta volna.⁴ Emellett a kabinet tevékenységét leginkább ellehetetlenítő tényezők külpolitikai természetűek voltak. A békekonferencia

¹ Habsburg József főherceg életpályájához ld. NÁNAY Mihály: *Habsburg József főherceg – A katona és a politikus 1914–1924*. Budapest, Unicus, 2018.

² ROMSICS Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve*. Budapest, Gondolat, 1982. (A továbbiakban: ROMSICS, 1982.) 47.

³ Uo. 48.

⁴ PRITZ Pál: Kun Béla után – Horthy Miklós előtt. Magyarország és az antant 1919 nyarán. *Múltunk*, 2010/3. (A továbbiakban: PRITZ, 2010.) 41.

augusztus 2-i ülésén vitatták meg a Peidl-kormánnyal szemben követendő magatartást, ahol úgy döntöttek, hogy egyelőre nem ismerik el a kormányt, hanem a kivárást választották, leginkább a már nem létező Vörös Hadsereg leszerelését és a magyar kormány együttműködő készségét megfigyelve.⁵ Hiába oldották föl a blokádot, a román megszállással szemben jóformán semmit sem tettek, ami viszont jócskán hozzájárult a kormány gyors bukásához.

Ezzel szemben Friedrich István és köre, a Fehér Ház csoport már hosszabb ideje készült az ellenforradalmi hatalomátvételre, sőt Friedrich már 1918 decemberében ellenforradalmi terv kidolgozásával bízta meg akkori beosztottját, Gömbös Gyulát.⁶ Mindaddig azonban, amíg a Tanácsköztársaság létezett, semmiféle eredményt nem tudtak elérni, sőt a kételyeket csak növelte, hogy Aradon, majd Szegeden már hosszabb idő óta létezett az ellenforradalmi kormány, mely a francia megszállókkal fenntartott kapcsolat révén, inkább tarthatta magát az antant általi hivatalos elismerésre alkalmasnak.⁷ A budapesti ellenforradalmárok azonban emiatt nem jöttek zavarba, kifejtve, hogy a szuverenitás szempontjából nem lenne szerencsés, ha egy külső (francia-szerb) megszállás alatt és a megszállók engedélyével létrejött kormány venné át az ország vezetését.⁸

Az esélyek azonban még a Tanácsköztársaság bukásával sem javultak, így a Friedrich-vezette Fehér Ház csoportnak szüksége volt külső beavatkozásra, melyet a főváros román megszállása meg is teremtett. Miután a román katonai jelenlét okán létrejött a puccs végrehajtásának fizikai háttere, még az akkor Budapesten tartózkodó olasz antantmegbízottakkal (Romanelli és Borghese) is egyeztettek a tervezett akció kapcsán.⁹ Később a románok természetesen határozottan tagadták, hogy bármiféle szerepük lett volna az ellenforradalmi hatalomátvételben, főleg miután kiderült, hogy a békekonferencia annak ellenében foglalt állást.¹⁰ Ettől függetlenül feltehető, hogy miután a Peidl-kormány megtagadta a románok által előterjesztett ultimátumszerű fegyverszünet aláírását, nem volt ellenükre egy esetleges új kormány, melytől – némi indirekt támogatás ellenében – az előbbi dokumentum elfogadását remélhet-

⁵ Uo. 34.

⁶ VONYÓ József: *Gömbös Gyula*. Budapest, Napvilág, 2014. 70.

⁷ DOMONKOS László: *A megfigyelt tanú – Az elfeledett kormányfő: P. Ábrahám Dezső*. Lakitelek, Antológia, 2014. (A továbbiakban: DOMONKOS, 2014.) 95.

⁸ JÓZSEF főherceg: *Naplóim I.* (A továbbiakban: JFN, I.) 1919. augusztus 2. bejegyzés. (*Kézirat a szerző birtokában.*)

⁹ KOZMA Miklós: *Az összeomlás 1918–1919*. Budapest, Athenaeum, 1933. (A továbbiakban: KOZMA, 1933.) 398.

¹⁰ *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéből II. köt. Trianon. 1919–1920*. Ford. BARABÁS József. S.a.r. ÁDÁM Magda–ORMOS Mária. Budapest, 2004. (A továbbiakban: FDI II.) 17. sz. 47., 24. sz. 60.

ték.¹¹ Emellett pedig a Romanelli-misszió történetét feldolgozó legrészletesebb modern monográfia sem tesz említést az augusztus 5-i tárgyalásról.¹²

Mindennek megfelelően tehát a hatalomátvételt egyértelműen saját, belső kezdeményezésű magánakcióként kell értelmezni, melyet a Friedrich-vezette Fehér Ház ellenforradalmi csoport szervezett meg, és legrosszabb esetben is csak „az olasz antant megbízottak tudtával és a román katonaság asszisztálása mellett”,¹³ vagy még inkább oly módon hajtott végre, hogy az antant és a román megszálló csapatok beavatkozásától nem kellett tartani.¹⁴ Az a szakirodalomban sokhelyütt szereplő beállítás, mely szerint az augusztus 6-i ellenforradalom román kreálmány lett volna, tehát nem állja meg a helyét. Annyi viszont igaz, hogy a románok passzívan bár, de mégis elismerték a fordulatot, ugyanis miután az ellenforradalmárok puccsal befejezett helyzetet teremtettek, nem léptek föl ellenük. A hatalomátvétel sikeréhez azonban még szükség volt arra is, hogy „oly valakivel fedeztessék akciójukat, akinek általános tekintélye van az ország előtt. Ezt az egyéniséget József főherceg személyében találták meg.”¹⁵ A főherceget nem egy hirtelen ötlet keretében kérték föl a csatlakozásra, hanem már hosszabb ideje kapcsolatban álltak egymással, minek következtében József Ágost május óta várta Alcsúton a hatalomátvételhez kínálgató ideális pillanatot.¹⁶ Ez pedig augusztus 6-án hajnalban érkezett el.

A főherceg Budapestre érkezve rögtön a Bristol szállóba ment, ahol megbeszélte a legfőbb teendőket a Fehér Ház csoport vezetőivel, többek között Friedrich Istvánnal, Csilléry András ezredorvossal, Schnetzer Ferenc tábornokkal. Míg az említettek este a Sándor Palotába mentek pár tucat rendőrrel, és annak ellenére, hogy közben a románok megszállták a Várat, sikeresen lemondatták az éppen üléselő Peidl-kormányt,¹⁷ addig József Ágost előbb Gorton tábornokot kereste fel, aki abszolút meglepve fogadta a fordulatról szóló hírt,¹⁸ majd a budapesti román csapatok parancsnokánál, Holban tábornoknál jelentette be kész tényként a kormány lemondatását és az ellenforradalmi hatalomátvételt, melyet mindkét fél jobb híján tudomásul vett.¹⁹

¹¹ PRITZ, 2010. 44.

¹² SZABÓ Mária: *A Romanelli-misszió*. Budapest, HM-HIM–Mundus, 2009. 74.

¹³ ROMSICS, 1982. 51.

¹⁴ SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920: forradalom, proletárdiktatúra, ellenforradalom*. Budapest, Korona, 2001. (A továbbiakban: SALAMON, 2001.) 181.

¹⁵ GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Budapest, Akadémiai, 1992. (A továbbiakban: GRATZ, 1992.) 229.

¹⁶ JFN, I. köt. 1919. május 15. bejegyzés.

¹⁷ KIRSCHNER Béla: *A „szakszervezeti kormány” hat napja (1919)*. Budapest, Kossuth, 1968. 224.

¹⁸ ARDAY Lajos: *Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919*. 2. jav. bőv. kiad. Budapest, General Press, 2009. 198.

¹⁹ JFN, I. köt. 1919. augusztus 6. bejegyzés.

Az egész akció legitimációjaként pedig a IV. Károly által még 1918. október végén történt homo regiusi kinevezést nevezték meg, ami bár jól csengő alkotmányos folytonosságot sugall, de a valóságban azért mégiscsak egy meglehetősen önkényes puccsot és önjelölt kormányt próbál legitimálni. Ugyanakkor az is igaz, hogy a korszakban egyetlen politikai erő sem tudott igazi legitimációt felmutatni, hiszen sem a Peidl-kormány, sem a szegediek nem támaszkodhattak komoly választási felhatalmazásra, de ezt 1919 nyarán nehéz is lett volna kivitelezni, így a homo regiusi jogfolytonosság elve mégis valamiféle legitimációt jelentett. Sőt például Boroviczény Aladár szerint a főherceg és Friedrich „olyan magától értetődően állította vissza a jogfolytonosságot, hogy senkinek sem jutott eszébe kételkedni vagy valamiféle más megoldásra gondolni. [...] Kivétel nélkül mindenki elismerte József főherceg tekintélyét, aki régi hatáskörével élve Friedrich Istvánt miniszterelnökké nevezte ki.”²⁰ Ugyanerre enged következtetni a Fejér megyei törvényhatóság által küldött tisztelegő felirat is: „Székesfehérvár szab. kir. város törvényhatósága [...] teljes honszerelmével siet József királyi herceg, Magyarország kormányzója és az új magyar kormány köré [...] amikor Magyarország mindenki által becsült és szeretett kormányzóját, Fejérvármegye nagy fiát, az általa kinevezett kormányt, mai ünnepi ülésből kifolyólag feliratilag üdvözlí”.²¹ A főherceg naplójában a puccs fogadtatásáról úgy nyilatkozott, hogy a Bristol előtt „óriási néptömeg gyülekezett a téren és én néhány szóval közöltem, hogy a kommunizmus megszűnt, új kormány van, mely független, keresztény, öncélú Magyarország alapján állva hivatva van Magyarországot talpra állítani. [...] Soká viharzott a lelkes éljen és istenhozza.”²²

A Fehér Ház ellenforradalmi csoport tagjain végigtekintve feltűnő, hogy jórészt teljesen ismeretlen, semmiféle politikai tapasztalattal nem rendelkező személyek alkották. Ennek nyilvánvaló magyarázata, hogy a régi rend, illetve az ellenforradalmi irányzatok prominens képviselői (eltekintve természetesen azoktól, akiket internáltak) mind elhagyták a Tanácsköztársaság fennhatósága alatt álló területet és jórészt Bécsben, illetve Szegeden tűntek fel, vagy egyelőre kivártak. Az említett helyzetet József Ágost is érzékelte és naplójában megjegyezte, hogy „politikussaink nincsenek kéznél vagy nem hajlandók bekapcsolódni a teendőkhöz. Mágánásaink,

²⁰ BOROVICZÉNY Aladár: *A király és kormányzója*. Ford. KAJTÁR Mária. Jegyz. és kís. tan. PRITZ Pál. Budapest, Európa, 1993. (A továbbiakban: BOROVICZÉNY, 1993.) 34. – Természetesen így ez a mondat nem igaz, hiszen sokan voltak, akiket kellemetlenül érintett a meglepetésszerű puccs. Például ilyen volt Gömbös Gyula is, ld. GÖMBÖS Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról*. Budapest, Budapesti Hírlap, 1920. (A továbbiakban: GÖMBÖS, 1920.) 60.

²¹ Idézi: JUHÁSZ Viktor: *A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott*. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2019. 349–350.

²² JFN, I. köt. 1919. augusztus 6. bejegyzés.

a felsőbb körök nagyon veszélyesnek tartják a mostani megmozdulást és aki nem menekült külföldre, az távol akarja magát tartani legalább is egyelőre minden megmozdulástól. Tehát várják a sültgalambot.” Éppen ezért az ellenforradalmi akciót csak a kéznél levő csoportra támaszkodva tudta végrehajtani, így nem lehetett más tenni, mint „néhány derék hazafit, akik azonban nem politikusok, magam köré csoportosítani, mint kormányt” és az ideiglenes miniszterelnöki teendőkkel megbízni „Friedrich Istvánt, akit nagyon erélyesnek ismerek és aki nem hátrál meg semmi előtt és mégis van fogalma a politikáról is”. A mátyásföldi gépgyáros korábbi harcos forradalmi szerepével, majd meglehetősen kétes ellenforradalmi fordulatával a főherceg is tisztában volt, de minthogy egyelőre más, komolyabb politikussal nem tudott kapcsolatba lépni, így beírta Friedrichhel, mondván, hogy „igaz, hogy Friedrich emlékezetes a lánchídi csatáról, de később megismertem őt és meggyőződtem, hogy alapjában véve jó hazafi és ha elragadta is tüzes vére, a mostani rendkívüli időkben, ha kifogásaim vannak is bizonyos dolgokban ellene, megfelelőbbet egy átmeneti kormány létesítésére egyelőre nem találok.”²³ Később, 1920 januárjában azonban már kevésbé pozitívan nyilatkozott Berzeviczy Albertnek korábbi miniszterelnökéről, bár ekkor még a kormányzóválasztás kapcsán biztos, hogy együttműködtek.²⁴

Magát az államcsíny-tuccsot általában a „sajátosként és szokatlanként”,²⁵ sőt akár „bohózatba illőként”²⁶ szokták említeni, amelyek valóban jól leírják a szituáció abszurditását, de ennek ellenére felvetődik a kérdés, hogy milyen más módon lehetett volna a hatalmat átvenni? A fenn tárgyalt lehetetlen körülmények között, ahol közjogilag egyáltalán nem volt tisztázott a hatalmi helyzet, egyértelmű, legális szituációra várni naivitás lett volna. Kozma Miklós visszaemlékezéséből kitűnik, hogy a többi ellenforradalmi csoport is hatalomátvételre készült és egyáltalán nem tekintette véglegesnek a Peidl-féle kormány működését.²⁷ A szegedi ellenkormányval szemben éppen azért tudott a József főherceg–Friedrich vonal kormányt alakítani, mert határozottan és gyorsan, az eszközökben nem válogatva lépett. Továbbá a hatalomátvétel „komolytalansága” sokkal kevésbé a puccsot magát végrehajtókat minősíti, jóval inkább a komolytalan akcióval elkergetett kormány gyengeségének a bizonyítéka, valamint az adott zavaros helyzet jellegzetessége.

²³ Uo.

²⁴ BERZEVICZY Albert: *Búcsú a Monarchiától. Napló 1914–1920*. S. a. r. Gali Máté. Budapest, Helikon, 2015. 256.

²⁵ ORMOS Mária: *Magyarország a két világháború korában 1914–1945*. Debrecen, Csokonai, 1998. 66.

²⁶ SALAMON, 2001. 180.

²⁷ KOZMA, 1933. 370.

Ezek után felvetődhet a kérdés, hogy mennyiben volt szükség az ellenforradalmi fordulatra, hiszen az valóban vitathatatlan, hogy az így létrejövő budapesti kormánynak román megszállás mellett, teljesen szétesett apparátussal nem lehetett nagy befolyása az események menetére. Az a szakirodalomban is széles körben elterjedt vélekedés ugyanakkor nem helytálló, hogy az új kormány nem támaszkodhatott semmiféle karhatalmi erőre. Igaz ugyan, hogy hadserege, mely a románokkal felvehette volna a harcot, nem volt, de a belpolitikai rendfenntartáshoz, valamint a Tanácsköztársaság utáni „rendcsináláshoz” (ahogy a korszakban mondták: „felszámolómunkához”) éppen elégséges volt a már augusztus 6-án éjjel újjászerveződő Budapesti Főkapitányság, és különösen annak Politikai Nyomozó Főcsoportja.²⁸ Nem véletlen az sem, hogy a kortársak rendszeresen „rendőrcsínyként” emlegették a hatalomátvételt, utalva a rendőrség kezdetől fogva kitüntetett helyzetére.²⁹ A Tanácsköztársaság 133 napja után a társadalmi-politikai erők döntő többsége elfordult a polgári és szociáldemokrata irányzatoktól,³⁰ tehát az ellenforradalom bekövetkezte elkerülhetetlen volt, a fordulat csak idő kérdésének volt tekintendő, mely esetben szintén a gyors kezdeményezés tűnik helyénvalónak. A vázolt vélekedést támasztja alá az is, hogy a korban a mértékadó hazai politikai erők (eltekintve persze a szociáldemokratáktól) nyíltan legalábbis nem marasztalták el a Peidl-kormány megbuktatása miatt Friedrichet vagy József főherceget, Boroviczény visszaemlékezése szerint egyenesen „az egész ország lelkesedéssel fogadta” a puccsot.³¹

Belpolitikai program és tevékenység

Az új kormánynak belpolitikai tekintetben legsürgősebben három kérdéssel kellett foglalkoznia. Elsőként az antant számára megfelelő kormánynévsort kellett összeállítani a nemzetközi elismerés és a békeszerződésre való meghívás érdekében. Másodsorban a blokád feloldása után a közellátás biztonságáról volt szükséges gondoskodni. Ezen felül pedig a már a Peidl-kormány által megkezdett módon folytatták a magántulajdonon alapuló társadalmi rend helyreállítását és a Tanácsköztársaság rendelkezéseinek hatálytalanítását, továbbá a büntetőeljárások megindítását. E három problémakörön túl – mivel a kormány deklarálta csak ideiglenesen, a sürgősen

²⁸ VARGA Krisztián: *Ellenség a baloldalon. A politikai rendőrség a Horthy-korszakban*. Budapest, Jaffa, 2015. 16.

²⁹ Uo. 17.

³⁰ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2004. (A továbbiakban: ROMSICS, 2004.) 133.

³¹ BOROVICZÉNY, 1993. 33.

megtartandó választásokig kívánta a hatalmat gyakorolni –hosszabb távon elsőrendű feladat volt a megfelelő választójogi szabályzás megalkotása.³²

Miután augusztus 6-án sikeresen lezajlott a puccs, a főherceg másnap a *Budapesti Közlönyben* – mely ekkor a papírhiányra hivatkozva az egyedül megjelenő lap volt – kiáltványban jelentette be, hogy „engedve a minden oldalról hozzám jutott kívánságoknak, kézbevettem a mai lehetetlen helyzet megoldását. Nem nézhetem, hogy szegény, összeroskadó hazánk felett politikusok és különböző érdek- és pártcsoportok marakodjanak. Mindenütt teljes az anarchia; a Dunántúl lázadások; egy hivatalban levő minisztérium, amelyet nem ismer el senki és az élelmezés teljes fennakadása, már katasztrófával fenyeget, ha a magyar intelligencia a józan munkássággal és földműves népünkkel karöltve, erős kézzel rendet nem teremt.”³³

Az ideiglenes kormány megalakulásáig az egyes minisztériumok hivatali apparátusának rangban legidősebb tisztviselői látták el a miniszteri teendőket, ügyvezető jelleggel.³⁴ Ilyen módon tehát a Tanácsköztársaság rendelkezéseit hatálytalanító jogszabály alkotási munka a puccstól függetlenül, zökkenőmentesen folytatódott. Már augusztus 7-én intézkedtek, hogy a köztulajdonba vett közép- és nagybirtokok kerüljenek vissza magántulajdonba.³⁵ Másnap elrendelték a törvényes közigazgatás felvételét, melynek értelmében az 1918. október 31. előtti közigazgatási szervek hatalma állt helyre, bár a munkástanácsokat eddigre már a románok, illetve különböző ellenforradalmi erők amúgy is eltávolították.³⁶ Később azonban ezt módosítva, a háború esetén fennálló különleges intézkedésekről szóló 1912: LXIII. törvény alapján az országot hét kormánybiztosságra osztották, mely rendszer 1920 nyaráig megmaradt.³⁷ A zavaros társadalmi-politikai helyzetre hivatkozva újra életbe léptették a háborús sajtótörvényt is (1914: XIV. tc.), mely többek között előzetes cenzúrát fogantatosított.³⁸ A kormány rendeletet adott ki „*az ún. tanácskormány visszaállítása mellett folyó agitációk ellen*”, továbbá a számonkérés megkönnyítésére bevezették a gyorsított bűnvádi eljárást, melynek értelmében a szocializálás és rekvirálás lopásnak és rablásnak, a forradalmi törvényszék halálos ítélete gyilkosságra való felbujtásnak, míg ennek végrehajtása pedig gyilkosságnak minősültek.³⁹ Fontos hozzátenni, hogy

³² JFN, I. köt. 1919. augusztus 8. bejegyzés.

³³ *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 7.

³⁴ GRATZ, 1992. 233.

³⁵ SALAMON, 2001. 180.

³⁶ ROMSICS, 1982. 54.

³⁷ PÖLÖSKEI Ferenc: *Horthy és hatalmi rendszere*. Budapest, Kossuth, 1977. (A továbbiakban: PÖLÖSKEI, 1977.) 30.

³⁸ ROMSICS, 2004. 133.

³⁹ IZSÁK Lajos–PÖLÖSKEI Ferenc–ROMSICS Ignác–SZERENCSES Károly–URBÁN Aladár: *Magyarország miniszterelnökei 1848–1990*. 2. kiad. Budapest, Cégér, 1993. 94.

a számonkérés nem csak a kommunista rezsim, hanem ekkor már az azt megelőző polgári-demokratikus kísérlet ellen is irányult.⁴⁰ A megtorlással József főherceg is teljesen egyetértett, kifejtve, hogy „a legerélyesebben hozzáfogunk a tisztogatáshoz, hogy biztosítsuk magunkat a Kun Béla által visszahagyott piszok ellen.”⁴¹

A jogszabályalkotás mellett igen veszélyes problémaként nehezedett az új vezetésre a közellátás elakadása, hiszen a Tanácsköztársaság ellen az antant hatalmak blokádot rendeltek el, ami az 5 háborús év, majd a 133 napos kommunista uralom megpróbáltatásai és nélkülözése után kimerült társadalmat nagyon megviselte, főleg, mivel a Tanácsköztársaság bukásával a meglévő hazai közellátás is teljesen összeomlott és lassan éhínség fenyegetett. Ezt a helyzetet még a megszálló román seregek rekvirálásai, rablásai is nehezítették.⁴² A kérdésben azonban sikerült gyorsan eredményt elérni, hiszen augusztus 9-től kezdve folyamatosan érkeztek a külföldi élelmiszerszállítmányok.⁴³

Már rögtön az első informális kormányülésen (augusztus 8-án) szóba került a választások kérdése, ugyanis a kabinet csak a hosszabb távú rendezés előfeltételének tekinthető új országgyűlés összeülését, ideiglenesen vállalta az ország irányítását. A kormány egyöntetűen úgy döntött, hogy általános, egyenlő és titkos választójoggal fogják a voksolást megtartani, aminek kapcsán a főherceg kijelentette, hogy „bátran vállaltam [...] erre az esetre a felelősséget, mert tudtam, hogy a nemzet és a nép 100 %-ig kiábrándult a szélsőségekből.”⁴⁴ Hivatalosan az augusztus 20-i kormányülésen foglalkoztak először a választások és választójog kérdésével.⁴⁵ Ugyan ekkor még nem érkezett semmilyen antant előírás a választójog mértékét illetően, mégis egyetértettek abban, hogy igen tágan kell a jogosultságot megszabni.⁴⁶ Annak ellenére tehát, hogy már augusztus elején foglalkoztak vele és egy rendelettervezet meg is született augusztus végére (4245/1919 ME.), végül mégis a kormány egyik utolsó (november 17.) intézkedéseként adták ki a véglegesített választójogi rendeletet (5985/1919 ME.). A szabályzás különleges jelentőséggel bírt, hiszen ennek alapján ült össze a következő korszak államformáját és kormányzati rendszerét eldöntő, valamint a békeszerződést ratifikáló nemzetgyűlés. A dokumentum azonban nem csak

⁴⁰ PÖLÖSKEI, 1977. 11.

⁴¹ JFN, I. köt. 1919. augusztus 11. bejegyzés.

⁴² FDI, II. köt. 15. sz. 41.

⁴³ *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 9., 10., 13., 17.

⁴⁴ JFN I. köt. 1919. augusztus 8. bejegyzés.

⁴⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (A továbbiakban: MNL OL), K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1919. augusztus 20. ülés.

⁴⁶ GERGELY Jenő: Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: *Parlamentari választások Magyarországon 1920–2010*. Szerk. FÖLDES György–HUBAI László. 3. bőv. átdolg. kiad. Budapest, Napvilág, 2010. 49.

ezért nevezhető kiemelkedőnek. A választójogot Magyarországon példátlanul szélesen szabta meg. Az intézkedés értelmében 24 év fölött, vagyoni és műveltségi cenzus nélkül, minden férfi valamint csupán műveltségi cenzussal (valamely hazai élő nyelven valók írni-olvasni tudás, ami a 24 év feletti nők 81 %-át jelentette, tehát nem okozott jelentős megszorítást)⁴⁷ a nők is egyaránt általános, titkos és egyenlő választójoggal bírtak. A Károlyi-kormány ugyan hasonlóan széles, általános választójogot kívánt bevezetni, de azon szabályzás értelmében nem tartottak választást. A dualizmus kori választójog, majd pedig a Bethlen által rendeleti úton életbe léptetett választójog pedig meg sem közelíthette az európai átlaghoz jól illeszkedő Friedrich-féle szabályzást.⁴⁸ Természetesen igaz, hogy az antantnak kiszolgáltatott kormány nem fogadhatott volna el egy szűk választójogi szabályzást (Clerk feltételül is szabta ezt), hiszen ebben az esetben nem ismerték volna el az ennek megfelelően összeült parlamentet, de a megvalósult rendelet többet nyújtott, mint amennyi alapvetően elvárható lenne, ráadásul mindezt még jócskán a brit diplomata érkezése előtt, augusztusban elhatározták. Valószínűleg közrejátszott a döntésben az is, hogy mind Friedrich, mind József főherceg (aki ekkor már nem volt a hatalom közvetlen részese, de végig megmaradt a miniszterelnök aktív támogatójaként) azzal számoltak, hogy a Tanácsköztársaság bukása után a társadalom kiábrándult a szélsőségekből, így nyugodtan vállalható az általános-titkos választójog. Ezáltal a szociáldemokrata irányzat nem lesz fenyegető, míg a régebbi vezető elittel szemben pedig szélesebb választójog esetén a kispolgári rétegekre támaszkodva nagyobb eséllyel nyerhetnek. Ezen várakozásokat azonban a későbbiekben a Kisgazdapárt keresztülhúzta. Mindent egybe véve a választójogi rendelet, függetlenül megszületésének körülményeitől, európai szinten is kiemelkedőnek mondható, így tehát az 1919. augusztusában a hatalmat magához ragadó ellenforradalmi vezetés legfontosabb intézkedésének tekinthető.⁴⁹

Friedrich István és József főherceg is tisztában volt azzal, hogy a puccs résztvevőiből hosszú távon nem alakítható kormány, így ők természetesen csak ideiglenesen foglalták el a különböző miniszteri pozíciókat. Sőt maga az egész Friedrich-kormány is csak ideiglenesként tekintett önmagára, az ország vezetését a választásokig, mint az új legitimáció forrásáig felvállalva, bár a főherceg egy helyütt kifejezte, hogy „én ezt is törvényesnek tartom, hiszen a koronás király kezéből vettem 1918-ban a teljhatalmat, melyet csak röviden és törvényellenesen megszakított a Károlyi Mihály-féle

⁴⁷ RUSZKAI Miklós: Az 1945 előtti magyar választások statisztikája. *Történeti Statisztikai Közlemények*, 1959/1–2. 13.

⁴⁸ PÜSKI Levente: Választási rendszer és parlamentarizmus a Horthy-korszakban. In: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Szerk. ROMSICS Ignác. Budapest, Osiris, 2009. 73.

⁴⁹ NÁNAY Mihály: Elfelejtett ellenforradalom – A Friedrich-kormány komplex értékelése, lehetséges alternatívák ellenében. *Kritische Zeiten*, 2012/1–2. 65.

operett köztársaság és a gyalázatos népköztársaság.”⁵⁰ Komoly problémát jelentett azonban a kormány kibővítése, ugyanis, ahogy azt József Ágost már a hatalomátvétel után közvetlenül érzekelte, a mértékadó ellenforradalmi politikusok egyáltalán nem fogadták pozitívan a puccsot.⁵¹ Különböző helyekről fogalmazták meg kritikákat és ellenvéleményüket az ellenforradalmi hatalomátvétel kapcsán, továbbá ajánlották Friedrich helyett inkább Andrássyt, Lovászyt vagy Wekerlét miniszterelnöknek. A főherceg azonban világosan elhatárolódott e véleményektől, kifejezván, hogy „ott, ahol 1918-ban elhagytuk, ott én nem fogom folytatni, [...] Másrészt nem várhatok, míg a nagy bátran külföldre menekült urak, mikor letörtük a kommunizmust, nagy bátran hazajönnek és csak akkor kezdhessek tárgyalásokat. Most én nélkülük és, ha kell ellenük fogom megoldani hazám ügyét, ők úgyis levizsgáztak a világháború előtt és alatt alaposan. [...] Most fogdmegekre van szükségem és ilyen Friedrich István és társai.”⁵²

Mindezek mellett pedig rögtön két nappal a puccs után felvetődött már a királykérdés is, ugyanis a legitimista Rakovszky István szemtől szemben támadt neki József Ágostnak, hogy ne nyúljon a korona után, amit a főherceg természetesen határozottan visszautasított.⁵³ Rakovszky mellett a királytól, Pranginsból visszatérő Andrássy is ellenérzésekkel fogadta József főherceg hatalomátvételét, szintén az esetleges királyi aspirációktól tartva.⁵⁴ Meggyőződését többek között felesége tájékoztatása adta, aki azt írta neki, hogy siessen haza, mert József Ágost király akar lenni, máskor pedig állította, hogy Mombelli olasz diplomata előtt kijelentette a főherceg, hogy „elsősorban ő alkalmas arra, hogy a trónt betöltse.”⁵⁵ Andrássy és a főherceg augusztus 17-én találkoztak először, amikor is a gróf említette, hogy a király a főhercegek nyilvánossága előtt vette védelmébe József Ágostot, hangsúlyozva, hogy az 1918-ban tett eskük az ő beleegyezésével és tudtával történtek. Ezután Andrássy kifejtette, hogy Ottót kellene a Monarchia trónjára ültetni, mire a főherceg sommásan megfogalmazta véleményét: „Most ne okoskodjunk, hanem mentsük meg hazánkat és tegyük lehetségessé, hogy a nemzetgyűlés egybehívassék választások alapján, és az döntsön a továbbiakról. [...] Én csak arra vállalkoztam,

⁵⁰ JFN, I. köt. 1919. augusztus 8. bejegyzés.

⁵¹ Uo. 1919. augusztus 6., 8. bejegyzés.

⁵² Uo. 1919. augusztus 8. bejegyzés. – Bár Wekerlét igen nagyra tartotta, amit már 1917-ben is jelzett, hogy őt ajánlotta Tisza után miniszterelnöknek. Ennek megfelelően tehát valamilyen formában meg akarta a kormányba hívni a háromszoros miniszterelnököt. GÖRÖG STAUB Károly–PATAY Géza: *Wekerle Sándor*. Budapest, Helikon, 2011. 234.

⁵³ Uo.

⁵⁴ KARDOS József: *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között*. Budapest, Korona, 1998. 13.

⁵⁵ MNL OL, P 4, Andrássy Levéltár. Ifj. Andrássy Gyuláné naplója. 4.

hogy most rendet csinálunk, a választásokat a lehető leggyorsabban előkészítjük és azután összehívom a nemzetgyűlést, mely hivatva van az alkotmányos alapból elindulni. Azután én lemondok és a nemzetgyűlés fogja az ideiglenes államfőt megválasztani. [...] Nem fogadhatom el azt, hogy azok, akik a veszély elől rémülten külföldre szöktek [...] hazajönnek mindent kritizálni [...] jobban tennék, ha befognák a szájukat.”⁵⁶ Mindezen túl pedig nincs semmilyen közvetlen bizonyíték arra, hogy 1919. augusztusban József Ágost már a trón betöltését tervezte volna, sőt a *Budapesti Közlöny*ben nyilvánosan is leszögezte, hogy nem a királyság érdekében dolgozik.⁵⁷ Természetesen Ausztriában is élénk figyelem követte a főherceg hatalomátvételt, aminek köszönhetően az osztrák sajtó is beszámolt az említett nyilatkozatról.⁵⁸

Az eddig említetteken felül azonban a leglényegesebb kérdés a megfelelő, nemzetközi elismerést elnyerni képes kormánynévsor összeállítása volt. Friedrich és József Ágost is tudta, hogy az antant elismeréséhez koncentrációs jellegű kormányra van szükség, melyben széles politikai paletta képviselteti magát. Ennek ellenére, amikor Friedrich fölvetette József Ágostnak, mint kormányzónak, hogy Lovászy Márton vezetésével kellene kormányt alakítani, a főherceg kategorikusan azt felelte, hogy „azok közül [...] akik a Károlyi disznóságában részesek voltak, semmi szín alatt egyet sem fogok beengedni a kormányba, de még bármi más hivatalba sem.”⁵⁹ Az első kormányalakításra tehát augusztus 8-án került sor. A kabinet névsorában még főképpen a puccsban résztvevő ellenforradalmárok, valamint korábbi államtitkárok szerepeltek, deklaráltak csak addig, amíg a koncentráció meg nem valósul.⁶⁰

A többi politikai erő bevonása mellett külön kérdést jelentett, hogy a budapesti vezetésnek hogyan sikerül rendeznie viszonyát a szegedi ellenkormánnyal. József főherceg magától értetődőnek találta, hogy az ő legitimitációjuk jóval erősebb a homo regiusi jogfolytonosság okán, továbbá rámutatott arra is, hogy a szegedi kormány külső hatalmak közreműködésével jött létre – ez utóbbi gondolat azonban némileg ellentmondásosnak tűnik, tekintetbe véve, hogy a budapesti fordulat is már a román bevonulás után következett be, bár kétségtelen, hogy önálló kezdeményezésre történt. A szegedi kormány helyzetét viszont augusztusban már több tényező is aláásta. Egyfelől őket megelőzve a románok, illetve a budapesti ellenforradalmárok már megbuktatták a Tanácsköztársaságot és az azt követő szakszervezeti kormányt is, így az ellenforradalmi célok részben okafogyottá váltak, másfelől pedig Horthy sze-

⁵⁶ JFN, I. köt. 1919. augusztus 17. bejegyzés.

⁵⁷ *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 10.

⁵⁸ *Arbeiter Zeitung*, 1919. augusztus 11.

⁵⁹ JFN, I. köt. 1919. augusztus 6. bejegyzés.

⁶⁰ „Ideiglenesen megbízott hivatalnokkormány”. A pontos névsort ld. BÖLÖNY József: *Magyarország kormányai 1848–1987*. Budapest, Akadémiai, 1987. (A továbbiakban: BÖLÖNY, 1987.) 141.

gedi hadügyminiszterként a helyzetet saját szempontjából helyesen felmérve, augusztus 9-én függetlenítette magát fővezérként a kormánytól, ami által pont a Szeged mellett szóló legfontosabb érv, a magyar fegyveres erő került ki az ellenkormány irányítása alól.⁶¹ Nem csak Horthy látta azonban menthetetlennek a szegedi kormányt, hanem Teleki is, aki értesülve a budapesti puccs hírérl, repülön azonnal Siófokra utazott, majd onnan Budapestre, hogy József főherceggel és Friedrich Istvánnal találkozzon.⁶² A puccs idején éppen Bécsben tartózkodó Gömbös is úgy gondolta, hogy jobb, ha Szeged helyett Budapestre indul és az új kormánnyal veszi föl a kapcsolatot.⁶³ Az augusztus 8-án zajló tárgyaláson a főherceg és Teleki megállapodtak a szegedi kormány budapestibe történő beolvasztásáról, valójában azonban ez sokkal inkább a P. Ábrahám-kormány megszűnését, mint a két kabinet összeoldását jelentette. Pár nap múlva P. Ábrahám is feljutott Pestre Bajáról indulva egy brit hajón, így tárgyalt Friedrichhel és József főherceggel is, de nem vállalt pozíciót a pesti kormányban, ezzel gyakorlatilag elfogadva a szegedi kabinet feloszlását.⁶⁴ Később, hogy a probléma formálisan is elrendeződjön, Friedrich elismerte Szegedet jogelődjének és az ottani kormány tagjainak megadta a nyugalmazott miniszteri státuszt, ahogy a korabeli sajtó fogalmazott, a megegyezés legfőbb eredménye a szegediek szempontjából az lett, hogy a volt minisztereket kegyelmes úrnak lehetett szólítani.⁶⁵

A koncentráció érdekében tehát augusztus 8-ától kezdve Pesten lázas tárgyalások kezdődtek. A főherceg szinte a teljes magyar politikai palettával folytatott egyeztetéseket, a hazatérő Bethlentől és Andrássytól kezdve, a már említett Telekin, Lovászyn át egészen a szociáldemokrata Garami Ernőig. Naplója szerint augusztus 10-én reggel 8-tól a következő nap hajnali 2 óráig tartottak a meghallgatások. A miniszterelnöki fogadóterem P. Ábrahám cinikus visszaemlékezése szerint zsúfolásig tele volt miniszter- és miniszterelnök-jelöltekkel.⁶⁶ A koncentráció alapját természetesen a keresztény-nemzeti irányzat képviselte, aminek érdekében József Ágost igyekezett megnyerni a katolikus egyházat is, kérve Csernoch hercegprímástól az új vezetés támogatását, amit a bíboros pozitívan fogadott.⁶⁷ A tárgyalások során arra is gon-

⁶¹ TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós. 2. bőv. kiad.* Budapest, Napvilág, 2014. 73. – *Iratok az ellenforradalom történetéből 1.1919–1921.* Szerk. NEMES Dezső. Budapest, Szikra, 1953/9. (A továbbiakban: IET.) 135.

⁶² ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál.* Budapest, Osiris, 2005. 150.

⁶³ GÖMBÖS, 1920. 60.

⁶⁴ DOMONKOS, 2014. 96.

⁶⁵ Uo. 98. – IET 11. sz. 137.

⁶⁶ Uo. 96.

⁶⁷ *A Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. köt.* Összeáll. és bev. BEKE Margit. München–Budapest, Aurora, 1992. (1919. augusztus 22. ülés) 39.

doltak, hogy a külügyminiszteri széket később egy rutinos, arisztokrata diplomatának juttassák, ezzel is jelezve az antant felé, hogy a Tanácsköztársaság bukása után a társadalom minden rétege képviselteti magát a kabinetben.⁶⁸ A kormányalakítás kérdésében kulcsszerepet játszott a szociáldemokrata párt, ugyanis köztudomású volt, hogy jelentős társadalmi bázisuk van és e párt híján nem tekinthető koncentrációnak a kabinet. Ezért okozta a még valójában meg sem született kormány első krízisét, amikor Garami egyértelművé tette, hogy nem vállalnak tárcát Friedrich miniszterelnöksége alatt.⁶⁹ Emellett azt is közölte a főherceggel, hogy a bécsi antant megbízottak álláspontja szerint a békekonzferencia nem fog elismerni semmilyen Habsburg-vezette magyar kormányt, így a legjobb lenne, ha lemondana. Garami visszaemlékezése szerint József Ágost hajlott is a lemondásra, de végül mégis megmásította döntését.⁷⁰ Mindebből kifolyólag augusztus 15-ére összeállt Friedrich új kormánynevsora, köztük többek között a szegediek képviselőjében Teleki Pállal, a korábbi Károlyi-párti Lovászy Mártonnal, a kiscgazda Nagyatádi Szabó Istvánnal és Rubinek Gyulával, a keresztényszocialista Huszár Károllyal.⁷¹ A kormánytól egyelőre távolmaradó szociáldemokraták számára pedig fenntartottak három tárcát, bízva abban, hogy rövidesen mégis csatlakoznak, ezzel teljessé téve a koncentrációt.⁷² Ezután az átalakítás után a Friedrich-kormány joggal számíthatott az antant elismerésére, hiszen támogatták a tág választójog bevezetésével megtartandó választás gondolatát, valamint a koncentrációt is végrehajtották, amennyire lehetséges volt.

Érdekes kérdést jelent a főherceg kapcsolata Horthyval, mint a Nemzeti Hadsereg főparancsnokával, hiszen ez a következő két évtized során is meghatározó jelentőségű volt József Ágost szempontjából. Horthy maga elég szűkszavúan nyilatkozott emlékiratában az augusztusi napok eseményeiről, kiemelve azt, hogy a főherceg őt nevezte ki a magyar haderő élére.⁷³ József Ágost ezzel szemben jóval bővebb teret szentelt naplójában Horthyval kialakuló kapcsolatuknak. Tábournagyként kezdettől fogva ellenszenvvel fogadta, hogy egy nála alacsonyabb rendfokozatban álló tengerésztiszt vezénylete alá került az ország legjelentősebb fegyveres ereje.⁷⁴ Már

⁶⁸ PRAZNOVSZKY Iván: *A Monarchiától Trianonig – egy magyar diplomata szemével*. A dokumentumok és képek vál., bev. tan. és jegyz. ZEIDLER Miklós. Budapest, Olvasósarok, 2012. 181.

⁶⁹ VARGA Lajos: *Garami Ernő*. Budapest, Napvilág, 1996. 226.

⁷⁰ GARAMI Ernő: *Forrongó Magyarország*. Leipzig–Wien, Pegazus, 1922. Reprint kiadás. 158.

⁷¹ SALAMON, 2001. 182.

⁷² Friedrich nyilatkozata. *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 15. Esti kiadás.

⁷³ HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa, 2012. 131.

⁷⁴ Horthyt a király 1918. október 31-én nevezte ki altengernaggyá. A katonai előmeneteli rendszerben meglehetősen szokatlanul több, nála rangban idősebb tisztet is megelőzött a flottánál. Emellett új rendfokozata a szárazföldi haderő altábournagyának felelt meg, ami három rendfokozattal volt a tábournagy alatt.

augusztus folyamán is riválist látott benne, például amikor úgy érezte, hogy Horthy vonakodott, hogy letegye az esküt előtte. Naplójában ennek kapcsán meg is említette, hogy Horthynak „halvány sejtelve sincsen a szárazföldi hadsereg milétéről és sabbályairól, még kevésbé a vezetéséről,” más helyütt pedig gyenge magyar nyelvtudására tett megjegyzést, továbbá egyenesen politikai analfabétának nevezte.⁷⁵

A bizonytalan politikai helyzetben azonban inkább gondolta megfelelő szövetségesnek Horthyt, mint a Nyugat-Magyarországon zászlót bontó, nyíltan legitimista Lehár Antalt, sőt attól is tartott, hogy a nyugat-magyarországi dualista-legitimisták és a szegedi nemzeti függetlenség alapján álló Nemzeti Hadsereg között akár ellentétek is fakadhatnak.⁷⁶ Ennek érdekében döntött úgy, hogy kormányzóként kinevezi Horthyt az összes magyarországi fegyveres erők főparancsnokává, hiszen, mint a király által megbízott homo regiust, tábornagyot és Habsburg főherceget, a legitimista Lehárnak is el kellett fogadnia maga fölött álló tekintélynek.⁷⁷ Mindezzel pedig Horthynak sikerült hatalmát Szegedtől függetleníve immár országos szintre emelnie, egyúttal pedig egy ellenkormánytól önhatalmúlag függetlenedő önjelölt parancsnokból egy valamelyest legitim országos fővezérré válnia. Éppen ezért volt lényeges momentum az augusztus 15-i kinevezés, hiszen Horthy ezzel tette meg az első lépést a későbbi kormányzás irányába. Mindezt természetesen augusztusban még nem lehetett látni, az intézkedés a helyzetszülte döntésnek tűnhetett, és József főherceg is azt tervezte, hogy „majd megfelelő vezérkari főnököt tesz melléje [ti. Horthy mellé] és más magasabb rangú tapasztalt katonát, akik megszervezik a magyar hadsereget az egész területen, de névleg Horthy a főparancsnok. Háborúban magamnak tartom fenn ezt. Különben Horthynak majd magam adom a szükséges utasításokat a hogy és miként végett.”⁷⁸ Az együttműködés azonban már a főherceg rövid kormányzósága alatt sem volt gondtalan, hiszen Horthy József Ágost utasítása ellenére is átvonult seregével Siófokra, ezzel is jelezve, hogy csak formálisan tette le az esküt és rendelte magát alá a budapesti vezetésnek.⁷⁹ A továbbiakban nem tartotta magára nézve kötelezőnek a budapesti kormány, és annak hadügyminisztériumának rendeleteit, pedig elvileg annak politikai felügyelete alatt állt.⁸⁰ Ezentúl pedig semmilyen jelentést nem küldött Budapestre, amit a főherceg nehez-

⁷⁵ JFN I. köt. 1919. augusztus 13. bejegyzés.

⁷⁶ Kozma Miklós is feljegyezte, hogy augusztus elején Lehár még kategorikusan megtagadta a Szegednek való alárendelődést. KOZMA, 1933. 371.

⁷⁷ VARGYAI Gyula: *Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör (1919–1921)*. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1971. 23.

⁷⁸ JFN, I. köt. 1919. augusztus 13. bejegyzés.

⁷⁹ KOZMA, 1933. 383.

⁸⁰ SZAKÁLY Sándor: *A Nemzeti Hadsereg – 1919–1922*. In: *Uő: Történelem és publicisztika*. Budapest, Magyar Napló, 2015. 101.

ményezett is mondván, hogy „meglep az is, hogy Horthy részéről eddig semminemű értesítést vagy jelentést nem kaptam. Még néhány napig várok, azután fölszólítom jelentéstételre. Jó ismerősei közül többen figyelmeztettek, hogy ő nem őszinte jellem és ne bízzak benne, ő elsősorban saját nagyratörését szolgálja. Vigyázzak, mert ő ki akar emelni engem és maga akar helyembe ülni. Magát szolgálja és nem az országot vagy közérdeket. Ezt főképpen volt tengerészbajtársai állítják.”⁸¹ Az elmondottakat összegezve tehát már augusztus folyamán kiütközött, hogy elsősorban riválisként volt értékelhető a két személyiség és mindkét magasrangú katonatisztnek nagyra törő ambíciói voltak. De hiába vágott a szegediek elébe József Ágost azzal, hogy augusztus 6-án átvette az ország vezetését, ráadásul volt magasabb rangú katonatiszt és hivatkozhatott homo regiusi megbízására is, a dinasztiahoz való tartozása az antant szempontjából végül elfogadhatatlanná tette személyét az ország vezetőjeként, így tehát valóban Horthy előtt nyílt meg az út a hatalom felé.

Külpolitikai kényszerek és a lemondás

Az eddig áttekintett belpolitikai problémák jelentőségük ellenére elhalványultak a külpolitikai feladatok mögött. Nemzetközi jogi értelemben Magyarország – békeszerződés hiányában – még mindig hadviselő félnek számított, mindaddig, amíg nem írták alá a békeszerződést. Ennek megtárgyalásához és aláírásához azonban az antant hatalmak által megítélt nemzetközi elismerésre volt szükség, így tehát a legdöntőbb kérdés nem az volt, hogy a belpolitikai harcok miként alakulnak, hanem, hogy sikerül-e és ha igen, milyen áron a párizsi elismerést megszerezni. A Tanácsköztársaság fegyveres fellépésének kudarca után ugyanis fel sem merülhetett az aktív ellenállás gondolata.

A párizsi békekonferencia alapvetően tájékoztatatlannak mondható a magyar helyzettel illetően. Sokszor csak jelentős késéssel értesültek a magyarországi eseményekről és nem is teljesen tisztán látták a folyamatok irányát, ráadásul meglehetősen egyoldalú információ forrásaik voltak, néhány antantmegbízott (és esetleges magyar ismeretségeik: pl. Garami Ernő), valamint a magyarokkal alapvetően ellenérdekelt cseh-szlovák és jugoszláv képviselők személyében. A helyzeten némileg enyhített a tábornoki bizottság kiküldése, de végül csak Clerk tudta az ősz folyamán megnyugtatóan elrendezni a magyar kérdést.

⁸¹ JFN, I. köt. 1919. augusztus 22. bejegyzés.

A békekonferencia a már Budapesten tartózkodó Gorton tábornok táviratából értesült a magyarországi kormányváltásról.⁸² A kérdést azonban egyértelműen a román bevonulással összefüggésben szemlélték, ugyanis Románia a békekonferencia tilalma ellenére lépte át a demarkációs vonalat és vonult be Budapestre, sőt egy új – számukra kedvezőbb – fegyverszüneti javaslatot (ultimátumot) tettek még a Peidl-kormány számára, amely azt nem fogadta el, hanem igen kényes helyzetében kitérő választ adott.⁸³ Ennek megfelelően az új kormányt Párizsban a románok kreálmányának tekintették, egyúttal pedig a „reakciós” és „főhercegi” jelzőket használták.⁸⁴ Annál több információjuk azonban, minthogy egy Habsburg főherceg áll az új vezetés élén, nem volt. Állásfoglalásukat erre az egyetlen tényre alapozták. Jól jelzi a puccs meglepetésszerű jellegét, hogy a magyar ügyekben tájékozott, az emigrációból éppen hazatérőben lévő Garami Ernő is elsőre azt hitte Friedrich és a főherceg nevét hallva, hogy Frigyes főherceg ragadta magához a hatalmat.⁸⁵

József Ágost már augusztus 8-án táviratot küldött Párizsba az új kormány elismerésének érdekében. Üzenetében kifejtette, hogy legsürgősebb feladatának a nemzetgyűlés előkészítését és összehívását tekintette.⁸⁶ Ezzel párhuzamosan azonban Beneš is rögtön kifejezésre juttatta Csehszlovákia álláspontját Clemenceau-nak írt levelében, hogy milyen katasztrofális következményekhez vezethet, ha megengedik Magyarországon a Habsburg-restaurációt és elismerik a kormányt.⁸⁷ Beneš követően a belgrádi kormány is tiltakozott József főherceg hatalomra kerülése ellen, azzal érvelve, hogy ez a Habsburg-restauráció első lépése, amely fenyegeti az utódállamok biztonságát.⁸⁸ A Monarchia helyében megalakuló szomszéd államok olvasatában ugyanis a Habsburg-restauráció valóban fenyegető veszély volt, hiszen közjogi értelemben nem volt érvényes IV. Károly lemondása és ezáltal uralkodói, valamint öröklési jogai a Magyarországhoz 1916-ban tartozó területeken még mindig érvényesek voltak. Ráadásul az utódállamokban is voltak erőteljes monarchista csoportok (különösen a katolikus Horvátországban), amelyek némi belső támogatottságot is jelenthettek egy esetleges területi revízióhoz.⁸⁹ Ennek fényében Clemenceau már a delegációvezetők augusztus 13-i értekezletén nehezményezte, hogy az időközben Budapesten megalakult tábornoki négyes bizottság miért bocsátkozott tárgyalásba

⁸² FDI, II. köt. 12. sz. 35.

⁸³ KIRSCHNER, 1968. 214.

⁸⁴ FDI, II. köt. 12. sz. 31–32.

⁸⁵ GARAMI, 1922. 155.

⁸⁶ FDI, II. köt. 15. sz. 40.

⁸⁷ Uo. 16. sz. 45.

⁸⁸ ÁDÁM Magda: *A kisantant és Európa (1920–1929)*. Budapest, Akadémiai, 1989. 37.

⁸⁹ Uő: *A kisantant (1920–1938)*. Budapest, Kossuth, 1981. 62.

József főherceggel, ugyanis ezzel indirekt módon támogatták a „reakciós” vezetést.⁹⁰ A kérdésben való tisztánlátást azonban jelentősen bonyolította összefüggése a békekonferenciától függetlenül mozgásba lendült román politikával. Éppen ezért augusztus közepéig Párizsban nem is tettek komolyabb lépéseket, azon túl, hogy többször felszólították, sőt megfenyegették Romániát, hogy magyarázza meg lépéseit, továbbá a helyzet megoldását a Budapesten felálló tábornoki bizottságtól várták.⁹¹

A békekonferencia gyanakvása nem volt indokolatlan a románokkal szemben. Természetesen nem ok nélkül szállták meg Budapestet, még csak nem is azért, mert a Tanácsköztársaságot kívánták megdönteni (amely már augusztus 1-jén megbukott), vagy éppen az előrenyomulás leállítását követelő párizsi üzenet késedelmes megérkezése miatt – ahogy azt Brătianu állította.⁹² Az ok egészen prózai volt, a románok kész helyzet elé akarták állítani a békekonferenciát, azáltal, hogy Magyarországot megszállva ultimátum formájában egy számukra megfelelő rendezést kényszerítenek rá. Ezt célozta a már fentebb említett Peidl-kormányának átadott követelés, és ugyanilyen céllal keresték föl József főherceget is újabb ultimátumukkal, augusztus 11-én. Ennek értelmében követelték, hogy ismerjék el a Tiszát határként, továbbá biztosítsák, hogy a Bánság egészében Romániához kerüljön, továbbá mindennek zálogaként ismerjék el Ferdinándot magyar királynak ezzel perszónáluniót alakítva a két ország között. Ellenkező esetben kilátásba helyezték a kivonulást, de az ország teljes kifosztása árán.⁹³ József Ágost ezek után rögtön megkereste a tábornoki bizottságot és tanácsukat, illetve segítségüket kérte, mire Bandholtz megnyugtatta, hogy az ultimátum nem hivatalos, így ne reagáljon rá.⁹⁴ Ezzel párhuzamosan Budapesten félhivatalos szinten zajlottak román-magyar tárgyalások Erdélyi János (Ioan Ardeleanu), Constantin Diamandi és a magyar kormány (különösen is Schnetzer tábornok) között, elsősorban a gazdasági együttműködés lehetőségei, de még a politikai unió kérdése kapcsán is.⁹⁵ A magyar kormány augusztus 19-i ülésén került elő a románokkal való megegyezés kérdése, sőt a továbbiakban is napirenden maradt, egészen 1919 októberéig, addigra azonban nem sikerült mindkét fél számára megfelelő kompro-

⁹⁰ FDI, II. köt. 18. sz. 49.

⁹¹ ORMOS Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 1984. 341. (A továbbiakban: ORMOS, 1984.)

⁹² FDI, II. köt. 17. sz. 46.

⁹³ JFN, I. köt. 1919. augusztus 11. bejegyzés.

⁹⁴ BANDHOLTZ, Harry Hill: *Román megszállás Magyarországon. Napló nem diplomata módra*. Ford. BAKTAI Erik. Budapest, Magyar Világ, 1993. (A továbbiakban: BANDHOLTZ, 1993.) 26.

⁹⁵ ROMSICS Ignác: *Olaszország és a román–magyar megegyezés tervei 1918–1938*. In: *Üő: Helyünk és sorsunk a Duna–medencében*. Budapest, Osiris, 2005. (A továbbiakban: ROMSICS, 2005.) 147.

misszumot kimunkálni, ráadásul a békekonferencia is arra intette Romániát, hogy tartózkodjon az önálló kezdeményezésektől.⁹⁶

A magyar fél természetesen megpróbálta kihasználni a szerbek és románok között meglévő ellentéteket a Bánság hovatartozását illetően. Nem meglepő, hogy Belgrádban rosszállással fogadták a román bevonulást Budapestre és a Lovászy által közvetített híreket az esetleges román-magyar megegyezést illetően. Ennek kapcsán a magyar vezetés reménykedett a szerbek támogatásának elnyerésében, de Belgrád végül nem reagált a magyar ajánlatra, sőt Párizsba Beneš után immár ők is az új magyar kormányt elítélő levelet küldtek.⁹⁷

A budapesti antant misszió sem tudott komolyabb fordulatot elérni a magyarországi helyzetben. Egyfelől a románok saját jól felfogott érdekeik szerint engedelmessékedtek vagy éppen ellenálltak az antant felszólításainak, másfelől pedig maga a párizsi békekonferencia korlátozta a tábornoki bizottság hatáskörét és pusztán csak Párizs véleményének, utasításainak közvetítését végezhetette, önállóan nem intézkedhetett és nem kezdeményezhetett tárgyalásokat.⁹⁸ Mindennek köszönhetően augusztus közepére sajátos patthelyzet alakult ki a magyar kérdésben, melyet jól jellemez, hogy még a kormány elismerésének gondolata is komolyan fölmerült, akár az augusztus 18-án küldött olasz állásfoglalás,⁹⁹ akár Balfour a delegációvezetők értekezletén tett megjegyzése alapján.¹⁰⁰ A románok nem kívántak engedni elért pozícióikból addig, amíg nem kaptak garanciát követeléseik részben vagy egészben történő teljesítéséről. A békekonferencia pedig továbbra sem tudott semmi érdemlegeset a magyar kormányról, azon túl, hogy egy Habsburg főherceg az államfő, amivel kapcsolatban természetesen csak kellően sommás és torz véleményekre támaszkodhattak (Beneš, Pašić vagy éppen a magyar helyzetet csupán alig pár napja ismerő, szintén elég leegyszerűsítő véleményt alkotó Bandholtz vagy Gorton üzenetei). Nemzetközi háttérként fontos megjegyezni, hogy mind a franciák, mind az olaszok támogattak egy esetleges román-magyar megegyezést természetesen más-más saját érdekből kifolyólag.¹⁰¹ Clemenceau számára ugyanakkor kellemetlenséget okozott, hogy a közvélemény irányában ezáltal úgy tűnhetett, hogy az ő egyetértésük mellett juthatott Magyarországon egy „reakciós” kormány hatalomra, ezért is intette a tábornoki bizottságot arra, hogy még indirekt módon – tárgyalás – se ismerje el a Friedrich-kormány létét.¹⁰²

⁹⁶ GULYÁS László: Magyar–román titkos tárgyalások 1918–1920. *Nagy Magyarország*, 2012/3. 63.

⁹⁷ FDI, II. köt. 20. sz. 54.

⁹⁸ ORMOS, 1984. 342.

⁹⁹ FDI, II. köt. 23. sz. 59.

¹⁰⁰ Uo. 24. sz. 59.

¹⁰¹ ROMSICS, 2005. 148.

¹⁰² ARDAY, 2009. 201.

A delegációvezetők értekezlete Párizsban augusztus 18-án ismét a magyar ügyet tűzte napirendre, ugyanis megkapták József főherceg újabb üzenetét, melyben az átalakított kormányt és programját mutatta be, valamint újóláger kérte a békekonferenciától a kabinet elismerését.¹⁰³ Az értekezlet kezdetén Balfour úgy nyilatkozott, hogy a főherceg üzenetét kielégítőnek tartotta, továbbá Tittoni és Pichon is inkább abban az irányban fejezték ki véleményüket, hogy miként kellene finomítani a József Ágost vázolta eljárásról és hogyan lehetne a választásokat minél hamarabb és minél teljesebben megtartani. A tanács véleményét Polk amerikai megbízott fordította meg, aki értesüléseire hivatkozva kifejtette, hogy a puccsal hatalomra került kormány, melyben nem vesznek részt szociáldemokraták és élén egy Habsburg áll, egyszerűen elfogadhatatlan. A megbeszélés végére pedig egyetértésre jutottak abban, hogy nem ismerik el a főherceg által kinevezett kormányt.¹⁰⁴

E döntéssel tulajdonképpen megpecsételődött a főherceg rövid augusztusi kormányzói kísérletének sorsa. A békekonferencia először egy táviratot küldött a budapesti tábornoki bizottságnak, melyben kifejezték, hogy semmiképpen sem ismerhetik el és támogathatják a főherceget és a Friedrich-kormányt, továbbá az általános és titkos választójog bevezetését sürgették.¹⁰⁵ A távirat tartalmát saját meglátásaikkal kiegészítve a tábornoki bizottság augusztus 21-én ismertette József főherceggel.¹⁰⁶ Ennek ellenére, miután megtárgyalták a kormányülésen a párizsi üzenetet, sem a kormány, sem a főherceg nem mondott le, hanem megpróbálta a választások ígértét kiegészíteni a titkos és közvetlen kitételekkel, hátha így már Párizs számára elfogadhatóbb lesz.¹⁰⁷ Emellett pedig József Ágost az egész ellene és kormánya ellen irányuló antant fellépést Garami intrikájának tekintette, mondván, hogy „a vén együgyű szamarak fölülnek neki”, továbbá, hogy „az ententeot előntik hírekkel és kormányom elleni izgatással.”¹⁰⁸ Garaminak természetesen nem volt akkora befolyása, hogy a békekonferencia az ő közléseire alapozza véleményét, a főherceg idézett megjegyzései viszont arra a tényre mégis kellőképpen föl hívják a figyelmet, hogy az antant elég szűk és limitált forrásokból értesülhetett a magyarországi helyzetről, továbbá a budapesti tábornoki bizottsághoz (például az amerikai misszióhoz) könnyen utat találtak a szociáldemokrata vélemények, mellyel érdekes összefüggést mutat, hogy Párizsban is az amerikai delegátus, Polk érvelt leghatározottabban a főherceg kormányának elismerése ellen.

¹⁰³ FDI, II. köt. 24. sz. 63.

¹⁰⁴ Uo. 24. sz. 62.

¹⁰⁵ Uo. 64.

¹⁰⁶ BANDHOLTZ, 1993. 35.

¹⁰⁷ ORMOS, 1984. 346.

¹⁰⁸ JFN, I. köt. 1919. augusztus 21–22. bejegyzés.

Miután az első távirat nem hozott eredményt, augusztus 23-án Clemenceau maga küldött jegyzéket, immár egyértelműen követelve József Ágost lemondását. Legfőbb indokként kiemelték, hogy nem állhat az ország élén a világháború szenvedéseit komoly felelősséget viselő Habsburg család tagja – ami ráadásul a restauráció veszélyét is előre vetítette. Emellett pedig nem tudják elfogadni, hogy az országot olyan kormány képviselje, amely puccs útján, egy idegen megszálló haderő érkezése közben szerezte meg a hatalmat, továbbá nem az egész nép támogatását és felhatalmazását élvezzi, hiszen egy ilyen kormány által kötött békeszerződés nem lehet hosszú életű. A biztonság kedvéért azt is hozzáfűzték, ha a kormányzó népszavazással próbálná legitimálni tisztségét, azt sem tudnák elfogadni, hiszen ennek eredményét semmiképp sem lehetne hitelesnek tartani.¹⁰⁹ Összegezve tehát mind a kormányzót, mind pedig a kormányt távozásra szólították fel. Ha követelésük esetleg nem teljesülne, akkor minden további élelmiszerszállítást leállítanak. A főherceg felmérve a helyzet komolyságát és az országra váró újabb megpróbáltatások kockázatát, a lemondás mellett döntött és erre utasította a kormányt is. A rövid kormányülés után válaszukról tájékoztatták a tábornoki tanácsot, amely azonban saját inkompetenciájáról tanúskodva egyfelől hangsúlyozta, hogy nem szól bele a magyar belügyekbe – miután épp kikényszerítette a kormány lemondását – majd arra kérte a Friedrich-kormányt, hogy mivel más alternatíva nem kínálkozott, maradjon mégis hatalomban a végleges rendezésig.¹¹⁰ A lemondás tényét és indokát a főherceg másnap kiáltványban tette közzé: „Most, amikor látom, hogy hazánk a süllyedésből felemelkedőben van és látom, hogy a választások előkészítése akadály nélkül megindulhat, olyképpen, hogy a nemzet igazán saját akaratára alapíthatja jövőjét: működésemet befejeztnek tekintem és a kormányzói hatalmat a nemzet kezébe visszaadom. Az én személyem ne legyen akadálya annak, hogy eddigi ellenségeink barátainkká váljanak s a népünk fejlődésére szükséges eszközökkel megsegítsenek.”¹¹¹ A főherceg kormányzói hatalomtól való visszavonulása tehát egyértelműen külpolitikai kényszernek volt köszönhető, ugyanis hazai támogatottsága továbbra is jelentős volt, amit jól mutat, hogy augusztus 26-án Friedrich vezetésével többezres szimpátiatüntetést tartottak József Ágost budai palotája előtt.¹¹²

József Ágost lemondásával azonban korántsem oldódott meg a belpolitikai helyzet és nem alakult az országnak gyorsan elismerhető kormánya. Sőt egészen novemberig kellett várni arra, hogy végül a Huszár-kormány keretei között az antantnak megfelelő, koncentrációs kabinet jöjjön létre. Tüzetesebben szemügyre véve azonban lát-

¹⁰⁹ BANDHOLTZ, 1993. 41.

¹¹⁰ ORMOS, 1984. 348.

¹¹¹ *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 24.

¹¹² *Wiener Salonblatt*, 1919. szeptember 6. 2.

ható, hogy maga Friedrich is a kabinet tagja maradt hadügyminiszterként, továbbá Huszár is már korábban Friedrich minisztere volt.¹¹³ Így tehát belpolitikai értelemben nem tekinthető jelentős változásnak a kormányátalakítás, amelyben továbbra is a Friedrich által dominált KNEP játszott vezető szerepet. Ennek fényében az antant augusztusi, magyar belpolitikai életbe történő durva beavatkozása (József főherceg lemondatása) nem hogy gyorsította volna, hanem még inkább lassította a kibontakozást, hiszen József Ágost közvetítőként tudott (volna) fellépni egyes politikai irányzatok között (mint ahogy tette ezt 1917–1918 folyamán több alkalommal is homo regiusként) továbbá a korábbi királytól kapott kinevezése, és országos ismertsége alapján mégis valamilyen elméleti joggal gyakorolta ideiglenesen az államfői jogokat az ország élén, de mindenképpen jogszerűbben, mint a román megszállók, vagy éppen a semmiféle közjogi felhatalmazásra nem támaszkodó Horthy. Továbbá mindehhez hozzá kell tenni, hogy belpolitikailag teljesen indokolatlan volt a főherceg lemondása, hiszen annak ellenére, hogy természetesen – főképpen a befolyásos politikusi körökben – voltak ellenfelei, országosan ismert és általános elfogadottságnak örvendő személyiség volt, amit igazol, hogy Teleki vagy Bethlen sem áttaláltak együttműködni vele, de az ekkor Szegeden szolgáló Shvoy Kálmán is azt jegyezte fel naplójában, hogy az antant beavatkozása „elég kár, mert egy komoly, nyugodt embert tett el a kormányzói állásból.”¹¹⁴

¹¹³ BÖLÖNY, 1987. 97–98.

¹¹⁴ *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918–1945.* S.a.r., bev. tan. és jegyz. PERNEKI Mihály. Budapest, Kossuth, 1983. 56. – Bár Shvoy későbbi karrierje nem reményei szerint alakult, ezért később meglehetősen sértetten és ellenségesen foglalt állást Horthyval és katonatiszt társaival szemben. – Erről ld. SZAKÁLY Sándor: *Napló, naplószerű emlékirat, emlékirat?* In: Uő: *Trianon, honvédség, háború, sport.* Budapest, Kárpátia Stúdió, 2013. 176.

LIGETI DÁVID

TANÍTÓBÓL MINISZTERELNÖK. HUSZÁR KÁROLY ÉLETE ÉS PÁLYAFUTÁSA

Bevezetés

1919. november 24-én lépett hivatalába Magyarország történetének ötödik legfiatalabb¹ miniszterelnöke, a 37 éves Huszár Károly. Bár a kormányfő politikai pályafutása még a késő dualizmus időszakában kezdődött, a tanítói végzettségű Huszár hirtelen került a hazai közélet vezető személyiségei közé. Jelen tanulmányban e rövid ideig hivatalban lévő, mégis meghatározó politikus életpályáját foglalom össze, aki egy igen nehéz történelmi periódusban vezette a magyar kabinetet.

Ezerkilencszáztizenkilenc a magyar történelem egyik legviharosabb esztendejének tekinthető. Az augusztus 1-jét megelőző 254 nap népköztársasága, majd proletárdiktatúrája alapvetően szaggatta szét a magyar társadalom szövetét, felszínre hozva az egész dualista időszak (1867–1918) egyik legfontosabb problémáját: vagyis a szociális kérdés hiányos rendezését. A Tanácsköztársaság bukása utáni visszarendeződés egyik legfontosabb tanulsága végeredményben az a felismerés volt, hogy nem lehet visszatérni a Monarchia magyar bel- és szociális politikájához, valami újat kell alkotni ezen a területen. A hazai keresztényszocializmus az 1918 végén fellépő kaotikus időszakban megerősödött, társadalmi bázisa kiszélesedett. Mindent összevetve a dualizmus időszakához viszonyítva jelentős belpolitikai átrendeződés ment végbe – döntően e folyamat révén válhatott miniszterelnökké Huszár Károly.

A dualista Magyarországon az 1890-es években jött létre a szabadelvű politika igencsak foghíjas szociálpolitikájának keresztény, de döntően katolikus alternatívája. Ám a Katolikus Néppárt, de még kevésbé az 1907-ben alapított Országos Keresztényszocialista Párt nem válhatott vezető kormánypárttá, következképpen befolyásuk korlátozott maradt.

1918/1919 rendszerváltoztatásai hirtelen a politika élvonalába emelték a keresztényszocialista tábort. Ekkor a mozgalom gyorsan reális versenytársává, mintegy alternatívájává vált a szocialista munkásmozgalomnak is és Huszár miniszterelnöksége idején mintegy 100 000 főre volt tehető azoknak a száma, „akik az igen sokféle,

¹ Huszárnál fiatalabban hivatalba lépő miniszterelnök volt Esterházy Móric gróf (36 év), Friedrich István (36 év), Hegedüs András (33 év), Orbán Viktor (35 év).

színes és sokrétű keresztényszocialista szervezetekhez csatlakoztak. Ez a befolyás kb. feleakkora volt, mint a szociáldemokratáké, de kétségtelenül figyelemre méltó kísérletet jelentett a munkásmozgalom keresztény és nemzeti irányba történő átállítására”.²

Tanítóból politikus

Ezen időszak és ezen folyamat egyik legfontosabb politikusává Huszár Károly vált: miniszterelnökségének vizsgálatához érdemes áttekintenünk, hogy honnan érkezett a fiatal politikus a kormányfői bársonyszékbe. 1882. szeptember 10-én a felső-ausztriai Nussdorf am Attersee községben született Schorn Károly néven.³ Miután Szatmárnémetiben tanítói képesítést szerzett,⁴ Bajnán tanított, majd húszas évei elején újságírói és politikai pályájára lépett. Munkatársa volt az *Új Lap*, az *Alkotmány* és az *Igaz Szó* folyóiratoknak, felelős szerkesztője a *Néppárt*, majd a *Népújság* című politikai hetilapnak. E munkássága keretében egyik mozgatója volt a magyarországi keresztényszociális mozgalomnak és egyik megalapítója a Katolikus Népszövetségnek, amelynek a század első évtizedében központi szervező titkára lett. Bár az 1906. évi választáson is elindult,⁵ végül a koalíciós kormány bukása után, 1910-ben a sárvári kerületben szerzett képviselőházi mandátumot. Az ekkori országgyűlési almanach így foglalta össze Huszár tulajdonságait: „Fáradhatatlan szervező, kitűnő szónok, kimondottan agitátor-tehetség, kinek megválasztása nagy nyereség pártjára.”⁶

Felszólalásaiban kemény hangot ütött meg, gyakran kritizálta a dualizmus politikai és szociális viszonyait. 1911. április 1-jén például a szabadkőművességet bírálta: „A szabadkőművesség nem egyéb, mint a társadalmi tudományi társaságokba összegyűlt izraelita polgártársaink harci organizációja a keresztény magyar társadalmi rend ellen! A szabadkőművesség ebben az országban nem egyéb, mint egy politikai

² GERGELY Jenő: A keresztényszocialista mozgalom Magyarországon az 1930-as évek első felében. *Múltunk*, 1991/1. 83.

³ Huszár soron következő életrajzi adatait ld. Huszár Károly. *Nemzeti Újság*, 1941. október 28. 4. – ANKA László: Huszár Károly. In: *Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához. I. köt. 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944)*. Szerk: GULYÁS László. Szeged, S-Paw, 2020. 51–55. – Illetve a citált országgyűlési almanachokban. Megjegyzendő, hogy a szakirodalomban sok helyen – helytelenül – a ma Bécs részét képező Nussdorf szerepel Huszár születési helyeként.

⁴ *Magyar országgyűlés. A főrendiház és képviselőház tagjainak életrajzi adatai*. Szerk. VÁSÁRHELYI Ferenc. Budapest, Jókai, 1910. 199.

⁵ *Magyar országgyűlési almanach az 1927–1932. évre*. Szerk. DEÁK Imre. Budapest, Springer, 1927. 248.

⁶ Uo. 200.

testület, egy a parlamentben még nem organizált pártszervezet”⁷ Huszár bírálta a szabadkőművesség éles antiklerikalizmusát: „Napról-napra olvassuk, hogy katolikus tanárokat csak azért, mert katolikusok, vesszőfutás alá vesznek, ostorhegyre vesznek és lépésről-lépésre szisztematikusan organizálva támadnak, csak azért, mert katolikus, hitbuzgalmi társaságoknak a tagjai.”⁸

A politikus Huszár karakterén jól érződött a tanítói pályakezdet, felszólalásai diktatórikusan felépített szónoklatok voltak. „Huszár Károly egész élete során igazi népnevelő volt. Sohasem tagadta meg, sohasem feledkezett meg arról, hogy tanítónak indult. Még politikai beszédeiben is megéreződött az, hogy tanító volt. Beszédei ropogó világos felépítésűek és érthetőek voltak. A magyar közélet legkiválóbb szónokai között senki sem tudott oly világosan és maradandó hatással beszélni. Sohasem keverte össze a fogalmakat, a legnagyobb lelkesedésben sem szakadt el hallgatóságának szellemi vonalától. A fogalmakat oly gyönyörűen bontotta szét és mutatta meg a hallgatóknak, hogy egy jó tanítás benső lelki élményével távoztak beszédéről.”⁹

Az első világháború okozta szociális krízissel is rendszeresen foglalkozott. Különösen szívügyén viselte a tanítók sorsát – 1916 januárjában éles hangon bírálta a képviselőházban a Tisza-kormány szerinte nem elégséges intézkedéseit, amellyel az a hadirokkant, illetve elárvult tanító-családokat támogatta.¹⁰

Az első világháború kitörésekor őrmesterként vonult ki a frontra. Románia 1916. évi támadásakor a német 9. hadsereghez osztották be, amelynek hírszerző osztályában dolgozott. 1918 őszén fontos szerepet játszott az ellenzéki pártok egyeztetéseiben és IV. Károly többször fogadta őt kihallgatáson. Amikor az uralkodó Hadik János gróftól miniszterelnökké kinevezte, a kormányfő egy nappal az őszirozás forradalom kitörése előtt felajánlotta neki a kultuszminiszteri tárcát, kinevezésére azonban már nem került sor. Hadik ugyanis rövid időn belül lemondásra kényszerült.¹¹ A Károlyi-féle rendszerváltoztatás ideje alatt semmiféle szerepet nem vállalt: újságírással és a Katolikus Népszövetség ügyeivel foglalkozott. A proletárdiktatúra idején kitették állásából, lapját beszűntették, majd internálták és a Gyűjtőfogházban

⁷ *Az 1910. évi június hó 21-re összehívott országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház – Napló.* VI. köt. Budapest, Athenaeum, 1911 (1911. április 1-ei ülés.) 383. (A továbbiakban: KN, 1910.) – RAFFAY Ernő: *A magyar országgyűlés 1910–1911. évi vitája a szabadkőművességről.* II. rész. *Trianoni Szemle,* 2010/3. 38.

⁸ Uo.

⁹ KOVÁCS Sándor: *Az igaz a hitből él. Katolikusok Lapja,* 1941. november 16. 2.

¹⁰ KN, 1910. XXVIII. köt. 1916. január 19. ülés. 290–293.

¹¹ BÖLÖNY József–HUBAI László: *Magyarország kormányai 1848–2004.* Budapest, Akadémiai, 2004. 204. (A továbbiakban: BÖLÖNY–HUBAI, 2004.) – NÁNAY Mihály: *Habsburg József főherceg. A katonája és politikus 1914–1924.* Budapest, Unicus, 2018. (A továbbiakban: NÁNAY, 2018.) 193.

tartották őrizetben. Internálása öt hétig tartott.¹² Szabadon bocsátása után a további végzetúrák elől Bécsbe menekült, ahol a *Reichspost* munkatársa lett.

A kultuszminiszter

A proletárdiktatúra bukása után Friedrich István miniszterelnök hazahívta Huszárt Bécsből. Ebben szerepet játszott a keresztényszociális politikai elvrendszere, különösen pedig jól ismert legitimizmusa,¹³ amely fontos szerepet játszott ekkor: az 1919 augusztusában kormányzóként működő József Ágost főherceg ugyanis bízott a királyság restaurálásának lehetőségében. Ezek a remények az antant nyomására hamar elszálltak, és a királyi herceg lemondásra kényszerült augusztus 23-án.

Friedrich összesen három kormányt alakított augusztus 6-i hivatalba lépése után. Augusztus 15-én a kormányfő második kabinetjének létrehozásakor nevezte ki Huszárt vallás- és közoktatásügyi miniszterré.¹⁴ Ez a politikusi karrier elképzelhetetlen lett volna az 1918–19-ben kialakult káosz nélkül, igaz a miniszter joghatósága – hasonlóan a kormányhoz – csak az ország mintegy egyötöd részére terjedt ki: azon területre, amely még nem került idegen megszállás alá. Az újonnan kinevezett tárca-vezető kifejtette „Magyarország kultúrájának tiszta magyar nemzeti szellemben való fejlesztésének” szükségességét, valamint aláhúzta „a nemzeti irányú nevelés óriási horderejét. Az a hatalmas feladat, mely ma az egész magyarság előtt áll, egységes vállvetett munkát kíván. Ma minden megoszlás, minden visszavonás bűn”. Elítélte „a felekezeti gyűlölködést is, mert az is ellentétekre vezet. Azonban ellenfelének tekint mindenkit, aki a magyar nemzeti eszmével szembehelyezkedik, aki a destruktív eszméket továbbra is mint megrontó mérget akarja elhinteni a magyar társadalomban. Bolsevista üzemekben bűnösöket nem tűr a hivatalokban és iskolákban. Az elkövetett visszaéléseket megtorolja. Egyház és állam jogviszonyában visszaállítja az 1918. évi október 31. előtti állapotokat.”¹⁵ Huszár ígéretet tett „a tanítóság szociális bajainak orvoslására”, és kérte a tisztviselői kar támogatását, „abban a nehéz munkában, amelynek célja az egész nemzet erkölcsi megújítása”.¹⁶

¹² *Országgyűlési almanach az 1931–1936-os országgyűlésről*. Szerk. HAEFFLER István. Budapest, MTI, 1931. (A továbbiakban: HAEFFLER, 1931.) 346.

¹³ Huszár királyhűségének, tiszteletének kompendiuma az 1918-ban megjelent: *A mi királyi családunk* című munkája.

¹⁴ Az új miniszterek hivatalukban. *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 17. 4.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

Kultuszminiszterként legfontosabb feladata volt a bolsevikok által teljesen fel-forgatott egyházi és iskolai állapotok helyreállítása, amit aránylag rövid idő alatt sikerült végrehajtania. Ezen a poszton lényegében ugyanaz volt a feladata, mint az ellenforradalom többi tárcavezetőjének: fel kellett számolnia a bolsevik diktatúra következményeit. Bár a proletárdiktatúra az élet minden aspektusára kifejtette hatását, mégis a kultúra és oktatás szférája volt az a terület, ahol a legnagyobb rombolás és átformálás történt: elég, ha Lukács György népbiztos működésére gondolunk, aki elrendelte pl. a nemzeti irodalom és történelem tanításának felszámolását.¹⁷

Huszár a magyar keresztényszociális gondolat egyik legfőbb apostola és támogatója volt. Ebbéli ars poétikáját egy 1919. november 9-én tartott, kultuszminiszteri beszédben ekként összegezte: „De nemcsak magyarok és nemcsak keresztények akarunk lenni. Irányzatunknak harmadik vezető csillaga a szociális gondolat. Nem lett volna Magyarországon revolúció, ha a kellő időben meg lett volna az evolúció. Minden forradalom egy-egy elkésett, vagy végre nem hajtott reformnak a következménye. S ha Magyarországon az utolsó ötven esztendőben államférfiak, törvényhozók gondoskodtak volna arról, hogy a mi nemzeti, társadalmi fejlődésünk lépést tartson a nyugati kultúrállamokkal, ha a fejlődő élet minden követelményével iskolában, közgazdaságban, politikában, törvényben, közigazgatásban s közegészségügyben számoltak volna, lehetetlen lett volna az a fölbillenés, amely március 21-én bekövetkezett egyik napról a másikra. Én itt ezen a helyen, ahol nem mint pártember beszélek, szeretném figyelmeztetni az egész Magyarország társadalmát, arra, hogy optikai csalódásokba ne essék. Semmiféle reakciót, semmiféle retrográd dolgot, ebben az országban nem lehet csinálni két forradalom után.

Igaz, hogy forradalom volt, de a forradalom eszméi még ott élnek benn a lelkekben. Ami egészséges ebben a forradalmi gondolatvilágban, az akár tetszik egyeseknek, akár nem tetszik, az keresztül fog törni és az az életben meg fog valósulni. Ha tehát a magyar és keresztény irányzat domináló akar lenni ebben az országban, akkor ebből a gondolatkörből azt, ami értékes, ami egészséges, amit a história már megérelt az ország népe számára, meg kell valósítani. Nem szabad egy országban olyan politikát csinálni, amelyet csak szuronyokkal lehet fenntartani. Az állampolgárok összességének és túlnyomó nagy többségének, minden hű hazafinak meg kell győződve lenni azon irányzatnak helyességéről, értékéről, jóságáról, egyedül jóvoltáról, amely a kormánynak irányzatát képviseli és nem szabad olyan politikát csinálni, amely csak addig állhat fenn, amíg ellenséges szuronyok vannak az országban, hanem olyan haladó politikát kell csinálni, amely a magyar nemzetet egy színvonalra emeli a nyugati kultúrnépekkel. Nekünk mindazokhoz a szociális problémákhoz

¹⁷ LIGETI Dávid: Hazánk első totális diktatúrája. *Somogy*, 2019/2. 32.

hozzá kell nyúlnunk és azokat meg kell oldanunk, amelyeket az idő megérlelt, amelyek nélkül ebben az országban nyugodt társadalmi élet el sem képzelhető.”¹⁸

Huszár szavai világosan megmutatták, hogy a miniszter nem támogatta az izraeliták megbélyegzését – egy akkori *communis opinio* szerinti – „zsidóuralom” után. Kifejezte továbbá azt, hogy a keresztényszociális elképzelés alapján nem értelmezhető a keresztény–zsidó dichotómia sem, ugyanakkor rámutatott a dualista Magyarország legfőbb gyengeségeire is.

Huszár igen rövid ideig viselte a kultuszminiszteri tisztséget: így egyike lett annak a hét Horthy-korszakbeli kultuszminiszternek, akik kevesebb, mint egy évig töltötték be ezt a posztot.¹⁹

A Huszár-kormány megalakulása

1919. október 23-án a szövetséges főhatalmak Sir George Clerk diplomatát küldték Budapestre, hogy egy olyan kormány létrejöttét biztosítsák, amellyel az antanthatalmak a béketárgyalásokat megkezdhetik. A megalakítandó kormánynak emellett a legrövidebb időn belül választásokat kellett tartania az általános és titkos választójog alapján.²⁰ Az angol diplomata tolmácsolta az antant üzenetét: nézete szerint az országnak koncentrációs (mai szóval nagykoalíciós) kormányra van szüksége. Egyúttal kifejezte, hogy az augusztus 6. óta miniszterelnök – Friedrich István – személyét elfogadhatatlannak tartja.²¹ 1919. november 27-én Clemenceau-nak írt jelentésében így jellemezte a politikust: „A kinevezett miniszterelnök, Friedrich a magyarok nagy többségének szemében a zsidó és a kommunista befolyás elleni visszavágás jelképévé vált.”²²

Clerk ugyanebben a jelentésében – már a Huszár-kormány létrejötte után – így jellemezte az új kormányfőt: „Huszár Károly [Karl Huszar] még fiatalember, úgy

¹⁸ HUSZÁR Károly: *A felnőttek oktatásának jövő irányelve*. Budapest, Lampel, 1919. 7–8.

¹⁹ ÚJVÁRY Gábor: *Egy európai formátumú államférfi. Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Pécs, Kronosz, 2014. 100.

²⁰ *Magyarország az első világháborúban, Lexikon A–Zs*. Szerk. SZIJJ Jolán–RAVASZ István. Budapest, PETIT REAL, 2000. (A továbbiakban: SZIJJ–RAVASZ, 2000.) 106–107.

²¹ KARDOS József: *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között*. Budapest, Korona, 1998. (A továbbiakban: KARDOS, 1998.) 15–16.

²² KÖPFLER Balázs: Politikai kultúra a Horthy-korszak hajnalán. Mentalitástörténeti vizsgálódások Friedrich István politikai pályájának 1919–1922-es időszakában. In: *Életmód-történeti pillanatképek*. I. köt. Szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna–MEZEI Emese. Piliscsaba, PPKÉ, 2018. 160. – *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről*. Szerk. ÁDÁM Magda–ORMOS Mária. Budapest, Akadémiai, 2004. 158.

gondolom, negyven év körüli lehet. Nagyon szegény szülők gyermeke, és kezdetben maga is falusi tanítóként kereste kenyerét. Amint tehette, belépett a magyar politika színterébe, és következetesen a demokratikus megnyilvánulásokat támogatta, küzdött a dolgozó osztályok életkörülményeinek javításáért. Becsületessége minden gyanún fölüli áll, és a politikai pártok mindegyike tisztelettel veszi körül. Kimeríthetetlen erővel és nagy jellemmel áldotta meg a sors, így különösen alkalmas arra, hogy átvezesse Magyarországot történelmének ezen zűrzavaros korszakán.”²³

Hosszas pártközi értekezletek eredményeként Huszár Károly mutatkozott egy ilyen kormány megalakítására legalkalmasabbnak. A magyar keresztényszocialisták – érezve, hogy történelmi lehetőség kapujában állnak – ragaszkodtak ahhoz, hogy soraikból érkezzék az új miniszterelnök.²⁴ Ebben a folyamatban jelentős szerepe volt Huszár békülékeny nyilatkozatainak, konszolidációra törekedő magatartásának – valamint annak, hogy a pártközi tárgyalásokon felkért Apponyi Albert – a keresztényszocialisták ellenállása folytán – nem vállalta a kormányfői teendőket. Apponyi személye ellen szólt, hogy csak nem sokkal korábban térhetett vissza Magyarországra,²⁵ továbbá nagyon rossz volt nyugat-európai reputációja. A gróf így – mintegy kárpótlásul – lett a magyar békedelegáció vezetője.²⁶

Huszár jelölését november 20-án fogadták el. Ezen alkalomból a leendő kormányfő így nyilatkozott: „Miniszterelnökké való designálásom [jelölésem] engem lepett meg legjobban. Mondhatom, hogy májusban, amikor a Gyűjtőfogházban ültem, nem tartottam volna lehetségesnek. Készséggel vállalkozom azokra a súlyos feladatokra, amelyek előttem állanak. Én magam gróf Apponyi Albertet szerettem volna miniszterelnöknek. Csak azért vállaltam a kabinetalakítás indítványát, mert Apponyi félrelállott és megígérte, hogy támogatja vállalkozásomat. A keddi pártközi konferencián elhangzott felszólalásokból, úgyszintén a mai napon folytatott tárgyalásaimból azt az impressziót merítettem, hogy sikerülni fog a koncentrációs kibontakozás. Egy része vállalkozásom előfeltételeinek máris teljesült. Programom első pontja a mielőbbi békekötés és e tekintetben legélesebb ellentét választ el azoktól, akik bármely okból nem tartják sürgősnek a békét. Kívánom a nemzetgyűlés legrövidebb időn belül való összehívását. Vallom, hogy a termelő munka megindulása elsőrendű szükség és tudatában vagyok annak, hogy a termelő munka addig nem indulhat meg, amíg békeség, rend és nyugalom nincs az országban.”²⁷

²³ Uo. 161.

²⁴ ANKA László: Apponyi Albert békedelegációs elnökségének előzményei. *Emlékeztető*, 2017/1–2. 10.

²⁵ KARDOS, 1998. 16.

²⁶ ANKA László: A békedelegáció elnökének kiválasztása: Miért éppen Apponyi? *Élet és Tudomány*, 2013/22. 683.

²⁷ Huszár Károly tárgyalásai. *Pesti Napló*, 1919. november 20. 1.

Sir George Clerk missziójának tevékeny közreműködése mellett négy nappal később, 1919. november 24-én megalakult a Huszár-kormány.²⁸ A minisztertanács első ülésén az új kormányfő kérte miniszterei „hazafias támogatását, oly nehéz körülmények között létrejött vállalkozásához”, továbbá felhívta a figyelmet a kormányülésen való részvétel hatványozott fontosságára, amely elsődlegesen a kabinet koncentrációs jellegéből fakadt.²⁹ A miniszteri eskütétel után – megszakítva a kormányülést – Huszár Bárczy István kíséretében felkereste Clerk-ot annak budai Várban lévő, Werbőczy utcai szállásán,³⁰ ahol ismertették az új kormány megalakulását.³¹ Önmagában ez az epizód is bemutatja hazánk 1919 végi kilátástalan helyzetét. Az új kormányfő kijelentette, hogy „csak az a nemzet menthető meg, amely megmenti önmagát. Én most sem az ententeben bízom, én csak a magyar népben, a magyar társadalom egészséges rétegeinek és egészséges egyéneinek teljes összefogásában bízom”.³² Az új kabinet valóban egy koncentrációs kormány lett: lényegében a magyar politika összes fontosabb pártja képviselve volt benne – még az 1919 tavaszán denunciálódott szociáldemokraták is. Figyelemre méltó, hogy Korányi Frigyes személyében izraelita pénzügyminisztere lett az országnak – mindez egy antiszemita-nak elkönnyvelt országban történt. A már idézett, november 20-i nyilatkozatában maga Huszár jelentette ki: „Kijelentem, hogy nem akarok antiszemitizmust csinálni, hanem a keresztény nemzeti politika rendületlen híve vagyok, már pedig ez a politika a testvéri szereteten, áldozatkészségen és a kötelességérzeten nyugszik.”³³

A kormány előtt tornyosuló feladatokat néhány hónappal később Huszár ekként összegezte. „Itt vannak a mi legsürgősebb feladataink: a béke ügye, az államforma kérdése, az új alkotmány elkészítése, az új választói törvény megalkotása, közigazgatásunk reformja legnagyobb rendetlenségben és bajban levő élelmezési és termelési kérdések rendezése úgy a mezőgazdaságban, mint az iparban. A nemzetiségi

²⁸ TÓTH Andrej: A Huszár-kormány meghívása a párizsi békekonferenciára. *Századok*, 2005/6. 1481. (A továbbiakban: TÓTH, 2005.) A kormány összetétele: Beniczky Ödön (belügyminiszter), Somssich József (külgügyminiszter), Friedrich István (hadügyminiszter), Haller István (kultuszminiszter), Korányi Frigyes (pénzügyminiszter), Peyer Károly (munkaügyi és népjóléti miniszter), Bárczy István (igazságügyminiszter), Rubinek Gyula (földművelésügyi miniszter) és Heinrich Ferenc (kereskedelemügyi miniszter). Három tárca nélküli minisztere is volt a kormánynak: Bleyer Jakab (nemzeti kisebbségek), Sokorópátkai Szabó István (közélelmezési), Nagyatádi Szabó István (kisgazdaügyi).

²⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL), K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. november 25. ülés. 2.

³⁰ A mai Tánics Mihály utca.

³¹ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. november 25. ülés. 3.

³² Huszár miniszterelnök búcsúja a kultuszminisztériumtól. *Pesti Napló*, 1919. november 26. 2.

³³ Huszár Károly tárgyalásai. Uo. 1919. november 20. 1.

kérdés rendezése,³⁴ a nemzeti hadsereg; egész mezőgazdaságunk és iparunk újjáépítése [...] a földreform kérdése, az ipartörvény sürgős revíziója, munkás jóléti intézmények megteremtése, hogy a munkásosztályt meggyőzzük arról, hogy a magyar polgári osztály és a magyar Nemzetgyűlés nem ellensége a magyar munkásságnak.”³⁵

A békekötés kényszere

A Huszár-kormány legfontosabb sikere az volt, hogy az antant elismerte.³⁶ A kabinet előtt két fő feladat állt: egyrészt lefolytatni a béketárgyalásokat az antanttal, másrészt lebonyolítani a régóta esedékes választást. Jóllehet a végrehajtó hatalom keresztlevelét Clerk állította ki, ez mégse jelentette azt, hogy a magyar kormány csak szolgai módon hajtotta volna végre a Párizsból érkező utasításokat.

Jóllehet Huszár december 2-án azt táviratozta Párizsba, hogy a magyar kormány „a lehető leggyorsabban eleget fog tenni a meghívásnak”, a kabinet egyes taktikázásba kezdett: pl. kérvényezte az antant közbenjárását három Erdélyben letartóztatott politikus ügyében, akit a románok internáltak, továbbá követelte a Tiszántúl kiürítését is.³⁷ A kormányfő megpróbálta összekapcsolni a román atrocitások ügyét, valamint Bukarest csapatai kivonásának kérdését a békefeltételek átvételével. Másnap, december 2-án a kormány ülésén Huszár kijelentette, hogy „az az impressziója miszerint az entente sürgeti a Magyarországgal való béke mielőbbi megkötését”.³⁸

A Huszár-kormány első krízisére december 7-én került sor: miután szélsőjobboldaliak erőszakba torkolló módon tiltakoztak két baloldali sajtóorgánum székházánál, a kormányfő igen kemény módon állt a konszolidáció ügye mellett, amely – értelemszerűen – magában foglalta az akkor „zöld terrornak” nevezett szélsőjobboldali erőszak ellen való fellépést. „A miniszterelnök hangsúlyozta, hogy sem a kormány, sem a keresztény párt nem tűrheti, hogy az ő cégére alatt olyan elemek, akik valamilyen

³⁴ Ezt a célt szolgálta Bleyer Jakab tárcavezetősége is, hiszen így a Magyar Királyság a külvilág felé azt az üzenetet közvetíthette, hogy az ország területi integritása mellett még a nemzetiségek is kiálltak. OROSZ László: A hazai svábok és a magyar integritás kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a Neue Post című napilapban az I. világháború idején. In: *VERITAS Évkönyv 2015*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló–VERITAS, 2016. 138–140.

³⁵ *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló*. I. köt. Budapest, Athenaeum, 1920. (A továbbiakban: NN, 1920) 1920. február 16. ülés. 6.

³⁶ SZIJJ–RAVASZ, 2000. 305.

³⁷ GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája. Az első évek 1919–1924*. I. köt. Máriabesnyő, Attraktor, 2012. (A továbbiakban: GULYÁS, 2012.) 15.

³⁸ TÓTH, 2005. 1482.

más pártnak a tagjai, a pártkörben hangulatot keltsenek vagy olyan izgatást végezzenek, amely az ország rendjének a felbomlására vezet. A kormány felelős azért, ami Magyarországon történik. Mivel könnyen előfordulhat, hogy a szélsőséges irányzatok felszínre jutnak, kötelességének érzi, hogy ezt az agitációt, ha kell, a legerélyesebb eszközökkel megfékezze és semmi szín alatti sem engedheti meg, hogy a párton belül ilyen agitáció felüsse a fejét.”³⁹ Az eset következményeként a rendbontásért felelős Magyar Antiszemita Pártot kizárták a keresztény politikai koncentrációból, vagyis a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából. Huszár jó okkal tartott attól, hogy az akció újabb belpolitikai káoszt fog eredményezni, hiszen alig tíz hónappal korábban a Károlyi-rendszert rengette meg a bolsevik – épp a *Népszava* épülete elleni – támadás.

December 12-én a Huszár-kormány összeállította a magyar béke delegációt: elnöként Apponyit választották, a tagok – hivatalos nevükön főmegbízottak – pedig Bethlen István, Teleki Pál, Popovics Sándor, Lers Vilmos, Somssich László, Zoltán Béla és Ottlyk István lettek.⁴⁰

1920. január 1-jén Huszár fontos beszédet tartott, amelyben az újév alkalmából kifejtette, hogy ellenzi egy katonai diktatúra bevezetését. „Ha széttekintek, [...] kik intézték a nemzet tönkretételét, akkor nyíltan rá kell mutatnom arra, hogy a titkos társaságok, a szabadkőműves páholyok, a Galilei-kör, a szociáldemokrácia, a szabadgondolkodók társasága mindent elkövettek, hogy a nemzet egy nagy világtörténelmi mérkőzés pillanatában elgyengülten, testvérietlenül, árván álljon. A nép soha, még akkora zsarnokság alatt nem nyögött, mint a rémuralom idején, s elmene-kült kommunisták most a külföldön hangos agitációt folytatnak és tőlünk reklamálják azokat a szabadságjogokat, melyeknek morzsáját sem adták meg, amikor uralmon voltak.”⁴¹ Huszár szavai igen nagy polémiát váltottak ki a magyar baloldal részéről.

1920. január 5-én a magyar béke delegáció elindult Párizsba. Ezzel a Huszár-kormány egyik legfontosabb feladatát – hazánk részvételét a békekonferencián – sikerrel megvalósította. A kibontakozó katasztrófa mértéke azonban igen sötét tónusú közhangulatot teremtett. A miniszterelnök így búcsúztatta a Budapestről induló – Apponyi Albert gróf által vezetett – deputációt: „Soha még magyar államférfi nehezebb útra nem indult el, mint most Te, aki egy egész életen át ennek a nemzetnek legnagyobb fia, az ő nemzeti érzésének, gondolkozásának, nemzeti lelkületűnek és nemzeti fejlődésének lánglelkű apostola voltál. Nem adta meg Neked a sors, hogy

³⁹ A kormány elítéli a rendbontókat. *Pesti Napló*, 1919. december 9. 1.

⁴⁰ GULYÁS, 2012. 16.

⁴¹ A miniszterelnök a katonai diktatúra ellen. *Az Est*, 1920. január 3. 6.

megérjed ideáljaidnak, vágyaidnak, egy ezeréves nemzetnek kivirágzását: ahelyett meg kellett érned, hogy ezer év alatt a legnagyobb szerencsétlenség akkor szakadt le erre a nemzetre, mikor azt hittük, hogy már szabadok, önállóak és függetlenek vagyunk. S most elmész tőlünk. Mégy, idegen országba, hogy a népek nagy tanácsától igazságot; méltányosságot kérj egy ezeréves mártír-nemzet számára. Ami ott mireánk vár, az nem csak a magyarság sorsát fogja eldönteni, hanem jelenteni fogja az európai béke tartósságát is. Egy igazságos béke az európai civilizáció nyugalalmát fogja jelenteni, egy igazságtalan béke újabb öngyilkossági kísérlete lesz Európa népeinek, egy újabb gyújtóanyag itt, Európa közepén, amely nemcsak minket, magyarokat sodor új katasztrófa és megpróbáltatások elé, hanem amely a körülöttünk levő népekre is még az eddiginél is nagyobb szerencsétlenséget, hozhat.

Arra gondolok ebben a pillanatban, amit ezer év óta szenvedtünk mi magyarok azért, hogy az európai civilizációt meg tudjuk menteni. Mert mindig mi voltunk azok, akiken megtörték a Keletről jövő veszedelmek. Most is mi magyarok voltunk azok, akiknek saját testén törték meg az Ázsia felől fenyegetett pestis hullámai.⁴² Ha most Európa nem méltányolja a mi százados és évezredes érdemeinket, az európai kultúra szolgálatáért, akkor ez az Európa önmaga ellen követ el nagy vétket és nagy bűnt. Mi bízunk a népek és nemzetek igazságos istenében, a nyugati népek erkölcsi felfogásában. Mi nem leszünk hűtlenek soha nagy ideáljainkhoz s a magyar nemzet legjobb fiát büszkeséggel; reménykedve küldjük el erre a nagy feladatra. Isten áldjon és vezéreljen Benneteket. Minden magyar családi tűzhelyen imádkozni fognak érte-tek s mi oda hívjuk le ez elé az utalok elé letűnt generációnknak véráldozatait, elhunyt hőseinket, rokkantjainknak, özvegyeinknek és árváinknak szellemét, hogy segítsenek Benneteket nehéz harcokban. Adja az Isten, hogy nehéz munkátok által jobb jövőhöz jusson ez a nemzet.⁴³

Belpolitikai változások

1920. január 16-án a kormányból távoztak a szociáldemokraták, így lemondott Peyer Károly is, és ekkor maga Huszár vette át – ideiglenesen – a munkaügyi és népjóléti miniszteri posztot.⁴⁴ Másfél héttel később, január 25–26-án a kormány sikerrel szervezte meg és bonyolította le a választásokat. Ennek alapja az a választójogi rendelet volt, amelyet még a harmadik Friedrich-kormány jegyzett 1919. november 17-én.

⁴² Itt a kormányfő a bolsevizmusra utal.

⁴³ Útban Páris felé. *Nemzeti Újság*, 1919. január 6. 3.

⁴⁴ BÖLÖNY–HUBAI, 2004. 257.

Ennek alapján a 24 éven felüli lakosság mintegy 87 %-a szavazhatott,⁴⁵ és ez a dualizmus időszakához képest igen jelentősen növelte a választók számát. A választás eredményeként teljes belpolitikai átrendeződés következett be a magyar belpolitikában a két meghatározó erő a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és az Országos Kisgazda és Földmíves Párt lett.

1920. február 16-án összeült a Nemzetgyűlés, amelyet Huszár Károly nyitott meg. Ekkor tartott beszéde volt talán miniszterelnökségének legfontosabb szónoklata, ezért érdemes hosszan idézni belőle. „T. Nemzetgyűlés! A magyar nemzet kálváriajárásának ezen a stációján üdvözlöm az újonnan megválasztott Nemzetgyűlést és Isten nevében megkezdjük munkálkodásunkat. Borzalmas eseményeken ment keresztül a mi nemzetünk a legutóbbi években és az utolsó hónapokban. Ebben a pillanatban az első lépést tesszük, hogy a felénk tátongó sír széléről visszarántsuk a mármár pusztulásnak menő nemzetet. Évtizedeken át szisztematikusan előkészített belső rothasztás, kívülről érvényesülő propaganda, téveszméknek bontó ereje, békének csalfa reménye, nemzeti jelszavaknak csábító büverejébe burkolt demagógia felborították ennek az államnak belső rendjét; lerombolták a tekintélyeket, amelyek nélkül nemzet és állam fenn nem állhat; könnyelmű gazdálkodásukkal teljesen tönkretették az ország anyagi helyzetét. A polgári elemeknek gyengesége folytán óráról-órára folyton balfelé tolódott a nemzet és a végső pillanatban egy tudatos árulásnak következtében a nemzet csaknem a pusztulás elé került. Dicsőség volt hajdan magyarnak lenni, de azokban a napokban és hónapokban pirulni kellett a népek Ítélete előtt. A forradalomnak az őszi rózsája nem az új Magyarországnak bölcsőjét díszítette, hanem a történelmi Magyarországnak majdnem sírvirágjává vált.”⁴⁶

Huszár Károly kormányfőségének utolsó fontos eseménye az ideiglenes alkotmányról szóló 1920. I. törvénycikk elfogadása, valamint Horthy Miklós Magyarország kormányzójává történő választása volt, ezt követően a kabinet benyújtotta lemondását, hogy átadja helyét egy olyan kormánynak, amely most már parlamentáris alapon alakulhat meg. Az a tény, hogy 1919. augusztus 23. után újra államfője lehetett az országnak, ismét a konszolidáció jele volt. Huszárnak igen komoly szerepe volt abban, hogy Horthy jelöltségét a KNEP elfogadta: a polgárháború rémképét villantotta fel, amennyiben az altengernagyot nem ruházzák fel a főhatalommal.⁴⁷

1920. március 1-én Huszár benyújtotta lemondását a kormányzóvá választott Horthy Miklósnak: „A kormány befejezván azt a feladatot, amelyre az annak idején létrehozott pártközi megállapodás alapján vállalkozott, elhatározta, állásról lemond.

⁴⁵ HOLLÓSI Gábor: Országgyűlési választási rendszer és választójog a Horthy-kori Magyarországon. *Pro publico bono*, 2015/1. 118.

⁴⁶ NN, 1920. I. köt. 1920. február 16. ülés. 3.

⁴⁷ NÁRAY, 2018. 245.

Midőn a kormány ezen elhatározását mély tisztelettel bejelentem, kérem Főméltóságodat, hogy a kormány lemondását elfogadni méltóztassék.⁴⁸ Horthy elfogadta Huszár lemondását, végleges felmentésére azonban csak március 15-én került sor.⁴⁹ Kormányfőként való egyik utolsó felszólalásában Huszár így fogalmazott az új államberendezkedésről: „Mindannyian el vagyunk szánva és el vagyunk tökéve nemcsak mi, de választóink milliói is, hogy a régi magyar, keresztény nemzeti királyságot visszaállítsuk. Mi ezt a kormányzói hatalmat is csak ideiglenesnek és kívánságunk szerint nagyon rövid lejáratúnak kívánjuk tekinteni.”⁵⁰

Huszár miniszterelnökségének egyik legfőbb hozadéka volt, hogy hazánk ismét szalonképessé vált a nemzetközi szinten. A súlyos háborús vereség, valamint az azt követő káosz ellenére a miniszterelnök korrekt kapcsolatot alakított ki a budapesti antant misszió tábornokaival. Jól jelezte ezt kormányfői működésének végén jegyzett levele, amelyben így fogalmazott: „Miniszterelnöki állásomból való távozásom kellemesen teljesített kötelességemnek ismerem, hogy azért a hathatós és mindig nagyra becsült támogatásért, melyben hivatali működésem alatt részesített, őszintén átérzett, igaz köszönetemet nyilvánítsam. [...] Úgy érzem, hogy a jóindulatnak és megértésnek az a szelleme [...] nemcsak személyemnek szólt, hanem – főleg és elsősorban – ennek a sokat szenvedett nemzetnek is, mely ezeréves történelme sorsának legváltóságosabb és úgy hiszem a nyugati kultúra érdekeire is mélyen kiható korszakát éli.”⁵¹

Élet a miniszterelnökség után

Áttekintve tanulmányom fontosabb megállapításait, kijelenthető, hogy Huszár rövid 112 napig tartó kormányfői időszaka során konzekvensen és hiteles módon tudta képviselni a keresztényszocializmus ügyét. Egyaránt fellépett a bal- illetve a jobboldali terrorral szemben, „egyformán örülteknek” nevezve azokat.⁵² A magyar társadalmat sújtó problémák közül a „forradalmi lázt”, vagyis az 1918 őszén bekövetkezett „progresszív” fordulatot látta a legsúlyosabbnak. Miniszterelnökségi működésének leg-

⁴⁸ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség 2262/1920.

⁴⁹ BÖLÖNY–HUBAI, 2004. 59.

⁵⁰ NN, 1920. I. köt. 1920. február 27. ülés. 74. – KARDOS József: *A Szent Korona-tan és a legitimizmus*. Budapest, Gondolat, 2012. 44.

⁵¹ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség 1849/1920.

⁵² Huszár Károly a zöld terror ellen. *Pesti Napló*, 1919. december 3. 2. – A december 2-i minisztertanácson úgy határoztak a Héjjas-különítmény működésével kapcsolatban, hogy „[...] mindezen sajnálatos események szigorú megvizsgálása iránt az intézkedéseket a hadügyminiszter úr és a belügyminiszter úr saját hatáskörében a leggyorsabban lefolytassa.” 34–35.

főbb hozadéka egy konszolidálódó, a háborús zűrzavarból kikeveredő ország létrejötté volt.

Kormányfői posztról történő lemondása után, 1920 márciusában így foglalta össze politikai krédóját: „A keresztényszocialista mozgalomra két okból volt szükség. Egyrészt azért, hogy komoly munkával jóvátegye a mérhetetlen károkat, amelyeket elérhetetlen vágyak hajszolása okozott,⁵³ másrészt azért, hogy egységes frontba állítsa a munkásságot a kizsákmányoló tőke ellen. [...] Az összeomlásból csakis a keresztényszocializmus vezetheti ki a munkásságot, s ebben van az ő történelmi jelentősége.”⁵⁴

Huszár Károly a Horthy-korszak politikusa maradt kormányfősége után is, de 1919–20. évi befolyását már nem nyerte vissza. A volt miniszterelnöknek jelentős szerepe volt a még Szovjet-Oroszországban raboskodó magyar hadifoglyok hazahozatalában,⁵⁵ mindeközben pedig folytatta antibolsevista tevékenységét. *Az égő Oroszország* című műve korrekt összefoglalását adja a bolsevizmus pusztításainak. A proletárdiktatúra tetteit feltáró személyek sorába tartozott, 1919 kommünjére a magyar történelem egyik mélypontjaként tekintett. „Százharminchárom nap alatt az óhaza magyar népe a pokol minden kínjait szenvedte át a bolsevista rémuralom alatt. Tanulságul és okulására írtam e könyvet és ajánlom az amerikai magyarság figyelmébe” – fogalmazott *A vörös uralom Magyarországon* című kötetének egyik dedikációjában.⁵⁶ Korábbi politikusi múltjához méltóan továbbra is szívén viselte a szociális kérdést – 1922 elején Sipőcz Jenő főpolgármesterrel került összetűzésbe, mivel utóbbi egy új különadóval kívánta sújtani Huszár nyomorellenes akcióját. Ennek eredménye majdnem párbaj lett: a segédek előtt Huszár viszont megkövette a városvezetőt.⁵⁷

Szociális politikájának elismerését is jelentette, hogy 1928-ban az Országos Társadalombiztosítási Intézet élére nevezték ki.⁵⁸ A volt kormányfő elismert sztenográfus volt, és a Magyar Gyorsírók Országos Szövetségének elnöki tisztét is ellátta.⁵⁹ Nagy szervezőszerepe volt az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus szervezésében is. 1941-ben október 27-én halt meg.

⁵³ Huszár itt ismét a bolsevizmusra utal.

⁵⁴ GERGELY Jenő: A keresztényszocialisták politikai szerepe az ellenforradalom első éveiben. *Századok*, 1976/2. 242.

⁵⁵ Huszár Károly. *Nemzeti Újság*, 1941.október 28. 4.

⁵⁶ *A vörös rémuralom Magyarországon*. Kiváló szakfőriak közreműködésével szerkesztette HUSZÁR Károly. New York, G. D. Berko, 1920. A dedikált példány megtalálható: <http://mek.niif.hu/08500/08531/08531.pdf> (2020. június 11).

⁵⁷ CLAIR Vilmos: *Magyar párbaj*. Budapest, Osiris, 2002. 417.

⁵⁸ HAEFFLER, 1931. 347.

⁵⁹ *Huszár Károly emlékezete*. Összeállította: BALINT Antal. Budapest, 1943. 6.

Egy évvel később síremlékművet állítottak fel számára, amikor gróf Zichy János ekként összegezte a *keresztényszociális* kormányfő pályáját: „Huszár Károly kortársainak túlnyomó része annyira egocentrikus volt, hogy ezek az élet forgatagában, a létért való küzdelemben teljesen megfeledeztek a Krisztus keresztyével megváltott emberről. [...] Huszár Károlyt szociális lelke a néppel forrasztotta egybe, hűséges lelkülete pedig erősen odakapcsolta a Szent Koronához, a dinasztikus eszméhez és a legitimitáshoz. Magyar és keresztény típus volt, mégpedig a legjavából. Olyan, aminőkre ma nagy szükség van ebben az alkudozásra hajlamos, a felelősségtől és az önálló cselekvéstől irtózó és nagyfokú utilitarizmus által fertőzött világban.”⁶⁰

A trianoni csonkaország létrejöttekor politikai pályájának csúcán álló Huszárt a fátum megkímélte attól, hogy tanúja legyen a Magyar Királyság újabb összeomlásának, majd a Regnum Marianumot végleg eltörlő materialista-szocialista fordulatnak, amely egyszersmind a hazai keresztényszocialista eszmét is megsemmisítette.

⁶⁰ Uo. 20., 22.

MENEKÜLTEK, NEMZETISÉGEK

„6 LÓ VAGY 30 EMBER.” VAGONLAKÓK ÉS VAGONLAKÁSOK

Előadásomban nem kívánok foglalkozni az előzményekkel: csupán annyit rögzítenék, hogy az úgynevezett utódállamok két eredendő bűnt követtek el, amelyből a többiek következtek: figyelmen kívül hagyták a belgrádi katonai konvenció azon előírását, hogy a békekötésig a közigazgatás magyar kézben marad¹ és az 1899-ben megszületett első hágai egyezményt, amely kimondta, hogy „tilos a megszállott terület lakosságát arra kényszeríteni, hogy az ellenséges hatalomnak hűséget esküdjön.”²

Az utódállamok az antant támogatásával végrehajtott területfoglalásokat végleges impérium átvételnek tekintették és szinte azonnal leváltották a magyar államot képviselő vezető tisztségviselőket: főispánokat, rendőrkapitányokat, bíróságok elnökeit, pénzügyigazgatókat és így tovább. A felső szinten végrehajtott leváltásokkal egyidejűleg alsóbb szinten hűségeskü letételére szólították fel az állami alkalmazottakat.³

Különösen a köztisztviselőket állította keserves választás elé a területfoglalás. Csak Erdélyben 23 460 „magasabb” és 119 155 „alacsonyabb” fokú tisztviselő állt a magyar állam szolgálatában.⁴ A magyar kormányok 1919. szeptember végéig arra biztatták a tisztviselőket, hogy tagadják meg az esküt. A Friedrich-kormány álláspontja szerint nyílt ellenállás csak Erdélyben kívánatos, a Felvidéken és a Délvidéken „látszólagos beilleszkedésre” utasította a tisztviselői kart.⁵ A Huszár-kormány már úgy határozott, hogy a tisztviselők valamennyi elcsatolt területen letehetik a hűségesküt, mert magyarság érdeke megkívánja, hogy a tisztviselők a helyükön maradjanak, hogy amikor a megszállott területeket Magyarországhoz visszacsatolják, legyenek ott magyar tisztviselők.⁶

A tisztviselők nagy része megtagadta a hűségeskü letételét. Legtöbbjük arra hivatkozott, hogy amíg a végleges határokat a békeszerződés ki nem jelöli, addig nincs értelme az esküről beszélni. Az eskü megtagadásának másik oka, hogy a hatalom új

¹ *Trianon*. Szerk. ZEIDLER Miklós. Budapest, Osiris, 2008. (A továbbiakban: *Trianon*.) 31.

² Hágai egyezmény. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7239> (2020. március 14.)

³ A románok berendezkedése Erdélyben. *Budapesti Hírlap*, 1919. január 14. 4–5.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), K 26, XXXIX–9967/1920.

⁵ *Hivatalos Lap*, 1918/66. 387597 sz. rendelet.

⁶ ROMSICS Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája. 1901–1921*. Budapest, Magvető, 1978. 209.

birtokosai tulajdonképpen ellenségek voltak, akik nem csak most, hanem már 1848-ban is fegyverrel támadtak a magyarokra. Közrejátszott az eskü megtagadásában, hogy a magyarok vélt kultúrfölényük tudatában (iskolázottságuktól függetlenül) lenézték a „buta tótokat”, „vad ráccokat” és „szőröstalpú oláhokat”.

Az új hatalmak azonnali hatállyal nyugdíj, és végkielégítés nélkül elbocsátották az esküt megtagadó tisztviselőket. A románok nem csak, hogy beszüntették a fel nem esküdtek fizetését, hanem felszólították szolgálati lakásuk elhagyására és megtiltották, hogy a megszállt területen munkát vállaljanak.⁷ Julius Maniu, az Ideiglenes Kormányzótanács elnöke kimondta, hogy „a legközelebbi és legsürgősebb feladat Erdély elrománosítása.”⁸ Hogy a kitűzött célt elérjék a legrövidebb idő alatt internálásokkal, kilakoltatásokkal, koholt vádak alapján letartóztatásokkal, ismétlődő házkutatásokkal, birtokelvételekkel, kiutasításokkal addig üldözték a magyar intelligenciát, míg az kénytelen volt kérni az „önkéntes repatriálását” Csonka-Magyarországba.

A román berendezkedés előre haladtával óriási lakáshiány lépett fel: tisztviselők, katonatisztek, egyetemi tanárok elhelyezéséről kellett gondoskodni. A lakáshivatalok működését megkönnyítették a tetszés szerint magyarázható „gumirendeletek”. „Ha egy lakó lakásának terjedelme meghaladja a feltétlen szükségletet, annak egy része elrekvirálható. Ha azonban a cél így sem érhető el, olyan lakások is elvehetők, ahol a fenti körülmények nem állnak fenn.”⁹

A felszólításon kívül nyomósabb érveket is használtak: botozás a magyar beszédért, netán nemzeti színű szalag viseléséért. Ezért még asszonyokat, gyereklányokat is megverték. Szörnyűbb dolgokat is elkövettek: a megvert emberek sebeit besózták, fejjel lefelé az árnyékszékbe lógatták őket.¹⁰ Két személynél többen nem járhattak együtt az utcán, fegyveres katonák kergették szét még a kisiskolásokat is. Rendeleteiknek túsok szedésével adtak nyomatékot. 1919. január 15-én „bolsevizmusnak szóval és nyomtatvány útján való terjesztésének” koholt vádjával letartóztatták Apáthy Istvánt, Erdély főkormánybiztosát.¹¹ A per kifejezetten demonstratív és figyelmeztető jellegű volt, Apáthy félreállításával a magyarok ellenállását igyekeztek megtörni.

1919. június 19. kormányzótanácsi rendelet 1. §-a értelmében mindenki idegen, a.) aki nem született jelenlegi lakóhelyén, vagy 1914. augusztus 1-e után szerzett ott

⁷ MÁV Archivum, Naplószerű Feljegyzések. VIII. köt. 542 iratt.sz.

⁸ Miért olyan sok a vagonlakó Csonka Magyarországon? *Erdélyi Hírek*, 1920. október 31. Melléklet. 1.

⁹ A kitelepítés újabb módja. Uo. 1920. április 12. 1.

¹⁰ MÁV Archivum, Naplószerű Feljegyzések. VI. köt. 421 sz. Igazgatóság vizsgálati jelentése 508. iratt. sz.

¹¹ FRÁTER Olivér: *Erdély román megszállása 1918–19-ben*. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00006/6.htm> (2020. március 14.)

illetőséget, b.) az az esküt nem tett tisztviselő, aki nem születésénél fogva bír illetőséggel az adott településen. Az 5. § szerint a kimondottan idegeneken kívül repatriálhatók mindazok, akik írásban vagy szóban kijelentik, hogy nem tartanak igényt a román állampolgárságra. Kiutasíthatók voltak továbbá azok, akiknek ottlétét a közérdek nem tette kívánatosná és mindazok, akiknek nincs állandó foglalkozásuk. Aki nem tett esküt, azt elbocsátották állásából, tehát nincs foglalkozása, így kiutasítható.¹² Nehéz volt megemésztetni, ha valakire a szülőföldjén azt mondják, hogy idegen.

Csehszlovákiában az illetőség, az állam érdekei és a foglalkozásnélküliség mellett nevesítették a kémkedést és agitációt, az ország politikai életébe való beavatkozást, a pénzügyi műveletek végzését is, mint kiutasításra alkalmas precedenst.¹³

A zombori magyarok felpanaszolták, hogy esténként fegyveres szerb katonák, szekérral járták végig a várost és pénzt, ékszírt, zsírt, húst, ruhát, ágyneműt szedtek össze. Szabadkán a bírói és ügyészi kar nem akarta letenni a hűségesküt, mire egy szerb százados karhatalommal jelent meg és így kényszerítette a vezető ügyészt hivatalának átadásra. Ugyanígy történt a törvényszék és a járásbírói átvétele is. A szabadkai törvényszék 74 tisztviselőjét nem egyszerűen kiutasították, hanem kitoloncolták őket. Szuronyos fedezettel kísérték őket a pályaudvarra és Kelebiára toloncolták őket.¹⁴

A magyarok nem túrték szó nélkül az ellenük hozott intézkedéseket. 32 000 erdélyi bányász, Erdély összes államhivatalnokai, a vasút, a posta alkalmazottai és munkásai beszüntették a munkát. A vonatok megálltak, a bányászok fegyveresen szálltak szembe a románokkal. A Délvidéken és a Felvidéken is sztrájkokkal tiltakoztak a jogtalan intézkedések ellen.¹⁵ A sztrájkot országoként más-más eszközökkel szármolták fel. Erdélyben bányászokkal szemben a fegyveres megtorlást és letartóztatásokat alkalmaztak, míg a tisztviselőket megpróbálták kiéheztetni, ezért az esedékes fizetéseket nem engedték kifizetni. A losonci cseh zsupán halálbüntetés fenyegetésével felszólította a város sztrájkoló magyar munkásságát, hogy 24 órán belül hagyják el a várost. Ezért 70 túszt szedett, hogy ha a munkásság ellenszegülne, akkor a túszoikat kivégzik. A Délvidéken bevezették a katonai bíraskodást. Az ezt lehetővé tevő kivételes törvényeket alig három héttel azelőtt kelt rendelet alapján léptették életbe. Úgy látszik, hogy ezt a törvényt egyenesen a megszállt területek számára készítették.¹⁶

¹² Hetvennégy vagon menekülő érkezett a Bánságból. Mit beszélnek a román világról? *Az Est*, 1920. február 15. 3.

¹³ Kire vonatkozik a kiutasítási rendelet? *Kassai Napló*, 1920. július 27. 3.

¹⁴ MNL OL, K 26,1920–XLI–4209–5859.

¹⁵ Északmagyarországon kitört a sztrájk. *Az Ujság*, 1919. február 6. 3.

¹⁶ Szerb katonai bíraskodás a megszállott területen. *Pesti Napló*, 1919. február 15. 2.

Felvetődik a kérdés, hány embert érintett a represszió. A menekültügy kezelésére a magyar kormány létrehozta az Országos Menekültügyi Hivatalt,¹⁷ amely egy összesítést készített a menekültekről – csakhogy a Menekültügyi Hivatal 1920. április 30-án alakult, menekültek viszont már 1918 novemberétől érkeztek az országba. És nem is kevesen! 1918 utolsó két hónapjában kerekítve 60 000 embert üldöztek ki otthonából. Erdélyből 41 ezret, a Felvidékről több mint 12 ezret, a Délvidékről 5 és fél ezret.¹⁸ Ők voltak azok, akiknek nem volt választási lehetőségük, hogy fölesküdnék-e, vagy nem – leváltották és kiutasították őket.

A következő csoport tagjainak volt lehetőségük a maradásra, ha leteszik a hűségesküt, mert szaktudásukra az államgépzet működéséhez szükség volt. Amikor véglegessé vált, hogy a békeszerződés szentesítette az eddig csak megszállottnak hit területek elcsatolását, megindult a menekült áradat. 1919-ben 111 000, 1920-ban 122 000 ember érkezett a csonka országba.¹⁹

A harmadik hullám tagjait összefoglaló néven optánsoknak nevezzük. A magyar békeszerződés III. fejezet 61. § szerint az elcsatolt országrészekben élők automatikusan egy másik állam polgárai lettek. Ugyanakkor a 63. § szerint egy évig választhattak, hogy élnek-e ezzel a lehetőséggel, vagy a ragaszkodnak a régi állampolgárságukhoz.²⁰ Ezen a címen 1920. júniusa és 1924 között 57 500 magyar jött az anyaországba. Összesítve Erdélyből közel 200 ezren, a Felvidékről több mint 100 ezren, a Délvidékről mintegy 45 ezren, míg Ausztriából 1200-an menekültek el.²¹ Az Országos Menekültügyi Hivatal kimutatása összesen 350 000 menekültel számolt, a legújabb kutatások 426 ezerre teszi a menekültek számát.²²

Az új hatalmak repatriálásnak – visszahonosításnak – nevezték azt az aktust, amikor a magyar embereket, adott esetben szülőföldjükéről, áttoloncolták Magyarországra. A repatriáló iraton feltüntették, hogy hány kilós csomagot vihettek magukkal, és abból mennyi lehet az élelmiszer. Az egyedül utazó személyeknél a 100–200 kg-os csomagokban 15–20 kg élelmiszert engedélyeztek. Az egy vagonban együtt utazó családoknál a csomag súlyát nem határozták meg, de az élelmiszer mennyisége itt is 50 kg volt.

¹⁷ Felállították a menekültügyi hivatalt. *Az Est*, 1920. április 22. 4.

¹⁸ PETRICHEVICS-HORVÁTH Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy éves működéséről*. Budapest, 1924. (A továbbiakban: PETRICHEVICS-HORVÁTH, 1924) 37.

¹⁹ Uo.

²⁰ *Trianon*. 188.

²¹ PETRICHEVICS-HORVÁTH, 1924. 37.

²² GYÁNI GÁBOR–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a II. világháborúig*. Budapest, Osiris, 2003. 206

Maga az út sem volt zavaró körülményektől mentes. A repatriálók vonatát eleve szükségtelen rossznak tekintették és úgy is bántak velük. A továbbításnál mindig ők voltak az utolsók. Ha megálltak valahol, akkor ott napokat töltöttek. Általában a nyílt pályán állították meg őket. Ha várakozni kellett mozdonyra, vagy szabad pályára, a menekültek szerelvényeit mindig az állomásépülettől távol várakoztatták. Így a víz-vétel, WC-zés, netán élelmiszer beszerzés, orvosi ellátás nagy nehézségekbe ütközött.²³ További zaklatásoknak is ki voltak téve. A békeszerződés előírásai ellenére a magukkal vitt ingóságokat gyakran megvámolták. A kirótt vámot magyar pénzzel nem lehetett megfizetni, így kénytelenek voltak a román katonákhoz fordulni, akik a legmagasabb uzsora árfolyamon váltották be a koronát. Akinek nem volt pénze, attól a vámot természetben vették el: lefoglalták valamelyik bútordarabját.²⁴ A magyar rendőrség megállapította, hogy a román határőrök a repatriálók megkárosítására újabb módot találtak ki. A határőrök az utasoktól a lei-ekben magukkal vitt pénzt rendes kurzuson beváltották magyar pénzre, a magyar pénzt azonban hamis lebélyegzésű bankjegyekben adták vissza. Ezt a magyar határrendőrség, az utasításnak megfelelően elkobozta.²⁵

Kezdetben nem kellett fizetni a vagonokért, a békekötés után már igen, de a vagonokat nem engedték át a határon, Biharpüspökinél át kellett rakodni. A probléma hátterében az a vita állt, hogy hány teherkocsi illeti meg a románokat „jóvátételként” a MÁV kocsiparkjából. Volt olyan transzport, amely 18 napig vezetegelt Biharpüspökinél, mert a román hatóságok nem akarták átengedni a vagonokat, a magyarok hiába vállaltak kezességet a kocsik visszaszolgáltatására.²⁶

Nem csak a román hatósági közegek viszonyultak így a menekültekhez. A szerbek egy nagybecskereki postafőtiszt élelmiszerét rekvirálták el, lányainak a stafirungját is elvették 10 000 koronájukkal, 10 dollárjukkal és zongorájukkal együtt. Egy másik, pancsovai tanár elmondta, hogy lefoglalták 12 000 koronáját, a határon nagyon sok holmiját elrabolták, sőt a vagonjáért is nagy összeget fiztettek vele.²⁷

A magyar kormány a megszállást ideiglenesnek gondolva, a menekültek ellátását társadalmi adakozással, jótékonyági alapon gondolta elintézni. Perselyezésekkel, szeretetbélyegek kibocsátásával (amelyet aprópénz helyett adtak vissza az üzletekben), sorsjátékok bevételével kívántak átmeneti segítséget nyújtani.²⁸ Az

²³ Bántainé Sipos Éva, Vízi Jánosné, dr. Németh Adalberta személyes közlése.

²⁴ A kiutasítottak megvámolása. *Erdélyi Hírek*, 1920. szeptember 5. 3.

²⁵ Hamis pénzzel csalják a román határőrök a magyar utasokat. *Magyarország*, 1921. június 28. 6.

²⁶ MÁRKI Sándor: *Metamorphosis Transsylvaniae. Naplók*. XLVIII. köt. 1922. Kézirat.

²⁷ Látogatás a vagonlakóknál. *Erdélyi Hírek*, 1920. július 19. 1.

²⁸ Templomi gyűjtés a menekültek javára. *Világ*, 1920. április 4. 9.

1916-os román betörés utáni menekülthullám példája lebegett a szemük előtt, amikor a 40 000 erdélyi menekült néhány hónap után visszatérhetett lakóhelyére.

1920 nyarán 13 000 menekült több mint 4500 vagonot foglalt le. Minden egyes kieső kocsi évi 840 000 korona elmaradt hasznot jelentett a MÁV-nak, pedig a betakarításnál égetően szükség volt a tehervagonokra.²⁹ Átmeneti megoldásként iskolai tantermekbe helyezték ki a vagonokból a menekülteket. A megoldás a lakásépítés lett volna, de az államnak nem volt rá pénze és a hozzá való eszközök is hiányoztak. Jellemző, hogy egy 3 emeletes ház építéséhez szükséges téglakiegyezéséhez 60 vagon szénre lett volna szükség – de nem volt! A legnagyobb szénbányák, a tüzfát szolgáltató erdők 85%-a a megszállt területeken rekedtek, így télen a szénhiány miatt hónapokig szünetelt a tanítás az iskolákban, nem jártak a vonatok, nem működtek a bíróságok. Csak Budapest magánháztartásai napi 44 vagon tüzfát, 220 vagon szénigényeltek volna! A lakosság a parkok, fasorok fáit vágta ki, az elkocszosodott szemetet bányászta ki, hogy valamivel fűteni tudjon.³⁰

A kormány eleinte menekülési segélyben részesítette az elüldözötteket, az állami alkalmazottaknak a fizetését is kézbesítették – amíg a költségvetés bírta. 1919 őszén befejezték a menekülési segélyek folyósítását, 1920 decemberében a pénzbeni segélyezést is.³¹ A kétharmaddal nagyobb országra méretezett tisztviselői kart az ország nem tudta foglalkoztatni, ezért az Országos Menekültügyi Hivatal 32 féle átképző tanfolyamot szervezett, hogy a tisztviselőket a gazdasági életbe átvezesse. Meg kell mondanunk, nem sok eredménnyel.³²

A menekültek a hozzájuk eljutó híradásokból úgy értesültek, hogy az anyaországban hősnek, mártírnak tartják őket, akik a legnagyobb áldozatot hozták a hazáért. Ők ilyen elbánásra számítottak és meglepetten tapasztalták, hogy a csonka ország nem tud lakást adni nekik. Így maradtak az emberi lakásra alkalmatlan, vékony deszkafalú vagonokban, amelyek télen kifűthetetlennek bizonyultak, nyáron a bádogtető kemencévé forrosította azokat.

A menekültek marhakocsijait az állomásépülettől lehető legtávolabb állították le, így több száz méterről vödörökben, kannákban kellett cipelni a főzéshez, mosáshoz, mosdáshoz a vizet. Illemhelyeket sem építettek, az állomások WC-it nem használ-

²⁹ A vagonlakókat kilakoltatják. *Az Est*, 1920. május 20. 2.

³⁰ Karhatalom őrzi a hűvösvölgyi erdőt. *Magyarság*, 1921. január 8. 5.

³¹ A belügyminiszter 1919. évi 77.239. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez a menekült közszolgálati alkalmazottak illetményeiről. *Magyarországi Rendeletek Tára, 1919.* II. köt. Budapest, Pesti, 1919. 1051–1053.

³² 500 munkást keresnek, 75 jelentkező. *Miskolczi Napló*, 1920. szeptember 30. 2.

hatták, így a vagonlakók vagy a kocsiban, vödörbe végezték szükségüket, amit aztán az árokpártra borítottak ki, vagy a kukoricásba jártak.³³

Az embertelen állapotokról nemcsak az újságok számoltak be, hanem a Nemzetgyűlésben is téma volt. Fröhvirth Mátyás keresztényszocialista képviselő interpellálta Teleki Pál miniszterelnököt: „Körülbelül egy félév alatt 45 baleset történt itt a nyugati pályaudvar közelében. Gyermekek játszanak lent a porban és amikor a vonatot tologatják ide-oda, gyakran elszalad egy vagon olyan sínre, ahol a gyermekek játszanak. Egyiknek lábát vágta le a kerék, másiknak a testét csonkította meg. Körülbelül 80 haláleset is történt. Vonatok ütötték el őket. [...] Az utolsó két hétben 37 ember fagyott meg a vagonokban. Ma is a nagy hideg miatt a tízezer ember közül négyezer betegen fekszik a vagonokban és várja az orvost. [...] A nyugati pályaudvar mögött lévő tisztviselő-vagonvárosban a legegységibb köztisztviselési szabályoknak sem tudnak megfelelni. Ott nincs szennyecskatorna, nincs szemétdomb. A vagonlakók a legtermészetesebb emberi szükségletet ásott gödör mellett végzik el. Egy ilyen gödörbe esett be és fulladt meg egy négyéves fiúcska.”³⁴

Kényszermegoldásként volt barakkkórházakat (Mária Valéria, Augusztá, Zita) alakítottak át lakásokká. Ezek ellen is sok kifogás merült fel, és nem csak a tisztviselők önérzete lázadott a megalázó elhelyezés ellen. Az 1–2 helyiségből álló barakkokba a sokszor 5–6 szobás lakásokból jövő, 6–8 tagú családok bútorai sem fértek be. A vékony deszkafalakkal álló épületek az időjárás viszontagságaival szemben alig védték meg jobban őket, mint a vagonok. A lakások nagy része nedves, nyirkos, a penészgombák tönkretették a bútorokat és a ruhákat.³⁵ Vidéken is laktanyák és barakkok igénybevételével igyekeztek enyhíteni a gondokon.³⁶

A békeszerződés aláírása után kapott népszövetségi kölcsönből a kormány nagyszabású lakásépítési programba kezdett. 1922-ben 3000 lakás építését határozták el és ehhez 1 milliárd koronát biztosítottak, ami 2500 vagon szabadított volna fel. Közbejött azonban a házfelosztás, a választások s ennek következtében az egész akció csak késve indulhatott meg. Közben a munkabérek és az anyagárak is megemelkedtek. Így az egymilliárd, amely 3000 lakás építésére lett volna elegendő, egy év múlva csak 750 lakásra volt elégséges.³⁷

Trianon után tovább növekedett a menekültek száma, napi 3–400 ember érkezett a határokra. A kormány, látva hogy nem tud megbirkózni a menekült áradattal meg-

³³ Dr. Németh Adalberta, Visky György, Holubetz Emília, Forrai Zsolt személyes közlése.

³⁴ *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója*. VI. köt. Budapest, Athenaeum, 1920. 1920. november 8. ülés. 335.

³⁵ Augusztá menekült telep. *Köbányai Újság*, 1921. április 24. 2.

³⁶ Amekültek elhelyezése Debrecenben. *Debreceni Újság*, 1920. szeptember 3. 3.

³⁷ UMBRAI Laura: *Szociális kislakás építés története Budapesten*. Budapest, Napvilág, 2008. 181.

próbálta leállítani azt. Voltak szerencsétlen megnyilatkozások is. Teleki miniszterelnök például devizaspekulációval vádolta meg az optálókat.³⁸ Ha nem is deviza spekuláció, de az anyagi kondíciók változása igenis befolyásolta a távozási kedvet. 1921. április 1-től a román állam összes tisztviselői egységes fizetési rendszer szerint kapták meg fizetésüket. Az egységesítés az erdélyi tisztviselői kar 70%-ára nézve nemcsak redukált fizetést jelentett, hanem egyben megszégyenítő degradálást is, mert az alacsonyabb fizetésnek megfelelő alacsonyabb rangba sorolták át őket. Megszűntek a családi pótlékok, a ruházati segélyek, a drágasági pótlék, amely minden erdélyi tisztviselő jövedelmének majdnem a felét tették ki.³⁹

Mivel a kérés nem használt, a kormány elhatározta, hogy a továbbiakban csak azok repatriálását engedélyezi, akiket formálisan kiutasítottak, illetve akiknek családtagjai már korábban átköltöztek. Rajtuk kívül a tanulmányaikat Magyarországon folytatni kívánó fiatalok kaptak letelepedési engedélyt és oly közalkalmazottak, akiknek szolgálatára a magyar kormány már előre hajlandónak nyilatkozott. „Ha határainkat nem zárjuk le s az átköltözést nem korlátozzuk, féltő, hogy egyrészt a megszállott területek magyarsága teljesen kipusztul [...] és ezáltal a magyarság végvárait elveszti. Másrészről pedig az ország vállaira olyan teher nehezedik, mely majdnem elviselhetetlen.” – Olvasható a minisztertanács 1920. október 19. ülésének jegyzőkönyvében.⁴⁰

Ebből a célból a határokon Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltségeket állítottak fel,⁴¹ amelyek megállapították a menekültek személyazonosságát és azonnal határoztak arról, hogy megengedik-e a beköltözést, vagy sem. Az eredetileg három hónapi tilalmi időt a kormány többször meghosszabbította és 1923. december 31-ig fenntartotta. A beköltözési moratórium életbe léptetése hatékony fegyver volt, mert a 15 000 menekültet (és 4308 vagon) az optálási határidő végéig (1922. július) 2245 lélekre és 670 vagonra sikerült apasztani, de eltüntetni nem sikerült. „Utánpótlás” továbbra is érkezett, 1923-ban még közel 9000 fő, 1924-ban is 2273 lélek.⁴²

További lakások épültek, az iskolákat 1925-ben visszaadták eredeti rendeltetésüknek, de az utolsó vagonlakó így is csak 1927 februárjában tudta elhagyni a vagon a ferencvárosi pályaudvaron.⁴³

³⁸ Vihar egy miniszterelnöki nyilatkozat körül. *Keletmagyarország*, 1920. november 15. 2.

³⁹ Fizetésrendezés – fizetés csökkentéssel. Uo. 1921. április 11. 4.

⁴⁰ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. október 19. ülés. 1002.

⁴¹ MNL OL, K 26, XLVIII. 4271/1921. M.E.

⁴² PETRICHEVICS-HORVÁTH, 1924. 37.

⁴³ SPISICZKY Gyula: Nincs már vagonlakó a MÁV-on. *Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 1927. március 13. 148.

A SZATMÁRI SVÁBOK TRIANON ELŐTT ÉS TRIANON UTÁN

A szakirodalom szatmári sváboknak nevezi azokat a német telepeseket, akiket a Rákóczi szabadságharc után – Baden-Württemberg környékéről – a Károlyi grófok Szatmár vármegyei birtokaikra telepítettek. Az 1712-ben kezdődő és nagyjából 1804 körül záruló telepítések eredményeként Szatmár vármegyében harmincegy, részben vagy egészében svábok által lakott település jött létre.¹ A telepítések történetével foglalkozó Vonház István adatai szerint a telepítési munkálatok befejeztével 18 377 római katolikus sváb élt ezekben a falvakban.²

Ez a viszonylag kis közösség 1920-ra az előrehaladott magyarosodás útját járta. Valószínű, a befejezetlen asszimilációnak köszönhető leginkább, hogy 1920 után különböző politikai szereplők valóságos harcot indítottak az asszimiláció megállítása, valamint a visszanémetesítés érdekében. Mielőtt azonban rátérnénk a Trianon utáni helyzet bemutatására, lássuk röviden, milyen társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai környezetben éltek a szatmári svábok és hogyan vezetett mindez a „magyarosodáshoz”. Magyarosodás alatt értem elsősorban a nyelvváltást, amely egyes falvakban igen erőteljes volt, míg másutt megmaradt a sváb, mint anyanyelv. Magyarosodást értek továbbá a magyar állam iránti hűségen, amely egyformán jellemző volt a szatmári svábokra, vagy sváb származásúakra. Összességében a svábokról elmondható, hogy a századfordulóra szokásaikat megőrizve, egyes településeken a nyelvüket elhagyva, a magyar állam hűséges polgárai lettek.

A szatmári svábok Trianon előtt

Ha nagyon röviden szeretném összefoglalni a szatmári svábok Trianon előtt történetét, akkor az egy mondatban így szólhatna: A letelepedést követően a kezdeti inter-

¹ A harmincegy település: Nagykároly, Csanálos, Mezőfény, Nagymajtény, Erdőd, Krasznabétek, Kaplony, Mezőpetri, Vállaj, Gilvác, Kálmánd, Királydaróc, Tasnád, Túrterebes, Szakas, Krasznasándorfalu, Mérk, Krasznaterebes, Nagyszokond, Szinfalu, Alsóhomoród, Barlafalu, Szaniszló, Zajta, Józsefháza, Csomaköz, Nántú, Kisdengeleg, Nagymadarász, Mezőterem, Tasnádszántó. Vonház Nagykárolyt és Tasnádot is ide számítja, e két település német lakossága igen kevés volt.

² VONHÁZ István: *A szatmármegyei német telepítés*. Pécs, 1931. (A továbbiakban: VONHÁZ, 1931.) 181.

etnikus konfliktusok (magyar-sváb) után beilleszkedtek az új hazába, a jobbágyfelszabadítás nyomán szorgalmuknak köszönhetően szépen gyarapodtak és elindultak a magyarosodás útján. Mivel 1920 után az asszimiláció, annak szintje, illetve megvalósulásának módja központi kérdéssé vált, illetve azzá tették, ezért a tanulmány első részében ezt a folyamatot szeretném illusztrálni.

Az asszimiláció megindulásában meghatározó szerepe volt a svábok mindenkori létszámának és a területi elhelyezkedésüknek. Megfelelő kritikával kezelve a különböző népszámlálási adatokat megállapítható, hogy a tárgyalt időszakban a létszámuk valahol a 20 ezer körül mozgott, azonban ha figyelembe vesszük az anyanyelvre vonatkozó kérdésre adott válaszokat, akkor láthatjuk, hogy maximum 14 ezren lehetnek azok, akik a mindennapokban a sváb nyelvet beszélték.³ Ezen adatok alapján elmondhatjuk, hogy egy kis közösségről van, különösen, ha figyelembe vesszük a több mint 200 ezer lelket számláló erdélyi szász, illetve szintén 200 ezer fölötti bánáti sváb lakosságot. Eltérően a nagy létszámú, részben városban és egy tömbben élő szászoktól és bánáti sváboktól, a szatmári svábok szétszórta és főleg magyar, bizonyos települések esetében román környezetben éltek. A megyében és a környéken csak magyar városok voltak: Nagykároly, Szatmárnémeti, Nyírbátor, Debrecen. Megfigyelhető, hogy a városokhoz közel található falvak sváb lakossága sokkal gyorsabb ütemben tanult meg magyarul. A megye keleti részén, a Bükk hegység lábainál, viszonylag elzártan található az az öt falu – Nagyszokond, Krasznasándorfalu, Krasznabétek, Szinfalu és Alsóhomoród – ahol a 1980-as évek közepéig (mikor is nagy részük kivándorolt a Német Szövetségi Köztársaságba) anyanyelvként beszélték a sváb nyelvet.

A szatmári svábok egy-két kivétellel római katolikusok voltak. A telepítések kezdetekor, gróf Károlyi Sándor azt az utasítást adta ügynökeinek, hogy katolikus svábokat toborozzanak, ugyanis a gazdasági élet helyreállítása mellett a katolikus hit felvirágoztatását is szem előtt tartotta, olvashatjuk a Magyar Udvari Kancelláriához címzett felterjesztésében.⁴ A vallási hovatartozásnak az egyébként mélyen vallásos svábok esetében két szempontból is meghatározó szerepe volt.

Először is a svábok által lakott falvakban az oktatás a katolikus egyház kezében volt. Az 1800-as évek első felére vonatkozóan egyelőre hiányosak az iskolákra, illetve a kántortanítókra vonatkozó ismereteink. A sváb falvakban, kezdetben biztosan német nyelven folyt a tanítás. Ezt bizonyítja, hogy 1833-ban Hám János⁵ püspök azt kérte a mezőfényi tanítótól, hogy magyarul is tanítsa diákjait írni, olvasni és

³ BAUMGARTNER Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben. A szatmári svábok a két világháború között, 1918–1940.* Kolozsvár, Kriterion, 2013. 83–105.

⁴ VONHÁZ, 1931. 185–186.

⁵ Hám János (Gyöngyös, 1781. január 5. – Szatmárnémeti, 1857. december 30.) szatmári püspök 1827–1848, majd 1849–1857 között.

énekelni. Az is előfordult, hogy maguk a szülők is kérték az állam nyelvének oktatását.⁶ A tanítók (egyben kántor és sekrestyés) általában olyan 20 év körüli fiatal férfiak voltak, akiket a helyi plébános megtanított írni, olvasni és számolni, tehát „szakképzettséggel” nem rendelkeztek. Magasabb rendű, német nyelvű képzettséggel nem is rendelkezettek, mert a térségben nem volt német nyelvű gimnázium és tanítóképző. Változást az iskolák tannyelvét, valamint a magyar nyelv tanítását illetően a kiegyezés hozott. Ha az iskolák tannyelvét nézzük: 1868-ban a megye 362 iskolájából 204 iskolában magyarul, 24-ben magyar és német nyelven tanítottak, és csak háromban németül. 1896-ban a 420 iskolából már csak egy volt német tannyelvű, 1906-ban pedig nem volt német iskola a megyében.⁷ Az még előfordult helyenként, hogy délelőtt magyarul, délután pedig németül tanítottak, de Szatmárban az 1907-es Lex Apponyi előtt eltűnt a német tanítási nyelv az iskolákból. Itt szeretném megjegyezni, hogy kutatásaim során nem találkoztam a szülők részéről induló bármilyen tiltakozási akcióval a magyar tannyelv bevezetése kapcsán, ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem is volt ilyen. Ha egy tehetséges sváb fiatal szeretett volna tovább tanulni, akkor Nagyváradban (itt piarista gimnázium működött) vagy Szatmárnémetiben (egy katolikus és egy református) megtehetette, magyar nyelven. Ami a vallásos életet illeti, a hittant 1877-től magyarul tanították, a templomban pedig, noha még több faluban imádkoztak és énekeltek svábul, az 1900-as évek elején a prédikáció nyelve már szintén a magyar volt.

Másodsorban a katolikus egyház egyetemes jellegénél fogva a szatmári svábok esetében nem játszott szerepet a német identitás megtartásában. Az erdélyi románoknál a nemzeti ébredés, majd nemzeti mozgalmuk irányítása hosszú ideig saját különálló (görög-katolikus/ortodox) egyházuknak volt köszönhető, de ugyanez érvényes a szászok és evangélikus egyházuk viszonyára is, amelynek fontos szerepe volt a közösség román illetve német nemzeti jellegének megőrzésében. A szatmári svábok esetében hiányzott a nemzeti egyház, pontosabban a mélyen vallásos svábok a magyar jellegű katolikus egyház hívei voltak. Ennek is köszönhető, hogy 1920 után a katolikus egyház folyamatos támadásnak volt kitéve, mint amely oroszlanrészt vállalt a szatmári svábok elmagyarosításában. Tény, hogy a katolikus egyháznak szerepe volt az akkulturációs folyamat sikerességében, azonban önmagában ez kevés lett volna (ld. azt az öt falut, ahol a nyelvváltás nem történt meg).

A szatmári svábok túlnyomó része földműveléssel, a dombos vidékeken pedig gyümölcs- és szőlőtermesztéssel foglalkozott. Voltak közöttük mesteremberek is,

⁶ MERLI Rudolf: *Mezőfény története*. Magánkiadás, 2001. 218.

⁷ BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár Vármegye*. Budapest, Országos Monografia Társaság, 1906. 341.

azonban jellemzően egy falusi-paraszti rétegről van szó. A falvak nagy részében kizárólag a helyi plébánosok és a felügyeletük alá tartozó tanítók képezték az értelmiséget, melynek mindenhol kulcsszerepe volt a magyar nemzeti identitás erősítésében. A megye papjai és tanítói sok esetben a helybeli sváb származású fiatalokból kerültek ki, ők azonban magyar képzésben részesültek. Ennek tulajdonítható, hogy a szatmári sváb közösség nem volt képes egy önálló német (német nyelvű és érzelmű) értelmiség kinevelésére. Polgári réteg sem alakult ki körükben.

A szatmári svábok tehát egy olyan kis létszámú paraszti közösség, amely szétszórta élt, együtt románokkal és magyarokkal, messze a szászoktól és a bánáti sváboktól; saját iskolákkal, saját nemzeti egyházzal, saját értelmiséggel, polgársággal nem rendelkezett, politikailag nem volt szervezett, ráadásul a 20. század elején a gazdasági, illetve társadalmi felemelkedés elsődleges útja – ebben a környezetben – a magyar nyelv elsajátítása és a magyar iskola volt. Így tehát nem véletlen, hogy az államilag is támogatott asszimiláció nagy sikereket ért el. A fentiek alapján Szatmárban nem beszélhetünk erőszakos magyarosításról, inkább egy lassú, de biztos alkalmazkodásról a helyi viszonyokhoz. Ezt a folyamatot állította meg az első világháború és a trianoni diktátum.

A szatmári svábok Trianon után

Az első világháború természetesen ennek a közösségnek is feldúlta a mindennapjait, sok férfi harcolt, illetve esett áldozatul. Az elkeseredettséget csak tovább fokozta a trianoni diktátum, amelynek értelmében ez a terület is Romániához került. Az egykori sváb falvakból csak három: Mérk, Zajta és Vállaj maradt a megcsonkított Magyarországon. Ezzel a döntéssel nemcsak családokat szakítottak el egymástól, de egy addig jól működő gazdasági mikrokörnyezetet is megsemmisítettek. Gondoljunk csak a közeli Nyírbátor, Debrecen, Nyíregyháza piacaira, ahol a parasztember értékesíthette portékáját. Tény, hogy ennek az új helyzetnek egyáltalán nem örültek a szatmári svábok, ezt igazolja egy, az 1920-as évek közepén, a német külügyminisztérium számára készült helyzetjelentés, amely szerint a szatmári svábok két kérdésben voltak egységesek: szerettek volna Magyarországhoz visszakerülni, illetve gyűlölték a román államot, amely súlyos anyagi terheket rótt rájuk.⁸

Egy bizonyos, hogy 1920 előtt senki nem foglalkozott a szatmári svábokkal, a magyar államnak sem kellett különösebben, mivel a svábok nem tartoztak a „követelő-

⁸ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin, Bukaresti német követség iratai. Band 172/1. (A továbbiakban: PAAA – ADGB.) Sathmarer Schwaben. Denkschrift über das Sathmarer Schwabentum. Szerző és keltezés nélkül, feltehetően az 1920-as évek közepén.

dző” kisebbségek sorába. Önálló politikai, kulturális vagy etnikai entitásként nem nyilvánultak meg. Egyetlen politikai szereplő a magyar állam volt 1918-ig. Ezután új politikai szereplők jelentek meg a térségben, hirtelen felfedezték maguknak az „elárult” szatmári svábságot. Természetesen mindegyik politikai szereplő a maga érdekeit szem előtt tartva igyekezett hasznot húzni a „szatmári sváb ügyből”.

Nagy Romániában pártoktól, kormányoktól függetlenül a legfontosabb bel- és külpolitikai cél a megszerzett területek megtartása volt. Román részről a nagyszámú német kisebbséget az állam területi integritása szempontjából veszélytelennek tartották, azonban mindvégig fokozatosan ügyeltek arra is, hogy Románia két legnagyobb kisebbsége – a magyar és német – ne működjön együtt. 1920-ban népszámlálást tartottak (amit aztán a pontatlansága miatt a későbbiekben már nem használtak) és 21 756 német lakost írtak össze Szatmár megye 24 falujában. A cél világos: egyrészt minél több németet kimutatni a szinte teljesen összefüggő magyar népesség által lakott határzónában. Másrészt ezekre a számokra hivatkozva rendelték el a német tanítási nyelv bevezetését, nemcsak a még mindig sváb nyelvet őrző, hanem a már csak sváb eredetűnek tekinthető falvak iskoláiban is. Az elv az volt, akinek német a neve, az német, bárminek is vallja magát. Tehát mindezt akkor, amikor még német mozgalomnak nyoma sem volt a helyi lakosság körében. A román állam magatartása a későbbiekben sem változott, mindvégig támogatta a '20-as évek közepén kibontakozó német mozgalmat, ezzel is gyengítve a magyar kisebbséget. Ugyanakkor azzal is számoltak, hogy egy esetleges, a sopronihoz hasonló népszavazás esetén talán a nemzeti öntudatra ébredt szatmári svábok Románia mellett voksolnak.

Szatmár megye román nemzeti párti prefektusa 1919-ben a szász politikus, Hans Otto Roth figyelmébe ajánlotta az itt élő svábokat.⁹ Így a '20-as évek elején a szászokkal együtt a bánági svábok is érdeklődni kezdtek a terület sváb lakossága iránt. Ezzel megjelent egy új – német – politikai szereplő is a térségben, azzal a céllal, hogy az alakuló egységes német pártba bevonják a szatmári svábokat is, ezáltal növelve a párt támogatói bázisát. A szászok és a bánági svábok mellett megjelentek a különböző németországi társadalmi szervezetek is, így maga a német állam is „felfedezte” szatmári sváb testvéreit. Tanulmányi utak sorozata kezdődött, hogy felmérjék a szatmári helyzetet és egy esetleges mozgalom megindításának az esélyeit. 1920-ban Dr. Rudolf Spek a Német-Szász Néptanács megbízásból¹⁰, 1921-ben Josef Striegl (bánági gimnáziumi tanár és a bánági *Schwäbische Volkspresse* újságírója), majd Dr.

⁹ PAAA – ADGB, Band 153/3. Stand der Sathmarer schwäbischen Bewegung in der Jahreswende 1932/1933. *A bukaresti német követség által készített jelentés. Bukarest, 1933. február 22.*

¹⁰ TILKOVSKY Lóránt: A szatmári németiség a két világháború között. In: *Relații interetnice în zona de contact româno – maghiaro – ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent.* Szerk. HANS Gehl. Satu_mare-Tübingen, 1999. 227.

Egon Gundhart, szebeni orvos járt a megyében. 1923-ban Erwin Schiller a bánáti Volksgemeinschaft főtitkára több faluban is járt, ahol gyűléseket tartott, ennek eredményeként néhány faluban megalakultak a Német-Sváb Népközösség helyi csoportjai is. Mindeközben több, a német kisebbségekkel foglalkozó németországi szervezet is kapcsolatba lépett a szatmári svábokkal. 1924-ben a Deutsches Ausland-Institut megbízásából Wilhelm Staudinger,¹¹ 1925 nyarán a Schutzbund vezetője, Karl C. Loesch, valamint Johann Straubinger, stuttgarti Caritas vezető is látogatást tett a megyében. Végül 1926. január 10-én Rudolf Brandsch elnökletével megalakult a szatmári Német-Sváb Népközösség (Deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft Gau Sathmar), amelynek vezetője Fritz Winterhofen lett.¹² Újságcikkek, tanulmányok jelentek meg a szatmári svábokról, a német államtól a különböző szervezeteken keresztül jelentős pénzbeli támogatást kaptak, egyre több fiatal jelentkezett a nagyszebeni és temesvári német gimnáziumokba és tanítóképzőkbe, sőt néhánynak sikerült ösztöndíjjal németországi egyetemeken is továbbtanulni. A temesvári Schwäbische Bank fiókot nyitott Nagykárolyban, hogy kedvezményes hitelekkel segítse a környező falvak parasztjait. 1926-ban Nagykárolyban megjelent a szatmári svábok első lapja is, a *Mitteilungen der Deutsch-Schwäbischen Volksgemeinschaft Gau Satmar*. Az újságot két nyelven, németül és magyarul nyomtatták, nyilván azért mert az irodalmi németet még a sváb nyelvű lakosság sem értette.

A Gauamt megalakulása és a temesvári bank nagykárolyi fiókjának megnyitása válaszlépésre készítette a magyar politikai elitet is. Mind az egyházi vezetést, mind a magyar köröket (Országos Magyar Párt) meglepte a német propaganda kezdeti sikere, illetve az a tény, hogy a „magyar államhoz hűséges” szatmári svábok, akiknek eddig a hangját sem lehetett hallani, most már saját szervezettel rendelkeznek, és követelésekkel lépnek fel, főleg az iskolai oktatás, illetve a prédikációk nyelvét illetően. Ugyanis a Gauamt megfogalmazta követeléseit: német tannyelvű iskolákat minden egykori sváb faluban és német prédikációt a templomokban. A magyar és német lapok, valamint a román sajtó hasábjain egy valóságos ideológiai harc bontakozott ki. Német és román részről az 1918 előtti magyar vezetést támadták, mert szerintük erőszakkal magyarosított, elítélték ugyanakkor a katolikus egyházat is, a szatmári püspökökkel az élen, de a papokat is személyesen támadva, hogy az egy-

¹¹ Wilhelm Staudinger 1926 márciusában már a szatmári Gaurat mezőgazdasági referense, feladata volt továbbá a Gauamt pénzügyeinek felügyelete

¹² Fritz Winterhofen (Svájc, 1887 – Svájc, 1960) jogász, krasznabélteki fölbirtokos, nem tudni mikor került Szatmár megyébe, a szatmári Gauamt első vezetője 1926–1936 között és 1940-ben a Bauernamt vezetője. Nagyon kevés életrajzi adat áll rendelkezésünkre. Ld. még: K. LENGYEL Zsolt: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des früheren Transsilvanismus 1918–1928*. München, Ungarisches Institut, 1993. 375.

házi iskolákon és a magyar nyelvű prédikáción keresztül a magyar államot szolgálták. Az asszimilációt erőszakosnak és befejezetlennek tartották, amit egy jól szervezett mozgalommal, és a román illetve német állam támogatásával megállíthatónak, sőt visszafordíthatónak véltek. A magyar fél ugyanakkor az asszimilációt befejezetlennek és spontánnak tekintette és elítélte a szerinte erőszakos visszánémetesítési akciót. Az Országos Magyar Párt és a katolikus egyház igyekezett az asszimiláció által már „megszerzett” svábokat megtartani.

A helyi sváb vagy sváb származású lakosság eltérően reagált a német mozgalom tevékenységére. Mivel ebben a közösségben az identitás egyik legfontosabb eleme a katolikus vallás volt, s a mozgalom vezetői kezdettől fogva erős egyház- és papellenes propagandát fejtettek ki, sokan elzárkóztak az új törekvésektől. Azokban a falvakban, ahol a nyelvváltás már lezajlott, és a hétköznapiakban használt nyelv a magyar volt, a szülők felháborodva értesültek arról, hogy a mozgalom vezetői a román állam támogatásával az általuk már nem ismert német nyelvet kívánják oktatási nyelvvé tenni az iskolákban. Azokban a falvakban viszont, ahol a lakosság anyanyelve még ekkor is a sváb volt, tulajdonképpen örültek a lehetőségnek, hogy a gyermekek ismét németül tanulhatnak, és a miséken is németül prédikálnak.

A legélesebb összetűzés a német és a magyar felek között az iskolák ügyében bontakozott ki. Az iskola, mint „nemzeti erődítmény” mindkét fél számára kulcsfontosságú volt. A román állam hathatós támogatása mellett (a különböző tanügyi törvények) ezt a csatát a magyar fél elveszítette. A szülőknek minden iskolai tanév kezdetén, de az is előfordult, hogy tanév közben nyilatkozni kellett a gyermekek anyanyelvéről, mindhiába, ugyanis ha a magyart jelölték meg és elkezdődött a magyar nyelvű oktatás, egy rendelettel beszüntették azt. Végül 1934-re a sváb eredetű falvakban megszűnt a magyar nyelvű tanítás, azokat az egyházi iskolákat, amelyek nem álltak át a német nyelvű oktatásra, a román kormány egyszerűen bezárta, a szülők tiltakozása ellenére. A gyerekek állami iskolába kerültek, ahol németül vagy románul tanultak, függetlenül attól, hogy egyik nyelvet sem ismerték.

A katolikus egyház elleni harc odáig fajult, hogy 1928. szeptember 10-én a szatmári Volksgemeinschaft nevében egy 14 oldalas memorandumot küldtek XI. Pius pápához. Ebben a püspököt és a papságot is bírálták, amiért nem támogatták a kibontakozó német mozgalmat, azzal vádolták őket, hogy az iskolaszéket, a szószéket, sőt még a gyóntatószéket is magyar politikai célokra használják. Számos történetet említ a memorandum a papok túlkapasáiról. A memorandum egy kéréssel zárul: a következő püspök legyen politikailag és népileg semleges, lehetőleg német származású.¹³

¹³ Szatmári Püspöki Levéltár (A továbbiakban: SzPL), *A Gauamt levele XI. Pius pápának. Nagykároly, 1928. szeptember 10.*

Ezt is elérték. Boromisza Tibor püspök halálát (1928. július 9.) követően Szabó István, mint kormányzó vezette az egyesített szatmár-nagyváradai egyházmegyét. Valóságos diplomáciai hadjárat indult a Vatikánban. Minden félnek (magyar, román, német) volt püspök-jelöltje. Végül 1930-ban a temesvári kanonokot Fiedler Istvánt nevezte ki a pápa. Egyébként 1929-ben Busse temesvári konzul már írt a bukaresti német követnek Fiedlerről, feddhetetlennek, igazságosan gondolkodónak tartotta, aki a német nemzeti mozgalmaknak szabad utat enged majd, és képes lesz a magyar papság magyar nemzeti buzgóságát megállítani.¹⁴ A román és német félnek komoly elvárásai voltak az új püspökkel szemben, aki azonban igyekezett igazságosan eljárni, és alaposan utánanézett a német követelések jogosságának.

Fiedler püspök 1933 decemberében Rómában járt, és a Szentszéknek írt beadványában többek között arról számolt be, hogy 29 ezer német származású híve közül már csak mintegy 8000 vallja magát németnek.¹⁵ Hat-hét egyházközség kivételével pedig már nem lehet a német nyelvet bevezetni a templomban, mert a sváb nyelvet csak az öregek értik és beszélik.¹⁶ A püspök egyébként, ott ahol jogosnak tartotta a német nyelvű oktatást és prédikációt, teljesítette azokat, ahol viszont nem, ott nyíltan szembefordult a román kormány és a német mozgalom követeléseivel.

Fiedler püspök „nem oldotta meg” az iskolakérdést, legalábbis nem úgy, ahogy azt a Gauamt és a román kormány elvárta tőle. Már 1931-től nyíltan támadták különböző újságcikkekben, és igen súlyos vádakat hoztak fel ellene. A *Curentul* című lap 1931-ben azzal vádolta a püspököt, hogy „a nyugati határ mentén, az elmagyarosítás szolgálatában állt.”¹⁷ Az *Adevărul* 1933-ban pedig így ír: „A nagyvárad-szatmári római katolikus püspökség lelkészi kara az ország földjén Horthy kormányzó hadseregét képezi, parancsnokuk pedig dr. Fiedler István püspök [...] A pohár megtelt! [...] Fiedler püspöknek távoznia kell a püspöki aulából. Ez az egyházmegye annyi magyar, vagy elmagyarosodott magyaroni püspök után német püspököt kell, hogy kapjon, hogy a hívei létszámának csaknem felét kitevő szatmár-megyei svábok elmagyarosításának egyszer már vége legyen, és, hogy a román állam biztonsága, tekin-télye és súlya megerősödjék, és biztosított legyen az ország határainak szétrombolá-

¹⁴ PAAA – ADGB, Band 172. *Busse jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1929. május 10.*

¹⁵ Először 1931 februárjában Pacha Ágoston temesvári püspökkel együtt járt Rómában.

¹⁶ TEMPFLI Imre: *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora. 1892–1966*, Budapest, METEM, 2002. 40.

¹⁷ Lapszemle. A *Curentul* cikke Fiedler püspök ellen. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*. 1931. május 1. 360.

sára irányuló aknamunkával szemben.”¹⁸ Végül 1939-ben Fiedlert olyan helyzet elé állították, hogy lemondott a püspöki székről.

A trianoni diktátum nyomán Szatmár megyében kibontakozó német mozgalom számos pozitív eredményt mutathat fel: német iskolák, német egyházi szolgálat, megélénkülő német kulturális élet, német nyelvű sajtó, német értelmiség formálódása. Sikeressége a még sváb anyanyelvű falvakban megkérdőjelezhetetlen volt. Azonban nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy a mozgalom realitás érzékének hiányát kihasználva, és a Gaumat helyenként jogtalan követeléseire hivatkozva a román állam magyar iskolákat záratott be, tanítókat és papokat büntetett, és mindezt azért, hogy a romániai magyarság helyzetét gyengítse. Azokon a településeken ahol a lakosság nagy része nyelvében már elmagyarosodott, felzaklatta a közösségek életét és békétlenséget hozott, ami nem ritkán a családokon belüli kapcsolatokban is lecsapódott, egyházellenes propagandájával pedig az egyház tekintélyét is rombolta.

Egy eredmény bizonyosan megállapítható: a két világháború közötti német nemzeti ébredés – ha nem is állította meg, de lefékezte a közösségek teljes elmagyarosodását.

¹⁸ Ghiță Pop cikke az Adevărulban. Uo. 1933. augusztus 16. 478–480.

EGY CENTRIPETÁLIS NEMZETISÉG AZ IMPÉRIUM- VÁLTÁSOK KORÁBAN: A HAZAI NÉMETEK MAGATARTÁSA 1918–1919 FORDULÓJÁN

Az utolsó nagy-magyarországi népszámlálás (1910) mintegy kétmillió – az összlakosság egytizedét kitevő – németseget regisztrált, ami a románok mögött (a szlovákokkal fej-fej mellett) a 2–3. helyet biztosította a hazai nemzetiségek sorában.¹ Németiség helyett azonban, mely kifejezés a mai fogalmaink szerint a nyelvi azonosság birtokában magától értetődő közösségi érzületet s így valamiféle nemzeti összetartozást sugallhat, helyesebb volna pusztán németajkú lakosságról beszélni. A minden más Kárpát-medencei etnikumnál heterogénebb „németek” nemzeti ébredése és nemzetiségi mozgalma ugyanis a többiekhez képest igencsak megkésve indult útjára. Egymástól történelmi okokból elszigetelt településterületeiken a középkori eredetű város lakó „szászok” és a török után érkező paraszti „svábok” jóformán bármiféle társadalmi és gazdasági kötelék, vagy épp kulturális és életmódbeli közösség nélkül – ideértve az identitásképzés terén oly fontos vallási homogenitás hiányát is – úgy szólván „eléltek” egymás mellett.

Az eltérő adottságok folytán a fenti tényezőkhöz hasonló megosztottságot tapasztalunk az egyes német lakta tömbök politikai magatartása tekintetében is, akár a Bocskaitól Rákócziig terjedő korszak függetlenségi mozgalmaihoz, akár 1848–1849-hez fűződő – baráti vagy épp ellenséges – viszonyukat vesszük szemügyre. A dualizmus időszaka pedig immáron végképp annak kedvezett, hogy a szétszórt német tömbök az egymással való érték- és érdekközösség felismerése helyett inkább a magyarsággal és a polgári Magyarországgal való azonosulás útjára lépjenek.² A hazai polgárosodás folyamatában helyét megtaláló németiségünk így aztán arra is fogékonnyá vált, hogy (felvállaltan *Deutschungarként*, azaz „németajkú magyar-

¹ *A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.* (Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat; 42.) Budapest, Athenaeum, 1912. 5ⁿ–7ⁿ.

² A polgárosodással összefüggő asszimilációs folyamat különböző fázisainak érzékeny tollú és gazdagon adatolt összefoglalása PUKÁNSZKY Béla: *Német polgárság magyar földön.* Budapest, Franklin, 1940. [Reprint: Budapest, Lucidus, 2000.] (A továbbiakban: PUKÁNSZKY, 2000.) – Ld. továbbá a magyarországi németiség történetének legfrissebb, igen alapos áttekintését SEEWANN, Gerhard: *A magyarországi németek története. I–II.* Budapest, Argumentum, 2012. II. köt. 79–173.

ként³) nagyobb zökkenők nélkül illeszkedjen bele a kiegyezés utáni kor nemzeti-ségpolitikájának alapját adó „politikai magyar nemzet”⁴ keretébe, aktualizált és korszerűsített értelmet adva ezzel a korábbról magával hozott *hungarus*-tudatának.⁵

A történeti államkeretek között több száz éve együtt élő magyarok és németek alapvetően békés szimbiózisa azonban már a dualizmus korában repedezni kezdett, a 19–20. század fordulóján pedig végérvényesen megbomlott. A magyarsággal való történelmi sorsközösség gondolatának talapzatán, a hazai németek identitásának mindaddig alapvető elemén olyan törések keletkeztek, melyek révén sokakban, elsősorban a politikailag öntudatosabb értelmiségi rétegekben és a hagyományos különállásukat sikertelenül óvó erdélyi szászokban megingott a történeti magyar állameszmébe vetett bizalom. A németek szükségszerűen bekövetkező beolvadása ellenében mind hangosabbá váltak az elkülönülés, a disszimiláció hangjai, s ezzel együtt fölerősödött a németiség körében a többi nemzetiséghez képest megkésve jelentkező etnikai elvű kohéziós erő tudatosítása.

Az is világosan látszik, hogy jóvátehetetlen törést szenvedett identitásuk hagyományos sarokkövei mellé a századforduló táján olyan új elemek fészkeltek be magukat, amelyek láttán egyes társadalmi rétegek – politikai habitusuk függvényében – a kibontakozás lehetőségét vélték elérkezni, mások viszont, megrettenvén a káros hatásoknak aposztrofált új jelenségektől, csak még szilárdabban ragaszkodtak a hagyományos német erkölcsiség állampatrióta megnyilvánulásaihoz. Márpedig az így képződő törésvonal szélsőségesen polarizálta a hazai németajkú közösség(ek) hangadó köreit.

Az új idők új jelenségeinek egyike a *deutschnational* érzület erősödése a magyar nemzethez tartozás és a magyar hazához való lojalitás parancsával szemben. E radikalizálódó, a nagynémet és nagyosztrák körök támogatásával politikai öntudatra ébredő délvidéki sváb és erdélyi szász körök, illetve a századforduló táján Bécs környéki

³ A „németmagyar” identitáshoz ld. PUKÁNSZKY Béla: „Deutschungar”. *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter*, 1931. 81–91. – Uő.: Wandlungen und Abwandlungen des deutsch-ungarischen Bewußtseins. *Ungarische Jahrbücher*, 1934. 144–164. – SZEKFÜ Gyula: Schittenhelm Ede. *Magyar Szemle*, 30. köt. 1937. 3. sz. 223–231.

⁴ Az 1868. évi XLIV. tc. (az ún. nemzetiségi törvény) szerint „Magyarország összes honpolgárai [...] politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, amelynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.”

⁵ CSÁKY, Moritz: Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische” Alternative zur Magyarischen Nationalstaatsidee? In: *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Texte des 2. Österreichisch–ungarischen Historikertreffens Wien 1980*. Szerk. DRABEK, Anna M.–PLASCHKA, Richard G.–WANDRUSZKA, Adam. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1982. 71–89. – Ld. még MISKOLCZY Ambrus: A hungarus-tudat a 19. században. *Limes*, 2009/4. 71–96.

önkéntes emigrációba húzódó német öntudatú patrónusaik (Edmund Steinacker, Adam Müller-Guttenbrunn) elégedetlenek voltak a kiegyezés rendszerével, a megalukvó és jogfeladó hazai német politizálással, és a nemzetiségektől lojalitás gyanánt önnön nemzeti törekvéseik feladását váró kormányzattal. Ám a századfordulón felélénkülő sajtóharcaik révén csak azt érték el, hogy a pángermán eszmeiség bélyege vetüljön rájuk, így aztán a lokális érdekeken fölülemelkedő országos politikai tömörülés (Magyarországi Német Néppárt, 1906) indításának kísérlete megbukott az ellenséges közhangulatban. A hazai németiség ezen körei tehát kiváráásra rendezkedtek be, a bizalom légköre és a magyarbarát politikai attitűd ugyanakkor végérvényesen eltűnt gondolkodásukból.⁶

Ezzel egyidejűleg a politikai paletta ellenkező oldalán helyet foglaló más modern eszmék is megérintették a hazai németiség bizonyos köreit. A polgári radikális, illetve a szocialista–szociáldemokrata gondolatok a vidék paraszti német lakosságát ugyan kevésbé befolyásolták, ám a városi németiséget, így a szabadfoglalkozású értelmiség és a munkásság széles rétegeit olyannyira elérték, hogy a szóban forgó új politikai mozgalmak kezdetben erősen német (jórészt németajkú zsidó) társadalmi bázison építkeztek: a hazai munkásmozgalom például sokáig kétnyelvű volt, külön német vezérkarral és német sajtóval.⁷ Mivel mindkét ideológia alapvetően érzéketlen volt a nemzeti gondolat és a történelmi magyar szupremácia irányában,⁸ a hazai németiség patrióta irányvonalú hangadói különösen hevesen támadták e „nemzetrontó” tanok hirdetőit.⁹

⁶ A pángermán körökkel folytatott sajtóvitához PUKÁNSZKY, 2000. 89–103. – A századforduló német mozgalma kapcsán ld. SENZ, Ingomar: *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg*. München, Oldenbourg, 1977. (A továbbiakban: SENZ, 1977.) – V. WINDISCH Éva: *Kísérletek a dél-magyarországi németiség megszervezésére a századforduló éveiben*. Budapest, Akadémiai, 1965.

⁷ ERÉNYI Tibor: A németiség, a szociáldemokrácia és a szakszervezeti mozgalom Budapesten. In: *Németek Budapesten*. Szerk. HAMBUCH Vendel. Budapest, Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat, 1998. 85–89. – GLATZ Ferenc: A magyarországi németiség az ipari fejlődés korában, valamint SIPOS Péter: A magyarországi németiség és a munkásmozgalom viszonyának egyes kérdései. Mindkettő In: *300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből. I–II*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988. I. köt. 87–97. és 107–113. – WEIDLEIN, Johann: Deutsche Führer der ungarischen Arbeiterbewegung. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 1963/2. 91–94.

⁸ A témához ld. BIHARI Péter: *Lövészárkok a háttérben. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 2008. – SZABÓ Miklós: Középosztály és újkonzervativizmus. Harc a politikai katolicizmus jobbszárnya és a polgári radikalizmus között. In: Uő.: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. (Medvetánc könyvek). Budapest, ELTE–MKKE, 1989.

⁹ A destruktívnak nyilvánított erők elleni sajtóharcról ld. OROSZ László: Antiszemita megnyilvánulások a hazai német mozgalom sajtójának korai időszakában. In: *Zinner 70. Egy élet az (i)gazdszolgálatítás kutatásának szolgálatában*. Szerk. FODOR Veronika (et al.). Budapest, Magyar

Valójában épp ez a védekező eredetű aktivizálódás volt az, amely megteremtette a magyar államiság és a területi integritás megóvását (sajátos német önérdék alapján) prioritásnak tekintő német politikai tábor. Mindez már az első világháború vége felé történt, amikor a kifelé gravitáló többi nemzetiség anyaországaikkal való egyesülése, s ezáltal a Kárpát-medencei elszórt német településtömbök szétszakítása érdemi veszélyként tudatosult. Míg ugyanis a többi hazai nemzetiség szeparatista törekvései valóra válását látta elérkezni a világháborús vereséggel, addig a németiség számára az ország feldarabolása komoly bizonytalansági tényezőt jelentett. Ők ugyan kihez és hová szakadtak volna el? Nekik aligha lehettek szeparatista törekvéseik. A magyarokon kívül valójában egyedül ők voltak igazán érdekeltek a történeti államkeret egyben tartásában. Csakis így remélhették ugyanis – még a rendre felpanaszolt magyarosítási tendencia dacára is –, hogy a századfordulótól szerveződő nemzetiségi mozgalmuk képes lesz a közös állam intakt németajkú közösségét összekovácsolni és ily módon hatékony védelmet nyújtani nekik az etnikai feloldódás ellen. Ám mennyivel rosszabb kilátásokkal tehetik meg ugyanezt egymástól szétszakítva, s kitéve az újonnan születő utódállamok felfokozott nacionalizmusának.

Plasztikusan szemlélteti a hazai németek kilátásait Huber János kanonok, az 1907-ben alakult hitbuzgalmi és közéleti egyesület, a Katolikus Népszövetség német szekciójának vezetője, a katolikus nagygyűlések népszerű szónoka, a német nyelvű katolikus sajtó sokat próbált harcosa.¹⁰ „A magyarság politikai hatalma a magyarországi németiségnek is érdeke. Csakis a magyarság tartja össze ezt az országot. Ha megtörne a hatalma, úgy szétesne az ország. Románok és szlávok tépnék darabokra. S mi lenne akkor a németiség sorsa? A románok és szerbek szolgájává válna. Ez pedig egyet jelentene a megsemmisülésével és pusztulásával. A németiség tehát önnön létérdekei által a magyarsághoz van kötve. Érti is ezt ösztönösen és ezért mindig hűséggel

Napló–Írott Szó Alapítvány, 2018. 180–195. – Uő.: A „zsidó sajtóhegemonia” elleni küzdelem a hazai német mozgalom sajtójának korai időszakában (1917–1920). *Közép-Európai Közlemények*, 2019/1. 183–198.

¹⁰ Huber (1877–1945) kapcsán ld. *Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai*. Szerk. VIDOR Gyula. Budapest, Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt., 1921. 65. – valamint HALTMAYER, Josef: Domkapitular Dr. Johannes Huber. *Gerhardsbote* [Stuttgart], 1966/7. 3. – A Katolikus Népszövetség s annak hazai német vonatkozásai (az első világháború idején mintegy 300 ezres tagsága volt, a negyedük német) kapcsán GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. 2. kiad. Budapest, Pannonica, 1999. 131–139., valamint HALTMAYER, Josef: Katholische Kirche und nationale Bewußtseinsbildung im Deutschtum der Nachfolgestaaten des Südostens 1918 bis 1944. *Südostdeutsches Archiv*, 1981/82. 162–180., 166. – A katolikus nagygyűlésekről GIANONE András–KLESTENITZ Tibor: *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*. Budapest, MTA TTI, 2017. – Mint újságíró, Huber a *Westungarisches Volksblatt*, majd a Katolikus Népszövetség orgánuma, a *Christliches Volksblatt* szerkesztőségében tevékenykedett, 1917-től pedig az elinduló *Neue Post* szerkesztője lett.

viseltetett a magyarsághoz. Sohasem szövetkezett a magyarság ellen azokkal a nemzetiségekkel, amelyek elszakadási törekvéseket tápláltak. S ha nem akar öngyilkosságot elkövetni, nem teszi ezt a későbbiekben sem.”¹¹

1917-től kezdve az „idegen szellemű” és „nemzetrontó” gondolatokkal szemben egy a *christlich* és *deutschungar* szellemiség kettős feltételrendszerét érvényesítő saját orgánum is segítette az integritásvédő német politikai tábor, mely a háttérben álló körök konzervatív, vallásos, állampatrióta irányvonala mentén politikailag az integer magyar állam és a dualista együttélés keretrendszere iránti lojalitás erősítését tekintette fő céljának. A *Neue Post* című napilap a teljes paraszti sváb lakosság megszólítását tűzte célul, abból a premisszából kiindulva, hogy csakis az ő romlatlan patriotizmusuk és szilárd katolicizmusuk képezhet megfelelő kohéziót, leválasztva őket mind az „antiklerikális destrukció” (liberalizmus, szocializmus), mind pedig a pángermán hatás alá került körök, illetve a látványosan más utat járó és vallásilag is elkülönült erdélyi szászok taborától.¹²

A *Neue Post* körül tömörülő integritásvédő német szellemi erőter vezéralakja a budapesti egyetem germanista professzora, a bácskai sváb származású Bleyer Jakab volt, aki épp ekkortájt döntött úgy, hogy a tudományos munkássága révén kivívott respektusát is kész kockára tenni azáltal, hogy (emocionális indíttatásának engedve) kilép a nemzetiségpolitikai küzdőtérre, és sokak által már ekkor is anakronisztikusnak tekintett programot hirdetve megpróbálja összeegyeztetni a hazai svábság jogos kisebbségi igényeit magyar hazafisága létező érzületével.¹³ Bleyer fellépése komoly feltűnést keltett egyfelől azért, mert személye úgyszólván ismeretlen volt a szaktudomány körein túl, másfelől pedig, mert alapvetően mást mondott és más hangnemben, mint az idáig hangadó erdélyi és bánáti *deutschnational* körök.¹⁴ 1917 tavaszán – egyszerre három orgánumban is¹⁵ – közzétette az „ő sváb népét” (az erdélyi)

¹¹ (h) [HUBER – O.L.]: Ungartum und Deuschtum. *Neue Post*, 1918. április 18. 1.

¹² A *Neue Post* köré tömörült német értelmiség állampatrióta magatartásához ld. OROSZ László: A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a *Neue Post* című napilapban az I. világháború idején. In: *VERITAS Évkönyv 2015*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló–VERITAS Történetkutató Intézet, 2016. 123–145.

¹³ Bleyer (1874–1933) működése kapcsán máig alapvető munka SCHWIND, Hedwig: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deuschtums*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1960. (A továbbiakban: SCHWIND, 1960.) – Ld. továbbá FATA Márta: *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn 1917–1933*. Freiburg i.Br., szerzői magánkiadás, 1991. – GRÓSZ András: *A deutschungar Bleyer Jakab, különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933)*. Doktori (PHD) disszertáció, Budapest, ELTE BTK, 2014.

¹⁴ SPANNENBERGER Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*. Budapest, Lucidus, 2005. 32. (A továbbiakban: SPANNENBERGER, 2005.)

¹⁵ BLEYER Jakab: A hazai németiség. *Budapesti Szemle*, 1917. 169. köt. 483. sz. 428–441. – Das ungarländische Deuschtum. *Deutsche Rundschau* [Berlin], 170. köt. 1917/Januar–März. 350–357.

lyi szászokról leválasztva) a magyarság keretei közt elképzelő, egyben az állam integritása és jogos elvárásai iránt lojalitást parancsoló téziseit, mely koncepcióban világosan tükröződött az a hagyományos *hungarus* álláspont, „amelyik a svábokat állam- és alkotmánypatriotizmusi értelemben a magyar nemzet részének, etnikai-kulturális értelemben pedig a német kultúrközösség részének tekintette.”¹⁶

E kettős elkötelezettségét – ahogyan többen nevezik: kettős identitását – Bleyer több helyütt is kifejtette 1917–1918 folyamán. Valóban lírai szépségű gondolatait és szóképeit az (olykor csak egymást idéző) szakirodalom nagy előszeretettel interpretálja,¹⁷ sajnos nem egyszer pontatlanul meghivatkozva és nem visszakeresve az eredeti forrást. Jóval kevésbé ismert az az okfejtése – épp ezért e helyütt inkább ezt idéznénk –, amely az első világháború utolsó évében, 1918 tavaszán a lipcsei *Illustrierte Zeitung*ban jelent meg,¹⁸ s a *Neue Post* mint a külföldet, a birodalmi német publikumot eligazító állásfoglalást és az ellenséges propaganda által sulykolt „népek börtöne” toposz cáfolatát sietett utánközölni. „Népként tekintve – írja Bleyer – mi németmagyarok németek vagyunk tehát, s e német mivoltunknak teljességgel tudatában vagyunk; ugyanakkor az államalkotó és államfenntartó nemzet tekintetében magyarok vagyunk, mégpedig oly teljesen és kizárólagosan, hogy ebből a szempontból semmiféle különbség nem létezhet köztünk és a fajmagyarság között. E fogalmi meghatározás, illetve különbségtétel egy birodalmi német számára idegennek és megütközést keltőnek tűnhet, nekünk azonban mindez valami régről való és veleszületett. Sok-sok mozgalmas évszázad nevelő munkája nyomán keletkezett, amit mindenkinék – még annak is, akinek érthetetlennek tűnik – valóságként kell elfogadnia. Attól a naptól kezdve, hogy kolonista őseink megtelepedtek Magyarországon, mi

– Das ungarländische Deutschtum. *Karpatenpost*, 1917. május 10. 1., május 24. 1., június 7. 1., június 21. 1–2., július 5. 1–2. [öt részletben – O.L.]

¹⁶ FATA Márta: Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933). *Regio*, 1994/1. 175–190., 176.

¹⁷ Legtöbbször talán az erdélyi szász Emil Neugeborenhez írott sorait, melyben kettős kötődésének egyfajta „lelki perverzióhoz” való hasonlítását utasítja vissza, s érzelmeit az apa és anya egyforma szeretetéhez hasonlítja, vagy épp a magyar „nemzethez” és a sváb „néphez” tartozás egyidejű megélését és összeegyeztethetőségét kifejező emblematikus szavait. Vö. BLEYER: Die deutsch-ungarischen Beziehungen und das ungarländische Deutschtum. *Pester Lloyd, Morgenblatt*, 1917. szeptember. 20. 4. – BLEYER: A hazai németiség kérdéséhez. Megjegyzések Révai Mór A magyarság ügye a külföldön című művéhez. *Budapesti Szemle*, 1918. 173. köt. 495. sz. 470–475.

¹⁸ A nagy múltú (1843–1944 között fennállott) és igen tekintélyes orgánus – április 28-án – tematikus számot szentelt a „Germanen und Magyaren” témakörnek, melyben kiemelkedő magyar és német személyiségek megnyilvánulásai láttak napvilágot „a magyar–német viszony múltjával és jövőjével kapcsolatban”. A kérdéstről véleményüket kifejtők egyike volt Bleyer Jakab, aki mint a magyar–német szellemi kapcsolatok avatott ismerője sietett leszögezni, hogy álláspontját tekintve a legteljesebb egyetértésben áll „a németiség soraiból kinőtt magyar értelmiséggel – eltekintve persze némely alldeutsch színezetű álmódosítótlól és uszítótlól.”

németek a magyarságra voltunk utalva. A magyarok voltak az állam alapítói, s töretlenül ők voltak azok, akik a magyar államgondolatot megtestesítették és megélték. S hol fordult a németiség valaha is az államgondolat hordozói ellen? Még a világháborúban – melybe újra és újra bevonták a földkerekség összes németjét – sem talá-lunk példát ilyesmire. A Habsburgok német impériuma gyakorta fenyegette a magyar államot, ám a magyarországi németiség soha nem állt az ő oldalára a magyarság ellen. Ahogyan német múltunk egésze is a magyarság részeként zajlott le, úgy a német jövő számára sincs más út. Népi, azaz fizikai létünk örök időkre a magyar nemzetállamhoz van kötve, a magyarság feltétlen és általános dominanciájához. A magyarországi németiség kilentzede földrajzilag a hatalmas németiségtől leválasztva éli életét, s az országon belül sem képez a németiség összefüggő népcsoportot, hanem szétforgácsolódva a legkülönbözőbb nemzetiségek között, nagyrészt a perifériákon osztozik. Ha meggyöngül a magyar kéz, mely az állam egységét és történeti karakterét óvja és védelmezi, akkor minden oldalról átszakadnak a védőgátak, s mi, maroknyi német, örök időkre elsüllyedünk. A világháború naponként és óránként hozta és hozza megingathatatlan bizonyítékát ennek a megbonthatatlan érdekközösségnek magyarság és magyarországi németiség között. Nekünk azonban nincs is szükségünk erre a bizonyítékra, merthogy ezt a meggyőződést nem csupán az eszünk révén hordozzuk magunkban, hanem sok nemzedék óta a vérünkbe ivódott ez, s a legalapvetőbb rend érzületeként él odabent a szívünkben.” Annak kapcsán, hogy milyen gyakorlati konzekvenciája van e magyar érzületnek, milyen feladatok, illetve lemondások hárulnak a hazai németiségre, Bleyer így nyilatkozott: „Segédkezni akarunk és kell is segédkeznünk abban, hogy minden téren megerősödjék a magyar nemzet dominanciája az államon belül, s ellentmondás nélkül készek vagyunk minden áldozatra, amit e dominancia nevében állami szükségszerűség gyanánt megkövetelnek tőlünk. Nem akarunk tehát államot képezni az államban, s a magyarországi németiséget a magyarságtól sem politikailag, sem pedig társadalmilag vagy kulturálisan nem kívánjuk elkülöníteni: mindannak, ami a nemzeti lét magasságába emelkedik, magyarnak kell lennie, vagy azzá kell válnia.” Záró gondolatában a hazai németiséggel kapcsolatban minden érintett felet mérsékletre int, mondván „örizkedjen attól, hogy odakint a Birodalomban uszító hangnemben avatkozzon bele ügyeinkbe, s ugyanúgy nálunk Magyarországon is kerüljék azt, hogy látván a németmagyar népünkkel való törődést, idegen kapcsolatokat szimatoljanak. Senki nem lehet németebb, magyarabb, vagy épp németmagyarabb, mint mi magunk németmagyarok!”¹⁹

¹⁹ BLEYER: Ungarn und Deutschungarn, I. *Neue Post*, 1918. május 10. 1. és Ungarn und Deutschungarn, II. Uo. 1918. május 11. 1.

Megszólalásaiban Bleyer fennen hirdette az öröklött német mivolt és a magyar lelkeség összeegyeztethetőségét, s a magyarsággal való sorsközösséget, ugyanakkor kifejezetten elutasította az autonómia újabban divatos gondolatát, mert úgy vélte, az csakis szeparatizmushoz vezethet, s ily módon veszélyezteti az ország területi integritását. Márpedig „Bleyer a nemzetiségi politika terén zajló vita központi kérdésének is Magyarország integritásának szükségességét tekintette.”²⁰ A „politikai magyar nemzet” elkötelezett híveként világossá tette, hogy a magyarság részéről a hozzá való idomulás jogosan elvárható igény, s ennek konzekvenciáját levonva lényegében egy új „társadalmi szerződés”²¹ képletes megkötését ajánlotta az államhatalom és a hazai németiség között.

Ez mindkét fél számára bizonyos fokú lemondások tudomásul vételét kellett jelentse. Egyfelől tehát a hazai német mozgalom mégoly harcias vezetőinek is hozzá kell szokniuk a gondolathoz, „hogy a német polgárság és értelmiség elmagyarosodása megállíthatatlan és visszafordíthatatlan folyamat; a németiség tehát semmit nem veszít, ha a magyarság javára lemond ezekről a rétegekről.”²² Másfelől viszont a német népi állomány fenntartójának tekintett sváb paraszti rétegek asszimilációjától a magyarságnak kellene eltekintenie, ami úgyszintén méltányolható törekvés, s egyúttal, mintegy ellentételezés gyanánt, a felkínált új társadalmi szerződés másik pólusának tekintendő. Ennek jegyében mutatott Bleyer hajlandóságot arra, hogy a németiség közép- és felsőfokú iskoláira vonatkozó hangos követelésektől elhatárolódjon, s cserébe csupán a sváb parasztság kulturális alapigényeinek kielégítésére hivatott nemzetiségi népiskolák akceptálását, elsorvasztásuk felgyorsult folyamatának megállítását kérte. Mindezzel nem látta veszélyeztetve a magyarság szupremáciáját, ugyanakkor e fontos gesztus révén a legsúlyosabb konfliktusgóc megszűnhetne, megnyugtatóan garantálva a svábság patrióta és integritásvédő magatartásának fennmaradását, illetve az önrendelkezéssel kapcsolatos államellenes gondolatoktól való távolmaradását.²³

²⁰ SPANNENBERGER, 2005. 34.

²¹ A közismert kifejezést ebben az értelemben használja SEEWANN, Gerhard: *Das Ungarndeutschtum 1918–1988*. In: *Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse der Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donauraum”*. Szerk. HÖSCH, Edgar–SEEWANN, Gerhard. München, Oldenbourg, 1991. 299–323., 304.

²² BELLÉR Béla: *A magyarországi németek rövid története*. Budapest, Magvető, 1981. 135. (A továbbiakban: BELLÉR, 1981.)

²³ Az iskolakérdés kapcsán ld. BELLÉR Béla: *A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon 1918-ig*. *Magyar Pedagógia*, 1974/1. 47–65. – Uő.: *A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon a legújabb korban*. *Baranyai Művelődés*, 1973/4. 11–24. – TILKOVSKY Loránt: *Német anyanyelvi oktatás a katolikus elemi népiskolákban (1919–1944)*. *Századok*, 1995/6. 1251–1274.

Eme ajánlat birtokában várta Bleyer és állampatrióta irányvonalú köre a világháború végét. Ám nem mindenki osztotta békülékeny nézeteit a hazai német közösség sorain belül. Délvidéki sváb testvérei közül is többen élesen elítélték a német népi-ségi harcot önként feladó, s ezért „magyarón”-nak bélyegzett megnyilvánulásait, ám különösen az erdélyi szászok „Zöldeknek” (*Grünen*) nevezett irányvonala volt az, amely lelkületét is és politikai stratégiáját tekintve is összebékíthetetlen távolságban állott Bleyer programjától.²⁴ A Bleyert renegátnak, felfogását pedig anakronizmusnak tekintő hazai német politikusok zsigeri reakcióját annyiban feltétlenül jogosnak kell tekintenünk, „hogy az iskolakérdés mellett éppen a nemzetiségi értelmiség kialakítása minden nemzetiségi mozgalom legfőbb célja, amelyet Bleyer most értelmetlenül fel akar áldozni a magyarosítás oltárán”,²⁵ ezzel elfogadhatatlanul súlyos áldozatot hozva a békés együttélés fenntartása és az államhűség bizonyítása érdekében.

Az ő elutasításuk Bleyer túlzott önzetlenségére, sőt önfeladására hivatkozva (ön-nön népi szempontjaik alapján) alighanem könnyen érthető, ám olyan érvrendszer alapján is vissza lehetett utasítani Bleyer békejobbát, mely épp ellenkezőleg, önző magatartást olvasott a fejére. Márpedig e véleményt – a polgári radikálisok ideológiai fórumában, a *Huszedik Század* című lapban – épp az a Jászi Oszkár fogalmazta meg (nyitányát adva ezzel a kettejük közti közismert antipátiának),²⁶ aki hamarosan az új éra nemzetiségpolitikájának irányítójává válik. Szerinte a magyarság és a hazai németiség között Bleyer szellemében kötendő új társadalmi szerződés „[...] megállapításai nagyon kevés változtatással ráillenének az összes többi magyarországi nemzetiségek állapotaira. Miért követel tehát [a] szerző éppen csak a saját népe számára egy okosabb és méltányosabb nemzetiségi politikát? Ha az általa javasolt eljárás helyes és igazságos az egyik legkisebb nemzetiségi minoritás szempontjából: miért ne volna helyes és igazságos a nagyobb és a legnagyobb minoritásokra nézve is? Hisz

²⁴ Bleyer koncepciójának ambivalens fogadtatásához ld. SCHWIND, 1960. 45–52. – Az erdélyi szászoknak a századforduló idején tanúsított politikai magatartása kapcsán ld. EGRY Gábor: Tradíció és alkalmazkodás: az erdélyi szászok politikai kultúrája a dualizmus idején. *Múltunk*, 2003/2. 112–158. – OROSZ László: Adalékok a két világháború közötti erdélyi szász politikai gondolkodáshoz. In: *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. I–III.* Szerk. ANKA László et al. Budapest, Magyar Napló–VERITAS Történetkutató Intézet, 2016. II. köt. 123–137.

²⁵ BELLÉR, 1981. 136.

²⁶ A korban közszájon forgó történetet oszt meg későbbi – már Amerikában született – visszaemlékezéseiben Thienemann Tivadar, a neves irodalomtörténész, akinek karrierépítését és a hazai német irodalom föltárására vonatkozó kutatásait tanáraként Bleyer is segítette: amikor Jászi egyszer fölkereste Bleyert a lakásán, hogy felkínálja neki a nemzetiségi minisztérium államtitkárságát, az magából kikelten ordítva kergette ki a minisztert a lakásából. Vö. *Az utókor címére. Thienemann Tivadar hátrahagyott életrajzi feljegyzései.* S. a. r. KONCZ Lajos. Pécs, Pro Pannónia, 2010. 90.

egyres nemzetiségek egyoldalú favorizálása súlyos sérelem és injuria volna a többire nézve, ami a modern jogállam lényegével nem egyeztethető össze.²⁷

A *hungarus* és patrióta irányvonal állásfoglalása, illetve a békés szimbiózis fenntartásán nyugvó jövőképe a politikai paletta minden szereplője számára egyértelmű volt. A feltétlen magyarhú Bleyer integritásvédő magatartásánál is beszédesebb azonban, hogy még a hazai németek mind fenyegetőbb ütemű asszimilálódásának kérlelhetetlen ellenfelei, a mozgalom *deutschnational* érületű szárnyának képviselői sem kívánták a történeti magyar államkeret felbomlását! Márpedig az e kérdésben visszafogott magatartásukkal voltaképp szembementek külső patrónusaik, a német birodalmi és osztrák pángermán körök – amúgy kevésbé konzekvens és összehangolt irányvonalú – hangoskodásával. Róluk meglehetősen pontos képpel rendelkezünk,²⁸ annak tudatosítása azonban (elkerülendő a „vér szavának” elsőprő erejére vonatkozó leegyszerűsítéseket) igenis szükségesnek látszik, hogy a 19. század közepéig visszakövethető „német nemzeti egység” gondolatát mennyire más megfontolások birtokában közelítette meg az emócióit tekintve ugyan vitathatatlanul „német” célközönség Berlinben, Bécsben, s a Kárpát-medencében. A pángermán utópiák nyomán megvalósítani tervezett „Nagynémetország” és a dualista berendezkedésű Osztrák–Magyar Monarchia, e két párhuzamosan létező (részben) német államiság, ebben az olvasatban egymást alapvetően kizáró, logikailag összeegyeztethetetlen jelenség volt, s így a Habsburg-államkonglomerátum, vagy legalábbis az osztrák örökös tartományok beillesztése a „németek államába” egyet jelentett volna a Monarchia felszámolásával. Ennek – számos tekintetben káros – következményeit azonban a hivatalos berlini politika nem vállalta fel, így aztán sem a „csupán” kontinentális hegemoniára törekvő Bismarck nem tett olyan lépéseket, melyek belülről gyöngíthették volna az európai erőegyensúly fontos elemének tekintett Monarchiát (s mindez a társállamra, Magyarországra is vonatkozott), sem pedig a már „Weltpolitik”-ban gondolkodó utódai nem bolygatták érdemben ezt az egészen 1918-ig érvényben lévő külpolitikai doktrínát.²⁹

²⁷ JÁSZI Oszkár: Wilson elnök magyar elvtársai. *Husadik Század*, 35. köt. 1917. január–június. 537–540., 539–540.

²⁸ A századforduló nagynémet mozgalma kapcsán ld. TOKODY Gyula: *Ausztria–Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben (1890–1918)*. Budapest, Akadémiai, 1963. – SCHÖDL, Günter: *Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn, 1890–1914. Zur Geschichte des deutschen „extremen Nationalismus”*. Frankfurt/Main, Lang, 1978. – HERING, Rainer: *Konstruierte Nation. Der Alldeutsche Verband 1890 bis 1939*. Hamburg, Christians, 2003.

²⁹ KANN, Robert A.: Das Deutsche Reich und die Habsburgermonarchie 1871–1918. In: *Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch*. Szerk. KANN, Robert A.–PRINZ, Friedrich E. Wien–München, Jugend&Volk, 1980. 143–160., különösen 146. és 157.

Az Alldeutscher Verband – és orgánuma, az *Alldeutsche Blätter* – túlbuzgó és hangoskodó megnyilvánulásait ezért épp a berlini kormány igyekezett csillapítani.

Szinte már disszonánsnak hat, hogy az osztrák–magyar állam iránt mérsékletet tanúsító német birodalmi pángermánokkal szemben valójában épp az osztrák pángermán mozgalom volt az (nevezetesen a Schönerer által 1891-ben alapított Alldeutsche Bewegung, 1896-tól új nevén Alldeutsche Vereinigung), mely körömszakadtáig ragaszkodott az 1848–1849-es német ideához, megkérdőjelezve, sőt tagadva a Habsburgok irányította Monarchia létjogosultságát.³⁰ Eközben ügyet se vetett arra az elementáris felháborodásra, amit tanai, ti. a „saját” birodalmi státusz eldobása, az Anschluss követelése, a több mint hat évszázada uralkodó „nemzeti” dinasztia „sutba dobása,” vagy épp az egyedül németnek tekintett protestáns vallás primátusa érdekében tanúsított Vatikán- és katikusellenessége (antiszemitizmusáról nem is beszélve) váltottak ki a mindezekkel aligha azonosuló osztrák közvéleményben. A Schönerer-csoport szemében ugyanakkor a dualista rend túlsó pólusa, Budapest is egyértelmű ellenségként jelent meg, nem véletlenül kapott kiemelt fontosságot követeléseik között a „Los von Ungarn” („El Magyarországtól”). Az itt jelzett prioritásaik birtokában nemigen tudtak mit kezdeni a Lajtán túli birodalomfél németajkú lakosságával, akik kimondottan Habsburg-barát, mi több, magyarbarát politikai attitűddel rendelkeztek, a szűkebb állami és a tágabb összbirodalmi keretek megváltoztatása pedig még csak fel sem merült bennük. Az egymásra találásnak, a partneri viszony kialakulásának nem voltak tehát adottak a feltételei, egyik a másikban nem lelt bázisra, illetve patrónusra.³¹

Osztrák társaiknál sokkal több esélyük volt a Kárpát-medencei németiséget megközelíteni és megnyerni a német birodalmi pángermán köröknek, akik – pragmatikusan hozzáállva a Monarchia fennmaradásához fűződő berlini érdekekhez – a Habsburg-államkonglomerátum föderatív átalakítását célzó reformterveket is támogatni tudták, miközben Ferenc Ferdinánd szűkebb kamarillájának tagjaihoz fűződő kapcsolataik révén lehetőségük nyílt befolyásolni a trónörökös politikáját. Ezért volt kitüntetett jelentőségük azoknak a kontaktszemélyeknek, akik a trónörökös, a pángermán szervezetek és a magyarországi németek nemzetileg öntudatos (még igen vékony) rétegei szemében egyaránt tekintéllyel bírtak, ily módon alkalmasak lehetnek arra, hogy felszítsák a németajkú lakosság német érzületét, s ráébrezzék őket

³⁰ Schönerer (1842–1921) kapesán ld. WHITESIDE, Andrew G.: *Georg Ritter von Schönerer. Alldeutschland und sein Prophet*. Graz–Wien, Styria, 1981.

³¹ TOKODY Gyula: A pángermánizmus és a dualizmus kori Magyarország. *Történeti tanulmányok [A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa]*, 2001. 45–61., 48–50. (A továbbiakban: TOKODY, 2001.)

arra, hogy ők – mint a Német Birodalom délkelet-európai törekvéseinek természetes támaszai – valójában az össznémetség népi előőrsei ebben a térségben.

Ez az összetett szerepkör hárult a főntebb már említett Edmund Steinackerre³² is, aki e számos érdeket szintetizálva legfőbb feladatának azt látta, hogy a magyarországi németséget (lehetőség szerint annak egészét, de az erdélyi szászok partikuláris érdekeit és féltve őrzött különállását látva legalább a délvidéki sváb népességet) egységes nemzetiségi mozgalomba tömörítse.³³ Mindez a hazai németek megkésett nemzeti ébredését és a már jelzett objektív adottságaikat (földrajzi, társadalmi, vallási-kulturális, politikai heterogenitás) látva különösen nehéz feladatnak ígérkezett – legalábbis rövidtávon, egy a status quo-t alapjaiban megrengető háborús felfordulás híján, a századforduló politikai körülményei közepette. Az esetleges változásra, egy kedvezőbb kül- és belpolitikai helyzet eljövételére azonban igenis lehetett előkészületeket tenni: erősíteni kellett az összetartozás-tudatot, lassítani/megállítani az asszimilációt, az önvédelem reflexével felcserélni a hagyományos *hungarus* érzületet, és akár a konfliktust is bátran felvállalni a magyarság etnikai érdekeivel és túlzott elvárásaival szemben. Hangsúlyoznunk kell, mindez nem jelentette az államhűség feladását, a Magyarország állami kereteinek, határainak megváltoztatására irányuló szándékot, még kevésbé valamiféle kifelé gravitáló, direkt szeparatista törekvést. Jelentette azonban az igényt a nemzetiségi érdekérvényesítés erősítésére és az érdemi beleszólásra a német többségű településterületek igazgatásába. Ezek garanciáját 1914 előtt még a radikálisabb hazai német vezetők is csak jogkiterjesztésben és emancipációban, a választójogi rendszer demokratikus elvek mentén történő átalakításában látták, és csupán a wilsoni elvek térnyerését követően, a világháború végstádiumában nemzeti autonómia (Magyarországon belüli) megvalósításában.

³² Steinacker (1839–1929) működése kapcsán ld. GRONEWEG, Barbara: *Die Anfänge der volkspolitischen Arbeit Edmund Steinackers 1867–1892*. München, Max Schick, 1941. – STEINACKER, Harold: Edmund Steinacker 1839–1929. In: Uő.: *Austro–Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge zur Geschichte Ungarn und der österreich–ungarischen Monarchie*. München, R. Oldenbourg, 1963. 312–325. – MADARAS Éva: Edmund Steinacker tevékenysége a magyarországi németség nemzeti öntudatának felébresztése érdekében a 19. század utolsó harmadában. *Acta Universitatis Debreceniensis*, 1964. 111–142. – Visszaemlékezései is napvilágot láttak, ld. STEINACKER, Edmund: *Lebenserinnerungen*. München, Schick, 1937. (A továbbiakban: STEINACKER, 1937.)

³³ Egységes mozgalomról persze valójában lehetetlen beszélni – látva a nemzeti szempontból legerősebb hazai német közösség, az erdélyi szászok kivülmaradását, nem is beszélve a közismert magyarbarátságuk miatt eleve megkönyékezhetsen szepesi szászokról –, ezért mind a korabeli pángermán körök, mind a későbbi német történettudomány terminológiája „magyarországi német mozgalom” alatt csak a sváb szervezkedést érti.

Steinacker *deutschnational* irányvonala sem a felbomlasztásért dolgozott tehát, ám öntudaterősítő propagandája révén kétségkívül hozzájárult a nemzetiségpolitikai konfliktusok kiéleződéséhez.³⁴ Ugyanakkor még egy fontos – a későbbiek szempontjából kardinális jelentőségű – feladatot elvégzett. Felismervén azt, hogy a népiségi harc elengedhetetlen előfeltétele egy céltudatos és elkötelezett fiatal értelmiségi réteg kitermelése, maga köré gyűjtötte s szervezetbe tömörítette „a magyar korona országaiból való német főiskolásokat”³⁵ és belőlük megteremtette a jövő sváb vezető elitjét. Ez fogja majd a hamarosan bekövetkező összeomlást követően a térségben létrejövő új államok németajkú kisebbségeinek érdekérvényesítését a kezébe venni, mégpedig a *hungarus* hagyományok korlátaival immáron végleg leszámolva, egy „gesamtdeutsch” eszmeiség birtokában radikalizálódva, s a Kárpát-medence német közösségeit a majd újra fölemelkedő német nagyhatalom szolgálatába állítva. Steinacker – az önkéntes emigrációját követően valójában névleges funkció nélkül – központi alakja, szellemi frontembere volt e magyarországi *deutschnational* mozgalomnak. Nemcsak az 1906 legvégén Versec székhellyel megalakult Magyarországi Német Néppártnak,³⁶ de a Bécs vonzáskörzetében létrejövő tarka szervezeti hálónak is, így az említett hallgatói egyesületnek, a „Schwabenverein”-nak, a „Deutschungarische Schulstiftung”-nak, a „Deutschungarischer Kulturrat”-nak, a „Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn”-nak.³⁷ Szorosabb társadalmi kapcsolataik

³⁴ A 20. század első évtizedében a Steinacker által mozgatott szálak révén egész sor propagandatermék jutott el Magyarországra, melyek a többnyire passzív hazai németiség felrázására voltak hivatottak. Adam Müller-Guttenbrunn bánáti származású író – Steinacker társa a bécsi emigrációban – *Götzendämmerung* című, erősen provokatív regénye, vagy épp az 1907-es *Deutschungarischer Katechismus* című propagandairat (egy a fedlapján mezőgazdasági gépek katalógusának álcázott füzetecske) egyértelműen ebbe a vonulatba illeszkedett. – A regény keletkezéstörténetéhez és politikai motivációihoz ld. V. WINDISCH Éva: Egy század eleji kulcsregény és politikai háttere. *Filológiai Közlöny*, 12 (1966). 446–462. – A katekizmust készítő Otto Hermann Krause 1905-től egész a haláláig (1910) levelezésben állott Steinackerrel (mintegy 40 levelét őrizi a Steinacker-hagyaték). Vö. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde (Tübingen), Nachlass Steinacker, III. Volkspartei, Wahlen i. J. 1910; V. Privates und Geschäftliches; XXX. Budapest–Wien II. (A továbbiakban: IDGL, Steinacker-hagyaték.)

³⁵ A hallgatói egyesülethez ld. OROSZ László: A hazai sváb egyetemisták hallgatói mozgalmának kérdéséhez. I. rész: Az első világháborút megelőző időszak. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás, III.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, [várható megjelenés: 2020.]

³⁶ Vezetője Ludwig Kremling, programja: *Deutschungarischer Volksfreund*, 1907. március 15. 1–2. – Kiadva: SCHMIDT, Isolda: *Beiträge zur Geschichte des südostdeutschen Parteiwesens 1848–1914*. München, Schick, 1939. 140–142. – Emlékirataiban Steinacker magát nevezi a program szerzőjének. Vö. STEINACKER, 1937. 142.

³⁷ A Bécs vonzáskörzetében szerveződő mozgalmi háló jelenlétére rámutat TILKOVSKY Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Budapest, Kossuth, 1989. 29. – E szervezetekről bővebben SENZ, 1977. 196–219. – Ld. még Német propaganda. *Az Újság*, 1907. március

e bécsi szervezeteknek azonban alig voltak Magyarország irányában (jól jelzi ezt, hogy az utóbb említett, a hazai németek népi állományának megóvására szerveződött egyesület „mintegy 1800 tagjából 1400 a magyar határokon kívül élt”),³⁸ valójában inkább csak a pángermán stigma elterjedéséhez, a hazai németek öntudatos rétegeinek általánosító, negatív megítéléséhez járultak hozzá.

A trónörökös belső köréhez tartozó, a Monarchia átalakítására irányuló tervezéseket is alakító Steinacker³⁹ reformelképzelései lényegében véve a német birodalmi pángermán körök törekvéseihez álltak közel (a Monarchia létének, nagyhatalmi státuszának belső reformok révén történő fenntartása, a német népelem súlyának, öszbirodalmi szintű befolyásának erősítése), ugyanakkor a Schönerer-féle osztrák pángermán mozgalom terveit alapvetően és kibékíthetetlenül tagadták. Steinacker ugyanis meggyőződéses híve volt a Monarchiának, fennmaradását az össznémetség tekintetében is fontosnak, a veszélyeztetett magyarországi németség számára pedig egyenest létérdeknek tekintette. A továbbélés legfőbb biztosítékának Berlin és Bécs szövetségét látta, emellett pedig a belső erősödést, a Habsburg-dinasztia hatalmának konzerválását, és a német elem hatalmi dominanciájának növelését. Ugyanakkor a „német-osztrákoknak” az összmonarchián belüli hegemoniájához centralizálni szükséges az államhatalmat (ez nyilván a dualizmus rendszerének valamiféle megbontását előfeltételezi, ami persze Ferenc Ferdinánd magyarok iránt táplált érzelmeinek ismeretében nem ab ovo lehetetlen küldetés) és ezzel együtt a transzlajtán (magyar) birodalomfél belső viszonyainak is érdemi módosuláson kellene átesnie. Összességében Steinacker elképzeléseit „inkább nevezhetnénk nagyosztráknak, mint pángermán értelemben vett nagynémetnek”. Nyilván számunkra főképp a magyar belpolitika rendszerének előirányzott reformja bír jelentőséggel, annál is inkább, mert abban – a magyar etnikum politikai dominanciájának rovására – különlegesen fontos szerep jutna a németségnek, persze együtt a többi nemzetiséggel. A reform kulcseleme az általános választójog keresztülerőszakolása, ennek révén ugyanis a németség és a többi nemzetiség összehangolt fellépésével megszerezhetővé válna a parlamenti többség, alapvetően új, kedvező irányba terelve a kormányzati politikát. Ebben a kontextusban mindjárt értelmet nyer Steinacker régi és következetes törekvése a német lakosság öntudatra ébresztése és mielőbbi politikai aktivizálása vonatkozásában, lehetőleg minél szélesebb rétegeiket bevonva, minél több településterületüket összefogva, politikailag egyesítve, egyetlen közös német pártba tömörítve.

13. 3. – Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Oesterreich [a cím hibás, helyesen: in Ungarn – O.L.]. *Pester Lloyd. Abendblatt*. 1907. március 12. 4. – Die pangermanische Agitation in Ungarn. Uo. *Morgenblatt*. 1910. május 13. 4.

³⁸ Vö. TOKODY, 2001. 54.

³⁹ Steinacker és Ferenc Ferdinánd kapcsolatához SENZ, 1977. 219–227.

Hiszen egy erős német parlamenti erő a többi nemzetiség befolyásolására, mi több, irányítására is képes lehet. Steinacker olvasatában valójában ezt jelentette a birodalom s benne a magyar birodalomfél átalakítása, a nemzetiségek jogainak biztosítása, és a sokszor – alighanem csak félszívvel – hangoztatott föderalizálás; utóbbi alighanem csak leplezni volt hivatott a Monarchiát összetartani igyekvő centralizmus iránti vágyat. Aligha véletlen, hogy bár a reformtervek között nem egyszer jön elő a föderalizmus gondolata, sőt „Steinacker maga is gyakran élt vele, de annak pontosabb értelmezését különösen Magyarországra vonatkozóan homályban hagyta.”⁴⁰

Ferenc Ferdinánd halálával és a világháború kitörésével egy csapásra értelmét veszítette valamennyi átalakítási terv, hiszen a lét–nemlét kérdését már úgysis a háború végkimenetele határozta meg. A területi integritásra vonatkozó hazai német elképzelések – melyek kapcsán, mint láttuk, lényegében nem is volt különbség, illetve érdekellentét a patrióta-magyarbarát és a pángermán-*deutschnational* tábor között – szintén elvesztették jelentőségüket. Nem lévén mögöttük egy magát győztesnek mondható állam támogatása a háború után, a németek rendre és minden lényeges prioritás kapcsán alulmaradtak a győzők jóval hangosabb – s a patrónus nélkül maradt hazai németek igényeire fittyet hányó – önző szempontjaihoz képest. A Kárpát-medencei németek, *hungarus*-tudatúak és pángermánok egyaránt, 1918 őszén már csupán szűk s alig néhány hétig tartó mozgástérrel rendelkeztek abban a tekintetben, hogy (geográfiai elhelyezkedésük által determinálva) a nemrég még szövetséges nemzetiségek anyaállamai tűnnek-e vonzóbb alternatívának, vagy az őszirózsás forradalom hátán fölemelkedő és a múlt hibáival szakítani óhajtó új, polgári demokratikus budapesti kormányzat megkésett (a területi integritás támogatásáért cserébe ajánlott) ígéretei.⁴¹ A németség tárgyalási, érdekérvényesítési pozícióit azonban nem csupán a már látott szűk – s napról napra szűkülő – mozgástér, de a belső viszályok és a szétszórt elhelyezkedésből adódó partikuláris motivációk is rontották.

⁴⁰ Uo. 55–57., az idézetek helye: 56. és 57.

⁴¹ Az erdélyi szászok pragmatikus, a kényszerítő körülményeknek engedő döntésével (Medgyes, 1919. január 8.) szemben Bleyer, sőt még Steinacker is – a szétaprózódás mindkettejük által felismert veszélyei okán – kiállt a magyar állam területi integritása mellett. Utóbbi, a pángermán körök bécsi bizalmi embere, kész volt még a Károlyi-kormánnyal is együttműködni, s a német autonómia kiépítésében közreműködni. Ennek jeleként – 80 évesen – maga is képviselőjelöltséget vállalt a beharangozott demokratikus választásokra. Ugyanígy Roland fia, „Deutsch-Westungarn” etnikai alapú különállásának lelkes harcosa, aki azonban az áhított alakulatot szintén egy Magyarországon belüli autonóm tartományként kívánta létrehozni. Vö. SCHLERETH, Ludmilla: *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19*. München, Max Schick, 1939. 76. (257. láb.), valamint 70. (A továbbiakban: SCHLERETH, 1939.) – Steinacker jelöltségvállalása kapcsán IDGL, Steinacker-hagyaték, XXXI.1. Briefe und Manuskripte, Karl Wollinger levele Steinackernek, Heiligenkreuz, 1919. március 10.

1918 októberének utolsó hete már a nyílt kenyértörés időszaka, nem csupán a nagypolitika felgyorsult eseményei vonatkozásában, de a hazai németek egymással kibékíthetetlen ellentétbe került két szárnyának kapcsolatában, valamint ennek leképeződéseként a magyar államisághoz fűződő viszonyukban is. A letűnt korszak utolsó parlamenti ülésén, 1918. október 23-án, az erdélyi szász Rudolf Brandsch⁴² „az egész magyarországi németiség képviselőjében” emelkedett szólásra, s a wilsoni elvekre hivatkozva közössége autonóm jogainak biztosítását követelte: egyelőre még csak a kulturális öngazgatás kiépítését, nem bolygatva Magyarország állami kereteit.⁴³ Minthogy azonban Brandsch régóta nem csinált titkot abból, hogy a politikai magyar nemzet koncepciójával szembe fordulva immár nem a magyarsággal való évszázados sorsközösségre kíván építeni, hanem inkább a németek összetartozására, a *német népközösség* tudatára, aligha volt szükség látnoki képességekre annak felismeréséhez, hogy a hatalmi-politikai viszonyok drasztikus megváltozása esetén ő és irányzata nem fogja a történeti államkeret integritását védelmezni.⁴⁴ Nem véletlenül határolódott el Brandschtól azonnal, már a *Neue Post* másnapi számában Bleyer,⁴⁵ s próbálta (október közepétől egyre keményebb és harciasabb hangnemű) további cikkeiben⁴⁶ az autonomisták helyett az integritásvédők táborába átirányítani a hazai németajkú lakosságot.

⁴² Brandsch (1880–1953) működése kapcsán ld. KESSLER, Karl: *Rudolf Brandsch. Ein südostdeutscher Volksmann*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1969. – EISENBURGER, Eduard: *Rudolf Brandsch. Zeit- und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen*. Cluj-Napoca, Dacia, 1983. – SCHÖDL, Günther: Rudolf Brandsch und die „südostdeutsche” Minderheitenpolitik. *Südostdeutsches Archiv*, 1976/77. 121–143.

⁴³ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XLI. köt. Budapest, Athenaeum, 1918. (1918. október 23. ülés) 418–420.

⁴⁴ Az erdélyi románok (decemberi) gyulafehérvári határozatát valóban hamarosan követni fogja a szászok (januári) medgyesi döntése. A kérdés kapcsán részletesebben ld. OROSZ László: Az erdélyi szászok csatlakozása Nagy-Romániához: Medgyes, 1919. január 8. In: *A trianoni békediktátum története hét kötetben. II. köt.* Főszerk. GULYÁS László. [Várható megjelenés: 2020.] – CZIRÁKI Zsuzsanna: *Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet*. Kozármisleny, Imedias, 2006. 179–183. (A továbbiakban: CZIRÁKI, 2006.)

⁴⁵ Der Nationalrat der ungarländischen Deutschen. *Neue Post*, 1918. október 24. 2. – Ugyanez részletesebben kifejtve: An die Deutschungarn! Uo. 1918. október 25. 1. – Az utóbbi egy a nyilvánosságnak szánt „ellennyilatkozat”, kimondottan Brandsch deklarációjával szemben, megkérdőjelezve az erdélyi szászok parlamenti képviselőjének legitimitációját arra, hogy a hazai németiség egésze nevében szóljon, s felróva neki, hogy követeléseit „a magyarság ellenében” és „a »népek önrendelkezési joga« jelszava mentén” fogalmazza meg, nem pedig „az egységes politikai magyar nemzet iránti régi, elnyomhatatlan hűség jegyében”.

⁴⁶ Von den falschen Propheten, I. Uo. 1918. október 18. 1. – Von den falschen Propheten, II. Uo. 1918. október 19. 1. – Das Vaterland in Gefahr! Uo. 1918. október 24. 1.

Az összeomlással párhuzamosan a fontosabb Kárpát-medencei német település-területeken német néptanácsok alakultak, melyek az elszakadást kimondottan előkészíteni igyekvő többi nép nemzeti tanácsainak tevékenységére reagálva maguk is újragondolni kényszerültek saját törekvéseiket és a magyar államisághoz fűződő viszonyukat. Az egyes lokális német néptanácsoknak kezdetben nem volt felsőbb, központi összefogó szerve. Ennek megteremtésére – rögtön az őszirózsás forradalmat követően – Bleyer és Brandsch egyaránt kísérletet tett. Bleyer már november 1-jén megalakította Budapesten a *hungarus* irányvonalú Németmagyar Néptanácsot (*Deutschungarischer Volksrat*),⁴⁷ mely téziseit hűségesküvel felérő nyilatkozatba foglalva – „minden áron és minden körülmények között ragaszkodunk Magyarország területi integritásához” –⁴⁸ küldött delegációt a Magyar Nemzeti Tanácshoz.⁴⁹ November 10-én – szintén a fővárosban – Brandsch irányzata is zászlót bontott: megalakult a Magyarországi Német Néptanács (*Deutscher Volksrat für Ungarn*).⁵⁰ Ez is nyilatkozatot fogalmazott,⁵¹ melyből azonban tisztán látható, hogy a két néptanács távlati céljai – ám különösen nyilatkozataik terminológiája – korántsem fedték egymást. A magyar állami keretekhez és a területi integritáshoz ragaszkodás kapcsán különösen beszédes e Brandsch-féle néptanács szövegébe becsempészett tagmondat („ameddig az lehetséges”). Úgyszintén elképzelhetetlen lett volna Bleyerék számára, hogy ők a következő kitételeket szerepeltessék: hivatkozás az önrendelkezési jogra – igény az ország demokratikus átalakítására – kulturális autonómia követelése – szellemi, gazdasági, szociális érdekeik méltányos kezelése – a német népi állomány egységes etnikai arculatú igazgatási egységekbe való összefogása – a német anyanyelv háborítatlan használata a közigazgatás, a törvényhozás és az államélet többi ága tekintetében. Az pedig még ennél is messzebb mutatott (egy másfajta autonómia irányába), hogy néptanácsa további népgyűlésein Brandsch – ahogy erről a sajtóból értesülünk – a német lakta igazgatási egységek számára saját német hivatalnoki kart követelt.⁵²

Az egymással kiélezett harcban álló két központi német néptanács 1918–1919 telén igen aktív propagandatevékenységet folytatott a lokális illetve regionális német néptanácsok megnyerése és csatlakozásra bírása érdekében. Az adott történelmi

⁴⁷ Gründung eines Volksrates der Deutschungarn. Uo. 1918. november 3. 2.

⁴⁸ A magyarországi németek hűsége. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 2. 9. – Errichtung eines Volksrates der ungarländischen Deutschen. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1918. november 2. 7.

⁴⁹ Die Deputation des deutschungarischen Volksrates beim Ungarischen Nationalrat. *Neue Post*, 1918. november 3. 2.

⁵⁰ Megalakult a magyarországi német néptanács. *Pesti Hírlap*, 1918. november 12. 3. – A magyarországi németek határozata. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 12. 4.

⁵¹ Gründung eines Deutschen Volksrates für Ungarn. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1918. november 12. 3.

⁵² Deutsche Volksversammlungen. Uo.. *Abendblatt*, 1918. november 25. 2.

helyzet folytán, érthető mód, lényegesen kedvezőbb helyzetben volt a *Deutscher Volksrat* mint a *Deutschungarischer Volksrat*. Mindig is könnyebb és népszerűbb feladat a kielégítésre váró követelések tántoríthatatlan bajnokaként fellépni, mint a visszafogottságot és az önmérsékletet kommunikálni. Ahogyan más nemzeti közösségek felé is könnyebb lehetett az önrendelkezés és az autonómia elve mentén kezet nyújtani, mint a feltétlen magyar-hűség és a magyar szupremácia fenntartásának talaján.⁵³ Mégis kijelenthető, hogy a német településterületek jó részén, ahol az éledező népiségi öntudat még nem tudta maga alá gyűrni a magyarsággal való sorszerű szimbiózis évszázadokon át meggyökeresedett, néhol akár kifejezett magyarbarátságban is testet öltő hagyományos attitűdjét, mindenütt meg tudta vetni a lábát Bleyer néptanácsa.⁵⁴ Nem egyszer persze e községekben, vagy az őket összefogó magasabb szintű testületekben (lokális néptanácsokban) is huzavona zajlott a Bleyer-illetve a Brandsch-irányzathoz csatlakozás kérdésében (ennek megfelelően akár a korábbi döntést felülíró csatlakozási nyilatkozatok is születtek), s persze a demarkációs vonalat önhatalmúlag átlépő megszálló haderők előretörése is gyorsuló ütemben vette le a napirendről a Bleyer-féle integratáspárti néptanácsokhoz való idomulás kérdését.⁵⁵

A magyar kormány a két német néptanács összebékítésén fáradozott – gyors és látványos gesztusai, így Lovászy Márton szakminiszter rendelete a nemzetiségek anyanyelvi népiskolai oktatásának bevezetéséről⁵⁶ feltétlenül ezt bizonyítják –, amittől a németajkú közösség kifelé egységes fellépését, az államhű magatartás demonst-

⁵³ A két szervezet erőviszonyai kapcsán azonban inkább csak a nyilvánvaló tendencia érhető tetten, pontos számszerű kimutatásokkal nem rendelkezünk, mert a népgyűléseken egymásra licitáló hangzatos kijelentéseken túl írásos csatlakozási, jelentkezési ívek nemigen maradtak fenn. A némi késéssel megalakult Brandsch-féle néptanács bővülése azonban láthatóan erőteljesebb: sajtóhírek alapján hamarosan 260 község csatlakozott hozzá a megszállás alá nem került országhatárról. Vö. SCHLERETH, 1939. 38–40. és 36.

⁵⁴ A *Pester Lloyd*, a *Neue Post*, a *Landbote*, a *Bauernbund*, a *Karpatenpost* november/december folyamán sorra hozta azokat a cikkeket – ezek aprólékos feldolgozására egy alapos sajtószemle fölöttébb üdvös volna –, amelyek a Bácska-Bánát, a dél-dunántúli „Schwäbische Türkei”, a Szepesség és egyéb vidékek német lakta településeinek tömeges vagy csupán szórványos csatlakozását adják hírül.

⁵⁵ Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy e kényszerű, a külső tényezők által predesztinált feltartóztathatatlan tömegbázis-csökkenés mellett a Bleyer-irányzat lehetőségeit és befolyását az is erodálta, hogy már létrejöttékor épp maga szűkítette le saját táborát, egyebek közt a nemkívánatos politikai irányzatok és közösségek (a Királyhágón túli szászok, a *deutschnational* körök, a pán-germán hallgatói egyesület, a szociáldemokraták és a forradalmi „progresszió”) kizárásával. Ezek törvényszerűen mind Brandsch néptanácsa körül gyülekeztek.

⁵⁶ Rendelet a nemzetiségi nyelvek oktatásáról. *Budapesti Hírlap*. 1918. november 22. 2. – A rendeletről a miniszter táviratban értesítette az egyes nemzeti tanácsok vezetőségét: Unterrichtsminister Lovászy an den Volksrat der Deutschungarn. *Neue Post*, 1918. november 24. 2.

ratív kinyilvánítását remélte.⁵⁷ Ám hiába sikerült Jászinak elérnie, hogy a két német néptanács 1919. január 1-jén közös szervezeti keretben egyesüljön (*Zentralausschuß der Deutschen Ungarns*),⁵⁸ az érdemi együttműködésre sem a nagypolitikai események nem hagytak már időt (január 8-án megszületett az erdélyi szászok medgyesi nyilatkozata), sem pedig a belső fejlődés nem nyitott teret (eltekintve néhány közös tanácskozástól a két néptanács továbbra is külön ülésezett).⁵⁹

A két tábor összehangolt politizálása, mely „kísérlet egy hétnél nem élt tovább”,⁶⁰ a szászok távozását követően – méltatlan hangnemben vívott s egymás gyalázásába torkolló sajtópolémia kíséretében – újból a reménytelen szembenállás állapotába jutott vissza. Márpedig ez minden érintett fél számára a lehető legelőnytelenebb végkifejlet volt. A polgári demokratikus kurzus épp a törekvései iránt szimpátiával bíró német tömörülés – a Brandsch-féle néptanács – politikai hasznosíthatóságát látta elúszni annak látványos meggyöngülésével (hiszen a legfőbb motor, Brandsch az erdélyi szász politikusok többségével együtt távozott Budapestről, s Romániában politizált tovább), míg a Bleyer-féle irányzat kezdettől fogva nem is palástolt ellenszenvvel viszonyult Károlyi rendszeréhez, főképp annak autonómiaterveivel. Ugyanakkor a szászok „árulásának” ódiума a hazai német nemzetiségi politizálás egészére rávetült, ami miatt egy amúgy is erősen nemzetiségellenes közhangulatban kellett mosakodni. A *Deutschungarischer Volksrat*nak tán kevésbé, bár sajtója épp ekkoriban különösen patrióta és szászellenes hűrokat pengetett, annál inkább azonban

⁵⁷ VITÁRI Zsolt: Új kisebbségpolitika ellenérzésekkel? Etnopolitikai irányváltások Magyarországon 1918 és 1920 között. In: *Sed intelligere. Tanulmányok a 65 éves Gyarmati György tiszteletére*. Szerk. SLACHTA Krisztina–BÁNKUTI Gábor–VONYÓ József. Pécs, Kronosz, 2016. 181–199., 187. – SCHLERETH, 1939. 43. – SCHWIND, 1960. 66. – SPANNENBERGER, 2005. 39.

⁵⁸ *Zentralausschuß der Deutschen Ungarns. Pester Lloyd. Abendblatt*. 1919. január 1. 2. – A híradás szerint a Brandsch-féle és a Bleyer-féle néptanács között „elvileg” már eddig is egyetértés volt, „csak épp az első csoportnál a németkérdés kapcsán nagyobb önállóság és politikai előrelátás volt megfigyelhető, míg a másik csoportnál egy bizonyos fokú függőség a magyarsághoz való viszony tekintetében.” Minthogy azonban a németiség az öt délről, keletről és északról fenyegető veszélyek ellen Magyarország támaszára már nem számíthat [!], „és a jövőben is csakis saját magára lesz utalva, a magyarországi németeknek saját politikai képviselőt kellett létrehozniuk.”

⁵⁹ Korrigálnunk kell az újabb szakirodalomban teret kapott nézetet [SPANNENBERGER, 2005. 39. – VITÁRI, 2016. 187.], miszerint az új, egységes szervezet neve (szemben a korabeli sajtóban pontosan közzétett *Zentralausschuß* névalakkal) *Deutschungarischer Politischer Verband* lett volna. Valójában ez utóbbit Bleyer saját néptanácsa politikai testületétől szánta, az egyes országos politikai pártok németajkú képviselőit kívánva összefogni a *Deutschungarischer Volksrat* keretein belül. Aligha lehet véletlen, hogy a szóban forgó *Verband* programjáról csak a Bleyer-irányzat sajtójában – *Neue Post* (1919. január 9. és 11.), *Landbote* (1919. január 12.), *Bauernbund* (1919. január 19.) – találunk tudósítást.

⁶⁰ TILKOVSKY Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai, 1998. 34.

a *Deutscher Volksrat*nak, melynek vezetését egy kb. másfél tucat tagból álló válságstáb vette át,⁶¹ benne néhány végül Budapestet választó, s az árulás vádját önérzetesen visszautasító⁶² erdélyi szásszal, akik közül ekkorra már Guido Gündisch ügyvéd volt a hangadó személyiség.

Hiába volt azonban Bleyer kétségbeesett küzdelme az autonómia-gondolatok felkarolása ellenében, mert 1918–1919 fordulója már az az időszak volt, amikor a polgári demokratikus államvezetés – egyéb eszköze végképp nem maradván őszinte szándékai bizonyítására – sorra léptette életbe az egyes nemzeti közösségek öngazgatásáról szóló rendeleteket.⁶³ Ám ezek az intézkedések legfeljebb a belülről feszítő szeparatista törekvések elharapódzását lehettek képesek mérsékelni, a Magyarországra minden irányból rátörő „anyaállamok” területszerző eltökéltsége (tehát a külső intervenció) útjába aligha gördíthettek érdemi akadályt.

A németajkú lakosság viszonylatában az 1919 januárjában kihirdetett autonómia-rendelet meghozatala fölöttébb sürgetőnek látszott, mivel még a leginkább biztonságban lévőknek hitt Nyugat-Magyarországon is – melyet úgymond „győztes” szomszéd nem igényelt magának – veszedelmes méretet öltöttek a kívülről szított szeparatista törekvések: 1918. december elején a beszivárgó, korántsem ütőképes osztrák szabadcsapatok támogatásával még egy rövidéletű ún. *Hienzenlandi Köztársaság*ot is kikiáltottak,⁶⁴ továbbá az öngazgatást célul tűző német népgyűlések sora (Nezsider,

⁶¹ SCHLERETH, 1939. 44.

⁶² A *Deutscher Volksrat* a válsághelyzetet kezelni kívánó – január 11-i – ülésén „valamelyes mentseget keresett a medgyesi határozatra”, s kijelentette, hogy a szóban forgó határozatot a szászok közül is sokan helytelenítik, az csupán kényszer alatt született, s amúgy sem tekinthető végső állásfoglalásnak, mert ilyen horderejű döntéseket csakis a ritkán, különleges esetben összehívott ún. *Sachsentag* hozhat meg. Vö. A szászok medgyesi határozata. A magyarországi Német Nemzeti Tanács határozata. *Budapesti Hírlap*, 1919. január 15. 3. – A magyarországi szászok nem akarnak elszakadni. *Az Ujság*, 1919. január 15. 3. – A medgyesi szász nemzetgyűlés csatlakozott a románokhoz. *Az Est*, 1919. január 15. 6. – A német nemzeti tanács a szászok medgyesi határozata ellen. *Pesti Hírlap*, 1919. január 15. 3.

⁶³ Az 1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról (1918. december 21.). – Az 1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról (1919. január 28.). – Az 1919. évi XXX. néptörvény Tótország – Slovenská Krajina – önkormányzatáról (1919. március 11.). – Ld. még SZARKA László: A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium működése 1918 októberétől 1919 márciusáig. In: *1918: sfârșit și început de epocă – 1918: korszakvég–korszakkezdet – 1918: the End and the Beginning of an Era*. Szerk. GRAD, Cornel–CIUBOTĂ, Viorel. Satu Mare–Zalău, Editura Muzeului Sătmărean–Editura Lekton, 1998. 355–370.

⁶⁴ December 6-án este, Nagymartonban (Mattersburg) kiáltják ki, de már másnap hajnalra leverik a bevonuló magyar csapatok; magát a hírt a bécsi lapok 7-én teszik közzé, innen a téves dátum Zöllnernél [ZÖLLNER, Erich: *Geschichte Österreichs*. München, Oldenbourg, 1990. 496.] – Ld. továbbá SCHLAG, Gerald: *Aus Trümmern geboren... Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, Burgenlandisches Landesmuseum, 2001. 136–144. – MURBER Ibolya: A burgenlandi impériumváltás

1918. december 1. – Sopron, december 12. – Pozsony és Sopron, december 15. – Sopron, 1919. január 19.) is szembesítette a kormányzatot azzal az alternatívával, miszerint „vagy autonómia, vagy pedig csatlakozás Ausztriához”.⁶⁵

Ami viszont a „győztes” utódállamok területi igényeit illeti, ott hiába apellált Budapest a helyi német közösségek segítségére. Mind a pragmatikus, megalkuvó német településtömbök, mind a tradicionális magyarbarátságtól áthatottak, mind pedig a hezitálók (a magyarok iránti viszony tekintetében amúgy polarizált, ám a határhúzások folytán a Kárpát-medencei közös haza mellett még saját településterületüket is szétszaggatni – ketté, sőt háromfelé osztani – látók) véleménye csupán mellékes, marginális körülményként jelent meg 1918–1919 fordulóján. A magyarság mellett így voltaképp a hazai németek lettek azok, akik nem részesülhettek a nemzeti önrendelkezés magasztos elvének megvalósulását kísérő eufóriában. Érdeemes tehát röviden áttekinteni a gyorsan megszállás alá kerülő tömbjeik – eltérő – megfontolásait is.

Az erdélyi szászok, noha leplezetlen ellenérzéssel fogadták a kiegyezés révén „nyakukba szakadt” unió tényét (különösen a még Mátyás királytól kapott privilégiumuk, az *Universitas Saxonum* 1876-os eltörlését), szokott pragmatizmusukkal alkalmazkodtak a körülményekhez. A Szász Néppárton belül, amely parlamenti képviselőket látta el, a „Feketéknek” nevezett konzervatív, kormánytámogató, a Budapesttel való együttműködés révén gyarapodást remélő vonulat stratégiája érvényesült,⁶⁶ szemben az effajta „opportunistá orientációt” élesen elítélő radikális fiatalok, a „Zöldek” csoportjával. Az 1918. őszi összeomlás és a nemzetközi környezet várható átrendeződése azonban meghozta a Brandsch-irányvonal áttörését. A Szász Néppárt vezető testülete – a „Zentralausschuß” – október 29-én, Nagyszébenben tanácskozást tartott, ahol ugyan meg sem kérdőjeleződött a Magyarországhoz való hűség („a szász nép [...] szilárdan és megingathatatlanul a magyar haza oldalán áll”), a status quo fenntartása azonban felfogásuk szerint saját helyzetük megóvását, sőt jogaik kiterjesztését is magában foglalta.⁶⁷ Voltaképp ennek adott kifejezést Budapesten – a fentebb már említett parlamenti felszólalásában – Rudolf Brandsch is, szeparatista törekvést ugyan nem, ám a (kulturális) autonómia iránti igényt igenis kinyilvánítva.⁶⁸ Alig néhány nappal később azonban, a Károlyi-kormány kifelé bizonyítani kívánt pacifista hozzáállása révén aligha fékezve, a hadsereg felbomlasz-

1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk*, 2019/2. 181–214. – SZÁVAI Ferenc: Egy kérészetű köztársaság. *Acta Scientiarum Socialium*, 48 (2018). 85–90.

⁶⁵ Az idézett ultimátumot Michael Unger adta a január 19-i soproni tömeggyűlésen.

⁶⁶ WOLFF, Karl: Sächsische Volkspolitik. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1895. július 24. 1–2.

⁶⁷ Sitzung des Sächsischen Zentralausschusses. Uo. 1918. október 30. 1.

⁶⁸ Vö. BRANDSCH, Rudolf: Das Deutschtum des Südostens in den Tagen des Zusammenbruchs (Herbst 1918). *Volk im Osten [Nagyszében]*, 3 (1942). 7–33., 13–14.

tása, a katonák hazaküldése és a belső rendfenntartó erők következetes iránymutatás hiányában történő dezintegrálódása nyomán villámgyors destabilizálódás vette kezdetét Erdélyben. A Szászföldön is: Nagyszebenben már november 2-án véres zavargások történtek, s a románok már november 4-én saját elkülönült fegyveres szervezetet hoztak létre, így hamar továtűnt a kontrollálhatóság illúziója.⁶⁹ Két héttel később Erdély jelentős részében már a román hadsereg állomásozott. Az erőviszonyok abba az irányba hatottak, hogy a románokkal való jó (vagy legalább nem ellenséges) viszony fenntartása vált fő prioritássá.

A szászok lehetőségeinek korlátait világosan jelzi, hogy amikor a Károlyi-kormány nemzetiségügyi minisztere, Jászi Oszkár november 13-án Aradra érkezett, tárgyalni a Román Nemzeti Tanáccsal, a kíséretében tartózkodó Emil Neugeboren jelenléte ellen, aki az erdélyi szászok érdekeit volt hivatott képviselni, a románok tiltakoztak. Azaz világossá tették, hogy ők fűjják a passzátselet, s törekvéseiket nem kívánják összehangolni a harmadik erdélyi nép prioritásaival, hanem feltétlen alkalmazkodást várnak el. Ugyanakkor azonban azt is látnunk kell, hogy a Jászi által a románoknak felvázolt autonómiakonceptió a két nagyobb nép szállásterületeit elválasztva simán kettévágta volna a szász településtömböt; így a románoktól kapott csúnya pofon valójában a magyar fél iránti szimpátiát sem növelte a szászokban.⁷⁰ A szászok november 11-én megalakított Nemzeti Tanácsa (*Deutsch-sächsischer Nationalrat*) határozatilag kinyilvánította, hogy a Brandsch által Budapesten (az előző napon) gründolt „Magyarországi Német Néptanács” megalakulását ugyan „örömmel tudomásul veszi”, ám nem kívánja magát alárendelni e szervnek.⁷¹ Mérlegelésük azt bizonyítja, hogy már ekkoriban tisztában voltak az események valószínű kimenetelével. Magyarország távoli területeinek németségével üdvös lenne ugyan a kooperáció, ám 1918 novemberében már „rizikósnak” tűnt nyíltan tagjának lenni egy „magyarországi” nevet viselő néptanácsnak.

Mindebben Brandsch Budapestről hamarosan befutó november 15-i levele is megerősítette őket. A „Nationalrat” számára készített helyzetértékelés szerint „az eddigi Magyarországból előreláthatólag csupán egy kicsiny rész fog megmaradni. [...] Aligha lehet kétségünk afelől, hogy Erdély és a Bánát román uralom alá [...]” fog

⁶⁹ Die sächsische Garde. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1918. november 9. 2.

⁷⁰ Die Verhandlungen mit dem romanischen [sic!] Nationalkomitee. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1918. november 14. 2. – Die Verhandlungen Jaßis mit dem romanischen [sic!] Nationalrat. Uo. 1918. november 17. 1. – Neugeborenenk végül csupán megfigyelői státusszal kellett beérnie. Aradi megnyilatkozásai, illetve a magyarok melletti kiállása azonban a szászok vezető köreiből visszatetszést szültek. Egyértelművé vált, hogy mély szakadék tátong az erdélyi szászok otthoni és budapesti politikuskai között: ez az oka, hogy maga Brandsch is hamarosan végleg hazaköltözik Budapestre.

⁷¹ Beschlüsse des Deutsch-sächsischen Nationalrates. Uo. 1918. november 13. 1.

kerülni.⁷² Ekkor még azonban Brandsch abból indult ki, hogy az események lassabban fognak lejátszódni és a rendezést az önerőből történő területfoglalás helyett csakis egy békekonferencia hozhatja tető alá. A november 16-i és 23-i szász tanácskozások már Jászi aradi tárgyalásainak kudarca, a belgrádi konvenció, s nyomában a román csapatok kelet-erdélyi bevonulása ismeretében zajlottak le; ezt látva szinte csoda (s egyben a Magyarország cserbenhagyására vonatkozó vádak cáfolata), hogy ha föl is erősödött, de nem tudott áttörést elérni a „kivárással” szemben az „aktivitást” követelők, a magyarhű megnyilatkozásokkal szemben a román alternatívát nyíltan felvállalók irányvonala. A Budapesten a Román Nemzeti Tanáccsal tárgyalásokat folytató Brandsch november 21-i levele azonban már jelzi, hogy a románok elvárják a szászoktól, öntsenek végre tiszta vizet a pohárba, kihez is húznak? E megbeszéléseken Brandsch azt is megtudta, hogy még december első felében nagy román nemzetgyűlést terveznek összehívni a népakarat demonstrálására. Márpedig ha tényleg bekövetkezik az a döntés, amit e román népgyűlés előrevetít, akkor a szász-ság legyen az első, aki az új viszonyokhoz alkalmazkodva a románok oldalára áll.⁷³

Ettől kezdve, illetve a december 1-jén valóban lezajlott gyulafehérvári román nagygyűlés határozata óta a szász politika már kényszerpályán mozgott. Különösen úgy, hogy a következő napon épp Nagyszébenben rendezkedett be a Iuliu Maniu irányítása alatt felálló erdélyi román Kormányzótanács. A szászoknak a románokkal való egyeztetései november vége óta bizonyíthatóak: a taktikusan (semmitmondóan) előzékeny Maniu általánosságban jogosnak ítélve az esetleges szász igényeket, a konkrét szász óhajok megfogalmazását kérte, hogy érdemben állást foglalhasson. 1918 decembere azzal telt, hogy a „Nationalrat” megfeszített munkával elkészítette a részletes szász politikai kívánságok alapos és terjedelmes – százoldalas – anyagát. Mindezt egyre fokozódó presszióknak kitéve. A románok ugyanis egyre világosabban értésre adták, nem egyszer neheztelésüket is nyomatékosítva, hogy nem nyújtható a végtelenségig a szászok nyilvános állásfoglalása. A szászok kínzó dilemmáját (a konkrét biztosítékok megadása előtt vagy csak utána deklarálják önkéntes csatlakozásukat) végül egy egyértelmű román ultimátum – néven nevezhetjük: zsarolás – oldotta meg. Mivel a románok a január folyamán Párizsban összeülő békekonferencián az általuk igényelt (s már megszállt) országrészek lakosságának – ha a magyaroktól ezt nem is remélhették, legalább a szászokénak – egyetértő és demokratikusan legitimált állásfoglalását mindenképp prezentálni akarták, Maniu Kormányzótanácsa értésre adta, hogy a szászok csak akkor számíthatnak igényeik kedvező elbírálására,

⁷² A levelet idézi ROTH, Harald: *Der „Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen” 1918/1919*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1993. 35.

⁷³ Uo. 43.

ha demonstratívan a románok oldalára állnak, s ezt még a békekonferencia összeülése előtt megteszik.⁷⁴

Mindez egyértelmű helyzetet teremtett. 1919. január 1-jén a francia Berthelot tábornok szebeni díszbevonulását kísérő kétnapos ünnepségsorozat alkalmával egy szász küldöttség hivatalosan is átnyújtotta Maniunak a szászok politikai igényeit rögzítő memorandumot. Az iratot átvevő Maniu a magyar időkhöz képest sokkal szabadabb státuszról biztosította a „szász nemzetet”, ugyanakkor mindjárt lehűtötte a túlzott reményeket azzal, hogy semmit sem ígért és bárminemű tárgyalást csakis a szászok nagygyűlése és a majd ott elfogadásra kerülő csatlakozási nyilatkozat hivatalos átnyújtása utánra halasztott.⁷⁵ A szász nemzetgyűlésre⁷⁶ hamarosan – 1919. január 8-án, Medgyesen – sor is került, ám az itt elfogadott nyilatkozatban már szó sem esett a korábban fenn hangoztatott igényekről/feltételekről. A szászság itt már csak *reményét* tudja megfogalmazni, egészen pontosan „[...] hangot ad annak a reményteljes óhajának, hogy a román nép és a román állam, melynek a szászság őseitől örökölt rátermettségét felajánlja, a szászokkal szemben mindvégig nemes és igazságos magatartást fog tanúsítani.”⁷⁷

A Felvidéken egy a közösségi-politikai öntudatát, nemzeti érdekérvényesítő képességét, s persze lélekszámát tekintve is jóval kevésbé masszív németajkú népesség várta az összeomlás következményeit. A magyarsághoz való viszonyuk is alapvetően eltért az erdélyi szászokétól. A kiegyezés idején még nagyjából 61 ezres (Szepes vármegye lakosságából egyharmadnál nagyobb arányt kitevő) cipszer szász közösség az utolsó nagy-magyarországi népszámlálás idejére (1910) jelentősen megfogyatkozott, s így e 38 ezres népesség már csupán kevesebb mint egynegyedét adta a megyének. Központjuk a még mindig német abszolút többségű Késmárk volt (Lőcsén már rég elvesztették a többséget).⁷⁸ A Szepesség nem ismerte a nemzetiségi torzsalkodásokat, a nem magyar lakosság túlnyomó része *hungarus* érzületű volt, a németek pedig – ahogy a Felvidék többi általuk lakott vidékén: Pozsony környékén

⁷⁴ SCHULLER, Rudolf: *Politische Erinnerungen*. Hermannstadt, 1940. 61–62. – Schuller a „Nationalrat” ügyvivő szerve, az „Ötös Bizottság” egyik tagja volt.

⁷⁵ Verhandlungen zwischen dem rumänischen Regierungsrat und dem deutsch-sächsischen Nationalrat für Siebenbürgen. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1919. január 2. 1.

⁷⁶ A románokéhoz hasonló népgyűlés megszervezésére esély sem volt, így nemzetgyűlésnek a „Nationalrat” kibővített ülését tekintették.

⁷⁷ Entschliebung der sächsischen Nationalversammlung in Mediasch vom 8. Januar 1919. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1919. január 9. 1. – A nyilatkozat szövegét magyarul ld. CZIRÁKI, 2006. 199–201.

⁷⁸ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. Budapest, Athenaeum, 1912. 26* és 254–255. – Ld. még FORBERGER Béla: *A szepesi német elem pusztulásáról*. Igló, Ferencz ny., 1909.

és a Garam mentén is – a legkevésbé sem kívántak bármiféle felfordulást. Helyzetükkel „többé-kevésbé elégedetten, számukra a világ rendben volt”.⁷⁹

Október végére azonban a csehek területszerző aspirációi, a pontosan körül nem határolt „Szlovenszko” iránti igények épp a biztonság érzetét borították fel. Október 23-án Késmárk város tanácsa rendkívüli ülést hívott össze, és a helyi közösség „vezető személyiségeinek” egyetértésével, a közakaratot reprezentálva „azonnal és energikusan” állást foglalt „a cseh-szlovák törekvések ellenében”, s egyben ugyanilyen határozat meghozatalára szólította fel Szepes vármegye többi települését is.⁸⁰ A megye rendezett tanácsú városai közül többen – Poprád 28-án, Lőcse 29-én, Igló november 4-én – követték Késmárk példáját.⁸¹ A *Karpathen-Post* szerkesztője, Julius Andor Hefty egyik – a mozgósítás kapcsán saját érdemeit is kiemelő – fölterjesztése azt tartalmazza, hogy a vármegye településeinek egynegyede fogalmazott meg tiltakozást: a járások közül a teljes magurai, késmárki, [ó]lublói és gölnicbányai, valamint a szepesszombati északi része. A cipszerek patrióta érületére utalva pedig azt is előrevetítette, hogy amennyiben a tiltakozások ellenére „[...] nem sikerül Szepesmegyét egészében megtartani a magyar államnak, akkor önrendelkezési jogunk alapján külön német Szepességet alkotunk s Magyarországra támaszkodunk”.⁸² November 16-i rendkívüli közgyűlésén aztán Szepes vármegye is tiltakozó határozatot fogadott el, mondván, „[...] minden kísérlet, amely vármegyénket az anyaországtól elszakítani akarná, csakis jogtalan erőszaknak minősíthető.”⁸³

Bizonytalan helyzetükön a szepesi szászok önszerveződésük felgyorsításával, valamint a központi (országos) német szervezetekhez való kapcsolat kiépítésével próbáltak segíteni. Bleyer és Brandsch egymással rivalizáló német néptanácsai közül az előzőt választották, mert az legfontosabb prioritásának épp a területi integritás megőrzését tekintette. Szepesi küldöttek már a Bleyer-féle *Deutschungarischer Volksrat* november 1-i budapesti megalakulásán jelen voltak,⁸⁴ majd pedig – eleget téve e központi szerv november 7-i közgyűlésén elfogadott, és regionális német néptanácsok („Bezirks-Volksräte”) szervezésére vonatkozó határozatának – november 18-án, Késmárk központtal létrehozták a „Németmagyarok Felsőmagyarországi Nép-

⁷⁹ BROSZ, Paul: *Die Karpathendeutschen in der Slowakei 1918–1945*. Stuttgart, Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei, 1972. 15.

⁸⁰ Gegen die tschecho-slowakischen Aspirationen! *Karpathen-Post*, 1918. október 24. 1–2.

⁸¹ A magyar haza sértetlenségéért. *Szepesi Hírnök*, 1918. november 2. 2. – A nagy napok története. Uo. 1918. november 9. 1.

⁸² SZTANCS Gábor: „Selbständige Zipser Republik”. A szepességi németiség parciális mozgalma 1918 őszén. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 2018/4. 21–41., 29.

⁸³ Szepesvármegye rendkívüli közgyűlése. *Szepesi Hírnök*, 1918. november 20. 1.

⁸⁴ Kornel Seltenreich, az 1876-ban létrehozott „Zipser Verein” alelnöke és Arthur Weber irodalomtörténész.

tanácsát” (*Oberungarischer Volksrat der Deutschungarn*). Az alakuló ülésen elfogadott határozat szerint a Bleyer-féle irányvonal mögé sorakoznak fel, követik a cipszer községek november 4-én, Késmárkon megalakult szervezetének („Zipser Deutscher Volksrat”) célkitűzését („feltétlen ragaszkodás a magyar államhoz”), és kinyilatkoztatják, hogy ők „a leghatározottabban tiltakoznak a magyar államtól való elszakítás ellen”, egy idegen hatalom bárminemű beavatkozásával szemben „messzemenő ellenállást fognak kifejteni”, illetve „amennyiben a magyar államban maradás lehetlenné válna számukra, egy önálló és független Szepesi Köztársaság megalakításáról szóló határozat válik szükségessé”.⁸⁵

Mint látszik, az a gondolat, hogy a cipszerek a nemzeti önrendelkezés wilsoni eszméjére hivatkozva egy saját államalakulat életre hívásával védekezzenek az antant által felkarolt csehszlovák államiség őket a szlováksággal együtt beszippantani akaró törekvése ellen – ami egy későbbi, szerencsésebb csillagállás esetén akár annak lehetőségét is elhozhatja, hogy saját döntésük nyomán visszakerülhessenek a korábbi államkeretek közé –, november közepére már megfogalmazódott. E gondolatot, a megszállás mind elkerülhetetlenebb közeledtét látva, még a térség országgyűlési képviselője, Kéler Tibor is felkarolta, s német illetve magyar nyelven egyaránt népszerűsítette,⁸⁶ mindezzel egy szélesebb körű – a szepesi szászokat emocionálisan és intellektuálisan is megmozgató – gondolkodást beindítva.⁸⁷

Jászi Oszkár és Milan Hodža november legvégén kezdődő tárgyalása, már maga az egyezkedés ténye is, negatív visszhangot váltott ki a cipszerek közt – s ugyanúgy a többségi etnikum „kelet-szlovák” (szlovják) alternatívában gondolkodó tábora körében is. A december 6-án megkötött Bartha–Hodža-egyezmény⁸⁸ aztán egyértel-

⁸⁵ Oberungarischer Volksrat der Deutschungarn. *Karpathen-Post*, 1918. november 21. 2–3. – A hirdetés tartalmazza a több mint kétszáz jelenlévő által egyhangúlag elfogadott közös határozatot is.

⁸⁶ KÉLER Tibor: Republik Scepusia. Uo. 1918. november 14. 1–2. (Írását november 11-i dátummal látta el. A tervhez, egy a cikk mögé illesztett rövid szerkesztőségi megjegyzés formájában a lap is csatlakozott, előrebocsátva, hogy csak abban az esetben van minderre szükség, ha nem sikerülne a magyar államkeretek közt megmaradni.) – Scepusi köztársaság. *Szepesi Lapok*. 1918. november 16. 1.

⁸⁷ LOISCH, Johann: Zipser Republik oder deutsches Verwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. november 28. 1. (A szerző – reflektálva Kéler írására – a szepesi szász autonómia történelmi hagyományából és más európai miniállamok létének akceptálásából kiindulva nem tekinti indokolatlannak a felvetést, de józan mérlegesre, az esetleges aggályok (az államjogi, gazdasági nehézségek, a győztesek hangulata és szándékai, a csehországi németek esélyei stb.) alapos megfontolására is figyelmeztet.) – A lap szerkesztőségi vezércikkében egyértelműen kiállt a mozgalom mellett, ismét leszögezve: „A Respublica Scepusia-t csakis arra az esetre tervezzük, ha a békekonferencia nem hagyná jóvá számunkra a Magyarországhoz való tartozást. A Respublica Scepusia egy németmagyar köztársaság lenne, mely amint lehet, Magyarországhoz csatlakozna.” Was wir wollen. Uo. 1918. november 28. 1.

⁸⁸ GALI Máté: Csehszlovák–magyar határtárgyalások és a Bartha–Hodža-egyezmény. In: VERITAS Évkönyv 2018. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2019. 131–145.

művé tette a demarkációs vonalat, és ezzel a Szepesség hovatarozását. Sokan érezték úgy, hogy cserben hagyták őket, és hogy a hátuk mögött született megállapodás róluk, figyelmen kívül hagyva az önrendelkezés jogát. December 2-án az *Oberungarischer Volksrat der Deutschungarn* táviratban értesítette Károlyi miniszterelnököt „felháborodásáról”, amiért a Szepesség „tót impérium alá helyezése szóba kerülhetett”, és arról is, hogy ha „a kormány nem tudná a Szepességet ezen törekvésekkel szemben megvédelmezni, egyidejűleg lépéseket tettünk bármilyen impériumtól független Szepesi Köztársaság proklamálására.⁸⁹ Ezzel együtt irányváltás következett be a németek országos néptanácsaihoz fűződő viszonyban is. A Bleyer-féle, a területi sérthetlenség elvét valló központi néptanács (ahogy minden megszállás alá került országrészben) törvényszerűen veszített bázisából és befolyásából. Ehhez ideológiai merevsége is hozzájárult, így aztán a jórészt protestáns szepesi szászok körében egyre nehezebb volt fenntartani a Bleyer-irányzat egyoldalúan katolikus politikai prioritásait.⁹⁰ Ezért sem oly meglepő, hogy december 9-én a „Német-magyarok Felsőmagyarországi Néptanácsa” ejtette Bleyer néptanácsát, s bejelentette a Brandsch-féle néptanácsához csatlakozását, ami persze nyilvánvalóan a megváltozott politikai helyzetre való reflektálás is volt egyben: az állam területi integritásának elve helyett a másik néptanács által (a kezdetektől fogva) hirdetett autonomista alapelvek jobban szolgálták már a cipszerek érdekeit.⁹¹

Ugyanekkor – 1918. december 9-én, Késmárkon – megtörtént a „Selbständige Zipser Republik” kikiáltása is. A valójában életképtelen, sokak által operett- vagy kérészállamnak minősített alakulat mindössze 8 napig állott fenn, a cseh haderő december 17-i késmárki bevonulásával párhuzamosan összeomlott; szlovák interpretációban ténylegesen nem is jött létre, így „a megszálló csehszlovák hatalomnak nem is volt mit megszüntetnie”.⁹² A szepesi szászok hagyományos magyarbarát attitűdje azonban ezután sem változott: a két világháború közötti időszakban is állandó kooperációban álltak – világos ellenpólusaként az önérdékű romániai német politikálásnak – a csehszlovákiai magyar érdekképviselettel.

⁸⁹ MNL OL, K 40, VII–601, A magyarországi németek Felső-magyarországi Néptanácsának tiltakozása. Vö. VÖLGYESI Zoltán: „Impériumváltás” elleni tiltakozások a Felvidéken 1918 végén (II. rész). *ArchivNet*, 2017/6.

⁹⁰ BROSZ, 1972. 21.

⁹¹ Deutscher Volksrat für Ungarn oder Deutschungarischer Volksrat? *Karpathen-Post*, 1918. december 12. 1. (A váltást kimondó határozat iránt kritikus vezércikk szerint lényegében megpuccsolták a patrióta irányvonalat.) – Ld. még LÁM, Friedrich: Warum die Zipser Deutschen zu Bleyer halten sollen. Uo. 1.

⁹² ŠVORC, Peter: Szlovenszko betagolása az új államba és Csehszlovákia létrejötte. *Magyar Napló*, 2009/9. 59–69., 69.

A Délvidék németjeinek tevékeny közreműködésével életre hívott „Bánáti Köztársaságnak” ennél alig valamivel több idő jutott, amíg – hasonlóan a többi kérészállamhoz – elenyészett. A közismerten tarka etnikai arculatú Bánát – a lakosság több mint harmada román, negyede német, ötöde szerb, hatoda magyar volt – a IV. Károly által október 16-án kiadott, az osztrák birodalomfelet (de a magyart nem!) föderatív módon átszervezni kívánó, s ezért tartományi néptanácsok alakítására felhívó kiáltványa szellemében maga is aktivizálódott. Október 31-én megalakult a Bánáti Néptanács, melynek 20 tagú végrehajtó bizottságában minden nemzet képviselve volt: román, szerb, német, magyar és zsidó (!) tagok egyaránt helyet kaptak.⁹³ A románok és szerbek – ki-ki a maga érvrendszere alapján – a terület egészét, osztatlanul maguknak követelték, így félszívű közreműködésük inkább az időnyerést szolgálta. A többiek azonban, érthető módon, nem a területszerzésből indultak ki, az ő prioritásuk a közbiztonság és közellátás fenntartása, a csatatérre válás elkerülése, főként pedig a térség egyben tartása, tehát az esetleges felosztás elkerülése volt. Az érdekek azonossága folytán november 1-jén egy német, a helyi szociáldemokrata Otto Roth, és egy magyar, az antant katonai intervenció feltartóztatására a térségbe küldött (később Lindert hadügyminiszterként váltó) Bartha Albert bábáskodása mellett „kétségbeesés szülte vakmerőséggel”⁹⁴ a temesvári városháza erkélyéről kikiáltották – Rothot elnökké nyilvánítva – a Bánáti Köztársaságot. Kimondatlanul is nyilvánvaló volt a cél: akár egy nemzetek fölötti regionális identitás felélesztése segítségével, de elébe kell menni az elszakításnak.

A szerb csapatok már november folyamán (a románok némileg később) hozzákezdtek a terület megszállásához, kezdetben azonban – a fegyverszüneti egyezmény értelmében – a magyar polgári hatóságokat még nem távolították el. A térségben „kettős hatalom” alakult ki: a megszálló csapatok katonai ellenőrzése mellett a polgári igazgatás névleg az operettállam felügyelete alatt maradt még egy ideig,⁹⁵ bár befolyása alig terjedt túl Temesváron. Valójában a magyar adminisztráció szétesésével párhuzamosan, a helyi szintű, települési néptanácsok, illetve az egyes népek időközben megalakult nemzeti tanácsai igyekeztek kontrollálni a felgyorsult ese-

⁹³ MARCHUT Réka: A Bánáti Köztársaság. *Rubicon*, 2020/4. Online Plusz.

⁹⁴ KÓKAI Sándor: Illúziók és csalódások: A Bánsági Köztársaság. *Közép-Európai Közlemények*, 2009/2–3. 63–74., 67.

⁹⁵ A kérészállam megszűntének időpontjára vonatkozóan nincs egyetértés. Legtöbben úgy tartják, egy hónapot sem élt meg, amit lehet is székhelyének november 17-i szerb megszállásához kötni, vagy a délvidéki szerbek november 25-i újvidéki Nagy Nemzetgyűlésének az anyaállamhoz csatlakozást kimondó döntéséhez, esetleg épp a románok (bánáti részvétellel megtartott) december 1-i gyulafehérvári határozatához. Ám a formális polgári hatalom továbbra is a Bánáti Néptanács kezében volt, egészen 1919. február 20-ig, amikor a szerbek a polgári hatalmat is átvették Temesváron, megszűntetve a Bánáti Néptanácsot, s vele az „operettköztársaságot”.

ményeket és minél jobb alkupozícióra szert tenni a majdani osztozkodás során. A német közösség szerepe is felértékelődött tehát, így a hamarabb benyomuló szerb csapatok (melyek november 17-én szállják meg Temesvárt), majd pedig a később eszmélő románok is (ők 1919. augusztus 3-án vonulnak be a városba) egymással versengve, fűt-fát ígérve keresték a sváb lakosság kegyeit.⁹⁶ Ők azonban – egy iskolázottabb, *deutschnational* érzületű vékony rétegtől eltekintve – nemigen voltak kaphatók magyarellenes megnyilvánulásokra. Jól mutatja ezt a helyi németek önszerveződésésként november 3-án, Temesváron létrejött „Sváb Nemzeti Tanács” (*Schwäbischer Nationalrat* vagy *Schwabenrat*)⁹⁷ irányvonala, amit alapvetően a magyarbarát vagy már el is magyarosodott katolikus politikai körök, köztük a klérus tagjai, valamint a Károlyi-kormány csábító ígéretei befolyásoltak. Szintén ebbe az irányba hatottak az igen erős társadalmi beágyazottságú „Südungarischer Bauernverein” és a „Südungarischer Landwirtschaftsverein” magyar kötődései. Nem meglepő, hogy a szervezet országos szinten a Bleyer-féle központi német néptanácsba csatlakozott be.

A névleg Josef Striegl, ám a háttérből inkább Kaspar Muth és Franz Blaskovics kanonok által irányított *Schwabenrat* a szerbek és a románok (újvidéki és gyulafehérvári) nagygyűléseihez hasonló nagy sváb „nemzetgyűlést” hirdetett december 8-ára, Temesvárra. Ezen Muth felolvasta a maga szerkesztette kiáltványt (*Schwäbisches Manifest*), mely – számos egyéb igény mellett – alapelveként határozta meg a Délvidék bácskai és bánáti német településterületeinek szétszakíthatatlanságát, és népszavazást követelt a hovatartozás ügyében.⁹⁸ E próbálkozás, mintegy „utolsó kísérlet”⁹⁹ gyanánt, Magyarország számára kívánta megmenteni a területet, mint-hogy az oszthatatlanság elvét betartva aligha lehetett azt akár Romániához, akár a délszláv államhoz átszatolni, egy referendum pedig csakis Magyarország esélyeit növelhette – mindez világosan mutatja a manifesztum prioritásait.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a *Schwabenrat* nemcsak a feltétlenül magyarbarát erőket tömörítette, hanem a *deutschnational* irány kapcsán már

⁹⁶ A szerbek által 1919 februárjában Temesvár élére kinevezett „német főispán” – visszaszorítandó a korábbi magyar pozíciókat, tudatosan a *deutschnational* Reinhold Heegn-re esett a választás – azt az ígéretet kapta, hogy a délszláv államhoz csatlakozás előmozdítása fejében német egyetemet nyithat a városban.

⁹⁷ RASIMUS, Hans: *Als Fremde im Vaterland. Das Schwäbisch-Deutsche Kulturbund und die ehemalige deutsche Volksgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse*. München, Donauschwäbische Kulturstiftung, 1989. 7. (A továbbiakban: RASIMUS, 1989.) – A szervezet bázisát jól jelzi, hogy az alakuló ülésen 138 sváb település küldöttei jelentek meg. Vö. HERRSCHAFT, Hans: *Das Banat. Ein deutsches Siedlungsgebiet in Südosteuropa*. Berlin, Grenze und Ausland, 1942. 190.

⁹⁸ *Deutsches Volkswesen im Banat. Reden und Aufsätze Dr. Kaspar Muths*. Szerk. RIESS, Josef. Timisoara, Ideal, 1935. 46–49.

⁹⁹ SCHLERETH, 1939. 49. (172. láb.)

megismert hangos kört is, az 1906-ban alakult, a választásokon ugyan sikertelen „Magyarországi Német Néppárt” – már annak idején is döntően délvidéki – tagjait és aktivistáit. Utóbbiak Johann Röser és Reinhold Heegn körül tömörültek. A két szárny között, saját sajtóorgánumaikban,¹⁰⁰ heves küzdelem vette kezdetét, mely kifelé egyre inkább „magyarbarát kontra magyarellenes” leegyszerűsítést kapott. Az átalakuló status quo, a megszállás, a szerb és román ígértömeg, a letűnt korszak magyarosító politikájával kapcsolatos (a német iskolák lassú elfogyása révén bárki számára szemléletes) emlékek, végül pedig Budapest félelmetes gyorsasággal eltűnő helyi jelenléte átalakította az erőviszonyokat. Kisebbségbe került a Muth/Blaskovics-szárny, amit jól jelez, hogy a *Schwabenrat* átértelmezte a Brandsch-féle központi néptanácsot. Ez, vagyis a *Deutscher Volksrat*, tartózkodott ugyan a magyar állam integritását megkérdőjelező kijelentésektől, ám bizalmi emberei révén már megkezdte az agitációt a Délvidék németisége körében, előre felkészítve őket a realitásoknak megfelelően elkerülhetetlen felosztásra, s ezzel egyidejűleg a szerb és román néptanácsok felé is tapogatózásba kezdett az adott utódállam irányában szimpátiát mutató tagjain keresztül.¹⁰¹

Érthető módon a magyarok rokonszenve mindvégig a Muth-szárnyat kísérte. Muth az 1919 tavaszától Párizsban, a román és szerb érdekszféra elválasztásáról folyó szakértői tárgyalások idején, tehát a magyar alternatíva nyilvánvaló bukását követően, még mindig „első számú” prioritásként jelölte meg annak lehetőségét, hogy (egy nem bolsevik) Magyarország keretében maradjon. Erről a hamarosan megszülető nagyhatalmi döntést megelőzően Temesvárra érkezett francia, angol és amerikai laptudósítók is tájékoztatta.¹⁰²

A „magyarofób” és a „magyarofil” délvidéki német körök közötti nyílt szakítás hamar intézményesült. A nemzeti-liberálisok, e „régis népiségi harcosok” („alte Volks-

¹⁰⁰ A magyarbarát tábor lapja a *Schwäbische Volkspresse*, a nemzetieké a *Deutsche Wacht*.

¹⁰¹ Stephan Kraft, a Brandsch-féle néptanács aktív tagja, a – fentebb említett – délvidéki sváb hallgatói egyesület vezéralakja, a későbbi jugoszláviai német politikai élet fő autoritása, a szerb nemzetiséggel Újvidéken és a szerb miniszterelnökkel (Protić) Belgrádban egyaránt tárgyalt, s ígéretet kapott a kulturális autonómiára. Vö. RASIMUS, 1989. 8. – A román alternatíva propagálásában fontos szerepet vitt Johann Röser és Viktor Orendi-Hommenau, a *deutschnational* szellemiségű délvidéki sváb sajtó (amúgy szász) kulcsfigurája.

¹⁰² A 2. számú alternatívát egy osztaflan Bácska-Bánátból álló semleges köztársaságban látta. Kétségbe kívánatos 3. lehetőségnek – még mindig egységesen – a délszláv államhoz csatolást, s végül, ha a döntéshozók nem veszik figyelembe a Bácska és a Bánát németjeinek együvé tartozását, akkor 4. (legrosszabb) megoldásként, legalább a Bánát területi egységét megőrizve, vagy Belgrád vagy Bukarest uralma alá (egyben) átkerülni. Az állásfoglalást a *Schwäbische Volkspresse* 1919. május 3-i száma leközölte, a magyar lapoknak ugyanezt megtiltotta a cenzúra. – A nyilatkozatot ld. még JAKABFFY Elemér–PÁLL György: *A bánági magyarság húsz éve Romániában (1918–1928)*. Budapest, Studium, 1939. 44–45.

tumskämpfer”), az 1914 előtti tradíciókon építkezve 1919 márciusában létrehozták a „Deutsch-schwäbische Volkspartei”-t, mely a Bánát magyar kézen maradása ellenében foglalt állást. Amikor a román csapatok (augusztus legelején, az antant engedélyével) megszállták Temesvárt, rögtön ezután pedig a városba összehívott hatalmas román népgyűlés követelte a Bánát egészének a román korona alá juttatását, augusztus 10-én e német pártalakulat is határozatot hozott ugyanerről, mégpedig az egész bánáti svábság nevében.¹⁰³ A korabeli román politika (utóbb a történetírás is) nagy előszeretettel hivatkozott erre az aktusra. A katolikus-konzervatív sváb tömb ezzel szemben a végső nagyhatalmi döntésig továbbvitte a magyar orientációt, majd annak ellehetetlenülése után (a Muth által korábban vázolt 2. számú alternatíva szerint) autonomista irányt vett fel. Muth még az eskü letételét is megtagadta a román alkotmányra, ezért „magyarón” társaival együtt 1919 szeptemberében letartóztatták és Fogarasra internálták.¹⁰⁴ Szabadulása után 1920 májusában létrehozta a „Schwäbische Autonomiepartei”-t, amelyet képviselve még abban az évben beválasztották a román parlament képviselőházába.¹⁰⁵ A határok véglegesülése után azonban a két irányzat szembenállása, noha az ellentétek nehezen tompultak, csakis kontraproduktív lehetett, ezért aztán 1921 márciusában a két sváb politikai tömörülés (önfeloszlátásuk kimondását követően) egységbe tömörült „Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft” néven. E szervezet pedig – a 30-as évek közepéig a bánáti sváb, s az egész romániai német közösség egyik vezéralakjának megmaradó Muthot elnökké választva – betago­lódott a Rudolf Brandsch vezetése alatt 1921 szeptemberében megszülető, az új román államhatárok között élő valamennyi német tömörítésére létrejött „Verband der Deutschen in Rumänien” keretébe.¹⁰⁶

A délvidéki németsegen belüli hasadást ugyanakkor nemcsak a magyarsághoz és a magyar államisághoz való viszony kiéleződése okozta, hanem az is, hogy a nagyhatalmi döntés – a térség németségének népi egységét tiszteletben tartani és az önrendelkezés jogát számukra is biztosítani kérő petíciók dacára – határokkal vágta

¹⁰³ E nyilatkozatot szintén közli JAKABFFY-PÁLL, 1939. 47. – A határozat kapcsán a sváb ellenoldal sajtója, a *Schwäbische Volkspresse* „Unser Standpunkt” címmel megfogalmazott vezércikkét a román cenzúra letiltotta.

¹⁰⁴ A letartóztatottak Muth mellett Blaskovics, Striegl és a *Schwäbische Volkspresse* kiadóvállalatának vezetője, Christian Saljó [Schaljo] voltak. Vö. PETRI, Anton Peter: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein, Th. Breit, 1992. 1327., 153., 1893., 1655.

¹⁰⁵ Sokatmondó tény, hogy míg Muth tömörülése három mandátumot nyert el az 1920-as román választásokon, a főnt említett sváb ellenoldal egyet sem. Vö. SCHÜLLER, Stephan Olaf: *Für Glaube, Führer, Volk, Vater- oder Mutterland? Die Kämpfe für die deutsche Jugend im rumänischen Banat (1918–1944)*. Berlin, Lit, 2009. 31.

¹⁰⁶ ILLYÉS Elemér: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*. Wien, Braumüller, 1981. 81.

ketté (sőt háromfelé) őket.¹⁰⁷ Így aztán a bácskai svábok, akikben éppúgy megvolt a magyar kötődés,¹⁰⁸ a Bánát nyugati harmadában élőkkel együtt délszláv fenntartóság alá kerülvén, az egykori magyar tradícióktól és a román államhoz csatolt testvéreiktől egyaránt elkülönülő önálló német érdekképviselő kiépítésére kényszerültek. Az új viszonyokhoz alkalmazkodva legfőbb céljuk az erős közösségi érzület felélesztése volt („hűség az államhoz és hűség a népiséghez”), amiben segítette őket újvidéki napilapjuk (*Deutsches Volksblatt*) és a Georg Grassl vezetése alatt 1920 júniusában ugyanott megszervezett kulturális egyesületük („Schwäbisch-Deutscher Kulturbund”). Politikailag a háromfelé szakított „donauschwab” közösségnek – ahogyan a csonka Magyarországon Bleyer és Romániában Muth – Jugoszláviában Stephan Kraft lett a vezetője, akinek az 1922-ben alapított, s a választásokból mindig parlamenti pártként kikerülő (majd a kormánykoalícióhoz csatlakozó) „Partei der Deutschen” irányítójaként komoly érdemei voltak abban, hogy a jugoszláviai német közösség belsőleg erős, összekovácsolt és az öngazgatás gondolatára érett állapotban várhatta 1933 után Berlin ama törekvéseit, melyek a „német népcsoport-politika” szolgálatába kívánták őt állítani.¹⁰⁹

A Kárpát-medence német közösségeinek útja tehát eltérő irányt vett. Magyarországon a nagyhatalmi döntés példátlan szigorát megemészteni képtelen, frusztrált hazai közvélemény minden felgyülemlett sérelmét és indulatát a csonka országhatáron visszamaradt németeken vezette le, így a kisebbségi közösség vezetőjének, a mindvégig lojális és magyarbarát Bleyernek – önmagával is meghasonulva – komoly erőfeszítésébe telt, hogy (amíg lehetett) fékezze saját, a német öntudatot a magyar hazafisággal mind nehezebben összeegyeztetni tudó radikálisait. Az elszakított területek közül az elmagyarosodás terén leginkább előrehaladott szepesi szászok magyarbarátsága még jó ideig megmaradt, és a régi államkerethez való ragaszkodás náluk volt a legerősebb. Ennek ellenpólusát az erdélyi szász közösség képezte, akiknél (de náluk sem az elszakadás elemei erejű igényéből adódóan, hanem

¹⁰⁷ A Délvidék háromfelé szakításához ld. GULYÁS László: *A Délvidék története. II.* Szeged, Egyesület Közép-Európa kutatására, 2012. 89–108.

¹⁰⁸ A Jászi minisztériumában kidolgozott német autonómiatörvény talaján 1919. február 28-án, Budapesten egy bácskai német egyesület szerveződött („Vereinigung der Batschkaer Deutschen”), mely a következő határozatot hozta: „Rendületlenül képviseljük szülőhazánk integritásának álláspontját, s felháborodottan elítélünk minden olyan csatlakozási nyilatkozatot, amelyek német településterületek részeit vagy egészét érintik, annál is inkább, mert a mai Magyarország szociális és demokratikus jogalkotása messze megelőzi a déli és keleti szomszédokét.” Vö. *Organisierung der Batschkaer Deutschen. Deutsches Tageblatt*, 1919. március 2. 5. [A Brandsch-féle német néptanács budapesti, a tanácsköztársaság által hamar megszüntetett napilapjáról van szó.]

¹⁰⁹ Részletesebben RASIMUS, 1989. – BÖHM, Johann: *Die Deutsche Volksgruppe in Jugoslawien 1918–1941.* Frankfurt am Main, Peter Lang, 2009.

a kényszer pragmatizmusa miatt) a leginkább zökkenőmentes volt az átmenet, s az új viszonyokhoz való önérdékű alkalmazkodás. A délvidéki svábokat – a két másik német tömb elég egyértelmű magatartásához képest – számos (belső illetve külső eredetű) törésvonal és érdekellentét polarizálta, s tette így meglehetősen bonyolulttá az átmenet iránti viszonyulást.

Abban viszont épp e két utóbbi (vagyis a román és a délszláv államhoz került) német tömb mutat hasonlóságot, hogy az új körülményekkel gyorsan megbékélve, a szintén kisebbségbe került helyi magyar közösséggel politikailag nemigen akartak kooperálni, hanem kizárólag önérdékű politizálást folytattak, szemben a szepesiekkel, akik összehangolták törekvéseiket a felvidéki magyarok parlamenti érdekképviseletével. Ellenben mindhárom német közösségnek egyforma volt a helyzete abban a tekintetben, hogy új államaik anyanemzetei – már ameddig ez nem sértette kifejezetten az ő etnikai érdekeiket – alapvetően (s a magyarokhoz képest látványosan) kedvezményezett elbánásban részesítették őket. Részint azért, hogy ezzel is erodálják a korábbi érából megörökölt magyar pozíciókat és a *hungarus* érzületet, részint pedig azért, hogy az új államalakulatokban a német és magyar népelem egymásra találásának (és támaszkodásának) lehetőségét – a „divide et impera” jegyében – elvegyék. Helyzetük tehát, ha számos tekintetben valós sérelmeik voltak is, mindenképpen jobb volt, mint kisebbségi magyar társaiké. Ám ez még így sem volt összehasonlítható azzal a – valóban egyenrangú – státusszal, amelybe az összeomlást követően sorsuk rendezésére legtovább várakozni kényszerülő, s aztán Ausztria részeként egy németajkú anyanemzet tagjaként továbbélő nyugat-magyarországi németek kerültek. Ez azonban már egy másik, e tanulmány időkeretén túlmutató történet.

KULTÚRA ÉS EMLÉKEZET

MAGYARORSZÁG FELOSZTÁSÁNAK KULTURÁLIS KÖVETKEZMÉNYEI

A több mint négy esztendőn át tartó első világháborúnak Magyarország – a másodikkal szemben – a kezdetektől a harcok beszüntetéséig szenvedő részese volt. Az 1918 őszi összeomlástól a trianoni békekötésig immár az országon belül folytatódott az a politikai viaskodás, amely olykor kaotikus, sőt polgárháborús állapotokhoz, többszöri gyors hatalomváltáshoz vezetett, és a közrend szinte teljes megszűnését eredményezte. A háborús vereség következtében a Monarchia részekre bomlott, európai nagyhatalmi státuszát elveszítette. Két korábbi tagállama jelentéktelenné zsugorodott, ennek minden szomorú hatásával.

Régi, sajnos többnyire mindmáig érvényes igazság, hogy a politikailag kiélezett szituációkban, illetve hadiállapot idején a kulturális intézményrendszer¹ állami támogatása gyengül. Így történt 1914 őszétől Magyarországon is. A tárca állami költségvetésből származó támogatása reálértékben számottevően ugyan nem csökkent, ám a – hadikiadások és az állam szerepének növekedése folytán – jelentősen felduzzadt büdzséből való részesedésének 1868-tól szinte folyamatosan emelkedő aránya erősen és látványosan romlott (1913: 5,54%; 1914 első fele: 4,98%; 1914/15: 1,85%; 1915/16: 1,19%).² A presztízs gyengüléséhez a magyar kulturális élet 1918 őszén kezdődő, fokozatos részekre, külön államokra szakadása, a gazdaság mélyrepülésével párhuzamosan pedig a mind kisebbé váló ország kulturális hálózatának egyre reménytelenebbnek tűnő helyzete társult. Teljesen nyilvánvaló volt, hogy az egész kulturális politikát – akárcsak minden más szakterületét – új alapokra kell fektetni, a megváltozott lehetőségekhez kell igazítani.

¹ A 'kultúra' kifejezést a lehető legszélesebb értelemben használom, beleértve ebbe az oktatást, a közgyűjteményi hálózatot, a tudományt és a művészeti életet – a 'magaskultúrát' – is. Ugyanakkor az egyházak államigazgatáshoz kapcsolódó ügyeit, amelyeket a második világháború végéig, sőt, még azután is néhány évig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium – elnevezésében is megnyilvánuló – felügyelete alatt intéztek, nem gondolom idetartozónak.

² *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk. MAGYARY Zoltán. Budapest, Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, 1927. (A továbbiakban: MAGYARY, 1927.) 13. Ld. még: UJVÁRY Gábor: Hallgattak a múzsák? Kulturális és tudománypolitika az I. világháborús Magyarországon. In: *Globalizáció, regionalizáció és nemzetállamiság*. Szerk. SIMON János. Budapest, L'Harmattan, 2016. 247–259.

Mindezek miatt a két világháború között az állam kulturális szerepét is – mint valamennyi többi szakpolitika esetében – Trianon traumája határozta meg. Ugyanakkor a gazdaságpolitika mellett ez a politikai ágazat adta a leginkább pozitív választ a békeszerződés nyomán az egész társadalmat átható pesszimizmusra és elkeseredésre, s számos eredménnyel bizonyította, hogy a megcsönkített Magyarország komoly, nemzetközi mércével mérve is figyelemre méltó kulturális és tudományos teljesítményekre képes. Egyben pedig – részben az előbbiekre alapozva – a szélsőbaltól a szélsőjobbig minden politikai erő által követelt revíziós törekvések egyik leghatékonyabb támogatójává vált, mivel a magyarság Kárpát-medencei kulturális begyökerettségét és eredményeit tanúsította.

A revíziós érvrendszert és propagandát már a magyar béke delegáció 1920. januári jegyzékei is előrevetítették, amikor – jó néhányszor ismételve e tételt – megállapították: „kulturális fölényünk onnét származik, hogy a keleti helyett a nyugati kereszténységet és műveltséget vettük fel és annak legkeletibb védbástya voltunk és vagyunk”. Ennek „[...] megítélésekor szemünkre szokták vetni, hogy azért vagyunk nemzetiségeinknél magasabban állók a kultúrában, mert azokat a művelődéstől visszatarítottuk, [de] elfelejtik azt, hogy a nemzetiségek jelentékeny része az újabb időkben, 46,7%-a a XVIII. században vándorolt be és a bevándorlók jelentékeny része földet kereső, kulturálatlan pásztor és földmunkás népekből állott, akiket a magyar kultúra csak lassanként emelhetett magához. De hogy ez a kultúra miképp emelte őket, annak világos bizonyága az, hogy műveltségükben, nevezetesen az átlagos kultúra-fokmérő: az írás, olvasás terén, mennyivel magasabban állanak, mint a szomszédos államok velük rokon nemzetiségei.”³

Már ezek a jegyzékek is szóvá tették a Magyarországot 1918 novemberétől megszálló románok, szerbek és „csehszlovákok” által elkövetett kulturális atrocitásokat: a tanerők és az egyetemi tanárok, az új hatalomra a hűségesküt le nem tett értelmiségiek elbocsátását, a nem állami közgyűjtemények és színházak lefoglalását, a magyar emlékhelyek megrongálását vagy lerombolását. „A megszállott területen impériumot bitorló hatalmak minden módjukban álló hatalmat megragadnak – panaszkodtak –, hogy a megszállással hatalmukba jutott, leigázott magyarság nemzeti érzését, nyelvét, szokásait meggyalázzák, legszentebb polgári, sőt emberi jogait lábbal tapossák. A magyarok társasköreit, kaszinóit bezárták. Magyar újságok csak a legszigorúbb cenzúra után jelenhetnek meg, legtöbb helyt azonban azok megjelenését teljesen betiltották. Nemcsak utcákról, középületekről távolították el a magyar

³ *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S-ben 1920 januárius–március havában.* I. köt. Budapest, Külügyminisztérium, 1920. II. Bemutakozó jegyzék, 11.

feliratokat, de a magukat magyarnak valló kereskedőknek stb. sem szabad magyar felírású cégtábláikat használniok. A magyar lobogót sárba tiporják és a legmegalázóbb módon gyalázzák meg. Békés polgárokat, gyermekeket, mert magyar nemzeti jelvényeket vagy csak színeket viselnek, mert utcán, nyilvános helyeken magyarul beszélnek vagy magyar dalokat énekelnek, tetteleg inzultálnak.⁷⁴

Apponyi nevezetes és sokat idézett 1920. január 16-i beszédének ugyancsak egyik központi eleme volt a kultúrfölény hangoztatása. Mint mondta, a tervezett döntés „a nemzeti hegemoniának átruházása lenne oly nemzetiségekre, amelyek jelenleg többnyire alacsonyabb kulturális fokon állanak”. Ennek alátámasztására az 1910-es népszámlálás beszédes adatait hozta, miszerint: „A magyarságnál az írni és olvasni tudók arányszáma megközelíti a 80%-ot; a magyarországi németeknél a 82%-ot; a románoknál a 33%-ot; a szerbeknél az 59 és egynéhány tizedet, majdnem a 60%-ot.” Hozzátette, hogy az érettségizettek között a magyarok aránya „84%, jóllehet a magyarok az összes népességnek csak 54,5%-át teszik; a románok arányszáma az ily tanulmányokat végzettek között 4%, pedig az egész népességnek 16%-át alkotják; a szerbeké 1%, jóllehet számuk az egész népesség 2,5%-a”. Ennek az okát nem valamiféle felsőbbrendűségben jelölte meg, hanem abban, „hogy ezek a szomszédos népek történelmük szerencsétlen eseményei folytán későbbben léptek be a civilizált nemzetek családjába, mint mi”, s ő is megemlítette a határon túl maradt magyarság sérelmeit. Összegzése szerint „[...] hogy egy alacsonyabb kulturális fejlettséggel bíró kisebbség, vagy egy igen csekély többség hegemoniával bírhatson, elérhesse egy magasabb kulturális fokot elért nemzetiség önkéntes alárendelődését és morális asszimilációját, ez, Uraim, organikus lehetetlenség.”⁷⁵ Tudjuk azonban, hogy mégsem volt az. A benyújtott anyagoknak és Apponyi szavainak alig lehetett hatása, hiszen a magyar – akárcsak a többi vesztes állambeli – delegációt nem tárgyalni, hanem a feltételek elfogadására hívták a békekonferenciára.

Trianon kulturális vonatkozásaival viszonylag keveset foglalkozott a magyar történettudomány, mivel más szakpolitikáktól eltérően a szerződés csak néhány, kizárólag az iskolai anyanyelv-használatról megfogalmazott előírást, illetve a közgyűj-

⁴ Uo. 304. A kötetben számos további utalás található a magyarság kultúrfölényére, illetve az 1918 végétől elkövetett kulturális visszaélésekre vonatkozóan, pl.: *A II. jegyzék összefoglaló kivonata*, 24. – II. jegyzék, 44. melléklet (*Állami népiskoláink és a magyarosodás*) 104–107. – VIII. jegyzék: *Az erdélyi kérdéstről* 3. melléklet (*Életképes-e a román uralom Erdélyben?*) 154–160. és 7. melléklet (*A szászok memoranduma*), 200–201, illetve 10. melléklet (*Román atrocitások*) 229–231., 245–248. – XI. jegyzék, *a megszállott területeken elkövetett atrocitásokról*, 303–304., 349–351. – XII. sz. jegyzék 9. melléklet (*Dél-Magyarország kívánsága*) 391–392. – XIII. jegyzék 4. melléklet (*A ruthén nép kulturális fejlettsége*) és 5. melléklet (*A ruthén nemzetiség szellemi elmaradottságának okairól*) 416–419.

⁵ Uo. 277–278., 280.

teményi állomány kisebb hányadát érintő megkötést tartalmazott. Az 58. és az 59. cikkek kimondták, hogy a trianoni országban maradt „faji, vallási vagy nyelvi” kisebbségeknek „joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják”, illetve a „jelentékeny arányban” egy tömbben lakó nem magyar anyanyelvűek „[...] gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadályozza a Magyar Kormányt abban, hogy a magyar nyelv oktatását az említett iskolákban is kötelezővé tegye.”⁶ A kisebbségek anyanyelvi képzése Magyarországon azonban csak részben érvényesült, ezért a messze legnagyobb létszámú, mintegy félmillió német (sváb) népcsoport vezetői joggal tették szóvá az ebből adódó – egyébként a határon túli magyar oktatást is hátrányosan befolyásoló – nehézségeket.⁷

A békediktátum 77. cikke az elcsatolt területek közigazgatására vonatkozó „levéltárak, lajstromok, tervrajzok, okiratok és okmányok” átengedéséről, illetve – ha „egyeseket a helyszínéről elvittek volna” – azok visszaadásáról rendelkezett.⁸ Az egész közgyűjteményi hálózatra kiterjesztve ugyanez volt a lényege a 175–179. cikkeknek is. Magyarország kötelezte magát, hogy „a Szövetséges Társult Hatalmak mindegyikének visszaszolgáltatja mindazokat a hivatalos iratokat, okmányokat, régiségeket és műtárgyakat, úgyszintén mindazt a tudományos és könyvészeti anyagot, amelyeket az elfoglalt területekről szállítottak el, tekintet nélkül arra, hogy ezek a tárgyak az Államnak vagy tartományoknak, községeknek, kórházaknak, egyházaknak, avagy egyéb köz- vagy magánintézményeknek tulajdonában állanak” (175. cikk). Az „átengedett” területekről 1914. június 1-e után elvitt értékeket is – kivéve a magánosoktól vásároltakat – vissza kellett adni (176. cikk), akárcsak az antant országainak azokat az anyagokat, amelyek az ő történetükre vonatkoztak vagy szellemi tulajdonukat képezték (ha azokat 1868. január 1-je, illetve Olaszországot illetően 1861 óta szerezték meg). Ugyanakkor Magyarországnak is jogában állt „a nevezett Államokat, különösen pedig Ausztriát felhívni arra, hogy vele az előbbiekhöz hasonló módokat mellett a szükséges megállapodásokat megkössék” (177. cikk), és az utódállamok is kötelezték magukat a húsz évnél nem régebbi, az új Magyarország

⁶ A szerződés szövegének legújabb kiadása: *Trianon. A békeszerződés*. S. a. r. BANK Barbara–KOVÁCS Attila Zoltán. Budapest, Athenaeum, 2019. (A továbbiakban: *Trianon*, 2019.) III. rész. Európára vonatkozó politikai rendelkezések. VI. cím. A kisebbségek védelme. 58–59. cikk, 60–61.

⁷ Erről bővebben: DONÁTH Péter: *Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919–1944*. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, Trezor, 1998., főleg 15–40.

⁸ *Trianon*, 2019, III. rész. IX. cím. Általános rendelkezések. 77. cikk, 68.

területének historiájáról vagy közigazgatásáról szóló dokumentumok visszajuttatására (178. cikk).⁹

A kormányzat a 177. cikkben foglalt lehetőséget végül a maga javára fordította, amikor 1926-ban megkötötte Ausztriával az 1927. január 1-jével hatályba lépett, mindmáig érvényben lévő badeni levéltári egyezményt, amely példa nélküli a nemzetközi megállapodások történetében. Hiszen a gyakorlatban már 1918-tól működő levéltári delegáció intézményének szentesítése mellett Ausztria a tisztán magyar provenienciájú (eredetű) aktákat visszaadta Magyarországnak, valamint – a megállapodás leglényegesebb pontjaként – a két állam közös szellemi tulajdonává nyilvánította azt az 1526 és 1918 közötti óriási irategyüttest, amelyet a korábbi központi kormányzervek Magyarországra is kiterjedő tevékenységéről a Haus-, Hof- und Staatsarchivban, a Kriegsarchivban, illetve a Hofkammerarchivban őriztek. Ezek a levéltárak a Monarchia idején a közös minisztériumok – közös Külügy-, Pénzügy és Hadügyminisztérium – fennhatósága alá tartoztak, tehát már akkor is „közösnek” számítottak. A bennük őrzött magyar vonatkozású dokumentumok teljes feltárása és beható kutatása a magyar történészek jövő generációinak is rengeteg munkát adhat még.

Emiatt is rendkívül fontos az osztrák kollégáikkal azonos jogokat élvező magyar levéltári delegátusok szerepe. Ha úgy tetszik, ők töltik be az egykori Monarchia utolsó közös állásait, hiszen a magyar állam kiküldöttjei, de a közvetlenül az osztrák kancellária (miniszterelnökség) alárendeltségébe tartozó Osztrák Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv) három, imént említett tagintézményében dolgoznak. (Jelenleg ketten a Kriegsarchivban /katonai levéltári delegátusok/, egy fő pedig a két másik levéltárban /polgári delegátus./) Fizetésüket a magyar, munkafeltételeiket pedig az osztrák állam biztosítja, ezért a magyar nagykövetségen a miniszteri rangú magyar nagykövet és az osztrák Kancellári Hivatal államtitkári rangú képviselője előtt szokták letenni esküjüket, mindkét ország törvényeinek betartására fölesküdvé.¹⁰ Furcsa módon tehát a Monarchia e szempontból tovább él, éppen az azt megszüntető Párizs környéki békék következtében.

⁹ Uo. VIII. rész. Jóvátétel. II. cím. Különös rendelkezések. 143–146.

¹⁰ A badeni egyezményről mintaszerű, rendkívül alapos bevezetővel ellátott forráskiadvány: RESS Imre: *A Monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1918–1926)*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2008. – A másik alapmunka Fazekas István monumentális kötetének kiváló bevezetője: FAZEKAS István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2015. 9–93. – Ld. még: UJVÁRY Gábor: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. II. köt. Bécs és a magyar kulturális külpolitika*. Budapest, Ráció, 2017. (A továbbiakban: UJVÁRY, 2017.) 52–54., 75–76., 108–115.

A badeni megállapodást az 1932-ben aláírt, a múzeumi és a könyvtári javakról szóló velencei szerződés követte. Ennek értelmében Magyarország rengeteg műtárgyat és könyvet – nagybecsű kódexeket, például Anonymus *Gesta Hungarorum*át, a *Képes Krónikát* vagy éppen 16 hiteles Corvinát – kapott vissza Ausztriától. Ezekből 1933-ban reprezentatív kiállítást rendeztek a Nemzeti Múzeumban. A császári és királyi ház hitbizományi gyűjteményének részeként azonban számos, szintén közös szellemi tulajdonnak számító múzeumi és könyvtári anyag maradt Bécsben – a legismertebb a Bocskai-korona –, ezek felelőse a magyar múzeumi megbízott volt. (E tisztelet is a levéltári delegáció vezetője töltötte be.) A levéltári megállapodással szemben a múzeumi egyezményről 1945 után „megfeledkeztek”, így az sajnos hatályát veszítette.¹¹

A magyar kulturális politika a békediktátum rendelkezései alapján szinte teljes mozgásszabadságot élvezett. Elsősorban ennek volt köszönhető, hogy kulcspolitikává vált, s az állami költségvetésből – különösen Klebelsberg Kuno miniszterségétől (1922–1931) – egyre növekvő, 1927-től a második világháború közepéig 10% fölötti arányt elérő támogatást kapott.¹² Közvetve ez megint csak Trianon hatása volt, hiszen szembetűnő, hogy a kulturális büdzsé a gazdaság konszolidációját nagyban elősegítő népszövetségi kölcsönről folytatott tárgyalások megkezdése (1923), illetve annak felvétele (1924) után emelkedett. Miként Klebelsberg Kuno sokszor – itt idézett miniszteri beköszöntő beszédében is – kifejtette: „a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá”.¹³ Vagy ahogy 1930 áprilisában megállapította: „[...] csak egyetlen út van nyitva előttünk, amelynek elzárására még Trianon sem volt elég leleményes: a szellem és a kultúra útja. [...] A közoktatásügyi minisztériumot most honvédelmi minisztériumnak tekintjük, mert a lefegyverzett ország exponált helyén csak abban az esetben állhat

¹¹ A megállapodás történetét mindmáig nem dolgozták föl. Ld. róla: *A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1933. – UJVÁRY, 2017. 115–119. (A levéltári források felsorolásával.) – Röviden említi Miskolczy Gyula (aki a múzeumi delegátusi tisztelet is betöltötte): *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből 1945–1948*. Összeáll., bev. GÖNYEI Antal. Budapest, Új Magyar Központi Levéltár, 1988. 404–405. – Az előzményekről: SIKLÓSSY László: *Műkincseink vándorútja Bécsbe*. Budapest, Táltos, 1919. – PROHÁSZKA Péter: Ami a bécsi gyűjteményekben maradt I. Adatok a Monarchia közös vagyonáról folyó osztrák–magyar tárgyalásokhoz. *Ars Hungarica*, 2012/1. 223–248.

¹² Az állam összes kiadásaiból a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumra jutó arány: 1920/21: 3,23%; 1921/22: 4,16%; 1922/23: 4,54%; 1923/24: 7,27%; 1924/25: 9,15%; 1925/26: 9,05%; 1926/27: 9,3%. MAGYARY, 1927. 13–14.

¹³ *Gróf KLEBELSBERG Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*. Budapest, Athenaeum, 1927. (A továbbiakban: KLEBELSBERG, 1927.) 604.

meg, ha a világ művelt nemzeteiben mindinkább megerősödik az a meggyőződés, hogy egy nemes és művelt népen nagy történelmi igazságtalanság esett.”¹⁴

Mindez némi párhuzamot mutat a modern német nacionalizmus megeremtőjének, Johann Gottlieb Fichte filozófusnak azon gondolatával, amelyet a franciák megszállta Berlinben – történelmileg az 1920 körüli Magyarországhoz részben hasonló helyzetben –, óriási hatású előadás-sorozatának (*Beszédek a német nemzethez*, 1807–1808) tizenegyedik beszédében hangoztatott. „Alkotmányainkat mások csinálják majd – jelentette ki –, szövetségeinket és fegyveres erőinket mások határozzák meg, törvényeinket mások diktálják, bíróságainkat és ítéleteinket – és azok végrehajtását – olykor kivesszük a kezünkől; ezekkel a gondokkal nem kell számolnunk a közeljövőben. Pusztán a nevelésre nem gondoltak; ha valami feladatot keresünk, akkor fogjunk ennek dolgához! Várható, hogy ebben békén hagynak bennünket. [...] egyedül a nevelés az, ami megmenthet bennünket mindazon bajtól, ami ránk szakadt.”¹⁵

A kulturális politikának a Trianon utáni traumából felemelkedő Magyarország konszolidációjában betöltött szerepét egy másik német, a neves és éles szemű tudós-politikus, Carl Heinrich Becker porosz kultuszminiszter – a modern orientaliztika egyik megalapítója és a két világháború közötti nemzetközi tudománypolitika kiemelkedő képviselője – is felismerte. Becker 1926-os, egyhetes hivatalos magyarországi tartózkodása után 27 oldalas jelentésben számolt be a tapasztalatairól. Hangsúlyozta, hogy a magyar kormány „[...] sok okossággal és megfontoltan mindent megtesz a trianoni békeszerződés szörnyű hatásainak [...] a leküzdésére, így Magyarország újjászületésének az alapjait rakja le. Mindez elsősorban egy nagyon világosan végiggondolt és rendszerszerűen építkező kultúrpolitika alapján történik. [...] a kulturális szempontokat kiemelten kezelik, és hihetetlenül magas összegeket fordítanak tudományos képzésre a költségvetésben.”¹⁶ Becker mondandóját alátámasztotta, hogy amikor e sorokat írta, Magyar Zoltán örömmel nyugtázhatta: „Csonka-Magyaror-

¹⁴ KLEBELSBERG KUNO: *Világválságban*. Budapest, Athenaeum, [1931.] 181–182. 1925. februári megfogalmazásban: „Szeretném a köztudatba belevinni, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bebizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság.” KLEBELSBERG, 1927. 516.

¹⁵ FICHTE, Johann Gottlieb: *Beszédek a német nemzethez*. Tizenegyedik beszéd. In: *Eszmék a politikában. A nacionalizmus*. Szerk. BRETTER Zoltán–DEÁK Ágnes. Pécs, Tanulmány, 1995. 135–146, az idézet: 138–139.

¹⁶ UJVÁRY GÁBOR: Carl Heinrich BECKER feljegyzése 1926. május–júniusi magyarországi látogatásáról. *Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények*, 2006. Budapest, Balassi Bálint Intézet–Klebsberg Kuno Alapítvány–Magyar Országos Levéltár–Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság–Országos Széchényi Könyvtár, 2006. 279–305, az idézet: 293.

szág állami kulturális kiadásai az 1926/27. költségvetési évben Nagy-Magyarország 1913. évi kulturális kiadásainak 81.23%-át teszik ki”. Ez a megmaradt terület és lakosságszám arányához (kerekítve: 32,7 és 41,6%), de akár ahhoz viszonyítva is, hogy a trianoni Magyarországra háború előtti állam kiadásainak és bevételeinek 45.733%-a jutott, rendkívül magas összegnek tekinthető.¹⁷

Amennyiben azonban nem az 1920-as évek közepétől beérő eredmények felől közelítke a témához, kétségtelen, hogy a trianoni veszteségek minden tekintetben – az oktatás, a közművelődés, a közgyűjtemények, a művészeti élet és különösen a műemlékek vonatkozásában – fájdalmasak, nehezen pótolhatók voltak. Az átlagosnál is nagyobb mértékben érintették az emléktáblákat és a köztéri szobrokat, amelyek jelentős részét a magyarsággal szembeni önmeghatározást szolgáló emlékezetpolitika jegyében ítélték pusztulásra az utódállamok.¹⁸ Közép- és koraujkori műemlékeink döntő többsége és legértékesebb része szintén a határokon túlra, főleg Felvidékre és Erdélybe került, ahol nagyrészt ugyancsak az új hatalom új múltértelmezésének prédájává váltak.

Rendkívüli, máig felméretlen kárt okozott a jelentős magyar kulturális, oktatási és közgyűjteményi hálózattal és civil szervezeti háttérrel rendelkező városok elcsatolása. Magyarország öt teljes körű, 1910-es regionális központjából négyet (Pozsony, Kassa, Kolozsvár és Temesvár /ha Zágrábot is ideszámítom, a hatból ötöt/), a hat hiányos funkciójából hármát (Arad, Brassó, Nagyvárad) elveszített. Ezek Kolozsvár és Brassó kivételével közel estek az új határhoz, és magyar (Arad, Brassó /relatív többség/, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad), Pozsony és Temesvár esetében pedig német–magyar többségűek voltak. Mellettük tovább sorolhatnám a jelentős határmenti magyar kulturális örökhelyeket: Komáromot, Ungvárt, Szatmárnémetit, Szabadkát és a többi.¹⁹

A Magyarországon maradt regionális centrumok, Debrecen (teljes körű), illetve Győr, Pécs és Szeged (hiányos funkciójú) a továbbiakban is fontos szerepet játszottak. Győrt nem számítva olyan egyetemi városokká lettek, amelyeket Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter – az országos központ, Budapest vízfejű-

¹⁷ MAGYARY, 1927. 12, az idézet: 15.

¹⁸ Utóbbiról bővebben: OLAY Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928. A magyar kultúra válságos évei 1919–1927. 2.*, átdolg. és bőv. kiad. Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1930. (A továbbiakban: OLAY, 1930.) 227–314. – MURÁDIN Jenő: *A megsebzett szobor. Elpusztult vagy megsérült erdélyi magyar emlékművek repertórium.* Kolozsvár, Kriterion, 2008. – UJVÁRY Gábor: A múltat végképp eltörölni? Megrongált vagy elpusztított Kárpát-medencei magyar emlékművek 1918 ősze után. *Rubicon*, 2020/8. 72–81.

¹⁹ SZABÓ Attila: Klebelsberg Kuno kultúrgeográfiai stratégiája a területi revízió szolgálatában. *Tér és Társadalom*, 2011/2. 223–236. – SEBŐK László: Szétdarabolt vonzaskörzetek. A városhierarchia változásai. *Rubicon*, 2020/6–7. 158–162.

ségének ellensúlyozására – nagyrészt sikeresen kívánt „kultúrtartományi székhelyekké” fejleszteni.

A kulturális veszteségek sokasága mellett arról sem szabad megfeledkezni, hogy Trianonnal a kulturális mutatók szempontjából jóval fejlettebb vidékek jutottak Csonka-Magyarországnak, mint az elcsatolt területeknek. Itt is voltak persze kivételek: az említett regionális centrumokon és szűkebb vonzáskörzetükön kívül Nyugat-Magyarország, a Felvidék délnyugati része, a Partium nyugati pereme, a Szászföld, a Szepesség vagy éppen a gazdaságilag ugyan leszakadt, ám kulturálisan az átlagosnál mégis jobb helyzetben lévő Székelyföld. A kulturális politika és intézményrendszer szempontjából a látszólagos pozitívumok között tarthatjuk számon, hogy az ország urbanizáltsági foka magasabb volt, mint korábban: az 1918 előtti városlakók kétharmada maradt az új államban, amely egyben iparosodottabbá vált. Utóbbi tényező elsősorban a gazdaság fejlődése – de részben a kultúrafogyasztó szakmunkásréteg erősödése – miatt volt lényeges. Az 1526 óta először teljes állami önállóságot élvező Magyarország – Ausztriával együtt – egy soknemzetiségű országból a térség homogén nemzetállamává vált, miközben az utódállamoknak többnyire a magyarság tekintélyes súlya miatt jelentkező nemzetiségi problémákkal kellett megküzdeniük. Hazánkban a nemzetiségek aránya az 1920-as évek elején 10% alá csökkent, ami a kulturális politika feladatait lényegesen egyszerűsítette.

A régi, illetve az új országterületet összehasonlítva a hat éven felüli népességben az analfabetizmus nagymértékben, az 1910-es 33,3%-ról 1920-ra 15,2%-ra csökkent, az alsó-, a közép- és a felsőfokú iskolát végzettek, illetve a magaskultúrát fenntartó értelmiség aránya viszont jelentősen nőtt. Az utóbbi – az írni-olvasni tudók arányához hasonlóan – az 1910-eshez képest majdnem a kétszeresére emelkedett, az egyetemi és főiskolai hallgatók száma pedig a harmadakkora államban is meghaladta a világháború előttit.²⁰

Mindez a magyarságnak már a dualizmus korában is sokat hangoztatott Kárpát-medencei „kultúrfölényét”, illetve a trianoni Magyarország történelmi államkereteken belüli magasabb kulturális státuszát tanúsította, amelyet erősen kihasznált a magyar érdekeket védő propaganda is. A kedvező adatok révén pedig némileg csökkentek azok a Trianon okozta kulturális károk, amelyeket Buday László és Olay Ferenc, illetve *A magyar tudománypolitika alapvetése* című kötet már az 1920-as

²⁰ *Az 1920. évi népszámlálás. Hatodik rész. Végeredmények összefoglalása.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1929. *Általános jelentés*, 38–42., 66–68. és *Részletes kimutatások*, 58–65. – Ld. még: *A számontartott nemzet. A Trianon előtti és utáni évtizedek Magyarországa statisztikai térképeken.* Szerk. RÓZSA Dávid–ROVÁCS Barna. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2020. 212. (A kiváló kötet sajnos nem tartalmaz a kulturális életre vonatkozó statisztikákat.)

években pontosan felmért.²¹ Csak mérséklésről lehetett azonban szó, hiszen az 1918 előtti Magyarország oktatási és közgyűjteményi hálózatát, művelődéstörténete legjelesebb személyiségeinek születési és működési helyét figyelembe véve is egyértelmű, hogy a veszteségek pótolhatatlannak tűntek. Az imént sorolt, Trianon hátrányait enyhítő szempontokat ezért egészen másként, a magyarság kiválóságának, illetve a diktátum hallatlan igazságtalanságának egyik legfőbb bizonyítékeként értelmezték. Arra viszont alig emlékeztettek, hogy az elsősorban 1918–19-es szerepvállalásuk miatt emigrált, Nyugat-Európában vagy a tengerentúlon gyakran komoly hírnévre szert tett magyar művészek és tudósok hiányoztak a két világháború közötti magyar szellemi életből.²²

Trianon következtében Magyarországnak – nagyjából a lakosságcsökkenés számával arányosan – az óvodák 41,1, az óvónők 41,4 és az óvodások 45%-a; a népiskolák 38, az ott tanítók 45,6 és a tanulók 43,6%-a jutott. Ugyanakkor a dualizmus idején jórészt a nemzetiségi vidékeken, a magyarosodás elősegítésének hiú ábrándjával épített állami iskolák mindössze 28% a maradt meg, ami azért jelentett komoly hátrányt, mivel ezek többnyire jobban felszereltek és korszerűbbek voltak nem állami – főleg egyházi kezelésben álló – társaiknál.

Az oktatási ranglétrán felfele haladva kedvezőbbek voltak az arányok. Néhány típust kiemelve: az ipari tanonciskolák 48,8, tanáraik 59,8, tanulóik 71,7%-a került a trianoni Magyarországra. Ugyanezek az adatok a polgári iskolák (intézet: 45,1%, oktatók: 50,9%; tanulók: 55%) és a fiú középiskolák (intézet 47,1%; tanárok: 48,5%; diákok: 51,9%) esetében szintén mintegy 50%-os veszteséget mutattak, a tanulók arányában azonban annál is kevesebbet. A polgári- és a középiskolákban a diákok több mint négyötöde már 1918 előtt is magyar anyanyelvű volt, a felsőoktatásban ez az arány még magasabbnak bizonyult.²³

Az egyetemek és a főiskolák szinte teljes hálózatát átmentették a trianoni Magyarországra. Ez azonban nem önkéntesen, hanem kényszer hatására – a továbbra is fenntartani kívánt magyar anyanyelvű oktatás ellehetetlenítése miatt – történt. A négy magyar tudományegyetemből kettő: az 1872-ben alapított kolozsvári és az 1912-ben létrehozott, de működését még éppen csak megkezdett pozsonyi 1919 szept-

²¹ BUDAY László: *A megcsonkított Magyarország*. Budapest, Pantheon, 1921. (A továbbiakban: BUDAY, 1921.) – Uő.: *Magyarország küzdelmes évei. A megcsonkított Magyarország újradolgozott második kiadása*. Budapest, Szerző, 1923. (A továbbiakban: BUDAY, 1923.) – OLAY Ferenc: *A magyar kultúra válságos évei 1919–1927*. Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1927. (A továbbiakban: OLAY, 1927.) – OLAY, 1930. – MAGYARY, 1927.

²² Ennek kiváló összefoglalása: FRANK Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest – Berlin – New York 1919–1945*. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, Gondolat, 2015.

²³ BUDAY, 1921. 242–249. – BUDAY, 1923. 191–196. – OLAY, 1927. 96–100. – ELEKES Dezső: *Trianon mérlege*. 6. Kultúra. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1938/4. (A továbbiakban: ELEKES, 1938.) 367.

temberében Budapestre menekült, majd a jogfolytonosságukat és a nevüket (Ferenc József, valamint Erzsébet) is megőrizve az 1921/22. tanévtől Szegeden, illetve az 1923/24-iktől Pécsen működött tovább. A jogfolytonosságot – a trianoni diktátum ideiglenességében bízva – annyira komolyan vették, hogy amikor 1940-ben a második bécsi döntéssel a „kincses város” is visszakerült Magyarországhoz, a szegedi univerzitás formailag visszaköltözött Kolozsvárra, s jogilag csak ekkor jött létre a szegedi, Horthy Miklósról elkeresztelt tudományegyetem (1940: XXVIII. tc.). A nagy múltú Selmecbányai Erdészeti és Bányászati Főiskola hallgatói már 1918. december közepén magyar fennhatóságú területre érkeztek, s a két univerzitással szemben gyűjteményeiket és műszereiket is összezsomagolták és megmentették. Tanáraik 1919. február végéig követték őket, és néhány hetes budapesti tartózkodás után 1919 márciusától Sopronban folytatták munkájukat. A tanév első óráit már a Tanácsköztársaság idején, 1919. április 28-án tartották.

A keresztényszocialista kultuszminiszter, Vass József 1921-ben, a kolozsvári és a pozsonyi menekült egyetemek ideiglenes szegedi és pécsi elhelyezéséről szóló törvényt (1921: XXV. tc.) is a „rég határok visszaállításának” és a „nemzet egyesítésének” reményével indokolta. „Minthogy azonban ez idő szerint ezért a szent célért – állította Klebelsberg gondolatait is megelőlegezve – eredményesen csak békés eszközökkel, a kultúra fegyverével küzdhetünk, minden eszközt meg kell ragadnunk arra, hogy ellenséges szomszédaink feletti kultúrfölényünket továbbra is fenntartsuk, elszakadt véreinknek ezen kulturális színvonalon való megmaradását elősegítsük és a magyar nemzeti kultúra iránti szeretetet és ragaszkodást bennük ébren tartsuk.

Ezt a célt elsősorban a magyar tudományosság fejlesztése és a tudományos munkásság gócpontjainak, a magyar tudományegyetemeknek fenntartása szolgálja.”²⁴

Az idegen kézbe került magyar felsőoktatási intézmények 1919–1920 folyamán megszűntek: két gazdasági (Kassa és Kolozsvár) és két jogakadémiának (Kassa és Nagyvárad), valamint a Fiumei Kiviteli és a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémiának is ez lett a sorsa. Az eperjesi evangélikus jogakadémia 1919 februárjában Miskolcra, a máramarosszigeti református pedig 1921 júliusában Hódmezővásárhelyre költözött. A csekély létszámmal működő hittudományi főiskolák egy része viszont az új államkeretek között is tovább dolgozhatott az utódállamokban.²⁵

Trianonhoz és a felsőoktatáshoz köthető a Vass Józsefhez hasonlóan szintén keresztényszocialista Haller István két, 1920-as intézkedése, a Közgazdaságtudományi

²⁴ 1921. évi XXV. törvénycikk indokolása a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről. Általános indokolás. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100025.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D47> (2020. június 10.)

²⁵ UJVÁRY GÁBOR: A magyar felsőoktatás átalakítása, 1918–1919. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás 2. köt.* Szerk. Uő. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2019. 7–51., főleg 14–15. és 45–51.

Kar létrehozása (272, illetve 273/1920. M.E. sz. rendelet) és a numerus clausus (1920: XXV. tc.) bevezetése is. Előbbi egy két évtizedes törekvés megvalósítása,²⁶ utóbbi pedig egy szükséges, ám az eredeti szándékától eltérően elsősorban a zsidó fiatalokat sújtó intézkedés volt.

A numerus clausus az egész korszakban és napjainkban is indulatos viták forrása, miközben az elfogadását számos tényező együttes jelentkezése befolyásolta. Ezek közül a legfontosabbak: 1. a háborús évfolyamok egyetemekre és főiskolákra özönlése, illetve szinte a teljes korábbi magyar felsőoktatási hálózatnak a trianoni országba – azon belül főleg Budapestre – történt, kényszerű összpontosítása, amely a hirtelen megszaporodott hallgatóság létszámának korlátozását igényelte; 2. a Tanácsköztársaság utáni, virulens, leginkább éppen az egyetemisták és az értelmiség körében hódító antiszemitizmus; 3. valamint a 20. század elejétől a zsidó hallgatók arányának – a magyar polgári társadalomfejlődésre visszavezethető – ugrásszerű emelkedése, mintegy hatszoros felülreprezentáltsága. A törvényjavaslat főleg az utóbbi két tényező miatt terelődött antiszemita irányba. A numerus clausus szükségességét a későbbi fejlemények igazolták – itt csak az értelmiségi munkanélküliség 1930-as években egyre feszítőbb problémájára utalok, de érvelhetnék azzal is, hogy az egyetemi felvételeknél alkalmazott zárt szám mindmáig élő gyakorlat Magyarországon és sokfelé a világban. Ezért nem annak tényét, hanem meghozatalának antiszemita jellegét lehet és kell vitatni. S persze azt is szükséges vizsgálni, hogy a Magyarország nemzetközi megítélésében és a határon túli magyarok anyanyelvi képzésének lehetőségeiben is komoly hátrányt okozó törvény mennyiben járult hozzá a már korábban is meglévő konzervatív–progresszív, az 1930-as évektől már főként népi–urbánus ellentét párral jelölt ideológiai szembenállás elmélyüléséhez és elmérgesedéséhez.²⁷

1918 után a magyar közgyűjtemények közül a múzeumok valamivel több, mint a fele került a határokon túlra, közülük a regionális központokban és a városokban – főleg a megyeszékhelyeken – találhatók voltak a legjelentősebbek. Ugyanakkor a legértékesebb anyaggal rendelkező nagy országos gyűjtemények – budapesti szék-

²⁶ Uő.: A Közgazdaságtudományi Kar megalapítása és a két világháború közötti magyar egyetempolitika. Megjelenés előtt a *Gerundium* 2020. őszi számában.

²⁷ A kérdéskörrel részletesebben ld. az adatgazdag, ám tendenciózus, forrásait a koncepciójához igazító monográfiát: Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest, Napvilág, 2012. – Árnnyaltabb elemzések: *Trianon és a magyar felsőoktatás 1. köt.* Szerk. UJVÁRY GÁBOR. VERITAS–Magyar Napló, Budapest, 2018. (Batalka Krisztina, Debreceni Péter, Gali Máté, Haraszti György, Hollósi Gábor, Joó András, Orosz László és Veszprémy László Bernát tanulmányai). – *Trianon és a magyar felsőoktatás 2. köt.* Szerk. UJVÁRY GÁBOR. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2019. (Batalka Krisztina, Dévavári Zoltán, Gali Máté, Joó András és Ligeti Dávid írásai).

helyük miatt – Magyarországon maradtak. A magyar múzeumok többsége társadalmi úton jött létre, nem az állam tartotta fenn őket, ám az utódállamok általában a területi vagy magánkézben lévőköt is lefoglalták és kisajátították (legismertebb az Erdélyi Múzeum Egyesület esete).

Az 1918 előtti magyar történelem feldolgozása szempontjából nehezen nélkülözhető vármegyei, városi, egyházi és főúri levéltárak sora került az utódállamokhoz.²⁸ A népkönyvtárak kicsivel több, mint a fele került idegen kézbe, ám a nagyobb közművelődési, illetve tudományos bibliotékáknál – részben megint csak a Budapest-központúság miatt – kedvezőbb volt a helyzet: állományuk 56%-a jutott a trianoni országnak.²⁹ Ezek a becslések azonban csak hozzávetőlegesek. Elekes Dezső 1938-ban figyelmeztetett arra, hogy: „Múzeumokban, könyvtárakban s egyéb kultúrértékekben a közműveltség budapesti központosulása ellenére is szintén igen jelentős Magyarország vesztesége, de ennek nagyságát a statisztika felmérni még kevésbé tudja.” Ezt annak kapcsán hangsúlyozta, hogy egy „magánforrás statisztikája szerint Nagy-Magyarország 115 színházából trianoni veszteségünk 51 színház”. Egyben megemlítette, „[...] hogy a békebeli Magyarországon a háború előtti utolsó években évente kereken 2 ezer újonnan megjelent könyvet vettek számba, Csonka-Magyarországon 1920-ban másfélezret, de már a következő években a statisztika itt is kétezres könyvtermeléssel számolt.

Az időszaki sajtótermékekre vonatkozóan a *Magyar Könyvészet* 1914. évi adatainak feldolgozásából kitűnik, hogy Magyarország mai területén a régi anyaország 1808 újságja közül 1256, vagyis 70% jelent meg.³⁰ Emellett számos magyar tudományos és közművelődési egyesület munkáját, illetve a Magyarországon kiadott könyvek behozatalát is korlátozták az új államok.³⁰ Ugyanakkor a határon túli magyarság sajtóját az ismétlődő megszüntetési kísérletek ellenére sem sikerült komolyan megtörni. Jórészt azért, mert a magyarság – akkor még – a városokban tömörült, ahol az újságolvasó közönség nagy része is élt.

Összességében tehát a hatalmas, nehezen felbecsülhető kulturális károk, a máig ható, emberi és közösségi traumát okozó ország-feldarabolás ellenére is megállapítható, hogy a történelmi Magyarország szellemi erejének nagy része a trianonira

²⁸ E tekintetben kivétel volt a már említett, Bécsben maradt, rendkívüli értékű irategyüttes (az egykori központi levéltárak anyaga), amely 1927-től Ausztria és Magyarország közös szellemi tulajdonának minősül, s az 1526 és 1918 közötti magyar történelem kutatásának mindmáig egyik kincsesbányája.

²⁹ GULYÁS Pál: A könyv sorsa Magyarországon a középkortól a trianoni békéig. XI. XII. *Néptanítók lapja*, 1926/17–18. 11–12. – OLAY, 1927. 185–196. – OLAY, 1930. 222–223.

³⁰ ELEKES, 1938. 367. A határon túli színházokról, a tudományos és közművelődési társulatokról, a sajtóról, a könyvkiadásról és -forgalomról bővebben (pontos adatok megnevezése nélkül): OLAY, 1927. 260–292. – OLAY, 1930. 315–401.

zsugorodott államban összpontosult. Ugyanakkor mindenképpen hangsúlyozandó, hogy a látszólagos nyereségek mögött mindig súlyos veszteségek rejtőztek. A békediktátumot egy gazdaságilag romokban lévő, életképtelennek tartott, annak 1920. június 4-i aláírása nyomán ugyan ismét függetlenné vált, ám szinte teljes külpolitikai elszigeteltségbe került állam kötötte meg. A többféle tulajdonban lévő kulturális-tudományos hálózat szétesett, a pénz elértéktelenedése és az értelmiségi túlkínálat folytán az ott dolgozóakra eső keresetek reálértéke kevesebb mint az ötödére esett vissza,³¹ a kultusztárcához tartozó állami intézmények költségvetése még ennél is kisebb töredéke volt a világháború előttinek.³²

A köztisztviselők és az értelmiség aránya mindenekelőtt a szülőföldjükről Magyarországra menekülők miatt gyarapodott, mivel a „repatriálók” vagy „optások” 400–450 000 fős tömegében erősen felülreprezentált volt e réteg.³³ Ami azonban első pillantásra hasznára vált a trianoni országnak, komolyan gyengítette, szellemi vezetői tekintélyes részétől fosztotta meg a határon túli magyarságot, amelyet fiataljai anyanyelvi iskoláztatásának rendkívüli megnehezítése is keményen sújtott. Hogy az ellentmondásokat fokozzam: a javaikat részben hátrahagyó értelmiségi menekültek többsége állami alkalmazott volt, ezért elhelyezésükről, nyugdíjukról annak a magyar államnak kellett (volna) gondoskodnia, amely maga is a gazdasági összeomlás szélén állt a vesztes háború, az országcsönkítés, a forradalmak és a maradék állam kifosztásával járó román és szerb megszállás után. Utóbbi kulturális értelemben is sok pusztítással járt az 1919-ben a csaknem az egész országot, 1920 áprilisáig pedig a Tiszántúlt kezében tartó román uralom alatti, illetve a szerbek fennhatóságától csak 1921 augusztusában megszabadult, Pécs központú dél-magyarországi területeken.³⁴

A magyar szellemi élet több részre szakadása már önmagában is tragédiának tűnt, emellett azonban számos más szokatlan, addig elképzelhetetlen nehézséggel kellett megküzdenie a kultúrpolitika 1919 utáni vezetőinek. A minden baj forrásának tartott

³¹ DALNOKI KOVÁTS Jenő: A megélhetés drágulása a háború kitörése óta. *Közgazdasági Szemle*, 1921/5–6. 264–292. – Uő.: Drágulás és életszínvonal. *Közgazdaság és pénzügy*, 1927/1–10. 165–171.

³² Egy példa erre: „Az összeomlást követő években a pénzdevalvációval teljesen veszendőbe mentek azok a jelentős pénzügyi eredmények, melyeket Szalay Imre [a Nemzeti Múzeum vezetője] húsz év céltudatos munkájával kivívott. A Nemzeti Múzeum dologi költségvetése az utolsó békeköltségvetés 8%-ára olvadt le [...]” *A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az intézet 1924–1928. évi állapotáról és működéséről*. Közzéteszi HÖMAN Bálint. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1929. 10.

³³ DÉKÁNY István: *Trianoni árvák*. Budapest, Noran, 2018. leginkább 191–210., 275–296. és a CD-mellékleten a menekültek névsora. Utóbbi elérhető: <http://trianon100.hu/menekultek> (2020. június 20.)

³⁴ LAKY Dezső: *Csonka-Magyarország megszállásának gazdasági kárai*. Budapest, MTA, 1923. 390–393., 456–457. OLAY Ferenc: *Csonkamagyarország ellenséges megszállása és kulturális káraink. Klly. a Budapesti Szemle 1929 május havi számából*. Budapest, Franklin, 1929.

Trianon revíziójának hirdetése ezért határozta meg az egész, két világháború közötti időszakot. Részben emiatt születtek olyan programok, amelyek a Kárpát-medencében – a német anyanyelvűeket kivéve – a többi nemzetiségnél kétségtelenül kedvezőbb magyar kulturális mutatók előnyének a megőrzését szolgálták. Ez egyben azt is jelentette, hogy a kultúrpolitika prioritását kívánták – mint már jeleztem, eredményesen – elérni, azt a sikeres konszolidáció előfeltételének vélték.

Annál is inkább indokoltnak tűnt e törekvés, mert az egész oktatási rendszer – a felsőfokon még azzal is tetézve, hogy szinte a teljes történelmi Magyarországra méretezett hálózat Magyarországra került –, a közgyűjtemények, de a tudományosság legfontosabb intézménye, az MTA is napi gondokkal küzdött. Utóbbinak jórészt állampapírokba és záloglevelekbe fektetett vagyona teljesen elértéktelenedett, apparátusa fenntartására sem volt elegendő, így végül a működését csak az állami költségvetésből történő, évenkénti segélyezéssel sikerült biztosítani (1923: I. tc.).

Mindent újra kellett gondolni tehát a kulturális politikában is. Új stratégiát és programot kellett kidolgozni, amelyet Klebelsberg Kuno – minden idők egyik legkiválóbb magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterévé emelkedve – a kultúrfőlny, majd később, 1928-tól a neonacionalizmus eszméjét hirdelve tett meg. Arról sem szabad azonban megfeledkezni, hogy a tárca vezetését kilenc esztendőn át betöltő Klebelsberg nem volt eredeti gondolkodó. Kiváló érzékkel igazította mások eszméit a pillanatnyi helyzethez, s így kialakított koncepcióját képes volt a kormányfővel és a kormányzóval is elfogadtatni. E tulajdonsága államférfiúi erényeket sugallt. A német kulturális politika elképzelései mellett magyar tudósok (egyben kultúrpolitikusok) gondolatait is elfogadta és követte, természetesen csak részben, az adott körülményekhez alkalmazkodva. Közülük többen közvetlenül reflektáltak Trianonra.

A Klebelsberg közgyűjteményi tanácsadójaként, majd utódjaként ismert középkorász, Hóman Bálint már 1920-ban – részletes cselekvési tervet kidolgozva és amellett hosszan érvelve – kifejtette, hogy „a saját erejére utalt, az ellenségektől körülvett Magyarország jövő boldogulásának, kultúránk jövő fejlődésének legfontosabb feltétele a magyar tudomány fejlődőképességének biztosítása”.³⁵ A neves kultúrfilozófus, Kornis Gyula, aki a közoktatásügy területén lett Klebelsberg támasza, majd államtitkára, 1921-ben – ugyancsak alaposan kardoskodva az igaza mellett – leszögezte: „Annál fejlettebb [...] valamely állam, minél inkább kultúrállam.”³⁶ Magyary Zoltán, Klebelsberg egyik legközelebbi munkatársa és tudománypolitikai szakértője pedig – főnökéhez hasonlóan – szintén számos írásában hangoztatta, hogy „a csonka

³⁵ HÓMAN Bálint: A nemzeti tudományosság jövője, *Budapesti Szemle*, 1920. 181. köt. 517–519. sz. 127–161., az idézet: 131.

³⁶ KORNIS Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. In: Uő.: *Kultúra és politika. Tanulmányok*. Budapest, Franklin, 1928. 1–41., az idézet: 1.

országban meghagyott nyolcmillió magyarra hárult az a feladat, hogy azt a kulturális tekintélyt és önállóságot, amit korábban a 12 millió magyar a 21 milliónyi ország erejével kivívni tudott, a maga megcsökkent erejéből tartsa fenn, sőt fejlessze tovább”.³⁷

Klebelsberg később nagyban fölhasználta és közvetítette Hóman, Kornis és Magyary elképzeléseit politikusi megszólalásaiban, törvényjavaslataiban. Mellettük még a külföldi magyar intézetek szervezésekor minden idők legkiválóbb magyar kulturális diplomatája, a filológus Gragger Róbert, művészeti kérdésekben pedig a jeles művészettörténész, Gerevich Tibor volt Klebelsberg segítője. Mindkettejük ténykedését nagyban befolyásolta Trianon traumája. Gragger a berlini egyetem 1917-ben alapított Magyar Intézetének erősítése, majd a berlini Collegium Hungaricum létrehozása (1923) kapcsán gondolta át a magyar kulturális külpolitika lehetőségeit.³⁸ Gerevich pedig a nagyváradi Ipolyi-gyűjtemény – amely később jelentősen gyarapította az esztergomi Keresztény Múzeum gyűjteményét – Magyarországra menekítésével (1919. január), illetve 1918 végétől a magyar vonatkozású múzeumi és könyvtári javak megszerzéséről folytatandó bécsi tárgyalások előkészítésével, majd azokban való aktív részvételével igyekezett közreműködni a kulturális veszteségek mérséklésében.³⁹ Azokról a történészekről sem szabad azonban megfeledkezni, akik Klebelsbergnek a magyar történettudomány megújítását és megerősítését célzó, eredményes törekvéseit támogatták: a már említett Hómanon kívül Angyal Dávidot, Domanovszky Sándort, Eckhart Ferencet, Károlyi Árpádot és Szekfű Gyulát emelném ki közülük.⁴⁰ A kulturális intézményrendszer alakításában, olykor irányításában is Klebelsberget támogatók névsoráról nyugodt szívvel megállapíthatjuk, hogy az ma is elismerésre méltó.

Trianonnak a kulturális politikát teljes megújításra ösztönző traumája mellett tehát a kiváló személyi adottságok is hozzájárultak ahhoz, hogy ez a konzervatív reform szellemében megfogalmazott szakpolitika – a szokatlan kihívásokra pozitív válaszokat adva – kulcsszerepet játsszon Magyarország 1920-as évekbeli, sikeres

³⁷ MAGYARY Zoltán: Nyolc év a magyar tudományos élet kormányzatában. In: Uő.: *A magyar tudományos nagyüzem megszervezése*. Pécs, Danubia, 1931. 5–11., az idézet: 5.

³⁸ UJVÁRY Gábor: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. köt. Az első világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek*. Budapest, Ráció, 2013. 125–141.

³⁹ Uő.: Két dudás egy csárdában. Hóman Bálint és Gerevich Tibor barátságának első éve. In: *Történeti ártérkép. Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Szerk. Uő. Budapest, Ráció, 2011. 165–201., főleg 176–179. – BARDOLY István: „Teljes győzelem, az egész gyűjtemény a miénk” – Gerevich Tibor és az esztergomi keresztény múzeum. *Enigma*, 2009/60. 59–71. – MARKÓJA Csilla: Gerevich Tibor görbe tükrökben. Uo. 5–44.

⁴⁰ UJVÁRY, 2017. főleg 57–79.

talpra állásában. Az egy időben, egy helyen, szokatlan mértékben sűrűsödő alkotóknak és az általuk teremtett értékeknek volt köszönhető, hogy a két világháború közötti időszakot a magyar kultúra egyik aranykoraként tarthatjuk számon.

A szellemi élet rendkívül sokszínű volt, benne – a kommunista eszmék nyílt hirdetésének kivételével – mindenfajta áramlat érvényesülhetett és vitatkozhatott egymással. Közülük a legfontosabbnak az előző korszakból örökölt szabadelvűséget (liberalizmust), az újkonzervativizmust és a Németh László szavaival a „Harmadik Magyarországot” képviselő vagy a „harmadik utat” kereső, némi leegyszerűsítéssel népi mozgalomnak nevezett irányzatot tekinthetjük.⁴¹ A művészeti életre a kulturális politika csak közvetett befolyást gyakorolhatott, hiszen annak intézményrendszere – az 1947 utáni vagy éppen a mai helyzettel szemben – jórészt nem állami segítséggel és felügyelettel működött. (Csak a nemzeti intézmények, például az Operaház és a Nemzeti Színház tartozott a kultuszminisztérium hatáskörébe). A könyvkiadást és a sajtót, a bölcsészet- és társadalomtudományokat szintén a sokféleség, többféle „iskola” általában termékeny rivalizálása jellemezte. Talán soha annyi nagyszerű író, költő, zeneszerző és zenész, szín-, képző- és iparművész vagy éppen újságíró és történész nem dolgozott egymás mellett, többnyire a másik munkájára és a nyugat-európai irányzatokra is reflektálva, mint ekkoriban.

Mindez részben megint csak Trianonnak: a művészet és a tudomány gyász munkát feldolgozni segítő szerepének, a traumából adódó bizonyítási vágyának, illetve a magyarság felemelkedése és nemzetközi versenyképessége biztosítása céljából a kulturális politika sokat hangoztatott és meg is valósított prioritásának volt köszönhető, és a magyar kultúra élni, fejlődni akarását bizonyította.

⁴¹ Mindezt máig is érvényesen, röviden, de lényegre törően összegezte: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: „Három Magyarország” kultúrája (1919–1944). In: *A magyarságtudomány kézikönyve*. Szerk. Kósa László. Budapest, Akadémiai, 1991. 670–704.

BERZEVICZY ALBERT A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS OKAIRÓL ÉS KÖVETKEZMÉNYEIRŐL

A versailles-i Nagy–Trianon-palotában 1920. június 4-én aláírt békeszerződés történelmünk egyik legnagyobb sorstragédiája. Az évszázadokon át fennálló régi Magyarország mindössze néhány tollvonással elvesztette területének és lakosságának mintegy kétharmadát, miközben több mint három millió magyar került kisebbségi sorba, az újonnan meghúzott határvonalakon túlra.

A békediktátum azon az első világháborút lezáró Párizs környéki békekongresszuson született, amely 1919 januárjában nyitotta meg kapuit. A konferencián a győztesek méltánytalan módon a veszteseket kizárva hajtották végre a békeszerződések előkészítését. Magyarország esetében a határok kérdéséről – leszámítva az osztrák-magyar határ viszonylatát, amiről 1919 júliusában határoztak – május-júniusig folytatták az érdemi vitákat, így a gróf Apponyi Albert vezetésével 1920 januárjában megérkező magyar békeküldöttséget már eldöntött tények fogadták.¹ A békediktátum végső változata a következő hetekben–hónapokban ismertté vált a honi közvélemény előtt, így nem meglepő módon annak kérdése foglalkoztatta a Magyar Tudományos Akadémia 1920. május 9-én összeülő közgyűlését is.

Az eseményen a megnyitót az MTA élén 1905 óta álló Berzeviczy Albert – korábbi vallás- és közoktatásügyi miniszter (1903–1905), illetve képviselőházi elnök (1910–1911) – tartotta. Beszédében az aláírásra váró békediktátumot a tatárjárással, a 150 éves török uralommal, valamint az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését követő neoabszolutista időkkel állította párhuzamba. Szavai szerint a magyarság reményét és jövő iránti bizalmát nemzeti erejének tudatára kell, hogy építse, ami „csakis a szellemi téren áll majdnem csonkítatlanul” a rendelkezésére. A határon túli magyarokat nem engedhetjük „szellemileg elszakadni”, mivel az elcsatolt területeket a magyar „kultúrfölény” segíthet majd nekünk visszaszerezni. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy „csak szellemi fölénye emelheti föl a magyar nemzetet még egyszer elveszett nagysága magaslatára”. S mivel Magyarország modern kori történelmében fegyveres hódító háborút sosem vívott, ezért „ezentúl kötelességünk hódító hadjáratot indítani a szellem fegyvereivel”. E terén a tudomány, illetve az irodalom művelőinek szánt korszakos feladatot, ám az állam és a társadalom részéről is fontos-

¹ ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2007. 79–96.

nak érezte, hogy a továbbiakban az intellektuális teljesítményt jobban megbecsülje, annak eredményeit bel- és külföldön egyaránt széles körben terjessze.² A magyar „kultúrfölény” ideája már régebb óta Berzeviczy Albert elképzeléseinek központi elemét képezte. Ő ugyanis már 1896-ban, a Millennium évében arról értekezett az etnikailag igen kevert szülővármegyéje, Sáros székhelyén, Eperjesen, hogy létezik a magyar kultúrának „nem szóval hirdetett, de tényekben nyilvánuló fölénye” az ország nemzetiségeihez képest, aminek nyomán a magyar nemzeti műveltség és kultúra „ebben az országban nem erőszakos uralomra, de fölényen alapuló uralomra hivatva” van.³

A párizsi békekongresszus katasztrofális döntésére a két világháború közötti időszakban számos magyarázat született. Berzeviczy úgy ítélte meg, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia, valamint annak részeként a történelmi Magyarország elsődlegesen a nemzetiségi kérdés rendezetlensége miatt bomlott fel. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy Magyarország egy nemzetiségének sem adhatott volna több jogot, mint amennyit a horvátoknak biztosított az 1868-as horvát–magyar kiegyezésben.⁴ Minden bizonnyal azonban ez sem menthette volna meg az államot, hiszen éppen Horvátország volt 1918 őszén az első országrész, amelyik elszakadt tőlünk.⁵ 1920 után Berzeviczy azt az álláspontot képviselte, hogy lehet utólag a külföld részéről „sovinisztának” bélyegezni a liberális elveken nyugvó dualizmuskori magyar nemzetiségi politikát, ám az mégis lényegesen jobb volt a kisantant országaiban az első világháborút követően tapasztaltnál.⁶

Az utódállamok magyarellenes politikáját ő maga pedig első kézből tapasztalhatta meg, miután birtokai Trianon után Csehszlovákiához kerültek. A prágai kormányzat az 1920-as földreform során megpróbálta kárpótlás nélkül kisajátítani a berzevicei uradalmát. Vejének, Schell-Bauschlott Ernőnek, és ügyvédjének, dr. Proper Adolf-

² BERZEVICZY Albert: Nemzeti katasztróháink. In: *Akadémiai Értesítő*. XXXI. köt. Szerk. HEINRICH Gusztáv. Budapest, MTA, 1920. 174–179.

³ Dr. Berzeviczy Albert v. b. t. t. védnök beszéde az Eperjesi Széchenyi-kör 1896. november 22-én tartott ezeréves díszgyűlésén. In: *Az Eperjesi Széchenyi-Kör évkönyve. Az 1895/6. évről*. Szerk. HORVÁTH Ödön. Eperjes, Kósch Árpád, 1896. 6–7. (A továbbiakban: BERZEVICZY, 1896.)

⁴ Az 1868-as horvát–magyar kiegyezés értelmében belügyi, vallási és közoktatási kérdésekben Horvátország önkormányzati jogkört kapott. A törvényhozás joga a zágrábi horvát országgyűlést illette meg, melynek élén a horvát bán állt. Horvátország területén az autonóm szervek és a közös minisztérium a rendeleteit horvát nyelven volt köteles kiadni. Az autonómia körébe nem eső közös ügyek tárgyalására a horvátok képviselőket delegáltak a budapesti országgyűlésbe, ahol az anyanyelvükön szólalhattak fel. A kiegyezésben biztosított autonómia mindezek ellenére a horvát politikai elit többségét nem elégítette ki. Ld. KATUS László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs, Kronosz, 2012. 319–323.

⁵ BERZEVICZY Albert: Történelmi defétizmus. *Budapesti Hírlap*, 1927. október 23. 1–2.

⁶ BERZEVICZY, Albert von: Retrospektive Nationalitätenpolitik. *Pester Llyod*, 1931. február 8. 1–2.

nak határozott fellépésére volt szükség ahhoz, hogy végül meg lehessen menteni 800 holdnyi birtokrészt, majd később visszaigényelni még két erdőrészt.⁷ Egy év múlva pedig a sárosi zsupán (az ispán csehszlovák megfelelője) – Berzeviczy emlékiratai szerint állítólag borgőzös állapotban – 24 órás határidővel kiutasította őt Sárosból. Berzeviczy gróf Bánffy Miklós külügyminiszter és gróf Bethlen István miniszterelnök tudomására hozta az esetet, akik Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszteren keresztül elérték az előjáró menesztését.⁸ Mindezekon túl az elkövetkezendő években még számos egyéb kellemetlenséget is okozott az idegen fennhatóság Berzeviczynek. Példának okáért 1924-ben sárosi birtokai után 200 000 csehszlovák koronás vagyondézmát kellett volna befizetnie a prágai államkasszába, amely ellen fellebbezett, és így 1929-ben végül 110 000 koronára mérsékeltek az egyszeri vagyonszármazéka összegét. Öröm volt az örömben, hogy az elengedett 90 000 koronából valójában 80 ezret azoknak a birtokoknak az összértéke tett ki, melyeket a csehszlovák állam korábban már kisajátított tőle, és fizetség gyanánt a kárpótlást levonták a vagyondézmája összegéből.⁹ Nyaranta, a csehszlovák hadsereg hadgyakorlatai alkalmával, rendszeresen szállásoltak el felvidéki otthonában katonatiszteket, akikkel az együttélés és az együttműködés nem minden esetben volt problémáktól mentes. A csehszlovák hatóságok mindezekon felül megtiltották Berzeviczyéknek, hogy a magyar államalapítás ünnepéről évente nyilvánosan is megemlékezessenek. 1924-ben pedig a berzevicei iskola homlokfaláról leszedették az édesapja, Berzeviczy Tivadar márványból készült emléktábláját, amely az intézmény alapítása, 1884 óta díszítette az épületet. Miután tartani lehetett attól, hogy az emléktáblát megsemmisítik, az iskolavezető közbenjárásával Berzeviczy a saját házában rejtette el azt.¹⁰

Berzeviczy Albert politikai gondolkodásmódja, társadalom- és világlépe a dualizmus korának konzervatív–liberális eszmerendszerében gyökeredzett. A más néven nemzeti liberalizmusként ismert ideológiájának ugyanakkor voltak igen határozott nacionalista vonásai is, melyek tetten érhetőek voltak a nemzetiségi kérdésben vallott nézetei között. A nemzetiségi kérdés – akárcsak a reformkor óta a magyar uralkodó elitet, valamint a politikai gondolkodókat – őt is élénken foglalkoztatta. Sok más magyar kortársához hasonlóan Berzeviczy is azt képviselte, hogy az állam nyelvének magyarnak kell lennie, és aki a hazai tudományos vagy művészeti életben érvényesülni akar, esetleg az államigazgatásban óhajt elhelyezkedni, annak a saját érdekében valamilyen szinten meg kell tanulnia magyarul. Nemzetiségpolitikai el-

⁷ BERZEVICZY Albert: *Berzevicei házam története. Családi krónika*. Kézirat, a Szalay–Berzeviczy család tulajdona, é. n. [1920]. 240–241. (A továbbiakban: BERZEVICZY, [1920].)

⁸ Uo. 245–246.

⁹ Uo. 258–301.

¹⁰ Uo. 262.

képzeléseit ugyanakkor egyáltalán nem lehet sovínisztának nevezni, mivel sosem hirdette, hogy a magyarság felsőbbrendű lenne az ország más népcsoportjainál, sosem törekedett a nem magyar nemzetiségűek erőszakos elnyomására, és sohasem állított olyat, hogy nemzetiségeink kultúrája alacsonyabb rangú lenne a magyarnál. A fentebb már idézett eperjesi beszédében is éppen arról értekezett, hogy a honi nemzetiségek kultúrái nem lehetnek alárendelt szerepben a magyarral szemben, mivel azok „[...] nem arra vannak hivatva, hogy egyéni sajátágukkal egészen elenyészsenek a magyarságban, hanem arra, hogy a magyarságon és annak kultúráján belül külön árnyalatot képviseljenek s ezáltal gazdagítsák nemzeti kultúránk tartalmát, fokozzák annak becsét.”¹¹

A nemzetiségi kérdéssel szoros összefüggésben álltak Berzeviczy tanügyi célkitűzései is. A dualizmus idején betöltött kultúrpolitikai karrierje alatt legfőbb oktatáspolitikai irányelve az 1868-as népoktatási törvény revíziója volt, mivel álláspontja szerint a báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter által megalkotott jogszabály képtelen volt megteremteni az ország nyelvi homogenitását. Ennek érdekében kultuszminisztériumi pályája csúcán, gróf Tisza István első kormányának oktatási minisztereként 1904 őszén törvényjavaslatot nyújtott be az országgyűlésnek, amiben a tankötelezettség következetesebb betartására, a tanítók fizetésének emelésére, képzésük szigorítására, valamint a tanfelügyelet hatékonyabbá tételére tett javaslatokat. Ezen felül pedig előírta, hogy minden nem magyar tanítási nyelvű, hat évfolyamos elemi népiskolában tanuló diáknak tanulmányai végére az állam nyelvét olyan mértékben kell elsajátítania, hogy „az ő életviszonyainak megfelelően gondolatait magyarul helyesen ki tudja fejezni, továbbá tudjon magyarul folyékonyan olvasni, írni és számolni”.¹² A Tisza-kabinet 1905 nyarán bekövetkezett bukása miatt ez a jogszabálytervezet végül nem emelkedett törvényi erőre. Számos eleme viszont beépült, és kiindulópontja lett gróf Apponyi Albert 1907-es népiskolai törvényének.

A nemzetiségi kérdés megnyugtató rendezésének elmaradása mellett Berzeviczy Albert a történelmi államkeret szétesésében felelősnek érezte az 1918–19 folyamán lezajlott két baloldali forradalom eseményeit, és annak főszereplőit is. Nyilvános megszólalásaiban, naplójában és memoárjában is keményen kritizálta gróf Károlyi Mihályt, az öszirózsás forradalom miniszterelnökét, majd köztársasági elnökét, amiért szerinte a gróf nem lépett fel kellő eréllyel az ország területi integritásának védelmében, miközben hazánkat ellenségek sora vette körül, akik csak arra vártak, hogy minél nagyobb részt hajtsanak uralmuk alá Magyarországból. Úgy ítélte meg, hogy

¹¹ BERZEVICZY, 1896. 8.

¹² Berzeviczy törvényjavaslatának teljes szövegét, indokolással együtt ld. *Az 1901. évi október hó 24-re hirdetett országgyűlés nyomtatványai*. XXXV. köt. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1901. 380–456.

Károlyi Mihály a súlyos következményekkel nem számolva, „hebehurgya” módon leszerelte a frontról visszaérkezett magyar katonákat, ahelyett, hogy hadsereget toborzott volna belőlük a haza védelmére.¹³ A szemére vetette mindemellett azt is, hogy 1919. március 21-én „átadta” a hatalmat Kun Bélának és a bolsevistáknak, s ezért komoly felelősség terheli őt a Magyarországi Tanácsköztársaság létrejöttében.¹⁴ A kommün 133 napját – amely során rövid ideig túszként a budapesti Gyűjtőfogházban raboskodott – a magyar történelem mélypontjának tartotta. Mégis, amikor 1921-ben recenziót közölt a kor ünnepezt írónohének, Tormay Cécilének a *Bujdosó könyvéről*, azt a megállapítást tette, hogy a mű szerzője több olyan tévedésbe is beleesett, amit rajta kívül számos más kortársa is osztott. Az egyik ilyen például, hogy „[...] Károlyi, Künfi, Jászi és később Kún Béláék, bármennyire is megérdemlik a nemzet legsúlyosabb ítéletét, magukban véve sokkal jelentéktelenebb emberek voltak, semhogy az ország romlását egyéni tevékenységöökkel előidézni képesek lettek volna.” Berzeviczy szerint 1918–19-ben Közép-Európában az impériumváltások és a forradalmak (Bécs, Berlin) keltettek igazán változást hozó hullámokat, melyekre Károlyiék és a bolsevikok ideiglenesen ugyan fel tudtak kapaszkodni, ám ezek a hullámok aztán a mélybe is taszították őket. A másik „közkeletű tévedés”-t „a múlt, a liberalizmus, a zsidóság általános szerepére nézve” állapította meg. Szerinte ugyanis a történelmi Magyarország összeomlásáért az 1867 utáni magyar nemzeti liberális asszimilációs politikát, és a hazai zsidóságot okolni azért nem helytálló, mert 1918 őszén a Monarchia osztrák fele is darabjaira hullott. Holott a Lajtán túl értékelése szerint kevésbé voltak liberálisak a kormányok, mint Magyarországon.¹⁵ Nem is beszélve arról, hogy 1897 és 1910 között Bécsben a hírhedten zsidóellenes főpolgármester, Karl Lueger egy „antisemita városi dictaturá”-t valósított meg.¹⁶

Berzeviczyre egyébiránt mindvégig jellemző volt, hogy kiállt azokkal a véleményekkel szemben, melyek a trianoni összeomlásért a liberalizmust, és a dualizmus kori elit hibáit, illetve mulasztásait tették felelőssé. Ez annak fényében nem meglepő, hogy ő 1918 előtt érdemi politikai szerepet játszott, így értelemszerűen nem fogadta el azokat a kritikákat, amelyek az 1920-ban bekövetkezett katasztrófáért a dualista magyar állam vezető köreit okolták. 1927 októberében a *Budapesti Hírlapban* meg-

¹³ BERZEVICZY, [1920]. 223.

¹⁴ BERZEVICZY Albert: A bolsevizmus uralma alatt Budapesten. Naplójegyzetek. In: *A bolsevizmus Magyarországon*. Szerk. GRATZ Gusztáv. Budapest, Franklin Társulat, 1921. 779.

¹⁵ 1879 és 1893 között gróf Eduard Taaffe miniszterelnökként alapvetően a klerikális-konzervatív csoportokra támaszkodva vezette Ausztriát. Ám nemcsak a gróf kabinetje, de 1893 után általában az osztrák kormányok nem nevezték már magukat liberálisnak, ami a korábbiakhoz képest komoly ideológiai fordulatot jelentett.

¹⁶ B. A. [BERZEVICZY Albert]: Bujdosó könyv. *Budapest Szemle*, 1921. CLXXXV. köt. 529–530. sz. 90–92.

jelent *Történelmi défetizmus* című írásában példának okáért elítélte azokat a publicistákat, akik cikkeikben a dualizmust a tehetetlenséggel, korrupcióval és dekadenciával azonosították. Szerinte ugyanis 1867 és 1914 között az ország olyan gazdasági és kulturális fejlődésen ment keresztül, melyhez fogható előtte nem volt történelemünkben. Ez cáfolata számára a dekadenciának. A korrupcióval kapcsolatban pedig úgy fogalmazott, hogy „az akkori politikai erkölcsök nálunk a szúzi tisztaság színében tűnnek föl” ahhoz képest, amit az óta például a világháborúban győztes utódállamokban lehet tapasztalni (és amit ő Csehszlovákiában megtapasztalt). A dualizmus idejének liberalizmusát a „nagyon mérsékelt” jelzővel illette. Meglátását arra alapozta, hogy általános szavazati jog bevezetésére, és földreformra 1918 előtt nem került sor. Mindkettőt utóbb az önmagukat liberálisnak nem nevező kormányok valósították meg. Károlyi Mihály és Friedrich István demokratizálták a szavazójogot, az 1920-as Nagyatádi-féle földreform pedig gróf Teleki Pál miniszterelnökségéhez volt köthető.¹⁷ Röviddel a halála előtt, egy 1935-ben tett felsőházi felszólalásában – az országgyűlés második kamarájának az MTA elnökeként volt tagja – úgyszintén védelmébe vette a liberalizmust, amit Gömbös Gyula kormányfő egy nappal korábban egy meghaladott és „örökre levitézlett gondolatnak” nevezett. Berzeviczy ellenben amellett érvelt, hogy többek között éppen Deák Ferenc, Eötvös József és a Tiszák liberalizmusa teremtett olyan szilárd alapot az országnak a ’67-et követő fél évszázad során, amely nélkül az ország képtelen lett volna átvészelni a trianoni országcsontkítást. A miniszterelnök nem kívánt a liberalizmus kérdésében vitába szállni Berzeviczyvel. Röviden annyit felelt neki, hogy „[...] ha ezt a politikai világnézetet a mi világnézetünkkel szembeállítjuk, akkor órákig kellene az egyes tételeket feszegetni, amire ebben a pillanatban idő nincs.”¹⁸

Fontos megemlíteni, hogy a dualista múlt és örökség mellett állt ki Berzeviczy a neonacionalizmus kérdése körül 1928 januárjában megindult vitában is. Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter 1928 január elsején *A magyar neonacionalizmus* címmel vezércikket közölt a liberális szellemiségű *Pesti Napló*-ban (amelyben az 1920-as évektől kezdve Berzeviczy rendszeresen publikált).¹⁹ A kultuszminiszter szerint a Trianont megelőző négy évszázad magyar nacionalizmusának két fő célja volt: a Habsburgok centralizáló és germanizáló törekvései elleni küzdelem, valamint az egységes magyar állameszme gondolatának elfogadtatása a magyarországi nemzetiségekkel. Azonban 1920 után, amikor már elszakadtunk Ausztriától, és a trianoni békeszerződés következtében az ország viszonylag homogén

¹⁷ Uő.: *Történelmi défetizmus*. *Budapesti Hírlap*, 1927. október 23. 1–2.

¹⁸ *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója*. I. köt. Budapest, Atheneum, 1936. 1935. június 22. ülés. 138–139.

¹⁹ KLEBELSBERG KUNO: *A magyar neonacionalizmus*. *Pesti Napló*, 1928. január 1. 1–2.

nemzetállam lett, az új magyar nacionalizmus, a neonacionalizmus elé új célkitűzéseket kell állítani. Méghozzá a nemzeti műveltség minél szélesebb körben történő kiterjesztését, s ez által az alsóbb néprétegek kulturális és gazdasági felemelését. A végső cél tehát az, hogy a magyarság művelt és jómódú nép legyen, a gróf szavai szerint „fajsúlyosabb, mint a bennünket környező népek”.

Klebensberg meglátásaira az elkövetkezendő napokban több közéleti szereplő is reagált, köztük Berzeviczy Albert. Ő Klebensberg írását „szellemes és érdekes” cikknek nevezte, ám azt vitára érdemesnek tartotta, hogy a neonacionalizmus „szerencsésen konstruált jelszó-e”? A kultuszminiszter gondolatmenetének azon részét pedig kritikával illette, melyben az 1920 előtti és utáni állapotokra egyaránt utalva Klebensberg azt fejtegette, hogy a magyar nép nem akar többé „félárnyékban ülni [...] mindig nyomorogni és nélkülözni, pusztulni és tengődni”. Berzeviczy szerint a világháború előtti politikát csak mérsékelt formában lenne szabad bírálni, mert máskülönben „[...] be találjuk bizonyítani, hogy Trianon valóságos áldás ránk nézve és akkor előáll a kérdés, hogy miért kívánjuk hát revízióját?”²⁰

A kultuszminiszter a cikkével kapcsolatban született reakciókra a *Reálpolitika és új nacionalizmus* című írásában válaszolt, a *Pesti Napló* január 8-i számában. Ebben Berzeviczy észrevételére reflektálva kifejtette: a neonacionalizmust ő nem jelszónak, hanem műszónak szánta. Véleménye szerint, ha egy régi eszme új viszonyok között új tartalommal jelenik meg, akkor indokolt a „neo” előtag használta. Ezt pedig egy olyan szakavatott művészettörténész, mint Berzeviczy tudhatja a legjobban, akinek nem kell bemutatni, hogy mit is takar például a neoklasszicizmus fogalma.²¹

A neonacionalizmus kérdéséről Klebensberg vitát kezdeményezett a *Budapesti Szemlé*ben is. A folyóirat állandó szerzőjeként Berzeviczy is megosztotta e témakörben a véleményét az olvasókkal. Jóformán megismételte korábbi álláspontját: elítélte a történelmi defetizmust, a „múlt ócsárlását”, amivel szerinte tulajdonképpen ellenségeinket igazoljuk. Megítélése szerint Trianon után a magyarság legfőbb célkitűzése az kell legyen, hogy bebizonyítsa a világnak, régi hitéből, ideáljaiból és törekvéseiből semmit sem adott fel, magáénak vallja mindazt, amit ezer éven át szellemi téren létrehozott, és a megcsonkított Magyarország népe ugyanaz a nemzet, amelyik korábban sok évszázadon át „becsülettel írta be a nemzetek történetének könyvébe” a nevét.²²

²⁰ Magyar neonacionalizmus. Nyilatkozatok gróf Klebensberg Kunonak a *Pesti Napló*ban megjelent cikkére. Uo. 1928. január 6. 8.

²¹ KLEBELSBERG Kuno: *Reálpolitika és új nacionalizmus*. Uo. 1928. január 8. 1–2.

²² BERZEVICZY Albert: *Nemzeti szellem – nemzeti kultúra*. *Budapesti Szemle*, 1928. CCVIII. köt. 604. sz. 429–431.

A neonacionalizmus eszméjének felvetése egyfajta válasz volt a trianoni sokk orvoslására. Másfajta megoldást kínált ugyanakkor a területi revízió gondolatisága, mely a két világháború közötti magyar külpolitika egyik sarokköve volt. A területi revízió mértékét és módját illetően többféle elgondolás létezett a két világháború közötti Magyarországon. A közvélemény túlnyomó része mindvégig az integrális revízióban, azaz az összes elcsatolt terület visszaszerzésében reménykedett. Az ún. nagyrevízió eszméje mellett létezett az etnikai elvű határkiigazítás programja, amit elsősorban az ellenzékben lévő liberális–demokrata csoportok képviseltek. Voltak hívei a „köztes” területi megoldásoknak is, mint például a népi mozgalom, melynek politikai gondolkodói szerint a határok légiesítésére és a dunai népek együttműködésére volna szükség.²³

A magyar külpolitika a kommün bukását követő első években nem rendelkezett határozott vonalvezetéssel. A pillanatnyi helyzethez alkalmazkodva próbált meg a szomszédos államok valamelyikével közös nevezőt találni, esetleg a világháborúban győztes nagyhatalmak egyikének támogatását megnyerve jövőbeni együttműködést kialakítani. 1919 őszétől számolt a magyar diplomácia a vesztes államok német vezetés alatti összefogásával és régi határok – vagy az azokhoz közelítő újak – fegyverrel történő visszaállításával is. Ezzel a kettősséggel szakított 1922–23-ban a Bethlen-kabinet, miután számot vetett a nemzetközi viszonyok stabilizálódásával, az ország teljes elszigetelődésével és a magyar gazdaság nélkülözhetetlen kölcsön-szükségleteivel. Ettől fogva Magyarország a versailles-i békerendszerbe való beilleszkedésre törekedett, a Gustav Stresemann német kancellár által ugyancsak 1923-ban meghirdetett „teljesítési politikához” hasonlóan.²⁴

Az 1920-as évek első felében Berzeviczy beszédeiben és írásaiban nem szerepelt a revízió nyílt hangoztatása. Rendkívül pragmatikusan többnyire amellet érvelt, hogy hazánkra nézve bármennyire méltánytalan is a trianoni békeszerződés, nehéz gazdasági helyzetünkben, illetve nagyhatalmi támogatás hiányában tudomásul kell vennünk a status quo-t. 1925 októberében, a Magyar Külügyi Társaság nyíregyházi vándorgyűlésén ahol a magyar külpolitika feladatairól és nehézségeiről tartott előadást, azzal kezdte a beszédét, hogy meglátása szerint a magyar közélet külpolitikai gondolkodását döntően két véglet jellemzi: az egyik a versailles-i rendezés erőszakos megváltoztatását követeli, míg a másik „csüggedt belenyugvás”-sal veszi tudomásul az ország helyzetét. Szerinte az előbbi magatartás semmiképpen sem vezethet eredményre. Sokkal inkább arra van szükség, hogy „okos békepolitikával” elnyerjük

²³ ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram, 2009. 81–90. (A továbbiakban: ZEIDLER, 2009.)

²⁴ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2005. 235–236.

Anglia és Olaszország támogatását. Úgy vélte, hogy az utódállamokkal azért nem sikerült hazánknak normalizálnia a viszonyát, mert azok „jobban gyűlölnék bennünket, mint mi őket”. Ezt követően bírálta a Népszövetséget, amiért szerinte a kisebbségvédelem és a fegyverkezés korlátozása terén a közösség az Egyezségokmányában lefektetett elveitől inkább távolodik, semmint közelítene feléjük. Felszólalása végéhez érve kiállt amellett, hogy bármily kevéssé is nyugodhat bele a magyarság a trianoni döntésbe, mégis meg kell mutatnia, hogy képes és akar is élni az új határvonalak között. Bízva abban, hogy „nemzeti életünk mostani sötét éjszakáját új hajnalhasadás fogja követni”.²⁵

Külpolitikai elgondolásait Berzeviczy fél évvel később sem változtatta meg. 1926. április 18-án a Magyar Külügyi Társaság egri vándorgyűlésén is kritizálta a Népszövetséget, és felhívta a figyelmet arra, hogy bár a trianoni határokat ideiglenesnek kell tekinteni, most az ország megerősödése érdekében békére és nyugalomra van szükségünk. Továbbra is az angol²⁶ és olasz orientáció fontosságát hangsúlyozta, annak ellenére is, hogy Olaszország 1924 januárjában előbb Jugoszláviával, júniusban pedig Csehszlovákiával kötött barátsági és együttműködési szerződéseket.²⁷

Egerben és Nyíregyházán kialakult álláspontját képviselte 1926 augusztusában a *Budapesti Hírlapban* megjelent *Legitimizmus és irredentizmus* című cikkében is. Ebben az írásában képtelenségnek nevezte az irredentizmust, az elveszett országrészek visszaszerzésére indult mozgalmat. Azon a véleményen volt, hogy ha „[...] valaki önmagát kiközösíti a valóság világából s az illúziók világában akar élni, az tekintheti Trianont nem létezőnek és odaírhatja az elszakított területekbe címzett leveleire, hogy »megszállott terület«. Akit valami reális érdek vagy viszony köt azokhoz a területekhez, az bizony kénytelen lesz az adott tényekkel számolni és az illúziókról lemondani.” Meg volt győződve arról, hogy a magyarság nem fog elpusztulni a történelmi Magyarország területi egységének helyreállítása nélkül sem. Mint fogalmazott: „Mi a trianoni határok között is élünk és élni fogunk, még pedig sokkal tovább, mint a trianoni mű. Józan és okos politikával s összetartással mostani határaink között is lehet olyan megszilárdulást és jólétet elérnünk, amely bennünket

²⁵ BERZEVICZY Albert: Külpolitikánk feladatairól és nehézségeiről. *Külügyi Szemle*, 1925/4. 192–202.

²⁶ Nagy-Britannia az 1920-as években nemzetközi szervezeteken keresztül és más államokkal karöltve részt vett a kelet-közép-európai régió gazdasági újjáépítésében. A brit dunai politika ekkortájt számos esetben öltött magyarbarát színezetet, ami abból következett, hogy London hazánkkal kívánta ellensúlyozni e térségben a kisantantbarát Franciaországot. Az 1921-es második királypuccs alkalmával (Olaszország mellett) Anglia védte meg a Bethlen-kormányt, és az angolok hatékonyan működtek közre a Magyarországnak juttatott népszövetségi kölcsön kibocsátásában is. Bővebben ld. ROMSICS Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946. In: Uő.: *He-lyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, Osiris, 2005. 78–80.

²⁷ A Külügyi Társaság Egerben. *Magyar Külpolitika*, 1926/9. 3.

a szomszéd államok fölé emeljen.”²⁸ Ez az álláspont nagyon hasonlított a klebelsbergi kormánypolitika célkitűzéseire.

Berzeviczy revízióval kapcsolatos nézeteiben 1927-től figyelhető meg változás, ami a magyar külpolitika aktívabbra fordulásával volt összefüggésbe hozható. A Népszövetség 1926-ban enyhített Magyarország gazdasági ellenőrzésén, a nagyhatalmak pedig egy évvel később feloldották az ország 1920-ban bevezetett nemzetközi katonai felügyeletét. 1927. április 5-én Bethlen István magyar–olasz barátsági szerződést írt alá Rómában. Az egyezmény megkötését Benito Mussolini olasz diktátor kezdeményezte, aki Jugoszlávia bekerítéséhez keresett magának szövetségeseket. Innentől fogva a Párizs környéki békékkel ugyancsak elégedetlen olaszok lettek Magyarország első számú külpolitikai partnerei. Bethlen István pedig egy nagyhatalom támogatását megszerezve elérkezettnek látta az időt arra, hogy az erőgyűjtés korszakát lezárva, egy tevékenyebb szakaszt nyisson meg a magyar külügyekben. Ismét nyíltan vállalta legfőbb külpolitikai célkitűzését, a revíziót.²⁹

Egy hónappal a magyar–olasz szerződés megkötése után Berzeviczy a római Keleti Intézet meghívásának eleget téve az olasz fővárosba utazott. A római egyetem aulájában tartott előadást, *Az igazság a magyar történelemben* címmel. Ebben arról értekezett, hogy a történelmi Magyarország felbomlását döntően a nemzetiség kérdés megoldatlansága okozta. Elmondása szerint a magyarországi nemzetiségekkel kapcsolatos problémák a 19. század közepéig nem jelentkeztek, mert addig az etnikai szembenállás helyett döntően a vallási különbségek voltak a meghatározók. Az 1840-es évektől azonban Magyarországon is teret nyert a modern nacionalizmus, amely aztán Ausztria „végzetesen rövidlátó”, a magyarokat a nemzetiségekkel sakkban tartó politikája révén „maga ásta meg a monarchia egységének sírját”. Magyarország európai szerepének megítélését taglalva Berzeviczy feltette a kérdést: hazánk a kereszténység és a nyugati civilizáció védőbástyája volt-e a török elleni harcokban? Erre egyértelmű választ nem adott, arra azonban felhívta olasz hallgatói figyelmét, hogy az oszmánok elleni küzdelemben „Magyarország volt az, amely legtöbbet vesztett és szenvedett s az önfeláldozó hősiesség legmegragadóbb példáit adta”. S az ország felszabadítása után mi lett mindezekért cserébe a magyarság jutalma? Berzeviczy szerint a Habsburg-ház részéről Kollonich Lipót elnyomó, abszolutista centralizáló politikája, Európától pedig két évszázaddal később a trianoni béke.³⁰ Az előadás másnapján (május 18-án) Berzeviczy Mussolininál járt magánkihallgatáson, melynek alkalmából az olasz kormányfő egy „meleg ajánlással” ellátott fényképét

²⁸ BERZEVICZY Albert: Legitimizmus és irredentizmus. *Budapesti Hírlap*, 1926. augusztus 29. 1–2.

²⁹ ZEIDLER, 2009. 103–112.

³⁰ Az igazság a magyar történelemben. Berzeviczy Albert előadása Rómában. *Budapesti Hírlap*, 1927. május 18. 1–2.

nyújtotta át neki. Aznap Berzeviczy a római egyetem rektorával, Giorgio Del Vecchio-val is találkozott, akitől előadásaért az egyetem emlékérmét vehette át.³¹

Nem rendelkezünk információval arra vonatkozóan, hogy Mussolini és Berzeviczy között az olasz–magyar barátsági szerződés szóba került-e. Az azonban bizonyos, hogy egy hónap múlva a felsőházban Berzeviczy „benső örömmel és megelégedéssel” üdvözölte a kétoldalú egyezmény megkötését.³² 1927 novemberében *A revíziós gondolat* címet viselő cikkében pedig megelégedéssel adott számot arról, az utóbbi hónapokban Magyarországnak sikerült elnyernie a revíziót pártoló Olaszország támogatását, miközben Angliában Lord Rothermere „a bárgyú gyanúsításokkal szembeszállva nemes idealizmussal karolta fel méltatlanul letiport hazánk ügyét”.³³ Elszomorítónak tartotta ugyanakkor, hogy a francia diplomácia továbbra sem hajlott a békeszerződések megváltoztatására, és kitartott a kisantant államok szövetsége mellett. Úgy látta, hogy Franciaország – melynek jóváhagyása nélkül a revízió bárminemű formája elképzelhetetlen volt – „voltaképpen kis szövetségeseinek rabja [az] Európa békéjét érdeklő fontos kérdésekben”. Írásában a revíziót minden magyar ember közös ügyének nevezte, melynek elérése céljából az egész nemzetnek össze kell fognia.³⁴

A következő év nyarán, 1928. június 5-én Mussolini az olasz szenátusban nyilvánosan is állást foglalt a magyar határok revíziója mellett. Mondván, Magyarországnak „a trianoni szerződés területi rendelkezései túlságosan mélyen vágtak a húsába”.³⁵ Ezt követően már Berzeviczy is teljes nyíltsággal beszélt a(z integrális) revízió szükségességéről. 1929. január 18-án, a *Budapesti Hírlapban* *A kormány és a revízió* címmel írt cikkében is amellett érvelt, hogy a Bethlen-kormánynak az etnikai helyett nagyrevízióra kell törekednie. Ellenkező esetben „[...] a miniszterelnököt a magyar közvélemény valószínűleg elsöpörné a helyéről.” Berzeviczy a békés határmódosítások híve volt. Úgy vélte, hogy a kormánynak e téren az elsődleges fel-

³¹ Berzeviczy Albert ünneplése Rómában. Uo. 1927. május 19. 5.

³² *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója*. I. köt. Budapest, Athenaeum, 1927. június 22. ülés. 201.

³³ Lord Rothermere (Harold Harmsworth, 1868–1940) brit politikus és sajtómágnás, aki elítélte a Párizs környéki békéket. 1927. június 21-én az általa alapított *Daily Mail* nevű angol napilapban a trianoni békeegyezmény revíziójának szükségességét taglaló cikket tett közzé, *Hungary's Place in the Sun (Magyarország helye a nap alatt)* címmel. Írása megjelenése nagy visszhangot váltott ki Magyarországon, és Lord Rothermere ezt követően a magyar revizionizmus legismertebb külföldi támogatói közé tartozott. 1929-ben közadakozásból emlékművet emeltek számára Budapesten, a napjainkban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár mellett álló *Magyar Igazság kútját*.

³⁴ BERZEVICZY Albert: *A revíziós gondolat*. *Magyar Külpolitika*, 1927/21. 1–2.

³⁵ JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest, Kossuth, 1988. 110. (A továbbiakban: JUHÁSZ, 1988.)

adata az, hogy a magyarság ügyének a világ közvéleményét, de legalábbis a lehető legnagyobb részét, megnyerje. Írásában méltatta Lord Rothermere munkásságát, aki szerinte az első helyen áll azok között, akik Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban azért küzdenek, hogy a nyugati társadalmak végre felismerjék a magyarokon Trianonban elkövetett igazságtalanságot.³⁶ Alig egy hónappal később pedig már arról értekezett a *Magyar Külpolitikában*, hogy külpolitikának végcélja nem is lehet más, minthogy „az erőszakolt békemű szélesebb keretekben is revízió alá” essen.³⁷ A békeszerződések területi rendelkezéseinek felülbírálása mellett meglátása szerint sort kell keríteni arra is, hogy a békeegyezményekből kikerüljenek azok a passzusok, amelyek értelmében az első világháború kirobbantásáért a központi hatalmakat terheli a felelősség.³⁸

A békeszerződések igazságtalanságáról szót ejtett az 1932. november 16-án Rómában tartott előadásán is, az Olasz Tudományos Akadémia és az Alessandro Volta Alapítvány által szervezett nemzetközi Európa-kongresszuson. Beszédében az első világháborút földrészünk kultúrája szempontjából károsnak és minden korábnál rombolóbbnak nevezte. Nemcsak anyagi, de szellemi téren is óriási pusztítást vitt végbe azzal, hogy az egymással szemben álló nemzetek szellemi együttműködését és kulturális kapcsolatait hosszú éveken át megakadályozta. Nem sokban javult a helyzet 1918 után sem, amikor a győztesek a vesztesek meghallgatása nélkül alkották meg a békeszerződéseket, azok elhibázott területi rendelkezéseivel együtt. Berzeviczy kárhóztatta a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia, és benne a történelmi Magyarország feldarabolását, mivel az abból született utódállamok nem etnikailag homogén nemzetállamok lettek, hanem megmaradtak multietnikus országoknak. Jugoszláviában, Romániában és Csehszlovákiában milliós létszámú magyar népesség jutott kisebbségi sorsa, akik sok esetben nem jutottak hozzá a magyar szépirodalmi és tudományos munkákhoz, iskoláikat és színházait bezárták, értelmiségük egy része Magyarországra menekült az impériumváltások következtében. Mindközben hazánkban 1921-ben az áttelepült kolozsvári helyett Szegeden, a pozsonyi helyett pedig Pécsen sikerült egyetemet alapítani, 1926-ban létrejött a Tihanyi Biológiai Intézet, Klebelsberg Kuno kultuszminiszter kezdeményezésére pedig Bécsben, Berlinben, Rómában és Párizsban magyar kollégiumok alakultak. Berzeviczy felszólalásában elmondta, nem ért egyet Oswald Spengler német filozófusnak a nyugati kultúrkör alkonyáról szóló tézisével, mivel nézete szerint Európa még sokáig fog abból a kultúrkincsből élni, amit az első világháború előtt halmozott fel. Végül

³⁶ BERZEVICZY Albert: A kormány és a revízió. *Budapesti Hírlap*, 1929. január 18. 1.

³⁷ Uő.: Célkitűzés. *Magyar Külpolitika*, 1929/3–4. 5.

³⁸ Uő.: Háborús felelősség és revízió. *Pesti Napló*, 1929. március 10. 3.

remélni merte, hogy „[...] a régi Európában rejlő belső ősi erő a békeszerződések megváltoztatásával ki fogja javítani a múltnak a kultúra érdekei ellen elkövetett nagy hibáit is, és hogy ezek a legmagasabb kultúrérdekek győzedelmeskedni fognak végül a változékony és gyakran kicsinyes politikai érdekek fölött.”³⁹

A római kongresszus végén a meghívottak nevében Apponyi Albert mondott köszönetet az Olasz Tudományos Akadémiának, az olasz kormánynak és Róma városának. Ez volt az utolsó alkalom, amikor Berzeviczy élőben hallhatta szónokolni Apponyit. A gróf ugyanis 1933. február 7-én Genfben elhunyt. A halálát követően, 1933. május 14-én tisztújító közgyűlést tartott a Magyar Külügyi Társaság. Az ülésen Eöttevényi Olivér ügyvezető alelnök indítványozta, hogy Apponyi örökébe a gróf elnökhelyettesét, Berzeviczyt ültessék. A tagság egyhangúlag támogatta Eöttevényi javaslatát, és a Magyar Külügyi Társaság első emberévé választotta Berzeviczyt. Az összejövetelen Berzeviczy egy kisebb külügyi előadást tartott. Ebben arról értekezett, hogy „külpolitikánk sarkalatos pontja az a szoros barátság, amely bennünket az olasz államhoz köt”. Magyar részről a barátság alapját az jelenti, hogy revíziós igényeinket Olaszország nyíltan támogatja. Olasz részről Magyarország fennmaradása és megerősödése Berzeviczy szerint azért szükséges, hogy továbbra is válaszfalat képezzen a délszlávok és az északi szlávok között, megakadályozva azt, hogy „a szláv tenger elárassza a Balkánt”, veszélyeztetve az olaszok balkáni és földközi-tengeri érdekeltségeit. Őva intett ugyanakkor attól, hogy revíziós céljaink elérése érdekében az olaszok mellett a versailles-i rendezéssel úgyszintén elégedetlen hitleri Németországgal is együttműködjünk. Mint mondta: „nekünk magunkat a revízió kérdésében nem szabad Németországgal azonosítatnunk, mert nekik is mások az érdekeik és nekünk is mások.” Szerinte a nemzetiszocialisták 1933. januári hatalomra kerülése az angol és az amerikai közvéleményt „Németország iránt elhidegítette”, e két állam jóindulatának elvesztése pedig jelentősen csökkentené a magyar békerevízió esélyeit. Berzeviczy azt tanácsolta, hogy Németországgal csak a fegyverkezési egyenjogúság kivívása ügyében képviseljünk azonos álláspontot, a revízió terén viszont ne. Beszéde végén minden jelenlévőt arra kért, hogy a revízió és a lefegyverzés kapcsán ne csüggedjen, és sose veszítse el a reményt, „[...] mert igaz a mi ügyünk minden téren, s azért remélnünk kell, hogy előbb-utóbb győzedelmeskedni is fog.”⁴⁰

Az MTA elnökének számára az olaszbarátság, illetőleg a római külpolitikai orientáció élete végéig meghatározó tényező maradt. 1935 karácsonyán, egyik legutolsó

³⁹ Uő.: Európa helyzete, értéke és szerepe az egykorú világban a háború előtt és után. *Budapesti Szemle*, 1933. CCXXIV. köt. 663. sz. 109–117.

⁴⁰ A Magyar Külügyi Társaság tisztújító közgyűlése. *Külügyi Szemle*, 1933/3. 309–317.

hírlapi cikkében is kiállt az olaszok mellett, miután az olasz-abesszin háború ki-
robbantása miatt a Népszövetség elítélte Olaszországot, és gazdasági szankciókat
vezetett be ellene. Még akkor is amellett érvelt, hogy a nemzetközi szintéren
– a lefegyverzés ügyében, a revízió terén vagy éppen a kisebbségvédelem kérdésé-
ben – Olaszország a mi „legerősebb védelmünk”.⁴¹

Berzeviczy az 1936 tavaszán bekövetkezett halála miatt nem szembesülhetett
azzal, amit Juhász Gyula történész sok évvel később oly szemléletesen írt le az elkö-
vetkezendő történelmi események ismeretében. Mégpedig azt, hogy „Olaszország
csak a két világháború közötti európai erőviszonyok torz tükrében látszott komoly
hatalmi tényezőnek”, mert valójában „Mussolini ereje nem volt több, mint a cirkuszi
artistáé, aki tömör acélnak látszó papírmassé súlyozók emelgetésével szédíti közön-
ségét”.⁴²

⁴¹ BERZEVICZY Albert: A Napkeleti Bölcsek. *Pesti Napló*, 1935. december 25. 5.

⁴² JUHÁSZ, 1988. 108.

„VÁRNAK MAGYARORSZÁG FÜRDŐ, ÜDÜLŐ, NYARALÓ ÉS GYÓGYHELYEIT” BALATON-POLITIKA A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUMOT KÖVETŐEN

Bevezetés

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békediktátum után a neves fürdőhelyeket, turisztikai állomásokat – Herkules-, Tusnádfürdő, Trencsén, Pöstyén – mind-mind elcsatolták. Maradt Budapest, a gyógyvizek és a nagy édesvízi tó, a Balaton. A Balatont a 19. század elején kezdték felfedezni a festők, írók, művészek. De sokáig nem igazán tudták, mit is kezdhetnének a nagy kiterjedésű vízzel. A klaszterikus fürdőkultúra, a tóban való fürdés csak a 19. század második harmadában vette kezdetét. Füred mellé – a déli vaspálya megépülésével – hamar felzárkózott Siófok és a déli parti települések jó része. A fejlesztések folyamatosan zajlottak, ezt az első világháború vihara sem törte meg. A trianoni békediktátum, 1920 után pedig nagy felfutás kezdődött. Felerősödött a belföldi utazásra buzdítás jelszava, s ezzel egy időben az üdülőtellek felparcellázása is. Míg a 19. század végén, a 20. század elején elegáns balatoni villák épültek, addig a két világháború közötti időszakban már a nyaralóépületek virágkora kezdődött. A polgárság, az értelmiség mind-mind nyaralóépítésbe kezdett, a kevésbé tehetősek a szintén ekkor létesülő üdülőkben töltötték a nyarat. Időközben az üdülési szokások is sokat változtak, a Bethlen-kormány idején bevezették a nyolc órás munkaidőt, amely a szabadidő növekedésével, a testmozgás, sportok, életmódváltás előtérbe kerülésével is járt. Megkezdtek a közegészségügyi ellátást, vízvezeték-ellátást, csatornázást érintő vizsgálatokat. Az állatok tóban való itatása is fokozatosan megszűnt. A legfontosabb szabályozás az 1929. évi XVI. törvénycikk lett, melyben a fürdők gyógyhatását minősítették.

A békediktátum után az 1920-as évek közepére mind erősebben mutatkozott az igény és a szándék is a Balaton és vidékének fejlesztésére, valamint ezt meghaladva egyfajta Balaton-kultusz kiépítésére. Jól szemlélteti mindezt az alábbi gondolatsor, tükrözve ezen időszak alapvetését: „Az ország megcsonkítása következtében világhírű fürdőhelyeink idegen kézre jutottak. Ma már egy két fürdőhelyet leszámítva, úgyszólván a Balaton az egyetlen, ahol számba vehető fürdőink vannak. A Balaton azonban istenadta természeti szépségeinél fogva predestinálva van arra, hogy körülötte olyan fürdőhelyek létesüljenek, melyek a világ bármelyik fürdőjével felvehes-

sék a versenyt. A balatoni kultúra fejlesztése ma fontos nemzeti érdek is, melynek jelentősége túl nő a kulturális problémák keretein, s gazdasági értelemben is fontos nemzeti erőforrásunk lehet.”¹

A Balaton a két háború közötti időszak egyik sikertörténete lett. Jelen tanulmányunkban az ehhez vezető utat, hátteret és a Balaton-koncepció eredményeit mutatom be.²

Balatoni kultúrnap – a nyitány

Az egykori kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno több hivatalos beszédében, írásában hangsúlyozta a Balaton fejlesztésének fontosságát, kiemelten Tihany modernizálását és a tavi sportélet, kulturális tevékenységek minden szintű bővítésének szükségességét. „A másik momentum a Balaton, amelyről mondtam, hogy néhány szót óhajtok szólani. Az igazi akció a Balaton partján csak lassan és nehezen indult meg. Ha van néhány szanatórium és turistahotel a Balatonnál, de egyetlen oly szálloda sincs, nyíltan meg kell mondani, amely az európai globetrotterek minimális igényeinek megfelelné. Amikor egyszer felvettem a kérdést, hogy van-e fürdőszoba az emeleten, akkor azt mondták, hogy mi a bagolynak lenne fürdőszoba, amikor ott van a nagy tó. El kell kezdeni e téren dolgozni és Isten segítségével a nyáron meg is kezdjük. A tihanyi [!] félszigeten, éppen a Szent Benedek rendjénél, nagyobb területet vásároltam meg, hol cserkészeket, leventéket, főiskolásokat akarok táboroztatni és ezt a mozgalmat nagyobb méretekben akarom kiépíttetni.” – foglalta össze Klebelsberg főbb gondolatait 1928 májusában a Dunántúli Közművelődési Egyesület díszközgyűlésén.³ Klebelsberg Kuno az egyik élharcosává vált a tó fejlesztését sürgetőknek. Az 1920-as évek végén született írásainak, megnyilvánulásainak nagy része kitért a Balaton-kultusz fontosságára.⁴ Mindezek közül a legfontosabb a *Kultúra a Bala-*

¹ Ki kell építeni a Balaton környékét. *8 Órai Újság*, 1924. március 2. 6.

² PAKSY Zoltán: A balatoni idegenforgalom fejlődése a 20. század első felében. In: *Zalai évszázadok. Tanulmányok és dokumentumok Zala megye történetéhez.* (Zalai Gyűjtemény 80.) Szerk. BILKEI Irén, Zalaegerszeg, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, 2016. 323–339. – SIPOS Péter: Élet a Balatonnál a két háború között. *História*, 1999/5–6. 43–46. – SCHLEICHER Vera: *Kultúrfürdő – Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között.* Budapest, L’Harmattan, 2018.

³ A Dunántúli Közművelődési Egyesület díszközgyűlése. *Néptanítók lapja*, 1928. június 2. 34.

⁴ KLEBELSBERG Kuno: Kultúra a Balatonon. *Nemzeti Újság*, 1928. július 22. 1–2. – Uő.: Az olimpiász és testnevelésünk. *Pesti Napló*, 1928. augusztus 12. 1–2. – Uő.: A magyar művészet mint nemzeti erőforrás. Uo. 1928. augusztus 1. 5–6. – Uő.: Gazdasági szokásaink és szaktudásunk. *Pesti Napló*, 1929. március 3. 1.

tonon című írása, amelyben részletesen kifejtette, hogy az első lépés a tudományos Balaton-kultusz megteremtése, a Lóczy Lajos által megkezdett feltáró Balaton-kutatás folytatása, majd Tihanyban egy kutatóintézet alapjainak lerakása, mindemellett pedig a vidék minden területen történő fejlesztése. Klebelsberg európai hírű terveket is szőtt a Balatonnal kapcsolatban: cserkész- és sporttelepek létesítését, angol nyelvű internátusokat, külföldiek igényeit kiszolgáló szállodákat tervezett, több esetben anyagi támogatást, felajánlást nyújtva az elképzelések megvalósításához.⁵

A fentebb vázolt fejlesztési tervek nyitánya az ún. Balatoni Kultúrnap lett, amely 1928. augusztus 5-én, egy vasárnapi napon zajlott le, tószerte impozáns és látványos ünnepségeket szerveztek.⁶ A napilapok nagy része már napokkal korábban ekképpen harangozta be a nagy eseményt: „A magyar nép összességének ünnepe augusztus 5-e, mert valamennyi társadalmi réteg részt vesz a Balatoni Kultúrnapon, mintha ezzel is dokumentálni akarnák, hogy a Balaton közkincs, amely mindannyiunké. Harangzúgás és mozsarak dörgése vezet be vasárnap virradatkor az ünnepséget és napkeltétől napszálltáig egymást érik a látványosságok. Az ünnepségek fő mozzanatai Tihanyban, Balatonfüreden, Balatonföldváron és Balatonalmádiban játszódnak le. Ezekre a helyekre különvonatok szállítják az érdeklődők ezreit. Különvonatokra szóló jegyek valamennyi menetjegyirodában és színházjegyirodában kaphatók 9 pengő 60 fillérért. Vass József miniszterelnökhelyettes, az országos főbizottság elnöke, már szombaton este Balatonfüredre érkezik, ahol nagy szeretettel várják és fényes fogadtatásban részesítik.”⁷

A program védnöke személyesen a kormányzó, Horthy Miklós lett. A Kultúrnap rendkívül ünnepélyes keretek közt zajlott.⁸ Különvonatok szállították a közönséget, Balatonfüred és Tihany között új országutat nyitottak, vitorlásversenyeket tartottak, vitorlás-felvonulást, levente-ünnepséget rendeztek. Az eseményeken több reprezentatív személy részt vett: József főherceg, Pesthy Pál igazságügyminiszter, Ripka Ferenc főpolgármester, báró Wlassics Tibor, a Balatoni Szövetség elnöke, Jánky Kocsárd honvédségi főparancsnok, Darányi Kálmán államtitkár és Bánó Dezső kormányfőtanácsos. Az estét a Balaton rakétákkal történő kivilágítása zárta. A tudósítások egyöntetűen nyugtázták: „A Balaton mentén fekvő községekben mindenütt

⁵ József főherceg és Klebelsberg Kuno gróf tihanyi díszpolgársága. *Néptanítók Lapja*, 1928. szeptember 1. 28.

⁶ Ld. GERLÓCZY Zsigmond: Fürdőzés, nyaralás Magyarországon. A balatoni kultúra fejlesztése. *Budapesti Hírlap*, 1928. július 29. 6. – *Balatoni almanach. 1928. augusztus hó 5.* Szerk. WALIKOVSKY Károly, Budapest, Pallas, 1928.

⁷ Vass miniszter szombaton este utazik a Balatoni Kultúrnapra. *Budapesti Hírlap*, 1928. augusztus 3. 8.

⁸ A magyar tenger ünnepe. *Pesti Napló*, 1928. augusztus 7. 6.

programszerűen tartották meg a balatoni kultúrnap érdekes ünnepeit, amelyek valószínűleg jelentékenyen hozzá fognak járulni a Balaton népszerűsítéséhez.”⁹

Balatoni Szövetség, tavi kormánybiztos, Balatoni Intéző Bizottság¹⁰

A Balatonnal kapcsolatos ügyeket és problémákat az 1904. augusztus 11-én civil kezdeményezésként alakult Balatoni Szövetség kezelte a trianoni békediktátumot követően. A Szövetség igyekezett megoldásokat találni a tavi hajózás, vasút, villamosítás, műút, körút, elektromos erőmű tekintetében, lényegében szerepe egyfajta régiókat tömörítő, tanácsadói szerepkör volt. A meglehetősen nemes célokat magáénak valló és azt helytel-közzel érvényesíteni tudó Balatoni Szövetség tevékenysége azonban 1920 után kezdett ebben a formájában kevésbé hatékonyá válni. A Szövetség kezdeményezésére született meg 1916-ban a Balatoni Kormánybiztosság, melynek élére Balás Béla zalai főispánt jelölték. A Balatoni Szövetség mellett több más érdekképviseleti szerv tevékenykedett a tó ügyéért. Az 1920-as években már létezett a Balatoni Társaság, a Balatoni Gazdák Szövetsége, valamint a Balatoni Szállodások és Penziótulajdonosok Egyesülete. 1936-ban pedig megalakult a Balatoni Egyesületek Szövetsége is.

Az országgyűlés 1929-ben életre hívta a Parlamenti Idegenforgalmi Bizottságot, amely nem sokkal később megalkotta, a Vass József népjóléti miniszter által kezdeményezett, mérőföldkönek számító – 1929. május 4-i – fürdőtörvényt. A fürdőtörvény valóban nagy áttörést jelentett a hazai fürdőhelyek életében. Egyfelől a fürdő- és gyógyhelyeket közintézményként kezelte, másfelől – a miniszteri indoklás – külön hangsúlyozta a Balaton fontosságát, szerepét. A törvény értelmében ezt követően az üdülőhelyi adók egy részét a települések fejlesztésére (köztisztaság, útjavítás, egészségügyi helyzet) kellett fordítani. A fürdőtörvény nyomán a – kormánybiztosság helyett – Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság (BIB) is megalakulhatott.¹¹

⁹ Óriási tömeg vett részt a balatoni kultúrnap vasárnapi ünnepein. *Magyar Hírlap*, 1928. augusztus 7. 4.

¹⁰ Ld. bővebben: A turizmus fejlődése a két világháború között. In: *A magyar vendéglátás és turizmus újkori története*. Szerk. RUBOVSKY András – SZIGETI Andor – WALKÓ Miklós. Budapest, Szaktudás, 2009. 210–221. – JUSZTIN Márta: Utazgassunk hazánk földjén! *Korall*, 2006/November, 185–207.

¹¹ „A gyógyfürdőkéről, az éghajlati gyógyintézetekről, a gyógyhelyekről, az üdülőhelyekről és az ásvány- és gyógyvízforrásokról” 1929. évi XVI. tc. 46. paragrafusa alapján kiadott 2820./1931. M. K. sz. rendelet. Ld. *Rendeletek Tára* (1931): https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1931/?pg=324&layout=s&query=gy%C3%B3gyf%C3%BCrd%C5%91k (2020. június 1.) – HOLLÓSI Gábor: Az ásványvizektől a gyógyfürdőkig. A Bethlen-kormány balneológiai törvénye. *Élet és*

A Bizottság székhelye a főváros lett, de kirendeltségei voltak Siófokon, Balatonfüreden és Keszthelyen is. 1931-ben rendeleti úton szabták meg a feladatát: a tavi üdülőhelyek és Hévíz ügyeinek egységes irányítása lett a feladata. Tagjai voltak az említett törvényhatóságok főispánjai, alispánjai, azok a minisztériumok, melyek kapcsolódtak a turisztikai szakághoz is (kereskedelmi és közlekedésügyi, belügyi, földművelésügyi, pénzügyi, honvédelmi, valamint a vallás- és közoktatásügyi). A BIB elnökét és elnökhelyettesét, belügyminiszteri előterjesztésre a kormányzó nevezte ki hat esztendőre. A Bizottság elég széles jogkört kapott: részesült az üdülőhelyi díjából, építésüghöz, közlekedéshez kapcsolódó hatásköröket kapott.¹² Hatósági jelleggel is működött, három megye feladatait tartotta szemmel, a part vonalától számított 3 kilométeres sávban. A BIB elsődleges feladata volt a problémák, lehetőségek felismerését követően a döntéshozók, a törvényhozás felé történő javaslattevés. Ettől az időszaktól kezdve a Balatoni Szövetség és a Balatoni Intéző Bizottság szorosan együttműködve, összehangolt tervek és eszmecsere alapján működött. Fő céljuk egyenesen a hazai közönség Balatonra csábítása – mind nyaralás, mind nyaralóépítés szempontjából – és a vidék infrastrukturális, gazdasági, kulturális fejlesztése lett.¹³ Nagy szerep jutott elképzeléseik népszerűsítésében, programjaik közreadásában a *Balaton* (A Balatoni Szövetség hivatalos értesítője), a *Balatoni Kurír* és a *Balatoni Szemle* című lapoknak.

Ebben az időszakban, tehát az 1920-as évek közepére, végére több fontos tényező is megfogalmazódott a Balatonnal kapcsolatban: a tavat minden szempontból fejleszteni kell, hangsúlyt kell helyezni a belföldi és a külföldi turisták idecsalogatására, valamint ki kell építeni azt az imázst, amellyel e tó – részben – betöltheti a Trianon okozta területi és turisztikai „sebeket”, veszteségeket. A következőkben a kitűzött célok megvalósulását tekintem végig.

tudomány, 2016/35. 1097–1099. A BIB iratanyagát három levéltár őrzi: a Somogy, Zala és Veszprém megyei. A Somogy Megyei Levéltárban őrzött anyag (A továbbiakban: MNL SML) X. 208. igencsak töredékes, e korszakhoz szinte alig használható. A Zala Megyei Levéltárban (A továbbiakban: MNL ZML) IV. ff. 401. és a Veszprém Megyei Levéltárban őrzött iratok (Tóth Lajos BIB titkárságvezető hagyatéka MNL VeML, XIV. 28.) értékelhetőek és részletes adatokat szolgáltatnak e korszakra vonatkozóan.

¹² A BIB működéséről ld. még: PÖLTZEL Jenő: A Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság működése. In: *Az idegenforgalom. Az 1941. évi idegenforgalmi közigazgatási szaktanfolyam előadásai*. Szerk. MARKOS Béla. Budapest, Idegenforgalmi Újságírók Egyesülete, 1941. 81–88.

¹³ Balatoni örömök, balatoni gondok a Balatoni Szövetség közgyűlésén. Kormánybiztos helyett Intéző Bizottság. *Magyarország*, 1928. március 2. 5.

Propaganda – Nyaraljunk itthon!

„»Nyaraljunk itthon!« – lesz a mottója annak a propagandának, mely az idei Budapesti Nemzetközi Vásáron arra fog törekedni, hogy az ország lakosságát leszoktassa a külföldi nyaralásról és megbecsültesse vele a hazai üdülő és fürdőhelyeket. Közismert tény, hogy a magyar idegenforgalmi mérleg több mint 30 millió pengővel passzív, azaz, hogy a múltban ezzel a horribilis összeggel többet költöttek el a magyarok külföldön, mint a külföldiek Magyarországon. Erre való tekintettel úgy a hazai üdülőtelepek, mint az idegenforgalmi iparok s a magyar fizetési mérleg javítása érdekében, hazafias kötelesség, hogy a magyar nyaralók az üdülésre szánt pengőket idehaza költsék el. Úgy értesülünk, hogy a Nemzetközi Vásáron nagyszabású fürdőügyi és turista csoportot rendeznek, melynek keretében a Turista Szövetség is hathatósan kíván közreműködni az itthon-nyaralás gondolatának népszerűsítése és elősegítése érdekében! A devizakorlátozási rendelet folytán amúgy is bizonytalan, hogy lehetséges-e a nyáron külföldre utazni, tehát elsősorban az illetékes hatóságoknak kell a hazai nyaralóhelyeket arra a nivóra emelni, hogy azok a külföldre vágyó, kényesebb igényű közönséget is kielégítsék.”¹⁴ – írta a *Turisták Lapja* 1932-ben. Az idézet elején rögtön feltűnhet a „Nyaraljon itthon!”-szlogen, amely az 1930-as évek elejének az egyik legfontosabb jelmondata lett. Ugyanis nem bizonyult elegendőnek a BIB, a Kultúrnap, a megkezdődő fejlesztések – melyeket a későbbiekben összegyűjtök –, megkezdődött a Balatont népszerűsítő propaganda, amelyből kivette a részét a MÁV, a rádió és a filmipar is. Mindezek mellett kiállításokat szerveztek, kiadványok jelentek meg a „Nyaraljon itthon!”-szlogennel.¹⁵ A MÁV időközben megjelentette *Az Utas könyve* című kiadványát, amelyben sok információt olvashattak az utasok a Balatonról, az aktuális menetrendekről. Mindezzel párhuzamosan a MÁV elindította az „Utazgassunk hazánk földjén!” feliratú plakátjainak széleskörű terjesztését. 1931-ben meg is jelent a szlogen címét viselő programfüzet is.¹⁶

A BIB az 1937. évi működését összegző beszámolójában részletesen kitért a tavi propaganda különféle eszközeire, módozataira, melynek sokrétűségét az alábbi idézet jól szemlélteti: „A forgalomszerzés érdekében ismét nagymennyiségű propa-

¹⁴ „Nyaraljunk itthon!” *Turisták Lapja*, 1932/2. 63. A propagandát számos kisebb könyv, ismertető is szolgáltatta ld. *Hol nyaraljunk, hogyan nyaraljunk a Balatonnál. Balatoni útmutató*. Szerk. DENCZ ÁKOS–IZSÁK Gyula–MADARASSY László–MARGITTAY Rikárd. Budapest, Balatoni Társaság, é. n. – N. SZABÓ Gyula: *Jegyzetek a Magyar Tenger partján*. Budapest, Merkantil, 1933. – SÁGI ERNŐ: *A falusi vendéglátás mestersége*. Budapest, BIB, 1934. – AVARFFY Elek: *A Balaton nemzeti jelentősége*. Kalocsa, Árpád Rt., 1937.

¹⁵ Balatonvidéki fürdőpropaganda bemutató. *Pesti Hírlap*, 1935. április 28. 14.

¹⁶ Utazgassunk hazánk földjén. *Magyar Vasút és Közlekedés*, 1931. május 28. 10.

ganda anyag került szétosztásra. Plakátok, térképek, folderok, röpiratok, szóróanyagok, stb. A Balatonon való tartózkodás vonzóbbá tétele érdekében az egyes fürdők szórakoztató programot állítottak össze. Az IBUSZ értékes közreműködésével a Balaton Fürdő központ révén különleges balatoni információs szolgálatot szerveztetett meg, s úgy belföldön mint külföldön széles körben megindított balatoni propaganda eredményeinek gyakorlati hasznosítása sikerrel járt. A Balaton forgalmának emelése érdekében tartott különböző előadások iskolákban, egyesületekben, szülői értekezleteken, klubokban igen eredményesek voltak. A magyar sajtó számtalan cikkben és hírben, képes mellékleteiben foglalkozott állandóan a Balaton kérdéseivel. [...] A Rádió propaganda tevékenysége számos tudományos balatoni előadás, balatoni est, több balatoni helyszíni közvetítés rendezésével igen tiszteletreméltó balatoni munkásságot fejtett ki.”¹⁷

Az infrastrukturális fejlesztések – Filléres vonatok, balatoni körút és repülőjárat

Az első lépés, a propaganda felerősítése és a kormányzati támogatása mellett az infrastrukturális fejlesztés volt a tó környékén.

Sok korabeli levelezőlapon nemcsak a rendezett fürdőtelepek, hanem hidroplánok is feltűnnek. A tehetősebbek igénybe vehették a Siófok–Almádi–Füred–Földvár–Siófok közt közlekedő hidroplán járatokat. A Junkersek reggelente a Szabadság – egykori Ferenc József – híd mellett lévő pontonról indultak, s esténként oda is tértek vissza. Voltaképpen úszótalpas vízi repülőgépek voltak. „Bauer Jenő, a repülő-társaság egyik igazgatója elmondja, hogy minden szép napon rendeznek ilyen séta-repülést délután s annyi jelentkező van, hogy akár éjjelig állandóan a levegőben lehetnének a gépek. Amint a balatoni szezon megkezdődik, megindítják a rendes járatokat Budapest és Balaton között, azonkívül körrepülés lesz minden nap a Balaton körül. Végig a déli parton, Keszthely, Füred néhány perc.”¹⁸ – Ezt már az *Est* című lap írta, 1923. május 6-án. Ugyanis a Balatonnál ebben az évben valóban megindult a rendszeres hidroplán, azaz vízirepülőgép-forgalom. A német gyártmányok előnye nemcsak a kis súly és a gazdaságos üzemeltetés volt, hanem az, hogy a gépeket mind szárazföldön, mind vízen jól lehetett használni. Így könnyen le tudtak szállni akár a siófoki hidroplán állomáson, akár a kiliti repülőtéren is. A gépek az Aeroexpress tulajdonában álltak, s a fővárosi induláshoz létre kellett hozni az ország

¹⁷ A M. Kir. Balatoni Intézöbizottság 1937. évi működése. MNL VeML, XIV. 28. 1–2.

¹⁸ Nyáron repülőjáratok lesznek Budapest és a Balaton között. *Est*, 1923. május 6. 8.

első vízi repülőterét. A repülőgép-állomás a Gellért tér előtti Duna-szakaszon állt, a társaság irodát a Gellért Szállóban létesített. Az Aeroexpress hidroplánjai 1923 júniusától rendszeresen közlekedtek a Budapest–Siófok vonalon. Az egyik Junkers gép menetrendszerű balatoni körrepüléseket is végrehajtott a Siófok-Balatonalmádi-Balatonfüred–Keszthely–Balatonföldvár–Siófok útvonalon. A nyaralók, a fürdőzők rövidesen megszokták a Junkers hidroplán látványát, sőt meg is kedvelték az alumíniumborítású gépeket, *Ezüst sirálynak* nevezték el azokat: „Péter és Pál óta a Balaton felett is megjelennek minden nap az Aeroexpress hidroplánjai. A víz habjain úszó hófehér vitorlások fölött kacéran csillogtatják meg szárnyukat a lenyugvó napsugárban, míg utasaik Tihany, Füred, Boglár, Almádi festői szépségében gyönyörködnek. Az óriási ezüstsirályok ma már éppen úgy hozzátartoznak a Balaton vizéhez, mint a méltóságteljes kiránduló gőzösök vagy a fürge vitorlások s a repülni vágyó utasokat alig győzik magukkal vinni a felhők csábító birodalmába.”¹⁹

Fontos állomásnak számított az autótér kiépítése is, amelynek eredményeként 1928-ra megépülhetett a balatoni körút. 1925-ben kezdődtek meg a munkálatok Forster Gyula kereskedelmi minisztériumi államtitkár irányításával.²⁰ A munkálatok megkezdéséig autótúton csak Siófokig és Balatonfüredig juthattak el a látogatók. A Balatoni Körút építési kirendeltségét Balatonarácson működtették és nagyfokú összehangoltság jellemezte a munkálatokat: „Épült a cca 200 km hosszú útvonalon 1.5 millió m³ földmunka, bedolgoztatott 150.000 m³ alapkö, 90.000 m³ zúzott kavics és 18.000 m³ zúzalék, összesen cca 160.000 m³ kőanyag a balatonmenti, nevezetesen a polgárdi, almádi, füredi, tihanyi, révfülöpi, badacsonyi és edericsei kőbányákból. A tihanyi félszigeten, a tihanyfüredi szakasz Balatonba épített kötöttései és partfalai számára egy külön kőbányát nyitottunk az apátsági területen, amelyből mintegy 75.000 m³ követ hoztunk le. Az egész építkezés 4 évre terjedő tartama alatt állandóan kb. 250-300 munkásnak adott foglalkozást. Ezek nem mindannyian a balatonmenti községekből kerültek ki, mert a kubikos és kordélyos munkára alföldi kubikos, illetőleg kordélyos csapatokat kellett alkalmaznunk. Még így is nagy közgazdasági jelentősége volt azonban a munkálatoknak a balaton-menti lakosság számára. Nem feledkeztünk meg az úttal kapcsolatosan utásházák építéséről sem. Fűzfőn, Siófokon, Lellén, Fonyódon és Szentgyörgyön, összesen 5 utásházat létesítettünk, mérnöki

¹⁹ Séta a repülőtereken. *Repülés*, 1923. szeptember 1. 20. 1933-tól már Siófok mellett, Kilitin, a Magyar Atlétikai Club (MAC) jóvoltából megkezdte működését a sportrepülőter. Ahol nemcsak a sportemberek hódoltak kedvenc időtöltésüknek, hanem több külföldi sportrepülőt is fogadtak, akik aztán Siófokon nyaraltak. 1938-ban már olyan nemzetközi csillagtúrát szerveztek – a Balatoni Sporthét keretein belül –, amelynek a végpontja a Balatonkiliti volt.

²⁰ Az úthálózat fejlesztése már az 1910-es évek elejének is egyik fontos kérdésnek bizonyult ld. A balatoni körút kiépítése. *Somogyvármegye*, 1911. március 15. 4.

és útmesteri lakószobával és mellékhelyiségekkel.²¹ A 220 km-es úthálózat – egyes részein betonozva – 1928-ra készült el.²² Ezzel egyidejűleg a kompközlekedést is fejlesztették: Szántód és Tihany között 1928-tól már egy motoros komp üzemeltetett.²³ A balatoni körutat hamar birtokba vették az automobillal rendelkezők, ezért hamarosan szankciókat vezettek be a gyorshajtók megfékezésére.²⁴ A Magyar Automobil Club 1933 nyarán egy összetört autó maradványát is elhelyezte Lepsénynél, elrettentés gyanánt.²⁵

Időközben a MÁV is több változtatást eszközölt az 1930-as évek elejétől. Új motor-kocsik és sínautóbuszok álltak szolgálatba. Majd elindultak vásár- és ünnepnapokon az ún. fürdővonatok vagy más néven filléres vonatok.²⁶ A fürdővonatok június végétől szeptember elejéig általában hétfélig napokon, különböző napszakokban indultak Balatonfüredre, Siófokra, valamint Keszthelyre, átszállás nélkül szállítva az utasokat.²⁷ Az 1930-as évek közepére a Balatont, elsősorban a főváros irányából, mind autóúton vagy vasúton, de légiforgalmi eszközzel is megközelíthették a látogatók, ezt egészítette még ki a MÁVAUT szolgáltatása, azaz az autóbuszos utazások megjelenése is. Mindezen újításoknak egyik szorgalmazója és szószólója Fabinyi Tihamér kereskedelemügyi miniszter volt – egyes tudósításokban a Balaton miniszterének is nevezték –, aki a balatoni fejlesztések úttörője lett.²⁸

Építészet, közművek, gigantikus tervek a Balatonnál

Vizsgált időszakunkban a tó környékén megtörténtek a közmű-modernizációk, vízvezeték, csatornahálózat épült, kiterjedt a villamoshálózat is. Az 1930-as évek közepére nagyfokú építési láz bontakozott ki, a villák mellett megjelentek a kisebb nya-

²¹ SÁMÝ Sándor: A Balaton úthálózata. *Tér és forma*, 1932/5–6. 200–204.

²² Balatoni útépitési munkák. *A Munkaadó*, 1928. március 21. 5.

²³ Motoros hajók és kotrók. *Ganz közlemények*, 1930. március 1. 41–42.

²⁴ A balatoni úton szigorúan megrendszabályozzák a gyorshajtást. *Pesti Napló*, 1927. július 28. 15.

²⁵ Holnap avatják fel az autós mementot. *Új Nemzedék*, 1933. július 16. 6.

²⁶ HALÁSZ Imre: Somogy turizmusáról „Az utas könyve” turisztikai kínálata alapján. In: *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 36*. Szerk. BÖSZE Sándor. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 2005. 217–227. – Filléres vonatok. *Nemzeti Újság*, 1934. október 28. 16.

²⁷ 265 új vonat a MÁV nyári menetrendjében. *Friss Újság*, 1929. április 20. 4. – Új fürdővonat a Balatonra. *Pesti Napló*, 1933. június 17. 13.

²⁸ Új szállodákat, turistaházat és utakat épített Fabinyi miniszter. *Nemzeti Újság*, 1933. július 28. 4. – Fabinyi Tihamér kereskedelemügyi miniszter nyilatkozata a balatoni kultusz sikeréről. *Budapesti Hírlap*, 1933. november 24. 3. – Fabinyi miniszter bejelentései Balaton-fejlesztő programjáról. Uo. 1933. november 16. 4. – Fabinyi a balatoni gondolatról beszélt Füreden. *Magyarország*, 1937. szeptember 10. 6.

ralók is. Emellett sorra épültek a hotelek, szállók, vendéglők, kisebb panziók. Ebben az időszakban a megszaporodó építkezések miatt szankciókat is kiszabtak a telkek beépítésére, a Balaton part védelmére vonatkozóan.²⁹ Időközben a tó felfutása egyre inkább érzékelhető volt, így olykor gigantikus tervek is napvilágot láttak.

„Füüdővárossá akarjuk kiépíteni Budapestet, európaivá akarjuk varázsolni a nagy magyar tengert [...]” – olvashatjuk a *Színházi Élet* egyik korabeli számában.³⁰ 1929-ben ugyanis egy érdekes tavi terv született, Pogány Móric műépítész jóvoltából. *Atlantic City a Balaton partján* című művében egy részletes plánumot mutatott be – látványrajzokkal – arról, miképpen válhatna a Balaton partja tengerparti világvárossá. Tervében modern építményeket: gyógyépületeket, színházakat, stadionokat, hangárokat, pálmaházakat, nagy épületsoportokat, alagutakkal megközelíthető emeletes strandfüüdőkabinokat álmódott meg. Mindemellert felhőkarcólokat, széles nap-sugaras sugárutakat is elképzelt a Balaton mellé és a fővárosba is. Terve végül nem vált valóra, de a maga korában igen meghökkentőnek és újszerűnek bizonyult. Pogányt sikeres építészként jegyezték, számos bérházat és jellegzetes, modern építészeti alkotást hozott létre (pl. Batthyány-örökmécses terve, torinói világkiállítás magyar pavilonja, az egykori Adria Biztosító székháza) és említésre méltóak városépítészeti elgondolásai is.

Hasonlóan nagyszabású tervet álmódott meg Klebelsberg Kuno: sportvárost szeretett volna megvalósítani a tó partján, Tihanyban. A nagyszabású tervek között szerepelt egy hatalmas sporttelep, uszoda, atlétikai pálya megépítése. E terv részét képezte, hogy 1931-ben a telepet „tihanyi magyar olimpiával fogják felavatni”.³¹ Az elképzelés valóban nagyívűnek tűnt: „A kultuszminiszter a tihanyi félszigeten megteremti az első amerikai ízü magyar sportkolóniát. 78 holdnyi területen négy, egyenként 80 szobás pavilont építtet a négy vidéki egyetem részére, míg a télen is lakható törzspavilonban a fővárosi egyetemek hallgatói 160 férőhelyes sportotthonra találhatnak. A pavillonokban a magyar egyetemek ifjúsága három-négyhetes turnusokban nyer majd elhelyezést. A sportváros teljesen modern atlétikai pályát, 50×20 méteres uszodát és 2000 méteres evezőspályát kap. A sportminiszter terveiben egy hatodik pavilon is szerepel, melynek az lesz a rendeltetése, hogy a nagy nemzetközi össze-

²⁹ A Balaton-parti építkezésekről részletes és alapos disszertáció született: WETTSTEIN Domonkos: *Regionális stratégiaalkotás a Balaton-part rekreációs célú építészetiében (1929-1979)*. Budapest, Doktori disszertáció, 2018. <https://repozitorium.omikk.bme.hu/bitstream/handle/10890/5623/ertekezes.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (2020. június 1.)

³⁰ K. F.: *Atlantic City — a Balaton partján*. Budapest, mint a világ legnagyobb füüdővárosa. Pogány Móric tervei. *Színházi Élet*, 1929/21. 98–99.

³¹ L. D.: Magyar olimpiával nyílik meg 1930-ban a tihanyi sportotthon. *Nemzeti Sport*, 1929. szeptember 3. 1.

csapások előtt álló válogatott sportolók a felkészülés utolsó periódusában együtt tölthessék a küzdelmek előtti utolsó heteket.”³² Klebelsberg Kuno miniszter terve a valóságban csak álom maradt, de másik elképzelése, a tihanyi Élettani Intézet megvalósulhatott.

„Legalkalmasabb erre a Balaton legjobb helye, Kenese, ahol legelőször Balatoni Stadiont kell létrehozni és utána – esetleg vele egyidőben – repülőteret is.” – olvashatjuk az *Ország-Világ* 1936. áprilisi számában.³³ A Stadion terve helyi szinten vetődött fel – de illeszkedett a korszak koncepcionális felvetéseihez – és elsősorban a különféle sportesemények (atlétika, vívás, labdarúgás, tenisz, bokszt) lebonyolítására lett volna alkalmas. A korszakban Kenese is – vitorlásélete, a fővárosi üdülőttelep miatt – egyre látogatottabb üdülőhellyé vált, ezáltal igyekezett bekapcsolódni a fősodrású elképzelésekbe. A balatoni stadion tervének felvetésénél említést tettek arról, hogy az a téli időszakban is alkalmas lehetne sporteseményekre, ezáltal a korszakban oly sokat említett szezonhosszabbításra lehetőséget adhatott volna. De e terv csak elvi szinten maradt meg az utókor számára és további folytatása nem ismert.

1943-ban újabb átfogó tervek készültek „NagyBudapest tengeri fürdője, Balaton-aliga” fürdőtelepének modern kialakítására. A Monte Carlo néven elkezdett, a korszakban igen modernnek és nívósnak számító építkezés tervét az USA-t is megjárta kiváló tervező-testvérpár, Olgyay Aladár és Viktor készítette el. Olgyay Viktor 1943-ban adott nyilatkozatában elmondta, hogy „Aliga Magyarországon az első egységes beépítésű fürdőtelep lesz egész sor szállóval, társasházzal, vízikávéházzal, szabadtéri színházzal, 2000 személyes vendéglővel és kávéházzal, yachtházzal, gyógyszállóval stb. téli-nyári üzemben.”³⁴ A plánumban szerepelt még: szabadtéri mozi, az aligai magaspartra felszálló lift, golfpálya és új vízvezeték-hálózat. A második világháború ugyan már javában szedte áldozatait és a gazdaságra is hatással volt, a tervek mégis igen nagy elismerést vívtak ki és az építkezések el is kezdődtek. Így valósulhatott meg a Csongor és Tünde szállóépület, valamint a községháza épülete.

A valóságtól kevésbé elrugaszkodó építkezések is kezdődtek és valóban a pihenni vágyók igényeit szolgálták a Balatonnál ekkoriban megnyíló turistaházak. Közel 100 menedékház működött ekkoriban az országban. A menedékházak a Magyar Turista Szövetség egyesületei tulajdonában álltak. A Balatonnál ebben az időszakban nyílt meg az első menedékház a Szent György-hegyen, 1934 pünkösdjén.³⁵ A Darányi Ignác nevet viselő menedékházat József királyi főherceg jelenlétében avatták fel.

³² A sportminiszter tovább folytatja alkotó munkáját. Klebelsberg gróf Tihanyban sportvárost létesít. *Nemzeti Sport*, 1929. augusztus 30. 1.

³³ Építsünk Balatoni Stadiont a főváros kenesei kies üdülőjén. *Ország-Világ*, 1936. április 27. 1.

³⁴ Lapszemle. A „Nagy Budapest”. *Balatoni Szemle*. 1943/15–16. 451.

³⁵ HORN K. Lajos: A szentgyörgyhegyi avatás. *Turistaság és Alpinizmus*, 1934/7–8. 230–232.

1936. július 5-én ehhez a házhoz közel, Badacsonyban nyitottak turistaházat.³⁶ A Rodostó menedékháznál, amely nevét az 1935-ös Rákóczi-év emlékére kapta, Cholnoky Jenő neves földrajztudós mondott beszédet.

Kutatóintézet, művésztelep, múzeum

A gazdasági stabilizáció mellett a két háború között bontakozott ki a klebelsbergi kultúrpolitika, milliós összegeket fordítottak kulturális–tudományos–kutatási célokra.³⁷ Így született meg a döntés, közvetlenül Klebelsbergtől, hogy Tihanyban egy Országos Magyar Biológiai Kutatóintézetet létesítsenek. A Tihanyi Magyar Biológiai Kutató Intézet az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kötelékében jött létre. 1926. augusztus 25-én tették le alapköveit,³⁸ Az eseményen a kormányzó, a miniszterelnök és a kultuszminiszter is részt vett.³⁹ 1926 őszétől kezdődtek meg az építkezések, Kotsis Iván tervei alapján. Az avatás 1927. szeptember 5-én zajlott le, Horthy Mikós jelenlétében.⁴⁰ S hogy miért éppen Tihanyra esett a választás – amellet, hogy Klebelsberg egyik kedvelt helyszíne volt – arra az intézeti jelentés ad választ: „Az intézet létesítésénél nemcsak a jó megközelíthetőséget tartották szem előtt, hanem azt a nagyfontosságú körülményt is, mely különösen balatoni hydrobiológiai szempontból nagy fontosságú, hogy a tihanyi félsziget a két nagy balatoni medence találkozásánál fekszik. E hely különösen alkalmas sekély és mély vizek összehasonlító tanulmányozására. Azonkívül a tihanyi félsziget a Balaton környékének legértentlenebb területe, mely belső tavával, hegyeivel, vulkánikus képződményeivel egyébként is sok érdekességet nyújt. Tihany egyúttal a Balatonnak egyik legszebb helye is, ahol a munkához szükséges nyugalom is megtalálható.”⁴¹ A tihanyi Limnológiai Intézet a hazai tudományos kutatás egyik alappillére és fontos centruma.

A kutatóintézet felállítása és a tudományos élet ösztönzése mellet a művészek és a Balaton viszonyát is előtérbe helyezte a hivatalos kultúrpolitika. 1932 májusában

³⁶ Felavattuk a badacsonyi „Rodostó” menedékházat. *Turisták Lapja*, 1936/8–9. 285–286.

³⁷ A Balaton vidékének kultúrafejlesztését részletesen összegzi: A balatoni kultúra fejlődéstörténete. MNL VeML, XIV. 28. 16–17. és Lukács Károly: *Kultúrafejlesztés a Balatonon*. Különnyomat a Balatoni Kurírból, Tapolca, László ny. 1935.

³⁸ „Ma már a magyar művelődés nem mostohagyermek.” Elhelyezték a tihanyi élettani intézet alapkövét. *Újság*, 1926. augusztus 26. 2.

³⁹ Politikai élet a Balaton partján reggel 10-től este 8-ig. *Pesti Napló*, 1926. augusztus 26. 2.

⁴⁰ *A Magyar Biológiai Kutató-Intézet ismertetése és 1928–1929. évi jelentése*. Tihany, Limnológiai Intézet, 1930. (A továbbiakban: *A Magyar Biológiai Kutató-Intézet ismertetése*.) Ld. még: VÁSÁRHELYI Júlia: Egy délután a tihanyi biológiai kutatóintézetben. *Délmagyarország*, 1933. október 8. 10.

⁴¹ *A Magyar Biológiai Kutató-Intézet ismertetése*. 3-4.

alakult meg az ÍGE, azaz az Írók Gazdasági Egyesülete, amelynek „első parlamentje”, Pakots József országgyűlési képviselő elnöklésével Balatoni Íróhét formájában szervezett több tavi településen találkozót. Az 1932. szeptember 4. és 11. között zajló eseményt Karafiáth Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter köszöntötte a *Balatoni Íróhét Ünneprendje* című kiadványban: „A Balatoni Íróhét, amelyet az Írók Gazdasági Egyesülete rendez, szerencsés találkozó helye lesz a magyar írói lelkek sok vágyának, sóhajának és panaszának. Magyar íróparlament a Balaton mellett. Tanúságtétel a magyar író rendíthetetlen élniakarásáról!”⁴² A Balatoni Íróhét fő témája az írók anyagi és szellemi érdekvédelme volt. A megnyitót – irodalmi bemutatót – szeptember 4-én Veszprémben tartották. Szabó Lőrinc Siófokon vezetett estet és vendégül látták a Felvidék és Délvidék magyar alkotóit is.⁴³ A záróesemények Keszthelyen és Hévízen zajlottak, összekapcsolva a helikoni eredményhirdetéssel. A MÁV filléres, kedvezményes vonatokat indított az eseményre, de az érdeklődők ellátási kedvezményeket is kaptak.⁴⁴ A keszthelyi záróeseményre Albrecht főherceg is ellátogatott.⁴⁵ A főhercegi látogatást *Királyi herceg* című novellájában Tamási Áron is megörökítette.⁴⁶ Az első íróhét után a következő három állomása: Lillafüred (1933), Margitsziget (1934), Miskolc (1936) lett.

A fentebbiek mellett a Balaton ihlette művészeti alkotások készítését is felkarolta és támogatta a hivatalos kultúrpolitika. 1938-tól a Balatoni Intéző Bizottság és a kultuszminisztérium ún. balatoni ösztöndíjat hirdetett meg, elsősorban a festők számára. Lényege abban állt: „hogy nyaranta 12-15 festőművész részben pénzbeli, részben természetbeni támogatást élvez, amivel művésztelephez s műteremhez nem kötve, szabadon járhatja a Balaton egész vidékét, a Bakonyt, s Göcsej népi szokásokban és hagyományokban gazdag tájait. A művészek ott telepedhetnek meg két-három hónapra, „ahol éppen lelkükhöz szól a táj szava.”⁴⁷ Az alkotók – évente 10 festő – kiválasztására pedig az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács tett javaslatot. Az év nyarán születő eredményeket a következő év tavaszán a Nemzeti Szalonban mutat-

⁴² KARAFIÁTH Jenő: Üzenet a Balatoni Íróhét alkalmából. *Veszprémvármegye*, 1932. szeptember 4. 1.

⁴³ KODOLÁNYI János: Íróhét, könyvhét. *Szabadság*, 1934. május 27. 1.

⁴⁴ A Balatoni Íróhéten részt vesznek felvidéki és délvidéki magyar írók is. *Keszthelyi Hírlap*, 1932. augusztus 21. 2.

⁴⁵ Véget ért a Balatoni Íróhét. *Est*, 1932. szeptember 13. 7.

⁴⁶ TAMÁSI Áron: Királyi herceg. In: TAMÁSI Áron: *Gondolat és árvaság*. Budapest, Palatinus, 2000. 199–208. – Az íróhétről ld. bővebben: CSÉBY Géza: „Boldog írói táborozás a Balaton mellett...” Balatoni íróhét 1932. 1988. *Hévíz*, 2012/4. 65–68. és M. Pásztor József: „Kezdetben volt Pakots”. *Az Ige-íróhetek krónikája 1932–1936*. Veszprém, MKKE, 1984.

⁴⁷ Balatoni kiállítás. *Szép művészet*, 1941/4. 104. Ld. még: A balatoni művésztelep érdekes megoldása. *Pesti Napló*, 1938. április 24. 13. – Festői Balaton. *Szép művészet*, 1943/6. 111.

ták be. Az ösztöndíj lehetőségével a későbbiekben – a szolnoki, a nagybányai mintájára – egy balatoni művésztelepet szerettek volna életre hívni.⁴⁸

A két világháború közötti időszakban a Balaton tudományos népszerűsítése, vizsgálatát szolgálva új folyóiratok is születtek. A már működő *Balaton* című lap mellett 1933-tól működött a *Balaton Kurír* és 1942-ben elindult a *Balaton Szemle* is. Az első két lap napi hírekkel, a Balatont érintő érdekességekkel, írásokkal foglalkozott, a *Balaton Szemle* tudományos szaklap volt. Cholnoky Jenő világhírű földrajztudós főszerkesztésében látott napvilágot, mint a Balatoni Tudományos Bizottság hivatalos folyóirata. A szerkesztőbizottság elnöki pozícióját a BIB elnöke, Pöltzel Jenő töltötte be, akinek köszöntőjéből idézünk: „Nem a napi események krónikása lesz, hanem a tudósokat, kutatókat és szakértőket akarja hasábjain megszólaltatni. A természet és szellemi tudományok legkülönbözőbb ágainak művelőit közös munkára hívja: a Balatonkörnyék és ezzel a honismeret terjesztésének magasztos szolgálatára.”⁴⁹

A balatoni tudományos, kulturális élet egyik fontos helyszíne lett a két háború közötti időszakban az 1930-as években megnyíló keszthelyi Balatoni Múzeum is. A múzeum terve már a millennium évében megszületett, amikor létrejött a Balatoni Múzeum-Egyesület (1898-ban), de az épület csak 1928-ra készülhetett el Györgyi Dénes tervei alapján.⁵⁰ A belső terek kialakítása még az 1930-as években is zajlott, a gyűjtemények 1935-re kerültek helyükre.⁵¹ 1935. augusztus 25-én nyitotta meg kapuit. Értékes gyűjteményanyag gyűlt össze a múzeumban, legfőképpen természet-tudományi és régészeti leletekből Darnay Kálmán sümegi muzeológus gyűjteménye alapján.

A Balatoni Múzeum mellett kisebb, muzeális jellegű emlékhelyeket is nyitottak a korszakban. Szintén 1935-től várta az érdeklődőket a badacsonyi Kisfaludy Sándor-házban egy, a költő életművét bemutató emlékszoba.⁵² A vidék népművészetének propagálására 1936 szeptemberében tették le Tihanyban a népművészeti ház alapkövét, amely 1937-től már megnyitható.⁵³ A ház – a korabeli leírások és egy leltári elismervény szerint a környék népművészeti alkotásait mutatta be: szenes kályhát

⁴⁸ SAY Géza: Balatoni művésztelep. Uo. 1941/7. 166–167

⁴⁹ PÖLTZEL Jenő: Balatoni Szemle. *Balatoni Szemle*, 1942–1. 2.

⁵⁰ SÁGI Károly: Hetven éves a keszthelyi Balatoni Múzeum. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8. Szerk. ÉRI István. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeum, 1969. 11–38. – Két új vidéki múzeum. *Budapesti Hírlap*, 1922. március 19. 8. – F. S.: Jövő héten kezdik meg Keszthelyen a Balatoni múzeum és kultúrpalota építését. *A Nép*, 1925. szeptember 12. 4.

⁵¹ Az állami költségvetés csökkentése miatt a keszthelyi Balatoni Múzeum megvalósítása is elhalasztódott. *Új Nemzedék*, 1930. március 15. 4. – Felállítják a balatoni múzeumot. *Függetlenség*, 1934. január 9. 1.

⁵² MOHAR József: Új vendégházat a Badacsonyra. *Budapesti Hírlap*, 1935. december 15. 9.

⁵³ Népművészeti Ház Tihanyban. *Újság*, 1936. szeptember 18. 18.

Tihanyból, feszületet Balatonkilitiből, rokkát Balatonfüredről állítottak ki, de több tárgyi emlék származott Buzsákról is.⁵⁴

Sportélet – „Balatoni kisolimpiász”

A Horthy-kori Balaton-politika lényeges elemét képezte a tavi sportélet felvirágoztatása. Nemcsak a lehetőségek tárháza nőtt a tónál – sporthorgászat, autómobil-versenyek, számos vitorlásverseny –, hanem megszületett, a BIB jóvoltából a Balatoni Nemzetközi Sporthét terve is, amelyet először 1935-ben rendeztek meg. A fő cél a sportos életvitel népszerűsítése mellett a szezon hosszabbításának lehetősége is volt, hiszen a sporthetet általában szeptember első hetében tartották, éves rendszerességgel. Prominens védnöke lett a neves eseménynek: Habsburg Albrecht királyi herceg töltötte be e posztot, a rendezőbizottság elnöke Tormay Géza kereskedelmi és közlekedésügyi államtitkár lett.⁵⁵ A rendezvénnel egyidőben általában borhetet is tartottak.

A sporthetet szeptember első felében rendezték, 1935-ben szeptember 6-án kezdődött és szeptember 15-ig tartott. A siófoki megnyitón a korszak neves politikusai és sportegyletei mind képviseltették magukat és a sportesemények a nemzetköziség jegyében zajlottak: „A tábori mise után a MAC vitorlás- és motoros sporttelepén tizenkét ágyulövés dördült el és tizenkét 16 méter magas árbocra felhúzták a balatoni sporthét különféle versenyein résztvevő 12 nemzetnek lobogóját. A Magyar Himnusz hangjai mellett egyszerre szállt a magasba az angol, belga, cseh, francia, holland, jugoszláv, lengyel, német, olasz, osztrák, svájci és a magyar lobogó. Ezután 200 postagalambot bocsátottak fel.”⁵⁶ – jegyezte fel a tudósító. Sok versenyszámban mérhették meg magukat a versenyzők, szerveztek vitorlás Európa-bajnokságot, nemzetközi motorcsónakversenyt, autó- és repülő-csillagtúrát, galamblovó versenyt, tenisz-mérkőzéseket, lóversenyeket, Balaton-átúszást, vízipóló versenyt, pentatlon. Különösen érdekes versenyszámnak bizonyult a mintegy 1500 km-es repülő-csillagtúra, amelyet a Budapest–Bécs–Graz–Budapest–Nyíregyháza–Szeged–Kaposvár–Szombathely–Siófok útvonalon tettek meg. A motorcsónakverseny pedig a Budapest–Baja–Sió-csatorna–Siófok közötti vízi távon zajlott. A főversenyeken kívül volt automobil-szépségverseny, ügyességi vetélkedő és vitorlásverseny egyaránt. Ezek

⁵⁴ Elismervény. Tihany. 1947. május. 24. MNL SML, X. 208. – KINIZSI Andor: A Balaton koronája. Tihany. *Élet*, 1938. július 24. 1314.

⁵⁵ Albrecht kir. herceg megnyitotta az első balatoni nemzetközi sporthetet. *Pesti Hírlap*, 1935. szeptember 7. 14.

⁵⁶ Uo.

a napok nem csupán a sportról, hanem a szórakozásról is szóltak: estélyeket, pikniket, bálakat, kirándulásokat szerveztek. A versenyiroda Budapesten, a Gerbaud palotában volt, a MÁV 50 %-os kedvezményt biztosított a rendezvényre látogatóknak, de indítottak külön sportvonalat, a szállásokat pedig az utóidény árszabásában vehették igénybe a látogatók.

Az 1935-ös első sporthét javarészt Siófokon zajlott, kiegészítő programként Füreden és Badacsonyan borheteket rendeztek. A sporthét keretében nyitották meg a Siófoki Kaszinóban a nemzetközi sportbált is.⁵⁷ A sporthét záróünnepsége Balatonfüreden, szintén ünnepélyes keretek közt zajlott.

Az első, 1935-ös sporthetet követően a szervezést a Balatoni Intéző Bizottság mellett a Balatoni Sport Intéző Bizottság folytatta, együttműködve az Országos Testnevelési Tanáccsal és az Idegenforgalmi Hivatallal. Siófokon és Füreden kívül bekapcsolták a sporthelyszínekbe Balatonföldvárt, Almádit, Kenesét és Tihanyt. Siófokon a nemzetközi lovas-mérkőzéseket, galamblövő versenyeket, repülő csillagtúrát, vitorlázó- és műrepülés bemutatót és az úszó-, valamint a vízipólo versenyeket rendezték meg, Almádivan a tenisz, asztali-tenisz, a vívóversenyeket és az evezősversenyeket vezették le. Füred adott otthont a vitorlásversenyeknek és a dunántúli teniszversenyeknek, valamint a motorcsónak-futamnak. Földváron pedig az automobilok versengtek. 1937-ben már a *Sporthét* cigarettát is piacra dobták, de megjelent a sportheti postabélyeg és a külön útlevel, valamint a Balaton sporttündérét is megvásárolták. Folytatódott az estélyek, bálók, garden-partyk.⁵⁸

A Balatoni Sportheteket, melyet gyakran neveztek a korszakban „kis balatoni olimpiásznak”, 1943-ig minden évben megrendezték. 1939-től a rendezvény kiegészült – a háborús helyzetre tekintettel – a leventeversenyekkel. 1944-ben már nem indult el a rendezvénysorozat. A Balatoni Nemzetközi Sporthét igen értékes kezdeményezésnek számított a tó partján: több ezres látogatottsága mellett nemcsak a tavat, hanem a sportos életvitelt is népszerűsítette.

Kevésbé ismert tény, hogy 1937-ben a sporthéttel egyidőben, nemzetközi horgásztanyát is avattak Tihanyban.⁵⁹ Az 1937 nyarán, a BIB kezelésében működő horgászcentrumot a félsziget délnyugati oldalán alakították ki, az előtte elterülő területet horgászvízzé minősítve. A tanyán mólóépületet és kikötőt is létesítettek.⁶⁰

⁵⁷ A balatoni sporthét előkészületei. *Esti Kurír*, 1935. szeptember 6. 6.

⁵⁸ A Balatoni Sporthét érdekességei. *Újság*, 1937. szeptember 5. 8.

⁵⁹ HÉJJAS Pál: A balatoni halászat. In: *Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. EGEY TIBOR–HORVÁTH M. FERENC. Budapest, Pest Megyei Levéltár, 2002. 143.

⁶⁰ Nemzetközi horgásztanyát avattak. *Magyar Országos Tudósító*, 1937. szeptember 2. 10.

Eredmények

A jelen tanulmányban végigkísért folyamatok, fejlesztések, a térségért tett erőfeszítések bemutatását követően jogosan merülhet fel a kérdés: nőtt-e mindezek hatására a vendégforgalom, változott-e a Balaton körüli turizmus, változott-e a helyiek életminősége? Természetesen lokális problémák, nehézségek mindenütt adódtak, de a válasz egyértelműen: igen. A feltételezések és a korabeli propaganda elismerő szavai mellett minderre a leghitelesebb forrást a Balatoni Intéző Bizottság részletes kimutatásai szolgáltatják. A Balaton melletti gyógyhelyek (üdülőhelyek) látogatottságának különböző évi (1933–1941) statisztikái egyértelműen alátámasztják jelen megállapítást.⁶¹

Az alábbi táblázatban az említett évek mutatóit összegeztem, szemléltetésképp:

	Vendégek száma	Belföldi vendégforgalom alakulása	Éjszakák száma	Átlag napok száma/fő
1933	49 720	44 968	846 380	17
1934	58 851	52 348	1 258 711	21
1935	70 724	60 342	1 513 829	21
1936	86 771	74 868	1 731 152	20
1937	95 683	82 599	1 974 760	21
1938	93 915	88 225	1 749 864	17
1939	96 965	93 062	1 681 897	18
1940	85 558	84 915	1 573 996	18
1941	107 621	107 195	1 899 007	18

A Balaton menti gyógy- és üdülőhelyeken megfordult bel- és külföldi vendégek száma⁶²

Jelen tanulmány nagy vonalakban vizsgálta és mutatta be a Trianon utáni Balatonnal kapcsolatos intézkedéseket, az elképzelések megvalósulását. Természetesen számos, nem mellékes elem vizsgálható még – és a jövőben kutatásom tárgyát képezi –, mint a helyi lakosság idegenforgalmi felkészítése (gazdasági, háztartási tanfolyamok, vendéglátó-ipari tanfolyamok, konyhakertészeti képzések), a vizsgált időszak állami támogatásai, pénzügyi háttere, a BIB fejlesztési tervei, a Balatonnál megjelenő

⁶¹ Vendégforgalmi statisztikák. 1933–1942. Ld. Tóth Lajos BIB titkárságvezető hagyatéka MNL VeML, XIV. 28.

⁶² Uo. Vö. még részletezve: TÖRZSÖK András–GALAMBOS István–GONDA Tibor–CSAPÓ János: A Balaton vendégforgalmának fejlődése a két világháború között. *Területi statisztika*, 2017/6. 665–685.

magántőkés befektetők szerepvállalása, a villaépítések rendszere, a parkosítások, fásítások a tó vidékén, partvédművek kiépítése, a kikötőfejlesztések, a műemlékvédelem, a Balatoni Nemzeti Park vagy a Balaton vármegye kérdésköre.

Összegzésként megállapíthatjuk: az összehangolt idegenforgalmi és fürdőpolitikának az 1940-es évek elejére igen szép eredménye lett. A két világháború közti sikertörténetnek is mondható. A tudatos Balaton-politika mellett a tó mellé látogatók megkedvelték a „magyar tengert”, a hírességek, prominens személyiségek sokszor hitet is tettek az egyes települések mellett. Az ország évtizedekig hurcolta a trianoni traumát. Vigasztalozhatjuk a Balaton példáját, amely még ha furcsán is hangzik, de mindenképp „profitált” a trianoni veszteségből.

TRIANON ELŐZMÉNYEINEK ÉS KÖVETKEZMÉNYEINEK MEGÍTÉLÉSE 1945 UTÁN

Trianon a „szovjetizálás”¹ és a diktatúra korának politikai beszédében, írásaiban

Tanulmányom röviden összefoglalja az 1945 és 1989 között Trianonról kialakult történelmi képet. Joggal megállapítható: 1945-től új időszámítás kezdődött Trianon szempontjából is. Ennek egyaránt voltak politikai és ideológiai okai. A szovjet megszállás árnyékában, miközben minden párt egyaránt elutasította a bűnös Horthy-korszakot, politikai öngyilkossággal ért volna fel a nemzetgyűlési választások előtt közvetlenül a területi revízió ügyét. Ez később változott.

A békekötés nem történt meg; reménykedni lehetett abban, hogy esetleg kedvezőbb feltételek lesznek annál, mint amit 1920-ban alá kellett írni. Ez nem jelentette azt, hogy a trianoni békeszerződés következményeivel ne lettek volna tisztában a nemzetgyűlési képviselők 1945 után. Meg kellett magyarázni ugyanis a béke következményeit, a Horthy-korszak revíziós politikáját, hiszen az 1945-től meginduló népbírói eljárások során a vádlottak többször is hivatkoztak arra, hogy az elcsatolt területek visszaszerzését csak német segítséggel lehetett remélni; és ez segítette elő Magyarország háborúba sodródását.

Sulyok Dezső éppen erről beszélt 1946. február 8-án napirend előtti nemzetgyűlési felszólalásában. „Rá kell mutatnom arra, hogy ez egyúttal a magyarság védelme is abban a nagy perben, amely a háborús felelősség kérdésében folyik. Magyarországot nem lett volna lehetséges behajszolni Hitler háborújába, ha nem lettek volna bizonyos területi sérelmei.”²

Sulyok elítélte a Horthy-korszak vezetőit, de felmentette a népet, mert a magyarság – jóhiszeműen hitte, hogy a németek oldalán kaphatja vissza azokat a területeket, „amelyekre a néprajzi, történelmi, gazdasági igazságosság alapján is feltétlenül igényt tarthat.”³ Nem véletlen, hogy beszédének fontos végkövetkeztetése szerint, „[...] senki, semmilyen okfejtéssel és semmiféle módon nem tudja nekem megma-

¹ Romsics Ignác akadémikus által meghonosított elnevezés az 1945 és 1947 közötti időszakra.

² *Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlési naplója*. I. köt. Budapest, Athenaeum, 1946. (A továbbiakban: NN, 1945.) 1946. február 8. ülés. 402.

³ Uo.

gyarázni azt, mivel adtunk okot arra, hogy a trianoni Magyarország peremén egy tömbben élő magyarok ne csatlakozhassanak vissza ehhez az országhoz. [...] Magyarokat, akik hozzánk tartoznak vérségi alapon, nyelvük, történelmük, hagyományaik, gazdasági viszonyaik alapján, elszakítani tőlünk azért, mert a mi kormányaink bűnösök és vétkesek voltak. Ezt semmiképpen nem tartom történelmileg igazságosnak és indokolhatónak.”⁴

Sulyok beszédét a kommunista képviselők: Rákos Mátyás, Farkas Mihály, Andics Erzsébet, Kossa István, Dadi Imre, Vas Zoltán többször félbeszakították. Vádolták a háború újrakezdésének szándékával, továbbá felelőtlenséggel, és azzal is, hogy nem szenvedett a háború alatt eléggé ahhoz, hogy tisztában legyen szavai súlyával.

Ám Trianon megtalálható a baloldali politikusok eszköztárában is. 1946 februárjában Károlyi Mihály érdemeit szerették volna törvénybe iktatni, az erről szóló javaslat vitáján Faragó László szociáldemokrata képviselő indokolta ennek szükségességét. Andics Erzsébet is a hozzászólók között volt. A kommunista politikus és történész, aki megalkotta a Horthy-fasizmus fogalmát, ezúttal sem tekintett el attól, hogy felemlgesse az előző rendszer „árulását”, amelyet kifejezetten a trianoni békeszerződéssel hozott összefüggésbe. „Hazaárulásnak köszönheték létüket – állította, egész főnállásuk alatt állandóan verték a mellüket, hogy elfeledtessék a világgal, hogy micsoda tizenhétpróbás hazaárulókkal is van dolguk. Éppen azért, mert Trianonnak köszönheték létüket, mert Trianont hozták a zsebükben, amikor hazajöttek 1919 augusztus elseje után, kiabáltak annyit Trianon ellen, mert hiszen, amikor hazajöttek 1919 augusztus elseje után, kinek segítségével jöttek haza? Azoknak a hatalmaknak segítségével, amelyek számára spionkodtak 1919 tavaszán és nyarán, amikor a magyar nemzet fegyveres harcot folytatott magyar területekért és magyar nemzeti érdekekért.”⁵

A Párizsi békekötéshez közeledve egyre többször hangzott el az 1920-as békekötés mágikus helyszíne, egyre többen egyre gyakrabban magyarázták az akkor megkötött béke következményeként a Horthy-korszak „bűnös” politikai hazárdjátzmáját: a területek visszaszerzése érdekében tett lépéseket.

Nagy Ferenc miniszterelnök sem volt kivétel. 1946. május 2-án kifejtette, hogy Trianon következményeként a magyarokat szembeállították a környező népekkel. A magyar külpolitikát éppen ezért „sérelemi” politizálás határozta meg. Az „ellenforradalom”, amint azt a miniszterelnök megfogalmazta, az első világháború lezárásában nem látta meg az új kezdet lehetőségét, a demokratizálás elmaradt, a belső feszültségek levezetésére használta fel a békekötést, és „utat engedett a revíziós poli-

⁴ Uo.

⁵ Uo. 1946. február 14. ülés. 583.

tikának.”⁶ „Meglovagolta a Trianon okozta nemzeti fájdalmat, saját bűneit is Trianonra kente és így a magyar közvéleményt szembeállította azokkal a népekkel, amelyek a trianoni döntést hozták vagy abból részesedtek.”⁷

A Kiszagdapártból kizárt 20 képviselő volt a legaktívabb az ügyben. A Nemzetgyűlés 1946. július 26-i ülésén Dénes István azt kérdezte, a magyar kormány miért nem vetette fel bármilyen fórumon, hogy „ismételten elcsatolhatnak tőlünk hárommillió magyart?”⁸ Amint egyre egyértelműbb lett, hogy Nagy Ferenc és kormánya képtelen kedvezőbb békeszerződést elérni a Trianonban megállapított határoknál, úgy lettek egyre hangosabbak Sulyok Dezső pártja, a Magyar Szabadság Párt képviselői. És annál többször hangzott el Trianon neve is.

Alkalmat kínált a párizsi békeszerződés 1947. február 10-i aláírása arra, hogy megválaszolják a kérdést mi okozta Trianont, illetve összehasonlították az 1920-as és 1947-es békekötéseket. Nem sokan vállalkoztak történeti perspektíva felvázolására, de a szabadságpárti Némethy Jenő megpróbálta. Úgy gondolta, hogy Magyarország területi „megcsonkítása annak következménye, ami Magyarországgal és a magyar néppel a XVI. és XVII. század folyamán történt. Ha megmaradt volna az a nyelvtérület, amely Mátyás idejében megvolt, ha nem pusztult volna ki a magyarság, hanem sűrűn lakott volna, és aránylag olyan sűrűn maradhatott volna, mint ahogyan akkor volt, a trianoni béke sem következett volna be. A jelenlegi béke, amelyet február 10-én írtunk alá, tulajdonképpen a trianoni állapot megkövesítése.”⁹

A Magyar Szabadság Párt több szónoka is állította, hogy a párizsi béke rosszabb körülményeket teremtett, mint a trianoni békeszerződés, másrészt a kormánynak is van felelőssége a szerződés megkötésében. Érdekes, hogy miközben a trianoni békediktátumért a baloldali blokk nyíltan Horthyt és körét hibáztatta, aközben tudomást sem vett arról, hogy hasonlóan megerőszkolt logikai okfejtéssel a koalíciós kormány is hibáztatható az 1947-ben megkötött szerződésért. A Horthy-rezsim hibáztatása a békeszerződésekért olyan kommunista tétel, amely leginkább Andics Erzsébet politikai és történeti tevékenységéhez köthető; mindez hosszú évtizedekre megteremkenyítette a Trianonról való gondolkodást.

A kommunista párt részéről a párizsi béke cikkelyezéséről szóló nemzetgyűlési vitán az is elhangzott, hogy a trianoni béke következményeit kihasználta a Horthy-korszak vezető politikusai. „Azt hiszem” – fogalmazta meg Horváth Márton kommunista képviselő – „Horthyék egyik legsúlyosabb bűne éppen az volt, hogy a magyar népnek nemzeti érzésével éltek vissza. 1919-től, 1920-tól kezdve a trianoni

⁶ Uo. 1946. május 2. ülés. 765.

⁷ Uo.

⁸ Uo. II. köt. 1946. július 26. ülés. 522.

⁹ Uo. VI. köt. 1947. március 4. ülés. 222.

szervződés revíziója volt az, amire felépítette egész politikáját és a legnemesebb érzéssel élt vissza, ebben a vonatkozásban. Úgy állította be, mintha a magyar nép szabadságáért, a magyar nép egységéért küzdene és valójában azokkal együtt, akik külföldön elnyomták a magyar népet, még sokszorosabban nyomták el itthon, idehaza a magyar népet. Ezzel az érzéssel, nemzeti érzésünkkel élt vissza ez a trianoni agitáció, amelyik idesodorta az országot.”¹⁰

A kommunista képviselő azt állította, hogy a trianoni béke után egyaránt rabok voltak azok a magyarok, akik Magyarországon maradtak és azok is, akik az utódállamokhoz kerültek. Zsedényi Béla, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, ekkor még pártonkívüli képviselőként szólalt fel a másnap is tartó vitában. Zsedényi Gyöngyösi János külügyminisztertől szerette volna megtudni, hogy pontosan milyen tevékenységet is végzett a magyar külügyminisztérium a békeelőkészítés során; szomorúan konstatálta, hogy csak a helyettesítésével megbízott Mihályfi Ernő tájékoztatási miniszter előadását hallgathatta meg. Többszöri közfelkiáltásokkal tarkított beszédében azzal foglalkozott, hogy az 1920-as és 1947-es békeszerződés egyáltalán tekinthető-e szerződésnek. Magyar Gézát jogtudósra utalt, aki szerint a trianoni békeszerződés egyoldalú jogi aktus volt, amelyet szerződés formájába öltöztettek a nagyhatalmak.¹¹ Ezért hívták békeparancsnak és nem szerződésnek, a parancsnak engedelmességgel fogadták el a dokumentumot. Ehhez képest a párizsi békeszerződés még rosszabb volt, hiszen megkapták az ukázt, akár aláírják a magyar képviselők, akár nem, a nagyhatalmak ratifikálják.

Zsedényi történeti előadása szerint a trianoni béke abból a szempontból pozitív volt, hogy közjogilag függetlenítette Magyarországot Ausztriától. „Széles szociális, társadalmi, kulturális, haladási ösvények nyíltak meg a trianoni békeparancssal az egész magyar nemzet előtt, és csak az volt a kár, hogy a nemzet vezetői ezeket az ösvényeket, a haladásnak ezeket az útjait nem ismerték fel, azt hirdették, hogy mindennek Trianon az oka.”¹² Trianon ennek köszönhetően Mohács szinonimája lett. Véleménye szerint tanulni kell Trianonból, Magyarország soha többé nem csatlakozhat egyetlen nagyhatalomhoz sem, nem lehet a továbbiakban egyetlen nagyhatalom pártfogásában bízni.

A vitát követően lassacskán nem maradt politikai ellenvélemény a kommunisták által szajkózott Trianon-képpel szemben. Az eddig leírtak alapján, tehát egyáltalán nem igaz, hogy a kommunisták nem beszéltek Trianonról. Nem volt tabu az 1920-as békeszerződés; pusztán marxista, kommunista ideológia szerint közelítették a témához.

¹⁰ Uo. VIII. köt. 1947. június 25. ülés. 44.

¹¹ Uo. 1947. június 26. ülés. 131.

¹² Uo. 1947. június 26. ülés. 134.

A Rákosi-rendszer és a Kádár-korszak idején

Csarnai Márk 2017-ben az *ujkor.hu*-n megjelent cikke szerint „Révai József, a Rákosi-korszak meghatározó kulturpolitikus és ideológusa egy 1945. szeptemberi szakszervezeti nagygyűlésen ejtette ki utoljára a Trianon szót. Ekkor az alábbi módon értékelte helyzetünket: »Gyógyítsuk ki magunkat abból a nagyzási hóbotból, amely azt hirdeti, hogy mi vagyunk a Duna-medence vezető népe, hogy Európának ezen a területén csak minket illet meg az államalkotás joga. Ki kell gyógyítanunk magunkat ebből a nagyzási mániából, mert ez vezetett arra, hogy most a földön heverünk.«¹³

Valójában Révai József volt az, aki még az 1948-as országgyűlési beszédében is, amely a magyar–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés mellett érvelt, megemlítette Trianon nevét. Úgy érezte a magyar nép sohasem gyűlölte a Szovjetuniót, éppen a Horthy-korszak vezető eliteje támadta Moszkvát Trianonra hivatkozva. „Horthyék mégis a szó szoros értelmében háborúba taszították a magyarságot a Szovjetunió ellen, azzal a hazug indokolással – magyarázta, hogy ez a háború a trianoni szerződés megváltoztatásáért, revíziójáért folyik. Mindenki tudja, hogy Szovjetunióknak a világon semmi köze sem volt Trianonhoz, soha nem írta alá a versailles-i békeművet és mégis azt akarták elhitetni a magyar munkással, a magyar paraszttal, azokkal a magyarokkal, akik Hitlerért ontották a Don mellett a véruket, hogy a Donnál, Voronyezsnél kell revízió alá venni a trianoni szerződést.”¹⁴ Tehát Trianon következménye volt a Szovjetunió 1941-ben bekövetkezett megtámadása?

Bár néhány esetben felhangzott a parlamenti felszólalásokban Trianon neve, de a Rákosi-rendszer alatt, 1949-től egészen már a konszolidálódott Kádár-korszak ’mágikus’ időszakáig: a hatvanas évekig, nem hangzott el az 1920-as békét elemző felszólalás a parlamentben.

1968. július 13-án Péter János külügyminiszter felszólalásában beszámolót tartott a nemzetközi helyzetről és a külpolitikáról. Kifejtette, hogy Magyarország valódi európai békét szeretne. „A magyar népnek minden oka megvan arra, hogy ne akarjon új Mohácsot, új, Szarajevót, új Don-kanyart, új Münchent, új, Trianont és új Párizst”¹⁵ – indokolta a külügyminiszter.

¹³ CSARNAI Márk: *Szocializmus és nemzetpolitika – Magyarország viszonya a határon túli magyarsághoz (1945-1989)*. *Ujkor.hu* <http://ujkor.hu/content/szocializmus-es-nemzetpolitika-magyarorszag-viszonya-a-hataron-tuli-magyarsaghoz-1945-1989> (2020. február 17.)

¹⁴ *Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott országgyűlés naplója*. III. köt. Budapest, Athenaeum, 1948. 1948. március 3. ülés. 1129.

¹⁵ *Az 1967. évi április hó 14-ére összehívott országgyűlés naplója*. I. köt. Budapest, 1975. 1968. július 13. ülés. 1170.

Ezt követően húsz évig nem hangzott el a magyar parlamentben Trianon neve. A változó időkben egy sokat megélt újságíró, Boldizsár Iván 1988. július 1-én kért szót a Tisztelt Házban; a romániai településrendezésnek nevezett etnikai színezetű falurombolási tervek ügyében. Azért is volt különös a beszéde, mert 1935-ben egy romániai útja után éppen *Erdély Trianonja* címen írt publicisztikájában támadta az Erdélyi Magyar Párt politikáját. Ennek köszönhetően sokan román ügynöknek tartották, mindez a Horthy-korszakban történt. Ennek ellenére utasította el a román falurombolást és tiltakozott az ellen, hogy a Román Kommunista Párt nacionalistának, sovinsztának, nevezze a magyar Országgyűlést és Horthy-praktikákkal vádaskodjon.¹⁶

A rendszerváltozás korának parlamentjében ismét sok képviselő kezdte el emlegetni a trianoni békeszerződés ügyét. Ezzel is jelezve, hogy egy időszak véglegesen lezárult a magyar politikában.

Kádár János általában kerülte Trianon témáját, ez nem azt jelentette, hogy némely esetben ne tett volna olyan megjegyzést, amellyel legalább érzékeltette volna: tud a trianoni traumáról. 1958. februárjában kormányküldöttség érkezett Romániába. Trianon óta először kapott erre lehetőséget magyar miniszterelnök. A magyar küldöttség természetesen kijelentette, hogy a trianoni békeszerződésben megállapított határokat sértetlenek ismeri el. A Marosvásárhelyen tartott díszebéden Kádár mégis a következőket mondta: „Itt laknak magyar származású emberek is.”¹⁷

Kádár nagyon különleges helyzetben találta magát 1962 után. A megváltozott amerikai külpolitika elsősorban az úgynevezett nemzeti kommunistákat részesítette előnyben. Kádár személyében lehetőséget látott Washington; olyan kommunista vezetőnek kezdték vélni, akit érdemes támogatni, mert hajlandó a moszkvai ukázoktól eltérő politikát folytatni. Nem véletlen, hogy az MSZMP főtitkárát annyiszor keresték interjúkéréseikkel a nyugati újságírók. Egyes esetekben arról is faggatni kezdték, hogy mit is gondol Trianonról. 1966 nyarán Henry Shapiro, a *UPI* moszkvai tudósítója kérdezte a magyar kommunista politikust. Shapirot érdekelte, hogy vannak-e Magyarországnak területi követelései. Kádár a trianoni békét imperialista diktátumnak nevezte. A viszályt szító imperialista nyugati népekkel szemben a szocialista társadalmak békére törekvését hangsúlyozta.¹⁸

Az 1960-as években egyértelmű lett, hogy az MSZMP kezdeti álláspontja a magyar nacionalizmus megbélyegzése és elítélése nem tartható teljes egészében. Egyre-

¹⁶ *Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott országgyűlés naplója*. II. köt. Budapest, 1998. 1988. július 1. ülés. 2160.

¹⁷ FÖLDES György: *Magyarország Románia és a nemzeti kérdés. 1956–1989*. Budapest, Napvilág, 2007. 40.

¹⁸ Uo 86.

másra előkerült a környező országokban élő magyar kisebbség sorsa. Lassacskán kialakult egy árnyaltabb értelmezés, amely többé-kevésbé a magyar kisebbség perspektíváját is figyelembe véve közelítette meg a kérdést. Nem arról volt szó, hogy bármilyen módon felvetették volna a határok módosításának kérdését, de egyre kritikusan viszonyultak a trianoni békeszerződés következményeihez.

Kádár 1975. július 31-én Helsinkiben az európai biztonsági és együttműködési értekezleten megemlítette az első világháborút lezáró trianoni békét. Nemzetközi fórumon ő volt az első magyar kommunista vezető, aki beszélt arról a békéről, amely következményeként Magyarország elvesztette területei kétharmadát.

Érdeemes megjegyezni, hogy mindez összekapcsolódott a Budapest és Bukarest közötti feszült politikai viszonytal is, illetve a népi baloldal tevékenységével, amely írói egyre gyakrabban emlegették a magyar etnikum sorsát és Trianont.

Eközben Magyarország különösen Románia tekintetében kapott lehetőséget arra, hogy feszegetse a magyar kisebbség sorsát. Nem véletlenül; Moszkva ugyanis nem jó szemmel figyelte a külpolitikában egyre függetlenebb Románia lépéseit.

A *Magyar Nemzet* 1977-es karácsonyi és 1978-as újévi számában publikálta Illyés Gyula a *Válasz Herdernek és Adynak* című tanulmányát. A trianoni békeszerződés után kisebbségi sorban élő magyarság, főleg az erdélyi magyarság jogfosztásával foglalkozó írás alaposan felkavarta Trianon ügyét. Pomogáts Béla rámutatott, hogy a magyar kisebbség kérdésével a nyilvánosság előtt Illyés már 1971-ben is foglalkozott. Nyugati lapoknak is nyilatkozott a témában, illetve *Hajszálgyökerek* című publicisztikai gyűjteményében is írt róla.¹⁹ A román politika azonnal megtámadta Illyés cikkét, de az író összekülönbözött Aczél Györggyel is, bár maga próbált volna válasszalni Mihnea Gheorghiu akadémikus vádjaira, nem kapott lehetőséget, sőt új könyvét is Münchenben tudták pár száz példányban kiadni.²⁰

Aczél nem adott lehetőséget arra, hogy az írók önállóan kibeszéljenek a kánonból egy olyan politikai ügyben, amely a magyar kisebbség ügyét illette. Gyakorlatilag a népi baloldal egyre inkább a rendszer kritikussává vált. Trianon és a magyar kisebbség egyre inkább a formálódó ellenzék ügye lett.

¹⁹ *Bátrabb igazságokért. Illyés Gyula az erdélyi magyarságról 1977–1978.* Szerk. POMOGÁTS Béla. Mentor, Marosvásárhely, 2013. 12.

²⁰ Uo.

Trianon a történettudományban 1945-től a rendszerváltozásig

Röviden összefoglalva a második világháború utáni vélekedéseket Trianonról, a következő általános pontokat vázolhatjuk:

A trianoni béke igazságtalan volt, habár lehetőséget adott a magyar imperialista uralkodó osztályok által régóta sanyargatott nemzetiségeknek nemzeti hazájukhoz csatlakozni; ezzel egy régi vágyuk valósult meg. Előzménynek tekinthető az első világháború, amely a Monarchia külső és belső ellentmondásainak felerősödését hozta magával. A háborúba lépés felelőse Tisza István volt, aki az imperialista magyar és német uralkodó osztályok jogainak védelmét fontosabbnak tartotta, mint a sanyargatott nemzetiségek, munkásság és parasztság felemelését. A béke létrejöttéért elsősorban az antant hatalmakkal együttműködő ellenforradalmi rendszer, a Horthy-rezsim a felelős. A béke aláírásával „fizette ki” a magyar ellenforradalom az antant hatalmakat; cserébe segítették a Horthy-rezsim konszolidációját.

Ezt sok munkában alátámasztották a lenini tétel sorozatos idézeteivel, azaz az első világháború imperialista háború volt, amelyet imperialista békével zártak le. A békét a magyar elit sovinizta és nacionalista uszításra használta fel abból a célból, hogy a belső bajokat a dolgozók és a dolgozó parasztság elnyomásának, szenvedéseit elfedje. Mindezt csak a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra oldhatta volna meg, az osztályérdekek megszüntetése a nemzeti érdekek megszüntetését eredményezte volna, de mivel az ellenforradalom az antant segítségével megbuktatta a Tanácsköztársaságot, mindez logikusan vezetett el a trianoni békéhez.

Az időszak történetírása a témát mellőzte, vagy a fenti tételeket sematikusán ismételte. Az 1945-től '87-ig, '89-ig tartó korszak majd egészére jellemző, hogy meg kellett küzdeni az elvárt marxista osztályszempontok érvényesítésével egy olyan témában, amelyet éppen nem lehetett osztályszempontokkal magyarázni, hiszen osztályellentétek nélkül az elcsatolt területeken élő teljes magyarság egésze megszenvedte a trianoni béke következményeit. Egyes történészek, köztük Nemes Dezső, Andics Erzsébet egész működésük alatt kínlódtak ennek az ellentmondásnak a feloldhatatlanságával.

Ennek ellenére azért megpróbálkoztak vele. A *Szabad Nép* közölt egy könyvismertetést, amely a *Szikra Kiadó* gondozásában publikált Andics Erzsébet: *Munkásosztály és nemzet* című munkájáról közölt elemzést. A recenzió szerint a szerző azt állította: „A hazaszeretet fogalma – a reakció megfogalmazásában egybeesett az ország terület fogalmával. Ez nem csupán téves felfogás, hanem jól megfontolt, hazug propaganda volt. A revíziós propaganda azt a célt szolgálta, hogy a trianoni Magyarország népe a nyomor okozóját ne elnyomóiban, az úri reakcióban lássa,

hanem egyes-egyedül a békeszerződésekben.”²¹ A kommunista ideológia azt igyekezett bebizonyítani Trianon kapcsán, hogy az osztályharc nem ellentétes a hazafisággal. Ez lehetetlen mutatóványnak bizonyult.

A munkák egy jelentős részénél tapasztalható, hogy a trianoni békét kevésé elemezték. Még az olyan jelentős vállalkozásnak tűnő szakmunkának szánt könyvek is óvakodtak a béke előzményeinek és következményeinek pontos értékelésétől, mint amilyen az 1964-ben megjelent két kötetes *Magyarország története*; az összefoglaló monográfiát az MTA Történettudományi Intézetének történészei írták és szerkesztették.²² A Horthy-korszakról szóló rész Ránki György munkája; ám ő is mindössze három alkalommal említette Trianon nevét a kötetben. Ránki szerint a nagyhatalmak „a versailles-i imperialista békerendszer keretében rendezték újjá Európát. A békeszerződés egyben a megrendült kapitalista rendszer Szovjet-Oroszország elleni egysegésítést is célozta.”²³ Természetesen Ránki a gimnáziumi történelemtananyagokban – ezeket később elemezzük – e tételéhez hasonlóan leírta, hogy a nemzetiségek régi vágya teljesült, „önálló államukhoz való csatlakozásuk, valóra vált.” Ám tisztán magyarok lakta területeket is elcsatoltak.

Ennél is érdekesebb, hogy Ránki hasonlóan Gyáni Gáborhoz – akinek idén megjelent gondolatai komoly vihart kavartak – látenszen pozitív kezdet lehetőségét is felvillantotta a trianoni békeszerződés megkötésével. A történész úgy vélte, az „ellenforradalmi rendszer” minden baj forrásának nevezte Trianont, „holott ha Trianon jelentős változást okozott is az ország gazdasági struktúrájában, ennek kihatásai helyes gazdaságpolitikával megoldhatók lettek volna.”²⁴

A trianoni békeszerződésről azonban más történészek hosszabban is értekeztek. Így tett Nemes Dezső is, aki *Az ellenforradalom története Magyarországon 1919–1921*, című munkájában a következőket fogalmazta meg: „A trianoni békeszerződést a magyar ellenforradalom hozta magával, s a horthysta kormánynak kellett ezt megkötnie. Ezzel fizetett nem csak a Monarchia háborús vereségéért, de azért a segítségért is, amit az antanthatalmaktól kapott a tőkés-földbirtokos uralom visszaállításához.”²⁵ Ugyanebben a kötetben szerepel azon állítás is, hogy „a trianoni bé-

²¹ B. O.: Három könyv. ANDICS Erzsébet: Nemzet és emlékezet. *Szabad Nép*, 1945. július 22. 5.

²² RÁNKI György: *Az ellenforradalmi rendszer uralomra jutása és berendezkedése*. In: *Magyarország története. II.* Szerk.: PAMLÉNYI Ervin–SZÉKELY György, Budapest, Gondolat, 1964. 374.

²³ Uo. 374.

²⁴ Uo. 383.

²⁵ NEMES Dezső: *Az ellenforradalom története Magyarországon. 1919–1921*. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1962. 375–376.

keszerződés a győztes imperialista hatalmak által diktált, igazságtalan szerződés.”²⁶ A munka lektorai között megtalálhatjuk Ránki Györgyöt is.

Nemes Dezső hangsúlyozta, hogy nemcsak az antant hatalmak felelősek a béke megkötéséért; éppúgy hibásak Horthyék: az „ellenforradalmi kormányzat”.

Ennél is érdekesebbek az előzmények, az első világháború és az 1918 és 1919-es magyarországi forradalom és kommunista puccs egyes értékelései, amelyek közül egyik-másik munkát idézem, hogy lássuk miképpen is értékelték az első világháború szerepét a trianoni békeszerződés szempontjából az 1945 utáni történettudományban.

1964-ben jelent meg Galántai József munkája, amely Magyarország első világháborús szerepét tárgyalta.²⁷ A szerző a kötet végén külön fejezetben fejtette ki a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos nézeteit, amely megfelelt az 1945 után kialakult felfogásnak, ám több tekintetben bővítette, kiegészítette azt. Mégis egy korszak történeti véleményeinek szinergiáját látom benne.

A munka Trianon előzményének tekintette a háború előtti időszak társadalmi és politikai viszonyait. Ennek köszönhetők, a történész által „burzsoá forradalmaknak”, nevezett mozgalmak Kelet-Európában. Ezek miatt bomlott fel az Osztrák–Magyar Monarchia, de ugyanúgy Trianon előzménye a magyar és szlovák Tanácsköztársaság, valamint az általa ellenforradalmi fasiszta diktatúrának nevezett rendszer kialakulása Magyarországon. Galántai fontosnak tartotta a béke megértéséhez a nemzetközi események elemzését is. „Hozzá kell tenni – írta, hogy a trianoni béke olyan nemzetközi helyzetben jön létre, amelyre egyrészt jellemző a győztes imperialista rablók konc feletti marakodása és dühödt fellépésük az oroszországi szovjethatalom ellen, másrészt az, hogy megszakadt az imperializmus láncja; győzött és minden ellenforradalmi és intervenciós támadást visszavert a szovjethatalom Oroszországban, s ez minden országban élesztette a burzsoázia elleni harc tűzét.” A folytatás azonban nem volt rózsás, mert az új államalakulatok „liberális nacionalista burzsoá” elitek kezébe kerültek. „Érdekeiket igyekeztek összehangolni a győztes nyugati imperialista hatalmak közép és délkelet-európai törekvéseivel.”²⁸ Az októberi forradalom utáni magyar kormány azonban hibázott, mert ahelyett, hogy hagyta volna a nemzetiségek önrendelkezését, továbbra is fent kívánta tartani a történelmi Magyarországot. Burzsoá alapon – jegyezte meg – nem lehetett megoldani a Duna-medencében a határrendezést.²⁹ Ennek a megoldását csak szocialista forradalom oldhatta meg. Az osztályérdekek megszüntetéséből, Galántai következtetése szerint,

²⁶ Uo. 374.

²⁷ GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Gondolat, 1964. 337.

²⁸ Uo. 340.

²⁹ Uo. 341.

a nemzeti ellentétek megszűnése következett volna. A proletárhatalom fennmaradása esetén nem lett volna Trianon – olvashatjuk a szerző tételét.³⁰ A létrejött béke legnagyobb negatívumának Galántai számára nem az tűnt, hogy több millió magyar került el Magyarországtól, inkább azért tekintette rossznak, „mert egy reakciós nemzetközi rendszer része volt.”³¹

Mindent egybevetve Galántai a Habsburg Monarchia és benne a soknemzetiségű Magyarország felbomlását pozitív történelmi ténynek nevezte.³² Ennek ellenére érdemes megjegyeznünk, hogy ezt a munkát többször is átdolgozta, a nyolcvanas években már fent idézet gondolatait alaposan meghaladta. Ráadásul egyetemi szeminaristáit, a kor lehetőségeit meghazudtoló módon, objektív tények szerint oktatta.

Farkas Márton 1969-ben megjelent munkája zárszavában hosszasan fejtegette, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia miért semmisült meg. Indoklása alapján, „a belső és külső ellentmondásai az imperialista világháború menetében és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom termékenyítő hatására kieleződtek és – a forradalmi erjedésén és a forradalmi válságon át – létrejött objektív forradalmi helyzet 1918 őszén forradalmakba csapott át, amelyek a katonai vereség nyomán támadt lehetőségekkel élve elpusztították az államot és romjain létrehozták a burzsoá demokratikus utódállamokat.”³³ Farkas szerint a katonaság is kivette részét a folyamatból, elmélete szerint a fegyveres erők jelentős többsége ugyanazon a „forradalmi fejlődésen” ment keresztül, mint amin a „dolgozó tömegek.”³⁴

Farkas tehát, a „forradalmakban” találta meg a Monarchia felbomlásának okát, az új államok létrejötte is ennek volt köszönhető. Érdekes okfejtés, de akkor a trianoni békéért az 1918 és 1919 közötti magyarországi állapotok felelősé tehetők-e? Eddig a következtetésig a Kádár-korszak idején természetesen Farkas nem juthatott el, vagy legalábbis tudatosan kerülte ennek kifejtését.

Mindez az összevisszaság annak köszönhető, hogy 1945 után többen, osztályszempontok és az osztályharc alapján próbáltak közelíteni Trianonhoz; miközben kiemelték a Tanácsköztársaság és az oroszországi „forradalom” szerepét a Monarchia szétzúzásában ugyanakkor nem elemezték a kapcsolatot a Monarchia bukása és a trianoni béke között, így lett a béke aláíróiból az odáig vezető út elemzésének tudatos figyelmen kívül hagyásával hibás és bűnös elkövetők hada, hatalmának megtartására spekuláló ellenforradalmi rendszer.

³⁰ Uo. 342.

³¹ Uo. 344.

³² Uo. 339.

³³ FARKAS Márton: *Katonai összeomlás és forradalom 1928-ban*. Budapest, Akadémia, 1969. 419–420.

³⁴ Uo. 420.

Siklós András 1987-ben írt munkájában némely tekintetben alátámasztotta Galántai véleményét; a Tanácsköztársaság ebben az esetben is a megoldás lett volna a nemzetiségi problémákra. Pár mondatban indokolta véleményét. „Új, egymással szövetkező szocialista államok és államalakulatok körvonalai rajzolódtak ki. A nemzetközi föderáció szekcióban a leendő kormányok csírái rejlettek, amint ezt a Szlovák Tanácsköztársaság létrejöttékor nyilvánvalóvá is vált.”³⁵

Érdeemes áttekinteni, hogy az 1945 utáni történettudomány eredményei miként épültek be a korszak közoktatásába.

Trianon a korabeli középiskolai tankönyvekben

Az 1945 után kiadott történelemtankönyvek sem voltak kivételek. Áldozatai lettek az új történelemszemléletnek, amely természetesen kiterjedt Trianon megítélésére is. Éppen ezért érdemes átnéznünk a legfontosabb tankönyveket és azok alapján levonnunk újabb következtetéseket.

Az első kötet, amit érdemes megvizsgálnunk a *Szikra Kiadó* gondozásában megjelent híres Kosáry Domonkos és Mérei Gyula által írt ideiglenes tankönyv, amelyet végzős gimnazistáknak szántak. Az első világháborúval foglalkozó fejezetet Mérei Gyula írta. Amennyiben Trianont az első világháború következményének tekintjük, akkor érdemes pár sort idéznünk erről a gimnáziumi kötet segítségével. „A parlament a nemzeti elgondolás híve volt. Történeti alapon ragaszkodott az ország területének sérthetetlenségéhez és a magyarság uralkodó helyzetéhez. Így minden olyan intézkedést helyeselt, amely az ország területi egysége ellen irányuló nemzetiségi törekvések letörésére alkalmasnak látszott. Ezért helyeselte a háborút Szerbia ellen és támogatta Tisza István merev nemzetiségi politikáját.”³⁶

Az új szemlélet szerint a háború kirobbanásának egyik felelőse Tisza István miniszterelnök volt. Az iskolai tankönyv szerint politikáját merev hozzáállás jellemezte, mert elutasította a választójogi reformot, féltette osztályát és annak uralmát.³⁷ Mérei a szövegben az új időknek megfelelően használta a marxi osztálygondolkodást is.

És ha ez még nem volna elegendő, a trianoni békeszerződés egyik okát áttételesen éppen Tisza merevségében találta meg. „Tisza merevsége és hajthatatlansága a külpolitikában is megnyilvánult. Mind az olasz, mind a román kérdésben csak akkor

³⁵ SIKLÓS András: *A Habsburg-Birodalom felbomlása, 1918*. Budapest, Kossuth, 1987. 306.

³⁶ KOSÁRY Domonkos–MÉREI Gyula: *Magyarország története. A szatmári békétől napjainkig*. Budapest, Szikra, 1945. 150.

³⁷ Uo.

volt hajlandó területi engedményekre, amikor már késő volt és a két szövetséges már elkötelezte magát a háborúba való beavatkozásra a központi hatalmak ellen.³⁸

Sőt, odáig merészkedett a tankönyv szövege, hogy Tisza konokságából és merevségéből eredeztette az egész Monarchia bukását. Ezen csak annyiban finomítottak a szerzők, hogy a nemzetiségeknek szánt engedmények kétséges, hogy megakadályozták volna a bukást, „hiszen a monarchia (sic!) és Magyarország más népeknek erélyes és határozott nemzetállami törekvésével állott szemben.”³⁹ Egyszerre igyekeztek elmondani a szakmai véleményüket és eleget tenni az elvárásoknak. Ebben a furcsa hibridben a háború elvesztéséért egyszerre voltak felelősek a magyar elit legfontosabb képviselői, köztük Tisza István és nemzetiségek önállósodási törekvései.

Ennek ismeretében nincs mit csodálkozni azon, hogy két mondatban írtak aláírásáról és következményeiről. „Június 4-én alá kellett írni a trianoni békeszerződést és ez megpecsételte a régi történeti Magyarország sorsát. Az ország régi területének több mint 50%-át lakosságának kétharmadát elvesztette.”⁴⁰

A katolikus líceumok, leánygimnáziumok végzős diákjainak is készült tankönyv.⁴¹ A kötet szerzője Iván János a korszak sajátosságainak figyelembevétele helyett igyekezett a fojtogató légkör mellett is maximális objektivitásra törekedni. Ebben a munkában Tisza István egyáltalán nem a Monarchia bukását előidéző, azt segítő politikus álarcát öltötte magára. Iván szerint Tisza „ellenezte a háborút Szerbia ellen és csak hosszú megfontolás és rábeszélés után engedett, de akkor is kikötötte, hogy a Monarchia semmi területi követelést ne támasszon.”⁴²

A szerző a korszellem alapján a trianoni békeszerződés létrejöttének okát az ellenforradalom képviselőiben, különösen a Horthy Miklós köré szerveződő csoportban jelölte meg. „Ezek az országban” – folytatta a szerző – „letörtek minden szabadabb megmozdulást, a külpolitikában azonban csak még súlyosabb helyzetbe hozták a nemzetet, mert az antant-hatalmak közvéleménye még inkább a magyarság ellen fordult. Így következett el számunkra a békekötés ideje.” Tehát sem a forradalom, sem a kommunista puccs nem játszott szerepet a béke ekkora területi és embervesztéssel járó megkötésében, hanem sokkal inkább a Horthy vezette „ellenforradalmi erők” tehetők felelőssé.⁴³

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo. 160.

⁴¹ IVÁN János: *Magyarország története. A szatmári békétől napjainkig*. Budapest, Szent István Társulat, 1947.

⁴² Uo. 103.

⁴³ Uo. 108.

A békeszerződésről és Magyarország területének csökkentéséről tényszerűen tájékozódhattak a tanulók.

A református diákoknak is készült új tankönyv 1946-ban.⁴⁴ A szerző külön szedett kisbetűs részben tárgyalta Tisza felelősségének kérdését. Varga Zoltán szerint Tisza Istvánt azért nevezték a háború legfőbb felelősenek, hogy a következményeket Magyarországra terheljék. Ezzel szemben, csakúgy, mint a katolikus líceum tanulóinak szánt munkában megemlíti Tisza háborúellenes kezdeti meggyőződését és belső dilemmáit.⁴⁵ Ezért a fekete-fehér Tisza-kép megrajzolása helyett, inkább árnyalta a miniszterelnök szerepét a bekövetkező kataklizmában. „Hamis nyomon járunk, ha tehát Tiszát tennék meg a háború legfőbb előidézőjének, túlzás lenne a háború minden felelősségét egyedül az ő vállaira hárítanunk, de teljes felmentése is lehetetlen.”⁴⁶ Trianon okainak vázolása során, Horthy és társai hibáztatása helyett, Varga Zoltán értékelése szerint a trianoni békeszerződés akár „a magyarság történelmének egyik legnagyobb korfordulója lehetett volna, ha vezetői levonják a megfelelő politikai és társadalmi következményeket.”⁴⁷ A szerző ezzel a megoldással, ha csak virtuálisan is, de összekötötte az 1920-as kataklizmát az 1945-ben bekövetkezett „felszabadulással” és a várható békekötéssel. Egyfajta pozitív kezdet lehetőségét rejti magában mindaz, amely kívülről Magyarország számára negatív területconkítással járó békével és háborús vereséggel egyenértékű. Ez az elmélet nem egyedüli, és nem is kizárólag az 1945 utáni magyar oktatás világának laboratóriumi vargabetűinek következtetése. Egyes mai magyar kurrens, sőt kifejezetten meghatározó történet-szek, akadémikusok – Gyáni Gábor, vagy árnyaltabban akár Egry Gábor – gondolatjai között is megtalálhatók.

„Értelmetlen lenne a társadalom minőségét a kicsi vagy a nagy mértékével méricksélni” – állítja Gyáni. „Nem biztos, hogy az ország területének és népességének drasztikus megkisebbedése egyértelműen csak hátrányokkal járt a társadalom szerkezeti állapotára nézve. Hadd említsek meg ezúttal két olyan kérdést, amely a politika világára is hatott. Az egyik a társadalom etnikai-felekezeti összetételével áll kapcsolatban, és arra világít rá, hogy a nemzetállami szuverenitással etnikai homogenitás járt együtt. Az ország emiatt sokkal inkább meg tudott felelni a nemzetállami ideáloknak, mint a dualizmus korában. Ráadásul a társadalmi rétegződést, a vagyoni és jövedelmi eloszlást, valamint a kulturális viszonyokat és az életvitelt

⁴⁴ VARGA Zoltán: *Magyarország története II. A szatmári békétől*. Debrecen, Országos Református Tanáregyesület, 1946.

⁴⁵ Uo. 191.

⁴⁶ Uo. 192.

⁴⁷ Uo. 212.

tekintve is a múltbelinél egységesebb, belsőleg integráltabb jelleget öltött akkor magára.⁷⁴⁸

„Magyarország összeomlása után az országban és az utódállamokban élő embereknek, magyaroknak is, sokféle tapasztalatot jelentett, Trianon” – érvelt Egrý Gábor – „és vannak olyanok, amik egyáltalán nem írhatók le tragikusként, megpróbáltatásként. Sokaknak az élet nem túl nagy változásokkal folytatódott ugyanúgy, mint korábban.”⁷⁴⁹

1950-ben új tankönyvet jelentetett meg a Vallás és Közoktatás Minisztérium Nevelésügyi Főosztálya. A Lukács Lajos történész által jegyzett munka, már magában hordozta a Rákosi-rendszer történelem-szemléletét. Ebben az olvasatban a magyar uralkodó osztályok felelősségét hangsúlyozták az első világháború kitörésében.⁵⁰ Lukácstól a végzős középiskolás diákok megtudhatták, hogy a „német imperializmussal egybefonódott osztrák és magyar finánc-tőke éppen úgy, mint a birtokososztály (sic!), tudatában volt annak, hogy a nemzetiségek és általában a dolgozó nép feletti uralmukat csakis az imperialista Németországra támaszkodva biztosíthatják.”⁵¹ Az 1950-ben megjelent ideiglenes tankönyv talált egy új csoportot, akit lehetett hibáztatni az első világháborúért; ezúttal a Magyarországi Szociáldemokrata Párt került terítékre.⁵² Egy szót sem vesztegetett a kötet szerzője arra, hogy a szociáldemokraták bár követve a korszellemet támogatták a háborús politikát, ám 1916-ban ezen változtattak és követelni kezdték a béke mielőbbi megkötését.

Ennél is érdekesebb, hogy ez a tudatos ferdítés éppen 1950-ben látott napvilágot. A politikai környezet a „jobboldali szociáldemokrácia” bírálatának kedvezett, hiszen éppen 1950 nyarán tartóztatták le Büchler Józsefet, amellyel elkezdődtek az újabb törvénysértő perek; ezúttal a „jobboldali szociáldemokraták” kerültek Rákosi bíróságai elé.⁵³ A bűnös szociáldemokrácia nemcsak a bíróságok tárgyalótermeiben, hanem a tankönyvekben is elítélésre került. Nem véletlen, hogy Lukács könyvében, hiába írt a tízes évekről, „gyakorlatiasan” SzDP-nek címkézte a szociáldemokrata

⁴⁸ GYÁNI Gábor: Trianon – a veszteség természete. *Élet és Irodalom*, 2019. december 19. <https://www.es.hu/cikk/2019-12-19/gyani-gabor/trianon-a-veszteseg-termeszete.html> (2020. február 28.)

⁴⁹ EGRY Gábor interjú. Miért lenne kötelező egyféleképpen emlékezni Trianonra? *HVG*, 2020. január 6. https://hvg.hu/kultura/20200106_Miert_ne_lehetne_hogy_valakinek_akar_kozombos_legyen_Trianon__interju_Egry_Gaborral (2020. március 2.)

⁵⁰ LUKÁCS Lajos: *Magyarország története. III. rész. 1849–1950. Ideiglenes Tankönyv*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1950. 98.

⁵¹ Uo. 100.

⁵² Uo.

⁵³ VARSÁNYI Erika: A szociáldemokraták az igazságszolgáltatás útvesztőiben (1950–1962). *Betekintő*, 2011/4. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_4_varsanyi.pdf (2020. március 2.)

pártot. Az MSzDP csak 1939-ben változtatta meg a nevét SzDP-re, de a kötet szerzője nyilván hidat képezett a munkájában szereplő szociáldemokraták és az 1950-től letartóztatott SzDP tagok között. Történeti anakronizmust teremtett, nem vette figyelembe, hogy az 1914 és 1918 közötti MSzDP-t és tagjait más hatások érték, más politikai válaszokat artikuláltak, mint 1945 után.

Károlyi Mihály sem funkcionált úgy az emlékezetpolitikában, mint 1945 és 1947 között, immár nem Tisza István határozott háborúellenes, demokrata ellenfele volt, hanem csak az antant imperializmusát kiszolgáló csoport fejét tisztelhatték benne a diákok. Sőt, az is kiderült a grófról, hogy „pacifizmusa, háborúellenesége, németellenesége végső fokon megfelelt a magyar uralkodó osztályok érdekeinek.”⁵⁴

A sajátos múltértelmezés szerint egyedül a proletárdiktatúra tett valamit az elfoglalt magyar területek visszaszerzése érdekében, de ezt tönkretette az ellenforradalmi külső és belső árulás. Végeredményben a trianoni béke nem volt más, mint a magyar uralkodó osztályok hálája, azért, mert az antant hatalomra segítette őket. „A súlyos feltételeket szabó imperialista békét annál is inkább elfogadták a magyar uralkodó osztályok, hogy teljes erejükkel a belső forradalmi erők, a munkásosztály, a dolgozó nép ellen fordulhassanak.”⁵⁵ Természetesen a Szovjetunió volt az egyetlen állam, amely elutasította a trianoni békét.

Lukács kötetének javított változata 1954-ben jelent meg.⁵⁶ Az újabb tankönyv tovább bővítette a negatív Horthy-képet. „Horthy kormányzóvá választása az antant imperialista hatalmak támogatásával történt. A magyar uralkodó osztályok azzal hálálták meg az antant-imperialistáknak, hogy visszaállították hatalmukat Magyarországon, hogy hozzájárultak a nemzetet guzsbakötő, megalázó párizsi békediktátum elfogadásához.”⁵⁷ Lukács szerint a „gyors” békekötés célja, hogy Horthy és követői minden erejükkel a „forradalom” ellen fordulhassanak.

1956 elején, több mint fél évvel az 56-os forradalom és szabadságharc előtt egy újabb tankönyv készült el.⁵⁸ Az Incze Miklós által írtak az eddig már ismertett kommunista gondolkodással viszonyultak Trianonhoz. Kiderült, hogy a békeszerződés aláírása alkalmat adott a Horthy-korszakban újabb „demagóg hadjárat indítására”.⁵⁹ Éppen ezért fejtették ki a „szomszéd népek elleni legvadabb uszítást”.

⁵⁴ LUKÁCS, 1950. 102.

⁵⁵ Uo. 132-133.

⁵⁶ LUKÁCS Lajos: *A magyar nép története. III. rész. 1849-től napjainkig.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1954.

⁵⁷ Uo. 205.

⁵⁸ NAGY Imréné–KEMPELEN Imre–BELLÉR Béla–INCZE Miklós: *A magyar nép története. III. rész. 1849–1948.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1956.

⁵⁹ Uo. 155.

Az 1950-ben kánonba emelt jobboldali szociáldemokrata árulást is elítélték; nem maradt el annak az említése sem, hogy a területek visszaszerzéséért egyedül a magyar Vörös Hadsereg tett lépéseket. Ezzel az 1919-es hadjárat kiérdemelte a „hősi harc” címkét is a szerzőtől.⁶⁰

1960-ben jelent meg az első, már a Kádár-korszakban készült gimnazista tankönyv, amelynek szerzői között megtalálhatjuk a még ma is sokszor idézett Ránki Györgyöt.⁶¹ A kötet kitartott a már megszokott állítás mellett; a trianoni békeszerződés segítette az új „ellenforradalmi” rezsím konszolidációját. Ráadásul a szerzők úgy vélték, a magyar uralkodó osztályok elnyomásától sokat szenvedett nemzetiségiek régi törekvése megvalósult: csatlakozhattak önálló államaikhoz.⁶² Bár ez nem a „Duna-völgy népeinek demokratikus együttműködéséhez vezetett, hanem újabb vizsályok és ellentétek csíráját rejtette magában.”⁶³ Horthyék ezzel szemben a békeszerződést „féktelen nacionalista és sovinizta uszításra használták fel.”⁶⁴

Balogh Endre 1969-ban megjelent, gimnazistáknak szánt történelem tankönyve szövegelemzésünk következő tárgya.⁶⁵ A kötet lektorai között megtalálhatjuk a Horthy-korszak kutatásait hosszú évekre megalapozó, már fentebb emlegetett Ránki György professzort is.

A hatvanas évek végére nagyjából állandósult az a meggyőződés, hogy Tisza István miniszterelnök jobb belátása ellenére engedett a nyomásnak a háború indítása kapcsán; de a korabeli frazeológia szerint meggyőzésében szerepet játszott „a német imperialisták háborús felkészültsége.”⁶⁶ Az időközben rehabilitált szociáldemokrata mozgalom a történelem tankönyvekben is a „helyére került.” A SzDP rövidítés, a történelmileg hiteles MSZDP-re változott a kötetben. És az is „kiderült”, hogy a szociáldemokraták a háború miatt bekövetkező hátországi megélhetési gondok, fokozódó ínség miatt 1915-ben a békekötést sürgették. „1916-ban a munkásmozgalom megélénkült” – értékelte az író.⁶⁷

Balogh Endre írásában a trianoni béke negatív megítélés alá esett. A szerző szerint, az antant hatalmak saját érdekük és a „megrendült kapitalista rendszer” megerősítésének céljából „rendezték újjá Európát.”⁶⁸ „A Magyarországgal megkötött béke-

⁶⁰ Uo.

⁶¹ SZAMUELY TIBOR–RÁNKI György–PAMLÉNYI ERVIN–ALMÁSI János–BORSÁNYI Károly: *Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1960.

⁶² Uo. 243.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ BALOGH Endre: *Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1969.

⁶⁶ Uo. 89.

⁶⁷ Uo. 91.

⁶⁸ Uo. 185.

szereződés (1920. június 4.) súlyos feltételeket tartalmazott. A régi Magyarország területén élt, nemzetté vált szlovák, román, szerb és horvát nép, továbbá az osztrákok a szomszéd államokhoz kerültek. Közel 3 millió magyar került az utódállamokba, melyeknek uralkodó osztályai éppen olyan nacionalista elfogultságot mutattak velük szemben, mint egykor a magyar uralkodó körök Magyarország nem magyar népeivel szemben.⁶⁹

Balogh munkájából végre kiderült, hogy komoly jóvátételt is kellett fizetnie az országnak; olvasata alapján a trianoni béke imperialista béke volt. A tankönyvben kissé finomított formában, de továbbra is benne maradt a magyar uralkodó osztályok és az antant kapitalista együttműködésének köszönhető trianoni békekötés fikciója. A szöveg szerint a magyar politikai elit „kénytelen volt elfogadni a békefeltételeket, mert az antanthatalmaknak köszönhatték uralmuk visszaállítását.”⁷⁰

Balogh Endre munkája több javított kiadást is megért; 1976-ban már kilencedik alkalommal jelent meg a kötet. Az immár sok-sok éve használt klisék egy része változatlan maradt, tehát az antant a békeszerződésekkel erősítette meg a meggyengült kapitalizmust. Ebben a változatban is szerepeltek azok a magyarok, akik más országba kerültek a határmódosítások miatt. A szokásos lenini gondolatot is olvashatjuk, amely nem változott a hatvanas évek óta, azaz a „trianoni béke imperialista béke volt, az imperialista háború folytatása a béke eszközeivel.”⁷¹

1982-ben jelent meg Jóvérné Szirtes Ágota munkája. Balogh Endre könyvéhez képest nagyobb objektívitas tapasztalható írásában. Trianon kapcsán megjelent a nacionalizmus fogalma, „amely mindenütt nemzeti állam megalakítására törekedett.”⁷² Ennek ellenére a versailles-i békerendszer „az imperialista háborút imperialista békével zárta le.”⁷³

A szerződés kettős értékelést kapott; egyrészt, ahogy azt már több fentebb elemzett munkában is olvashattuk: a Horthy-rezsim nemzetközi elismerését szolgálta a békeszerződés aláírása, és bár jogosan kerültek túlnyomórészt nemzetiségi területek utódállamokhoz, zömmel magyarok lakta térségeket is elcsatoltak. „Horthyék aláírták a békét, mert uralmuk fenntartásának ez volt a legfontosabb nemzetközi feltétele, de célul tűzték ki a békeszerződés majdani teljes megváltozását, az elcsatolt területek visszaszerzését.”⁷⁴ 1982-ben sikerült azt is elismerni, hogy a környező országok nem tartották tiszteletben a magyar nemzetiség jogait.

⁶⁹ Uo. 185.

⁷⁰ Uo. 186.

⁷¹ BALOGH Endre: *Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1977. 195.

⁷² JÓVÉRNÉ Szirtes Ágota: *Történelem IV*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1982. 18.

⁷³ Uo. 19.

⁷⁴ Uo. 20.

Az annus mirabilis évében jelent meg az utolsó olyan munka, amely nélkül nem lehetséges lezárni a tanulmányok elemzését. A rendszerváltozás korának munkáját Jóvérné Szirtes Ágota és Sipos Péter írták.⁷⁵ Ezúttal sem maradhatott el az értékelésben a már megszokott és folyamatosan ismételt imperialista háború – imperialista béke emlegetése.⁷⁶ Ennek ellenére sikerült rögzíteni, hogy a szociáldemokraták már 1915-ben követelték a békekötést.⁷⁷

Sőt az új kiadvány azt is elismerte, hogy bár az önálló államiság több etnikum jogos kívánsága volt, azonban a követelésük eredményeként nem nemzetiségi államok jöttek létre, hanem ezzel ellentétben sok olyan állam keletkezett melyek jelentős kisebbségekkel rendelkeztek.⁷⁸

Ezzel a megállapítással jelentős lépést tett a gimnáziumi tankönyv egy objektívabb kép kialakítása felé.

Még a '89-ben megjelent tankönyvet böngészve is lépten-nyomon rábukkanunk a már évtizedek óta meggyökeresedett osztályszempontok és pártzsargonok megfelelő frazeológiára; a kötetben szereplő kérdések közül egy azt kéri, hogy magyarázzák meg miért volt imperialista a trianoni béke.⁷⁹

Mégis a szerzők, ezen műfajban, elsőként rögzítették a trianoni traumát. Elemzésük szerint 1920 előtt csak a 16. században érte Magyarországot hasonló területi és emberveszteség. „Természetes tehát, hogy nem volt olyan társadalmi osztály, réteg vagy csoport, amely a trianoni határokba belenyugodott volna, s nem volt olyan politikai párt, amely ne követelte volna a revíziót.”⁸⁰ Emellett megmaradt a szokásos lózung is; az ellenforradalmi rendszer minden ellentmondását és problémáját Trianonnal igyekezett megmagyarázni.

Ez volt az utolsó olyan gimnáziumi kötet, ahol az 1960-ban meggyökeresedett szó- és fogalomhasználatra bukkanhatunk a téma elemzése során. A rendszerváltozás megteremtette a lehetőségét Trianon objektívabb értelmezése számára.

Összegzésként megállapítható, hogy az 1945 utáni történetírásunk egyes megállapításai: a békeszerződésekben alkalmazott egy ország – egy nemzet elv elsődlegessége, az állítólagos pozitív kezdet lehetősége, ma is hatást gyakorolnak a történetírásunkra. Éppen ezért szükséges a századik évforduló után is folyamatosan vizsgálni Trianon előzményeit és következményeit.

⁷⁵ JÓVÉRNÉ SZIRTES ÁGOTA–SIPÓS PÉTER: *Történelem a gimnázium IV. osztálya számára 1914–1945.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1989.

⁷⁶ Uo. 23.

⁷⁷ Uo. 18.

⁷⁸ Uo. 23.

⁷⁹ Uo. 100.

⁸⁰ Uo. 101.

A KÖTET SZERZŐI

- Anka László, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, tudományos munkatárs.
Baumgartner Bernadette, Münchener Magyar Intézet a Regensburgi Egyetemen, vendégoktató.
- Bertalan Péter, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, tudományos főmunkatárs; Károli Gáspár Református Egyetem, egyetemi docens.
- Dékány István, filmrendező.
- Dévavári Zoltán, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, tudományos munkatárs.
- Gali Máté, Rubicon Intézet, tudományos munkatárs.
- Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem, egyetemi tanár; Magyarországi Kutató Intézet, tudományos tanácsadó.
- Hamerli Petra, Pécsi Tudományegyetem, egyetemi adjunktus.
- Joó András, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, tudományos főmunkatárs; főiskolai tanár.
- Kosztó Gyula, Clio Intézet, tudományos munkatárs; Pázmány Péter Katolikus Egyetem, doktorandusz-hallgató.
- Kovács Emőke, Balaton-kutató történész.
- Kovács Kálmán Árpád, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, tudományos munkatárs.
- Köpfler Balázs, Magyar Nemzeti Múzeum, történész-segédmuzeológus; Pázmány Péter Katolikus Egyetem, doktorandusz hallgató.
- Ligeti Dávid, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, tudományos főmunkatárs.
- Nánay Mihály, Történelemoktatók Szakmai Egyesülete, elnök.
- Olasz Lajos, Szegedi Tudományegyetem, főiskolai docens.
- Orosz László, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, tudományos főmunkatárs.
- Popély Gyula, Károli Gáspár Református Egyetem, professor emeritus.
- Rácz János, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, tudományos munkatárs.
- Sipos József, Szegedi Tudományegyetem, címzetes egyetemi tanár.
- Szakály Sándor, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, főigazgató; Károli Gáspár Református Egyetem, egyetemi tanár.
- Ujváry Gábor, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, tudományos főmunkatárs, intézetigazgató; Kodolányi János Egyetem, tanszékvezető főiskolai tanár.
- Vajda Tamás, Szegedi Tudományegyetem Levéltára, igazgató.
- Vizi László Tamás, Magyarországi Kutató Intézet, tudományos főigazgató-helyettes; Kodolányi János Egyetem, általános rektorhelyettes, főiskolai tanár.

NÉVMUTATÓ

- Abrams, Irwin 15, 17–19
Aczél György 452
Ádám Magda 176, 183, 188, 192–193,
252, 264
Adler Herman 135
Adlgasser, Franz 29
Ady Endre 7, 57
Aehrenthal, Aloys Lexa von 14, 24–26,
29–31
Almási János 462
Andics Erzsébet 447–448, 453–454
Andrássy Gyula, ifj. gr. 93, 224–225,
240, 242, 247, 316, 318
Angyal Dávid 412
Anka László 220, 222, 329, 334, 370
Anonymus 402
Antal Gábor 42
Antal Géza 38, 46, 58, 66, 70, 73
Antal Margit 71
Apáthy István 156–159, 165, 346
Apponyi Albert, gr. 22, 192, 214–215,
217–218, 220, 226, 233, 235, 239,
254–257, 259–261, 265–266, 289,
334, 337, 399, 414, 417, 426
Ardeleanu, Joan ld. Erdélyi János
Argetoian, Constantin 194
Asbóth Emil 290
Asbóth Margit 290
Asztalos Miklós 151
Auer Pál 297, 302
Ács Tibor 273
Ádám Magda 82
B. Papp Ilonka 55
Bacsó Béla 70–71
Bălan, Nicolae 154–155
Balás Lajos 102
Balásy Antal 111
Balázs Sándor 151, 171
Balbo, Cesare 81
Balfour, Arthur 252, 324–325
Bálint Antal 341
Balla Aladár 296
Balla Lajos 135
Balogh Endre 462–463
Balogh Ferenc 46, 48, 58–59
Balogh Gyula 273
Baloghy Ernő 141
Baltazár Dezső 38, 59–62, 70, 72
Bandholtz, Harry Hill 239, 323–324
Bánffy Dezső, gr. 49, 58
Bánffy Miklós, gr. 70, 89, 91, 416
Bank Barbara 279
Bánkuti Gábor 380
Bánó Dezső 430
Bántainé Sipos Éva 349
Barabás Béla 292–294, 296
Barcza György 98
Barcza József 60
Bárczy István 221, 335
Barta Róbert 199
Bartha Albert 145, 302–303, 387, 389
Bartók György 195
Bartók György, ifj. 37
Batthyány Tivadar, gr. 285, 296, 303
Bechet Ödön 298
Becker, Carl Heinrich 403

- Behnen, Michael 28
Belitska Sándor 273
Bellér Béla 369–370, 461
Benárd Ágost 262–263, 279
Bencze László 273
Bencsik Gábor 276
Benda Jenő 217, 254–257
Benedek Miklós 159
Benedek, XV. 99, 102–104
Beneš, Edvard 86, 90–91, 144–145, 198,
252, 322, 324, 416
Beniczky Gáborné Batthyány Ilona, gr.
293
Beniczky Ödön 71, 230, 241, 335
Benjamin Ferenc 297
Benkő István 57
Beregfy Károly 275
Beregi Ármin 302
Berger Gyuláné 135
Berger Károly ld. Beregfy Károly
Berinkegy Dénes 217, 271, 303
Bernolák Nándor 248
Bertényi Iván, ifj. 59, 231
Berthelot, Henri Mathias 118, 162, 176,
183, 385
Berzeviczy Albert 231, 311, 414–427
Berzeviczy Tivadar 416
Bethlen István, gr. 88–95, 107–109, 219,
246–247, 307, 315, 327, 337, 416,
421–424
Bethlen Ödön, gr. 159
Bethmann-Hollweg, Theobald von 28, 31
Biberauer Richárd, id. 38, 44, 52, 60,
63–64
Biberauer Richárd, ifj.
ld. Bodoky Richárd
Biberauer, Theodor (Tivadar) 40, 42–44,
52
Bihari Péter 364
Bilciurescu, Grigore I. 67
Bismarck, Otto von, hg. 235, 371
Bíró Balázs 157, 159
Bíró Károly 140
Bíró Sándor 154–155, 173, 183
Bissolati, Leonida 81
Bisztray Gyula 151
Bittner, Ludwig 29
Blaskovics, Franz 390–392
Bleyer Jakab 305, 335–336, 366–371,
376–381, 386–388, 390, 393
Bocskai István 55, 362, 402
Bodelschwingh, Friedrich von, id. 43
Bodoky Richárd 51, 68, 71
Boér Elek 73, 159
Bokányi Dezső 138
Boldizsár Iván 451
Borghese, Livio 308
Borgongini, Duca Francesco 112
Boromisza Tibor 360
Boros Zsuzsanna 237–238, 250–251
Boross György 159
Borsányi Károly 462
Boroviczény Aladár 281, 310, 312
Botka József 136
Botlik József 208
Bottka Sándor 174
Bottlik József 248
Boulineau, Emmanuelle 35
Bódy Dénes 37, 54
Böhl, Eduard 39
Böhm, Johann 393
Böhm Károly 37
Böhm Vilmos 302, 304
Bölöny József 236, 238, 243, 245, 271,
330, 338, 340

- Brandsch, Rudolf 358, 377–380, 382–384, 386, 388, 391–393
 Brandt, Juliane 55
 Braniște, Valeriu 173, 178–180
 Brătianu, Ion. I. C. 67, 188, 252, 323
 Breyer István 109
 Brosz, Paul 386, 388
 Broucek, Peter 278
 Brown, Graham 53
 Brunner Mihály 125
 Buday Árpád 151
 Buday László 405
 Burnier 69
 Büchler József 460
 Buza Barna 298, 300–301
 Cambon, Jules 258
 Cartwright, Sir Fairfax Leighton 23, 25, 28–31
 Cerretti, Bonaventura 104
 Chabod, Federico 81
 Charmant Oszkár 83–84
 Chéradame, André 18–19
 Cholnoky Jenő 190–191, 441
 Chorin Ferenc 226
 Ciubotă, Viorel 381
 Civieux 176
 Clair Vilmos 341
 Claparéde, Alexandre 55–56
 Clark, Francis Edward 44–48
 Clemenceau, Georges Benjamin 28–30, 79, 117, 183, 192, 213, 216, 235, 252–253, 256, 322, 324, 326, 333
 Clémenceau, Paul 29
 Clémenceau, Sophie 29
 Clerk, George Russell 192, 214, 315, 321, 333, 335, 338
 Cramer, J. 67
 Cremonesi, Carlo 112
 Crowe, Eyre 21, 32
 Crozier, Philippe Marius 28
 Curzon, lord George 192
 Czala J. Lajos 159
 Czeglédi (Czeglédy) Sándor 55
 Czettler Jenő 268
 Cziráki Zsuzsanna 377, 385
 Csarnai Márk 450
 Csáky Imre 264–266
 Csáky, Moritz 363
 Csekey István 246
 Csernoch János 99, 107, 109, 232, 318
 Csernyák Imre 138, 301
 Csia Lajos 53
 Csicserin, Georgij Vasziljevics 90
 Csíky Balázs 98
 Csilléry András 305–306, 309
 Csiszárík János 96–99, 108, 111
 Csizmadia Sándor 296–297
 Csorna Sándor 187
 Dadi Imre 447
 Darányi Ignác 438
 Darányi Kálmán 430
 Darnay Kálmán 441
 Darwin, Charles 52
 Davida Leó 180, 190
 De Martino, Giacomo 83
 Deák Albert 159
 Deák Ferenc 419
 Deák Imre 329
 Delcassé, Théophile 17, 19
 Delmé-Radcliffe, Charles 27
 Deme László 54, 57
 Denis, Ernest 19–20, 25
 Dercsényi Ferenc 201
 Dérer, Ivan 149
 Dénes István 448
 Desbordes Ernő 159

- Deschênes, Dany 33–34
Deutsch Dávid 188
Deym von Střítež, Franz, gr. 16
Dévavári Zoltán 122
Diamandi, Constantin 323
Dillon, Emile Joseph 26–27
Diósy Lajos 299
Dobó Ferenc 159
Doby Jenő 169
Domanovszky Sándor 412
Dombrády Lóránd 276, 278
Domonkos László 277
Doumergue, Émile 38, 64
Dózsa Endre 159
Dömötör Mihály 240
Drabek, Anna M. 363
Dragomir, Nicolea 184–185
Drasche-Lázár Alfréd 262–263, 279
Drohobeczky Gyula 110
Drozdy Győző 240, 245
Éber Antal 225
Eckhart Ferenc 244–245, 412
Edvárd, VII. 28, 30
Egedy Gergely 370
Egry Gábor 34, 459–460
Egyed István 238
Eisenburger, Eduard 377
Elekes Dezső 409
Eöry István 187
Eöttevényi Olivér 426
Eötvös József, br. 417, 419
Erb Gusztáv ld. Henney Gyusztáv
Erdélyi János ld. Ardeleanu, Joan 157,
163, 323
Erdész Ádám 195
Erdős József 39
Ereký Károly 240
Erényi Tibor 364
Ernst Sándor 240, 243
Ernyes István 136
Esterházy Móric, gr. 296, 328
Érszegi Márk Aurél 97, 100
Fabinyi Rudolf 190
Fabinyi Tihamér 436
Fabro Henrik 171
Farágó László 447
Farkas József 48
Farkas Kálmán 223
Farkas Lőrinc Imre 263
Farkas Márton 456
Farkas Mihály 447
Fata Márta 366–367
Fáy Gyula 249
Fedinec Csilla 198, 205
Fejérdy András 97
Fejérdy Gergely 110
Fejtő Ferenc 34–35
Fekete Gyula 52
Fekete-Nagy Béla 159
Fellner, Fritz 13, 25
Ferdinánd, I. 323
Ferdinand Foch
Ferdinándy Gyula 241
Ferenc Ferdinánd 372, 375–376
Ferenc József, I. 23, 154, 271
Ferenc József, unitárius püspök 157, 189
Fermaud, Charles 42, 45
Fényes László 298, 301–302
Fichte, Johann Gottlieb 403
Fiedler István 360–361
Filep Antal 196
Filep Tamás Gusztáv 255
Firczak Gyula 110
Fischer, Fritz 23
Fischer-Colbrie Ágost 109
Fledderus, J. P. Ph. Clinge 70

- Fliedner, Theodor 43
 Foch, Ferdinand 199
 Fodor Veronika 364
 Fogarassy László 272
 Fontenay, Louis de 20
 Forberger Béla 385
 Forgács Gyula 54, 57, 65
 Forgács Miklós 268
 Forrai Zsolt 351
 Fouchet, Maurice 263
 Földes Géza 297
 Földes György 237, 451
 Franchet d'Esperey, Louis 138–139, 199, 300
 Fráter Olivér 174–175, 346
 Friedrich István 93, 213, 221–223, 236, 248–249, 266, 274, 285–306, 308–311, 315–319, 322, 324–328, 331, 333, 335, 338, 419
 Friedrich János 285
 Fries, Karl 50
 Frühwirth, Andreas 99
 Frühwirth Mátyás 351
 Füzeséry Árpád 290
 Füzesséry Zoltán 221
 Gaal György 151, 154, 173
 Galambos Zoltán 39
 Galántai József 455–457
 Gali Máté 232, 387
 Garami Ernő 236, 300–301, 318–319, 321–322, 325
 Gáspár Ármin 177, 179–180, 182
 Gasparri, Pietro 98, 112
 Gausz Ildikó 195
 Gazdag Ferenc 255
 Gecsényi Lajos 153
 Gheorghiu, Mihnea 452
 Gerevich Tibor 109, 412
 Gergely Ferenc 70
 Gergely Jenő 97, 100–103, 107, 110, 218, 237, 329, 341
 Gergely Károly 41
 Géra Eleonóra 59
 Gherescu 156
 Ghibu, Onisifor 151, 173, 181, 185
 Gianone András 365
 Gidófalvy István 159, 187
 Giellemot Ferenc 290
 Giesswein Sándor 214, 223, 234–235
 Glässer Norbert 51
 Glatz Ferenc 218, 364
 Goják János 101, 105
 Goldis László 163, 171–172
 Goldiş, Vasile Id. Goldis László
 Goluchowski, Agenor Maria 16, 22–23
 Gooch, George Peabody 23
 Good, James Isaac 49–50, 73–75, 77
 Goppolt Gyula 159
 Gorton, Reginald 309, 322, 324
 Gosztonyi Péter 276
 Gottfried Barna 158
 Gömbös Gyula 93, 238, 303, 308, 310, 318, 419
 Göndör Ferenc 305
 Gőzsy Tibor 298–299
 Grafinger, Christine M. 29
 Gragger Róbert 412
 Gratz Gusztáv 237, 246, 303, 418
 Grey, Sir Edward 23, 25–28, 31
 Grodecz Menyhért 102
 Grósz András 366
 Gulácsy István 208, 210
 Gulyás Elek 98
 Gulyás László 88, 126, 214, 217, 232, 255, 329, 336
 Gunhart, Egon 358

- Gusztáv Adolf, II. 42
Gündisch, Guido 381
Gyalui Farkas 158, 160, 167, 176, 179–181
Gyáni Gábor 454, 459–460
Gyöngyösi János 449
György Endre 48, 58, 66
Györgyi Dénes 441
Haakon, VII. 67, 73
Haar Alfréd 190
Habsburg-dinasztia 237, 239, 368, 371–372, 375, 419, 423
Habsburg Albrecht, fhg. 440, 442
Habsburg Frigyes, fhg. 322
Habsburg József, fhg. 99, 223, 274, 285, 301, 430, 438
Habsburg József Ágost, fhg. 237–238, 331
Habsburg Ottó, fhg. 316
Habsburg Rudolf, fhg. 29
Hadik János, gr. 330
Hadži, Kosta 131
Haeckel, Ernst 52
Haeffler István 331, 341
Haiczl Kálmán 144
Hajdu Tibor 176, 199, 271, 295
Halbritter Ernő 273
Haller Gusztáv 159–160, 174
Haller István 196, 240, 335, 417
Haltmayer, Josef 365
Hám János 354
Hamar István 47
Hambuch Vendel 364
Hamerli Petra 78, 82
Hanak, Harry 25
Hankó Elemér 174
Harnack, Adolf von 38
Hatházy Ferenc 38
Hatos Pál 213, 223
Hatvany Lajos, br. 138
Héderváry Lehel 294, 296
Hedry István, dr. 111
Heegn, Reinhold 390
Hefty, Julius Andor 386
Hegedüs András 328
Hegedüs Lóránt 227
Hegedüs Zoltán 273
Hegyeshalmy Lajos 221
Heinrich Ferenc 222
Heinrich Gusztáv 415
Héjj Imre 270
Héjjas Iván 277
Hennocque 127
Henry, Marie-Joseph 258–259
Hennyey Gusztáv 274
Hering, Rainer 371
Hermán M. János 70
Heródes (Antipás), I. 73
Heródiás 73
Herrschaft, Hans 390
Hetés Tibor 272, 275
Hirsch Ödön 159
Hirschfeld Károly 159
Hirschler József 157
Hitler, Adolf 108, 426
Hodža, Milan 145, 387
Hoffmann Károly 292, 294, 298
Hohler, Thomas 239
Holban, Stefan 309
Hollósi Gábor 339
Holubetz Emília 351
Hóman Bálint 411–412
Horel, Catrine 276
Hornyák Árpád 80, 174
Hornyánszky Ágost 140
Horthy Miklós 97–99, 223, 238–239, 241, 245–246, 251, 262, 276, 278–

- 280, 307, 317–321, 327, 329, 333,
339–341, 407, 430, 439
- Horváth Emil, br. 159
- Horváth Győző 110
- Horváth István 458–459, 461–463
- Horváth Mária 43
- Horváth Márton 448
- Horváth Ödön 415
- Howard, Esme 20, 27–28
- Hoyos Sándor, gr. 14
- Hoyos, Alexander, ld. Hoyos Sándor gr.
- Hösch, Edgar 369
- Hubai László 330, 338
- Hubay László 237, 271
- Huber János 365–366
- Hunyady Gyula 209
- Huszár Károly 214, 227–230, 234, 236,
241–242, 245, 267, 270, 306, 319,
326–327, 329–341
- Illyés Elemér 392
- Illyés Gyula 452
- Imre Lajos 76
- Imre Sándor 66
- Incze Miklós 461
- Iorga, Nicolae 173
- Isacu, Emil 190
- Iván János 458
- J. Újváry Zsuzsanna 333
- Jablonszky Aladár 135
- Jagow, Gottlieb von 24, 31
- Jakabffy, Elemér 391–392
- Jaks, Milan 43
- Jámbor József 127
- Jancsó Benedek 151, 162, 174
- Jancsó Károly 298, 305
- Jankó Zoltán 146
- Jánky Kocsárd 430
- János Pál, II. 103
- Janovics Jenő 159
- Jászi Oszkár 138, 300, 370–371, 381,
383–384, 393, 397, 418
- Jelinek Vera 83
- Jeszenszky Géza 21, 26, 34
- Joanessz Viktor 206–207
- Johancsik János 88
- Joó András 25
- Jordáky Lajos 159
- Jósika János, br. 159
- Jóvérné Szirtes Ágota 463–464
- Józan Miklós 66
- Juhász Gyula 7, 424, 427
- Juhász Tamás 38
- Kádár Géza 64, 69
- Kádár Imre 60
- Kádár János 451–452
- Kadvány Károly 135
- Kálizi Ferenc 127
- Kálizi Lajos 127
- Kálnoky gróf, Gustav von, ld. Kálnoky
Gusztáv Zsigmond
- Kálnoky Gusztáv Zsigmond, gr. 13, 35
- Kálvin János 55
- Kann, Robert A. 371
- Kánya Kálmán 108, 263
- Karácsony Sándor 57
- Karafiáth Jenő 440
- Kardos Árpád 297
- Kardos József 225, 238, 241, 243, 245,
333–334, 340
- Karl Lajos 180
- Karlinszky Balázs 96
- Károli Gáspár 41, 55
- Károly I. 104
- Károly IV. 99, 236, 242, 277, 281, 285,
310, 322, 330, 389
- Károlyi Árpád 412

- Károlyi Gyula, gr. 276
Károlyi Mihály, gr. 66, 68, 78, 83, 131,
138–139, 145–146, 153, 176, 213,
231, 271, 293–294, 296, 298, 300,
301, 304, 376, 380, 382–383, 388,
390, 417–419, 447, 461
Károlyi Sándor, gr. 354
Katus László 415
Kecskeméthy (Csapó) István 52, 56, 159
Kecskeméti Ferenc 48, 53
Kecskés D. Gusztáv 19–20
Kelemen Lajos 190
Kéler Tibor 387
Kempelen Imre 461
Kenessey Béla 37, 46
Kerekes József 202–203
Keresztelő János 73
Kertész Jenő 159
Kéry László András 273
Kessler, Karl 377
Khuen-Héderváry Sándor, gr. 108
Kiss Károly 61
Klar, Richard 43
Klebensberg Kuno, gr. 108–109, 402,
404, 407, 411–412, 419–420, 423,
425, 438–439
Klestenitz Tibor 365
Kliemo Márta 43
Kohlbrügge, Hermann Friedrich 39
Kohn, Hans 17
Kókai Sándor 389
Kokas Károly 195
Kollega Tarsoly István 199
Koller Boglárka 255
Kollonich Lipót, gr. 423
Kolosváry Bálint 194
Koncz József 120
Koncz Lajos 370
Kool, Anne-Marie 42, 50, 52–54
Korányi Frigyes, br. 335
Kornis Gyula 411–412
Kosáry Domonkos 457
Kossa István 447
Kossuth Ferenc 289
Kossuth Lajos 68
Kosztai István 183
Kosztó Gyula 197–198, 200, 202, 204–
206, 208–210
Kotsis Iván 439
Kovács Ábrahám 40, 43–44, 56
Kovács Sándor 330
Kovács Zoltán Attila 279
Kováts J. István 37, 50–51, 57, 65–66,
240, 242–243
Kováts Lajos, id. 53, 71
Kováts Lajos, ifj. 71
Kozák Elek 197
Kozma György 207
Kozma Miklós 303–304
Költő Gábor 159
Kőő Artúr 63
Köpfler Balázs 222–223, 333
Körösi Márk 102
Kövér György 348
Körösi György 159
Kraft, Stephan 391, 393
Kramář, Karel 17–18, 24–25, 252
Krause, Otto Hermann 374
Kremling, Ludwig 374
Krupežić, Vladislav 141
Kumlik Tódor 145
Kun Béla 69, 199, 213, 253, 314, 418
Kunfi Zsigmond 300, 418
Kuthy (Kuthi) Zoltán 49–50
Kuyper, Abraham 56
Kuyper, Catharina 70

- Kuyper, Henriëtte 70
 Kuyper, Johanna 70
 L. Balogh Béni 67, 153, 155–156, 183
 L. Nagy Zsuzsa 79, 240, 245
 Laczkó Sándor 195
 Lalošević, Jovan 134
 Lám, Friedrich 388
 Lansing, Robert 252
 Lantos Antal 293, 299
 Lányi József 110
 Lavino, William E. 17
 Law, Andrew Bonar 192
 Lázár Pál 289
 Le Rider, Jacques 32
 Lechner Károly 180, 190
 Léderer Albert 187
 Léger, Louis 19–20, 32
 Lehár Antal, br. 278, 320
 Lendvai L. Ferenc 23
 Lendvay Emil 159
 Lengvári István 196
 Leó, XIII. 100–102, 104, 106, 112
 Lepold Antal 109
 Lepsius, Johannes 17
 Leroy-Beaulieu, Anatole 32
 Lers Vilmos, br. 337
 Ligeti Dávid 6, 64, 332
 Linder Béla 302, 389
 Liptai Ervin 273
 Lloyd George, David 34, 192
 Lóczy Lajos 430
 Loesch Karl C. 358
 Loisch, Johann 387
 Lórántffy Zsuzsanna 44
 Lovász Márton 154, 298, 304–305,
 316–319, 324, 379
 Lowe, Cedric James 81
 Löding, Dörte 24, 31
 Lönhárt Tamás 153
 Lőrinc Mihály 137
 Lóte József 180
 Lueger, Karl 418
 Lukács György 332
 Luther Márton 59
 Mackensen, August von 64
 Macmillan, Margaret 82, 86
 Madách Imre 38
 Madaras Éva 373
 Magyarics Tamás 32
 Magyary Géza 449
 Magyary Mihály 159
 Magyary Zoltán 403, 411–412
 Majláth Gusztáv Károly, gr. 189
 Majoros István 34, 88
 Makkai Béla 58
 Makkai Sándor 37, 39, 76
 Maniu, Iuliu 158, 191, 346, 384–385
 Manojlović, Jovan 140
 Marchut Réka 389
 Márki Sándor 151–152, 155–157, 160,
 162–163, 168, 170–171, 176, 178, 181,
 190, 349
 Márkus Jenő 231
 Marsai Viktor 255
 Martonne, Emmanuel de 35
 Maruzsa Zoltán 231
 Marzari, Frank 79
 Masaryk, Tomáš Garrigue 34, 68–69,
 145–146
 Máthé Gábor 153
 Matthews (Mathews), James 47–50
 Mátyás I. (Hunyadi) 382
 Maxse, Leo 15
 Mayer Ede 154
 Mayer János 218
 McAll, Robert Whitaker 56

- McKercher, Brian J. C. 20, 28
 Megyericsy Béla 51, 66
 Méhely Kálmán 223
 Meinecke, Friedrich 24
 Mendelssohn-Bartholdy, Albrecht 17
 Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein, Albert
 von, gr. 16, 22, 26
 Menyhárth Gáspár 157, 159, 190
 Merry del Val, Rafael 99, 104
 Mezei Emese 333
 Mérei Gyula 457
 Mészáros Károly 240–241, 247
 Mihályfi Ernő 449
 Mikes Imre, gr. 157, 159, 160, 189
 Miklós Elemér 66
 Miskotte, H. 70
 Miklós, II. 17
 Mikovinyi Jenő 249
 Millerand, Alexandre 258, 263, 265
 Milodanović, Šime 140
 Mód László 51
 Modersohn, Ernst 45
 Moldovan, Grigore 180
 Moldován Gergely ld. Moldovan,
 Grigore
 Molnár Albert 37, 56
 Mombelli, Ernesto 316
 Mommsen, Wolfgang J. 23–24
 Mondin, Battista 103, 105
 Moody, Andrew 43
 Mórócz Lajos 273
 Morva Tamásné 272
 Mosca, Rodolfo 80
 Moşoiu, Traian 175
 Mott, John 50, 54, 57, 69
 Murber Ibolya 381
 Mussolini, Benito 423, 427
 Muth, Kaspar 390–393
 Müller Rolf 153
 Müller, Georg (Muller, George) 42
 Müller-Guttenbrunn, Adam 364, 374
 Nabomuki, Makino 252
 Nagy András 120
 Nagy Ferenc 447–448
 Nagy Imréné 461
 Nagy Iván, vitéz 168
 Nagy Károly 55, 63–64, 76, 189
 Nánay Mihály 239, 330, 339
 Neculcea, Constantin 156, 158–159, 161,
 164
 Nemes Dezső 453–455
 Német Vince 254
 Németh Adalberta, dr. 349, 351
 Németh László 413
 Némethy Jenő 448
 Nendtvich Andor 120
 Neuberger Zsigmond 187
 Neugeboren, Emil 367, 383
 Nicolson, Sir Arthur 21
 Nitti, Francesco Saverino 192
 Nyékhegyi Ferenc 176
 Olay Ferenc 123, 405
 Olgyay Aladár 438
 Olgyay Viktor 438
 Oosterzee, Jan Jacob van 38
 Opzoomer, Adéle Sofia Cornélia 38, 70
 Opzoomer, Cornelis Willem 38
 Orbán Viktor 328
 Orbók Ferenc 163
 Orendi-Hommenau, Viktor 391
 Orlando, Vittorio Emanuele 79, 81
 Ormos Mária 78–82, 86, 88, 176, 183,
 188, 192–193, 252, 264, 281
 Orosz László 44, 336, 364, 366, 370,
 374, 377
 Orosz Márta 43

- Ostenburg-Morawek Gyula 245, 276–277
- Otte, Thomas G. 28
- Ottlyk István 337
- P. Ábrahám Dezső 272, 318
- Pakots József 440
- Paksy Zoltán 245
- Páll György 391–392
- Pallavicini György, örgr. 246
- Pamlényi Ervin 277, 454, 462
- Pap Kornélia 195
- Papházay István 295
- Papp Antal 110
- Papp József 159
- Pártos Adolf 121
- Pašić, Nikola 324
- Paskai László 101
- Passuth László 152
- Pathé 172, 176
- Pawlas István ld. Papházay István
- Peidl Gyula 305, 307–312, 322–323
- Pekár Gyula 305
- Perczel Olivér 121
- Perényi Zsigmond, br. 219, 225, 230–231
- Persián Ádám 96
- Pertić, Josip 140
- Pesthy Pál 430
- Pesti Sándor 244
- Petkes László 248
- Petőfi Sándor 38
- Petri, Anton Peter 392
- Petri Elek 66
- Petrichevich-Horváth Emil, br. 348, 352
- Petrović, Jovan 140
- Peyer Károly 335, 338
- Péter János 450
- Phildius, Christian 50
- Pichlik, Karel 18
- Pichon, Stephen 192, 252, 325
- Piusz, V. 102
- Piusz, X. 99, 102, 112
- Piusz, XI. 98–99, 104–105, 110–112, 359
- Piusz, XII. 98, 102
- Plaschka, Richard G. 363
- Pleszkovich Lukács 140
- Pobjedonoszev, Konsztantyin Petrovics 17
- Pogány Béla 190
- Pogány József 303
- Pogány Móric 437
- Polgár Andor 126
- Polner Ödön 125
- Pomogáts Béla 452
- Pongrácz István 102
- Popovics Sándor 215, 337
- Port, prof. 67
- Poruțiu, Valentin 174, 176–178
- Pósta Béla 157, 159–160, 187
- Pölöskei Ferenc 218
- Pöltzel Jenő 441
- Praznovszky Iván 257–260, 264, 270
- Pribičević, Svetozar 143
- Prie, Octav 194
- Primrose, Philip Archibald ld. Rosebery
- Prinz, Friedrich E. 371
- Prohászka Ottokár 102, 224, 242, 245
- Prónay Dezső, br. 63
- Prónay Pál 245, 276–277
- Propper Adolf 415
- Protheroe, Gerald J. 34
- Protić, Stojan 391
- Prugberger Tamás 237
- Pukánszky Béla 362–364
- Püski Levente 240, 251
- Radnóthfáy-Nagy György 71
- Radovanovič 125

- Raffay Ernő 153–154, 156–157, 165, 167, 176, 330
Raffay Sándor 66, 233
Raikes, Robert 46
Rajić, Blaško 140
Rakovszky István 245, 249, 268, 316
Rampolla, Mariano 103
Rasimus, Hans 390, 391, 393
Rassay Károly 239–241, 245, 248
Ráth Endre 294
Rattigan, Frank 191
Ravasz István 333, 336
Ravasz László 38, 55, 57, 61, 76, 195
Rábold Gusztáv 55
Rácz Károly 39
Rákóczi Ferenc, II. 68, 362
Ránki György 192, 199, 454–455, 462
Redlich, Joseph 24–25, 29
Reményik Sándor 7
Révai József 450
Révai Mór 367
Reversaux, Jacques de 19
Révész Imre 38, 66
Révész Kálmán 66
Révész Tamás 230, 271–272
Réz Mihály 157, 159
Richly Gábor 59
Riedel, Adolf 38
Rieß, Josef 390
Riesz Frigyes 190
Rigler Gusztáv 190
Ripka Ferenc 430
Romanelli, Guido 305, 308–309
Romsics Ignác 18, 88, 154, 199, 236, 246–248, 278, 345, 414, 421–422
Rosebery, Archibald Primrose 17, 26
Roşiu, Constantin 160
Rossi, Camillo 83–84
Roth, Hans Otto 357
Roth, Harald 384
Roth, Otto 389
Rothermere, Lord Harold Harmswort 424–425
Roy Krisztina 43, 63
Roy Mária 43
Royová, Kristína ld. Roy Krisztina
Röser, Johann 391
Rubinek Gyula 218, 242, 245, 248, 319, 335
Rupert Rezső 240, 243
Rutkowski, Ernst 26
Sakmyster, Thomas L. 245, 247–248, 250, 276
Salamon Konrád 78
Saljó (Schaljo), Christian 392
Salomé 73
Salvago-Raggi, Giuseppe 87
Sándor, III. 16–17
Sándor József 159
Sas Péter 158
Sautter, Emil 50
Schell-Bauschlott Ernő 415
Schiller, Ervin 358
Schimert (Schimmert) Gusztáv 53, 57, 71
Schioppa, Lorenzo 99, 112
Schlag, Gerald 381
Schleiermacher, Fr. D. E. 38
Schlereth, Ludmilla 376, 379, 380, 381, 390
Schmidt Henrik 188
Schmidt, Isolde 374
Schneller István 156–157, 170, 172, 181, 188
Schnetzler Ferenc 274, 304, 306, 309, 323

- Schoppenhauer, Arthur 38
 Schorn Károly ld. Huszár Károly
 Schödl, Günter 371, 377
 Schönerer, Georg von 21, 372, 375
 Schuller, Rudolf 385
 Schultz, Otto 56
 Schuster, Peter 30
 Schutzbach Csaba 274
 Schüller, Stephan Olaf 392
 Schwind, Hedwig 366, 370, 380
 Scotus Viator, ld. Seton-Watson
 Sebestyén Jenő 38, 56, 66, 72, 75
 Seewann, Gerhard 362, 369
 Seltenreich, Kornel 386
 Senz, Ingomar 364, 374, 375
 Serédi Jusztinián 98, 112
 Seres Attila 88, 90
 Seton-Watson, Robert William 25, 32,
 34
 Seymour, Dr. Charles 86
 Shapiro, Henry, 451
 Shvoy Kálmán 327
 Siklós András 457
 Simmel, Georg 38
 Simonyi-Semadam Sándor 246–247,
 259, 265
 Sipos Gábor 159
 Sipos Gábor, ifj. 159
 Sipos Péter 364, 464
 Sipőcz Jenő 341
 Sirbu, Ovidius 181
 Slachta Krisztina 380
 Smer Sándor 208, 210
 Smuts, Christian 199
 Somody András 166
 Somogyi Béla 66, 70–71
 Somssich József, gr. 235, 335
 Somssich László, gr. 227, 337
 Sondhaus, Lawrence 25
 Sonnino, Sydney Costantino 81, 83, 87,
 252, 261
 Soós Károly 262, 278
 Sorel, Albert 32
 Soutou, George-Henri 33
 Söderborn, Nathan 62
 Spannenberger Norbert 366, 369, 380
 Spek, Rudolf 357
 Spengler, Oswald 425
 Spisiak, Samuel 43
 Spisiczky Gyula 352
 Šrobár, Vavro 125, 148
 Staudinger, Wilhelm 358
 Steed, H. Wickham 24, 30, 32
 Štefánik, Milan Rastislav 125
 Steinacker, Edmund 364, 373–376
 Steinacker, Harold 373
 Steinacker, Roland 376
 Steiner, Zara S. 15, 26
 Stock Béla 127
 Stoecker, Adolf 56
 Stotter Aladár 159
 Straubinger, Johann 358
 Stresemann, Gustav 421
 Striegl, Josef 357, 390, 392
 Stromfeld Aurél 275
 Sulyok Dezső 146, 446, 448
 Švorc, Peter 383
 Szabó Ágnes 277
 Szabó Aladár, id. 36, 40, 43–48, 50,
 52–53, 61–62, 71, 73–75, 77
 Szabó Aladár, ifj. 71
 Szabó Dániel 237–238, 250
 Szabó Dezső 7
 Szabó Imre 45
 Szabó István 237, 243–244, 250, 251,
 360

- Szabó István, nagyatádi 93, 218, 243,
248, 335, 319, 419
Szabó István, sokorópátkai 218, 335
Szabó Lőrinc 440
Szabó Mária 79
Szabó Miklós 290, 364
Szabó Sándor 242, 248
Szabó T. Attila 151
Szabó Viktor 79
Szacsvey József 159
Szádeczky Lajos 157, 159, 167, 181–182
Szakál Imre 198, 204
Szakály Sándor 5, 9, 271, 273–275, 278,
280
Szálasi Ferenc 98
Szalay József 48, 53
Szalay–Berzeviczy család 416
Szamuely Tibor 462
Szántay Szémán, dr. 110
Szapucsek György 98
Szarka László 381
Szász Domokos 55
Szász Endre 159
Szász Gerő 41
Szász Lajos 59, 62–63
Szávai Ferenc 382
Széchenyi István, gr. 68
Szécsényi András 221
Szegedi Kis István 55
Szeghy-Gayer Veronika 129
Székely György 454
Székely Viktor 169
Szekfü Gyula 363, 412
Szele Ferenc 174
Szenci Gyözőné Kováts Zsuzsanna 37
Szent István 109
Szentmiklósi József 159
Szentpály Miklós 207
Széps, Julius 29–30
Széps, Moritz 29–30
Széps-Zuckerkanndl, Bertha 29–30
Szigeti Jenő 60
Szijj Jolán 333, 336
Szilassy Aladár, id. 43, 45–46, 58
Szilassy Aladár, ifj. 47, 51
Szilassy Gyula, id. 45
Szilassy Gyula, ifj. 45
Szlávik Mátyás 60
Szmrecsányi György 304
Szmrecsányi Lajos 98
Szokolai István 127
Szomolányi Imre 297
Szondi István 135
Szögyényi Lajos 298
Sztancs Gábor 386
Szterényi József, br. 227, 231, 240
Szurmay Sándor, br. 295, 302, 303
Taaffe, Eduard, gr. 418
Takács Gyula 176
Takács Lajos 120
Takács Tibor 153
Tamás Lajos 151
Tamási Áron 440
Tamásy István 159
Tar Zoltán 205–207
Tardieu, André 188
Tavaszy Sándor 37–38, 76
Tefner Zoltán 22
Teleki Pál, gr. 217, 246–248, 251, 257,
259, 261–266, 268, 269, 270, 293,
307, 318–319, 327, 337, 351–352, 419
Temperley, Harold 23
Temple Rezső 136
Tepper József 127
Ter Minassian, Taline 35
Térffy Gyula 237

- Thaon di Revel, Paolo 81
 Thienemann Tivadar 370
 Thimme, Friedrich 17
 Thun-Salm, Oswald 14
 Tiele-Winkler, Eva von 43
 Tilkovszky Loránt 199, 369, 374, 380
 Tirpák Bélát 127
 Tisza István, gr. 131, 219, 223, 230, 293,
 298, 417, 419, 453, 457–461
 Tisza Kálmán 419
 Tittoni, Tommaso 325
 Togyerán Ervin 120
 Tokody Gyula 371, 372, 375
 Tomcsányi Vilmos 248–249, 270
 Tomić, Jaša 131
 Tomka Miklós 101, 105
 Tompa Mihály 38
 Tormay Cécile 418
 Tormay Géza 442
 Toth Szilárd 152
 Tóth Andrej 335
 Tóth Krisztina 98
 Tóth Lajos 152
 Tóth Sándor 281
 Tóth Tamás 105, 107
 Török István 37
 Troeltsch, Ernst 38–39
 Trumbić, Ante 83
 Tschirschky, Heinrich von 23–24
 Tulipán Éva 153
 Turbucz Dávid 276
 Túri Béla 242, 246
 Uebersberger, Hans 29
 Ugron Gábor 240, 247
 Ujlaki József 171
 Ujváry Gábor 44, 56, 109, 336, 366, 374,
 387
 Umbrai Laura 351
 Ungváry Krisztián 276
 Urbanitsch, Peter 25
 Urmánczy Nándor 223
 Újhelyi Mór 159
 Ürmösy Sándor 187
 V. Windisch Éva 364, 374
 Vaida-Voevod, Alexandru 188, 252
 Vajda Tamás 153, 165, 182, 195
 Valfrè di Bonzo, Teodoro 104
 Vannutelli Rey, Luigi 83, 85–86
 Várady Lipót Árpád 107
 Varga Márton 121
 Vargha Zoltán 459
 Vargha Gyuláné Szász Póla 44
 Vargyai Gyula 239, 242, 245–246, 249
 Vásárhelyi Ferenc 329
 Vasiliu, Joan 181
 Vas Zoltán 447
 Vass János 97, 298
 Vass József 97, 407, 430–431
 Vass Vince 66
 Vázsonyi Vilmos 221
 Vecchio, Giorgio Del 424
 Vehes Mikola 198
 Victor Bernát 41
 Victor János, id. 40–41, 66, 69
 Victor János, ifj. 41, 66, 72–74
 Vidnyánszky István 198
 Vidor Gyula 365
 Vincze Gábor 151, 154, 156, 160, 163,
 165, 167, 173, 178, 180–181, 184,
 189–190, 195–196
 Vincze Sándor 159
 Vincze Zoltán 160
 Vischer, Adolf Eberhard 52
 Vischer, Adolf Lukas 68
 Vischer, Hanns 68–69
 Vischer, Martha 52–53, 68

- Visky György 351
Vitári Zsolt 380
Vix, Fernand 145, 213
Vizi Jánosné 349
Vizi László Tamás 217, 279
Volta, Alessandro 425
Vonház István 353
Vonyó József 380
Völgyesi Zoltán 388
Wagner Béla 127
Wagner Erzsébet 285
Wakouning, Marija 25
Walko Lajos 108
Wallace, Hugh 192
Wallis, A. S. C. ld. Opzoomer, Adèle
Sofia Cornélia
Walters, Eurof 17, 21–22
Wamoscher Ervin 135
Wandruszka, Adam 25, 363
Wank, Solomon 13–14, 21, 29
Weber, Arthur 386
Webster, Macdonald James 61, 67, 74, 77
Weidlein, Johann 364
Weinfeld Samu 159
Wekerle Sándor 222, 226–227, 296, 298,
316
Whiteside, Andrew G. 372
Wilson, Thomas Woodrow 79, 81, 92,
132, 373, 377, 387
Windischgraetz Lajos, hg. 267, 293
Winterhofen, Fritz 358
Wlassics Gyula, br. 232
Wlassics Tibor 430
Wolff, Karl 382
Zachar Péter 82
Zadravec István 233
Zágoni István 159
Zahn, Theodor 59
Zampini, Agostino 112
Zeidler Miklós 145, 154, 183, 216, 257–
258, 270, 345, 421, 423
Zellei Gábor 160, 182
Zichy Gyula, gr. 102
Zichy János, gr. 298, 342
Zita, Bourbon–Pármai 91, 104, 107
Živulović, Ante 140
Zlinszky István 294
Zoch, Samuel 146–148
Zoltán Béla 337
Zoványi Jenő 66
Zöllner, Erich 381
Zsedényi Béla 449
Zsiga Tibor 281
Zsigmond László 101

FÖLDRAJZI NEVEK MUTATÓJA

- Abda 202, 254
Ada 135–136
Adriai-tenger 23
Albánia 132
Alcsút 309
Almásfüzitő 254
Alsógalla 254
Alsóhomoród 353–354
Alsóittebe 124
Alsókaraszló 202
Alsópél 51
Amerikai Egyesült Államok 36, 42, 54,
58–59, 61, 63, 66–67, 73, 75, 77, 96,
132, 425
Anglia ld. még Nagy-Britannia 25, 26,
31, 33, 48, 66, 67, 73, 422, 424
Apátfalva 128
Apatin 135
Arad 84–85, 155, 171, 308, 383–384, 404
Ausztria 25, 26, 27, 28, 30–34, 90–91,
104, 132, 215–216, 244, 382, 399,
401, 405, 418, 419, 423, 449
Ausztria–Magyarország ld. még Osztrák–
Magyar Monarchia 13–16,
19–28, 30–35, 131
Ázsia 338
Bácsalmás 85
Bács–Bodrog vármegye 136–137
Bácska 133, 136, 366, 379, 390, 391, 393
Bácsszentiván 134
Badacsony 435, 439, 441, 443
Baden (Ausztria) 105
Baja 85, 139, 142, 274, 318
Bajna 329
Bajorország 23, 99, 105
Balaton 428–444
Balatonaliga 438
Balatonalmádi 430, 434–435, 443
Balatonföldvár 430, 435, 443
Balatonfüred 430, 432, 435–436, 442–
443
Balatonkenese 279
Balatonkiliti 434–435, 442
Balázsfalva 155
Balkán-félsziget 15, 20, 26, 49, 426
Bánát 254, 366, 374, 379, 383, 389–393
Bánffyhunyd 303
Bánhida 254
Barlafalu 353
Bátyú 203
Bázel 38, 47, 71
Bécs ld. még Wien 17, 19, 22, 23, 24,
27–29, 39, 41, 70, 75, 83, 91, 96, 99,
102, 107, 109–110, 363, 371, 374, 392,
236, 254–255, 271, 275, 278, 295,
304, 310, 318–319, 329, 331, 363, 371,
374–375, 376, 381, 402, 418, 425, 442
Békés vármegye 48
Belgium 111, 244, 270
Belgrád 75, 83, 117, 143, 384, 391
Beregkisfalud 202
Beregszász 198, 201, 203–206, 208–210
Beregújfalu 203
Berlin 20, 23, 26–28, 31, 38, 67, 110,
371–372, 375, 393, 412, 418, 425
Bern 38, 52, 72,

- Berzevice 415–416
 Beszterce 142
 Beszterce vármegye 139
 Bezdán 85, 135
 Bia 254
 Biatorbágy 254
 Bicske 254
 Bielefeld 38, 43
 Bihar vármegye 93
 Biharpüspöki 349
 Bilke 201
 Bled 108
 Boglár 435
 Bordeaux 295
 Bosznia 58
 Bosznia-Hercegovina 133
 Brassó 404
 Bratislava 147
 Brenner-hágó 80
 Bristol 42
 Brit Birodalom 270
 Budapest 20–21, 23, 27, 36, 38–46, 48,
 50–56, 59, 60–61, 64–72, 75–77,
 88–91, 96, 97, 98, 99, 107, 108, 109,
 111, 139, 151, 153, 155, 162, 165, 171,
 174, 177, 183, 191, 196–200, 203, 208,
 210, 214, 217, 222, 236, 237, 238, 239,
 240, 244, 245, 246, 253–255, 257, 260,
 262–265, 271–281, 286, 304, 307–309,
 312–313, 317–318, 320, 322–325, 328–
 341, 350, 366, 372, 376, 378, 380–384,
 386, 391, 393, 408–409, 415, 418, 424,
 428, 433–435, 437–438, 442–443, 452
 Bukarest 73, 75, 80–82, 84, 86, 87, 108,
 117, 166, 171, 183, 186, 187, 200,
 336, 452
 Bukovina 58
 Bulgária 216
 Buzsák 442
 Carpineto Romano 100
 Cavour 104
 Cigányi 158–160,
 Cilli 75
 Cinkota 291, 292, 294, 297
 Cuneo 104
 Csád-tó 68
 Csanáros 353
 Csangsaj 53
 Csantavér 136
 Csap 200, 202–203, 207
 Csehország 387
 Csehszlovák Köztársaság 144, 150
 Csehszlovákia 69, 92, 105, 110, 244,
 252, 347, 415, 419, 422, 425
 Cseh-Szlovákia 252
 Cseh-Szlovákország 270
 Csernovic 177
 Cservenka 66, 137, 275
 Csíkszereda 183
 Csomaköz 353
 Csongrád 228
 Csúz 271
 Dayton 73
 Deáki 98
 Debrecen 37, 39–41, 46, 49, 55, 59,
 61–62, 66, 93, 95, 185–187, 200–
 202, 273, 278, 354, 356, 404
 Dél-Afrika 14
 Dél-Bácska 133–134
 Délvidék 63, 93, 345, 347–348, 363, 370,
 373, 389–394
 Derecske 93
 Desio 105
 Doberdó 168
 Dolha 198, 201
 Don 450

- Dorog 279
 Dráva 142
 Duna 92, 145, 421–422
 Dunagálos 134–135
 Dunántúl 276
 Eckartsau 236
 Ecuador 105
 Edinburgh 38, 40, 49, 51, 54
 Égei-tenger 14
 Eger 91, 97, 298, 303, 422
 Egyiptom 15, 53
 Eisenstadt 381
 Elberfeld 39
 Eperjes 407, 415
 Erdély 37, 39, 41–42, 49, 55–57, 63–64,
 67–71, 74–76, 90, 223, 254, 345–
 348, 352, 363, 366, 367, 370, 373,
 376–377, 380–385, 393, 404
 Erdőd 353
 Érsekújvár 297, 304
 Estoril 276
 Észak-Amerika 58
 Északamerikai Egyesült Államok 270
 Észak-Magyarország 144
 Eszék 124
 Esztergom 98, 99, 109, 144, 412
 Európa 15, 18, 19, 21, 32–33, 90, 92–94,
 143, 244, 249, 250, 251, 255, 315,
 322, 334, 338, 425, 426
 Fancsika 206
 Fehértemplom 126
 Fekete-tenger 14
 Felsőgalla 254
 Felvidék 43, 63, 128, 144–148, 254, 345,
 347–348, 385, 388, 394, 404–405
 Fiume 81, 407
 Fogaras 392
 Fonyód 435
 Földközi-tenger 68, 426
 Franciaország 18–20, 29–30, 32–33, 36,
 64, 66, 73, 104–105, 215, 220, 233,
 270–271, 422, 424
 Frankfurt am Main 371, 393
 Funchal 281
 Garam 386
 Genf 426
 Genova 88–90, 94–95, 103
 Gilvács 353
 Glasgow 48
 Gombos 135
 Gödöllő 293–294
 Gölnicbánya 386
 Görögország 270
 Graz 98, 99, 372, 442
 Gyalu 166
 Győr 109, 221, 230, 254, 280, 285, 404
 Györszentiván 254
 Gyulafehérvár 154, 173, 183, 377, 384,
 389–390
 Hága 67, 99, 160, 161, 177, 182
 Hajdú vármegye 93
 Hajdúböszörmény 55
 Hajmáskér 303
 Halle 38
 Hamburg 371
 Hédervár 108
 Heidelberg 38
 Helsinki 452
 Herkulesfürdő 428
 Heves vármegye 91
 Hienzenland 381
 Hódmezővásárhely 50–51, 55–56, 72,
 128, 407
 Hollandia 36, 38–39, 56, 66–68, 70–71,
 73, 77, 96, 99, 244
 Horgos 109

- Horvátország 133, 415
Huszt 86, 201
Igló 386
Indija 139
Innsbruck 112
Ipoly 145
Írország 71
Japán 270
Jászberény 303
Jászvásár 177, 187
Jéna 38
Józsefháza 353
Józsefváros 36, 77
Jugoszlávia 69, 75, 91, 226, 391, 393,
422–423, 425
Kaiserswerth 44
Kálmánd 353
Kalocsa 107, 109, 112
Kaplony 353
Kápolnásnyék 155
Kaposvár 135, 278, 442
Karácsfalva 206
Karánsebes 155
Karlóca 139
Kárpát-medence 264, 362, 365, 371–372,
374, 376, 378, 382, 393, 411
Kassa 66, 96, 109–110, 126–129, 404, 407
Káty 134
Kecskemét 66, 277
Kelebia 347
Kelet-Afrika 68
Kelet-Európa 455
Kelet-Európa 49–50, 64, 69
Kelet-Közép-Európa 422
Kenderes 276
Késmárk 385–388
Keszthely 432, 434–436, 440–441
Kína 270
Királydaróc 353
Királyháza 201
Királyhida 254
Kisdengeleg 353
Kishegyes 135
Kismarja 93
Kiszács 134
Kisszeben 96
Klagenfurt 82
Kocsord 62
Kolozsvár 37–38, 41, 49, 52, 56, 61, 66,
76, 119, 151, 155–156, 158, 161–165,
170–172, 174, 184, 186–188, 192,
194–195, 274 404, 406–407, 425
Komárom 86, 87, 254, 303, 404
Konstantinápoly 15, 68, 108
Korfu 131
Kozármisleny 377
Kőbánya 66,
Königsberg 53
Köröstárkány 128, 155
Közép-Európa 89, 92, 247, 258, 261,
263, 265, 268, 418
Krasznabéltek 353
Krasznasándorfalu 353–354
Krasznaterebes 353
Kristiania 67
Kuba 270
Kula 122
Laibach 75
Lajosfalva 273
Lajta 372, 418
Lausanne 36, 73, 75, 77
Leipzig ld. Lipcse
Lengyelország 96, 105, 244, 247, 270, 273
Lepsény 436
Libenau 277
Liebenzell 53

- Lillafüred 440
 Lipcse 42, 236, 367
 Litvánia 105
 Liverpool 48, 54
 London 14, 16, 19, 21, 23–24, 29, 31–32,
 49, 68, 80–81, 86, 108, 111, 422
 Losonc 45, 87, 347
 Lócse 385–386
 Lugos 155
 Lützen 42
 Lwów 86
 Madrid 108
 Magura (Szlovákia) 386
 Magyar Királyság 96, 336, 342
 Magyararkanizsa 137
 Magyarország 13, 19–21, 34, 89–90,
 92–94, 104, 107, 108, 111, 112, 132,
 139, 143–145, 213–215, 223–227,
 230, 234, 239, 252–255, 257–261,
 263–265, 268, 270, 272, 328–341,
 345, 348, 352, 362–378, 380–388,
 390–391, 393–394, 397–398, 400–
 402, 405–412, 414, 415, 417, 418,
 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425,
 426, 446, 448–464
 Magyarpécska 108
 Malacka 274, 285
 Männedorf 73
 Máramarossziget 407
 Máriabesnyő–Gödöllő 162
 Máriaradna 275
 Marienbad 28, 30, 91
 Maros 142
 Maros-Tisza köze 139
 Marosvásárhely 38, 139, 188, 277
 Marosvécs 76
 Martonos 134
 Mátyásföld 292, 293, 301, 304
 Mátyfalva 206
 Medgyes 376–377, 380–381, 385
 Mérk 353, 356
 Meyerhofen 279,
 Mezőfény 353
 Mezőföld 46
 Mezőpetri 353
 Mezőterem 353
 Miechowitz 43
 Milánó 87, 105, 110–111, 224, 237, 278,
 407, 440
 Mitrovica 139
 Modor 147–148
 Mohács 449–450
 Mohol 135
 Monostorszeg 135
 Montauban 39
 Montenegró 143
 Mosonmagyaróvár 214, 235, 254
 Moszkva 450
 Mozsor 134
 Munkács 198, 201, 203, 210
 Muraköz 133
 Murántúl 133
 München 108, 274, 278, 364, 366, 369,
 371, 373, 376, 381, 384, 390, 450, 452
 Nagybánya 41
 Nagybecskerek 48, 84–85, 124
 Nagy-Britannia 17, 20
 Nagyigmánd 61
 Nagykálló 110
 Nagykároly 85
 Nagyláng 112
 Nagymadarász 353
 Nagymajtény 353
 Nagyszében 155, 158, 163, 173, 278,
 382–384
 Nagyszokond 353–354

- Nagyszőlős 201, 202, 205–207
Nagyvárad 84, 155, 404, 407, 412
Nántú 353
Nápoly 99
Német Császárság 131
Németország 15–18, 20–21, 23–28,
30–33, 37–39, 42–45, 49, 52–53,
59–65, 89, 96, 105, 108, 215–216,
244, 371, 373, 426, 460
Németországi Szövetségi Köztársaság
274
Neuilly ld. Neuilly-sur-Seine
Neuilly-sur-Seine 216, 218, 254–255,
257, 258
New York 49–50
Nezsider 381
Nicaragua ld. Nikaragua
Nyírbátor 354, 356
Nyíregyháza 421, 422, 442
Nyugat-Bácska 134
Nyugat-Európa 406, 425
Nyugat-Magyarország 250
Óbecse 124
Obor 134
Ókér 134
Olaszország 100, 102, 104–105, 108,
147, 270, 400, 422, 424, 426–427
Ólubló 386
Orbó 57
Oroszáza 121
Oroszország ld. még Szovjet–Oroszor-
szág 15–17, 24–27, 33–34, 89, 100,
104, 276, 341
Orvieto 104
Oslo 67
Osztrák–Magyar Monarchia 97, 102,
108, 224, 231, 328, 371–372, 375–
376, 414, 418, 425
Ótura 43
Őrdarma 202
Őrszállás 124
Ötvevény 254
Paks 297–298
Palánka 137
Panama 270
Pándorfalu 254
Pannonhalma 98
Pápa 38–39, 43, 46, 55, 58, 66
Párizs 7–8, 17, 19–21, 29–30, 35, 56, 64,
79, 81–82, 95, 104, 108, 144–145, 163,
198–199, 208, 213–214, 218, 229, 233,
239, 254–258, 261–263, 270, 278,
321–325, 335–337, 384, 391, 401, 414,
415, 423, 424, 425, 447–450, 461
Partium 405
Pécs 112, 120, 123, 125, 139, 142, 278,
281, 404, 410, 425
Persenburg 281
Pest 40
Péterréve 135, 137
Petrik 202
Petróc 134–135
Philadelphia 50
Piave 229
Poprád 386
Poprád 43, 63
Poroszország 105
Porosz-Szilézia 43
Portorose 89
Portugália 108, 270, 276, 281
Pozsony 75, 86, 96, 98, 125, 139, 145–
150, 193, 196, 285–286, 382, 385,
404, 406, 425
Pöstyén 428
Prága 75, 91, 117, 144, 146, 415–416
Prangins 316

- Pusztahencse 298
 Radvánc 200
 Rakasz 206
 Rákoskeresztúr 294
 Rákos-mente 294
 Rasztina-puszta 135
 Regőce 135
 Révkomárom 39
 Riese 102
 Rimaszombat 145
 Róma 42, 69, 77, 96, 97, 98, 99, 100, 102,
 103, 104, 105, 111–112, 423–426
 Románia 58, 67, 69, 90, 92, 105, 226,
 252, 270, 330, 380, 388, 390–393,
 425
 Romhány 276,
 Sajkásszentiván 134
 Sankt Anna am Aigen 99
 Sáros vármegye 415
 Sárospatak 37–38, 46, 66
 Sárvár 97, 228–229
 Scranton 198
 Sedan 19
 Selmecbánya 407
 Siófok 280, 318, 320, 428, 432, 434–436,
 440, 442–443
 Skócia 40, 48, 66
 Sopron 108, 278, 382, 407
 Spanyolország 277
 Stockholm 67
 Stuttgart 59, 365, 386
 Svájc 36, 38, 42–43, 45, 55, 60, 62,
 64–66, 68–69, 71, 73
 Szabadka 85, 124, 135–141, 347, 404
 Szahara 68
 Szakasz 353
 Szakolca 99
 Szamosújvár 155
 Szaniszló 353
 Szarajevó 450
 Szászföld 405
 Szatmárcseke 198
 Szatmárnémeti 41, 84–85, 329, 354–355,
 404
 Szeged 51, 85, 151, 165, 168, 170, 195–
 196, 228, 255, 272–276, 278, 280,
 308, 310–311, 317–321, 327, 404, 407,
 425, 442
 Székelyföld 405
 Székesfehérvár 224, 277–278, 310
 Szent György-hegy 438
 Szentendre 108
 Szentfülöp 109
 Szentpétervár 14, 17–18, 21, 25–26
 Szenttamás 135, 137
 Szepes vármegye 385–386
 Szepesség 379, 385–386, 388, 405
 Szepesszombat 386
 Szerb–Horvát–Szlovén Állam 142–143,
 270
 Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 92, 143
 Szerbia 26, 133, 143, 457–458
 Szerb Királyság 142
 Szerémség 133
 Sziám 270
 Szilágyság 64
 Szinfalu 353–354
 Szivác 135
 Szlavónia 58
 Szlovák Köztársaság 150
 Szlovákia 144
 Szlovénia 133
 Szlovenszko 386
 Szombathely 230, 276, 442
 Szond 134
 Szovjet–Oroszország 89, 341

- Szovjetunió 276, 450, 461
Szőlősegres 206
Szőlősvégárdó 206
Sztapár 135
Tasnád 353
Tasnádszántó 353
Tatabánya 254
Tatatóváros 254
Távol-Kelet 16
Técső 200–201
Temes vármegye 136
Temesvár 85–86, 107, 166, 389–392, 404
Teréz-csatorna 85
Tihany 425, 429, 430, 435–439, 441–443
Tizsakálmánfalva 134
Tizsáninnen 49
Tizsántúl 58, 60, 72, 93, 240, 336, 410
Tiszaújhely 206
Tiszaújlak 202–203, 206
Tolna vármegye 58
Topolya 136
Torbágy 254
Torontál vármegye 136
Tóthfalu 174
Törökbecse 124
Törökország 96
Trencsén 428
Trencsén vármegye 43
Trentino 80, 81
Trianon 91, 95, 257–258, 262–268, 270,
414–415, 418–425, 446–464
Trieszt 23, 80–82
Turja 137
Túrterebes 353
Tusnádfürdő 428
Tübingen 38
Újmátyásföld 291, 299
Újpalánka 124
Újpest 275
Újvidék 134, 136, 138–139, 142, 389–
391, 393
Ukrajna 247
Ung vármegye 145
Ungvár 198, 200, 203, 208, 210, 404
Uppsala 62
Utrecht 38, 56
Uzsoki-hágó 145
Vác 82, 87, 274
Vajszka 135
Vállaj 353, 356
Varsó 111
Vatikán 97, 99, 100, 104, 111, 372
Venice 271
Vép 228
Veresmart 202
Versailles 257–259, 279, 414, 421, 426
Versec 124
Veszprém 274, 285
Vesztfália 65–66, 73
Vigo 277
Villach 278
Visegrád 108
Voronyezs 450
Vörösklastrom 96
Washington 111, 451
Wien ld. még Bécs 363, 371, 374, 392
Württemberg 23
Wygodá 295
Zágráb 133, 142, 404, 415
Záhony 202–203
Zajta 353, 356
Zenta 109, 124, 135, 138

Zimony 124

Zombor 85, 124, 128, 347

Zürich 51, 75

Zselíz 109, 128

Zsibó 303

Zsolna 148

*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének,
valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten